PSII 174

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

DÉLMAGYARORSZÁGI TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT TEMESVÁROTT 1873

X. ÉVFOLYAM.

BIBLIOTECA CENTRALĂ A REGIUNII BANAT

TEMESVÁROTT.
NYOMTÁK A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1884.

P. 5334
P. 39. 913-D

A TIZEDIK KÖTET

ÁLTALÁNOS TARTALMA.

Lap

Előszó: Pontelly István szerkesztőtől 1

I. Értekezések.

1. A Csanád-nemzetség és birtokai Délmagyarországon. Karácsonyi Jánostól. — Első közlemény 3
2. Zayli és Zásty. Foltin Jánostól 25
3. Ujabb verseczi és fehértemplomi leletek. Milleker Bódogtól 29
4. A Csanád-nemzetség és birtokai Délmagyarországon. Karácsonyi Jánostól. — Második közlemény 53
5. Ad Mediam, Mihálđ és Mehádia története Boleszny Antaltól 64
6. Daeziának Malva tartománya és ennek nyugati várvonala. Boleszny Antaltól 105
7. A zástyi és biczerei apátságok ügyében. Karácsonyi Jánostól 128
8. Mágócsy Gáspár öröksége. Dr. Márki Sándortól 157
9. A XVI. század kedélyhangulata. Dr. Benedek Alberttől 170

II. Tárcza.

Pontelly Istvántól.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes, havi, választmányi ülése, 1883. október 31-én 34
2. Rendes, havi, választmányi ülés, november 28-án 38
3. „ „ „ „ decczember 29-én 43
4. „ „ „ „ 1884. január 30-án 87
5. „ „ „ „ február 27-én 91
6. „ „ „ „ márczius 26-án 96
7. „ „ „ „ április 30-án 134
8. Rendkivüli választmányi ülés, május 14-én 139
9. XIII. évi közgyülés, junius 28-án 140
10. Rendes, havi, választmányi ülés, szeptember 27-én 188

III. Egyveleg.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat az 1883/4-iki egyesületi évben. Pontelly Istvántól 297
Ulmai bronczlelet 48
Verseczi aranylelet 48
Hány iparos volt Temes-vármegye területén az 1881. év végével? 49
Károlyfalvai római kőlelet 49
Gaál László honvédtábornok sirszobra 49
Germáni bronczlelet 50

Az 1881-iki népszámlálás eredménye Délmagyarországon 50
Gróf Széchenyi István egy levele 100
Bonnaz Sándor 100.000 forintos alapitványa Szeged részére 101
Egy becskereki török 1749. nyugtatványa 102
Állami javak eladása a délvidéken 103
Missics János halálának gyászjelentése 103
Peres György elhunytának gyászjelentése 104
A Délmagyarországon 1883. második felében megmagyarositott nevü egyének 155
Horváth Boldizsár 1600 forintra rúgó alapitványai 155
Idioták és kretinek Temes-vármegyében 155
Gyurgyevónak Torontál-vármegyébe kebelezése 156
Menczer Armin emléke 156
Supplicatio Stephani Losonczy 295
Daruvárnak Krassó-Szörény-, és Kussicsnak Temes-vármegyébe való bekeblezése 295
A torontál-vármegyei esángók állapotáról szóló jelentése Tallián Béla alispánnak 1883-ban 285

ELŐSZÓ.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, a jelen egyesületi évben, tudományos működésének XIII. esztendejébe lépett.

A czél, melyet társulatunk tizenkét évi tevékenysége alatt következetesen szem előtt tartott, irányadóul fog szolgálni a jelen esztendőben is; hogy t. i.: az általa művelt szaktudományok terén hazafias szellemben és állhatatos kitartással, folytatólagosan munkálja Délmagyarország régészet-történeti mezejét.

Egyesületünk életbelépte óta mostanáig, közel félszázra felszaporodott kiadványaink, — melyeknek minden egyes czikke, mondhatnók betüje, délvidékünk multjának felderitéséhez mindig uj régészeti vagy történeti adatokkal járult, — bizonyságul szolgálhatnak arra, hogy a magunk elé tüzött feladatnak egyre lelkiismeretesen ügyekeztünk megfelelni.

Társulati „Értesitő"-nknek füzetei, valamint tartalmuk belső értéke következtében, külső elismerésre nem szorulnak: ugy a Délmagyarország történetével foglalkozókra nézt mindenkoron nélkülözhetetlenek fognak maradni.

Tudományos eredményekben és műkincsekben évenkint gyarapodóbb egyesületünknek azomban vannak halasztást nem igen türő némely szükségletei, melyek minthogy mind fokozódóbb és anyagi erőnket meghaladó pénz- és munkakövetelményekkel lépnek elénk: azok érdekében a minél előbbi intézkedés a társulatunknál nagyobb nervus rerum fölött rendelkező, délmagyarországi muzeum-egyesület hivatásainak leend egyik legszebbike.

Társulatunknak azért a mondott muzeum-egyesülettel való, kezdet óta szándékolt szerves kapcsolatba hozatala, — az anyagi előnyök mellett, a naponkint sokasodóbb és egy egyén által már alig elintézhető, tetemes munka megbirása és szakszerü felosztható sa végett is, — égető és sokára már el nem odázható érvényesitésre vár.

Egyesületünknek a muzeum-egyesülettel való szervi összefüggésbe hozásakor azomban feltétlenül szükségessé fog válni, hogy a pusztán mechanikus foglalkozások mind társulatunk mind a muzeum-egyesület muzeumi műtárgyainak kezelését és rendezését illetőleg, — az egymással kapcsolatban álló egyesületek tisztán szellemi munkakörétől, vagyis az „Értesitő" szerkesztésétől elválasztatván, amazok szakszerü gon-

dozására külön hivatal állittassék fel, melyre a társulat tudományos terén irodalmilag is működni képes s kötelezendő és magát tovább képezni törekvő fiatal szakerő alkalmaztassék.

Eddig ugyanis a társulat egyetemes ügykörének vitelével a főtitkár volt megbizva. Az egyesület érdekében való nem épen csekély körü levelezések és a főtitkári jegyzőkönyvek vezetése; nemkülömben a társulati Közlöny szerkesztése sőt korrekturája is, és a muzeumőrséggel járó és a legtöbb időt elnyelő, gépies foglalkozások mind egy egyén vállaira nehezedvén, olyanéra rendesen, kit az életpályájául választott tanári, papi, vagy mind e két hivatalának betöltése maga eléggé elfoglalt: elérkezettnek véljük az időt, midőn a munkafelosztás elvének érvényre emelésével, a társulati teendőknek naponkint sokasódóbb halmaza, az egyesülendett társulatok kebelében felállitandó uj hivatal szakképzett képviselője és a szerkesztőség között, a muzeumőri és szerkesztői végzendők illetékessége szerint, kettéválasztassék.

Ezt követelik mindenekelőtt az egymással szorosabb kötelékbe lépendő, mondott két egyesület muzeumi gyüjteményeinek, melyek folyton ujabb műtárgyakkal szaporodnak, a szakszerüség kivánalmainak szigoruan megfelelő s azért az eddiginél rendszeresebb osztályozása és a muzeumnak magának minél teljesebb felszerelése; különösen az érmegyüjteménynek valamely végérvényesen elfogadandó, érmetan szisztémája szerinti rendezése és lehetőleg tökéletes kiegészitése.

De gondoskodnunk szükséges továbbá arról is, hogy egyesületünk szellemi közegének érdekében valamint a történetelőtti, ugy a római, avar, magyar, török s egyéb történeti korok és velők egyidejü műemlékek speciális és tekintélyes szakművelőinek Délmagyarországról tárgyaló, időszaki, állandó irodalmi közreműködését, beküldendő értekezéseik méltányos dijazásával, magunknak biztositsuk.

Végül intézkednünk kell az iránt is, hogy muzeumunk, a közönség általi rendes látogathatása végett, meghatározott időszakokban megnyittassék.

Egyátalán miután a megoldást igénylő feladatoknak még hosszu sora vár társulatunk részéről elintézésre: a tisztelt egyesület sohasem fogja szem elől téveszthetni Szalluszt iusznak Júliusz Czézárra vonatkozó azon emlékezetes szavai követése szükségességét: „Nil actum reputans, si quid superesset agendum.“

Kelt Temesvártt, 1884. évi, januárhó 14-én.

PONTELLY ISTVÁN,
társulati főtitkár.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

X. ÉVFOLYAM. 1884. I. FÜZET.

A Csanád-nemzetség és birtokai Délmagyarországon.

KARÁCSONYI JÁNOSTÓL.

Első közlemény.

„Egyes vidékek monographiája, vagy a történelmi geographia megirása lehetetlen az egyes családok történetének és birtokviszonyainak alapos tudása nélkül."

B. Radvánszky B. Turul. I. évf. 21.

Az arany kalászszal ékes rónaság bőven kapta a természet adományait. Minden időben bőven táplálta lakóját; de szálka szememben, hogy nem védelmezi; jő egy zivatar, jő egy árviz és mindent elsöpör, mindent megváltoztat. Századok multak; népek jöttek, népek mentek, szivesen, gazdagon látta őket; de ha a sors kitörölte őket könyvéből, ő is elfeledkezett róluk; még csak egy emléket sem tartott meg tőlük. És ha ezt tette népekkel, mit várhatnánk tőle egyes nemzetségekkel, családokkal szemben?! Még mi, kik e földet „édes hazánk Magyarország" néven szólitjuk, még mi se reméljünk sokat; egy két név, egy két fal mindössze az, a mit a régi időkből számunkra megtartott. Köszönjük meg ezt is neki; másokkal még ezt se tette. Különben ne bántsuk . . . . . nem az ő, hanem az emberek hibája. Nem is másért jött a tollamra e pár panaszhang, mint azért, mert annak a földterületnek, a melyben a Maros megkezdi haldoklását és a mely a Szárazér, meg a Harangod (ma Aranka) vize közt huzódva, a régi Csanádmegyének magvát képezé, — hazánk eme kis részének történetére gondolva, önkénytelenül is ezek jutottak eszünkbe. Ha a fönmaradt, mert szerencsésebb vidékre került oklevelek alapján csak egy pillantást vetünk történetébe, szörnyü változásnak leszünk tanui. Nem csak abban, hogy a földbirtok-viszonyok, a földmivelés, az életmód, a mi nagyon természetes, egész

mássá lett; hanem népessége és különösen a kiválóbb nemesi családok tekintetében is. A régi nemes családok, egyszálig eltüntek szinéről, elmosta őket a török hódítás.

A mit az emberek elrontottak, emberek javitják, amennyire lehet. Én is egy eltünt családnak, egy nemzetségnek, a legnagyobbnak és legelsőnek emlékét akarom feleleveníteni; megmutatni azt a tájat, a merre első tagjai tanyáztak: azt a földet melyet először ők müveltettek; azt a helyet, a hol fejöket örök nyugalomra hajtották. Hogy miért ismertetem épen azt a családot, annak egyedül az az oka, mert, valamint a hajnal első derengésekor először csak a nagyobb tárgyakat vehetjük ki, akkép Csanád-megye e történetében is, mióta fölötte is hasad a multak ismeretének hajnala, mindenekelőtt a Csanád-nemzetség és az abból származó családok ötlenek szemünkbe; kiválóbb mértékben ezek költik fel figyelnünket. Miért ne foglalkoznánk tehát e nemzetséggel? miért ne kezdenők meg ezzel Csanád-megye ősi családainak ismertetését?

Nemcsak minden történetiró, hanem jóformán minden hazája multját ismerő magyar előtt tudvalevő dolog, hogy körülbelül a XIV. végéig hazánk legjelesebb családai összevéve egy-egy nemzetséget alkotnak, a melyet az oklevelek „genus.“ vagy „de genere“ névvel különböztetnek meg az alsóbbrendü nemesek, vagy várnépektől. Horváth István a „gyökeres nemzetségek“ czimü munkájában 108-at sorol föl; azóta számuk szaporodott. Ezek nem csak azért, mert előkelők, gazdagok valának; hanem már az akkori jobbágyi rendszernél fogva is első rangu befolyással voltak ama vidéknek, vagy megyének, igazgatására müvelődésére, jólétére, melyben ősi fészkök volt. Kétszeres érdekkel kell tehát kutatnunk az ily nemzetségek lakóhelye, birtokai után. Csanád-megye oly kiválóan szerencsés, hogy nem is egy, de biztos tudomás szerint, két nemzetséget magáénak mondhat; oly szerencse ez, melylyel kevés alföldi megye dicsekedhetik; a délmagyarországiak közül talán más egy sem. Azt mondtam: hogy „magáénak mondhat:“ e kifejezést kell használnom; mert birtokai voltak a Csák-nemzetségnek Arad-megyében; de sem a Csák-nemzetséget Arad; sem a Dorozsma-nemzetséget, Temes magáénak nem vallhatja, másutt lévén lakásuk, hazájuk, ősfészkök.

Két nemzetség Csanád-megyében! Kiktől származnak? 1030-ban a régi Marosvár, most Csanád alatt két sereg áll szemközt. A nagyőszi sikon Ahton dúsgazdag úr, hatalmas vezér, félig- meddig fejedelem a Körőstől a Dunáig, tábo-

rozik seregével. A Maros és Tisza felé terjedő bozótokban Csanád szétzüllött serege szedelőzködik. A két sereg feje: két nemzetség őse! Csanád, Doboka fia, az Anonymus szerint, Glád vezér ivadéka; valószinübb azonban, hogy egy magyar törzsfő, ki körülbelül ép oly eszközökkel vette hatalmába azt a földrészt, melyet ma Délmagyarországnak nevezünk, mint a milyenekkel később Csák Máté a felföldet. Az ütközet Isten segítségével Csanád javára dől el. Marosvár is hatalmába kerül. István a jogtalanul bitorolt országrészt hatalmába veszi; de diadalmas vezérét megjutalmazni el nem mulasztja. Nem adja át ugyan neki Marosvárat, mert azt az ujonnan rendezendő megye és püspökség számára kénytelen megtartatni; de annak nevéről nevezi el először a várost; másodszor a megyét; őt teszi az uj megye főispánjává. Ime a Csanád-nemzetség megalapitója; a Csanád-városnak, megyének, püspökségnek névadója!

Mindezek azonban sokkal ismertebb dolgok, hogy sem azok leirásával hosszasan foglalkoznunk kellene! Hanem az már igazán megragadja figyelmünket, hogy midőn 2—3 század ez esemény után elhalad a Maros tája fölött, ujra ezt a két nevet halljuk említeni. Most már nem két személy Ahton és Csanád; hanem két nemzetség, de a név ugyanaz: Ahton és Csanád az. Békésen élnek most már egymás mellett; közös hazájuk boldogulásán egyett munkálkodnak. De ime furcsa kedvtelése a sorsnak! A szerencse istennője alig mutatta meg az első Ahton-nak mi az a hatalom; alig emelte föl, már is a megsemmisülés örvényébe sodorta. A történet komoly múzsája is igy bánt velünk. Csak épen fölmutatja az Ahton nemzetséget, hogy azt az örök hallgatás mélyébe taszítsa. De annál többet jegyez föl a Csanád-nemzetségről. Használjuk föl kegyességét; tegyük világosabbá hazánk történetét!

Térjünk még egyszer vissza Szt. István korára, az 1030-ik évre. Szt. Gellért életirója elbeszélve az Ahton és Csanád közt folyt hadviselést, mondja, hogy Csanád serege első izben megfutamodván, elrejtezett a Kökényéri bozótokban (in vepribus Kokyner). Szöregen és mindenik Kanizsán (a mint látni fogjuk kettő volt: Rév-Kanizsa és Monostoros-Kanizsa) egész a Tiszáig.[1]) Csanád pedig azon éjjel egy nagy dombnál szervezkedett. Gellért életirója „mons-"nak nevezi, a melyet később Oroszlános-nak nevezett

[1]) Lányi K. Magyar Egyháztörténelme, I. 2581. (Scripta et Acta 1. Gerardi 320 s köv.)

arról, hogy oroszlán képében, szt. György vértanu neki álmában megjelent. Kökényér a mint látni fogjuk Porgány és Csanád (ma Német-Csanád) között feküdt; Szőreg, Kanizsa, Oroszlános ismeretesek. E leirás szerint tehát Csanád serege a Maros, Tisza és a Harangod által képezett háromszögben feküdt. Nem ok nélkül hozom föl ezt. Nem kerülhette ki ugyanis figyelmemet, hogy a Csanád-nemzetség birtokai későbbi adatok szerint nagyobb részt e helyen fekszenek. Itt volt Csanádtól (Német-Csanádtól, a mi különben, ha Csanádról a török hóditás előtt eső időkben szólunk, magától értetik), nyugatra a család Palotája. Itt volt a családi monostor, a Csanád által épitett Oroszlános-monostora, itt volt legalább 20—25 faluja; ugy hogy szinte önkényt kinálkozik a föltevés, hogy itt fekvő birtokai talán még a honfoglalásból származnak; hogy a „ius primae occupantis" néven volt övék; de ha ez nem is állna, e körülményből két más következmény folyik okvetetlenül: 1) hogy bár később a legtekintélyesebb ága biharmegyei család lett; s más része Makón ütötte föl tanyáját; mégis a mondott háromszögben volt a Csanád-nemzetség ősi, eredeti fészke. 2) hogy a később fölmerülő Csanád-nemzetség őse csakugyan az a Csanád, a ki szt. István korában Délmagyarországot Magyarország és az igazi kereszténység révén a nyugati müveltség számára megmentette. Erre különben maga a Csanád-nemzetség maga is kegyelettel gondolt; ez kitünik már abból is, hogy a XIV. század közepéig családfájáról nem hiányzott a Csanád név.

Kevés családunk oly szerencsés, hogy származását a tárjárás idején felül is tudná vinni, és pedig — ezt különösen ki kell emelnünk — oklevelek bizonyitékai alapján. Azon kevesek egyike a Csanád-nemzetség, mely ősiségén kivül még arról is méltán nevezetes, hogy családfája alkalmasint legszámosabb taggal diszeskedik; legalább mi még nem ismerünk oly nemzetséget, mely 10—15 élő férfi-tagnál többet számlálna; a Csanád-nemzetségnek pedig 1256-ban 29, mondd huszonkilencz felnőtt férfi tagja volt; névszerint való fölsorolás helyett megjegyezzük, hogy azok, akik az alább következő I. és III. számu családfán 1256-évszámmal vannak fölhozva.

Mindenek előtt lássuk a családfát. E családfának 1337, illetőleg 1401-ig terjedő részét magam állitottam össze; forrásaim voltak a következők: Wenzel: Árpádkori új okmánytár. VII. k. 429 l. és 431 l. Knauz: Monumenta Strigoniensia. II. k. 468 l. Anjoukori okmánytár. II. k. 109; III. k.

Bogyoszló,
lásd a III. táblán.

Waffa,
kómesz, † 1256 előtt.

Csanád,
1256.

II. Barnabás,
1256.

I. Fülöp,
1256.

Dénes,
256—90.

Gergely,
1256—99.

I. Mihály,
1256.

III. Barnabás,
1256.

Domokos,
1256—99.

Szuna,
1256.

Benedek,
1256—90—1323.

I. Pál,
1290—1323.

András,
1323—37.

II. Mihály,
1323—37.

Fülöp,
1323—37

II. Dénes,
1323—39.

II. Pál,
1337—39.

I. Péter,
1337—39.

kab, II. László,
87. 1387—90.

II. Péter,
1401.

Tamás,
1401†.

I. Ferenc,
8-ban kapja Zombort.

Miklós,
sett 1448.

III. László,
elesett 1448.

Klára,
(Szokolyai Miklós.)

. László,
1469.

II. György,
1469.

Katalin.
(Sövényházi Istvánné.)

365—371 ll. Zichy-család okmánytára. I. k. 555. l. és még egy kettő a későbbi időkre vonatkozólag. A többi részt Nagy Iván becses munkájából (Magyarország családai. XI. k. 140 l.) vettem, a ki azt Wagner Károly jezsuita úttörő müve után közli: (Lásd a mellékelt I. Táblát.)

Elevenitsük meg emez élettelennek látszó vázlatot.

1256-ban, midőn a történelem benünket a Csanád-nemzetség létezéséről tudósit, a nemzetséget már két ágra oszolva találjuk: Belenik (régi kiirás szerint Belynyk, vagy Belenigh[1]) és Bogyoszló ágára. A Bogyoszló-ág nemzékrendét egyelőre félretéve (lásd III. sz. alatt), a Beleniktől származó Csanádokat veszszük figyelembe.

A családfán első íznek följegyzett három testvér (Fülöp, a kinek mellékneve „Nagy“ „Magnus“ volt, Belenik és Bogyoszló) közül nagy Fülöp magtalanul halt el; Beleniknek két fia volt: Kelemenös (azaz Kelemen) és Waffa. (Bunyitay V. értelmezése szerint Waffa-Jeromos.) E két tetvér egyike sem élt már 1256-ban; sőt Kelemenös már 1247-ben sem.[2]) E szerint Kelemenös és Waffa életkorát a tatárjárás előttre kell tennünk és ez esetben Belenik épúgy, mint testvérei Bogyoszló és nagy Fülöp még a XII-ik században, legalább is III. Béla idejében, éltek; és igy csak Beleniknek lehetett neje Kalán pécsi püspöknek nőtestvére, a kinek hozományán, Kalántelek nevü falun, későbbb Belenik unokái osztozkodtak.

Kalán, pécsi püspök, már 1203-ban „venerabilis senecio“ tisztességes, öreg ember volt. Ha ő már az agg kort élte ez időtájt, bizonyosan nőtestvére is elég koros úrnő volt, a kinek már ekkor férfikoru fiai is lehettek. Ez csak megerősiti fentebbi állításunkat, hogy Kelemenös életkora az 1200—1240 évekbe esik. Ha már most tekintetbe veszszük, hogy a Csanád-nemzetségnek Arad-megyében is terjedelmes birtokai voltak; meg azt, hogy a Csanád-nemzetségbeli Kelemenös-nek neve, kora mind egyezik: több mint valószinü, hogy a mi

---

[1]) Szabó K. (Anjoukori Okmánytár III. k. 372 l.) Belenik nevét Belényes-re magyarositotta, alkalmasint azért, mert egy a Csanád-nemzetség birtokaihoz tartozó falu későbbi neve: Belényes; ámde Belenik neve soha sines irva Belényes-nek; azonkivül nines is szükségünk az ilyen magyarositásra. Belenik egyike a feledésbe ment ősi magyar személyneveknek: igy a XIII. század végén a Gyöngyös mellett birtokos egy Belynig (Anjoukori Okmánytár. I. k. 5 l.); a Hazai okmánytár VII. név- és tárgymutatója szintén idézi a „Belenyg“ nevet.

[2]) Következik ez abból, hogy 1247-ben már nem Kelemenös, hanem fia I. Pongráez határoltatja meg birtokait és e tájban Palota-falut régiesen Kelemenös-palotájának nevezik ugyan; de ujabb neve is van: Pongrácz-palotája.

Kelemenösünk az a Kelemen, a ki 1214-ben Aradvármegye főispánja volt;[1]) és azért bátran állithatjuk, hogy Arad-vármegyének első, ismert főispánja a Csanád-nemzetségből származott. Kelemenös később még nagyobb méltóságra lépett, — bán lett; — és azért a későbbi oklevelek állandóan Kelemenös bánnak nevezik; csak arról hallgatnak mélyen, szlavóniai, szörényi, vagy miféle bán lehetett?

Kelemenösnek 4 fia volt. Az első, I. Pongrácz, a mennyire az oklevelek mutatják, igen tevékeny volt a maga birtokainak szaporitásában és védelmezésében. Még 1247 előtt visszaszerezte családjának Zenta-rév nevü birtokát (a mai Zentával szemközt feküdt), még pedig párbaj által, a mi akkor az istenitéletek egyik neme volt.[2]) 1247-ben, az év tavaszán, összes, ősi és szerzett jószágain határjárást tartat. Hogy mennyire tekintélyes és előkelő állást foglalt el e vidéken I. Pongrácz kómesz, arra több bizonyiték nem is szükséges, mint az, hogy a határjárás elvégzésére IV. Béla királyunk tulajdon udvari tisztét, Bilok Pétert; a csanádi és aradi káptalanok pedig nem kispapjaik egyikét, nem is valamelyik fiatalabb kanonokot küldik ki; hanem elsőrangu tagjaikat: az aradi az olvasó kanonokot, Istvánt; a csanádi az őrkanonokot, Jánost.[3]) Ez tehát előkelő állását tünteti föl; de a királyi udvarban birt hathatós befolyását mutatja a másik körülmény. Kitudta ugyanis eszközölni a királynál Izsák testvérével kötött szerződéseik megerősitését, mely szerint, ha Izsáknak magvaszakadna, vagyis fiörökös nélkül halna el, akkor birtokai mind I. Pongácz kómeszre voltak szállandók és viszont.[4]) Hogy gazdag és czimes családba házasodott, az az előbbiek után, mintegy magától értetik; gyermekei neje után szép vagyont örököltek. Lakása a Csanád mellett fekvő Palota volt; apjáról szállott rá e falu; utóbb pedig az ő nevéről Pongrácz-Palotája nevet nyert. Arad-megyében is megörökitette nevét; két falut telepitett ott; hálaadásból az egyik Pongráczfája; a másik Pongráczteleke lett. A két helység időjártával idegen kézre került, később el is pusztult; de a Pongráczpuszta egész a XVI. századig hiven őrzötte első és tán utolsó jótévőjének emlékét;[5]) most már az is eltünt.

Kelemenös második fiát „Chumur-"nek irja az oklevél; de bizonyosan Csömör-nek kell kiejtenünk. Fiával

[1]) Fábian G.: Aradvármegye leirása. 213 l.
[2]) Wenzel: Árpádkori új okmánytár. VII. k. 244 l.
[3]) U. o. 242 l.
[4]) U. o. 221 l.
[5]) Pesty: Krassóvármegye története. III. k. 487. l.

I. Istvánnal egy sorsa van: csak 1256-ban van fölemlítve nevök.

A harmadik fiuról, Izsákról, már többet tudunk. Tudjuk nevezetesen azt, hogy 1247-ben egyedül birta „Ulunk“ nevü, bár ily kiirással érthetetlen nevezetü, falut; I. Pongrácz-kómeszszel és Ugod nevezetü Bogyoszló-ági Csanád-fival pedig közösen birta Csücsködöt. Méginkább emlékezetre méltó róla, hogy ő volt egyik legelső magyar nemes, a ki kihalás és magszakadás esetére testvérével, I. Pongrácz kómeszszel, csereszerződést kötött.[1]) Fia volt Makó, 1285-ben bán. Ha egyebet nem is tudnánk róla, elig volna, hogy nevet adott egy népes, virágzó városnak, a mai Csanád-megye székhelyének! És ez nem valami értéktelen hozzávetés; hanem történeti tény. A nagyváradi káptalan egy 1299-iki oklevelében ugyanis ezt a pár szót olvassuk: „Felvölnök, mely ujabb néven Makófalvának neveztetik.“[2]) Az alább ismertetendő 1256-iki osztozkodás-levélben pedig „Felvölnök“ csakugyan a Kelemenös-fiaknak van oda ítélve. Kelemenös bán unokája volt Makó bán; ennek jutván Felvölnök, nevet cserélt és lett belőle „Makófalva“; ekkép neveztetik Makó egész a XV. század végéig, mikor is várossá lévén, a városhoz nem illő „falu“ végzetet elhagyták és igy lett az egykori Felvölnök, utóbb Makófalvából: Makó.

A negyedik fiu, Elek, birta Szanád felét az osztozkodás előtt. Két fia volt: Donkus (vagyis Domonkos) és Gergely. Ezek lehettek I. Pongrácz kómesz fiának, I. Tamás mesternek, ama két unokatestvére, a kiket a kunok 1281-ben Tömörkényben (e helység fekvését lásd később) több jobbágygyal együtt legyilkoltak.[3]) Legalább később semmi nyomuk.

A 4 fiu közül e szerint I. Pongrácz lett a család-fentartó. I. Pongrácz kómesznek két fia volt: I. László és I. Tamás. I. László neve Biharban szerepel; fiörökös nélkül halt el s bennünket nem érdekel. De I. Tamás mester már csanádmegyei ember; lakása, kúriája Egyházas-Kéren (l. e hely fekvését később) vala.[4]) Rosz szomszédjai voltak a szenteltszéki kunok. A már megtelepedett, földmiveléshez hozzászokott és rendezett állapotban élő magyarok a nomád módra vándorló kunokkal másutt is folytonos surlódásban éltek; itt

[1]) Wenzel: Árp. új okm. VII. 221 l.
[2]) Knauz N.: Monumenta Strigoniensia. II. 1. 469 l.
[3]) Wenzel: Árp. új okm. IX. k. 385 l.
[4]) U. a. u. o.

sem volt különben. Mily bajba keveredett ennek következtében I. Tamás mester, azt már érintettük: „A kunok Délmagyarországon“ cz. értekezésünkben[1]) és a jovőben is (Tömörkény leirásánál) elbeszéljük.

I. Tamás mester kiheverte ezt a csapást is. 1284-ben a tömörkényi egyház ablaknyilásában eldugott és szerencsére épen maradt, s IV. Béla királyunktól származó kiváltságlevelet elömutatja IV. László királynak és az ország nagyjainak; jól megkellett azt vizsgálni; mert a pecsétje ennek is elégett; csak egy kis töredéke csüngött a megperzselt zsinóron; csoda, hogy ez is megmaradt; hisz a kunok rágyujtották az egyházat! Megtekintették tehát oklevelét: ketté törték a megmaradt darabot, és abban meglelték az ismertető jelt, mely minden királyi pecsétben el vala rejtve. Eloszlott ezzel minden kétség; igaz, hibátlan, törvényes erejü oklevelet mutatott elő I. Tamás mester; méltó és igazságos, hogy jutalmát vegye, és az oklevélben foglalt jogai megerősittessenek. II. László király tehát átiratja, hibátlannak nyilvánitja, megerősiti pecsétjével. Ennél fogva nem fenyegethette semmi pör az ő, vagy nemzetségének törvényes igazait és mégis miért, miért nem? az 1290-es években odahagyja a Maros mentét; odahagyja azt a tájat, hol az ő és atyáinak bölcsője ringott és mint maga mondja a „Körösközre megy lakni;“[2]) azaz Bihar-megyébe származik át anyja után kapott birtokaira, melyeknek központja volt Telegd. E lépése által ő lett alapitója a Telegdy családnak.

Oszlik, ágazik a Csanád-nemzetség! Kövessük-e másfelé hozott hajtásait? Röviden, a mennyiben bennünket érdekel, miért ne ismertetnők a Telegdyeket? hisz a mint látjuk elsőrangu sarjadéka a nemes törzsnek.

I. Tamás mesternek, a ki 1310 körül halt meg, épen úgy, mint nagyatyjának Kelemenösnek, 4 fia maradt: I. Lőrincz, Csanád, I. Miklós, II. Pongrácz. Ezek közül Csanád az egyházi pályára lépett és fényes pályafutását a nagyváradi egyházmegyében kezdette meg; 1320-ban egri püspök, majd később esztergomi érsek lett; mig a csendes halál le nem zárta szempilláit. — E férfiu dicséretünkre nem szorul; mert az bizonyos, hogy, ha a Csanád-nemzetség többet senkit sem adott volna a hazának, csak egyedül őt, — lerójja vala iránta kötelességét.

---

[1]) Tört. és Rég. Értesitő. VIII. évf. 95 l.
[2]) Knauz i. m. II. 469 l.

A többi három fiutól a Telegdyek három ága származik. — I. Lőrincz ágából eredt negyedik ízen a hires kincstartó, Telegdy (III.) István, a ki maga is birtokos volt a Marosmentén. A pórlázadás lángralobbanása után ide huzodott le; de az, a kinek itéletei megfoghatatlanok, úgy akarta, hogy szomoru jóslatának még iszonyubb beteljesülését halálával itt igazolja. Fia (VI.) Miklós; unokája (VIII.) Miklós; továbbá a vele egyenlő fokon álló (II.) Ferencz és ennek fia Mihály, a ki a reformáczió első, majdnem észvakitó hóditása ivadjakor is megmaradt katholikusnak, szintén csanádmegyei birtokosok voltak; nevezetesen birtak, a mint látni fogjuk, Makón, Tömpösön, Tárnokon.

A harmadik fiu I. Miklós; a ki 1299-ben még „parvulinus", kiskoru gyermek volt; de 1312-ben a nevezetes rozgonyi csatában már vitézül harczolt; bennünket ő közelebbről érdekel, mert tudjuk róla, hogy 1326-ban Csanád-megye főispánja volt.[1]) Bizonyosan nem ő volt az első a Csanádnemzetség számos tagja közt, a kinek vállaira e tisztség és tisztesség nehezült, s utolsó is aligha; ámde Csanád-megyének parlagon heverő történetében egyelőre az is haladás, hogy legalább róla szól egy kis tudósitás. Utódairól jó ideig semmi nyom; csak egy század mulva látjuk, hogy szép-, vagy dédunokája IV. Lőrincz, földesúr volt a Maros mentén; birta Csóka egy részét[2]) és az Erdély határszélén eső Fülöpkövén s annak tartozékaiban részbirtokokat.[3])

Ezen Telegdyek azonban csak birtokosok voltak az ősi fészek tájain. A harmadik fiunak, II. Pongrácz-nak ivadéki, ennél jóval többet tettek; visszarepültek az ősi fészekbe és velők Csanád-megye XV. századbeli nemessége egy előkelő, gazdag családra tett szert. Az eset alkalmasint úgy történt, hogy az 1418-iki, vagy kevéssel előbb történt osztozkodás inditotta e tettre az elszaporodott család harmadik, legfiatalabb ágát. Kár, hogy ez osztozkodást bővebben nem ismerjük; csak annyit tudunk róla, hogy a szerint II. Pongrácz fiának, Kelemennek, unokája I. Ferencz osztályrészül Zombort és kétségkivül még számos Zombor mellett eső falvaikat kapta.[4]) Hogy ezután 1418-ban az ősi birtokban, melyet, lehet épen az ő könyörgésére, királyunk már várossá emelt, I. Fe-

[1]) Nagy J.: Anjoukori okmánytár. II. k. 238. l.
[2]) Magyar történelmi tár. 1863. XII. k. 25. l.
[3]) Pesty Fr. i. m. III. 401. l.
[4]) Nagy Iván: Magyarország családai. XI. 141. l.

rencz uj adomány-levéllel is megerősitteti magát,[1]) az már gyanittatja, hogy a birtokost e hely még közelebbről érdekli; az pedig, hogy ő és családja Zomborról veszi előnevét (praedicatum), kétségtelenné teszi, hogy I. Ferencz s utódai Zombort és ezzel együtt Csanád-megyét választották lakóhelyül; és innen van, hogy nem sok idő mulva a Szokoly, Sövényházi, Vesenyi és egyéb csanád-megyei, vagy legalább alföldi családdal jőnek rokonságba.

Az itt emlitett I. Ferenczneknek három gyermeke volt: két fiu s egy leány. A leány, Klára, a már ekkor Csanád-megyébe származott Szokolyak egyik tagjának, Miklósnak, lett hitestársa. A két fiu, V. Miklós és III. László 1448-ban, alkalmasint a rigómezei ütközetben, a honért harczolva, hullott el. Szerencsére mindkettőnek maradt gyermeke és igy a család ki nem halt. V. Miklós fia a nagybátyjának nevét kapta és igy ő lett a IV. László; III. László pedig a családfán vajmi ritka II. György nevet adott fiának. A két unokatestvér 1469-ben van fölemlitve; a csanád-megyei Tömörkényben volt részbirtokuk; azt adják zálogba.[2]) II. Györgynek volt egy leánytestvére is, Katalin, a ki Sövényházy Istvánhoz ment nőül és innen magyarázható, hogy 1469-ben már egy Sövényházy is bir Csókán, a mely azelőtt egészen a Csanád-nemzetségből származó családoké volt.[3])

I. Ferencz unokatestvére, I. Pál, szintén Csanád-megyébe jött lakni. A fiának, immár VIII. Jánosnak, előneve mutatja azt; a neve ugyanis mindig igy van irva „Zombori Telegdy János“;[4]) sőt egyszer „Telegdy Zombory János“.[5]) Ezen Zombori Telegdy János hazánk történetében is emlittetik, a mennyiben ő hozta Flórenczből azon oroszlánokat, a melyek épen I. Mátyás királyunk halála napján, Budán eldöglöttek. VIII. János 1469 előtt török fogságba került s hogy magát kiválthassa, el kellett adnia tömörkényi birtokát. A birtok ára, 400 arany forint, sejteti velünk, hogy az jókora és szépen müvelt gazdaság volt. Nejének, Annának, vezeték nevét nem ismerjük; de tudjuk azt, hogy 1475-ben már özvegy volt,[6]) következőleg férje nem sokáig élte túl a török rabságot. Több gyermekük is volt:

[1]) Nagy Iván: Magyarország családai. XI. 141. l.
[2]) Századok. 1878. évf. VIII. füz. 108. l.
[3]) Magyar történelmi tár, 1863. évf. XII. k. 25. l.
[4]) U. o. 82. l.
[5]) U. o. 27. l.
[6]) U. o. 27. l.

III. Ferencz és II. Andrásnak csak neve maradt reánk; a leány, Katalin, Boldogfalvy Ferenczben lelte föl életpárját es igy a később előforduló Boldogfalvyak, legalább leányágon, a Telegdyektől származtak.[1])

Ezzel a zombori Telegdyek családfája véget ér. De nem azért, mintha a család kihalt volna, korántsem; hanem csak azon okból, mert adataink hiányossága következtében, a XV. és XVI. században élő családtagok között az összekötő kapcsot nem tudtuk megtalálni. Legalább 7 zombori Telegdyt ismerünk a XVI. században és hogy a családfa róluk hallgat, az annak sajnos bizonyitéka, hogy az épen a zombori Telegdyekre nézve hiányos. Legelső a XVI. századbeli és a családfán ismeretlen 9 Telegdy közül: zombori Telegdy Tamás, a kinek leánya, Anna, kétszer ment férjhez; előbb a Vésenyi, másodszor a Czibak-család valamelyik tagjához és innen van, hogy 1561-ben a Telegdyek egykori birtokain a Vésenyiek és Czibakok is földesurak. Ezután jő zombori Telegdy Ambrus, a ki 1547-ben már nincs az élők sorában; mert leánya, ez is Katalin, már ekkor kikapta örökségét, a törvényes leánynegyedet. Sőt ennek még előbb kellett esnie, mert 1547-ben már hosszas pör foly a kérdéses leánynegyedért. Ugyanis Telegdy Ambrus két fia György és László, — épen névrokonok, az egy századdal előbb élt II. György és IV. Lászlóval, — testvérüknek leánynegyedét, a mely Makón és Tárnokon volt, lefoglalták. Csanád-megyét ekkor a kis János Zsigmond részére Fráter György tartotta; nem csoda tehát, ha a pör Erdélyben foly. A törvényszék a két Telegdy-testvért, mivel meg nem jelent, makacsságért elmarasztalta: és nemcsak a leánynegyed kiadatására kényszeritették, hanem czégéres hatalmaskodásukért még azon felül megbüntették őket.[2]) Még gonoszabb dolog történt György és László urakkal 1559-ben. Kevéssel azelőtt mindkét nemes Izabella pártjára állott; lehet, hogy biharmegyei, vagy erdélyi jószágaikat megmentsék; csakhogy Ferdinanddal szemben, „nota infidelitatis"-t, hűtlenséget követtek el. Erdélybe már nem ért el Ferdinand keze; de Gyula várának segitségével Csanád-megyét még hatalmában tartotta. Azzal büntette tehát a két Telegdyt, hogy csanádmegyei birtokaikat Makón, Zomboron és másutt

[1]) Magyar történelmi tár. 1863. évf. XII. k. 82. l.

[2]) Rupp: Magyarország helyrajzi története. III. k. 77. l. Hiv. N. R. A. 933 cs. 18. sz.

tőlök elszedte és Telegdy Gáspárnak, meg Bélaváry Jánosnak[1]) adta. Az adományozás foganatositást nyert; mert 1561-ben se György, se László nem fordul elő a Földváry összeirásában. — Majd elfelejtjük megjegyezni, hogy Telegdy Ambrus leánya Katalin, ilyédi, vagyis illadiai Palatics Jánoshoz ment nőül és tőle született Palatics György, a Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem korában, jeles hadvezér. 1549-ben van fölemlitve zombori Telegdy Zsigmond, ki már 1561 előtt elhalt; mert ez évben neje már özvegy.

A zombori Telegdyek között legtovább volt földesúr a Maros mentén Telegdy István, a kinek Nagy Iván, illetőleg Wagner K. adata szerint,[2]) atyja volt Miklós. Emlitve van már 1549-ben. Midőn az egri káptalan Zay Ferenczet, Liszty János és Viczmándy Mátyást 1560. márczius 30-án, Gyula városában, a kihalt Pestyéni család birtokaiba igtatta, mint szomszéd jelen volt Telegdy István is, a kinek előneve „de Zombor"; tehát a fentebbivel egy személy.[3]) Ha ez adatból szabad következtetést vonnunk, akkor ő, a török hóditás idejében, Gyulán lakott. 1561-ben több mint 93 lelke volt különböző csanádmegyei birtokain.

Vajjon az a Telegdy Máté, a ki 1561-ben Szent-Lőrinczen birtokos, melyik ághoz tartozott, előttem ismeretlen. A későbbi időben Telegdy „zombori" előnévvel nem fordul elő.

Ideje már, hogy áttérjünk a Csanád-nemzetség másik ágára. Beleniknek második fia volt Waffa, a kit nem „bán"nak, mint Kelemenöst; hanem „kómesz"nek, azaz főispánnak tisztel az oklevél. Életkora közvetve a Kelemenös-énél meg volt határozva; vagyis az 1200-1240 közé esett.

Három fia maradt: Csanád, szintén kómesz; I. Barnabás, néha Barlabásnak is van irva; és I. Fülöp. Csanádról látjuk, hogy az ősének nevét viselte. Róla egyelőre hallgatva, a második és harmadik fiu ágazatáról teszünk egy pár szót. I. Barnabásnak 1256-ban már három fia volt: I. Mihály; II. Barnabás és Domokos. I. Mihály és II. Barnabás még 1299 előtt és pedig, a mint a jelek mutatják, örökös nélkül haltak el. Emlitést érdemel az is, bár csak hozzávetés, hogy messze Erdély határán volt a Csanád-nemzetségbelieknek egy csomó közös birtokuk; az ott levő faluk közül később az egyiknek neve Feketető, más

[1]) U. o. 77. l. Hiv. N. R. A. 1763. 43. sz.
[2]) Nagy I. i. m. XI. k. 141. l.
[3]) Hornyik. Pusztaszer története. 133. l.

néven Mikcseháza volt.[1]) Ámde Mikcse vagy Mikcs, régi magyarosan annyi volt, mint Mihály; úgy hogy Mikcseháza régen annyit tett, mint ma tenne Mihályháza. Lehet, hogy I. Mihály mester lelt itt jótanyára, és róla vette nevét e kis birtok. — A harmadik fiu Domokos, élt még 1299-ben is; mert, midőn I. Tamás mester Biharba ment lakni és Makófalva, továbbá Szentlőrincz és Ladány nevü birtokait a Waffa ágon élő összes rokonaira bizta védelmezés, müvelés és ebbeli fáradságuk fejében használat végett is addig, mig vagy ő, vagy fiai visszakivánják: eme rokonok közt második helyen áll Domokos.[2]) Domokosnak maradt egy fia, II. Mihály, a ki 1323 előtt birta Fülöplaka felét, mig azt Alvölnök feléért el nem cserélte.[3]) 1337-ben pedig Makófalván birt részbirtoka van megnevezve.[4])

A harmadik Waffa-fi volt I. Fülöp, a kit eleinte bizonyosan KisFölöpnek hivtak; mert déd-nagybátyjának vele ellentétben Nagy Fülöp mellékneve volt. Emliti I. Fülöp nevét az 1256-iki osztozkodás is; de tovább emlegették azt a régi Arad-vármegye déli részén, a Beregszó-patak mellett; mert Piski (Bruckenau) és Baricza (Charlottenburg) között falut telepitett az ősi birtokon. Hozzá még itt épitette föl kúriáját; mi természetesebb tehát, mint hogy az új telepitvény neve Fülöplaka (régiesen kiirva Phyluplaka) lett.[5]) Két fia volt: Szuna, a ki már 1299 előtt elhalt, és Benedek. Bármily természetesnek látszék is, hogy az atyai birtokot e két fiu örökölje, mégis a XIII. század végén Fülöplaka fele Benedek unokaöcscséé, II. Mihályé. Leghihetőbb hozzávetés e furcsa eset megfejtésére, hogy Szuna, (kinek ősmagyar neve némely helynevekben máig fönnmaradt) a rá jutott felerészt unoka testvérének, Domokosnak adta el; ettől szállt II. Mihályra. Benedek ügyekezett kiköszörülni a csorbát; a marosmenti Alvölnök felét odaadta II. Mihálynak Fülöplaka feléért, csakhogy az atyai vagyont sértetlenül fönntartsa családjában. De ember tervez, Isten végez. Élte végén nagy bajba keveredett; hogy forditson állapotán? Fiával együtt megjelent az aradi káptalan előtt, és Fülöplakát, a mely atyja nevét viselte; a melyet ő egészen magáévá

[1]) Nagy I.: Anjoukori okmánytár. III. k. 369. l.
[2]) Knauz i. m. II. k. 468. l.
[3]) Anjoukori okmánytár. II. k. 109. l.
[4]) U. o. III. k. 365. l.
[5]) Nagy I.: Anjoukori okmánytár. II. k. 109. l.

tett, eladja 50 márkáért, (200 frt.) az udvardi Budafiaknak.[1]) Nevezetes még Benedekről az, hogy túlélte minden atyafiát. Előfordul az első nagy osztozkodáskor 1256-ban; jelen van a váradi káptalan előtt I. Tamás mester birtokainak emlitett átadásakor; és él még 1323-ban is. 1256-ban sem volt egész gyermek; de ha csak 14—15 éves volt is: 1323-ban már a nyolczvanadikban járt. Fiának az ő atyja nevét adta és igy az lett a II. Fülöp. II. Fülöp férfikorban állott már, midőn atyja Fülöplakát eladta. Élt azonban még 1337-ben is; föl van róla jegyezve, hogy Pordányon és Makófalván részbirtoka volt.[2])

A Waffa-fiak közt is az első ág, a Csanád ága, nyert legnagyobb nevezetességet. Lássuk már most ezt.

Csanád kómesznek két fia volt: I. Dénes és Gergely. Mindkettő él már 1256-ban. I. Dénes él még 1290-ben is; ekkor adja el egyik ősi birtokukat, Simándot; és nem is lehetett valami nagyon idős ember, mert kisebbik fia, I. Pál, még kis koru 1290-ben[3]); de 1299-ben már nincs az élők sorában; mert nem ő, hanem fiai István és I. Pál állnak a váradi káptalan előtt, mikor a Kelemenös-ági I. Tamás birtokait őrizet végett rokonaira bizza.[4]) Gergely azonban még él 1299-ben; egy fia maradt: András, a kinek kis részbirtoka volt Makófalván és az Erdélyben, Diód mellett fekvő Belényesen.

Egy szinte megfejthetetlen dolog előtt állunk. A Kelemenös- és Waffa-fiak 1256-ban először osztozkodnak. Nem telik bele egy század 1337-ben újra osztozkodnak. Hogy a Kelemenös-ágat csak az egy Telegdy- család képviseli az 1337-iki osztozásnál, azon nem csodálkozom; mert tudjuk, hogy a többi kihalt. Izsák és Makó birtokainak pedig, már az 1247-ben királyilag megerősitett csereszerződés értelmében, I. Pongrácz ivadékára kellett szállaniok. De annál különösebb, hogy a Waffa-ágról is csak egy család van jelen az osztozkodáson; az t. i. mely Csanád fia I. Dénes-től származik; pedig legalább is él még három család a Waffa-ágon; hogy estek ki ezek az osztozkodásból? Mikép van az, hogy csak úgy mellékesen emlittetnek föl, kik Makófalván szintén birnak egy kis részt az ősi birtokokból? Mikép vesztették el

[1]) U. o.
[2]) U. o. III. k. 365., 368. ll.
[3]) Ziehy, cs. okmánytár. I. 557. l.
[4]) Knauz. i. m. II. 468. l.

ezek épen a legjövedelmezőbb falvakat? Hisz ha a későbbi időből a XIV. századra szabad következtetnünk, akkor nekik Alvölnök és Kemecsén, meg tán Zomboron kivül semmi sem maradt? Eme kérdések azok, melyeket megfejteni nem tudunk; lehet, hogy még a régi nemzetségek törvénye okozta, ha pl. az is az elsőszülöttek jogát elismerte.

Jelezve ezt a tényt, folytatjuk a Waffa-fi Chanádágának ismertetését. I. Dénes-nek két fia: István (1290—99) és I. Pál (1290—99) közül Istvánról csak annyit tudunk, hogy 1290-ben már nagykoru volt; 1299-ben pedig ő is kezeskedett arról, hogy I. Tamás mester birtokait: Makófalvát, Szentlőrinczet és Ladányt megőrizik.[1])

Testvérével I. Pállal az a furcsa dolog történt meg, hogy már kis korában kezdett perlekedni saját atyja ellen. Midőn ugyanis atyja I. Dénes egyik örökös birtokát, a Csanád-nemzetségnek az aradmegyei szintén Piski (Bruckenau) és Baricza (Charlottenburg) közt fekvő Fülöplakával határos Simándot, 36 ezüst márkáért Szállás ispánnak, Filpének és más simándi embereknek eladta, Pósa fia, János, elvitte a kis Pált (parvuline et tenelline aetatis) az aradi káptalanba és ott a kis Pál tiltakozott atyjának helytelen és jogtalan eladása ellen. Ennek az lett a következménye, hogy 48 év mulva, kis hijja, hogy meg nem háborgatták nyugalmában; szerencséje, hogy nem élt a mai szakértő világban, különben talán fölveszik csontjait és megvizsgáljak, hogy 1290-ben hány éves lehetett. Később ugyanis hosszannyuló pert inditottak a Csanád-nemzetségbeliek a simándi lakosok ellen; mert nem ismervén el az 1290-iki eladás érvényességét, a maguk számára követelték Simándot. Az eladás érvényessége attól függött, hogy vajjon I. Pál mester 1290-ben nagykoru volt-e, vagy nem? Jó volt volna bizzony, ha voltak volna anyakönyvek; megnézni lehetett volna bennök a születésének évét, de még a napját is. De nem volt; azt határozta tehát Druget Vilmos, a nádor, hogy a csanádi káptalan és egy nádori ember menjen el Arad-megyébe, és ott az élő anyakönyvekből, tisztes öreg emberektől, öreg asszonyoktól (matronae), egyházi férfiaktól tudják meg hát, mennyi idős lehetett 1290-ben I. Pál mester? A vizsgálat, mit sajnálunk ugyan, nem történt meg; nem is volt rá szükség; mert később az alperes

[1]) Knauz, i. m. II. 468. l.

simándiak maguk is elismerték, hogy Pál mester az adásvevéskor még kiskoru volt és igy az eladás érvénytelen volt.[1])

Ha pedig kiskoru vala, akkor I. Pál mester alig érte el a 60 talán az 50-t sem; ki 1332—36 körül már nem élt; 1338 körül még legidősebb gyermeke is fiatal ember volt;[2]) a másik kettő pedig igen kiskoru; mert minden bátyjuk vezeti az ügyeket. Voltak tehát hárman; I. Dénes, II. Pál és I. Péter.

Ha mindháromról valami nevezeteset akarunk irni, akkor az 1337-ik éven kell kezdenünk. Mondottuk már, hogy a Csanád-nemzetségbeliek ez évben osztozkodnak másodszor. Ez osztozkodásnál egy a későbbi időkre is kiható cselekmény történt. Ugyanis Makófalván kezdték meg az osztozkodást és mindamellett, hogy az 1256-ben a Kelemenös-ágnak jutott, 1337-ben nagyobb részét, ugy $^2/_3$-át, I. Dénes kapta két testvérével; és pedig felét „pro curia sessionali", vagyis lakóhelyül és kastélyul.[3]) Ellenben a Kelemenös-ágról származó Telegdyek Szentlőrinczet kapták, oly czélból, hogy ott kúriájukat, vagyis a lakóhelyüket felüssék. A Telegdyek-nek már volt előnevük, de nem volt Dénes-nek és testvéreinek; felvették tehát a most kapott lakásuk nevét és lettek ezentúl Makófalvay Dénes, Pál és Péter. Igy történt, hogy a mai Makó város, nevét a Kelemenös-ágról származó Makó bántól nyerte; de mégis nem a Kelemenösfiaknak; hanem a Waffa-fiak egyik ágának adott előnevet. A Makófalvayak tehát a Waffa-ágról erednek. Makófalvay I. Dénes azután Simánd visszafoglalásával foglalkozik s miután 1339-ben el is érte,[4]) se róla, se testvéreiről nincs többé emlékezet.

1401-ben a Csákyak-nak Rév-Kanizsa, Csebuz (Csebza) és Csákba (Csákova) beigtatására 3 Makófalvy van kijelölve; II. Péter, Tamás és Miklós. II. Péter és Tamás még összekötettésbe hozhatók az ősökkel; mert II. Péter II. Pál-nak, Tamás I. Péter-nek fia volt.[5]) De a harmadik, Miklós, Péter fia; és a többiek közt semmi összekötő kapocs nem található; ha csak ez meg nem II. Péter fia, a mit azonban az oklevél kizárni látszik; mert Miklós atyját „alter Petrus" másik, — vagyis az előbbi Péter-től

[1]) Zichy, es. okmánytár. I. 557. l.
[2]) U. o.
[3]) Anjoukori okmánytár. III. 365. l.
[4]) Zichy, es. okmánytár. I. 559. l.
[5]) Fejér Cod. Dip. X. IV. 70. l.

különböző — Péter-nek nevezi. Még kevésbé lehet azután a későbbi időkben élő Makófalvyakat családfai lánczolatban bemutatni. Kénytelenek vagyunk csak igy egyszerüen fölsorolni: hogy 1450-ben, hazánk fiainak leghősebbikét Hunyady Jánost Hód-Mező-Vásárhely és tartozékainak birtokába igtatták Makófalvi Péter és László férgedi (Férged hajdan falu, ma puszta Vásárhely határában) tisztei: Wajda László és Tóth Miklós. E két Makófalvit „egregius“ „vitézlő“ czimmel illeti az oklevél; ez pedig közönséges nemesnél többet jelent.[1])

A történeti érzék kihalására és a családi hagyományok elhalványulására mutat az, hogy az utána következő Makófalvy-ak nem elégedve meg a Makófalvy névvel, még „Makó“ vezetéknevet is vesznek föl. Igy 1469-ben Makófalvy Makó István[2]) és 1479-ben Makófalvy Makó István és Makófalvy Makó Gergely[3]) nevek tünnek föl. Ekkor tehát már nem tudták, hogy ők tutajdonkép nem Makó Bántól származnak; és hogy csak lakásuk volt oka, hogy ők Makófalvyak lettek.

A XVI. század első feléből egyetlen Makófalvyt sem ismerünk; hacsak azon 3 Makófalvy, vagy Makói közül, kik csaknem egy időben, 1510—20-ig, az aradi káptalan tagjai voltak, egyik-másik, nem a Makófalvy nemes család tagja volt. A század második felében már csak egy ága van az egykori nemes törzsnek: Makófalvy Makó László; 1561-ben ő a legelső, leggazdagabb csanádmegyei birtokos; csak az összeirásban van följegyezve, hogy Makón, Férgeden, Dedenszegen, Tömpösön, Kanizsa-Monostoron, Fehér-Egyházon és Szent-Miklóson 120 jobbágy telke volt. Lehetett még másutt is: Ladány, Palota, Pordány, Padé s más birtokok nincsenek fölvéve az összeirásba. Az utolsó ág is száradni kezdett. A következő (1562.) évben bizonyára messze a nemzetség ősi fészkétől őt is utólérte az emberek sorsa. Benne a család kihalt. Birtokait 1582-ben Boinichich Horvát László, a szendrői végvár kapitánya, kapta meg.[4])

Tulajdonkép végeztünk volna a Csanád-nemzetség legnevezetesebb ágával: előadtuk annak 4 századon át viruló törzsfáját; még a Bogyoszló ágáról kellene elmondanunk azt

[1]) Teleki, Hunyadiak kora X. 261. l.
[2]) W. Tört. tár. 1863. XII. k. 25. l.
[3]) Pesty. Krassó. 452. l.
[4]) Rupp. i. m.77. l. (Hiv. Lib. reg. III. 234. l.)

a kevesebbe, a mit tudunk. De mielőtt ezt tennők, nem mulaszthatjuk el olvasóink figyelmét felhivni két csanád-megyei nemes családra: a Kökényérire és Tömpösire; el nem mulaszthatjuk kifejezést adni abbeli gyanitásunknak, hogy eme, a XIV. és XV. században virágzó két nemes család, a Csanád-nemzet régi sarjadéka. A Kökényériek közül ismeretesek ezek: Kökönyéri Márton; ennek fia Lukács, vagy Lukasius, (ebből a későbbi Lökös) 1328-ban és 1330-ban királyi ember.[1]) Kökényéri Fábián, ennek fia István; 1339-ben[2]) és 1347-ben ujra mind Kökényéri Lukács, mind Kökényéri István királyi emberek.[3])

Hogy e család a Csanád-nemzetség egy sarjadéka, gyanitom két körülményből: 1. abból, hogy Kökényér, honnét a Kökényériek nevöket vették, a Csanád-nemzetség ősi birtoka volt. Jól tudjuk, hogy szt. István korában Kökényér volt a neve; de ez nem egy helységre, hanem érre vonatkozott. Ezen a Csanád hadjárata következtében történeti nevezetességre vergődött ér mellé, csaknem két század mulva, annak egyik ivadéka a tőlünk már ismertetett Waffa helységet telepitette; és az az ő nevéről Waffa-ülése nevet nyert: de Waffa-ülése mellett erősen tartotta magát az érről vett és már régebbi Kökényér is, addig-addig; mig végre az új divatu Waffa-ülése elhallgattatta. 1247-ben Kökényér fele Pongrácz ispáné volt; de 1256-ban a nagy osztozkodáskor Kökényér egészen a Waffa-fiaknak jutott. Tehát legalább 1256-ig mindig a Csanád-nemzetségé volt Kökényér. 2. gyanitom abból, a mint I. Dénes példája mutatja, a ki mint fentebb elmondottuk, Simándot eladatta, hogy a nemzetségi birtokokat legalább a XIII. században nehéz dolog volt eladni, vagy más módon elidegeniteni; mert a többi tagjai a nemzetségnek mindjárt közbeszóltak. Már pedig az első Kökényériek: Márton és Fábián a XIII. század végén éltek; hogy kerithették volna tehát máskép kezökre e Csanád-nemzetségbeli helységet, mint örökség utján; de ha örökség utján jutott kezökre, akkor maguk is a Csanád-nemzetségből származtak; de kitől? vagy mily rokonságban állottak a Waffa- vagy Kelemenös-fiakkal? azt megmondani, az eddigi források után nem lehet. De mivel 1256-ban Kökényér a

[1]) Ziehy, cs. okm. I. 317., 365. II.
[2]) U. o. 559. l.
[3]) U. o. II. k. 243. l.

Waffa-fiaké lett, hamarább ezektől, mint a Kelemenöságról eredtek.

A Tömpösi nemes családnak, mikor már a történelem szinpadára föllép, csak kevés tagja él. Tömpösi Miklós 1450-ben[1]) és 1459-ben[2]) királyi ember; de fiu-örökös nélkül halt el; egy leánya volt volt Dorottya, a ki Somosi Bán Tamásné lett. Ép igy Tömpösi Barnabásról is csak annyit tudunk, hogy leánya Magdolna, Fyrfalvy Istvánné 1488-ban él.[3]) A másik két ismert Tömpösit e családfa tünteti elő:

II. TÁBLA.

Tömpösi Detre

Jakab

Perpetua	Ilona
1488	1488
Várkonyi Amadéiak	Tetétleniek[4])

Az alap, melyre abbeli számitásunkat alapitjuk, hogy e család is a Canád-nemzetség sarjadéka, röviden abban áll, hogy ama 6 birtok közül, melyeket Tömpösi Miklós birt, ugy mint Tömpös, Alvölnök, Lele, Klárafalva egészen, Kemecse és Béb részben, legalább 4, Tömpös, Alvölnök, Béb és Kemecse eleinte ősi Csanád-nemzetségi birtok volt. A másik kettő, Klárafalva és Lele is oly közel, úgy szólván torkában fekszenek a Csanád-nemzetség birtokainak, hogy szinte önkénytelenül arra gondolunk, vajjon Klárafalva és Lele határai nem voltak-e kezdettől fogva a Csanád-nemzetségé? S minthogy Klárafalva már nevéről itélve is csak 1300 után keletkezett; vajjon Lele nem volna-e hasonlókép későbbi telepitvény? Ha pedig a Tömpösiek birtokai csupa Csanád-nemzetségbeli birtok volt, s ha, mint az oklevél emliti, „ősi jognál fogva", „iure haereditario," szállott az osztozkodó 4 Tömpösi-ivadékra, s emez „ősi jog," „ius aviticum" még a közönséges örökösödéstől eltérő módozatot jelent, mely a nemzetségbelieknél uralkodott, — és pedig olyan birtokok, melyek a Kelemenös- és Waffa-fiaknak jutottak, nagyon hihető,

[1]) Teleki i. m. X. 255. l.
[2]) Bék. oklv. 68.
[3]) Hazai okmánytár. V. k. 366. l.
[4]) U. o.

hogy ők maguk is a Csanád-nemzetség egyik Kelemenös- vagy Waffá-tól eredő ágát képezik. Figyelem-gerjesztésül e két családot ismertetni, kötelességemnek tartottam; talán nálam szerencsésebb kutató a dolog nyitjára lel.

Még egy pár szót a Csanád-nemzetség Bogyoszló-ágáról.

Régen emlitettük s már az első családfán föltüntettük, hogy Belénük-nek Bogyoszló nevü testvére volt. Ettől származoft a Csanád-nemzetség másik ága, melynek tagjai az 1256-ban kiadott osztozkodási levélben ekkép soroltatnak föl:[1])

III. TÁBLA.

N.

Belenük	Bogyoszló				
	Keczele	Tivadar		Cheme	
Chanád	Tamás	Mikese	Weiteh	Lőrinez	Gergely
1256	1256	1256	1256	1256	1256
Weche	Ugud	Domokos			
1256	1256	1256			

E családfáról keveset mondhatunk. Felemliteni fölemlithetjük ugyan, hogy Csanád-vármegyének első ismert főispánja szintén Weyteh volt[2]); de azt állitani, hogy e főispán egy a családfán előforduló s 1256-ban is élő Weyteh-vel, nem lehet. Keczelének Tamás-tól származó unokájáról, Ugud, vagy Ugod-ról azt tudjuk, hogy Csücsköd (fekvését lásd a jövő közleményben) nevü falut 1247-ben a Kelemenös-fi Pongrácz és Izsák ispánokkal együtt közösen birta. Csücsköd-ről az 1256-iki osztozkodási levélben semmiféle emlités sincs; csak úgy általában van kifejezve, hogy a Bogyoszlótól eredő Csanád-nemzetségbeliek, szintén kaptak 54 birtokot; számra nézve ugyanannyit, mint a Kelemenös- és Waffafiak; de az oklevél állitása szerint a Bogyoszló-ágnak jutott birtokok jövedelmezőbbek voltak.[3]) De a mellett, hogy jövedelmezőbbek voltak, volt egy nagy hibájuk, az t. i. hogy nagyon szétszórt fekvéssel is birtak; nevezetesen feküdtek Csanád-, Temes- és Szerém-megyében; a Száván túl eső macsói kerületben; (az oklevél szerint „in districtu Makó,

[1]) Wenzel: Árp. Uj okm. VII. 431. l.
[2]) Hazai okm.
[3]) Wenzel: Árp. VII. 431. l.

ultra Zaua“; a macsói bánság már létezett 1256-ban; ezt nevezhették makói kerületnek); továbbá Vas-, Győr- és Moson-megyében.[1]) Ezzel ellenkezőleg a Kelemenös- és Waffa-fiak nem ily szétszórtan, hanem csak is Délmagyarországon, nevezetesen Csanád-, Temes- és Arad-megyékben fekvő birtokokat eszközöltek ki a maguk számára; és még ezek is úgy szólván egy csomóban feküdtek Csanád-megyében; mert 54 közül csak 2 volt temes-megyei, és 8, legfeljebb 10, arad-megyei helység.

Ha tehát jövedelmezőbb birtokok jutottak is a Bogyoszló-ágnak, nem nagy köszönet lehetett abban, a mivel többet jövedelmezhettek; annyival többet ártott nekik, hogy egyformán gondozni nem lehetett; kivált az akkori közlekedés mellett. Sőt e birtokfelosztás minden valószinüség szerint azt is okozta, hogy a Csanád-nemzetség Bogyoszló-ága elköltözött ősi fészkéből; hisz pl. Csanád-megyében alig jutott nekik egyéb Csücsköd és Vlunk nevü falvaknál; és átköltöztek a Dunántúlra, hol 3 (Vas-, Győr- és Mosony-) megyében számosabb birtokkal birhattak; és ez esetben, legalább nagyobb részben a Bogyoszló-ág, már a XIII-ik században megszünt csanád-megyei család lenni. Később a Bogyoszló-ág és Belenük-ág, vagy a mi mindegy, a Kelemenös- és Waffa-fiak közt, semmi érintkezés sincs. Lehet, hogy a Bogyoszló-ág csanád-megyei birtokait el is adta, vagy elcserélte. Ha pedig ez nem történt, ha egyik-másik megmaradt, hogy legalább nyugvóhelyre a nemzetségnek ősi oroszlánosi monostorában találjon, akkor azoktól lehet származtatni a Csücsködieket, akik közül 1408-ban Dénes, Péter és Miklós[2]), 1456-ban pedig Jakab, Tamás, Mátyás és János királyi emberek[3]); de csak „lehet“; de hogy valaki lesz-e oly szerencsés, hogy „a posse“ meg tegye és kimutassa a lépést „ad esse“, arról én kételkedem.

Értekezésünk első részével készen vagyunk; de „finis coronat opus“; a hátralevő rész, mely e nemzetség birtokairól szól, bennünket még tán jobban érdekel, mint egy kihalt nemzetség. 81, vagy ha a szerémmegyei Nyárád-ot levonjuk, 80 délmagyarországi birtok történetét kell előadnunk; részben meg

---

[1]) Wenzel: Árp. VII. 431. l.
[2]) Fejér: Authentia et vis probandi diplomatum. 1838.
[3]) Oltványi: A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak története. 66. l.

határoznunk; fekvésöket eldöntenünk; vagy legalább meg közelitőleg megjelölnünk. Aki nem foglalkozik is szorosan e tárggyal, rá mondhatja, hogy legalább látszólag elég nehéz feladat.

A módszer, melyet e részben követünk, röviden ebben áll: Előbb a birtokok általános történetét és az ezzel összefüggő dolgokat beszéljük meg; azután betürendben fölsoroljuk a délmagyarországi birtokokat.

Zayli és Zásty.

Foltin Jánostól.

Kitünő történetirónk, Pesty Frigyes úr, e folyóirat mult évi IV. füzetében, „Bizere és Zásty“ feliratu czikkében, Rácz Károly úrnak, a zástyi apátság helye keresése körüli téves állitásait sok részben helyreigazitva, alaposan kimutatá, hogy a zástyi apátság a bizereivel egynek sohasem volt tekinthető. De ugyanakkor Rácz Károly egyik hibás adata által magát szintén tévútra vezettetni engedvén, czikkét a következő szavakkal fejezé be: „Ebből kitetszik, hogy a zástyi apátság holfekvésére vonatkozó kérdés még nincs megoldva, és hogy ez búvárainkat még tovább is fogja foglalkoztatni.“

Érdemes tudósunk eme nyilatkozata, ha valakit, engem mindenesetre közelről érintett, a ki nem oly régen, a zástyi apátságról s annak alapitó okleveléről önálló tanulmányt irtam s adtam ki, melyben az apátság ismeretlenné vált egykori helyét fölfedezettnek jelentvén ki, azt Szabolcs-vármegyében Nagy-Halász alá helyeztem.[1])

És mivel fölfedezésem helyes voltáról ma is megvagyok győződve, épen azért nem tehetem, hogy Pesty Frigyes úrnak nézetemmel ellenkező nyilatkozatát szó nélkül hagyjam, s amennyiben az téves adaton nyugszik, helyre ne igazitsam. És ezt nem is annyira saját, mint inkább a tudomány érdekében kell tennem; mert jól tudom, hogy Pesty Frigyes úr nevének, hazai történetirásunk terén, eddig kifejtett nagyhorderejü munkásságánál s elért sikereinél fogva, oly nagy sulya van, hogy az olvasó közönség szavait még akkor is hajlandó igazak gyanánt elfogadni, ha azok, mint jelenleg is, téves történeti föltevésből folynak.

Idézett czikkében kijelenté ugyan Pesty Frigyes úr, hogy a kérdés érdemébe nem bocsájtkozik; de mind e mellett is fel kellett róla tételeznem, hogy mindannak a mit mond, és igy fennebbi állitásának is kell valamilyen történeti alapjának lenni. Kerestem tehát czikkében a történeti alapot, s úgy

[1]) A zásty-i apátság XI. századi oklevelének taglalata s ismeretlen helyének meghatározása. Kútfő-tanulmány az egri főegyházmegye történelméből, vonatkozással Anonymusra. Eger. 156. l.

hiszem nem csalódom ha állítom, hogy azt IV. Bélának az egri püspökség javait megerősítő s Fejérnél olvasható oklevele következő szavaiban találtam meg: „Item Tisza-Püspöky, cum clausura Tycie Zecge vocata, piscinis et clausuris quam pluribus, in vicinitate Nobilium de Zásty et de Bala existentibus.“ [1])

Mert az oklevél ezen helyéhez fűzi érdemes tudósunk, voltakép Rácz Károlynak mondott következő szavait: „Ha Csála IV. Béla idézett levelében csakugyan említetnék a zástyi birtokok kapcsában, ez oly körülmény volna, mely hatalmasan támogatná (t. i. R. K.-nak) a térképi adatból merített érvelését. De a dolog nincs úgy, mert IV Béla azt írja, hogy az egri püspök birtokai a zástyi és bálai (nem csálai) nemesek szomszédságában — in vicinitate Nobilium de Zásty et de Bala, — fekszenek.“

Pesty Frigyes úr tehát, mint szavaiból kitünik, Rácz Károly után indulva, a zástyi apátság helyének keresésénél történeti adat gyanánt fogadja IV. Béla oklevelének idézett helyét, mert csakis az ellen szólal fel, hogy az oklevélben R. K. Bala helyett, egészen önkényesen járva el, Csálát-t olvasott.

De nagyon tévedne tisztelt tudósunk, ha elvégre is akár az apátság helyét, akár pedig birtokait Tisza-Püspöki és Bala körül akarná keresni. Mert hogy IV. Béla oklevelében, eme helynevekkel kapcsolatban, zástyi nemesekről van szó, az egyedül Fejér hibás olvasásának tutajdonítható.

Birjuk az oklevélnek többrendbeli, s a Fejérénél jobb és hitelesebb kiadását. Igy Katona is közli azt,[2]) s nála a kérdéses hely így hangzik: „In vicinitate nobilium de Zoyly et de Bala existentibus.“ — Mindenesetre sokkal helyesebb olvasás ez a Fejérénél. — De még ennél is helyesebb a tudós egyházjogi iró, Porubszky József egri kanonok olvasása, ki, „Az Egri Megye Főpásztorainak Jogai és Kiváltságai“ czimü értekezésében[3]) IV. Béla szóban levő oklevelét, I. Ferdinand átiratából egész terjedelmében épen azért közölte, hogy abból a Fejér olvasásából eredt hibákat kiküszöbölje, s nála az érintett helyet következőleg olvassuk: „In vicinitate nobilium de Zayli et de Bala existentibus.“

S ez az egyedüli helyes olvasás, és pedig azért, mert tudjuk azt is, hogy az oklevélben a „nobilium de Zayli“

[1]) Fejér. Cod. Dip. IV. N. 3. P. 39.
[2]) Katona. Hist. Crit. Tom. VI. Pag. 335.
[3]) Emlékkönyv. Bartakovics B. egri érsek aranymiséjének ünnepére. Eger. 1865. 181 l.

kifejezés alatt, a szajoli nemeseket kell érteni. — Szajol ma is virágzó község Tisza-Püspöki, Tisza-Bala (ma puszta) és Török-Szt-Miklós közelében. Ezen Szajolról, s az itt lakott nemesekről szól tehát az oklevél, nem pedig a zástyi nemesekről, a kik sohasem léteztek.

Különben Balássy Ferencz Fejér hibás olvasására már rég figyelmessé tette az oklevél-buvárokat[1]) s ezt tudva, a zástyi apátságról irott tanulmányomban az ismertetett adatot, mint czélomra teljesen hasznavehetetlent, a nélkül hogy szót vesztegettem volna rá, egyszerüen hallgatással mellőztem.

Történetiróink közt, azt hiszem, alig van valakinek több oka Fejér pontatlansága ellen panaszt emelni, mint épen történeti földrajzunk gondos művelőjének, úgy szólván egyedüli megalkotójának, az „Eltünt Vármegyék" koszorus irójának, Pesty Frigyes úrnak. — És ime most, egygyel ismét több oka van az ellen panaszra fakadni.

Ami pedig ezek után még, Rácz Károlynak azon érvelését illeti, melyet ő annak bebizonyitására, hogy a zástyi apátság egykor Arad-vármegyében, a Maros partján feküdt, dr. Szentkláray Jenőnek „Szász év Délmagyarország ujabb történetéből" czimü munkájához csatolt mult századi térképek adataiból hoz fel, erre vonatkozólag megjegyzem, hogy ha az apátság alapitó oklevelét nem birnók, és csakis neve után ismernők az apátságot, akkor Rácz Károly úrral egyetértve, én is minden habozás nélkül oda, a Maros partjára helyezném azt, hol a dr. Szentkláray Jenőtől közlött térképek a „Zásty" helynevet feltüntetik. De most, midőn az apátság alapitó oklevelét jól ismerjük; sőt ismerjük már családi nevén alapitóját is, s tudjuk, hogy merre terültek el ennek nagy birtokai; valamint igen kevés kivétellel megtudjuk külömböztetni már az apátság volt birtokait is egymástól, s látjuk, hogy azok legnagyobb részben Szabolcs-vármegyében feküdtek, s közülök Arad-vármegyében pedig egy sem található fel; azután tapasztaljuk, hogy az alapitó oklevélben azon nyomok is, melyek az apátság egykori helyének felismerését némileg megkönnyitik, mind Szabolcs-vármegyébe vezetnek, sőt más hiteles oklevelek adatai is, ezen vármegye mellett bizonyitanak: no már mindezeket tudva és tekintetbe véve, ne kivánja tőlünk Rácz Károly úr, miszerint pusztán egy térképi adat nyomán elhigyjük neki, hogy a zástyi apátság hajdan Arad-vármegyében, a Maros partján feküdt volt,

[1]) Regestrum Decimarum Papalium Sexennalium. Dioec. Agriensis. Pag. 53.

a mit most már, mint kiderült, elfogadható argumentummal csakugyan nem is tud igazolni.

Rácz Károly úr eddigi felszólalásainak s czikkezéseinek épen az volt az árnyoldala, hogy ő beszélt az apátságról anélkül, hogy alapitó oklevelét szükségesnek tartotta volna tanulmányozni. Azt hitte talán, hogy az a térképi adat, képes az oklevelet egészen fölöslegessé tenni. Igen, mert nem vette figyelembe, hogy a régi időkben is megtörténhetett az, a minek napjainkban annyi példáját látjuk, hogy ugyanazon helynevek az ország külömböző részeiben ismételve előfordulnak. — És csakugyan, az apátságról írt tanulmányomban, egy általam közlött oklevél arról tanuskodik, hogy hajdan a „Zásty“ helynév Szabolcsvármegyében is, és épen azon a vidéken, hova az apátságot helyezém, szintén ismeretes volt, mely aztán idők multával, midőn az ottani szláv nép megmagyarosodott, a közhasználatból ép úgy kiveszett, miként az ma már *mint helynév*, a nép ajkán többé Arad-vármegyében sem ismeretes.

Ám keressék tehát történetbuváraink a zástyi apátság helyét is, mint keresik Attila székhelyét, ha e tárgyban, Pesty Frigyes úr szerint, bizonyosság még nincs; de bár meddig keresik azt, annyit nyugodtan mondhatok, hogy másutt, mint az általam kijelölt helyen, felfedezni nem fogják, — s ennek oka az apátsági alapitó oklevél természetében rejlik.

Ujabb verseczi és fehértemplomi barbár leletek.

Milleker Bódogtól.

I. Adalék a verseczi „Kápolna-"hegy északi lejtőjén levő őstelep[1]) ismertetéséhez.

A verseczi „Kápolna-"hegy északi lejtőjén, közel a „Postklinge" nevü hegyszakadéknál elterülő őstelep, melynek földrajzi fekvésére nézve, ugyanazon sajátsága van, mint a többi őstelepeknek: hogy t. i. folyóviz szomszédságában fekszik, hogy lakói a vizhez minél közelebb lehessenek; kutatásaimnak egyik kiváló tárgyát képezi.

Az 1881. évi husvéti napokon Verseczen tartózkodván, áprilhó 8-án ismét meglátogattam az ős telephelyet. Miután akkor a szőlőnyitási munkálatok már mindenütt bevégezve voltak, azon reményben rándultam ki szülőföldemnek ezen ősi pontjához, hogy az azon alkalommal végbevitt földforgatás következtében, talán a mult idők némely maradványa a földgyomrából ismét fölszinre kerül. A szerencse kedvezett is.

Egyebek közt az ott tömérdek mennyiségben előforduló cserepek között, melyek valamennyien máznélküliek, olyan edények maradványait is konstatálhattam, melyek nagyon szük nyakuak, nemkülönben olyanokéit is, melyek igen kis térfogatu fenékkel birnak; azután bütykökkel ellátott nagy és kis, valamint csészealaku edények maradványaira is akadtam; továbbá egy nagyon kis edénynek egy töredékére is leltem, melynek falvastagsága 0.002 métert teszen, és a milyenről már folyóiratunk VIII. kötetének 13. lapján megemlékeztem. Az is, mint az előbbiek nagy része, tüzön égetett, vörhenyeges szinü és meglehetős keménységü. Ilyen miniature edénykék, valamint apró agyagállatkák mindenütt előfordultak, a hol eddig nagyobbmérvü kutatásokat eszközöltek. Ezek gyanithatólag vallási eredetü tárgyak[2]).

Végre ott egy kékesszürke urnatalpra is találtam, melynek átmérője 0.13 m.; vastagsága 0.022 m. volt; az urna falának

[1]) V. ö. „Tört. és rég. Ertesitő." VIII. k. 12—14. ll. (Milleker B.: „Őstelep a verseczi „Kápolna-" hegy északi lejtőjén.")

[2]) Arch. Értesitő. XI. (1877) k. 82. l. Csetneki Jelenik E.: „A tószegi őstelep."

vastagsága 0.02 métert tett. Ezen utóbbi tárgy azon gondolatot keltette föl bennem, vajjon nem volt-e szokásban ami ősembereinknél az urnákban való temetkezési mód is? — És csakugyan az iskolai nagy szünidőben oly szerencsés voltam, hogy félig elszenesedett embercsontdarabokat találtam; miáltal konstatálva lett, hogy azoknál a halottégetést is gyakorolták. Ezen Verseczen is nyilván másik temetkezési mód, a csontvázsírok divata előtt volt gyakorlatban.

A cserepek között egy kis urna, — vagy helyesebben, — egy fületlen bögrének töredékei okoztak nekem nem csekély örömet; mert azokat összeilleszthettem. Ezen bögre korongon készült és feketére volt égetve; magassága az alaptól szájnyilásáig 0.09 m.; az alaptól a nyak közepéig azonban 0.072 m. volt; szája nyilásának átmérője 0.09 m.; nyakának átmérője 0.06 m.; kihasasodásának átmérője 0.10 m.; talpának átmérője pedig 0,051 métert tett. Falának vastagsága 0.004 m.; fenekének vastagsága 0.005 méter volt. Ezen urnácska valamint alakjára, ugy anyagára is élénken emlékeztet a fehértemplomi barbár sirokban lelt ilynemü edényekre, melyek többnyire a csontvázak lábainál voltak elhelyezve.[1]) Meglehet, hogy az általam találtnak is olyan rendeltetése volt; mert azt a nekropolis közelében fedeztem föl; hol az az uton hevert, nyilván a munkások által a szőlőből kidobva.

1883 nyarán ott egyebek közt egy csolnakalaku edény felét is megtalálták, mely 0.01 m. vastag fallal és talppal birván, iszapolatlan agyagból feketére volt égetve; — valamint egy 0.06 m. hosszu és 0.02 m. vastag, a két végén négyélü csúcsba menő, tompahegyü kőtárgyat is, melynek rendeltetését azonban nem ismerem.

Nagy meglepetést okozott nekem azonban egy kis, kovakőből készült vakarókés, melyet 1882. őszszel találtak. Ennek hossza 0.038; szélessége 0.02—0.022; legnagyobb vastagsága 0.007 m. Később egy másik kovadarabnak jutottam birtokába, mely szintén ott és pedig a Kehrer Gellért-féle szőlőben találtatott és pattogtatottságának nyilvános nyomait hordja magán.[2]) Ezen lelettárgyak figyelemre méltók; miután azon helyen a szabad kézzel dolgozott edények is még ritkák, és azért nem is merném azt állitani, hogy a verseczi „Kápolna-“ hegy lejtőjén levő őstelepnek alapitása a paleolith-korszak sürü

[1]) Ezen két tárgy jelenleg társulati muzeumunkban őriztetik.
[2]) Tört. és rég. Értesitő. IX. k. 23. l.

homályába volna visszavezethető; hanem csak azon véleményt koczkáztatom, hogy azon helyen ezen korszak emberei is megfordulhattak anélkül, hogy a „Postklinge“ elötti vidék állandó lakóhelyül szolgált volna nekik.

A folytonos földforgatás következtében még most sem voltam képes a tüzhelyek számát, hol a telep lakói ételeiket készitették és kezdetleges edényeiket égették, megállapitani. Csak hozzávetőleg állithatom, hogy azon 6000□ méternél nagyobb területen, melyre a telep kiterjedhetett, és melynek délnyugati, — a „Városkert“- felőli — oldalán a temetkezőhely volt, olyan tüzhely körülbelül 50-nél több lehetett.

Őstelepünk tudvalevőleg egy hegyfok terrasseszerü tetején lévén, nincs kétség benne, hogy az is, mint a többi őstelepek, földsánczczal volt bekeritve és védve. A sáncz maradványait Verseczen azonban már nem láthatni, és azért annak eredeti alakját sem lehet többé meghatározni; megsemmisült az már régen a vizmosás és a fölmivelés következtében.

II. Fehértemplomi leletek.

Fehértemplomon, valamint más esztendőkben, úgy a mult évben is kedvezett a nyár a régészetnek. Sikerült ugyanis akkor részint uj, részint régibb leletekről való értesülés alapján, a fehértemplomi leletek krónikáját tetemesen kibővitenem.

Feljegyzésre méltónak a következőket tartottam:

Az első lelet, melyről tudomásunk van, már a harminczas években fordult elő; midőn ugyanis bizonyos Vogter nevű fehértemplomi lakos, a város alatt folyó Nera közelében, téglavetőt állitott, mely jelenleg Querfeld F. birtoka. Ugyanis akkor, 07—1 m.-nyire a föld alatt, tömérdek emberi csontokra és koponyákra akadtak. Természetes, hogy akkoriban az érdekes földfödözésre legkisebb figyelmet sem forditottak.

Az ötvenes években a Vásár-utczai, 1179. szám alatti, jelenleg Stefanovits-féle házban, pinczeásás közben, 5 emberi csontvázat leltek; de azokat nem vették figyelembe.

1863-ban Kuhn Károly, földmivelő, Schiller-utczai, 1147. számu házában pinczeásás alkalmával két emberi csontvázat találtak, melyekhez tálalaku edények voltak mellékelve; az egyiknél még azonkivül szines üveggyöngyökre is akadtak.

1878-ban Nadler Ferencz, kalapos, Vásár-utczai, 1178. szám alatti házában, gödör készités közben, 2 emberi csontvázat leltek, melyek fejjel nyugat felé feküdtek.

1881. nyarán, egy kirándulás alkalmával, melyet Böhm Lénárt, vál. tagtárs úr társaságában tettem, Fehértemplom határának legészakibb csúcsán az ugynevezett „Fünfguldenfeld-"en, a Misits-árok mellett, egy nagyobb agyag urnának talpára akadtam, mely urna a többi fehértemplomi leletü urnatöredékekhez hasonló.

És most nézzük a tavali, 1883. évi leleteket. — Márczius havában a Kuszics-ra vezető kocsiúttól délre, körülbelül 150 lépésnyire a sorompótól, a Siegl-féle gőz-téglaégetővel („Ringofen") szemközt lévő kavicsbányában, a Siegl-féle téglavetőnél előfordulni szokott régiségekhez tökéletesen hasonló tárgyakat találtam; u. m. dudoros urnarészleteket; korongnélkül készitett cserepeket; tüzhelymaradványokat stb. Május első felében pedig a Siegl-féle téglavetőn két urnasirt találtak, melyeknek maradványai: szabadkézzel dolgozott, egyszerü urnák néhány darabja, s megszenesedett csontrészletek, stb. a fehértemplomi városi muzeumban lettek letéve. Ugyanakkor ott egy kis, alig 0.02 m. átmérőjü, grafitos olvasztó-tégelyt is találtak.[1])

Később azon helyen egy hosszukás, tojásdadalaku bizonytalan rendeltetésü, égetett agyagtárgynak körülbelül 0.05 m. hosszu és 0.025 m. vastag töredéke, valamint egy nagyobb kettősöblü edénynek egy töredéke is előkerült. Egy az előbbi agyagtárgyhoz hasonló darabot 1881-ben is találtak.

A Siegl-féle leleteket tárgyalván, meg kell emlitenem azt is, hogy az ott 1882-ben lelt cserepek között, egy kis edényfül is előfordult, mely az „ansa lunata" („félholdas fülek") néven ismert fajtához[2]) tartozik.

Május 4-én a várostól északfelé elterülő fensikon levő „Schiffamt" nevü dűlőn, hol akkor Weny János, kerületi fillokszéra-biztos, egy fillokszéra-ellenes szőlőtelepet létesitett, közel két méternyi mélységben, egy tűzhely maradványaira akadtak. Egy ott talált kis, szürkés szinü, égetett agyagkarika Weny úr szivességéből a fehértemplomi városi muzeumba került. A nyár derekán ugyanazon helyen, egy árokban, mintegy 1 méternyi mélységre a föld alatt, egy jófentartásu kőbaltát is találtak, mely szépen fúrt lyukkal birván, és 0.795 m. hosszu és 0.035 m. széles levén, a Bogsán vidékén előforduló líd, — azaz próbakőből készült.

---

[1]) Egy ilyen különben 1882-ben is találtatott; de az Noe hallójának sorsára került
[2]) Arch. Értesitő. XIV. k. 59. l.

Május vége felé a város nyugati szélen levő, Kuhn-féle téglavetőn, egy tüzlepnél, egy nagy, alaktalan, élénkvörösre égetett, iszapolt és simitott tárgyat leltek, minő ott már 1882-ben is előfordult. Ezen tűztelep-mellékleteknek rendeltetése előttem ismeretlen.

Eszerint, „a fehértemplomi barbár leletek“ czimü értekezésemben[3]) elősorolt lelethelyekkel együtt, Fehértemplom városa határában már körülbelül 20 „barbár“ lelethely van felfedezve.

---

[3]) Tört. és rég. Értesitő. IX. évf., 14—27. ll.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, október 31-én.

Elnök: Rácz Atanáz, kir. tanácsos, alispán ur.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Pontelly István főtitkár; Varjassy Árpád titkár; Odor Samu pénztárnok; Ardelean György; Déschán Achill; dr. Breuer Mór; Horváth Pius; Löwinger János; Radnay Károly; Stancsa Gyula; Tárczay István és Uy Kálmán urak; vendégekül Anka Péter. Dobján László és Tüzkövy Gizela urhölgy mellett, közép- és ipariskolai ifjuság.

Elnök ur a gyülést tagjainak szives üdvözlésével megnyitja.

Varjassy Árpád titkár ur felolvasván a mult havi ülés jegyzőkönyvét, az hitelesittetik. Azután Pontelly István főtitkár ur terjeszti elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A mai üléssel — Isten segitsége mellett — társulati működésünk XIII. évének küszöbét lépjük át.

Törekvéseinknek a mult tizenkét esztendő alatt elért tudományos eredményei nyugodt öntudattal tölthetik el egyesületünk buzgó tagjait, kik a további szellemi munkásság erkölcsileg jutalmazó sikereire, kitartó küzdelmök alapján, joggal tarthatnak számot a jövőben is.

Muzeumunk gyüjteményes műtárgyai fokozatos szaporodása miatt, azok egy részének feldolgozásával és közlésével kimért pénzügyi erőnkkel arányos lépést tartván: más részét utódaink számára, kiknek a mienknél majdan kedvezőbb anyagi helyzetéről szakadatlan gondoskodunk, örökitjük át az „Értesitő"-ben kiadandó osztalyrészül.

Az imént befolyt adománytárgyak általam itt bemutandó példányaival ismét gyarapodnak:

A) Régiségi és ujabb műtárgyaink tárai.

Idesorakoznak:

1. Egy csinos képkeret, melynek üveglapja alatt helyezvék el Winkelmann János Joákimnak (1717—1768) a trieszti temetőben — Lapidario Adquileojense — levő sirját ékitő borostyán- és cziprus-

fákról Ormós Zsigmond főispán ur által szakasztott, és iméuti olasz utjáról muzeumunk részére emlékül magával hozott ágacskák.

2. Az abszolut éra előttről származó három fából való, magyar szivaresomagbélyegző. — Mindegyik példány vizszintes, pléh irássorát a középen levő magyar korona választja kétfelé. — Az egyiknek felirata: „Ipar-szivarok"; — a másiké: „Védegyleti-szivarok"; — a harmadiké: „Nemzeti-szivarok." — Továbbá hat darab ugyanolyan bélyegző a Bach-korszakból. — Az elsőnek felirata: „Regalia Flora": — a másodiké: „Feine Martenländer Cigarren"; — a harmadiké: „Feine Domingo Cigarren"; — a negyediké: „Aechte „Regalia Flora;" — az ötödiké: „Feine Havanna;" — a hatodiké: „Feine Trabuco." — Ajándékozta: Keresek Gyula vasáros ur.

3. Egy 16 cm. magas cserépbögre, melynek kerülete a közepén, mint legdomborubb részén: 38.2 cm; szájvilágossága átmérője: 8 cm. — Figyelmet érdemel az edény leghasasabb része fölött négy oldalt, kiálló, ugyanannyi bütyök, melyek a barbár edények ismeretes jellegei.

4. Egy kisebb 9 cm. magas cserépbögre, melynek majdnem mindenütt egyenletes domborusága kerülete: 25 cm.-nyi: szájvilágossági átmérete: 6 cm.-nyi. — Ez utóbbiben találták a római érmék között alább közölt Diva Faustina-féle ezüst dénárt, mely a különben is egészen primitiv, korong nélkül készült és csupán tüz mellett szárított, mindkét cserépedény metanaszta-jász, vagy dák eredetére vall. — Adta Pap Mihály gimnáziumi VII. o. tanuló, ki azokat a batonyai téglagyárban találta, hol hallomásunk szerint egyéb nevezetes régiségek kerültek már felszinre; miért ama hely tüzetesebb megvizsgálását a hozzá közelebb fekvő aradi történeti társulat figyelmébe ajánljuk, mely kétségkivül a bögrék tüzpadjaira is kell, hogy ráakadjon.

B) Az érme- és bankógyüjtemény.

I. Római érmék.

1. Egy Imperator Caesar (Flavius) Vespasianus előlap-köriratu, ezüst dénár, a császár (69—79) jobbra néző babérkoszorus fejalakjával. — Revers felének egy kaduczeus körüli körirata: Pont. Max. Tr. P. Cos. V. (??) — Adta mint viminácziumi leletet Stancsich Árpád ur, I. évi joghallgató.

2. Annia Galéria Fausztina, Antoninusz Piusz nejének konzekracionális ezüst dénára. — Előlapján a császárné jobbra néző, kontyos fejalakja, Diva Faustina körirattal. A császárné konzekrációja első izben Kr. u. 141-ben történt. — Hátlapján balra álló női démon, jobbjában világgolyót tartva: baljában a farkába harapó kigyóval, mint szintén az örökkévalóságot ábrázoló egyiptusi jelvénynyel. Körirata: Aeternitas. — A batonyai téglagyárban találta és behozta az A. 4. pont alatt emlitett két, dák cserépbögrével, melyek kisebbikében vala az elhelyezve, Pap Mihály gimnáziumi VII. o tanuló.

3. Márk Aurél császár (161—180) ezüst dénára. — Előlapján a császár jobbra néző, babérkoszorus feje, M. Antonius Aug. Tr. P. XXVIII. körirattal. (Veretett a Kr. u. 174-ik évben.) — Hátlapján álló és balra néző női alak, jobbjában lándzsával; bal kezében bőségszaruval. Körirata: Imp. VII. Cos. III. — A kun-szt.-mártoni szántóföldeken találta és behozta Farkas András püspöki iroda-szolga.

4. Egy Imp. C. Diocletianus P. F Aug. előlap-köriratu réz érme, a mezőnyön a császár (284—305) jobbra néző, sugárkoszorus fejalakjával. — A hátlapon egymással szemben álló, egy mezitelen és egy köpenybe öltözött férfi alak, egymásba fogott jobbjaikra nehezedő világgolyóval, melyen a szárnyas Viktória kiterjesztett jobbjában koszorut tartva lebeg. A jobboldali férfialak bal kezében lándzsa; a katonák egybefogott keze alatt A (?) sigla. Körirata: Concordia Militum. — Kakujay Károly másodtanfelügyelő ur ajándéka.

5. Egy Imp. Maximianus (Herculeus) P. F. Aug. előlapköriratu, réz érme, a császár (292—305—311) jobbra néző koszorus fejalakjával. — Hátlapján a balra álló mezetlen Herkules: jobb kezében körbe csavarodó kigyót, mely alatt félkör van; baljában bőségszarut, mely mellett jobbra B. betü áll, tartva. Körirata: Genio Augusti — Alant Sis(cia) szigla. — Adományozta viminácziumi leletként Stanesich Arpád ur.

II. Magyar pénzek.

1. I. Lipót (1667—1705) király 1696-ki, ezüst polturája. — Bekűldötte számos más római s ujabb, időszakonkint bemutatandó érmékkel dr. Keszler Károly, soproni ev. liczeumi tanár ur.

2. Ugyanannak 1669-ik évi, ezüst huszasa. — Ajándékozta Lendvai Nándor ur, az I. magy. ált. biztositó társulat aradi főügynökségének titkára.

3. Ugyanannak 1684-iki, ezüst duáriusa. — Adta Hajnal Imre ur, magánzó Vingán.

5. Rakóczy Ferencz 1705-iki huszas; — és

6. ugyanannak 1706-ik tizes libertása. — Mindkettő dr. Keszler Károly ur ajándéka.

III. Legyel pénzek.

1. I. Zsigmond (1506—1548.) király 1530-iki, ezüst garasa. — Adta Lendvai Sándor ur.

2. Báthory István (1575—1586) király 1586. évi ezüst három garasosa. — Dr. Keszler Károly ur ajándéka.

3. III. Zsigmond (1486 - 1533.) 1498-ik évi, ezüst, három garasosa. — Ajándékozta Bienenstock Károly, gimnáziumi, IV. oszt. tanuló.

IV. Németországi pénzek:

1. Albert brandenburgi határgróf „Justus ex fide vivit“ köriratu, 1545. évi, ezüst pénze. — Folly Emil, cz. kanonok ur, ajándéka.

2 II. József császár német királylyá koronáztatásának kis ezüst emlékérméje. — Előlapján földtekén keresztbe tett és indavirágoktól körülfont kard és evezőlapát. Ezek felett körsugaras Istenszem. Körirata: Virtute et Exemplo. — Hátlapján a német birodalmi korona és alatta ezen vizszintes emléksorok:

Josephus
Hung. Bohem. etc.
Princ. Hered.
Archid. Austr. etc.
Electus
In. Regem. Rom.
Coronatus
Franc. 3. Apr.
1764.

Ajándékozta dr. Keszler Károly, tanár ur.

3. „Nec aspera terrent" félköriratu, hannover-királysági (1850.) ezüst 6 filléres (48 egy tallér.) — Ugyanannak adománya.

5. Egy „Reichskanzler Fürst v. Bismarck" köriratu, réz Spiel-Marke. — Ugyanannak adománya.

V. Bankó pénzek.

1. Egy 1825-iki, tiz forintos, veres bankó.
2. Egy az előbbihez hasonló 1834-ből, és
3. Egy ugyanolyan öt forintos 1841-ből. — Mindhármat Stumpfoll Ede, ipariskolai tanár ur, adományozta.

C) A képgyüjtemény.

Ezt illetőleg van szerencsém 95 darab, többnyire nevezetes uralkodók, államférfiak s tudós egyének kisebb-nagyobb aczélmetszetü arczképeit; aztán rajzolatos és kalligrafikus irásu ünnepi versezeteket és kevésbé jelentékeny egyéb kéziratokat; ugy városokat, emlékoszlopokat, vagy egyes családi jeleneteket ábrázoló fametszeteket, bemutatnom.

Ezek egy részet képezik azon képgyüjteléknek, melyet muzeumunknak tek. Schneider Ferencz, Böge-szabályozási könyvvezető ur, ajándékozott.

Előterjesztett jelentésemet a tisztelt választmány szives figyelmébe ajánlom.

*

A főtitkárnak helyeslőleg fogadott jelentését követte:

Odor Samu pénztárnok urnak az egyesület pénzügyi állapotát nézö kimutatása, melyből kiderül: hogy 3733 forint és 44 krajczárnyi tartalékalapon kivül, 10 forint és 20 kr. áll a társulat rendelkezésére, folyó kiadásai fedezésére.

Tudomásul vétetik.

*

Azután Rácz Károly urnak. „A Szilágyi és Hunyady családok fészkei“ czimü értekezése került felolvasásra, melyben szerző Szilágyi születése helyét a torontáli Horogszegnek vitatja, mivel az előnevét is „de Horogszeg“ irta; és Hunyady születése helyét a torontálmegyei Hollósnak véli, minekutána Hunyadyak már I. Károly és Nagy Lajos alatt is szerepeltek! Egy szintén Hunyady János nevü vitéz, ki Hunyadyval együtt sokszor hadakozott a török ellen, 1434-ben halt meg s Gyulafehérvárott temettetett el; — egy másik vele egy időben élt volt Hunyady Pál, milkovai püspök. A Hunyadyak birtokviszonyaiból is ugyanazon következtetésre jut; mert 1446-ban vette meg Hunyady Sólymos várát Beregszói Hagymássy Lászlótól és ezen idő körül Hollóst ugyanattól, mint hihetőleg a Hunyadyak ősei birtokát.

De miután éppen az utóbbi állitás dokumentálva nincs: a gyülés figyelmét jobban magára vonta a szerző által értekezésében másolatban emlitett „Szilágyi Mihály saját levele a kassai tanácshoz, 1458. január 23-ikáról, melyben Mátyás királylyá választatása ezen napon történtnek mondatik.“

Mátyás királynak 1458. január 24-én történt választatását tehát szerző a másolatban beküldött levél szövege alapján, 425 éves tévelynek mondja.

De itt meg Rácz ur, a kronologiat hibázta el; mert 1458-ban a vasárnapi szám A. Ennek megfelel január 22; hétfő 23; kedd 24. s igy az oklevél szerint Mátyás választása csakugyan 1458. január 24-én történt.

* * *

A gyülés még muzeumunk megadományozói: Ormós Zsigmond, Folly Emil, Kakujay Károly, Schneider Ferencz, Lévay Sándor, dr. Keszler Károly, Kercsek Gyula, Stumpfoll Ede, Hajnal Imre, Stancsich Árpád, Farkas András uraknak és Papp Mihály meg Bienenstock Károly főgimnáziumi tanulóknak, jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

Végül taggá egyhangulag dr. Reiner Géza ügyvéd lett megválasztva.

A gyülés igy véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, november 28-án.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán ur.

A választmányból és a társulati tagok közül jelen vannak: Rácz Atanáz alelnök, Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niamessny Gyula ügyész, Déschán Achil, Korbonics János, Horváth Pius, dr. Laky Mátyás, Lőwy Miklós, Radnay Károly, Stancsa Gyula és Stipel Fábián urak.

Ezek mellett férfi- s növendégek és középiskolai ifjak.

Elnök ő méltósága a gyülést, tagjainak üdvözlésével, megnyitja.

Varjassy Árpád titkár ur felolvassa a mult havi jegyzőkönyvet, mely hitelesittetik.

Azután Pontelly István főtitkár ur adja elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat folyó évi augusztus 2-án egyesületünkhez intézett megkeresésére, szeptemberi választmányi ülésünk határozatához képest, a muzeumunk birtokában levő két várhelyi Mithrasz-dombormüvet Varjassy Árpád titkár ur főszöntvényben, három példányban, saját költségén, lemásoltatta.

A másolatok a legpreczízebben sikerültek, melyek közül van szerencsém bemutatnom mind a nagyobb, mind a kisebb utánzott főszreliefpéldányt néhány még beérkezett tárgy kiséretében, mint a melyekkel gyarapodik:

A) Régiségi és ujabb műtárgyaink tára.

Az idesorakozó:

1. nagyobb Mithrasz-főszrelief, mint eredeti mintaképe, 25·5 czm. magas és 23 czm. széles. Az eredeti mészkőből készült. A rajta levő képcsoport Mithraszt, a fiatal arczu perzsa napistent tünteti fel, fején frígiai sipkával, vállán lebegő, bő ránczozatu, rövidebb köpenyben, kezében törrel, melyet az általa leteritett bikára térdelve, annak nyakába döf. A bikának, mint a perzsáknál minden élet forrása jelképének, kiömlő vérét a jó szellem, Ormuzd állata, a kutya; és a roszéi, Arimánéi, a kigyó és a skorpió egyaránt nyaldossák.

E képcsoporttól jobbra-balra egy-egy Aszpin (Kamilla) áll; amaz a fentartott égő fáklyával a nap felkeltét, vagy az élet kezdetét; emez a földre szegzett, kialudt fáklyával a nap lementét, az élet végét szimbolizálva.

A relief felső balszegletén a nap, felső jobb szegletén a hold mellképei vannak kivésve.

Az ezek közötti hét oltár, a perzsa hét másodrendü istenség, az Amsaspandákra emlékeztet.

2. A kisebb főszrelief, melynek eredetije márványkőből vésett, 17·5 czm. magas és 13 czm. középszélességü. Rajta a képcsoportok hasonlók a nagyobb dombormüéihez: de jobboldalt a hold alatt Petrogenesz (Mithrasz) alakja emelkedik ki a sziklából, mint a melyből őt a mithosz származtatja.

Azonkivül a relief alsó, három keretre osztott és 4 czm. magas hossznégyzetében három, egymás melletti képcsoport van, melyek Petrogenesz életére vonatkoznak; de talán inkább a Mithra-kultusznak a római vallással való egybeolvadására lehetne vonatkoztatni.

Ez esetben az első képcsoport álló és leguggoló, két puer fosz-foreusza a kelő nappal lenyugvó esthajnali csillagot; a második képcsoport két alakja a Dioszkúroszokat; a harmadik a nap szekerén együtt utazó napot és holdat jelképezné.

Az eredeti dombormüveket Várhelyen vette és muzeumunknak ajándékozta dr. Niamessny Gyula, társulati ügyész.

3. Egy 3·5 czm. átmérőjü pecsétlappal biró pecsétnyomó. A pecsétlapon a magyar korona körül ezen körirat van: A Felső Magyar Országi Hadsereg Orvosi Igazgatósága. — Ajándékozta dr. Parlagi Márton cs. és kir. főtörzsorvos ur.

4. Egy ujabbkori uhlánus-lándzsa. — Adományozta Kercsek Gyula vasáros ur.

* * *

B) A pénz- és bankógyüjtemény.

I. Római pénzek.

1. Egy Imp. Gordianus (238—44.) Pius Fel. Aug. előlapköriratu, harmadnagyságu, réz érme, a császár sugárkoszorus, balranéző fejével. — Hátlapján egy mezetlen alak jobbjában koszorut, bal kezében világgolyót tart. — Ezen típus Eckelben nincs meg. — Körirata Aeternitas Aug. — Adta Stancsich Árpád, I. év joghallgató ur, mint viminácziumi leletet.

2. Nagy Konstantin (306—337) igen érdekes hátveretü, kis réz érméje. — Előlapján a császár koszorus feje körül a nagyzó Imp. Constantinus Max. Aug. körirat. — Hátlapján két, szárnyas Viktória oltár fölött paizsot tart, melyen Nar. (bonnensis) P. (rovincia, R. (omana) felirat van. E képverethez hasonlag ritka annak Laetae Victoriae Princ. Perp. körirata is. — Alul T. (ertia officina) Arel (ate.) szigla. — Eckelben szintén nem található. — Ajándékozta dr. Keszler Károly, liczeumi tanár ur Sopronban.

3. Egy D. N. Constans P. F. Aug. előlapköriratu, kis réz érme, a császár (337—350) kettős gyöngykoszorus, balra néző fejével. — Hátlapján egy lándzsás férfi maga után egy foglyot kezénél fogva von ki az erdőből. Körirata: Fel. Temporum Reparatio, melyet ezen I. Constans hozott először divatba. — Társulati pénzen vett érem.

4. Egy Imp. C. P. Licinius Valerianus Aug. előlapköriratu, réz pénz, a császár (253—260) sugárkoszorus, balra néző fejével. — Hátlapján balra haladó szárnyas Viktória jobbjában koszorut, bal kezében pálmaágat tart. Körirata; Victoriae Augg. mely Valeriánusz és a fia nyugati és keleti ismeretlen diadalait örökiti meg. — Adományozta, mint rámai leletet, Pfuiss Konstantin ur, fehértemplomi városi ellenőr.

5. Galliénusz, az előbbi fiának (260—268) réz érméje. — Az előlap

körirata: Gallienus Aug., a császár jobbra néző sugárkoszorus fejével. — Hátlapján szárnyas Pegazus van, mely vagy a Múzsák vezetőjét, vagy a nap lovát jelképezi. Körirata: Soli Cons. Augusti; mivel Apollo a dögvésznek valamint szerzője, ugy megszüntetője a rómaiaknál. (V. ö. J. Eckel T. VII. p. 400.) — Szintén az előbbi urnak Rámából való ajándéka.

II. Magyar és lengyel pénzek.

1. Egy Délmagyarországra nézve kiválóan érdekes, ezüst kis emlékpénz. — Ennek előlapján lothringeni Ferencz császár, fején a német birodalmi koronával; és vele szemben József trónörökös, koronaherczeg fején a magyar koronával, kivervék. — A körirat: Franciscus Imp. Aug. Et Haeres Hung. Rex. — Hátlapjának vizszintes felirata:

Adventus
Augusti
In Fodinas
Hungariae
Inferioris
MDCCLI.

Ez alatt keresztbetett két bányász-kalapács. — Ajándékozta dr. Keszler Károly ur.

2. Egy 1706. évi réz libertás.

3. Mária Terézia 1763-ki réz polturája.

4. Báthory István lengyel király (1575—1587) 1583. évi, ezüst három garasosa. — Mindhárom ugyanannak ajándéka.

5. III. Zsigmond lengyel király (1587—1632) 1599-ki ezüst három garasosa. Adta Lendvai Sándor ur. az I. magyar ált. biztositó társulat aradi főügynökségének titkára.

III. Osztrák pénzek.

1. Hieronymus D. G. AE. (piscopus) E. P. (rinceps) S. (alisburgiensis) A (postolicae) S (edis) L (egatus) N (atus) G (ermaniae) Prim (as) 1793-ki, ezüst husz krajczárosa. — Lendvai Sándor ajándékozta.

Jeromos kómesz de Colloredo volt; 1761. deczember 19-től 1772. márczius 14-ig gurki püspök; azután 1812. május 20-ig szalczburgi érsek. Az emszi punktácziók mellett küzdvén, nyugalomba ment; miután a napoleoni háboruk következtében primacziális birtokai, a többi punktátorokéival együtt, világiasittattak. – Adta Lendvai Sándor ur.

2. I. Lipót 1680. évi, ezüst krajczárosa.

3. Ugyanannak 1696-ki, ezüst 3 krosa.

4. VI. Károly 1707. évi, ezüst 3 krosa.

5. I. József 1711. évi, ezüst három krajczárosa. — Ez utóbbi négy ezüst pénz szintén Lendvay Sándor ur adománya.

IV. Németországi pénzek.

1. Brandenburgi Albert porosz herczeg 1531. évi Justus ex fide vivit hátlap-köriratu, réz pénze. — Adta Lendvai Sándor ur.

2. II. Frigyes porosz király 1751-ki ezüst krosa. — Ajándékozta Odor-Szontag Béla, gimnáziumi IV. osztályu tanuló.

3. Egy csinos réz Spielmark; elölapján egy zongorázó nő Aufmerksam félkörirattal. — Dr. Keszler Károly ur adománya.

V. Bankópénzek.

1. Egy tiz forintos Kossuth-bankó.

2. Egy 1848-ki öt forintos bankó. — Theodorovics József, püspöki volt iroda-szolga ajándéka.

* * *

C) A könyvtár.

Ezt illetőleg van szerencsém Schneider Ferencs Bege-szabályozási könyvvivő ur képgyüjtelék-adományának második felét, t. i. 32 lengyel, svéd, dán várnak és városnak a Károly Gusztáv svéd és Kázmér lengyel királyok közötti háborura vonatkozó, aczélmetszetü képeit, azután három várét a hét éves háboru idejéből, és végül Közép-Németország négy lapból álló térképét, bemutatnom.

Kérem a tisztelt választmányt, hogy ezen jelentésemet becsecs figyelmébe venni sziveskedjek.

* * *

A helyesléssel fogadott főtitkári jelentést követte Odor Samu pénztárnok urnak az egyesület vagyoni állapotát kimutató előterjesztése, mely szerint 3733 frt. 44 krnyi tartaléktőke mellett, 48 frt. és 62 kr. áll a társulat rendelkezésére, folyó kiadásai fedezésére. — Tudomásul vétetik.

* * *

A pénztári kimutatás után Boleszny Antal választmányi tagtárs urnak Ad-Mediam-Miháld-Mehádia czimü, jeles tanulmánya került felolvasásra.

Szerző ezen nagyobb terjedelmü értekezésében kimeritő történetét adja elő a történet mindhárom korszakában nevezetes és különböző nevezetü helynek.

Az Ad-Mediam római kasztrumot illetőleg két feliratos kőből bebizonyitja, hogy amaz erőd körül hasonnevü municzipium terült el, mit a római történetre nézve uj vivmánynak tekinthetünk.

Aztán a középkori Miháld történetét adja elő várának archeologiai leirásával; és miután itt a várért vivott ostromokat s az azt védő és gondozó kasztellánusokat, a vár és a mellette elterült hasonnevü község viszontagságaival, kimeritőleg tárgyalta: áttér a mai Mehádia történetének

leirására, és itt archeologiailag mutatja be a mehádiai, mint a Mercy által a mult században épitett várat, mely nemcsak különböző a mihálditól, de más helyen is épült, mint az; miként most is annak fennlevő táborsánczának terjedelmes alapfalmaradványai bizonyitják.

Ezt, miután még senki sem méltatta archeologiai, vagy alapos történeti szempontból, szintén uj vivmányként üdvözöljük.

A gyülés a derék szerzőt, ki a három különböző történeti korszakban épült három várnak a mai Mehádia község egészen ellentétes pontjain s egymástol távol fekvő és tekintélyes romokban fennmaradt nyomait kideritette; és azokat a három történeti korban mellettök szintén más-más irányban elterült városok topografiájával tisztába hozta, — szünni nem akaró éljenzésekkel és tapsokkal jutalmazta.

* * *

A csend helyreállitával a gyülés jegyzőkönyvi köszönetet szavazott muzeumunk megadományozói, névleg: Kercsek Gyula, dr. Keszler Károly, Lendvai Sándor, Parlagi Márton, Pfuiss Konstantin, Stanesich Árpád, Schneider Ferencz, Theodorovics József és Varjassy Árpád uraknak; nemkülömben Odor-Szontagh, Béla, gimnáziumi tanulónak.

* * *

Társulati tagnak egyhangulag megválasztatott Ebenböch Ferencz, győri prépostkanonok ur.

Végül, miután Horváth Pius gimnáziumi igazgató ur azon inditványa, hogy az „Értesitő“ az aradi, fehértemplomi s a helyi főgimnáziumi és főreáliskolai „Önképzőkör“-öknek ezután ingyen küldessék meg elfogadtatott:

a gyülés elnökileg berekesztetett.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, deczember 29-én.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán ur.

Megjelentek a választmányból és a társulati tagok közül: Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niamessny Gyula ügyész, Ardeleán György, dr. Benedek Albert, dr. Breuer Armin, Déschán Achill, Jakabffy Pál, Korbonics János; és vendégekül: középiskolai ifjak.

Elnök ur ő méltósága az ülést megnyitván, miután a titkár ur közbejött akadályoztatása miatt a jegyzőkönyv hitelesitése a jövő ülésre halasztatott:

Pontelly István főtitkár ur adja elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A jövő januári füzet szerkesztésének ideje bekövetkezvén, rövid leszek jelentésemben, nehogy ennek hosszusága a füzet vezérczikkei s egyéb közlendők rövidségére essék.

Gyüjtelékeink első osztálya t. i.:

A) A régiségi s ujabb mütárgyak tára

számára, három doboz pecsétlenyomatot van szerencsém bemutatnom. Az első doboz 28 darab pecsétlenyomatot tartalmaz. A második 73 darabot. A harmadik 56 drbot. A vésnökről, ki azokat készitette, a következő életrajzi adatot találtam a dobozokhoz csatolva:

„Schwefelberg Mihály Lembergben az 1804-ik évben született. Mint vésnök az 1832. évben jött Temesvárra. Mivel azon időben a vésés müvészete Temesvárott még nem igen volt elterjedve, azért Schwefelberg müvészi tevékenysége kifejtésére itt nagy tért talált; csakhamar minden oldalról megbizásokat kapott és hire városunk falain kivül is elterjedett nanyira, hogy az udvari kövésnökök is igénybe vették tevékenységét. Meghalt 1880. évi márcziushó 29-én.“ A pecsétlenyomat-gyüjteléket a müvész özvegyétől, Ormós Zsigmond főispán ur közvetitésével, társulatunk vette meg 20 frton.

A pecsétlenyomatok finom müvészi izlésről tanuskodnak; köriratai magyar, német, latin és szerb nyelvüek; vagy csupán monogrammok vannak a pecsétlapok mezején; a czimerek s egyéb képes jelvények ritka mütökélylyel vésvék ki rajtok. Az egész gyüjtemény méltó behatóbb szfragisztikai tanulmányra.

B) A pénz és bankógyüjtemény.

I. Római érmék.

1. Egy „Imp. C. M. Aur. Sev. Alexand. Aug. (222—235) előlapköriratu ezüst dénár, a császár jobbranéző babérkoszorus fejalakjával. Hátlapján balrafordult, áldozó férfialak, jobbjában csészével, balkezében bőségszaruval. Körirata: „P. M. (elmosódott) Tr. P. Cos. P. P.“

2. Az imént emlitett császár harmadik nejének ezüst dénára. Az előlapon a jobbra néző császárné fejalakja, reczés fejkötőbe vont hajzattal. Körirata: „Sall(ustia) Barbia Olbiana Aug.“ A hátlapon trónon balfelé ülő démon, jobbjában bőségszaruval, bal kezében csészével. Körirata: „Concordia Aug.“

3. Egy „Imp. Gordianus Pius Fel(ix) Aug.“ előlapköriratu, ezüst dénár, a császár (238—244) jobbrafordult sugárkoszorus fejalakjával. Hátlapján jobbranéző, fedetlen fejü, mezetlen férfialak. Elkopott körirata: Virtuti Augusti.

Nagy nehézséggel ezen három érméhez tudtam jutni azon kétezerre menő pénzleletből, melyet egy bozovicsi asszony földjén talált és melynek

további sorsáról ugy nem kapok értesitést, mint rendesen a krassószörényi egyéb érmeleletekről.

4. Egy D. N. Valentinianus P. F. Aug. előlapköriratu kis réz pénz, a császár (364—374) jobbratekintő, gyöngykoszorus fejalakjával. Hátlapján egy katona, ki jobbjában labarumot tart s bal kezével egy foglyot hajánál fogva von maga után. Körirata: „Gloria Romanorum.“ — Társulati pénzen vett érme.

II. Magyar és lengyel pénzek:

1. Egy 1705. és

2. Egy 1706-ik évi, réz (X) libertás.

Mindkettőt adta dr. Keszler Károly, soproni liczeumi tanár ur.

3. Szeged szab. kir. város ujjáépitésének ezüst emlékérméje. Előlapján felséges uralkodónk jobbranéző babérkoszorus fejalakja. Körirata: „Ferencz József — Szeged szebb lesz, mint volt! 1879. év márcz. 17-én.“ Hátlapján a hamvaiból kikelő féniksz feletti ujonnan épült, szegedi városház. Körirata „Phönixként ujjászületett MDCCCLXXXIII.“ — Ajándékozta Ormós Zsigmond főispán ur.

4. III. Zsigmond 1609-iki, lengyel, ezüst garasosa. Adta Hajnal Imre, magánzó ur, Vingán.

III. Osztrák pénzek:

1. I. Lipót 1696-ik évi, ezüst, három krajczárosa.

2. Ugyanannak 1700-ki ezüst, hat krajczárosa.

3. Ugyanannak olvashatatlan évszámu és értékü kis ezüst pénze.

Mindhármat adományozta Lendvai Sándor ur, az első magyar ált. bizt. társasság aradi főügynökségének titkára.

4. Egy herczegpüspöki, ezüst huszas. — Előlapján az olmüczi főpap mellképe ezen körirattal: „Carolus D. G. Epus. Olomucensis.“ — Hátlapján egyházfedelmi czimere. Körirata: „Dux. S. R. J. Pceps. Re. Ca(stelbornensis), Com(es).“ — Adta ugyanaz.

5. Egy ólom emlékpénz. — Előlapján felséges királyunk balra néző babérkoszorus feje „Franz Josef I. Kaiser von Oesterreich“ körirattal. — Hátlapjának felirata: „Andenken an das Sängerfest in Wr.-Neustadt. 4. September 1864.“ — Adta dr. Keszler Károly ur.

C) A könyvtár:

Ennek számára a magyar tudományos akadémia részéről küldött kiadványokból a következő munkákat van szerencsém bemutatni:

1. „A magyarországi várispánságok történet-, különösen a XIII. században. — Irta Pesty Frigyes, a magyar tudom. akadémia rendes tagja. Kiadja a magyar tudom. akadémia történelmi bizottsága. — Budapest, 1882. A m. tud. akadémia könyvkiadó hivatala.

2. „Magyarország régi vizrajza a XIII. század végéig.“ — Irta

dr. Ortvay Tivadar, akad. r. tag. Kiadja a magyar tudom. akad. történelmi bizottsága. Második kötet. — Budapest, 1882. A m. tud. akad. könyvkiadó hivatala.

3. „Gróf Tököly Imre levelei.“ — A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Kiadja a magyar tud. akadémia történelmi bizottsága. Sajtó alá rendezte Deák Farkas. — Budapest, 1882. A magyar tud. akadémia könyvkiadó-hivatala.

4. „Monumenta Hungariae historica.“ Magyar történelmi emlékek. — Kiadja a magyar tud. akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytár. — Budapest, 1882. A magyar tud. akadémia könyvkiadó-hivatala.

5. „Monumenta Hungariae historica.“ Magyar történelmi emlékek. — Második osztály: Irók. Harminczegyedik kötet. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI.—XVII. századból. — Budapest, 1881. A magyar tudományos akadémia könyvkiadó-hivatala.

6. „Monumenta Comitialia Regni Hungariae.“ Magyar országgyülési emlékek, történeti bevezetésekkel. — A magyar tud. akadémia történelmi bizottsága megbizásából szerkeszti dr. Fraknói Vilmos, a magyar tud. akadémia rendes tagja és főtitkára. Nyolczadik kötet. (1588—1597.) — Budapest, 1883. A magyar tud. akadémia könyvkiadó-hivata.“

7. „Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae.“ Erdélyi ozsággyülési emlékek történelmi bevezetésekkel. — A magyar tud. akadémia tört. bizottsága megbizásából szerkeszti Szilágyi Sándor r. tag. Nyolczadik kötet. (1621—1629.) — Budapest. 1882. A magyar tud. akadémia könyvkiadó-hivatala.

8. „Archivum Rákóczianum.“ II. Rákóczy Ferencz levéltára, belés külföldi irattárakból bővetve kiadja a m. tud. akad. történelmi bizottsága. — Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti Thaly Kálmán. XIII. — Gróf Bercsényi Miklós leveleskönyvei. — Budapest. 1881. A m. tud. akadémia könyvkiadó-hivatala.

9. „Nádasdy Tamás nádor családi levelezése.“ — Szerkesztették: dr. Károlyi Arpád és dr. Szalay József. Kiadja a m. tud. akad. tört. bizottsága. — Budapest, 1882. A m. tud. akadémia könyvkiadó-hivatala.

Kérem a tisztelt választmányt, az előadottakban foglalt jelentésem szives figyelembevételére.

* * *

A főtitkár jelentésének előterjesztése után Odor Samu társulati pénztáros ur az egyesület pénztári állapotáról adott kimutatást. melyből kitünt, hogy 3733 frt. és 44 krnyi tőke mellett 19 frt. és 76 krnyi költekezési összeg áll, a folyó kiadások fedezésére, rendelkezésül. Tudomásul vétetett.

* * *

A pénztári kimutatást követte nt. Karácsonyi János ur nagyobb szabásu értekezése első fejezetének felolvasása.

A terjedelmes kútfői tanulmányokon alapuló jeles mü czime: „A Csanád-nemzetség és birtokai“, melynek előadott első része a Csanád-nemzetség XIII. — XVII-ik századig terjedő családfája ágazatainak kimeritő egybeállitását tartalmazza.

Az egyaránt széles tudományu, mint érdekfeszitő felolvasást a gyülés zajosan megéljenezvén, annak „Értesitő„-nkben való közlését elhatározta.

* * *

A gyülés azután köszönetet mondott muzeumunk megadományozói, nevezetesen: Ormós Zsigmondnak; Moser József pápai kamarásnak a bozovicsi érmekért; dr. Keszler Károlynak, Hajnal Imre és Lendvai Sándor uraknak; nemkülönben a magyar tud. akadémiának.

Végül, még taggá ns. dr. Spéth Károly csanádi kanonok és szemináriumi igazgató ur egyhangulag megválasztatván, ezzel a gyülés véget ért.

Egyveleg.

Ulmai broncz lelet. Az 1883. évi októberben egy ulmai gazda az ottani községi legelőn, a Nikolinczére vezető országút mentén, közvetlen a gyep alatt, földásás közben, több őskori broncztárgyat talált, melyekből Rittinger Ede, verseczi terményárus, régiségi gyüjteményébe a következő darabok jutottak:

1) Egy, körülbelül 12 cm. belső átmérőjü hajlatokat képező, 3 cm. széles szalagból idomitott tekercs. A szalag a két végén huzallá vékonyodik, mely ismét többhajlatu tekercsekben végződik. Az egész négy töredékből áll 8 hajlattal, melyeken különben észrevehető, hogy a tárgy nem teljes. Az egyik végén, a szalag és a sodronytekercs között, 3 csüngődísz-töredék van felfüzve, mely csüngődísz-daraboknak analogiáját a karánsebesi leletben lehet látni (Tört. és rég. Értesitő. IX. évf. IV. f. IV. tábla. 6. szám). Az egész tekercs különben tökéletesen hasonló az id. Kubinyi Ferencztől az „Archaeologiai Közlemények“ II. kötetében megjelent: „Magyarországban talált kő- és bronczkori régiségek“ czimü értekezéséhez mellékelt VI. táblának 22. számu ábrájához.

2) Két tömör karperecz, melyeknek belső része lapos és sima; külső oldala azonban kidomborik és rovatos diszitéssel bir. Egy-egynek súlya 250. gramm.

3) Két ugyanolyan alaku, csak hogy felénél kisebb, karperecz.

A lelet többi darabjai elkallódtak. A fentleirt tárgyakat Rittinger 60 krou vette. M—r. B—g.

A „délmagyarországi muzeum-egyesület“ alapitóinak diszes névsora ismét három névvel szaporodott. T. i. gróf Bissingen Nándor jámi nagybirtokos, Weltkugel Gyula butyini földbirtokos és a dettai takarék- és hitegyesület egyenkint 200 frtnyi alapitványnyal az egyesület alapitó tagjai közé léptek és ebbeli készségüket, az alapitványi összeg beküldésével, Ormós Zsigmond főispán urnak, bejelentették. Több pénzintézet, évi gyülése megtartásával, a dettainak hazafias példáját reménlhetőleg szintén követni fogja.

Verseczi őskori aranylelet. Az 1883. október elején, egy verseczi szőlőgazda, a város nyugati oldalán elterülő szőlők egyikében, az Obradovits-féle ház közelében, kapálás közben, egy arany gyürüre bukkant, melylyel egyenlőket az őslakok részint pénzül, részint nyakékül használtak, és a milyenekből a nemzeti muzeumban körülbelül 20-at lehet látni. Súlya 2 cs és k. arany. Jelenleg az Verseczen, Rittinger birtokában, vagyon. M—r B—g.

Kérelem. Pesty Frigyes urnak Krassó-vármegye történetéében egyebek közt olvasható levén, hogy Lugos mellett volt a Pósafiak Hodos nevü kastélya; Babsa körül pedig (szintén Lugoshoz közel) a Harasztyak Wásárhel, máskép Patkócz nevezetü kastélya: kérjük társulatunk valamely tagját, ki ott közelben

lakik, vagy ama kastélyok egykori léteztéről tudomással bir: sziveskedjék minket értesiteni, vajjon a nevezett hajdani kastélyoknak vannak-e még manapság némely fenmaradt romjai, egyáltalán látható nyomai?

Hány iparos van Temes-vármegye területén? Az 1881. év végével volt 4608; az 1882. év végével 4686. És pedig 691 kovács; 10 szerkovács; 49 lakatos; 400 kerékgyártó; 126 kádár; 16 esztergályos; 100 ács; 117 kőmives; 12 épitész; 291 asztalos; 191 férfi-szabó; 6 női szabó; 30 szürszabó; 139 szűcs; 110 csizmadia; 387 czipész; 34 kalapos; 31 timár; 27 varga; 59 takács; 50 szijgyártó; 52 kötélverő; 13 fésüs; 128 mészáros; 95 hentes; 16 szappanos; 31 mézeskalácsos; 57 pék; 40 bádogos; 9 rézmüves; 6 puskamüves; 12 órás; 22 üveges; 17 arany-ezüst-müves; 7 könyvkötő; 6 szitás; 30 festő; 8 festész és fényképész; 90 fazekas; 22 kávés- és vendéglős; 227 korcsmáros; 36 serfőző és sermérő; 6 eczetfőző; 18 kéményseprős; 246 borbély; 12 harisnya-kötő; 5 esernyő-készitő; 8 kőfaragó; 108 malomtulajdonos; 197 molnár; 23 gőzmalom; 4 szeszgyár; 17 italmérési-joghaszonbérlő; 7 gombkötő; 190 vizi malom; 14 olajsütő; 15 téglagyár; 2 kefekötő; 5 kertész; 5 kárpitos és 7 halász.

Károlyfalvi római lelet. Az 1883. évi tavaszon Rohr János, földmivelő, Sándorf-utczai, 438. számu házának udvarán, árokásás alkalmával, két római kézi malomnak alsó, domboru részét találták meg. Mindegyiknek átmérője 0.3 m.; a köralaku kövek közepén pedig a megerösitésökre szükséges lyukakat láthatni. Anyaguk likacsos bazalt. Jelenleg Verseczen, Rittinger E. birtokában, vannak. M—r B—g.

A Gaál László honvédtábornok 1883. évi, jul. 15-én ünnepélyesen leleplezett sirszobra Bulcson következő, vastag, arany betükkel örökiti meg a 33 csatában győztes hadvezér hősi emlékét:

„Itt nyugszik
GAÁL LÁSZLO,
magyar
honvédtábornok,
született N.-Kőrösön
1810. évi január 18-án,
meghalt Bulcson
1850-ben,
a szabadságharczban
Temesvár alatt
1849. évi, augusztus 9-én
vivott csatában nyert
sebe következtében.
Béke poraira!"

Lenn a talapzat kövén olvasható:

„Emelte a kegyelet
1882. évi, november havában."

A tábornoknak Temesvárott ágyugolyótól ért egyik lába Remetén szerencsésen amputáltatván, végkimerülten vitetett kedvelt barátja Fechtig báró bulcsi birtokára. Itt 13 bajtársa aradi sorsát hirül vevén, abban osztandó, orvosi tilalom daczára elhagyta ágyát; de felszakadt sebe következtében, 1550. évi, november havában, elvérzett.

Az emlékkőhöz, melyre igen szerény körben 165 frt. gyült egybe, Szabadka városa, melyet az elhunyt 1849. évi márcziusban, mint alezredes az ellenségtől felszabaditott, 200 frttal járult.

Germáni broncz lelet. Az 1883. évi október havában, egy nagyszredistyei cseh lakos, German község határában levő földjén, szántás közben, 3 db. broncz csákányt hozott napfényre. Egyenlő alakuak, de különböző nagyságuak levén, azok legnagyobbika közel 0.3 m; a legkissebike pedig kbl. 0.1 m. hosszusággal birt. A csákányok közepén a nyéllyuk volt. Minden csákány egyik végének az éle vizirányos; a másikáénak függőleges volt. Meglehet, hogy itt bányász-csákányokkal van dolgunk; de ki tudná azt jelenleg bizonyosnak mondani? M—r B—g.

A népszámlálás eredményéről. Az országos m. k. statisztikai hivatal könyvéből, mely a magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményeiről értesit, bennünket délividékieket első sorban természetesen azon népszámlálási adatok érdekelnek, melyek Temesvárra, ugy Temes,- Torontál,- és Krassó-Szörény-megyékre vonatkoznak. És ez adatok oly fontosak, oly nagy-érdekűek, hogy megérdemlik, hogy kissé bővebben foglalkozzunk velük.

Temesvár sz. kir. város területén a könyv szerint 2588 házszám (1267 házszámmal kevesebb, mint Verseczen) van; a lakosság száma 33.694, kik közöt 7289 magyar, 18539 német, 397 tót. 3279 román. 28 ruthén, 1719 horvát-szerb, 231 egyéb hazai nyelvü, 1279 külföldi nyelvü, 933 beszélni nem tudó. Olvasni-irni tud 18.720.

Ha e népszámlálási eredményt összehasonlitjuk a tizenkét év előtt végrehajtott népszámlálás eredményével, azt találjuk, hogy a magyar elem e 12 év alatt csaknem megkétszerezödött Temesvárott; mig a német és szerb elem jelentékeny mérvben csökkent. Örvendetes haladást mutat föl az irni és olvasni tudok száma is, s e részben Temesvár talán páratlanul áll az országban. Aradon péld. 35556 lélek közül csak 16.781 tud irni és olvasni; Pozsonyban 48.006 lélek közül csak 32.642 ir és olvas; és Szegeden 73-675 lélek közül csak 33.398 tud irni ésolvasni.

Versecz sz. kir. város 22.529 lakói közt már sokkal kevesebb magyar anyanyelvü van (csak 968), mig a németség sokkal nagyobb számu (12.354) és a szerb elem sokkal kisebb (csak 7382) mintsem azt hittük volna. Versecz város 22529 lakói közül csak 10.840 tud irni és olvasni.

Temesvár-megye területén, — bele értve Vinga és Fehértemplom városokat; — összesen 64.371 házám van; a lakosság száma 340.022; ezek közül magyar anyanyelvü 17.698; német 106.346; tót 2869; román 145.396; ruthén 49; horvát-szerb 46.419; egyéb anyanyelvü 6887; külföldi nyelvü 12.640. Magyarul beszélni nem tudó 126.306. Irni és olvasni Temesvár-megyében csupán 99.650 ember, tehát a lakosságnak alig egy harmad része, tud.

A magyar elem itt is évről-évre erősbödik; ellenben a szerb napról-napra fogy. Oka ennek talán azon gyakori gyermek-elhajtásokban keresendő, melyek a szerbeknél az utóbbi időben csaknem divatba jöttek.

Krassó-Szörényvár- megye nagyobb megye ugyan Temesnél, s a népessége is vagy 40.000 lélekkel több (381.304); de a magyar elem itt csak 7201 lélekből áll; tehát 10.000 lélekkel kevesebből, mint Temes-

vármegyében. A német elem 37.833 lélek által van képviselve; de van a megyében 289.849 román anyanyelvü; 6247 tót; 320 ruthén; 18.686 horvát-szerb; 2963 egyéb hazai nyelvü; 6834 külföldi nyelvü és 11.371 beszélni nem tudó. Krassó-Szörény-vármegyében elijesztőleg kicsiny azok száma, kik irni és olvasni tudnak: 381.304 lakos közül csak 77.471! Tehát a lakosság négy ötöd része nem tud irni, olvasni. Végtelenül szomoruan beszélnek e néma számok Krassó-Szörény-vármegye elmaradottságáról, s szinte jól esik e számadásokról Torontál-vármegye számadataira forditani figyelmünket, hol a magyar elemet már nagyobb számban találjuk képviselve, s az irni-olvasni tudók százaléka is jóval nagyobb, mint Krassó-Szörény-vármegyében.

Torontál-vármegyében ugyanis 530.988 lakos van. Ezek közül magyar anyanyelvü 78.278; német 158.077; tót 12.213; román 78.102; ruthén 28; horvát-szerb 169.006; egyéb hazai nyelvü 11.064; külföldi nyelvü 651; beszélni nem tud 23.569 ember. A lakosság közt irni-olvasni tud 167.704; tehát annak alig egy harmada.

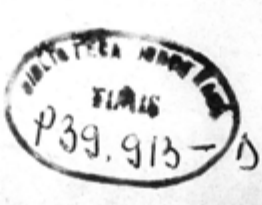
Tegyünk most még egy kis összehasonlitást hazarészünk nevezetesebb városai és helységei között.

Emlitettük már, hogy Temesvár 33.694 lakói között magyar anyanyelvü 7289 és irni-olvasni tud 18.720. — Versecz város 22.329 lakói között magyar anyanyelvü 968 és irni-olvasni tud 10.840. — Pancsova város 17.127 lokói között magyar anyanyelvü 1232 (tehát majd kétszázzal több mint Verseczen) és irni-olvasni tud 7677 (ez a számarány is valamivel kedvezőbb a verseczinél). — N.-Becskerek város statiszkai adatai nincsenek benn a műben. — N.-Kikinda 19.845 lakói közül magyar anyanyelvü 2960; irni-olvasni tud 5975. — Zsombolya 8621 lakói közül magyar anyanyelvü 508 (ez is kedvezőbb számarány a verseczinél); irni-olvasni tud 4710. — Fehértemplom 9845 lakói közül magyar anyanyelvü csak 457; irni-olvasni tud 5875. — Vinga 4796 lakói közül magyar anyanyelvü 272; irni-olvasni tud 2435. — Uj-Arad 5141 lakói közül magyar anyanyelvü csak 316; irni-olvasni tud 2805. — Lippa 6809 lakói közül magyar anyanyelvü 721; irni-olvasni tud 2730. — Rékás 3663 lakói közül magyar anyanyelvü csak 148; irni-olvasni tud 1654. — Német-Lugos 3476 lakói közül magyar anyanyelvü 791; irni-olvasni tud 1864. — Román-Lugos 7811 lakói közül magyar anyanyelvü 564; irni-olvasni tud 3549. — Steyerlak és Anina 9239 lakói közül magyar anyanyelvü csak 206; irni-olvasni tud 4132. — Resiczabánya 7915 lakói közül magyar anyanyelvü csak 447; irni-olvasni tud 3645.

Aránylag és tényleg is legerősebb tehát a magyar elem Temesvárott; azután N.-Kikindáu; végre Lippán; tehát azon városokban, hol a szerb elem csökkent a legutóbbi tiz év óta. L—y M—s.

Figyelmeztetés. A mult, azaz az 1882/3-dik egyesületévi „Tárgymutató," közbejött akadály miatt, az emlitett évi, „Értesitő" utolsó füzetéből elmaradván, azt jelenleg pótoljuk.

1355 —— 11.287

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

X. ÉVFOLYAM. 1884. II. FÜZET.

A Csanád-nemzetség és birtokai Délmagyarországon.

KARÁCSONYI JÁNOSTÓL.

Második közlemény.

Mindenekelőtt megjegyezzük hogy a Csanád-nemzetség birtokaira nézve 3 kiváló, majdnem mindent felölelő oklevél áll rendelkezésünkre. A jegyzetekben való folytonos ismétlések kikerülése végett, itt egyszerre följegyezzük, hogy az első 1247-ből való (az alább ismertetendő határjárást tárgyalja) és Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár VII. köt. 220—221, továbbá 242—245 lapjain található. A második a már többször emlitett osztozkodáslevél 1256-ból; Wenzel G. Árpádkori új okmánytár VII. k. 429—431. lapjain van közölve. Végre a harmadikat, az 1337-ik évit, (ez is osztozkodáslevél) legujabban Nagy J.: Anjoukori okmánytár III. köt. 365—371. és 383—385 ll. tette közzé Szabó Károly az erdélyi muzeum gyüjteményéből. Valahányszor tehát az 1247, 1256 és 1337-ről szólunk, vagy valamely állitásunk idézet nélkül marad, adatainkat a fent megjegyzett oklevelekből meritettük.

Mikor a történelem a Csanád-nemzetségről és annak birtokairól említést tesz, akkor már mint a nemzetség, akkép a birtok is több részre volt osztva; de még fenn volt a régi birtoklásmód emlékezete: több falut ugyanis még a nemzetség egyik másik tagja a többivel közösen birt. Igy pl. egy Makó felett eső ismeretlen falut hatan birtak közösen: I. Pongrácz és Izsák a Kelemenős-ágból; I. Dénes, Gergely, I. Barnabás és I. Fülöp a Waffa-ágból. De ez persze csak eleintén és a kevésbé nevezetes birtokokon történt, nagyobb részt már feldarabolták felére, negyedrészekre, sőt szeszszziókra, azaz telkekre; igy 1247-ben Tömpös 4 részre, Oroszlámos, a nemzetség közös monostora, temetkezőhelye,

telkekre volt felosztva. Csak a nemzetség egyik-másik tagjának uj szerzeménye, vagy telepitvénye, vagy a mit ajándékkép, vagy örökségkép kapott más családtól, azt birta az illető egészen; mint I. Pongrácz egészen birta Pongráczfáját, melyet maga telepitett és hihetőleg szerzett is, vagy Kalántelket, melyet Belenük feleségével kapott az ősz Kalán pécsi püspöktől.

Az egyes birtokok feldarabolása surlódások nélkül alig eshetett meg; ezen surlódások összezörrenések, néha megmegeshetett czivódások okozták, hogy 1256-ban az összes Csanád-nemzetség a király elé járul és ott általános osztozkodást tesznek. A Bogyoszló-ágról már emlitettük, hogy nagyobb részt az elszórtan fekvő birtokokat kapta, 6 megyében: Csanád-, Temes-, Szerém-, továbbá Vas-, Győr- és Mosony-megyében és a Száván túl a macsói bánságban. A Belenük-ág Délmagyarországon maradt és a Csanád-, Temes- és Arad-megyékben fekvő falvakat tartotta meg magának. A Belenük-ág azonban még tovább is kiterjesztette az osztozkodást. Egyuttal t. i. a nekik jutott 54 birtokot két részre osztották; az első részt kapták a Kelemenősfiak; a másik részt a Waffa-fiak. A Kelemenős-fiak kaptak 27 falut egészen, és pedig a nevezetesebbeket és jövedelmezőbbeket, legalább igy látszólag. A Waffa-fiak csak 22-őt; három falut ugy mint Rábét (Csanád-m.), Csávást (ma Csávos, akkor Temes-, ma Torontál-megye) és Kalántelkét (Szent-György mellett Temes-m.) két részre osztották. Hasonlóképen megfelezték a kanizsa-monostori és kemecse-monostori monostorok birtokait és jövedelmeit. Csak egy maradt osztatlanul: Oroszlámos-monostora. Talán nem akarták megháboritani itt nyugvó őseik szellemét; meghagyták épen; közös birtoka, közös kincse volt eddig az egész nemzetségnek; maradjon ezentúl is az; közös, osztatlan temploma nemcsak a Kelemenős- és Waffa-fiaknak, hanem az egész nemzetségnek. („Monasterium vero Orozlanus vocatum toti generacioni eorum commune esse asseruerunt" mondja a székesfehérvári prépost által készitett oklevél.)

Ezzel aztán elváltak egymástól az atyafiak; elment mindenik a maga jószágaira, hisz szent volt a békesség. Hajh, de semmi sem állandó a nap alatt! A Kelemenős-ágon megmaradt I. Tamás, mint emlitettük a XIII. század utolsó tizedében, a Körösközre, Telegdre, költözik. Három

birtokát Szentlőrinczet, Ladánt, és Makót (akkoriban Felvölnök, vagy Makófalva,) ugy szintén a gyulafehérvármegyei Belenyk, vagy Belényes felét a Waffa-fiakra bizza. I. Tamás mester azt állitja, hogy e birtokok kiválóan „speciatim“ az övéi voltak.[1]) De sokban lehetne fogadni, hogy több is volt. Hanem ezeket talán nem féltette annyira; megelégedett, ha tiszteire bizta. Elég az hozzá, hogy a Waffa-fiaknak ekkép alkalmuk nyilt a Kelemenös-fiak, illetőleg most már Telegdyek birtokügyeibe avatkozni. Kötelezték ugyan ők magukat a váradi káptalan előtt 1299-ben, hogy, mihelyt a Telegdyek jogos tulajdonukat követelik, azonnal átszolgáltatják; sőt, ha vonakodnának, azonnal 100 márkát kötelesek lefizetni büntetésül, nem számitva belé a perköltségeket; sőt azt is kikötötték, ha történetesen a Waffa-fiak álnok módon az illető hivatalos személyeket félrevezetve, oly okleveleket állittatnának ki, melyek a Waffa-fiak részére ruháznák a tulajdonjogot, azok már előre is érvénytelenek, semmisek legyenek;[2]) de azért az aztán bekövetkezett zavaros időkben sok oly dolog jöhetett közbe, melyek a Telegdyek birtokjogait megingatni és a Waffa-fiak hibásalapu jogait palástolni képesek valának. Igy aztán nem volt más hátra, mint a per az egykori nemzetségbeliek közt. — I. Tamás fiai közül 3 már meghalt; de élt a negyedik, a ki unokaöcscseinek ügyét magáévá téve, hamar kieszközölte, hogy Pál országbiró itéletet mondott, hogy mind a Waffa-fiak, jobban mondva most már Makófalvyak, mind a Telegdyek részére készen álljon egy-egy királyi ember, és azokat magához véve, a csanádi káptalan oszsza két részre azon falukat, melyekről oklevelük nincs.

1337. május havában tehát Bálint csanádi kanonok útra készül, mert a csanádi káptalan, megértve az országbiró parancsát, őt bizta meg a kétfeléosztás végrehajtásával. A Telegdyek érdekeit Törösdi Jakab (de Turusd), a Makófalviakét „Pouer“ ispán testvére Pap („Clericus“-nak irja az oklevél) János védelmezik. Az igy megalakult hármas bizottság Makófalván kezdi működését; (ha szabad az osztozkodásra ilyen XIX. századba illő frázist alkalmazni; de más műszavunk nincs, akkor még úgy sem volt;) és a

[1]) Knauz N: Monumenta Strigoniensa. 469. l.

[2]) Knauz, i. m. 469. l. Az illető oklevél az esztergomi káptalan levéltárában van. — Csanád érsek bizonyosan nagy hasznát vette az 1337-ben befejezett pörben. Őrizte tehát és igy kerülhetett el az esztergomi káptalan levéltárába, szerencséjére, mert ha szülőföldjén marad, alig kerüli ki a végenyészetet.

Maros mentén menve még Erdélyben is akad egy kis osztozni valójuk.

Nem tudjuk, mi történt, mi nem e második osztozkodás előtt; de több okból csodálkozunk e második osztozkodás kimenetelén. — Csodálkozásunkat költi fel mindenekelőtt az, hogy bár Pál országbiró itélete szerint csak azon falvakat kellett kétfelé osztaniok, melyekről sem a Telegdyek, sem a Makófalvyak oklevelet nem birnak; mégis épen azokon kezdik, a melyeket már 1256-ban felosztottak, és melyekről birták IV. Béla nagy kiváltságlevelét. Vagy ezt a felosztást már elavultnak tekintették? 1256 és 1337 közt még egy más osztozkodás is történt?

Csodálatos az is, hogy 1337-ben már a Telegdyek huzzák a rövidebbet; mig 1256-ban ők 5 faluval többet nyertek; és azonkivül a 3 két részre osztott falu és 2 megfelezett monostor birtokában is arányosan részeszültek; most azon falukat is, melyek 1256-ban egészen, fölosztás nélkül, nekik jutottak, kénytelenek megosztani a Makófalvyakkal; mint Makófalvát (Felvölnök), Kisfalut, Szanádot, Tisza-Szentmiklóst, Egyházas-Kért; ellenben a Makófalvyak a nekik jutott birtokok közül csak Tömpös egy részét bocsátották fölosztás alá.

Ez alkalommal végül felosztják az 1256-ban még érintetlenül, közös birtoknak maradt Fülöpköve, Döbördön, Hodos, Fejesd birtokokat is; miért? okát alább megfejtjük; (mert akkor már annyi értékük volt, annyira népesebbek, művelődtek, hogy érdemes volt osztozkodni rajtuk.) Birtokszaporodást ez oklevél csak kettőt mutat: Almaszeg és Péterke azelőtt nem fordulnak elő.

Ha még tovább akarjuk szőni e birtokok történetét, akkor azt kell följegyeznünk, hogy a XV. és XVI. században a hanyatlás állott be. Eladás, házasság s más efféle módon egymás után más kézre szállnak a Csanád-nemzetség birtokai. Különösen a Telegdyek birtokai fogytak erősen; legalább az oklevelek leginkább ő róluk beszélnek; de lehet, hogy a Makófalvyak sem jártak különben; csak hogy oklevelek hiányában nincs ilyesmiről tudomásunk. Az aradmegyei birtokok közül Pongrácz, Almaszeg Haraszty kézre;[1]) Szécsény (ma Szécsány) Hunyady kézre jutott;[2])

---

[1]) Pesty F.: Krassó-vármegye tört. III. k. 487.
[2]) Müncheni oklevélmásolatok a bék. muzeumban. 51. sz.

Simánd a szeri Pósafiaké lett.[1]) Szécsényről tudjuk, hogy királyi adományozás utján kapta Hunyady. Haraszty is igy juthatott hozzá Pongráczhoz és Almaszeghez. Az Erdély szélén, de azért Arad-megyébe eső Fülöp-kövén és tartozékaiban birt birtokrészeit Telegdy Lőrincz 1455-ben adta el.

A csanád-megyei birtokok közül kis nemeseké lett Padé, Solt; részben legalább másra szált Csóka, Szanád-Temerkény, Szentmiklós, Rasan, Fejéregyház; jó részét a budai káptalan keritette kezére, nagyobb részt vétel utján.[2]) Úgy látszik igen fájt a káptalanbelieknek a foguk e birtokokra; hisz épen szemközt feküdtek Zentával, az ó-budai káptalan legnevezetesebb és legjövedelmezőbb városával. Ezzel szemben csak Tárnok és Férged, Lele, Megyes-Igacz, megannyi Makó körül eső falu, mutatkozik uj szerzeménynek; ámbár lehet, hogy Lele és Megyes-Igacz inkább az ős birtokon uj telepitvényeknek vehetők; de Tárnokot és egy kettőt kivéve egy sem egészen az övék.

Sajnos, kevés müveltségtörténeti adat található e birtokokra vonatkozó oklevelekben. Mert, hogy már 1247-ben szántóföldjei voltak a Csanád-nemzetségnek, azt még nem tartom müveltségtörténeti adatnak.

Hogy a népesség gyér lehetett, azt lehet következtetni a falvak kicsinységéből. Egyáltalában nem szabad a régi török hóditás előtti falvakat, a mai alföldi falvakkal egy sorba állitani; a ki ezt tenné, nagyon téves fogalmat alkotna magának a magyar Alföld egykori képéről. Nem is lehetett hatalmas, nagy földmivelő városoknak és falvaknak alakulniok; nem lehetett azért, mert a földbirtok sokkal inkább széjjel volt darabolva; és minden kis darabon egy-egy falu állott. Makó mai határán egykor 8 falu állott. Hód-Mező-Vásárhelyén 13. Kis-Zombor és Német-Csanád most határosak; pedig azelőtt csak tudomásunk szerint 3 falu feküdt köztük; de lehetett több is.

Egy-egy falunak határa tehát rendesen, kivált ha ami megjegyzendő, a folyók mellett feküdt, szűk volt. A sikságon esők nagyobb határral, de még kevesebb lakóval birtak. Ez maga is megakadályozta valami nagyobb helynek alakulását. A faluk kicsinységét különben az oklevelek is elárulják. Igy 1247-ben Tömpösnek csak egy utczája volt; s ha az utczának két vége már annak egy negyedét képezte, akkor a többi három negyed sem lehetett valami hosszu. Makó

[1]) Pesty i. m. III. k. 427. l.
[2]) Lásd alább Tömörkény, Szentmiklós.

1337-ben, a Marosból kifakadó „Fok“ nevü vizággal, két részre volt osztva. Mily nagy volt a „Fok“-tól nyugatra eső rész, arra nincs adat; de azt tudjuk, hogy keletre eső része két utczából állott. Bel-Tömpös oly csekély hely lehetett, hogy az egészet egy a szt. László-templomban papi szolgálatot végző remete tartására rendelték. Kisfaluban 1337-ben szabják ki a falunak utczáját. Kanizsa-Monostor, Oroszlános, Pordány és Egyházas-Kér elosztásakor, még intézkedéseket tesznek az illető felek, hogy mindkettő a maga részét benépesithesse, gyarmatosithassa; erre pedig nem nagyon lett volna szükség, ha már elegendő számu lakossággal rendelkeznek.

A falvak fekvésére nagyon jellemző, hogy csaknem kivétel nélkül folyóviz, vagy tavak mellé vannak telepitve. A Maros mentén egyik falu a másikat éri. Lenn a Tiszánál, Szanádtól Csókáig, 3 is össze van zsufolva. Az alább ismertetendő csókai halastó körül 5 fekszik. Még ott is, a hol most hire sincs a viznek, mint Bében (most Béba) hid, halastó volt; a hidon még vámot is szedtek. Rábén a malom (természetesen vízi) képezte az egyik jövedelmi forrást. A víztől távolabb eső helyeknek kevesebb értékök és jelentőségök volt. 1247-ben a határjárás nem tartja érdemesnek felemliteni a Szent-Lőrincztől északnak eső, de már a mezőségen fekvő közös birtoknak nevét. Az 1256-iki osztozkodási levélben már szólni kellett róluk valamit; utoljára tehát, mint csekélyebb értékü dolgot, felemliti, hogy a Szárazér felé eső mezőségen (in campo versus Zarazer) Szent-Margitát és Közteleket kapták a Kelemenös-fiak; Zemekházát, Ludast, Boluhkereket, Terimteleket kapták a Waffa-fiak. Ime hat a mezőségen fekvő birtok, (falunak nem merem őket nevezni,) és egyetlen egynek neve sem maradt fönn; nemcsak hogy napjainkig nem maradt fönn, de már a következő évszázadokban sem emlittetvén, úgy már a mohácsi vész előtt bizonyosan még nevök feledésbe ment; s ez maga eléggé bizonyitja efemer jelentőségöket és azt, hogy tulajdonképen nem is voltak helységek. Erre mutat még az is, hogy az oklevél egyik-másik birtok mellé oda teszi „cum 2, vel 3 sessionibus villarum“, „2, vagy 3 telek majorral,“ vagy „tanyával.“ Igaz ugyanis, hogy e szó „villa“, rendesen falvat jelent okleveleink szerint; de jelent majorságot, tanyát is; a mi kitünik onnét, hogy 1337-ben II. Dénes és testvérei, továbbá Csanád érsek és érdektársai kikötik, hogy

ha valamelyikök Kanizsa-Monostoron a nagy út oldalán, vagy másutt „Villam vel populos seu iobagiones collocaret," (majort, vagy népet, azaz jobbágyokat telepitene,) a másik ugyanezt teheti. A „villa" szó után tett „vel populos, seu iobagiones" értelmezik az előbbit; e helyt tehát „villa" csak majorságot, vagy tanyát jelent; és azt jelentheti másutt is ép úgy, mint a belőle képzett szó „villicus" egy majorság gondviselőjét, a sáfárt jelenté. Ez adatból tehát Csanád-megye régibb történetére elég fontos tény derül ki, hogy a Marostól északra eső, viz nélkül szükölködő részei, csak a XIII. század után kezdtek népesedni, nem előbb. Addig legelőnél egyébre alig használtattak.

A későbbi, lassu népesedés jeleit találjuk az Erdély szélén fekvő birtokok történetében is. 1256-ban csak 2 birtok van említve: Fülöpköve és Duburdun; a többiek csak ugy általánosan a „hozzátartozó falvak" kifejezés alá vannak foglalva. 1337-ben már föl vannak sorolva e falvak; Fülöpkövéhez tartoznak: Stalatina (Slatina); Pereu; Stanizlohaza, más néven Gyertyános; Fekete-tó, más néven Mikcseháza; Duburdun is nevet változtatott, Bonchó tett belőle; vele együtt emlittetnek Pestös; Kaprevár (Kapriora); Kadrassó és Urkuta. Már ez a sürü névváltoztatás jelenti, hogy e helyt még nincsenek megállapodott viszonyok. De még inkább kitetszik e váltakozó viszony abból, hogy Fülöpköve alig egy századdal utóbb egész más tartozékokkal fordul elő; 1455-ben tartozékai ezek: Zaczuva (Szelcsova); Slatina; Posega; Hidegfa; Gyozan és Ivánfalva lakott helyek és lakatlan faluk: Budafalva; Haznosfalva és Sándorfalva.[1]) Állandó meghatározott körülmények közt ekkora változás alig lehetséges; világos tehát, hogy itt még a telepités, népesités folyik; és ennélfogva egymásután mint a gomba teremnek az uj nevek, hogy rövid idő mulva a feledés fátyola fedje be őket. Slatina, Posega, Szacsuva, továbbá Stanizlóháza, Budafalva, Sándorfalva, (Sándort e tájt még csak az oláh v. orosz származásuak használták,) mutatják az uj telepitvényesek nemzetiségét; oláhok azok; a nyelvökben hemzsegő szláv neveket használják az uj telepitvények elnevezésére. Iván, Stanizló, Sándor, Buda, Haznos mind megannyi kenéz nevét tartotta fönn; egypár alájok rendelt

[1]) Pesty, i. m. III. k. 401. l.

családdal megjelentek a birtokosnál és ajánlkoztak, hogy birtokán uj falvat alakitanak; kaptak a rengeteg erdőségből egy részt, vagy 15 évre adómentességet; kiirtották, épen a menynyire kellett; épitettek egy házsort, kész volt az uj falu; néha azonban a mily hamar keletkeztek, ép oly hamar enyésztek is el; példa a fölhozott Budafalva, Haznosfalva, Sándorfalva, melyeket már 1455-ben odahagytak az oláhok s lakatlanok lettek.

Ami jövedelmi forrásukat illeti, első sorban már akkor is a földmivelés foglalkoztatta a jobbágyot. Az annyira kedvelt állattenyésztésről csak egy adat szól: 1337-ben Veresdob határát közös méneslegelőnek jelölték ki; a földmivelésen kivül lenn az alföldön nagy becsben tartották az erdőket; az 1247-iki határjárás Pongráczfáján különösen fölemliti a Marosrévéig terjedő tölgyerdőket (sylva glandium), a két oldalt eső berkekkel. Tömörkénynél is följegyzi, hogy két helyen berek van. Később nagy nevezetességre vergődött a ladányi, Makóval szemközt eső erdő, melyet már az 1247-iki határjárás emlit tölgyerdő néven, 1337-ban pedig a birtokosok ez erdőre nézve azt határozták, hogy a makófalviak, szentlőrinczieк és kisfalusiak a ladányi erdőt szabadon használhatják; ha pedig házak és épületek épitésére, s többi a mezőségen lakó jobbágyaiknak, fára lesz szükségük, a makófalvi, szentlőrinczi tisztektől bármikor kérhetnek. Ekkor tehát már mindenik birtokon egy-egy gazdatisztet tartottak. Egy félszázaddal előbb aligha voltak ilyen tisztek, mert különben I. Tamás mester nem kénytelen rokonaira bizni birtokait. Nevezetes müveltségtörténeti adat ez; kitünik ugyanis ebből 1) hogy a Marostól távolabb eső vidék már akkor is oly fátlan volt, mint most; 2) hogy e korban még az alföldön is csak fából épitkeztek. A pongráczfájai és ladányi erdőkön kivül még emlitve van 1337-ben, hogy II. Dénes és testvérei Makófalván; Csanád érsek és unokaöcsesei Szentlőrinczen kaptak erdőket; de mindkét helyen rögtön hozzá teszi az oklevél, „que vulgo ereztuen vocantur," melyeket közönségesen eresztvénynek hivnak; ellenben a ladányi erdőnél semmi ilyen hozzáadást, megkülönböztetést nem tesz; az „eresztvény" tehát nem lehetett igazi őserdő, csak olyan alföldi füzfás, vagy legfeljebb ujonnan ültetett fiatal erdő.

Második nagybecsü jövedelemforrás volt a halászat. Hogy az oklevél kifelejtené valahol a halászati jogot, olyan nincs; és ha ezt teszi, csak Halászfalunál történik meg, a hol a

név maga mutatja, mi adott a falu elnevezésére okot. A Csanád-nemzetség birtokait két nagy folyó mosta: a Maros és a Tisza; egyik-másikat érintette a Berzava és a Temes. Elég különös, hogy ezek közül csak a Tiszában halásztak, Tömörkény- és talán Szanádnál. A Maros mellett pedig csak halastavakat találunk. Arad-megyében Pongráczfája mellett volt 1217-ben Pongráczörvénye nevü halastó. 1256-ban Csenkörvénye nevü helység jut a Kelemenősfiaknak Arad-megyében; ez is halastónak köszöni a nevét. Wassanthó, Kis-Zombor mellett halastó van; Agártó a Harangod körül; Csókatava, vagyis az 5 falu határát széltében-hosszában („in longo et tato" mondja a 1247-iki határjárás) mosó hatalmas csókai halastó; a bébi (bébai) tó, halastó, mind meg annyi jele mennyire érdeklődtek a Csanádnemzetségbeliek a haltenyésztés körül. Nem csoda hát, ha későbbi időkben Scepper lovag e vidéken átutazván, ugy nyilatkozott felőle Oláh Miklós későbbi primás előtt, hogy elpusztult ugyan, de halakban bővelkedik. De nemcsak az Alföldön, hanem a hegyek közt is kiváló figyelmet fordítottak a haltenyésztésre. 1337-ben Fülöpkövéhez tartozott az Iltyó-tó; Duburdunhoz a Kengyeltó; 1256-ban még semmi sem emlittetik róla. Ha fáradtak a birtokosok ilyesmik létrehozásában, bizonyosan az izletes pisztrángokért tették.

A malmok akkor is egyik fő jövedelmi ágat képeztek; nem is feledkeztek meg arról az érdekelt felek, hogy azokat lelkiismeretesen föloszszák. Föltünő, hogy a Maros- és Tiszamentén csak az egy rábéi malom emlittetik.

A vámok, melyeket a hidaknál (mint Bébán), és a réveknél (Zentaréven a Tiszán; Alvölnökön a Maroson át) szedtek: szintén a birtokosok bevételeit szaporitották. Sőt a monostorok is nem hogy terhére nem voltak az alapitóknak, hanem azoknak határozott jövedelmet biztositottak. Föltünő ugyanis, hogy a nemes családok család-monostoraikon és azok patronátusán megosztoznak; néha a király is beavatkozik és egyik monostort a másiknak adja; ha nem volt volna semmi hasznuk, bizonyosan nem vették volna fel az osztozkodásba mint jövedelmet. Ugy kell tehát lenni, hogy a monostorok falvai, majorjai részben a patrónusoknak is adóztak, nemcsak a monostornak; azonkivül pedig a monostor maga is fizetett bizonyos tiszteletdijat patrónusainak. Igy érthető csak, hogy a Csanád-nemzetségbeliek 1256-ban Kanizsa-Monostort és Kemecse-Monostort két részre osztják minden major-

jaikkal és hozzátartozandóságaikkal együtt; a tömpösi monostort pedig mint jövedelmi ágat adják a Waffa-fiaknak.

Amit a Csanád-nemzetségbeliek Csanád-megye művelődésének előmozdítására tettek, leginkább abban állott, hogy különböző helyeken 5 monostort állitottak: Orozlánost, Kanizsa-Monostort, Kemecse-Monostort Tömpöst, és Pordánymonostorát. Tudnivaló, hogy azon korban a monostorok valának nem csak a tudomány menedékhelyei; de jó részt a földmivelés, ipar, kereskedés tanyái is; a szerzetesek oktatták a kézművekre a népeket; ők tanitották a szerszámok használatára, mocsárok kiszáritására stb.; s azért igazi áldás volt a vidékre, a hol csak egy monostor emelkedett. Különben nincs miért sokat bizonyitgatni. Az öt monostor mellett 5 virágzó helység keletkezett, a ma vizfészekben, melyet a Maros, Tisza, Harangod szorgalmasan öntözgettek. Az 5 közül 4-nek neve ma is él; 3 ma is helység.

Tudomásunk van arról is, hogy több helyt egyházakat épitettek: Egyházas-Kéren, Tömörkényen, Csáváson, Kökényéren; Tömpösön 3 egyház is volt alkalmasint csak fából. A tömörkényi templom téglaépitmény lehetett; különben I. Tamás mester a szentély ablaknyilásaiban nem merte volna elrejteni okleveleit. A kis-zombori templomról, nem oklevél, hanem ma is álló műemlék beszél. Máskor a helynév árulja el a benne létező egyházat: Szentlőrincz, Szentlászló, Boldogasszonyháza, ugy Boldogasszonyfalva bizonyosan egyházaikról vették nevöket. Hogy a kis-zomborin kivül egy sem maradt fönn, azt ama viharok után, melyek e tájon végig söpörtek, csodálni nem lehet. A Csanád-nemzetség sarjadéki azonban lerótták kötelességöket az egyház és haza iránt; szemrehányás őket e nem érheti.

Még csak két kérdést akarunk röviden érinteni. Melyek lehettek az alább felsorolandók közül a Csanádnemzetség ősi birtokai és ugy általános vonásokban mely tájon feküdtek?

Azon szivós ragaszkodás, melyet a régi csanád-megyei birtokokhoz tanusitanak a Kelemenös- és Waffa-fiak, annyira, hogy ezekért a jövedelmezőbb birtokokat is készek odaadni a Bogyoszló-ágnak, már maga is, ha egyéb nem volna, bizonyossá tehetne bennünket, hogy e csanádmegyei birtokok a család alapitó, vagy még a honfoglaló emlékét őrzik. De nem szükséges erre más bizonyiték; ott van Oroszlános, a közös nemzetségi monostor; ott kellett lenni az ősi

birtoknak is. Itt a mai Apátfalvától majdnem Szegedig, a Maros jobb partja; ezzel szemközt Csanádtól Deszkig a balpartja; és az a föld, a mi innen le Padéig huzódik, mind a Csanád-nemzetség ősi tanyája; talán még első foglalás jogán (ius primi occupantis) birt tulajdona vala. A többi többé-kevésbé szerzemény; és ha ezt épen nem is lehet kimutatni, mindjárt az, hogy oly szétdarabolva, elszórva feküdtek, ráütik a későbbi szerzemény bélyegét.

Ad-Mediam, Miháld és Mehádia története.

Boleszny Antaltól.

A Peutinger-féle tábla szerint a rómaiaknak katonai útvonala a Duna felől Tierna-tól Ad-Mediam felé vezet. Hogy a rómaiak útvonala Tierna és Ad-Mediam között igen csekély kivétellel ugyanaz volt, mely Orsova ás Mehádia között most az országutat képezi, azt onnan következtetjük, ment annak nem csak hogy nyomát másutt nem találjuk; de a hegyek és völgyek fekvései a koramniki és topleczi szorosok az útvonal irányát akkor is, most is kiszabták.

Hogy Ad-Mediam alatt szükségkép a mai Mehádia értendő, azt az általam Mehádián felfedezett római kasztrum helyfekvésével minden kétségen kivül fogom helyezni és bebizonyitani Orsovától Mehádiáig semmiféle erősségnek és várnak semmiféle nyomát sem lehet találni; és igy római kasztrumnak sincs semmi nyoma. Annak nem csak a völgyben, de a hegyek tetején is kerestük nyomát: de az hasztalan fáradság volt. A rómaiak különben is csak a katonai útvonal mellett épitették váraikat.

Midőn Mehádián Miháld várát és kémtornyát; továbbá az osztrákok által épitett várat és annak erősitett táborhelyét többször is megvizsgáltam: véletlenül olyan tömör, másfél méter széles római eredetü várfalakra bukkantam, melyeknek alapja még sokkal szélesebb, mint azok falazata, mely most is körülbelül két méter magas és roppant terméskövekből épült.

Ha Mehádián a kath. templomot elhagyva, a Kornya felé vezető országuton haladunk, a mezőváros vége felé, az úgynevezett czigánynegyed előtt egy nagy kőhidon kell átmennünk, melyen alul az Obersia patak a Vallia-Mare völgyből a Bela-Reka patakba ömlik. A kőhidtól jobbra az Urzaszka hegygerinczen Miháld várának tornyát látjuk; balra a czigánynegyedben egyenesen az Obersia-patak torkolatánál a Bela-Reka magasan fekvő balpartján Ad-Mediam kasztrumnak alapfalai találhatók. Ez a többi kasz-

trumoktól alakjára nézve annyiban tér el, amennyiben a Bela-Reka felé tekintő oldalának a közepe a patak felé szögellik. Ezen oldala 40 méter hosszu; az északi, keleti és nyugati oldalon a falazatok közötti belső térség 25 méter hosszu, mely Joaneszko György, a 143. számu ház tulajdonosának, jelenlegi kertjét képezi s melyből az Obersia patak felé leereszkedve, ugyanezen háztulajdonosnak udvarába lépünk, mely két méternyire alacsonyabban fekszik és 20 méternyi szélességben az Obersia patak magasan fekvő jobb partjáig terjed. Sajátságos, hogy itt is találunk alapfalakat, melyek az előbbenieknél még szélesebbek; de majdnem a földig lerontvák. Ezen utóbbi falazatok úgy tünnek fel előttünk, mintha azok a várnak földszinti védővonalát képeztek volna,[1]) a fentebb emlitett tömör alapfalak pedig Ad-Mediam várnak czitadelláját. A rómaiak ilyen várakat csak a legfontosabb sztrategiai pontokon épitettek, amint azt Szörénytoronyban, Romániában, a kasztrum Szeverinumnál láthatjuk, melyről máskor fogok értekezni és akkor annak rajzát is bemutatni. Valamint a Traján-hidnak védelmére erősebb vár volt szükséges, úgy nem kevésbbé fontosabb volt a rómaiakra nézve, hogy az Ad-Mediamnak kulcsát birhassák és magukat a dákok ellen a hegyszorosokban biztosithassák. A magasabban fekvő és tömör alapfalakkal keritett térség a fellegvár volt, s igy az alantabb fekvő térség az Obersia patak jobb partja mellett, illetőleg torkolatánál, és az annak délnyugoti oldalát keritő tömör alapfalak az alsó- vagy elővárat képezték, mely a várnak első védővonala volt. Az Urzaszka hegygerinczen létező kémőrtoronyrom felé tekintő várrészt két ház foglalja el, melyek között annak kapuja létezik s melyek bizonyára az előerősségnek alapfalain nyugszanak.

A várfalak roppant sziklakövekből vannak épitve és az összekötő anyag oly minőségü, hogy századok lefolyása után olyanná lett, hogy annak széttörése csak oly nehézséggel jár, mint a sziklakövek repesztése. Emlitésre méltó, hogy az általam érintett felegváralaku térség alapfalain keresztül 8 cm. tágas csőalaku nyilások a Bela-Reka felől most is láthatók, melyek vagy arra szolgáltak, hogy esőzések alkalmával a viz a várból kifolyhasson, vagy pedig — feltéve, hogy akkoriban ily készülékekkel birtak — a Bela-Rekából vizet merit-

[1]) Vajjon nem fürdő falai-e azok? Nem lehetne-e találni, vagy tényleg nem találtak-e vizvezető csöveket, vagy tetőtéglákat? Szerk.

hessenek, ha az ellenség a várat körülvette. Ilyen csővezetéket a Herkulesfürdőben is találhatunk, melyről másutt fogok megemlékezni. Hogy ezen utóbbi, kövekből faragott és összerakott, betonirozott csővizvezeték a rómaiak korából származik, mutatja azon körülmény, hogy azt a mult században a többi római fogadalmi táblákkal és más emlékekkel együtt kiásták; az külömben is minden régész előtt, mint római munka ismeretes; de ilyen csővizvezetéket Szibb helység előtt Szerbországban, a Vaskapun túl, az Unam kasztrum melletti hidnak déli oldalfalában is találhatunk, mely amahhoz tökéletesen hasonló és ugyanazon anyagból látszik készitve lenni.

A Peutinger-tábla egyes rejtélyes helyeihez biztos kulcsot nyujt a ravennai Névtelennek előadása, aki Dáciáról szólva, ezeket mondja: „In quae Dacorum patrias antiquitus plurimas civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est: Drubetis, Medilas, Pretorich, Panonin, Gasanam, Masclunis, Tibis.[1]) Ezen idézettel a ravennai Névtelen Medilas-t, vagyis Ad-Mediam-ot városnak nevezi Dáciában. Mehádia tehát népes hely, vagy város volt a rómaiak alatt, amit igen természetesnek találunk, mert a dákok alatt is népes hely lévén, a rómaiak azt tekintélyes koloniává tették és azt, mint a vidéknek kulcsát, egy római kasztrummal megerősitették, mely a Bela-Reka és az Obersia patakok oldalairól hozzáférhetetlen volt.

Griselini említést tesz Marsigli után egy emléktábláról, mely Mehádián a lerontott vár falai között találtatott, melynek felirata igy szól:

PAVLVS . DEC
COL . CONIVGI
CARISSIMAE
POSVIT

Ezen feliratos emlékkő mindenesetre Ad-Mediam kasztrum és kolonia területén szerepelt, ahol ki is ásatott.

A községi iskola falában Mehádián az országút mellett, ily felirásos kő is található, melyet Mommsen is közöl az 1778. szám alatt ekképen:

[1]) Archaeologiai Közlemények. X. k. III. füz. 23. l.

D. M.
RETMEIANVS
ID . VM PLENOS
Q SPES VIX AN
OS VS MS | |
SIIII . QVIT
EH . PARTI
OPVN SV
CECIDIT A |
VS ˙E | APE
VTZ | | |
| | | | | | | | |

Ezen felirásos emlékkő Ad-Mediam, azaz Mehádia területén találtatott.

Ezekből azt látjuk, hogy a római kolonia Ad-Mediam és a hasonnevü kasztrum a mai Mehádia helyén volt. Honnan vette Ad-Mediam nevezetét, biztosan meg nem állapitható; de azt hisszük, hogy, miután Tierna, Ad-Mediam és Praetorio a Cserna és Bela-Reka völgyekben léteztek és pedig a katonai útnak sík és egyenes vonalába estek és amazok között Ad-Mediam a középsőt képezi: azért a középen létező, vagyis az Ad-Mediam kasztrumnak neveztetett. Ennyi az egész, a mit eddig az Ad-Mediam kasztrum- és koloniáról tudhatunk.

A rómaiak utáni népvándorlások mindent elpusztitottak, mely rombolásnak a kasztrum és a kolonia is áldozatul estek.

A mehádiai róm. kath. plébániahivatal házi történetének jegyzőkönyvében az állittatik, hogy Mehádia az 1273. évben IV. László magyar király alatt Mihálđ néven keletkezett; de ezen állitásnak okleveles alapja nincsen.

Pesty Frigyes is azt állitja, hogy a feloszlatott oláhbánsági határőrezred hivatalos közlése szerint, a mehádiai róm. kath. plébánia jegyzőkönyvében az állittatik, hogy Mehádia az 1273. évben V. István magyar király alatt Mihálđ néven keletkezett.[1]) Ez tévedésen alapszik, mert V. István király mint önálló uralkodó 1270—1272. augusztus 1-ig uralkodott. Az 1273. évben már IV. László, vagyis Kún-László uralkodott.

[1]) Pesty. A szörényi bánság története. II. k. 325. l.

Miután István király, mint látni fogjuk, az 1263. évben, atyja IV. Béla alatt, az Alvidék birtokába jutott és gondját az Alduna határai megerősitésére forditotta, az emlitett 1373. év helyett az 1263. év értendő annak daczára, hogy a mehádiai róm. kath. plébánia jegyzőkönyében az 1273. év áll. A mehádiai plébánia anyakönyvei az 1740. évtől származnak; az 1717. évtől, egész a belgrádi békekötést megelőző török háboru kitöréseig, az orsovai plébániához tartozott. A mehádiai lelkészek egyike tehát a népmondákra és a hagyományra támaszkodva, jegyzette fel azt, hogy Mehádia az 1273. évben IV. László magyar király alatt Miháld néven keletkezett. Mehádia a Strazsutz hegy tövében fekszik, melynek északi része mellett, az Urzaszka nevü kisebb hegyen, a miháldi várnak romjai most is láthatók; és északra a Vallia-Bolvasnicza irányában terült el a miháldi város is.

Mehádiától egy kilométernyire, az országúttól jobbra körülbelöl 70 lépésnyire, a volt községi legelőtéren, egy templomnak rommaradványait láthatjuk. Ezeket a románok még most is „Biszerica ungureaszca"-nak szokták nevezni.

A törökök kiüzése után ezen a vidéken az osztrákok uralma következett be. Ezen időszakban a román köznép mindent, ami nem volt román, németnek nézett és nevezett el. A nem román népeket és tárgyakat tehát ép ugy elnevezte „Nyamcz" néven, mint a szerbországi nép az osztrák uralom alatti népeket és tárgyakat „Svaba" névre keresztelte el. Igy nevezték el nem csak a magyart, hanem még a szerbeket is, kik Magyarországban laktak. Ezt tapasztalatból tudjuk. Midőn az 1866. évben és azután Románia és Szerbország belsejében jártam, akkor is, de mindenkor ezen tapasztalásokat szereztem. Manapság már kénytelenek a magyart is ismerni.

Ezekután felfoghatóvá lesz, hogy ha a mondattak daczára, a nevezett templom romjait a román nép „Biszerica ungureaszka"-nak keresztelte el, hogy azon templom az osztrák és török időszakot megelőzött időben épittetett, melyet szükségessé tettek részint az eredeti magyar katholikusok, részint a várépitéssel foglalkozó munkások és iparosok, részint pedig maga a várőrség is.[1])

Mikor épittetett a vár és templom, azt ugyan biztosan nem

---

[1]) A román népnek egy része ezen templomot „Biszerica sparta"-nak is nevezi.

határozhatjuk meg, mert erre okleveles adatok tökéletesen hiányzanak; de nagy a valószinüség, hogy a vár IV. Béla alatt épittetett, és hogy Mihálđ csakugyan V. István király alatt keletkezett és ezen király alatt a „Biszerica ungureszca", vagyis a magyar templom is, épittetett.

Ezen állitásomat a következő érvekkel fogom támogatni és bebizonyitani:

A történetirók közül többen állitják, hogy IV. Béla országunk keleti határait megerősitette[1]). Midőn IV. Béla a szörényi bánságot és Kunországot, a későbbi Oláh- és Moldva fejedelemségek területét, a Jánosrend vitézeinek adományozta, akik a mongolok betörései esetére a király táborába 100 lovast küldeni köteleztettek: másrészt ugyancsak IV. Béla király István szerb fejedelemmel, kit Urosnak is neveztek, egyezségre lépett, melynek alapján a király a Duna jobb partján Szendrőtől a Timokig a machoi bánságot létesitette; a szerb fejedelem pedig megegyezett abban, hogy a király a mongolok elleni védelem tekintetéből a Magyarország és Szerbia közötti határokat megerősitse[2]).

Ezekből egész bizonyossággal azt lehet következtetni, hogy Szörény, Mihálđ és Peth IV. Béla alatt épittettek; Orsova pedig megerősittetett.

Midőn a polgári háboru IV. Béla király és fia István között kitört, az atya és fiu közötti közbenjárók Pozsonyban összegyülekeztek és azt az ajánlatot tették, hogy Istvánnak, a már megkoronázott királynak, a Tisza balpartján létező részek Erdély határáig jussanak[3]).

István ezen ajánlatnak minden pontjait, az evangeliumra és a keresztre megesküdve, elfogadta és aláirta. Erre István, 1262. évi deczember 5-én, a Krassó-megyében, Szákul helység mellett létezett klastromba országgyülést hirdetett, melyen az előbbi ajánlatok, néhány pont hozzáadásával, egytől egyig elfogadtattak és megerősittettek és az itt kiállitott okmány 1263. évi május 4-én aláiratott[4]).

Ez tehát azon évszám, mely — mint már emlitettük — a mehádiai róm. kath. plébánia jegyzőkönyvében létező és Pesty által is használt 1273. évszám helyett értendő.

Munk, cs. kir. ezred- és fürdőorvos, azt állitja, hogy

---

[1]) Böhm. Délmagyarország története. I. k. 109. l.
[2]) Fessler. Die Geschichte der Ungarn. II. k. 566—567. l.
[3]) Fessler. II. k. 606. l.
[4]) Fessler. II. k. 609. l.

Mehádia IV. Béla uralkodása alatt Karassov Lőrincz gróf, főpohárnok által Karansebessel együtt, a XIII. század közepén épittetett[1]). Ezen állitásnak okleveles alapja nincsen; de azon történeti ferditést is magában foglalja, hogy Lőrincz szörényi bánt és Istvánnak tárnokmesterét felcseréli Karassov Lőrincz gróffal, kit a történelem nem ismer és kiről sehol szó sincsen; mert ilyen nem létezett.

Hogy a szörényi bánság is megillette István királyt, az onnan tetszik ki, mert Lőrincz szörényi bán is jelen volt a szákuli országgyülésen.

Ha az Urzaszka hegygerinczen, a IV. Béla által épittetett vár mellett, helység azelőtt nem is létezett volna: a várépités és várőrség mindenesetre odacsődítették a lakosokat, kik Miháld községét alapitották.

Miháld oklevélileg legelőször Róbert Károly király idejében emlittetik és pedig az 1323. évben Balás, a királynak fölovászmestere, mint miháldi kasztellánus, fordul elő.

Nagy Lajos királynak, az 1376. évi junius 19-én kelt oklevelében, valamint Mária királynénak, az 1386. évi február 10-én kelt királyi oklevelében, Miháld legelőször mint kerület emlittetik[2]).

Koroghy Fülöp, az 1402. évben, mint kómesz de Miháld, Losonczy Zsigmond pedig mint Orsova, Miháld, Sebes, Zsidovár és a többi várak kasztellánusa, Gámán Péter, az 1559. évben, mint kasztellánus distriktus Miháld fordul elő.

Szokásban volt, hogy az udvari tisztviselők, mint az országnak főméltóságai, valamely végvárnak kasztellánus czimét is felvették. Igy látjuk azt Széchy Dénes királyi tálnokmesternél; Koroghy pedig kómesz de Miháld czimen fordul elő; de azért a kómesz czim alatt nem lehet főispánt érteni; hanem csakis czimet kell értenünk, mely a kasztellánusi hivatalnak megfelel. Koroghy az 1404. évben, mint temesi főispán, egyúttal a kómesz Sebesiensis czimet is viselte. Miért viseli Koroghy Fülöp a kómesz czimet majd a miháldi, majd a sebesi kerületben? E tekintetben Pesty véleménye az, mert azon korban a szörényi báni méltóság betöltetlen volt és igy szükség foroghatott fenn, a kasztellánusok fölébe magasabb állásu férfiakat helyezni. Ez abból tünik ki, mert ha mindjárt

---

[1]) Dr. Munk. A Herkulesfürdő és környéke. 113. l.
[2]) Okt. levelek.

Koroghy temesi főispán, mint kómesz Sebesiensis, vagy mint kómesz de Miháld czimeztetik is, azért sebesi és miháldi kasztellánusok mindamellett léteztek, kiket Koroghy castellani nostri in castro Sebesiensi constituti nevez. A temesi főispán Balogh Jánost és Vrányi Mihályt szintén az ő sebesi kasztellánusainak nevezte. Losonczy Zsigmond az 1417. évben, miháldi várkapitánynak neveztetik; és noha nem létezett ezen időben szörényi bán, azért Losonczy még sem neveztetik kómesz-nek; de ahelyett ő valamennyi végvárat kezében tartott, melyek a szörényi bánságban terültek el.

Mindezen jelenségek mellett, az okmányokból kiderül, hogy Miháld a hasonnevű kerületnek székhelye is volt; és hasonló szervezettel birt, mint a halmosi, komjáthi sebesi, lugosi, krassófői és borzafői kerületek[1]).

A magyar királyok Mihákdot sürüen meglátogatták. Nem szenved kétséget, hogy V. István király Mihákdon megfordult. Nem különben Róbert Károly es Nagy Lajos királyok. Az előbbi az 1330. év szeptember havában, midőn Baszaraba ellen szerencsétlenül harczolt. Az utóbbi két izben fordult meg Mihákdon. Első alkalommal, midőn Straszczimir bolgár fejedelmet 1365. évi ápril havában legyőzte; másodizben pedig, midőn II. Dán oláh vajda ellen vezeté hadait; mert ez a szörényi bánságot elfoglalva, a miháldi területbe is betört; de akit Nagy Lajos nem csak a miháldi területből kiüzött; hanem tőle Szörény várost és az egész szörényi bánságot ismét visszafoglalta.

Horváthy János és Paliznai János pártosok a végvárakat elfoglalták; de Losonczy László szörényi bán Orsova és Miháld várait tőlük visszafoglalta.

Zsigmond király, az 1428. év november havában, a végvidéket megvizsgálván, Mihákdot november 18-án és 23-án meglátogatta, hol az ország belügyeivel is foglalkozott és a miháldi kerület nemességével és kenézeivel közgyülést tartott[2]). Káthay Mihály, továbbá Csornai Mihály és Balás, kik Miháld környékén birtokosok voltak, valamint a Hunyadyak is, sok pénzt sajátjukból forditottak Miháld és a többi végvárak védelmére, melyért királyi birtokokkal jutalmaztattak meg. Midőn a Csornai testvérek a miháldi kerületben fekvő

[1]) Pesty. A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. 11. l.
[2]) Fessler. IV. k. 601. l.

falvak birtokába igtattattak, a beigtatási cselekménynél Mylu-thin fia László, miháldi vajda, mint királyi ember emlittetik[1]).

Hunyady János többször járt Miháldon, de különösen 1442. évi julius havában, midőn Abedin török szultánt legyőzte. Továbbá Hunyadyt 1444. évi október elején is Miháldon találjuk, midőn a szerencsétlen várnai csatára készült[2]).

II. Lajos király, az 1519. évben, a szultánnal 3 évre békét kötött, hogy Miháld, Orsova és Peth várait a törökök támadásai ellen biztositsa. Pesty szerint Szörény és Orsova eleste után Miháld is csakhamar török kézre került; mert Ferdinánd követei az 1528. évben a portánál jártak és többi között Miháld visszaadását is kérték, de sikertelenül. Más helyen ismét olvassuk, hogy tény az, hogy az 1559. évben Gámán Péter, mint miháldi várnagy, „Castellanus districtus Miháld“ fordul elő[3]).

Miháldra nézve nézetem az, hogy az 1521. évben, midőn a porta az ellenségeskedést megkezdette, mert a magyarok I. Szolimán követeit bántalmazva, börtönbe vetették: a törökök a Dunán átkeltek, s mig a szultán Belgrádot bekeritette, azalatt 40.000 török a Bánságba rontott és mindenfelé pusztitva a várakat ostrom alá vette, melyek között első sorban a végvárak lehettek[4]). Azon végvárak közé, melyeket a törökök az 1522. évben ostromoltak és bevettek, Miháld várát is számithatjuk. Ezt pedig azért tehetjük, mert II. Lajos király 1521. évi, julius 29-én kelt leveléből kitetszik, hogy a törökök Peth várát kétszer támadták meg, de mindannyiszor visszaverettek. Nem sokára azonban a törökök Peth várát ujra ostromolták és ezúttal be is vették, ami fölött II. Lajos király 1522. évi márczius 24-én kelt levelében nagy fájdalmát fejezi ki Báthory István előtt[5]). Továbbá ugyanazon évben Balibeg belgrádi pasa Orsovát is bevette[6]). Ezekből egész biztossággal következtethetem, hogy akkor, midőn a törökök Orsova és Peth várakat ostromolták és bevették, a háromszögben létezett harmadik várat, Miháld várát is ostromolták és bevették.

---

[1]) Vajda itt annyit jelent, mint várparancsnok.
[2]) Vaszary. A várnai csata. 60. l.
[3]) Pesty. II. k. 334. l.
[4]) Böhm. I. k. 194. l.
[5]) Pesty. II. k. 443. l.
[6]) Pesty. II. k. 396. l.

Ha az 1532. év körül Gerlistyei Imre, Jakab bán fia, mégis szörényi, orsovai, pethi és miháldi várnagynak neveztetik, ami a Gerlistyei családnak — midőn Mária Terézia idejében bárósságot nyert — többi érdemei közé soroztatott: ugy azt odamagyarázhatjuk, hogy a Zápolyaiak — kik a törököket segitségül hitták — ezektől a végvárakat, melyeket Ferdinánd is követelt a törököktől, elpusztult állapotban ismét visszakapták. Ezen meggyőződésemet igazolja azon körülmény is, mert János király egy Lippán, 1529. évi julius 13-án kelt levele szerint, Zenthe Páltól minden jószágot és birtokjogait, melyeket Miháld kerületében birt, elvette és örökségi joggal Sebessy Mihálynak adományozta azon okból, mert Zenthe Ferdinándhoz szitott. Tehát Zálpolya János ekkor már e vidéken uralkodott és erős lábon állt.

Miháld Erdélyhez tartozott a Zápolyaiak és az erdélyi fejedelmek korában egész Barcsay Ákos uralkodásáig. Ezen idő alatt Miháld ügyei az erdélyi országgyülések elé kerültek. Ezt bizonyitják a tordai és az enyedi országgyülések. Miháldot a törökök az 1605. év körül kerithették hatalmukba: mert Bocskay István, 1606. évi január 4-én, Rákóczy Zsigmond erdélyi helytartónak és kormányzónak elismerését fejezi ki, hogy Miháldot a törököktől visszafoglalta. Mindamellett, hogy a lugos-karánsebesi bánság fennállt, Miháld már az 1614. évben Bethlen Gábor és az 1631. évben I. Rákoczy György alatt a törökök kezében volt. Barcsay Ákosnak egyezkedése a törökökkel és erdélyi fejedelemmé kineveztetése, a lugos-karansebesi bánságot az 1658. évben végkép megszüntette és török iga alá hajtotta. Egy nagy tatár sereg, mint a förgeteg, mindent maga előtt feldult. S igy a miháldi kerület és vár, a törökökkel folyt háboruk zajában, végkép elmerül és többé életre sem ébredt[1]).

Mielőtt azonban Mihálról bucsut vennék szükségesnek tartom a hajdani miháldi várnak rommaradványait megismertetni.

Sokan vannak, akik azon hitben élnek, hogy Mehádián egy és ugyanazon vár szerepelt a magyar és az osztrák korszakban is; hogy romjai egy és ugyanazon várnak maradványai; de azok tévednek. Az Árpádok korszakában épült miháldi vár más helyen épült; az osztrákok is épitettek ugyan Mehádián várat; de más helyen; és igy a Mehádián még

[1]) Pesty. II. k. 336. l. Ugyanaz. I. k. 96, l.

létező várromok, két külön korszakban és különböző helyen épitett várak maradványai.

A magyar vár és helység Miháld néven ismeretes a történelemben. Az osztrákok által épitett erősség és a mellette fekvő helység Mehádia néven fordul elő.

A miháldi vár a mostani városnak északi részén volt. Miháld város pedig, amint a magyar templomnak még most is létező romjai mutatják, a mostani várostól a bolvasniczai patak felé terült el.

A Sztrázsutz nevü magas sziklahegyet azon kisebb hegytől, melyen a miháldi vár állott, s ahol annak romjai most is állanak, és a mely különben Urzaszka néven ismeretes, egy szük völgy választja el s ez Vallia-Mare-nak neveztetik, melyből az Obersia patak kifolyik. A főutczán egy nagy kőhid vezet az Obersia patakon át, mely kőhidtól jobbra, az Ad-Mediam római kasztrum átellenében, egy fél órai hegymászás után, az urzaszkai sziklahegy gerinczére jutunk fel, hol a miháldi várnak romjai állanak. Pesty ezen hegyet Bárkán néven emliti. Ez pedig téves állitás azon okból, mert a miháldi várnak kémőrtornya az Urzaszka hegygerinczen áll. Már pedig az Urzaszka hegydomb után a Gradszka hegyvidék következik kelet felé, és a Bárkán csak ezután következik, mely már a Herkulesfürdő háta mögötti Cserna-völgy irányában fekszik. Az Urzaszka kelet, nyugat és dél felé meredek lejtőséget képez a völgybe. A bejárás a vártoronyba tehát csak északról létezhetett. A Vallia-Bolvasnicza felé eső északi oldala volt a vártoronynak főoldala és homlokzata. A vártorony kelet felé áll és 6 oldalu, melyek négyszögü faragott roppant termésövekből vannak kirakva és téglákkal kiépitve; a torony most is 30 méter magas; falazata pedig két méter széles és a belterje 8 méter. A miháldi kémőrtorony az Urzaszka hegydomb keleti részén van; de ez keletről nyugatra huzódik 80 méter hosszuságban; szélessége 16 méter; nyugat felé pedig keskenyedik és szögellik. A torony széles falazattal volt körülkeritve négy oldalról, mely a keleti oldalon 6 méter széles volt. Az északi oldalt, hol a bejárás létezett, erősebb falazat védelmezte, mint a várnak ellenoldalát, illetőleg déli részét, melytől néhány lépésnyire a torony irányában, két méter átmérőjü s egy méter mély kútalaku cziszterna létezett, melytől 6 méter távolságra ismét egy, most már kövekkel megrakott, több mint egy méternyi mélységü térre akadunk, mely a torony felé félholdban árokkal van

keritve. A várnak déli oldalát oly falazat szegélyezte, mely 3 méter magas és egy méter széles, melyből jelenleg még csak két méter hosszu falazat áll fenn; a többi már elpusztult. Az ellenirányu, vagyis az északi falazat is még csak 14 méter hosszuságban látható, melynek többi részei szintén elpusztultak.

A vártorony emeletes volt, amennyiben a magasságban több rendbeli ablaknyilások láthatók, melyekből az északi oldalon létezett második rendbeli ablaknyilás két méter hosszu és széles volt, mely lefelé kissé keskenyebb. A toronynak déli oldala elpusztittatott; többi fenmaradt 3 szegletéből az északi oldal egészen megvan; de az északkeleti és északnyugati oldalaknak csak harmadrészei állanak. A nyugati oldalon is lehettek ablakok, melyekből az országutat figyelemben tarthatták, honnan az őrség a törökök mozdulatait figyelemmel kisérhette. Nem különben lehettek ablakok a keleti és déli oldalokon is.

A mihádi vár és város a XVII. század második felében, a harczok zajában végkép eltünt, örökre elmerült.

Buda bevétele után a mostani Mehádiával találkozunk. Veterani tábornok volt az első, ki e vidéket a törököktől megtisztitotta és Mehádiát az 1688. évnek utolsó negyedében elfoglalta; de sokáig meg nem tarthatta, mert ismét török kézre került az, melyen keresztül, 1693. évi október havában, II. Musztafa szultán Konstantinápolyba visszautazott.[1])

A karloviczi békekekötés Mehádiát továbbá is a török fenhatóság alatt hagyta, mely alól csak Temesvár visszafoglalása után szabadult fel. A törököknek ezen uralkodása alatt Mehádiáról mitsem tudunk.

Jenő szavojai herczeg gróf Mercy tábornokot oda utasitotta, hogy Pancsovát, Palánkát és Orsovát támadja meg. Az elsők meghódoltak; de midőn 1716. évi november havában Orsova elfoglalására indult, azt erősebbnek találta, mintsemhogy csekélyebb seregével megtámadhatta volna; de a helyett Mehádiára huzódott vissza, melyet védelmi állapotba helyezett. Mehádia idővel megerősitve, a későbbi hadjáratokban kiváló szerepet játszott és az ország történetében nyomatékos helyet foglalni volt hivatva[2]).

Belgrád eleste után Mercy tábornagy 12 zászlóaljjal és 18 lovas ezreddel Délmagyarországot a törökök be-

[1]) Böhm. I. k. 311. l.
[2]) U. o. 344. l.

ütései és garázdálkodásaitól megtisztitani indult ki, miután azok Belgrád ostroma alatt Mehádiát ismét elfoglalták. Mercy az 1717. évben Mehádiát visszafoglalta és a törököket a Vaskapuig visszanyomta. A paszaroviczi béke Mehadiát is felszabaditotta a törökök igája alól és ezúttal hosszabb időre megszabadult meg az.

Mehádiát az 1717. évben Neuburg hadnagy mindössze 40 lovassal és 200 hajduval tartá megszállva, kik magukat körülárkolták és sánczaikat palizádokkal erősitették meg. A miháldi vár félig meddig romban hevert; helyette Mercy uj védő művekről gondoskodott.[1]) A miháldi város és vár a tatárok pusztitásainak esett áldozatul, a kik a lugos-karansebesi bánságnak leáldoztával, mint förgeteg mindent elsöpörtek; lakosai lassanként visszaszállingóztak és vesszőházaikat a miháldi várromoktól kelet-délre épitették, s ezen uj helységet többé nem Mihálднak, hanem Mehádiának nevezték, mely a 17. század végén Veterani alatt emlittetik legelőször, midőn az Buda bevétele után Mehádiát elfoglalta.

Mehádia az 1717. évben 75 házzal birt, és az első felosztás alkalmával az orsovai kerülethez tartozott; de a kerületnek székhelye Mehádia volt.[2])

A Mehádia helynevet némely iró a Meadea-ból származtatja. Mannert Mehádiát Media-ból kivánja származtatni, miután a rómaiak itteni kasztruma Ad-Mediam-nak neveztetett. Ezen leszármaztatás legbiztosabbnak látszanék, ha az Árpádok korszakában a Mehádia helynév létezett volna. A Mehádia nevet ennélfogva a rómaiaktól nem származtathatjuk, hanem inkább a magyar Miháld névtől eredettnek tekintjük, mely a királyi oklevelekben már Róbert Károly király alatt emlittetik.

Pesty Frigyes véleménye is oda irányul, hogy, miután a magyarban a *d* betü igen gyakori helynévképző; igy lett a Mihály személynévből a Miháld. Nem különben lett Iványból Ivánd, a Péterből Péterd. Továbbá Magyarhonban vegyes ajku népek laknak; a névalakulás Pesty szerint, ezeknek befolyásával történt. A román nép például azon helyneveket, melyek *d* betüvel végződtek, *a* vagy *ia* betükkel toldotta meg. Igy lett a Vizesdből Vizesdia (falu Torontál-megyében); Ivándból Ivánda (falu Torontál-megyében); Miháld-ból Mihálдia, mely helynévből az *l* betü elmaradt

[1]) Griselini. Geschichte des Temesvarer Banats. I. k. 161. l.
[2]) Pesty II. k. 338. l.

s épen úgy mint az oltalomból az ótalom lett, kapjuk a Mihál-diából a Mihádiát, melyben utóvégre is az *i* betü az *e* betüvel felcseréltetett, a mely átalakulások alapján került ki a mai Mehádia helynév.

A gróf Mercy Klaudiusz idejében, az 1723—1725. évben készitett térképen, Mehádia csakugyan mint Meadea fordul elő, melyet az illető a Mediam-ból származtathatónak vélt; de már az 1761. évben és azóta a térképeken ismét Mehádiával találkozunk.

Mehádián már az 1719. évben volt császári póstahivatal, melyet Knovlitsek Miksa vezete, ki itt a törökök betöréseig császári póstamester volt.[1])

A mehádiai osztrák vár az 1730—1732. években épittetett,[2]) midőn ujolag háborura volt kilátás. Mehádián, az 1737. év márczius havában, Brosse cs. kapitány, mint mérnökigazgató: továbbá Pöcherl cs. hadnagy, mint mérnöksegéd működtek. Ezen évben a kerületi főnök és kincstári igazgató Renzner lévén, itt mint székhelyén lakott.[3])

Midőn a háboru a törökökkel ezen évben kitört, Mehádia és környéke a császári hadseregnek táborozási helye, és a következő két évben a véres harczoknak majdnem központjává lett.

A viddini pasa az 1738. évi május közepén Mehádia előtt termett, melyet gróf Picolomini 600 emberrel megszállva tartott. A törökök május 20—24-ig Mehádiát lövöldözték, de keveset boldogultak. Ennek daczára Picolomini ezredes, miután semmi oldalról sem kaphatott segélyt, kénytelen volt május 27-én kapitulálni és elvonulni.[4]) A császáriak zeneszóval, lobogóikkal és 2 ágyuval vonultak ki és 2600 török fedezése alatt Karansebesig kisértettek. A fedezőcsapat parancsnoka Abdalli Aga volt.[5]) Midőn Lothringen Ferencz nagyherczeg Károly fivérével az 1738. évi julius 8-án, Mehádia felé nyomult, a török főhadsereg Mehádián túlra vonult vissza és várőrséget hagyott hátra, mely a császáriak közeledtére, julius 10-én, hasonló feltételek alatt adta meg magát, mint amilyeneket a törököktől nem régen Picolomini nyert. A törökök nem sokára nagyobb erővel tértek

[1]) Csanádi püspöki levéltár.
[2]) Griselini I. r. 161. l.
[3]) Csanádi püspöki levéltár.
[4]) Griselini I. r. 166. l.
[5]) Pesty II. k. 343. l.

vissza és Mehádia és Orsova között csata fejlődött ki, mely a császáriak visszavonulásával végződött. A mehádiai vár azonban sorsát ki nem kerülhette, noha azt Bärenklau ezredes 100 legényayel megszállotta és a várral egy irányban, de a Bela-Reka jobb partján létezett földsánczba 3 zászlóaljat helyezett el: mert miután a törökök 15000 emberrel a mehádiai szorost elállták, a váracsot és a földsánczot körülvették és megostromolták s igy Bärenklau ezredes a törökök támadásainak többé ellent nem állhatott, és többszöri felszólitásra, julius 17-én kapitulált s fegyverével és podgyászával Karansebesre kisértetett.[1])

A belgrádi békekötés következtében a mehádiai vár leromboltatott. Mehádia ezután egy császári kapitány állomása lett, ki az itteni katonai laktanyából, mely az 1741. évben Mária Terézia alatt épittetett, a legénységet a szükséges őrjáratokra inditotta.

A bécsi udvar az 1747. évben egy határvizsgáló bizottságot küldött ki Mehádia környékére, mely Tuffier, Koramnik, Toplecz, Börza és Pecseneska falvakat katonai határőri szervezetbe fogni javasolta és ugyanazt tette 17 falura nézve Mehádián túl; de Mehádiát magát a polgári közigazgatás alól kivétetni nem akarta.

A nevezett bizottság az 1747. évi október 11-én és 12-én Mehádián tartózkodott és úgy találta, hogy e helyet czélszerüen nem lehet erőditeni; hanem hogy azt egyedül csak fegyveres erővel lehet védelmezni.[2])

Midőn a temesi bánság kerületekre osztatott, minden kerületben egy kincstári főnök, vagy igazgató állott a közügyek élén. Az 1759-ki évben Ruderich volt a kincstári főnök Mehádián. A nagyobb községekben pedig egy alfőnök volt. Minden faluban egy kenéz vagy biró volt; több falvak fölött egy főbiró állott. A kincstári főnök alá tartozott az alfőnök és a főbiró a kenézekkel együtt, kik számadásaikat a kincstári főnök elé terjesztették. A mehádiai főnök pedig az összes számadásokat, továbbá az összes igazság- és közigazgatási ügyeket a temesvári hadparancsnokság elé terjesztette.[3]) Az orsovai kerületből, az 1761-ki térkép szerint, a mehádiai és bozovicsi járás (Proces) került ki.

A belgrádi békekötés után, az 1740. év márczius havában,

---

[1]) Pesty II. k. 349. l.
[2]) Pesty II. k. 352. l.
[3]) Griselini I. rész. 155. l.

Lehr Henrik minorita lett az első lelkész Mehádián, aki alatt Stanislovics Miklós csanádi püspök az 1743. évi márczius 16-án kanonika vizitácziót tartott. — A belgrádi békekötés után a kincstári kerületi hivatalon kivül még pósta-, só- és vámhivatal, sőt egy vesztegzár-intézet, a pestis behurczolása elleni intézkedések megtétele végett, is létesült, mely az 1743. évben Orsovára tétetett.[1])

A róm. kath. templom Jelinek Czelesztin lelkész alatt épittetett, aki 1745—1758-ig működött itt. Ezalatt gróf Engel Ferencz Antal csanádi püspök az 1752. év julius 29-én Mehádián egyházi látogatást tett. Ezen időben a katholikusok oly annyira szaparodtak, hogy szükségesnek találtatott a lelkész mellé segédlelkészt is kirendelni.[2])

II. József császár többször volt Mehádián és pedig az 1768. és az 1873. években. Ez utóbbi évben 500 ujonczot vizsgált meg, kik között 100 darab aranyat osztatott ki.[3])

Ez időtől Globotschnig Marczel szentferenczrendü áldozár lett az első határőrvidéki katonakincstári lelkész, aki az utolsó török háboru kitöréséig itt működött, mely időben, az 1780. évi május 20-án, Christovich Imre csanádi püspök tett egyházi látogatást.

A katonai végvidék láncolatának kiegészitésére, báró Papillatól, az udvari tanácsnak 1768. évi, apr. 18-án kelt rendelete alapján, Orsova 12 községgel Mehádiára hivatott meg. Az 1769. évben alakitott oláhbánsági és Zsupaneken székelő katonai határőri zászlóalj kötelékébe Mehádia is felvétetett.[4])

Az udvari haditanács az 1774. évben a zsupaneki zászlóaljat egyesitette az illirbánsági ezreddel, melyekből az oláh-illirbánsági ezred került ki, melynek székhelye az 1777—1788. évig Mehádia volt, mely ezáltal népesedni és virágzóvá lenni kezdett.[5])

Az 1774. évben Mehádián egy nemzeti iskola alakult, noha legmagasabb parancs szerint a jövedelmekből minden századnál egy kath. elemi iskola volt fentartandó. Ilyen kath. elemi iskola Fehértemplomon és az 1775. évi márcziustól kezdve Mehádián is fennállt, mely jól volt berendezve.[6])

---

[1]) Egyházi jegyzőkönyv.
[2]) Egyházi jegyzőkönyv.
[3]) Stoika g. k. esperes kézirata.
[4]) Pesty II. k. 572. l.
[5]) Egyházi jegyzőkönyv 5. l.
[6]) Böhm II. k. 114—115. és 124. l.

Mehádia községének az 1828 évtől származó telekkönyvében érdekes jegyzetek fordulnak elő, melyek szerint a katonai kincstár az 1772. évben, miután elhatároztatott, hogy Mehádia az ezrednek székhelye fog lenni, több nagyobb és kisebb lakházat épittetett, melyek a telekönyvben a már fennállt épületekkel együtt megnevezve és megszámozva voltak. Ezen telekönyv szerint 362 lakóháza volt a községnek; és pedig 24 kőanyagból; 53 vertfalból és 273 vesszőkből font és agyaggal betapasztott falazatból álló.

Az épületek a következő számok alatt fordulnak elő:

1. A róm. kath. templom.
2. A plébánialak és udvara.
3. Az elemi kath. iskola.
4. A görögkeleti templom, a község költségén épitve.
5 A nemzeti iskola, a község költségén épitve.
6. Az ezredparancsnokság.
7. Az ezredesi lak.
8. A katonatisztek lakása.
9. A hadbirák és a porkolábé.
10. A számtisztek laka.
11. A segédtisztek lakása.
12. Az altiszti rangban létező 8 egyéniségé: mint: az irnokok, a puskaműves, s. a. t.
13. Az ezredbosoké.
14. Az erdőmesteri lak.
15. A fővárda és a börtön helyisége.
16. Az anyagok raktára.
17. Az élelmi raktár.
18. A vesztegintézeti épület. Ez időben laktanya, és kórodául szolgált.
19. A vámhivatali épület.
20. A vámellenőré.

Midőn az 1788. évi február 9-én a háboru a portának megizentetett, Mehádia ismét véres csaták szinhelye lett, melyek előtt II. József császár Ferencz főherczeggel Mehádiá-ra érkezett és mindent személyesen megvizsgált.[1])

Juszszuf szeraszkier 50.000 törökkel 1788. évi aug. 18-án Mehádia előtt termett, hol őket gróf Vartensleben 10.000 emberrel fogadta. A csatározások naponként folytak, s noha az aug. 23-án történt főtámadás siker nélkül maradt

[1]) Stoika kézirata.

a törökök részéről; mindazonáltal a császáriak Mehádiát odahagyták és Karansebes felé hátráltak.[1])

A mehádiai lakosok legnagyobb része Mehádiát már ezelőtt odahagyta; de most mindtöbben elmenekültek onnan; mások pedig az erdőkben kerestek menedéket. A törökök ezek közül 100 foglyot: férfiakat, nőket, fiukat, leányokat hoztak Mehádiára, kiket 4 napon át a katholikusok templomába elzártak, s a kiknek alig adtak naponként egy-egy darab kenyeret és vizet; noha baromi vágyaikat rajtuk kielégitve a templomot is meggyalázták.[2])

A következő évi aug. 17-én a törökök Mehádiát odahagyták és többé soha vissza nem tértek, melyet aztán Clairfayt táborszernagy csapatai elfoglaltak. Mehádia a törökök elvonulása után romhalom volt. Az épületek közül csak a kath. templom és négy kőanyagból épült ház maradt meg; a többi mind elpusztult.

E háboru alatt a mehádiai róm. kath. plébánia anyakönyvei, az 1788. évi április 11-től egész az 1791. évi május 25-ig, nem vezettettek; mert a törökök közeledtére a katholikusok a lelkészszel együtt a bánságba menekültek.[3])

Mehádia a pusztitó háboru után csak lassan szedhette magát össze; az ezredparancsnokság végkép elhagyta Mehádiát; a század Globureu faluban volt; Mehádián csak egy főhadnagynak volt állomáshelye; de az 1828. évben századparancsnoksági állomás lett. A lakoság nem sokára megszaporodni kezdett; a katholikusok első lelkésze a szentferenczrendü Böhm Bernát lett, aki az 1791. évi május 25-én már működni kezdett; Stoika Miklós pedig volt a görögkeletiek lelkésze, ki az 1795. évben Korniáról került ide, és később esperes is lett.[4])

Az 1805. évi april 30-án Kőszeghy László csanádi püspök Mehádián Nadhoranszky Árkád szentferenczrendü lelkész idejében kanonika vizitációt tartott Radványi András oldalkanonok kiséretében, ki a püspök helyett az anyakönyveket aláirta. Katona-politikai részről Veszelinovits János százados, egyházi részről Kreutzer János verseczi ezperes, Stokker György glogováczi lelkész és Horváth József püspöki káplán

[1]) Böhm II. k. 175. l.
[2]) Stoika kézirata.
[3]) Anyakönyvek.
[4]) Stoika kézirata.

müködtek.[1]) Az 1808. évben Lajos főherczeg, mint határőrvidéki felügyelő Mehádiát is meglátogatta.

Az 1816. év szept. havában Verbovszky József volt az első világi lelkész Mehádián. Ferencz király és a királyné, az 1817. évi szep. 29-én és okt. 3-án, Mehádián átutaztak és másnap a király nevenapját Bosovicson ünnepelte, ahol az előbb emlitett lelkész a király jelenlétében az isteni szolgálatot tartotta.

Hausknecht Nándor[2]) lelkész idejében Török Antal csanádi püspök 1831. évi junius 20-án Mehádián bérmált. Babay András lelkész idejében, az 1836. évi junius 6-án, Lonovics József csanádi püspök kanonika vizitácziót tartott, Fábry Ignácz és Róka József kanonokok kiséretében; a katonai és politikai hatóság részéről báró Mylius Károly ezredes, Waldberg Károly százados és Kling József kezelőtiszt müködtek közre.[3])

Mehádiáról a történet ezentúl hallgat, mig nem az 1848. év ide is beköszöntött. Mehádia ekkor a reakczió nyomása alatt állott. Malkovszky tábornok az 1849. évi április 22-én 9200 emberrel és 30 ágyuval Mehádiára tette át főhadiszállását, akire az Erdélyből Oláhországba kergetett Puchner-féle hadsereg fölötti fővezérlet bizatott; de május közepén Bem serege elől Oláhországba volt kénytelen menekülni. Bem tábornok, az 1849. évi május 16-án, Mehádián keresztül Orsovára ment seregével, ki elől Malkovszky serege az előtte való napon Oláhországba menekült.

Most a császáriakat magyar honvédek válták fel Mehádián is, hol Czobel székely huszárkapitány volt a parancsnok.

A szabadságharcznak szerencsétlen kimenetele után, augusztus 12-én Perczel, Dembinszky és Kollmann tábornokok Mehádián keresztül utaztak. Kossuth pedig augusztus 15-én utazott át Mehádián, a 27. honvédzászlóalj 6. százada és a 67. zászlóalj 4. századának fedezete alatt, melyek Moldova vidékéről ide rendeltetve, aug. 6-án Mehádiára megérkeztek. A honvédeket aug. 23-án Mehádián Vallmoden serege váltotta fel, kik között a mehádiai kulcsnál csata fejlődött ki.[4])

---

[1]) Egyházi jegyzőkönyv.
[2]) Fehértemplomi lelkész és esperes, utóbb győri kanonok volt.
[3]) Egyházi jegyzőkönyv.
[4]) Egyházi jegyzőkönyv.

I. Ferencz József királyunk ő felsége, az 1852. évi julius 20-án utazott Mehádián keresztül.

Az osztrák hadsereg pedig, Coronini gróf altábornagy fővezérlete alatt az 1854. évben vonult Mehádián keresztül Oláhországba.

Csajághy Sándor püspök az 1856. évi junius 26-án; Bonnaz Sándor csanádi püspök az 1867. évi aug. 6-án, Lendvay Sándor lelkész idejében, bérmált Mehádián; Németh József fölszentelt püspök pedig az 1879. évi szept. 28-án, Mészner Gáspár lelkészsége idején, volt Mehádián bérmálni.

Midőn az 1872. évi nov. 1-én, a határőrvidék polgárosittatott, Mehádia az orsovai szolgabirósághoz csatoltatott és Mehádián Zarudzky Alfréd adótárnok alatt m. kir. adóhivatal keletkezett, mely az 1874. évben Orsovára helyeztetett át.

Mehádia a Kárpátok egyik kiágazása tövében, Jablaniczától 7.1, Plugovától pedig 7 kilometerre fekszik. Tengermagassága 157.19 meter. Területe 16819 hold, 1244 öl. Lakóinak száma 2098 és pedig 1063 férfi- és 1035 nőszemély, kik közül 264 római katholikus, a többi görögkeleti, kik templommal birnak. A g. k. esperes, Popovits Mihály orsovai lelkész, kinek Mehádián másfél szeszszió földje van azon kötelezettséggel, hogy abból a segédlelkészt is eltartsa. Van ezenkivül még egy görögkeleti plébánia. És az 1875. év óta itt m. kir. állami népiskola létezik, melynek Mészner Gáspár kath. lelkész volt ez évig igazgatótanára; továbbá van itt m. kir. vám- és adóőri szakosztály 8 egyénnel; azután m. kir. erdőgondnokság, póstahivatal és körjegyzőség, melyhez Pecseneska, Vallia-Bolvasnicza, Plugova és Globureu községek tartoznak. Mehádiának ujabb idők óta még gyógyszertára, négy országos és hetenként szombaton egy hetivására van.

A történetirók a mehádiai palánkot és erődített sánczait többször emlitik és azon eseményekről és harczokról, melyek bennök és körülöttök lefolytak, gyakran irtak ugyan; de az osztrák vár és az erősitett tábornak helyfekvéséről nem igen emlékeztenek meg; közelebbről azokat senkisem ismertette meg, mint amelyeknek megismertetése inkább a régészeket illeti, kiknek az szakmájokhoz tartozik. Mi a történettel ép úgy foglalkozunk, mint a régészettel s ennélfogva érdekesnek tartjuk a mehádiai osztrák várat és az ettől elkülönitett nagy sánczot

a helyszinén történt személyes kutatásunk alapján közelebbről megismertetni.

Azon a helyen, ahol a Sztrázsucz hegység töve a Bela-Reka patakig elnyulik, ennek balpartján a várat, jobb partján pedig, ahol az Omir hegység szintén a folyóhoz közeledik, a nagy sánczot kell keresnünk. Itt a Bela-Reka völgye igen szükre szorul össze, és a patak a Sztrázsucz és a Kraku-Omir között dél felé veszi irányát. Ezen szorosban találjuk a várnak és a nagy sánczuak rommaradványait.

Mehádia a szorosig a Bela-Reka mindkét partján terül el a török hóditás korától fogva; de a szoroson túl Orsova felé, csak a patak balpartján találunk még egy utczát, mely két házsorból áll és a kőhidig és ennek vámházáig elnyulik. A várnak romjai a szorosban, a Bela-Reka balpartján és a Sztrázsucz hegység között, még most is feltalálhatók. Tömör alapfalait az orsovai oldalról tekintve, 11 méter hosszuságban láthatjuk, melyet tulajdonképen a vár szélességének tekinthetünk. Ezen váracsnak déli oldalán Orsova felé még most is 5 lőrést láthatunk. A vár a Sztrázsucz hegy oldaláig terjedt, mely a vár mostani romjaitól 20 méternyi térségen nyulik el s igy összesen 31 méter széles volt; rajta az országút keresztül ment, mint amely térséget az országút most is keresztül hasit a hegység és a várnak még fennálló alapfalai között. Az országút annak idejében a váron keresztül menvén, ennek kapui veszély idején a közlekedést elzárták.

A Bela-Reka közvetetlen balpartjára támaszkodott a várnak nyugati oldala, mely 26 méter hosszu és 15 lőréssel van ellátva. A tömör alapfalak itt 4 méter magasságban láthatók, melyekben a lőrések felülről lefelé a Bela-Rekába tekintenek és arra voltak szánva, hogy azon esetre, ha az ellenség a viz oldaláról készülne az erődhöz jutni, azt ártalmatlanná tegye. A földszinti várfalakban is voltak lőrések az erődnek déli, nyugoti és északi oldalain, hol az ellenséget egyenes irányban is fogadhatták. A várfalak tetején az ellenséget messzebbről is üdvözölhették.

A városra néző oldalon a tömör alapfalak egy része szintén látható még 20 méter szélességben; hol 9 földszinti lőrést találunk, melyekből az északi oldalról a várhoz közeledő ellenséget fogadták. A várnak ezen a város felé eső oldalán is létezett kapu, mely a közlekedést veszély idején elzárta, és védelmi állapotba helyeztetett. Az ezen oldalon létező lőrések a laktanya-féle épület kertébe tekintenek. A várnak tetején

három oldalról az ágyuk foglaltak helyet, melyek az ostromlókra irányoztattak.

Az erődnek rommaradványai és a laktanyakert között egy hidfő látható. A hagyomány szerint egy híd tartotta fenn a közlekedést a vár és a Bela-Reka jobb partján létezett sánez és erődített táborhely között. Ezen nagy sánczban az 1738. évi julius 10-én 2000 jancsár, 300 tüzér és 15 ágyu volt elhelyezve, midőn a törökök kapituláltak.

A hadi koczka hirtelen megfordult; a törökök a várost a Sztrázsucz hegy oldaláról is megrohanván, elfoglalták. Ezek után a nagy sánczot ostromolták, melyet Bärenklau ezredes 3 zászlóaljjal és 3 ágyuval védelmezett; de a túlnyomó török erő ellen azt sokáig nem védelmezhette, minek folytán julius 17-én kapitulált[1]).

Ezen nagy sáncznak és erődített táborhelynek a Bela-Reka jobb partján, a folyóig elnyuló 2 méter széles és 4 méter magas tömör falazatát, a mehádiai erőd rommaradványaival szemközt most is láthatjuk. A Bela-Rekán átmenve, szorgosan kutattam a nagy sánez tömör falazatának irányát és hosszát, melyet 20 méter hosszasságban, a vasút felé, a Kraku-Omir hegy irányában találtam meg, melyet jelenleg egy háztulajdonos északi szomszédja felé válaszfalként használ. Ezen falazat a hegytövig nyult és arra reá támaszkodott; de melyet most a vasút és az utcza eltakar. A folyó felé a magas partok és a Bela-Reka vize biztositották a táborhelyet; de azt egyuttal az erőd is védelmezte. Az északi oldalát szintén tömör falazatok keritették épen úgy, mint a szemközti orsovai, illetőleg déli oldalt. Az erődített táborhely a Bela-Reka jobb partja és a hegység között terült el 200 méter hosszuságban és 50 méter szélességben, melynek keretén belől több épületnek magasan kiálló, most fűvel benőtt romjaira akadtunk a folyó jobb partja melletti kertekben; az utcza hosszában pedig sürüen lehet a tömör és széles alapfalak tisztán kilátszó nyomaira akadni.

Ez a mehádiai erődnek és erődített táborhelynek ismertetése.

Végre még csak egy pár észrevételt kivánok tenni némely irók állitásaira.

Pesty azt mondja: „Az osztrák alkudozók az 1713. épült erődöt is feláldozták.“ Hozzáteszi ugyan jegyzet alatt, hogy mások szerint Mercy tábornok épitette azt a

[1]) Pesty II. k. 349. l.

paszaroviczi béke után[1]). Ezt oda kell módositanom, hogy a karloviczi béke szerint a Lugos, Karansebes, Mehádia és Orsova közötti vidék a portának esett.

Ugyanezen hibát Munk is elköveti, aki azt állitja hogy Mercy tábornok nagy érdemeihez tartozott Mehádia ismételt megerősitése is (1713)[2]).

Ezen eseményekhez legközelebb Griselini áll, akinek e tekintetben legtöbb hitelt adhatunk; mert a Bánságnak későbbi történetirói, mint Schvicker, Böhm sat. csakis Griselini nyomán irnak és rá hivatkoznak. Griselini azt mondja, hogy Mercy Mehádiát, mielőtt az 1733. évben Olaszországba szólittatott, egészen ujonnan megerősittette, s igy e mehádiai erőd az 1730—32. években épült[3]).

A második észrevételem az, hogy Pesty müvében tévesen ezek fordulnak elő: E sáncz és az emlitett négyszögü erőd között Mehádia fekszik. Ezen téves állitás a helyszin nem ismeréséből származik. Ezt oda kell igazitanom:

A mehádiai vár a Bela-Reka balpartján; az erődített sáncz pedig a Bela-Reka jobb partján feküdt, melyek egy hid által összeköttetésben voltak s igy az osztrák vár és a nagy sáncz párhuzamosan a Bela-Reka partjain egymás mellett feküdtek és egymással szoros összeköttetésben álltak. Ezek között csak a Bela-Rekának volt helye; de nem a helységnek, mely a mehádiai erőd és nagy sáncz után, ezeknek északi oldalain, a Vallia-Bolvasnicza irányában, és pedig közvetetlenül az erőd és sáncz mögött feküdt. Mehádiának helyfekvése, midőn a törökök a mult században országunkból kiüzettek, ezen osztrák erődítések és az Árpádkori várromok között volt; most is az; csakkogy mindkét irányu és korbeli várromokon túl terjeszkedett ki.

Határai északról Plugova; keletről Vallia-Bolvasnicza és a Herkulesfürdő; délről Pecseneska, Börza és Toplecz; nyugatról Jablanicza.

---

[1]) Pesty II. k. 350. l.
[2]) Munk. A Herkulesfürdő. 113. l.
[3]) Griselini, I. r. 161. l.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, január 30-án.

Elnök Ormós Zsigmond főispán ur.

A választmányból és a társulati tagok közül megjelentek: Rácz Atanáz alelnök; Pontelly István főtitkár; Varjassy Árpád titkár; Odor Samu pénztárnok; dr. Breuer Armin; Folly Emil; Horváth Pius; Korbonics János; Marx Antal; Stancsa Gyula; gróf Sztáray István; Stipel Fábián; Somogyi Gyula és Wimmer József urak mellett, férfivendégek és középiskolai ifjak.

Elnök ő méltósága a gyülést tagjainak szives üdvözlésével megnyitván,

Varjassy Árpád titkár ur olvassa fel a mult évi novemberi és deczemberi ülések jegyzőkönyveit, melyeknek hitelesitése után,

Pontelly István főtitkár ur adja elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Mai jelentésemben szükségesnek tartom hangsulyozni, hogy a jelen évi „Értesitő“ I. füzete, — melynek, karácsony óta tartó meghülésem miatt, szerkesztésével kissé megkéstem, — holnap a tisztelt társulati tagok kezéhez fog jutni.

Továbbá tudatom a tisztelt választmánynyal, hogy a szeptemberhav gyülésünk határozatánál fogva fószöntvényben lemásolt, két, muzeumi Mithrasz-dombormüvünket a dévai régészeti muzeum-egyesületnek megküldöttük.

Örvendetesen fogja érinteni a tisztelt választmányt bizonyára azon közlésem is, hogy muzeumi képtárunk a legutóbbi időkben több, csupa olyan olajfestményekkel szaporodott, melyek különösen Délmagyarországra nézve értékesek; mivel vagy vidékünkbeli festőktől származnak, vagy délmagyarországi jeles férfiakat, vagy kies vidékeket ábrázolnak.

Az utóbbiak közül van szerencsém egyet bemutatnom, melyet épen ma délben vettem kezemhez, és melylyel ismét első sorban gyarapodik:

A) Régiségi és ujabb műtárgyaink tára.

A nevezett olajfestmény annál jelentősb ránk nézve, mivel azon délmagyarországi tudós férfiu képét tünteti elénk, kinek „A magyar nemesi családok tára“ czimü, hat kötetes, kézirati, monumentális munkája, egyesületi könyvtárunk egyik főkincsét képezi.

Az olajfestésü arczkép az egykor hangyamunkásságu férfiut, néhai Bogma Istvánt, Temesvármegye főadószedőjét és az 1844-iki tisztujitáskor 2-ik alispáni jelöltjét, örökiti meg, és különben is halhatatlan munkájának érdekes mellékdarabjául fogja ékesiteni muzeumi képtárunkat.

A kép, mely vászonra van festve, 70 cm. magas; és 58 cm. széles.

Hogy muzeumunk számára megszereztük az Milleker Bódog fáradhatatlan tagtársunk érdeme, ki azt Verseczen a Császár István örökösöknél felfedezte, és általuk társulatunk részére megküldötte.

Az olajfestmény a néhai derék Bogma Istvánt, mint még alig 30 éves, fiatal férfiut, szellemes arczulattal, rövid bajuszszal, szakáltalan ajakkal, tüzes szemekkel és fekete, dus hajzattal tünteti elénk. Mentéjét mellén széles és ékes mivü ezüst kesentyük tartják össze és bal mellén mentéje fölé van tüzve az 1812—1814-diki franczia háborukra emlékeztető ágyukereszt, melyet ama hadjáratok befejeztével nyert; miután megjegyzendő, hogy boldogult tudósunk, mint huszárhadnagy, az egykoru Hessen-Homburg huszárezredben szolgált, hol a hajdani hires báró Simonyi volt ezredese. — Született karácsony estéjén 1791-ben; meghalt 1854-diki áprilhó 14-én, nagypénteken. Jelenleg a temesvár-józsefvárosi r. kath. sirkertben, a családi sirboltban, nyugoszsza örök álmát.

B) A pénz- és bankógyüjtemény.

I. Római érmék.

1. Egy Fonteja plebejus-családi ezüst dénár. Előlapján jobbra néző, babérkoszorus ifju fej. Ettől balra: Man. Fontei(a), jobbra C. F. félkörirat. Hátlapján kecskén nyargaló szárnyas gyermek. A kecskétől jobb és baloldalt egy-egy dioszkúroszi kalap. — A Fonteja család magát Jánusz fiától Fontusztól származtatta és a dioszkúrokat a család őrszellemeinek tartotta. Jánusznak kecskét szoktak áldozni. Az előlap képe alatti villám, ugy a hátlap verete alatti kadúczeus, érménken elmosódott. — Adta Löwy Miklósné, Feiti Fanny urhölgy.

2. Egy (Annia) Faustina Augusta előlapköriratu ezüst dénár, a császárné (Márk Aurél neje) fejkötős fejü, jobbra néző alakjával. Hátlapján oltár van ezen körirattal: Consecratio. A császárné istenitése már férje uralkodásának 3. évében ment először végbe. — Adta Nasitz József könyvelő.

3. Egy Imp. Maximianus (Gal. Val.) P. F. Aug. előlapköriratu, II-od nagyságu réz érme, a császár (292—305—311.) jobbra néző

koszorus fejalakjával. Hátlapján balra nézö női démon áll, jobbjában mérleggel, balkezében bőségszaruval, Körirata: Sacra Moneta Aug. Et Caess. Nostr. A pénz sacra (szentelt) neve, Diokleczián alatt jött divatba azon előnyök következtében, mikkel az az emberiségre nézve jár, és azon büntetések miatt, mik annak hamisitói, vagy sulyának kevesbitöire épen ugy valának hozva, mint a tribúnok testi sértöire. (V. ö. J. Eckel. Doctr, Num. Vet. T. VIII. p. 10.) — Adta Friedmann Féliksz, gimn. VI. osztályu tanuló.

4. Egy Constans P. T. Aug. előlapköriratu kis réz érme, a császár (337—350.) jobbra nézö, gyöngykoszorus fejalakjával. Hátlapján álló szárnyas Viktória, mindkét kiterjesztett kezében koszoruval. Töle jobbra monogramm. Körirata: Victoria Augg. Alant. B(?) Sis(ciae). — Eckelben nincs meg. — Adta Pontelly István ur.

5. Egy D. N. Valens P. F. Aug. előlapköriratu, kis réz érme, a császár jobbra fordult, kettős gyöngykoszorus fejalakjával. Hátlapján balra haladó Victoria „Securitas Reipublicae“ körirattal. — Ezen pénznemekből csupán az aranyból vertek értékesek. — Társulati pénzen vett érme.

II. Magyar pénzek.

1. II. Miksa (1564—1576) 1571 kis ezüst pénze. — Adta Weber Ágoston, szakálházi plébános ur, ki azt a piskei földeken találta.

2. II. Mátyás (1608—1619) 1616-ki kis ezüst pénze. — Ajándékozta Haymann Gusztáv, fehértemplomi járásorvos ur.

3. III. Zsigmond lengyel király 1594-ki;

4. ugyanannak 1597 ki; és

5. ugyanannak 1599-ki ezüst három garasosa. — Adományozójuk Weber Ágoston plébános ur, ki azokat szintén a piskei (Bruckenau) földeken találta.

III. Osztrák pénzek.

1. A nemzetközi villamos kiállitás ezüst emlékérméje. — Előlapján Rudolf trónörökös ő fensége jobbra tekintő mellképe; Erzherzog Rudolf Kronprinz von Oesterreich etc. körirattal. — Hátlapján a villamkiállitási palota, Internationale Electrische Ausstellung Wien 1883. körirattal. — Adta Ormós Zsigmond főispán ur.

2. I. Lipót olvashatatlan évszámu ezüst, VI krosa.

3. Ugyanannak ugyanolyan ezüst pénze 1703-ból. — Mindkettőt ajándékozta Lendvai Sándor ur, az I. magyar által. bizt. társ. aradi főügynöksége titkára.

4. I. Lipót 1688-dik évi ezüst krosa. — Találta a mehalai legelön és beadta Szokosán István fodrász ur.

5. I. Lipót 1699-ki ezüst krosa, — Adta Bienenstock Károly, gimnáziumi VII. o. t.

* * *

C) A könyvtár.

Idesorakoznak a magyar tud. akadémiának, az 1882—1883-ik évben kiadott „Értekezések a történelmi tudományok köréből“ czimü, megküldött füzetei:

1. X. I. sz. 1882.

Bethlen Gábor és a svéd diplomaczia. — Irta Szilágyi Sándor, a m. tud. akad. r. t. — Budapest, 1882.

2. X. k. II. sz.

Az 1609-ki pozsonyi országgyülés történetéhez. — Zsilinszky Mihály l. tagtól. — Budapest, 1882.

3. X. k. III. sz.

Forgách Ádám és Bárhory Sófia ékszereinek történetéből. Majláth Béla l. tagtól. — Budapest. 1882.

4. X. k. V. sz.

A jászkunok nyelve és nemzetisége. — Gyárfás István lev. tagtól. — Budapest, 1882.

5. X. k. VI. sz.

Mythologiai elemek a székely népköltészet és népéletben. — Székfoglaló Kozma Ferencz lev. tagtól. — Budapest, 1882.

6. X. k. VII. sz.

A hajduk kibékitési kisérlete Inánchon 1607-ben. Majláth Béla l. tagtól. Budapett, 1882.

7. X. k. VIII. sz.

A Petrarka Codex kún nyelve. Irta Gyárfás István l. t. Budapest, 1882.

8. X. k. IX. sz.

I. Rákóczy György első összeköttetései a svédekkel. Irta Szilágyi Sándor, akad. r. t. Budapest, 1883.

9. X. k. X. sz.

Franczia ország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királylyal történt találkozásaival szemben. Irta Wertheimer Ede. — Budapest. 1883.

10. XI. k. I. sz.

Masolino alasz képiró müvei. — Irta Waisz Ignácz. — Budapest, 1883.

11. IX. k. XII. sz.

Adatok a helynevek történetéhez. — Majláth Béla l. tagtól. Budapest, 1882.

Ime ezekbe foglalva vagyok bátor mai jelentésemet a tisztelt választmány becses figyelmébe ajánlani!

* * *

A főtitkár jelentését követte Odor Samu pénztárnok urnak a társulat vagyoni mérlegéről adott kimutatása, melyből kitünt, hogy 81 frt. és 31

krnyi pénzkészlet mellett, miből a folyó kiadások födözendők: az egyesület alaptőkéje immáron 3922 frt. és 36 krra szaparodott, mi örvendetes tudomásul vétetett.

* * *

A pénztári jelentés után Stancsa Gyula főreáliskolai tanár ur tartott előadást „Az ókori üvegfestészetről.

Felolvasó történeti összefüggésben adta elő az füvegestészet keletkezését és annak alkalmazását az egyiptomi és egyéb keleti népeknél; azután a görögök és rómaiknál.

Kimutatta a mondott czélra felhasznált külömböző anyag vegyitési módját és festése divatját, és időrendi sorozatban tüntette fel azon nevezetes emlékeket, miken a szines üvegek alkalmazást nyertek.

Az érdekes és csinnal kidolgozott tanulmányt a gyülés éléken megéljenezvén, a felolvasó ur elnökileg felkéretett, hogy a jövőben a középkori üvegfestészetről is a maihoz hasonló előadást tartani sziveskedjék, mit a felolvasó ur meg is igért.

* * *

Ezután a gyülés jegyzőkönyvi köszönetet szavaz muzeumuak megadományozói, és köztök első sorban szepsi-szentgyörgyi Császár István joghallgató urnak, a néhai Bogma István olajfestményü arczképének beküldéseért; azonképen a magyar tudományos akadémiának; Ormós Zsigmond főispán urnak, Löwy-Faitl Fanni urhölgynek, Weber Ágoston, Nasitz József, Haymann Gusztáv, Lendvai Sándor, Pontelly István, Szakosán István uraknak és Friedmann Féliksz gimnáziumi tanulónak.

* * *

Ez alkalommal kiváló örömmel értette meg az ülés a jelenvolt gróf Sztáray István szörénytoronyi cs. és k. alkonzul ur ő méltóságának azon nemes igéretét, hogy a Szörénytoronyban, vagy környékén felszinre kerülő középkori magyar műtárgyakat, muzeumunknak megszerezni, különös gondjai közé fogja számitani; mi előre is hálás tudomásul vétetett.

* * *

Végül tagul egyhangulag Vörnle György, ujmoldovai szolgabiró választatott meg.

Ezzel a gyülés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, február 27-én.

Elnök, a törvényes elölülő és alelnök távolléte miatt, Kramár Béla főesperes ur, ki ezen alkalomra, a választmány által, az elnökség vitelére felkéretik.

A választmány és a társulat tagjai közül jelen vannak: Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, dr. Niamessny Gyula ügyész, Horváth Pius, Korbonics János, Löwinger János, Stancsa Gyula, Stipel Fábián és Tárczay István mellett férfi vendégek és középiskolai ifjak.

Elnök ur a gyülést megnyitja.

Varjassy Árpád titkár ur felolvassa a mult havi ülés jegyzőkönyvét, mely hitelesittetik.

Erre Pontelly István főtitkár ur adja elő következő havi jelentését:

Tisztelt közgyülés!

Mind a muzeum-egyesület, mind a társulatunk muzeumi gyüjteményes műtárgyai sorozatának gyarapodása ügyében több, részben nagyobb értékü és érdekü műkincsnek ujabb beérkeztét vagyok szerencsés jelezhetni.

A muzeum-egyesület nagybecsü, mert müvészi kivitelü több olajfestményü képeit a két társulat szándékolt egyesitésekor fogom bemutatni.

Jelenleg a társulatunk számára beküldött műrégészeti és ujabkori, azon adománytárgyak néhányát terjesztem elő, mikkel első sorban szaporodik:

A) Régiségi és ujabb műtárgyaink tára.

Ide sorakozik:

1) Egy a természet által kőmázzal félig átlátszón bevont csinos, mamut-fog-töredék, melyet 1882. évi január hóban, a füskuti határban Fröhlich ur pusztáján, a homokbuczkában Schram máslaki lakos talált meg. — Adta Fröhlich Ferencz birtokos ur.

2) Egy husz cm. hosszu és 21 cm. középkerületü megkövesült fadarab, mely helyenkint két ujjnyi széles, a természet által csontszinüre simitott, csillámos lapokkal ékesitett. — Mint oraviczai leletet ajándékozta Dragovanovits Nándor vendéglős ur.

3) Egy fiatal mamutnak a fogtöredéke, melyet a csernegyházi várföldön talált és behozott Gutfreund Jakab korcsmáros ur.

4) Pöltenberg Ernő tábornok ivópohara, melyet a szabadsághős 1849. évi október 6-án, a kivégeztetése előtti napon, az adományozónak emlékül adott, ki azt, — mellékelt levele állitásaként, — a mondott idő óta hiven megőrizte és kegyeletes érzelmekkel muzeumunknak felajánlotta. — A pohár hasonló ami asztali szokásos nagy ivópoharainkhoz; a közepén P. V. betük felett öt águ korona van kivésve; és gombos tetejü fedéllel bir. Az adományozó Ruppprecht József szabadságharczbeli honvédhadnagy.

5) A Szeged város ujjászületése emlékére trébelt kis réz czimer a város jelvényeivel, t. i. két részre osztott paizs; jobb felében két pólyával és „Szeged szebb mint volt" felirással; bal felén griffel. — Adta Ormós Zsigmond főispán ur.

B) A pénz- és bankógyüjtemény.

I. Római pénzek.

1) Egy (Imp. Caes?) Trajano Aug. Ger. Dac. Parth. előlapköriratu, ezüst dénár, a császár (98—117) jobbra néző koszorus fejalakjával. — Hátlapján balra álló női démon kiterjesztett jobb kézzel, baljában bőségszarut tartva. — Köritata Cos. VI. P. P. S. P. Q. R. Optimo Principi. — Adta Nasitz József könyvvezető ur.

2) Crispina Augusta, Commodus (180—192) nejének ezüst dénára. — Előlapján a császárné kontyos hajdiszitésü, jobbra néző fejalakja, Crispina Augusta körirattal. — Hátlapján balra álló nő, jobbjában koszoruval, balkezében lándzsával. Körirata olvashatatlan. — A császárnét férje hűtlensége miatt, Caprera szigetén 183-ban megölette. — Ajándékozta ugyanaz.

3) Egy Divus Augustus Vespasianus előlapköriratu ezüst dénár, a császár (69—79) jobbra néző babérkoszorus fejalakjával. — Hátlapján két szarvas között egy nagyobb és egy kisebb paizs. Adományozta Dragovanovits Nándor vendéglős ur.

4) Az idősebb Fülöp ezüst dénára. — Előlapján a császár jobbra néző sugárkoszorus fejalakja Imp. M. Jul. Philippus Aug. körirattal. Hátlapján balra álló nő jobbjában mérleggel, bal kezében bőségszaruval. Körirata Aequitas Augg. — Ugyanannak ajándéka.

5) Egy Constantinus Max. Aug. előlapköriratu réz érme, a császár (324—337) jobbra néző gyöngykoszorus fejalakjával. Hátlapján két lándzsás katona közötti két hadijelvény Gloria Exercitus körirattal. — Alant S. M. AR. — Ugyanannak adománya. — Mindhárom utóbbi érme vadászerdei lelet.

II. Magyar és lengyel érmék.

1) I. Lipót elmosódott évszámu huszasa. — Adta Haymann Gusztáv fehértemplomi járásorvos ur.

2) Egy 1706. évi réz (X.) libertas. — Ajándékozta dr. Keszler Károly, soproni liczeumi tanár ur.

3) I. József 1710-diki, ezüst polturája. — Adományozta Zablár József, IV-ed éves teologus.

4) III. Zsigmond (1587—1632) 1594 (?) évi ezüst, 3 garasosa. — Löwy-Faitl Fanni urhölgy ajándéka.

5) Ugyananak ugyanolyon, 1600-diki ezüst pénze. — Haymann Gusztáv, fehértemplomi járásorvos ur adománya.

III. Emlékérmék.

1) Temesvár szabad királyi várossá emelése százados évfordulójára vert, 40 frank értékü, arany emlékérme, melyet Magyar Salamon Dávid könyvsajtós úr a százados ünnep emlékére, a délmagyarországi muzeumnak ajándékozott.

Az érme előlapján a város czimere. Hátlapján cserkoszoruban e felirat:

Temesvár sz. kir.
Várossá
Lételének századik
Évfordulóján.
1882. Szeptember 17-én.

2) Egy vallási jelvényü réz medaillon. — Előlapján Krisztus urunk mellképe Salvator Mundi körirattal. — Hátlapján a boldogságos Szüzé Mater J. Xristi ora P. N. körirattal. — Adta Hajnal Imre, magánzó ur, Vingán.

IV. Bankópénzek.

1) Egy tiz forintos Kossuth-bankó.

2) Egy 30 pengő krczáros Kossuth-bankó és

3) Egy 1849-diki osztrák 10 kros.

Mindaháromm bankót ajándékozta Theodorovits József, püspöki volt iroda-szolga.

C) A könyvtár.

Ezt gyarapitják a magyar tudományos akadémia által az 1882. és 1883. évben kiadott „Értekezések a társadalmi tudományok", nemkülönben „a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből" czimü következő beküldött füzetek:

1) VII. k. III. sz.

„Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma" 1877—79. Konek Sándor r. tagtól. — Budapest, 1882.

2) VII. k. IV. sz.

„A magyar felsőház reformja." Irta Tóth Lőrincz r. tag. — Budapest 1882.

3) VII. k. V. sz.

„B. Eötvös József, A XIX. század uralkodó eszméink befolyása az álladalomra czimü munkájáról." Trefort Ágoston, l. tagtól. — Budapest, 1883.

4) VII. k. VI. sz.

„A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben." Schwarcz Gyula l. tagtól. — Budapest, 1883.

5) I. k. 1. sz.

„Adalékok a papirpénz történetéhez és statisztikájához." — Irta Földes Béla. — Budapest, 1882.

6) I. k. 2. sz.

„Bányászatunk jelen állapota s teendőink annak sikeresb kifejtésére.“ Dr. Konek Sándor r. tagtól. — Budapest 1882.

7) I. k. 3. sz.

„Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálás szerint.“ Irta dr. Jekelfalussy József, köz- és váltóügyvéd, min. titkár, az orsz. statisztikai hivatalban. — Budapest, 1882.

8) I. k. 4. sz.

„Az adóátháritás elmélete.“ Irta Tisza István. — Budapest, 1882

9) I. k 5. sz.

„Hazánk bünügyi statisztikája“ 1873—1880. — Különös tekintettel a büntett miatt elitéltek személyi és társadalmi viszonyaira. Irta dr. Jekelfalussy József miniszteri titkár, a m. tud. akadémia nemzetgazd. és stat. bizottságának tagja. — Budapest, 1883.

10) „Szász Károly költeményei.“ Budapest, 1883. — Diszkiadás 2 kötetben. — Ajándékozta Folly Emil cz. kanonok ur.

Ezekben van szerencsém mai előterjesztésemet a tisztelt választmány szives megfigyelésébe ajánlanom.

A főtitkár jelentését követte a pénztárnok, Odor Samu ur távolléte miatt, a társulat vagyoni állapotát illető kimutatásának, a titkár általi felolvasása, melynek következtében kitünt, hogy 3922 frt. 36 kron kivül 98 frt és 99 krnyi költekezési készlet áll az egyesület rendelkezésére, — a folyó kiadások fedezésére.

A pénztárnoki jelentés után nt. Karácsonyi János ur nagyobb terjedelmü, „A Csanád- nemzetség és birtokai Délmagyarországon“ czimü dolgozatának második része olvastatott fel.

Szerző tanulmányának ezen részében kiterjeszkedik a Csanád- nemzetség által alapitott községek kultur-állapotára; a földmüvelési viszonyokra; a lakosságnak az egyes falvakban való számarányára; a malmok és halastavakra, mint fontos jövedelmi forrásokra és végül az alapitott monostorok polgárositó jelentőségére és jövedelmeiknek a monostorok és a patrónusok közötti megosztására.

Az alapos kutfői adatokra támaszkodó tanulmány ezen része is zajos helyeslésre találván, annak az „Értesitő“-ben való közelése a gyülés részéről egyhangulag elhatároztatott.

* * *

Az ülés ezután köszönetet szavazott muzeumunk megadományozói, névleg első sorban Magyar S. D. urnak nagy értékü arany emlékérmeajándékáért, ugy a magyar tudományos akadémiának, Löwy-Faitl Fanni urhölgynek, Ormós Zsigmond, Folly Emil, Fröhlich Ferencz, Dragovanovits Nándor, Ruprecht József, Gutfreund Jakab,

Nasitz József, Haymann Gusztáv, dr. Keszler Károly, Zablár. József, Hajnal Imre és Theodorovics József urakuak.

Végül alsó-szathai Petheő János, m. kir. póstaigazgató ur, közakarattal tagul választatván meg: a gyülés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, márczius 26-án.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán ur.

A választmány és a társulati tagok közül megjelentek: Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niamessny Gyula ügyész, Folly Emil, Korbonics János, Stipel Fábián; mint vendégek: Dobján László, Kádár Lajos, Stumpfoll Ede urak és közép- meg ipariskolai ifjak.

Elnök ur ő méltósága az ülést megnyitja.

Varjassy Arpád titkár ur a mult havi jegyzőkönyvet felolvasván és az hitelesittetvén:

Pontelly István főtitkár ur adja elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Azon műtárgyakkal, miket a mai t. ülésnek bemutatni szerencsém van, első sorban ismét gyaporodik:

A) Régiségi és ujabb műtárgyaink tára.

Amazok közé tartozik;

1. Egy orsó-gomb, melyet Hold Adám főgimnáziumi tanár ur, mint knézi barbár leletet, ajánlott fel muzeumunknak.

2. Egy római cseréplámpa letört füllel.

3. Egy amannak társaságában lelt cserépedény fenéktöredéke.

4. Egy elrozsdásodott széles vaslándzsa és

5. Egy vékonyabb lándzsának szintén rozsdás vége.

Az utóbbi négy tárgy lelethelye az orsovai járás Mala völgyében levő Jeselnicza melletti patak oldala. Beküldötte Boleszny Antal választmányi tag ur.

Ujabbkori tárgy:

6. Temesvármegyének Délmagyarország visszacsatolása utáni első pecsétje aczélból, bőrrel bevont fatokban. $4^{1}/_{2}$ cm. átmérőjü pecsétlapjára a czimeres magyar korona van bevésve „Comitatus Temesiensis“ körirattal. Adta Ormós Zsigmond főispán ur.

B) A pénz- és bankógyüjtemény,

I. Római érmék.

1. Egy Nero Caesar előlapköriratu ezüst dénár a császár (54—68) elmosódott képével. Hátlapján trónon ülő férfialak kezében lándzsával. A körirat itt, mint nagyrészt az aversen is, lekopottt. Társulati pénzen vétetett

2. Nerva Trajan (98—117) császár ezüst dénára. Előlapján a császár képe. Körirata: „Imp. Caes. Ner. Trajan. Optim. Aug. Germ. Dac.“

Hátlapján balra álló, taréjsisakos katona, jobbjában földre szegzett lándzsával, balkezében fasceshez hasonlító kivehetetlen tárgygyal. Hiányos körirata: „Parthico P. M. T..... (S. P.) Q. R.“ — Adta Nasitz József könyvelő ur.

3. Licinius (307—323) császár 3-ad nagyságu réz érméje. Avers felén a császár képe, „Imp. Lic. Licinius P. F. Aug.“ körirattal. A reversen balra álló mezetlen alak, vállán oroszlán bőrrel; baljában lándzsával, jobbjában Viktóriával, mely alatt egy sas áll. Körirata: „Jovi Conservatori.“ Alant: „Sis.“ — Társulati pénzen lett véve.

4. Az előbbi császár fia (élt 315—323) réz érméje. Előlapján a gyermek képe, „Linicius Jun. Nob. Caes.“ körirattal. Hátlapján cserkoszoruban „Vot. V.;“ a koszoru körül: „Caesarum Nostrorum“ körirat. Eckel szerint ezen 3-ad nagyságu réz érmék ritkák. — Ajándékozta dr. Keszler Károly ur.

5. Justinián (527—565) császár réz érméje, előlapján annak elmosódott képével. Kopott körirata: „D. N. Jus .... (ti) ....nianus P. Aug.“ — Hátlapján M. Ajándékozta Mály István ur.

Magyar pénzek:

1. Béla király rézpénze. — Társulati pénzen vett érme.

2. I. Lipót király 1698-iki, ezüst polturája. — Dr. Keszler Károly ur ajándéka.

3. I. József király 1710. évi polturája. — Weber Ágoston plebános ur piskei lelete.

4. Mária Terézia királynő 1778-iki, ezüst huszasa. — Hajnal Imre, vingai magánzó ur, adománya.

5. V. Ferdinand király koronázási kis ezüst emlékérméje. — Az aversen I. Ferencz és fia V. Ferdinánd királyok képei, „Franc. I. Et Per Eum. Ferd. V.“ körirattal. — A reversen a dicsfényben uszó magyar korona, alatta ezen felirattal:

Coron. Poson.
Mense Sept.
MDCCCXXV.

Felajálta dr. Keszler Károly ur.

III. Olasz pénzek:

1. Francesco Foscari (1423—1454) velenczei doge ezüst pénze. — Adta Feilhauer Hugó, gimn. VI. oszt. tanuló.

2. III. Károly királyunk 1738-iki, mantuai soldoja. — Ajándékozta dr. Keszler Károly ur.

3. Mária Terézia királyné 1777. évi mezzo soldoja. — Adományozta Sonnenschein Tivadar, gimn. VI. oszt. tanuló.

4. I. Napoleon 1811-iki olasz-királysági centesimoja. — Dr. Keszler Károly ur ajándéka.

5. Az 1848. évi velenczei ideiglenes kormány ezüst 15 lirája. — Adta Karton Zsigmond, gimn. VI. oszt. tanul.

* * *

C) A könyv- és okirattár.

Ennek részére beküldettek:

1. Emlékönyv a Petőfi-szobor leleplezése alkalmából, szerkeszté Reményi Antal, bizottsági titkár. Budapesten, az Athenaeum részvénytársulat könyvnyomdájában. 1882. A Petőfi-szoborbizottság ajándéka.

2. A szeged-öthalmi ásatásokról. Irta Lenhossek József. A magy. tud. akadémia III. osztályának külön kiadványa. 1881. I. — 5 fénynyomatu táblával, egy szinezett kőnyomatu térrajzzal és a szövegben 7 fametszettel, ára 2 frt. Budapest, 1682. A magy. tud. akadémia könyvkiadó hivatala. A szerző adománya,

3. Szent Biblia. Az egész kereszténységben bevett régi deák betűből magyarra forditotta a Jézus alatt vitézkedő társaságbeli nagyszombati Káldi György pap. Nyomatta Bécsben a kolóniai udvarban Formika Máté. M.DC.XXVI. Esztendőben. E mű a szerző forditásának első kiadása. — Sallay Jenő, megyei számvevősegéd ur, ajándéka.

4. Codex diplomaticus Comitum Károlyi de Nagy-Károly.

A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. — A család megbizásából kiadja gróf Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Második kötet. Oklevelek 1414—1489. Budapesten, 1883. Kocsi Sándor utóda könyvnyomdája, muzeum- körut, 10. sz. — Adta Bay Ilona urhölgy.

5. Budenz-Album. Budenz József 25 éves nyelvészeti működése emlékére kiadják tanitványai (Budenz J. arczképével.) A tiszta jövedelem a Reguly-alap javára fordittatik. Budapest, akadémiai könyvkereskedés. (Knoll Károly és társa.) 1884. Hornyánszky sajtója. — Társulati pénzen vétetett.

6. A Kölcsey-egyesület Evkönyve. 1881—1883. Szerkesztette dr. Márki Sándor titkár. -- Kiadja a Kölcsey-egyesület. Arad, 1884. Nyomatott Gyulai Istvánnál. — Beküldötte a kiadó egyesület.

7. Geschichte der Seiden-Cultur in Südungarn. Nach glaubwürdigen Quellen geschildert von Felix Milleker. Preis 30 kr. österr. Währ. Werschetz, 1883. Druck und Verlag von Wettel et Veronits.

8. Werschetz und seine Umgegend in den Drangsalen der Jahre 1737 bis 1740. (Erster Türkenkrieg. Pest.) Skizzirt von Felix Milleker. Werschetz 1883. Druck von J. E. Kirschner's Wittwe.

9. Geschichte der „Deutsch-Werschetzer" Schule (1717—1795.) Dargestellt von Felix Milleker, Werschetz, 1884. Druck u. o.

Ez, tisztelt választmány, mai jelentésem, melynek szivesen figyellembevételét kérem.

* * *

A főtitkár jelentésére következett Odor Samu pénztárnok urnak a társulat vagyoni állásáról való kimutatása, mely szerint 3922 frt. 36 krnyi tartaléktőke mellett 160 frt. és 29 kr. költekezési készlet áll a folyó kiadásokra rendelkezésül.

A helyeslőleg tudomásul vett pénztárnoki előterjesztést követte Pontelly István főtitkár ur felolvasása „Az országos ötvösmű kiállitásról“

Előadó ezen tanulmányában kiterjeszkedik a nemzeti muzeumban kiállitott ötvösművek minden korszakbeli egy-egy remekére.

Általánosságban vázolja a művészeti motivumokat és stilt, melyek korszakok szerint a barbár, római, bizanczi, román, gót, stb. idomu és technikáju készitményeket jelegzik.

Értekezik az egyházi edények stiljének bevégzettségéről; a 14.—15. századok ötvösségének legmagasb fejlettségéről; a nyugati és keleti jellegek befolyásának különösen a nádfákon szemlélhető egymásrahatásáról; végül az ötvösművészet hanyatlásáról a következő századokban.

A gyülés zajos tetszéssel fogadta a felolvasást, melynek közlése iránt szintén kifejezte óhaját, mit szerző meg is igért, mihelyt ideje kerül tanulmányát még terjedelmesebben kidolgozni.

* * *

Ezután az ülés jegyzőkönyvi köszönetet szavazott muzeumunk megadományozói, névleg a Petőfi-szoborbizottság ás az aradi Kölcsey-egyesületnek, Bay Ilona urhölgynek, Ormós Zsigmond, dr. Lenhossek József, Weber Ágoston, Mály István, dr. Keszler Károly, Hold Adám, Milleker Bódog, Sallay Jenő, Hajnal Imre és Nasitz József uraknak, ugy Feilhauer Hugó, Karton Zsigmond és Sonnenschein Tivadar, gimn. VI. oszt. tanulóknak.

* * *

Végül tagul egyhangulag tekintetes Bede Gyula királyi főügyész ur választatván meg, néhány fizetni makacskodó tag pedig, Odor Samu ur inditványára, az ügyész gondjaira bizatván:

a gyülés elnökileg bezáratott.

Egyveleg.

Gróf Széchenyi István egy levele. — Most, midőn „a legnagyobb magyar“ leveleinek összegyűjtését és kiadását tervezi a magyar tudományos akadémia, mi is közöljük hazánk nagy fiának egy levélirodalmi, — feltéve, hogy még ismeretlen, — ereklyéjét azon könyvből, mely 1883. évi márcziushavi társulati ülésünkön, — mint Faitl Fanni kisasszony ajándéka, — lőn bemutatva.

A illető mű czime: **„Utazás Észak-Amerikában, — Bölöni Farkas Sándor által.** — Kolozsvárott. Ifiabb Filsch János tulajdona. — 1834.“ Az ezen munka czimlapja előtti üres levél első oldalán a következő sorokat olvassuk:

Gróf Széchenyi Istvánnak — Farkas Sándorhoz irt levele. —

Igen tisztelt hazámfia!

Milly kimondhatatlan kellemes pillanatokat éltem „amerikai utazásá-“nak olvastában nem magyarázhatom. Bár teltek volna órák! napok! — De kezembe véve a drága könyvet többé nem tehettem félre. Hála a Mindenhatónak, hogy ezen könyv napvilágra jött, haszna honnosinkra nézve felszámithatlan. Azon jó mellyel teledes teli van, olly világosan, annyi érdekkel, és olly kimélve közöltetik az olvasóval, hogy az áldott mag, melly belőle hull, még rosszabb földben is kikelne, mint a miénk! — A nekem ajándékozott példányt legkedvesebb kintseim közzé számlálom, és nem szünendek meg e közhasznu munka jelenéseért mindég legforróbb hálával viseltetni; mert eddigelé ennél hasznosabbb, és szebb ajándékkal tudtomra, és belső meggyőződésemnél fogva senki még nem tisztelé a magyar hont, és közönséget.

Élet, erő, és süker lebegjen ön felett!

Orsova, Sept. 10-én, 1834.

Széchenyi István m. p.

Figyelmeztetjük azonkivül a gróf Széchenyi István leveleinek gyüjtőit, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti „Értesitő“ 1878. évi, vagyis IV. évfolyama 4. füzetében, a ft. Boleszny Antal, orsovai plebános ur „Széchenyi munkálatai az Al-Dunán“ czimü dolgozatában, a boldogult grófnak néhány addig szintén, kiadatlan levele van közölve, melyek eredetje jelenleg egyesületi muzeumunkban őriztetik. — Ha ezen jószándéku figyelmeztetésünk nem fölösleges, ugy a napilapokat is kérjük annak közlésére.

P. I.

Tekintetes Babusnik Ágoston és Schleiffelder János urak, ujabb 100 forintnyi tagságdijaikat lefizetvén, muzeum-egyesületi, rendes, alapitó-tagsági kötelezettségöknek, a 200 forint tagságdij lerovása következtében, eleget tettek.

Bonnaz Sándor, csanádi püspök ur ő ekszczellenczijája, 100.000 forintnyi nagy adománya tárgyában, Szeged város közönségéhez intézett levele:

„Minél inkább közeledik a Szegeden, a nemes város által fölajánlott telken állitandó zárdai nőnevelő intézet felépitésének határideje, annál nagyobb aggodalommal tölt el, nem annyira az épület felállitása, mint inkább annak a fölépités után leendő benépesitése. Eltekintve ugyanis attól, hogy naponkint sulyosabb mérvet öltő betegségem mellett nem vállalkozhatom arra, hogy az épitést személyes intézkedésem alatt foganatositsam és alig remélhetem, hogy annak megkezdését és befejezését megérhessem, a benépesités iránt már most azon fájdalmas meggyőződésemnek kénytelenittetem kifejezést adni, hogy az ez idő szerint lehetetlen és a most fenforgó körülményeknek kedvezőbbé alakulása esetében is előreláthatólag még hosszu ideig lehetetlen fog maradni. A Miasszonyunkról nevezett iskola-nővérek szerzete ugyanis, melyre a Szegeden tervezett nőnevelő intézet bizandó volna, az utóbbi években előfordult gyakori halálozások folytán, tanerőkben olyannyira megfogyott, hogy a hiányt az eddig fönnálló intézetekben is világi tanerők által kell pótolni, mi, el is tekintve attól, hogy a szerzet szabályaival nem igen egyez meg, a tanügy terén sem hozza meg az óhajtott eredményt. Igaz ugyan, hogy a szerzet az utóbbi években kisebb mérvben egyházmegyém területéről nyeri ujonczait, de a hőn várt növekedés még több éven át arra lesz szükséges, hogy a most fönforgó hiányok pótoltassanak, anélkül, hogy uj intézetek fölállitására és átvételére gondolni lehetne. Ez volt oka annak, hogy egyházmegyém némely városának és községének, melyek nőnevelő intézetek fölállitását kérelmezték, vagy legalább leányiskoláikat szerzetes nőkre óhajták bizni, fényes ajánlatait is el kellett utasitani. Ily körülmények között, miután az intézeti épület fölállitása czéltalan volna, ha azt benépesiteni és rendeltetésének átadni ugy sem lehetne, az épitésről legalább egyelőre jobb körülménynek beálltáig le kell mondani, akkor pedig már nem az én, hanem utódom gondjai közé fog az tartozni. — Tekintve azonban azt, hogy Szeged szab. kir. vásosa az ujabb időben több jól berendezett elemi népiskolát állitott, hogy jól berendezett elemi és polgári leányiskolája is van, és hogy az alsóváros az iskola-nővéreknek már 10 év óta a város által is elismert dicséretes eredménynyel működő leányiskolájok van, jelenleg talán nagyobb és kiáltóbb szükséget képez egy a belvárosban épitendő plebániai templom. Ezen meggyőződésemet annyival alaposabbnak tartom, mivel a hozzám beterjesztett iratokból és hirlapi közleményekből tudom, hogy maga a város is egy templom szükségéről meggyőződve lévén, az 1879. évi vészesemény emlékére egy nagyobbszerü fogadalmi templomnak épitését határozta el és ezen határozatnak foganatositását eddig csak az akadályozta, hogy a város, ujjáépitése által pénztára kimerittetvén, a fogadalmi templom épitésével járó tetemes költséggel nem rendelkezett. Tekintetbe véve ezt és figyelemmel azon további körülményre, hogy az esetben is, ha az 1879. évi vész nem következett volna be, a mostani palánkai templom a nagyszámu katholikus lakosság igényeinek többé nem felel vala meg és a kegyuraságot gyakorló városra nézve a kényszerüség egy uj templomot épiteni ugy is beállott volna, azon inditványt terjesztem a tekintetes tanács elé: tekintsen el Szeged szab. kir. város az elkerülhetetlenül ez időszerint nem szükséges nőnevelő intézet telepi-

tésétől, melyet legkedvezőbbb esetben is a bizonytalan és talán távol jövőnek kellene fentartani és vegye inkább foganatba a fogadalmi templom fölépitését, mely egyuttal plebániai templom is leendvén, sokkal kiáltóbb szükséget képez. Én végrendeletileg ugy intézkedem, hogy a Szegeden foganatositandó épitkezés költségeinek fedezésére hagyatékomból **100.000** frt tétessék le a főtisztelendő csanádi székesegyházi káptalannál, mely azt egész az épités foganatositásának idejéig kezelné, ezután pedig az elhalálozásom napjától egész az épités idejéig befolyó kamatokkal együtt, levonva ezekből kezelési dij czimén egy tizenhatodrészt, kifizetné, és ha a városi közönség az intézet épitésétől eltekintve, inkább templomépitésre határozná el magát, kész vagyok ezen összeget a templomépitésre is, átengedni, ez esetben csak azt kötve ki, hogy az időközben befolyó kamatokból a fogadalmi templomban a hazánk Védőasszonyának Máriának tiszteletére szentelendő diszes főoltár allittassék föl. Kész vagyok továbbá azon 288,000-nyi téglamennyiséget, mely a nőnevelőintézetnek szánt helyen már készletben áll, a templomépitéshez szintén átengedni és azt a püspökség lelei pusztáján álló készletből 500 ezerig kiegésziteni, melyre nézve a várost csak azon kötelezettség terhelné, hogy az átszállitást eszközölje. Ha mindezekhez még hozzáadatnék azon összeg, mely e házhelyekül elárusitandó intézeti telekből folyna be, ugy hiszem, hogy a templomépitést néhány év mulva főnnakadás veszélye nélkül el lehetne kezdeni és anélkül, hogy a város kénytelen volna elviselhetetlen terhet magára vállalni, be is végezni. Az általam hagyományozott összegnek a főtisztelendő káptalan által leendő kifizetése iránt oly intézkedést lehetne tenni, hogy annak egy harmada az épités tényleges megkezdésekor, másik harmada akkor, midőn a munkálatok már felényire előhaladtak, és az épités teljes befejeztével a maradék fizettessék ki. Sziveskedjék a tekintetes tanács ezen inditványomat közgyülésileg tárgyaltatni és a város közönségének határozatát velem közölni. Az általam megajánlott adomány minden esetben, akár az intézet felállitását, akár a templomépitést határozta el a tekintetes közönség, érvényben marad, csakhogy én, ujra hangsulyozom, a főnforgó körülmények között a templomépitést szükségesebbnek és rövidebb idő alatt kivihetőnek is tartom; az intézet fölépitése azonban a bizonytalan jövőre maradna és utódomnak volna föntartva az épitésnek idejét, mely most még hozzávetőleg sem határozható meg, egyetértőleg a városi közönséggel kitüzni. Temesvárott, 1884. márcz. 5. Bonnaz Sándor s. k. csanádi püspök."

Egy becskereki török 1749. nyugtatványa, — melyet nt. dr. Szentkláray Jenő ur küldött be muzeumunk számára bizonyitékul, hogy a mult század közepén még léteztek N.-Becskereken törökök, kik azonban akkor házaikat már eladogatták. — E nyugtatvány, — mely a maga nemében unikuma muzeumunknak, — közönséges negyedrét irodapapirosra van irva a következő szöveggel:

„Das mir Endes benamsetem Ibrahim Bascha die völlige Summa wegen den erkauften Haus pr. 44 fl. von dem Nidivor Baar entrichtet worden. wird hiemit Bescheiniget. Becskerek den 2-en Juny 749.

Az itt közölt német irat, hatodfél sorban, a papir közepét foglalja el. Alatta balfelől van a város pecsétje és közvetlenül jobbra mellette, a

basa ujjnyomata. Az utóbbival egy irányban, a papirlap jobb oldalán, ezen rácz sorok olvashatók:

„ja ivraim basa popiszujemsze gornyem piszmo kakosze naplatio jeszam i polezsájem prszt mjeszto pecsata.“

(Én Ibrahim basa aláirom e levelet annak bizonyságára, hogy kifizetve lettem és ujjamat nyomom ide pecsét helyett.)

Tekintetes borgátai Szabó József urnak — Sopronban. — Fogadja köszönetünket „Régészeti értekezések“ czimü dolgozata 3 példányának, — miket a czimzettek kezeihez juttattunk, — nemkülönben a nekünk a külön felajált Trajan-oszlop képrajz beküldéseért!

Állami javak eladása a délvidéken. — Az állami javak eladásából, az 1884. évre előirányzott bevételekről szóló részletes kimutatás szerint, a Délmagyarországot érdeklő adatok a következők: Az eladásra most ajánlott birtokrészek: a dentai uradalom területén 1396 hold 1046 □öl, becsértéke 231.621 frt; a rékasi uradalom területén: becsértéke 5000 frt; a lugosi uradalom területén: 1200 □öl, 420 forint becsértékben; a nagybecskereki uradalom területén: 169 hold 59 □öl 46.434 frt becsértékben; a pancsova-titeli uradalom területén 54.071 frt 46 kr. becsértékü birtok; ezután a fehértemplomi vám- és adóőri laktanya-épület 1012 frt 26 kr.; a ruszkai vám- és adóőri laktanya 2411 frt és a temesvár-gyárkülvárosi kiskereszt-utczai 2. sz. ingatan 342 frt 40 kr. becsértékben. Eladásra már engedélyezett, de tettleg még el nem adott birtokrészek becsértéke: a lippai uradalom területén 98.744 frt 60 kr.; a szentandrási uradalomban 1.888.155 frt 55 kr.; a rékasi uradalomban 1.273.853 frt 95 kr.; a fehértemplomi uradalomban 28.237 frt; a lugosi uradalomban 308.799 frt 15 kr.; a karánsebesi uradalomban 85.370 frt; a dentai uradalomban 1.994.819 frt 40 kr.; a szőreghiben 2.442.757 frt 80 kr.; a csatádiban 1.239.904 frt 30 kr.; a nagybecskerekiben 175.711 frt.; a pancsova-titeliben 431.404 frt 76 kr.; a párdányiban 1.877.843 frt 40 kr. A temesvári jószágigazgatóság területén 51.700 hold; a szegedi jószágigazgatóság területén 49.300 hold és a pécskai jószágigazgatóság területén 13.316 kincstári hold van kitüzve eladásra. Megjegyezzük még, hogy az eladandó birtokok részletes kimutatása Temes-, Torontál-, Krassó-Szörény- és Arad-megyék alispánjának megküldettek.

Halálozás. — Míssics János, Temesvár országgyülési képviselője elhunyt. Már 1865-ben tagja volt az országgyülésnek, az akkori balközéphez tartott s a magyar állameszme feltétlen hivének vallotta magát. 1871-től 1875-ig Temesvárott ügyvédkedett; a fúzió megtörténte után a szabadelvü párthoz csatlakozott s azóta folyvást Temesvár szab. kir. várost képviselte. Egyik rokonszenves tagját vesztette el benne a ház.

A csanádi gyászjelentés igy hangzott: Zámbori Missics Jánosné szül. Eyvo Katalin saját ugy gyermekei Pál, Viktor és Árpád, valamint zámbori Missics Gyula és neje szül. kuvini Szerb Auguszta s fiuk Szilárd, továbbá zámbori Missics Julia férj. Bonts Döméné, ennek férje Bonts Döme aradi kir. körjegyző és gyermekeik Gyula és Anna, nemkülönben számos rokonai és barátai nevében, fajdalomtól megtört szivvel jelentik felejthetetlen s forrón szerzetett férje, illetve édes atyjuk, testvérjük és nagybátyjuk zámbori Missics János urnak, Temesvár szab. kir. város országgy. képviselőjének stb. f. évi április hó 4-én esti 8 órakor, hosszas

szenvedés után, életének 56-ik, boldog házasságának 18-ik évében történt gyászos elhunytát. A megboldogultnak hült tetemei folyó hó 6-ik napján délutáni 4 órakor fognak Budapesten beszenteltetni és onnan Lippára a családi sirboltba szállittatni, hol e hó 8-án délután 4 órakor lesznek azok örök nyugalomra helyezve. Budapest, 1884. évi április hó 5-én. Áldás és béke hamvaira!

Missics János temesvári képviselő halálának hire, bár nem jött váratlanul, mégis közrészvétet keltett. A középületeken gyászlobogók hirdetik a város veszteségét. A temetésen küldöttség vesz részt, mely koszorut fog a koporsóra helyezni.

Halálozás. — Percs György, temesvár- városi főszámvevő és társulatunk tagja, szintén meghalt. A megboldogult 36 év óta állott közszolgálatban és pedig előbb a helyben fenállott bánáti országos pénzügyigazgatóság számvevőségénél mint segéd, majd 1861-ben városi számvevőségi segédnek választatván meg, 1867-ben főszámvevővé választatott, mely állását buzgón és szorgalommal töltötte be halála napjáig. Percs György résztvett a nemzet szabadságharczában is mint honvéd s annak leveretése után az osztrák hadseregbe soroztatott. Jó magyar ember volt és buzgó, szorgalmas hivalnok. Utóbbi időben betegeskedett ugyan, de halálahire mégis váratlanul jött s fájdalmasan lepte meg ismerőseit és tiszttársait. Béke poraira! Elhunytáról a következő gyászjelentés szólt: Alulirtak saját, valamint számos rokonaik nevében szomorodott szivvel tudatják szeretett és felejthetetlen atyjok, testvérök, nagybátyjok és sógoruk Percs György, Temesvár szab. kir város főszámvevőjének, f. évi április hó 4-ikén rövid szenvedés után, életének 55-ik évében történt elhunytát. A boldogultnak hült teteme folyó április hó 6-ikán, délután 3 órakor fog a róm. kath. egyház szertartása szerint a Temesvár belvárosi „Porosz király"-féle házból a gyárkülvárosi róm. kath. sirkertbe örök nyugalomra helyeztetni. Az engesztelő sz.-miseáldozat f. hó 7-én reggeli 10 órakor fog a gyárkülvárosi r. kath. egyházban megtartatni. Temesvár, 1884. évi április 4-én. Béke hamvaira! Percs Győző közalapitványi királyi kerületi ügyész, Percs Ida férj. Nekitsné, Percs Róza, özv. Feketéné, Percs Berta, Percs Anna. férj. Gajáriné, Percs Irma, Schäffer János, Schäffer Amália, özv. Giesserné, testvérek. Percs Sándor, Percs Marcsa, gyermekek, Özv. Percs Katalin, Gajári József, Nekits Gergely, sógorok.

Sajtóhibák kijavitva. — ‚Értesitőnk' idei első füzetében, az 5. lapon felülről, a 3. sorban, helyesen olvasandó: Csanád, Doboka fia, Szent István unokaöcsese; Ahton az Anonymus szerint Glád vezér ivadéka;

a 20. lapon, alulról a 16. sorban Waffa-ülése helyett, Waffa-ülését kell érteni;

a 21. lapon. alulról az 5. sorban, „iure haereditario helyett, „iure avitico" olvasandó.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

X. ÉVFOLYAM. 1884. III. FÜZET.

Dácziának Malva tartománya és ennek nyugati várvonala.

Boleszny Antaltól.

Trajan Daczia meghóditása után még több ideig maradt elfoglalt tartományában, hogy azt berendezze; vagyis a földbirtoknak felosztását és a főhadvezérek, csapatparancsnokok és minden rangu katonáknak koszoruk, lándzsák, nyakékek, karpereczek és más effélék általi kitüntetését eszközölje; az országutak, állandó táborhelyek (castra stativa) és várak épitését elrendelje; szóval ezen, a rómaiak iránt olyannyira ellenséges országot római tartománynyá alakithassa.

Az uj telepitvényhelyek eleinte katonatelepitvények voltak, melyekben Trajan hadseregének veterán harczosai elhelyeztettek és földbirtokkal megjutalmaztattak. Eutropius szerint a veteránok mindenfelé a római birodalom minden részéből ide átköltözött telepitvényesek közé osztattak be. A legtöbb telepitvényes mint földmivelő jött be Dácziába, melyet abból lehet következtethetni, mert e tartományban olyan pénznemek találtatnak, melyek a kezében buzakalászt tartó Czeres-t ábrázolják; valamint olyan pénznemek is, melyek a legió sasa, vagy más katonai jelvénynyel vannak ellátva s a veteránokra vonatkoznak.

A római telepitvények azon tartományok intézményeit és törvényeit tartották meg, amelyekből kiköltözködtek és kicsiben a nagy római birodalomnak hű képét tükrözték vissza. Máskép volt ez a municzipium nevet viselő nagyobb helyekkel, illetőleg városokkal, melyeket saját törvényeik szerint igazgattak és melyek a „jus italikum“ azaz, az itáliai jog szerint fej- és

földadómentesek voltak. Ugyanily jogokban nem csak municzípiumok, hanem más koloniák is részesültek.[1])

A rómaiak által meghóditott tartományokat, melyek a római telepitvényeket magukban foglalták, vagy a császár, vagy a szenátus igazgatták. amint a tartományok nagyobb vagy csekélyebb fontossággal birtak. Az első esetben az ilyen tartományokat maga a császár, az utóbbiban pedig a szenátus kormányozta. Dáczia közvetlenül a császár alatt állott, ki azt császári legátusok (legati caesarum, legati augustales, procuratores caesarum, propraetores, proconsules, augustales praefecti, consules) és különféle czimü császári megbizottak, vagy helytartók által kormányozta, miről nemcsak a pénznemek, hanem a fogadalmi táblák feliratai is, melyeket ujabb időkben kiástak, tanubizonyságot tesznek.

Az uj telepitvények nem terjeszkedtek ki egész Dácziára; hanem az Olt vizétől nyugatra, a későbbi szörényi bánságra, a mai Temes-vármegye délkeleti és Erdély nyugoti részére, mint ahol a római müveltségnek nyomait meg is találjuk.

Traján meghóditott uj tartományát Felső- és Alsó-Dácziára; Antoninusz Piusz azonban három részre osztotta, amit azon feliratos tábla bizonyit, melyet Károlyvár mellett egy oltár fölött találtak és Enyeden ajtólépcsőnek használtak; de gróf Kemény József megmentett és Gerendre hozatott, hol arról lovag Neugebauer a következő másolatot vette:

DACIIS .
TRIBVS. ET
GENIO. LEG. XIII. G.
M. CAELIVS
IVLIANUS. TRIC DD

A III. Daciarum feliratos táblák arra birták az ujkori irókat, hogy Dáczián három részre osztva, Havas-, Közép- és Parti Dácziának (Dacia Alpestrensis, Mediterranea, Ripensis-nek) nevezzék el. Ilyen elnevezést a mult században Griselini használt.[2]) Őt követte Délmagyarországnak ujabbkori történetirója, Böhm Lénárt barátom is.[3]) De ezen elnevezésnek történeti alapja nincsen és azért jogosultsággal sem bir. A régi iróknál ez az elnevezés nem fordul elő; de

[1]) M. J. Ackner: Die Colonien und militärischen Standlager in Dacien. 8. l.
[2]) Geschichte des Temesvárer Banats. I. k. 5. l.
[3]) Délmagyarország története. I. k. 33. l.

feliratos táblákat sem találtak, melyek az ilyen elnevezést igazolták volna. Az egyedüli Dáczia Ripária fordul elő, melyet a régi irók említenek; de azt azon Dácziáról kell értenünk, melyet Auréliánusz császár akkor nevezett el annak, midőn a rómaiak Dácziából kivonultak és a Duna jobb pontjára költözködtek.

Az ujabbkori irók közül gróf Borghesi, a római régészeti társulatnak tagja és dr. Henzen Vilmos, az említett társulatnak titkára szintén a hármas Dácziát (Trium Daciarum); vagyis Dácziának különféle feliratok alapján három tartományra való ekképeni felosztását tüntetik elő: Dacia Apulensis, Auraria, Malvensis; sőt különböző feliratokban egy Trium Daciarum Apulensis, Aurariae, Malvensis Procuratort fedeztek fel.[1])

Hunfalvy Pál szerint Antonínusz Piusz császár Dácziát három tartományra osztotta és pedig:

Provincia Porolissensis-re északon;

Provincia Apulensis-re délnyugoton és

Provincia Malvensis-re délkeleten;

igy három Dáczia (tres Daciae) keletkezvén, Szarmiszegetúza, Deczebalnak hajdani székhelye, a mai Várhely körül, a Hátszeg völgyén Hunyad-megyében, Dácziának a rómaiak alatt is fővárosa volt, melyből később „Ulpia Trajana", vagy „Ulpia Trajana Augusta Dacica Sarmizegetusa" és a 238. évtől fogva metropolis lett. Ez a legátusnak, ha a hadseregnél nem vala elfoglalva, székhelye volt, mint hol a három tartomány országgyülését is tartotta (concilium trium Daciarum), midőn t. i. vagy Rómába küldöttséget valának menesztendők, vagy a császárnak valamely kitüntetését tervezék. Szarmiszegetúza, vagy Ulpia Trajána az apúli tartományban (Provincia Apulensis) feküdt, mely nevét Apulum-tól, a római hadseregnek főtáborhelyétől kölcsönözte, melynek helyén ma Károlyvár fekszik.

Poroliszszum székhelye volt a poroliszszi tartománynak (Provincia Porolissensis), mely, mint a mai Majgrád, vagy Mojgrád: ezelőtt Közép-Szolnok-hoz tartozott és most a szilágymegyei zilahi járásban van.

Malva volt a harmadik tartománynak székhelye. Táborhely, vagy város volt-e Malva, melytől a malvai tartomány nevét kölcsönözte, és hol feküdt? az eddig ismeretlen.[2])

[1]) M. J. Ackner. 9. l.

[2]) Hunfalvy Pál. 7. l. — Roesler. 45. l.

Malva dák név, mely egy vidék, hegység vagy helységnek neve lehetett. Ilyen dák nevek voltak: Mavida, Bersovia, Napoca, Petrossa, Acidava, Buzidava, Amutnia, melyek közül némelyek ma is fennállanak; de Malvának semmi nyoma sincsen. A Duna balpartján, az orsovai járásban, a Jeselnicza és az Uj- meg Ó-Gradena közötti völgy és az ebből a Dunába szakadó patak a Mala nevet viselik, melyet a dákoktól származtathatunk és a dákok alatti Malvá-ra visszavezethetünk épen úgy, mint a dákok alatti Bersovia ma Bersa lett; és amint a Bersoviából az ovi kimaradt, melyből a Bersa került ki és ma Berza néven ismeretes: ugy a Malvá-ból is a v betü kimaradt, melyből azután Mala lett. Ez annyival inkább elfogadható, mert a rómaiak után e vidéket a magyarok bejöveteleig leghosszabb ideig a szlávok lakták.

Nagy Károly hadjárata alkalmával fia Pipin a Tiszán is átment s az avarok körvédeit ott elfoglalta; azonban a császár az avar birodalomból csak a dunántúli részt, vagyis a régi Pannóniát kebelezte be; a tiszántúli részt és Erdélyt saját sorsára hagyván. Ez idő óta (803—889) történelmi bizonyossággal semmit sem tudunk arról, hogy mi történt a Tiszántúlon és Erdélyben. A helynevekből azonban kitünik, hogy ezen részeket lassanként és észrevétlenül szlávok lepték le. Figyelemre méltó, hogy a római helynevekből ugyszólván egyetlen egy sem maradt meg egész Dáciában. A latinul beszélő nép teljesen kiveszett s a gótok, hunok, gepidák és avarok a római kornak legkisebb emlékezetét sem őrizték meg. Mutatja ezt az Ulpia Trajana romjain fekvő Gredistye (Várhely) falu példája. Ha annak dák lakossága fön marad, az folytatólag fentartja vala a „Szarmiszegetúza“ nevet; ha pedig római lakossága Aurélián után is ott marad, akkor az „Ulpia Trajana“-nak nevezte volna azon helyet folytonosan. De mind a dák, mind a római nyelvet beszélő nép kiveszett, kiirtatott azon vidékről. Idő folytán az elhagyott, lakatlan romok fölött egy uj nép telepedett meg, mely Deczebal és Trajan városáról semmitsem tudva, az ott lelt romokat saját nyelvén Gredistye-nek nevezte. Ez kétségtelenül szláv nép volt.

Egyébiránt szláv népek — antok — már Gótiában laktak; Schafarik szerint a gótok baromi kegyetlenséggel bántak a szlávokkal. A hunok, kik a szlávokat a gótok uralma alól felszabaditották, sokkal emberesebben bántak velök. A

szláv lakók száma főleg az avar korszak alatt szaporodott Dáciában. Később itt bolgárok uralkodtak, kiknek idejében keletkezett Orsova város neve, mely a többi Hirsova, Sistova, Rahova és Tirnova bolgár helyneveknek felel meg. A magyarok uralma alatt oláhok vándoroltak be ezen vidékre s az itt lakott szláv népet lassanként magukba olvasztották, kik román nyelvőket megőrizték ugyan; de a szláv helyneveket megtartották.[1])

Ilyen szláv helynevek Ó-Gradena, Jeselnicza, Olavisevicza, Tiszovicza, Szvinicza a Duna balpartján; továbbá Cserna, Jablanicza, Bosovits, Bela-Reka sat. a Dunától kissé északnak.

Nem csoda, ha ezen első vonalon előforduló helynevek közepette az itt lakott szlávok a dák Malva helynévből a szláv Mala helynevet képezték.

Ezt annyival inkább valószinünek találjuk, mert a Jeselnicza-pataktól, mely a Jeselnicza falu nyugati oldala mellett a Dunába siet, 300 lépésnyi távolságra, az országut és a hegylejtő között egy, a Mala-patakig elnyuló domb emelkedik, melyen falazatoknak nyomai is voltak találhatók; hol ásás közben, apró lándzsákat, sarkantyukat és csattokat leltek, melyek a dák és római korból származók és a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumában őriztetnek. Valamint Mojgrád a poroliszszi tartománynak legészakibb részén volt, ugy Malva a hasonnevü tartománynak legdélibb részén feküdt, és strategiai fontos pont vala, amennyiben tágas térsége a Kazán dunai szoros előtt elterülve a védelemre igen alkalmasnak kinálkozott.

A fenti emléktábla mutatja Dácziának három tartományra való felosztását; a következő tábla már részletesen az apúli tartomány mellett bizonyit:

AESCVLAPIO
ET HYGIAE
PRO SALVTE
SVA SVORVM
Q. CARPION.
AVGusTI TIB
TABVLARIVS
PROVINCIAE
APVLENSIS

[1]) Hunfalvy Pál. Ethnogr. 174. l.

Ezt szintén Neigebaur Károlyvárott másolta le, melyről aztán Borghesi Turinban akadémiai értekezést tartott.[1])

Malva tartományra vonatkozólag Gruterusnál találunk egy feliratot, melynek táblája most a Vatikánban, illetőleg a római pápa muzeumában őriztetik. Ennek felirata:

PrOC. PROV. DAC: MALV.

A Poroliszszum, vagy Aurária tartományt illetőleg ismét Neigebaur másolt le egy kőfeliratot, mely Déván dr. Fodor birtokában volt és Szarmiszegetúza romjai között, a mai Várhelyen találtatott. Ennek feliratából az első három sort közöljük:

Neigebaur másolata:	Henzen igy közli:
VEP.....	VEP..... .....
PROA.....	PROc AVgusti III.
DAC. APVLAVRM	DAC. APVL. AVR. Malu

Ezen feliratban gróf Borghesi Dácziának három tartományát fedezi fel és abból ezt olvassa ki:

Procurator Augusti Trium Daciarum
Apulensis Aurariae Malvensis

A felirat Szeptimiusz Szeverusz korába esik, ki 193—211 Kr. u. császárkodott.[2])

Dácziának Malva tartományában voltak a Herkulesnek szentelt Ad-Mediam melletti meleg források is a Cserna völgyében.[3]) E tartomány a Tisza, Duna és Erdély között feküdt: tehát a délkeleti Temest, a Szörényi bánságot és Nagy-Oláhországot foglalta magában.

Hogy a rómaiak Dácziának Malva tartományában leginkább a Trajan-hidtól Tibiskumig tanyáztak, azt a fogadalmi- és emléktáblák és a különféle ezen a vidéken talált római emlékek sokasága bizonyitja; hogy tehát ezen a területen kellett egyuttal a Malva hegyvidéknek, vagy völgynek lennie, melytől a rómaiak a Malva tartományt (Provincia Malvensis) elnevezték, azt igen természetesnek találjuk. De a rómaiak a Malva nevet a dákoktól vették át, kiknek Malva városa, helysége, vagy vidéke fontos stratégiai védelmi pont

[1]) M. J. Ackner. 9. l.
[2]) M. J. Ackner. 10. l.
[3]) A Herkulesfürdő története nem sokára jelenik meg.

lehetett; de melytől eltekintve, a rómaiak támadólag léptek fel és három irányban nyomultak Dáczia szivébe. Az egyik vonal az, mely a mai Palánka, Versecz, Baziás és Lugoson[1]) át; a másik, amely Orsova, Mehádia és Karansebes vidékein át Szarmiszegetúza felé vezetett; az Olt vizének balpartján is fölfelé hatoltak a rómaiak a Deczebal által alapitott második székváros felé. Később azonban ezen utóbbi két vonalnak góczpontja a Trajánhid levén, Malva tartománynak székhelye is itt a Trajánhid körül keresendő, melynek közelében a hajdani Zanes és Zernes néven ismert dák város és római katonai állomáshely volt, és melyben a XIII. Legio Gemina prefekturája feküdt. Hogy Zernes a mai Csernecz helyén állott, azt a Tabula Peutingeriana- és a Ptolemaeus-féle utrajzból tudjuk, hol majd mind municzipium majd pedig mint kolonia emlittetik. Ez magyarázatát a következőkben találja:

Miután a Trajánhid a hadi miveleteknek kiindulópontja és a római utaknak góczpontja volt, a hidnak fedezésére hidfőket, kastélyokat kellett épiteni, és emelni, ami szükségkép jövő községek és városok alapját vetette meg. Ha ilyen község e helyen még nem létezett volna, most kellett ilyennek támadnia. Minél nagyobb lett a Szeverusz-kastély melletti község, annál inkább hanyatlott Zernes dák város; emez koloniává sülyedt; amaz municzipium lett és Drobeta nevet nyert.

Már az 1880. évben értekeztem arról, hogy a Trajánhidtól nyugatra és a Szeverusz-kastély körül egy római városnak nyomait találták fel. A leletek kétségen kivül helyezték és bebizonyitották, hogy a kastély körül egy római város feküdt, mely a Drobeta municzipium volt. Midőn pedig Drobeta municzipium lett, mert e római város emelkedett, akkor Csernecz koloniává vált, mert hanyatlott.

A Tabula Peutingeriana Drobeta várost Turrisz Szeverina vidékén mint koloniá-t tünteti fel. Mommsen azt a Duna balpartján kereste; de helyét szabatosan nem határozhatta meg bizonyitékok hiányában. Ortvay azonban tovább ment és Drobeta helyfekvését a Duna balpartján a Turrisz Szeverina körül keresi ugyan; de a Tabula Peutingeriana

---

[1]) Az északkeleti hadut a Rámával szemközti Palánkán, azután Fehértemplom északi határán, továbbá Varadián, Szurdukon, Zsidovinon s az Arenis-hegytől délen át és Ezeres meg Prebul között vezett Zsuppára a romokban heverő Tibiskumra. A mondott helyeken vannak Lederáta (Ráma), Aponte, Arczidava, Czemtum Pútei, Berzóvia, Ahibis és Káput Bubali kasztrumok. — V. ö. „A Lederáta-Tibiskum közötti hadutvonal az egykori Dáczián.“ —Böhm Lénárttól. — T. és r. Ért. IX. évf. 49—59 ll. — Szerk.

utitérkép szolgál-e alapul állitásának, vagy a Trajánhid és utóvégre talán a kasztrum szeverinum romjai mellett szükségkép létezni kellett városban hitte-e Drobetá-t a fenti utitérkép nyomán feltalálhatni? azt nem tudom.

Érintett értekezésemből biztos adatok alapján kiderül, hogy a Duna balpartján a Trajánhidfő mellett a rómaiak alatt város létezett, melyet Turrisz Szeverina néven emlitettünk.[1]) E városnak helyfekvését megháróztam. Most már határozottan azt is állithatom, hogy e város Drobeta miniczipium volt, melyet a következő fogadalmi- és emléktáblák kétségen kivül helyeznek:

Gróf Hamilton András tábornok és a volt temesi bánság kormányzója alatt az 1736. évben nagyobbszámu fogadalmi táblát ástak ki a Herkulesfürdő területén, melyeket legelőször Caryophilus jogtudós közlött „De Thermis Herculanis nuper in Dacia detectis“ cz. Bécsben, az 1737. évben megjelent munkájában. Ezt követték Griselini, dr. Munk és a többi herkulesfürdői monografusok. Ezen fogadalmi táblák közül a 11. szám alatti igy szól:

D. M.
IVL. I. FIL SERGIA
BASSO. DECEMVIR
DROBETAE. QUAES
TORI. INTERFECTO. A
LATRONIB. VIX. AN
XXXX. IVL. IVLIANVS
ET. BASSVS. PATRI
PIISSIMO.
ET. IVL. VALERIANVS.
FRATER. MORTEM
EIVS. EXETVS
F. C.

Mommsen Caryophilus, Griselini és azezeket követő herkulesfürdői monografusok hibáit kiigazitja és az 1579. sz. alatt a feliratot ekkép közli:

D. M.
L. IVL. L. FIL. SERGIA
BASSO. DEC. MVN
DROBETAE. QVAES

[1]) Történelmi és régészeti Értesitő. V. évf. V. k. III. füzet 105—113. l.

TORI. INTERFECTo A
LATRONIB. VIX. AN
XXXX. IVLI. IVLIANVS
ET. BASSVS PATRI
PIISSIMO
ET. IVL VALERIANVS
FRATER. MORTEM
EIVS. EXSECVTVS
F. C.

Ezen fogadalmi tábla a Herkulesfürdő területén ásatott ki ugyan; de az, azt bizonyitja, hogy Szergia Baszszusz, kit a rablók utközben meggyilkoltak, Drobeta municzipiumban deczemvir és kvesztor volt.

Hogy az általam a Trajánhid mellett és a Turrisz-Szeverina kastély körül jelzett római város Drobeta volt és hogy az nem, mint a Tabula Peutingeriana jelzi, kolonia, hanem municzipium volt; azt a következő emléktábla mutatja, mely az emlitettem kastély körül találtatott és Szörénytorony városnak népkertjében most is látható. Ez egy négyszögű, koczkaalaku homokkő, melynek ma már nehezen olvasható felirása:

IMP. CAES. DIV.
HADRIANI FIL.
DIVI. TRAIA. PART.
NEPOT. DIVI. NERV.
PRONEPT. AELIO HA
DRIANO ANTONI
NO. AVG. PIO. PONT. MA
XIM. TRIB. POT. VIII.
IMP II. COS IIII PR
RESPVBLICA MVN.
HADRIANI DROBET
DEC. DEC.

Előbb emlitettük, hogy Malva tartománynak székhelyét a Trajánhid körül kerestük már csak azon okból is, mert itt egy nagy kiterjedésü római városnak nyomait találtuk, mely, mint láttuk, Drobeta municzipium volt, melynek tehát igy helyfekvését meghatároztuk.

Hogy Drobeta municzipium Malva tartománynak székhelye volt, azt abból is következtetem, mert egyrészt a Trajánhid, másrészt a nagy kiterjedésü Drobeta municzipium

védelmére azon római várat épitették, mely, amint emlitett értekezésem ben kimutattam, Alekszander Szeverusz császár alatt keletkezett; mert olyan nagyszerü római vár, mint a Kasztrum Szeverinum, vagy Turrisz Szeverina, Dácziának Malva tartományában nem volt.

Most már áttérhetek mai értekezésemnek második részéhez és Dáczia Malva tartományának nyugati várvonalát ismertethetem, melyben a következő kasztrumok fordulnak elő:

I. Kasztrum Szeverinum.

A Kasztrum Szeverinum romjai, Alekszander Szeverusz tornyával, a Trajánhidfőn innen, ettől körülbelül egy kilométernyire közvetlenül a Duna balpartja mellett fekszenek. A Kasztrum Szeverinumot mély árkok vették körül, melyek akkor vizzel voltak telve ugy, hogy a közlekedés a kastélylyal csak hidon át történhetett; az akörül fekvő árkok most is mélyek lévén, azokba bármely oldalról először le kell menni s csak azután lehet a kasztrum magasan fekvő romjaihoz és Szeverusz tornyához feljutni, melyek a románországi 15.000 lakost számláló Szörénytorony városnak három oldalról vasrácsozattal körülkeritett, gyönyörü népkertjében ma is láthatók. A népkertet csakis egy fasor, melyet a nép járóutnak is használ, és egy országut választja el a várostól. A park tehát a Duna és a város között fekszik. Ha a várostérről kiindulva, a városnak déli oldala mellett elhuzódó országuton és a fasoron keresztül haladtunk, baloldalról a népkert fekszik előttünk, melybe belépve és nyugati oldalán 30 méternyire haladva, a kasztrum szeverinum árkához érkezünk, mely körülbelől 35 méter széles. A várnak hosszusága a Duna felé 180, a szélessége pedig 60 lépés. A Trajánhidfő, illetőleg a kelet felé eső oldala két toronynyal volt ellátva, melyek közül az északi oldalon létezett szeglettorony, mely a város felé esik, ma romhalmaz és 20 méter átmérőjü lehetett; a keleti oldalának közepén látható toronyrom belseje üres és 8 méter átmérőjü, melynek kerekded alakja most is 4 méter magas; ez a szeglettoronytól 80 lépésnyire fekszik. A középen létező toronyromtól a várnak a Duna felé eső szegletéig 60 lépés a távolság. Ezek nem csak lesö tornyok voltak, hanem védelemre is alkalmasak; ahonnan a Trajánhidat nem csak megfigyelték, hanem a várnak védelmére is szolgáltak.

A várnak ezen keleti oldalfala nagy négyszögkövekkel volt kirakva, melyet 7 méter magasságban most is láthatunk.

A többi oldala is olyan falazattal birt; de az már összeomlott és csupán délnyugati oldalán látszanak még annak némely részei.

Ez volt a várnak külső fala, első sáncza és védelmi vonala, melynek párkányzata 10 méter szélesnek mondható az egész védelmi vonal fölött, a déli oldalt kivéve, mert a várat a Duna oldaláról nem kellett védelmezni. A földszinti főbejárat közel a Dunához, a keleti oldal déli végén volt, ahonnan az emeletre való följárás történt. A földszinti bástya, illetőleg várfal fölötti szabad térség és párkányzat mellett emelkedett a várnak hasonlóan nagy négyszögkövekkel kirakott, 10 méter magas s emeletes falazata és bástyája. Az első védővonalás bástyának és várterületnek udvara nem volt; mert a várat körülövedzett árkokból a földet a bástyák közterébe hordották és azt azzal kitöltötték, mi fölött aztán a második bástya emelkedett.

Ezen már magasabb bástya volt a várnak második védővonala, melyre a följárat a Duna felől egy harmadfél méter széles kapun történt, melynek ivalaku felső része még most is látható; és e főkapu közvetlenül a keleti falazat mellett volt, melyen át a várnak a második bástya felett létezett udvarába lehetett feljutni, mely fallal volt bekeritve. A második magas bástya fölött a vár körül vagy két méternyi széles szabad térség volt, melyen a várőrség e párkányról a várat védelmezte és az ellenségnek közeledését és feljutását akadályozta. A vár emeleti udvarának a Duna felé eső részében lakosztályok voltak, melyekben a várparancsnok és a várőrségi harczosok laktak. Ez volt az ugynevezett kasztrum szeverinum, vagyis Alekszander Szeverusz vára, melynek sajátszerü alakja és az akkori időviszonyokhoz képest rendkivüli erőssége egészen eltér a többi római várakétól, melyek legtöbbnyire erős falakkal körülkeritett táborhelyek voltak.

Az imént emlitett kapuval szemközt a várparancsnok és és a várőrség többi épületei voltak; az északi oldalon, a város felé a várnak czitadellája emelkedett, melyből maig is egy 20 méter magasságu fal maradt meg, s ezt ma is Szörénytoronynak nevezzük, melytől a mellette létező és az ujabb időben ismét életre lépett Szörénytorony város kölcsönözte nevét. A toronynak $7^1/_2$ méter a hosszasága, két és fél méter a szélessége. Az egész csak egy fal, mely a czitadellából mint rommaradvány áll fenn, és melyet ujabban épitett faloszlopok támogatnak, hogy az utókornak emlékébe hozza a Turrisz

Szeverina czitadellát és e toronynak rommaradványa a rómaiaknak hatalmát hirdesse.

Hogy a fenmaradt magas toronyfal nem egy lesőtoronynak, hanem egy, a toronyfalnál sokkal szélesebb, nagyobb és erősebb védőműnek, azaz czitadellának falmaradványa, onnan következtethető, mert ettől vagy 10 lépésre déli irányban roppant kőfalazatoknak iszonyu sulyu halmazai hevernek, melyek 3 méter vastagságu ép oly boltives kapuval ellátvák, mint azt az első emeleti várfal dunai oldalánál emlitettük. E falazatok 15 lépésnyi területen a toronyfallal szemközt hevernek, bizonyságául annak, hogy ezen falazathalmazok a toronyfallal egy és ugyanazon védőműnek, czitadellának alkatrészei. A népvándorlások korszakában és a török háboruk idejében is történhetett, hogy e czitadellában védelemre került a dolog és azt utóbb szórólövegekkel ostromolták; vagy az időnek emésztő hatalma azt megrongálta, mely alkalommal a roppant sulyu kő- és téglacsoportok saját terhök alatt összeomlottak.

A várnak szélessége 50 méterben állapitható meg az északi oldalon, hol a czitadella állott, mely a keleti oldaltól 12, a a nyugati oldalfaltól pedig 30 méterre fekszik. A várnak hosszusága, amint azt már a földszinti méretekből észrevehettük, nagyobb mint a szélessége. A felső emeleti várterületnek hosszusága 120 méterre tehető, mint amelyen a várnak udvara és czitadellája feküdt. Hogy az udvarban a déli oldalon lakosztályok voltak, amint már emlitettük, onnan tudom, mert akkor, midőn a román vasutat épitették, mely a vár és a Duna között elterül, oly nagy számu római régiségekre, temetőkre, házak alapfalaira, házieszközökre, különféle pénznemekre akadtak, hogy a román kormány Bukarestből ide azonnal szakférfiakat küldött, kik hetekig ástak 300 emberrel a vár körül és a várnak nemcsak földszinti udvarát ásták fel, hol fürdők is lehettek; hanem az emeleti udvarban is eszközöltek ásatásokat, a szakférfiak és régészek a római leleteket gendosan átvevén és Bukarestbe küldvén. Én is több ilyen régiségekhez hozzájutván, azokat délmagyarországi muzeumunknak küldöttem meg. A várnak emeleti udvarán a legtöbb épületrom a dunai oldaltól 40 lépésnyire fedeztetett fel, hol a középtér irányában levő emeltebb helyen most is nagy kőhalmaz fekszik. Ettől ismét 40 lépésnyire a czitadella felé 3 méter vastagságu és négyszögkövekkel kirakott szegletfalazatok heverenek, melyeknek fekvése a középiránytól eltér és a keleti oldalhoz közelebb esik, melyeket tehát szintén a czitadella alkatrészeinek kell tekintenem;

noha ezektől 15 lépésre a már emlitett nagy sulyu kőhalmazcsoportok fekszenek, melyeket a Szeverusztoronynak leirásánál már emlitettem; az előbbiek tehát a ledőlt Szeverusztorony magasabb részét képezhették és az összeomlásnál távolabb eshettek.

A mostani toronyromnak keletészaki oldalához közel egy nagy szarkofág fekszik, melynek hosszusága 2 méter és 20 cm.; szélessége 1 méter és 10 cm. Ezt vagy a vár, vagy a czitadella udvarában ásták ki, de már emberemlékezet óta ott hever, p. magam már 23 évvel ezelőtt személyesen láttam; mely ujabb időben, s különösen 4 év előtt ketté törni látszott; s ma már tényleg 3 részre tört, a mi valóságos vandalizmusnak mondható; mert a mi századok, sőt ezredévek óta épségben fentartatott, azt az ujabb nemzedék korcs szülöttei készakarva darabokra törték és elpusztitották; nagysulyu kőlapja azonban még épségben mellette hever. A szarkofág is bizonyitéka annak, hogy itt lakosztályok voltak; sőt ide temetkezni is szoktak; noha hihetőleg csak kitünő egyéniségek.

Ezen emeletes és a maga nemében páratlan várnak keleti része legerősebb volt és most is legérdekesebb, melytől a Duna felé földszint egy 60 lépés hosszu, négyszögkövekkel kirakott és fennálló fal most is elhuzódik, honnan a vasut vonalán át 50 lépésnyire a Duna partja esik. Ugyanilyen, a vártól a vasutvonal, illetőleg a Duna felé elhuzódó falazatot látunk a várnak nyugati oldalán is, mely a rómaiak idejében mindenesetre a Dunáig terjedt, amint azt azon alapfalak is bizonyitották, melyekre a vasutépités alkalmával akadtak. Ezen zárt térség a várnak földszinti udvarát képezte, melyben a várőrségnek egy része tanyázott; tehát itt is voltak lakosztályok, sőt fürdők is lehettek, honnan a feljáratnak az első és második emeleti védővonalakra, a várnak felső udvarába kelle vezetnie, melynek boltives kapujáról már megemlékeztem.

A földszinti udvart a Duna partján is ugyanilyen falazat vette körül; mert kisebb vizállás alkalmával a tömör alapfalakat most is látni, melyek a Duna partját 60 lépés hosszában szegélyezik, mi körülbelül a várnak szélessége volt. Ezen földszinti várudvar területén, a vár déli oldala mellett, most egy vendéglőház létezik és előtte nyáron, árnyékos fák alatt teritett asztalok mellett a vendégek a szemök előtt elrobogó vonalokon gyönyörködnek.

A nyugati oldal hosszában is látható a várnak falazata; de itt már több helyen megrongálva van az; az észak felé eső

szegletben a négyszögkövek között római téglák is találhatók. A város felé eső északi vanalon a falazatot már alig láthatni; mert a felülről leomlott sok törmeléket a föld és a por, mit a szél és az eső ráhordtanak, csaknem egészen elboritotta.

A vár alakja hossznégyszög, melynek hosszusága 230, és szélessége 60 lépésre terjed.

II. Tsierna kasztrum és kolonia.

A rómaiak alatti Tsierna helyén a mai Orsova fekszik. Tudjuk, hogy Trajan első hadjárata alkalmával, serege jobb szárnya a Cserna völgyén haladt előre, hogy vele Tibiskum (a mai Zsuppa) táján egyesüljön. A rómaiak ezen vonalon katonai utat készitettek és ezen katonai utvonal hosszában Tsiernától Tibiskumig hét kastélyt épitettek. Ezt az utvonalat Mommsen a bizonyos, de még meg nem vizsgált utnak (via certa, sed non explorata) nevezi a „Corpus Inscriptionum Latinarum“ 1873-dik évben megjelent 3 kötetes munkájában.

Hogy többé ne mondhassák se Berlinben, se Párizsban, hogy Orsova és Karansebes között még ma is bizonyos, de még meg nem vizsgált római ut van: ezennel hozzáfogok annak megismertetéséhez, hogy a Tsierna-Tibiskum között létezett római ut ezután megvizsgáltnak tekintessék. Egyuttal azonban, a katonai utvonal mellett létezett kasztrumokat, municzipiumot és koloniákat is meg fogom ismertetni.

Hogy Tsierna római kasztrum volt, azt részben még látható alapfalai bizonyitják, melyek ma a dunagőzhajózási társaság ügynöki épületeinek alapját képezik. Midőn ezen épületeket az 1850—51. évben létrehozták és különösen midőn a melléképületek alapját ásták: akkor ott sok római emléket ástak ki; de a főépületek alapját nem kellett megásni és lerakni; mert a tömör római alapfalak az akkor emelt épületeknek alapjául kinálkoztak és szolgáltak, mint amelyek a déli oldalon még ma is láthatók; de a jövőben csak addig lesznek szemlélhetők, miglen ott a még mostanság szabad területen épiteni nem fognak.

A kasztrum Tsierna négyszögü volt ugyan, de keletnyugati falai hosszabbak, mint az északdéli falak s igy a vár hosszusága 64, szélessége pedig 54 meter vala.

A magyarok előtt itt bolgárok laktak; kik Tsierná-t Irsova, Ursova és a mai Orsova néven nevezték. Az több mint valószinü, hogy ők a kastélyt, — ha megrongálva is volt, — kijavitották és védelmi állapotba helyezték; mert

Árpád vezérei azt rohammal vették be.[1]) Más irónál megint olvassuk, hogy Glád bolgár fejedelem a főcsata után Keve várának falai között keresett ótalmat. Azonban e vár sem nyujthatott biztos menedéket; várát átadván, Árpádnak meghódola és erre csakhamar föladá magát Orsova vára is.[2]) A magyarok időközben, különösen IV. Béla és V. István alatt, védelmi állapotba helyezték és több századokon át birták, mignem a törökök kezébe került. A paszaroviczi béke alapján az orsovai vár az osztrákok birtokába jutott, melyet a törökök az 1738. évben ismét kiostromoltak és hatalmukba keritettek; de a belgrádi békekötés alapján az ismét visszakerült. Ugyanily sors érte az utolsó török-osztrák háboru idején; de a szisztovi béke alapján földig lerontatott.

Hogy az alapja e várnak is római eredetü, azt azon körülmény igazolja, hogy az ötvenes években a várnak északi oldalán sok római tégla a XIII. legio gemina jelzéssel ásatott ki, bizonyságául annak, hogy e Tsierna kasztrum-ot ezen légionak egy része védelmezte. Az ötvenes évek második felében a vár nyugati oldalán a várárok még látható volt s igy amannak római alapját is ki lehetett venni; de mi több, az még most is látható az északi oldal nyugati szegletében. Müller Vincze orsovai lakos ama várárkot házhelynek vevén meg és a várnak nyugati alapfalai mellett házat épitvén, sok olyan fentjelzett téglát talált, miért is háza hosszu folyosóját csupa római téglákkal rakatta ki, melyek manapság is láthatók. Ugyanott egy négyszögü alappal biró s a közepén kerekded s másfél méter nagyságu és a tetején virágcsokor-diszitéses emlékkövet is találtak, melynek felirata nincsen és az emlitett ház udvarának a Duna felé eső részében most is ott diszeleg. Azt is állitották, hogy egy római templomnak alapfalaira akadtak, melyeket az 1850—51. évben ástak ki; de azokat én nem láthattam. Hogy a vár és a Duna partja között fürdők is lehettek, azt a legvalószinübben feltehetjük. Továbbá Orsován különféle római pénzeket is találtak ezen felirással: Trajanus Germanicus, Hadrianus, Antoninus Pius, Gordianus, Alexander Severus, Roma, Nerva, Nero, Claudius, Aurelianus és Paulus Aemilianus.

Hogy Tsierna római kolonia volt, bizonyitja a mondottakon kivül az is, hogy a római kath. templom átellenében, a mai honvédő laktanya udvarán, a rómaiak temetőhelye lévén, ott

[1]) Anonymus. Belae regis notarius. Cap. 44.
[2]) Szabó Károly. A vezérek kora. 91. l.

sirok, szarkofágok, ólomból készült koporsók és más római tárgyakra bukkantak. Ezek között betüvésetes aranygyürüt és különféle aranyékszereket találtak, melyek részint a bécsi muzeumba, részint magánosok kezébe kerültek: továbbá érméket, bögréket, egy 70 cm. hosszu és széles római téglát, és egy mithrászt fedeztek fel. Az előbbeniek muzeumunknak, az utóbbi Ormós Zsigmond főispán és elnökünknek küldettek meg.

Plebániai udvarunk- és kertünkben római házak alapfalaira sürüen akadtunk, melyek között a szobák fenekéből 40 római téglát szedtünk ki, a további ásatásokat a gyümölcsfák és keritések akadályozván meg. Szomszédunk kertjében másfél méternyi széles római alapfalazatra akadtak, mely a mi kertünk északi részébe is elterjed, hol több urnát is ástak ki, melyeket azonban ásás közben összetörtek. A róm. kath. temetőnek ujabb részében a sirok ásása alkalmával már negyedizben egymáshoz hasonló sötétkék szinü urnákat találtak ugyanolyan szinü kőmécsessel, melyet muzeumunknak szintén megküldöttem. Számtalan adatot sorolhatnék még fel annak tanuságára, hogy Orsován hajdanában a rómaiaknak nagy számban kelle lakniok és hogy Tsierna népes kolonia volt; továbbá hogy Tsierna kasztrumnak helyfekvése azon területre esik, melyen jelenleg a dunagőzhajózási társaságnak ügynökségi épületei állanak.

III. Ad Mediam kasztrum és kolonia.

Ezen kasztrum- és koloniáról szóló értekezésem a mult évi novemberhó 28-án tartott választmányi ülésen olvastatott fel és a „Történelmi és Régészeti Értesitő“ X. évfolyamának II. füzetében jelent meg.

IV. Pretórium kasztrum és kolonia.

Az 1881. évi deczemberhó 21-én tartott választmányi ülésen az ezen kasztrumról szóló értekezésem szintén felolvastatván, az a „Történ. és Régész. Értesitő“ VIII. évfolyamának I. füzetében jelent meg.

V. Ad Pannóniosz kasztrum.

A peutingeri tábla szerint Pretóriumtól Ad Pannóniosz IX. m. p. azaz: 18.000 lépésre fekszik.[1]) Ezen távolság

[1]) Millia paszszuum egyenlő 2000 lépéssel. A rómaiak paszszus alatt azon hosszmértéket értették, mely azon ponttól, hol a jobb lábamat felemelem, azon pontig, hol azt, t. i. a jobb lábamat ismét leteszem, terjed.

14 kilometernek felel meg. Pretóriumtól, illetőleg a bolvasniczai pataktól az országut a 4 kilométernyire fekvő Plugovára, és innen a 11 kilométerre fekvő Korniáig vezet. Ezek után itélve Ad Pannónioszsznak Kornia előtt kellene lennie és pedig a helység előtt egy kilométer távolságra; már pedig az meg nem található itt Kornia előtt; minélfogva azt kell feltennünk, hogy a peutingeri tábla méretei egyátalán nem szabatosak, amiről az összes távolságok és a peutingeri tábla méretei közötti összehasonlitásból győződünk meg. Ezt a többi között a Drobeta, vagyis a kasztrum szeverinum, Tsierna, Ad Mediam és Pretórium közötti távolságoknál tapasztaltam.

Ad Pannónioszt Kornia előtt tehát nem találhatjuk meg, ennélfogva miután az Plugova és Kornia között sem található, Kornia és Domasnia között kellett keresnem; ahol azt megis találtam. Korniát elhagyva a vasutvonal balról azonnal szemünkbe ötlik. Az országutat a Domasnia patak egyik ága szeli át s a fahid után balra egy mellékut a vasutvonalon át Mehadikára vezet. Jobbról a Gyalu Morii malmok hegye esik; ahonnan a Domasnia-patak az országutat és a vasuti töltést egy 11 ölnyi hosszu vashid alatt átmetszi s egy kilométernyire Korniától az országut és a vasutvonal között a 23. és 24. számu utőri házzal találkozunk, melyet husz lépésnyire elhagyva, a vasuti töltést ismét egy, az előbbihez hasonló vashid alatt a Domasnia-patak metszi át és nyomban egy kőhid alatt az országutat is átszeli és a Pakoczvölgy felé veszi irányát; de nem sokára jobbra kanyarodik és a Csernilova-hegység és az emlitett Gyalu Morii mellett Kornia alá siet. Az utőri háztól és a rákövetkező Domasnia-pataktól az országut fél kilométernyi távolságra egy magasabb dombra vezet, mely mellett balról a Kornia-vaspályaudvar veszi kezdetét, melynek fél kilométer a hosszasága.

A pályaudvar végén állva, két völgy fekszik előttünk. Az egyik a domasniai völgy, mely jobbról van és mely felé az országut vezet. A másik a lunkaviczai völgy s ez balra esik, melyben a vasutvonal a porta orientális felé veszi irányát. E két völgyet a vizválasztó domasniai hegységnek egyik kiágázó része választja el; ezen völgyekből a hasonnevü patakok folynak ki, melyek közül a domasniai a pályaudvar végén a vasuti töltést az előbbeniekhez hasonló vashid alatt átszeli s ott a lunkaviczai patakot magába felveszi és innen

mint Domasnia-patak a vasutvonal déli oldalán lefelé siet. Azon ponttól, hol a patak a vasuti töltést átszeli, az országut egy kilométer távolságra jobbra kanyarodik. Ezen kanyarodásnak elején találtuk Ad Pannóniosz kasztrumnak nyomait az országut és a Domasnia-patak között. A pályaudvar felső végétől az országut egyenes; de a kanyarodása egy kilométer távolságra van és messziről szemünkbe tünik.

Korniától Popovics körjegyző és az állami tanitó Mold és Kiss Lajos, pancsovai m. kir. főgimnáziumi tanár társaságában gyalog kiindulva, e gyönyörü szép vidéket gondosan megfigyeltem; de a vaspályaudvarig római emléknek semmi nyomára sem akadhattam; a helyrajzi visszonyok Kornia előtt és után nem is látszottak alkalmasaknak valamely kasztrumra nézve; ellenben a két völgynek találkozása és azok két patakjának összefolyása, az első pillanatra a legalkalmasabb strategiai pontnak tünik fel azon fölött uralkodhatni. Ezeknél fogva az országut kanyarodásához nagy figyelemmel közeledtünk, mint a melynek táján a két völgynek vége találkozik.

Az országut kanyarodásának elején a Domasnia-patak balpartjától az országutig egy kukoriczaföldet láttunk tégladaraboktól bekeritve, melyet megvizsgálván, azt vettük észre, hogy az itteni tégladarabok nagy mennyisége tulajdonképen római téglatörmelékek.

Pretóriumtól idáig római téglák maradványaira nem akadtunk: de ehelyütt azok láttára azonnal kijelentettem: hogy itt kell, hogy az Ad Pannóniosz kasztrumnak alapfalaira, vagy egyéb nyomaira akadjunk. Ugyis volt. Amint ugyanis a Domasnia-patak és az országut közötti szántóföldeken 10—20 holdnyi területen keresztül-kasul jártunk és azokat szorgosan kikutattuk; legott nagy mennyiségben fél méter hosszu római peremes téglákra akadtunk és miután az alapfalak nyomait fel nem fedezhettük, az előttünk körülbelül 3 kilométerre fekvő Domasnia helységbe mentünk, hogy az emlitett földek tulajdonosait felkeressük, akik véletlenül a községi biró és a lelkészek voltak, akik azt állitották, hogy földjeikről az ilyen római téglákat kocsiszámra szedték föl és a patakba vitték; de alapfalakról mitsem tudnak.

Miután a római téglák csak a 323. számu háznak földjein és azok körül szük körben találhatók. Ad Pannóniosz kasztrumnak helyfekvése csakis ezen területre teendő és pedig azért, mert a felhozott okokon kivül tapasztalásból tudjuk, hogy a rómaiak váraikat csak a katonai utvonalak és az

országutak mellett épitették: már pedig a római utvonal, — melynek nyomait Domasnia határában is felfedeztük, kevés kivétellel azon irányban kigyódzott, melyet a mai országut követ. Továbbá a Tsiernától Tibiskumig elterülő római kasztrumok egytől-egyig patakokra támaszkodnak, a mely sajátságos strategiai körülményt itt is valósultnak tapasztaltuk. Végtére igen lehetséges, sőt bizonyosnak vehető, hogy időközben a kasztrumnak falazatait lerombolták; alapfalait pedig e szükebb völgyben az északkeleti hegyekről évezredek alatt leomló föld és kavics elboritotta. Ad Pannóniosz helyfekvése Korniától Domasnia felé utazva, az országuttól balra keresendő és Korniától ép oly távolságra esik, mint Domasniától, tehát az a két helység közötti feleuton található meg.

Megemlitendő még, hogy az Ad Pannóniosz helyfekvésétől délre eső hegység „Bónusz"-nak neveztetik, mely latin szó a rómaiak korából származhatik, mely esetben hajlandó vagyok azt a Pannóniusz szóból eredettnek elfogadni.

V. Gaganisz kasztrum és kolonia.

Ezen római kastély Ad Pannóniosztól XI. m. p., vagyis 22000 lépésre fekszik a peutingeri tábla szerint, mely körülbelül 17 kilométernek felelne meg; a valóságban pedig Gaganisz kasztrum Ad Pannóniosztól 15 kilométerre fekszik; mert láttuk, hogy Ad Pannóniosz Domasniához három kilométer távolságra esik; Domasnia pedig Teregova helységhez, illetőleg pályaudvarához, 11 kilométernyire fekszik, innen pedig Gaganisz kastély 1 kilométer távolságra van.

A Domasnia vizválasztó hegységről leérkezve, nem sokára a Teregovára vezető fél uton a vasutvonalat ismét baloldalunkon találjuk, melyet az országut Teregova előtt hasit át; de a pályaudvar után az országut Teregova keleti szélén elhaladva, megint a vasutvonalon vezet át. A vaspálya a Temes-folyót áthidalja és ennek balpartján halad tovább; az országut pedig a folyó jobbpartján vezet és egy kilometer távolságra jobbra az országuttól egy mellékuton Ruszkára érkezünk. Ezen mellékutnak balszegletén Gaganisz kasztrumnak alapfalait és most is látható várromjait fedeztem fel, melyek Dumescu Duma teregovai lakos 273. házszám alatti földjén terülnek el.

Gaganisz római kasztrumnak nyugatról keletfelé, vagyis

az országuttól Ruszka helység irányában elterülő hosszasága 160 lépésre tehető; szélessége az országutra tekintő homlokzatban 100 lépést számithat. A Temes-felé, illetőleg az országutra tekintő homlokzatának falazata 1—2 méter magasságban még ma is látható; a Ruszka felé eső része csak 70 lépés szélesnek látszik lenni és ledült falazata füvel van ugyan betakarva, de azért az még ma is egy és két méter magas.

Ezen kastélynak alakja hasonló a Pretórium és Tsierna kasztrumokéhoz, csak hogy Gaganisz kasztrumnak nagyobb a szélessége. E vár körül a római téglák maradványainak nagy halmaza hever, mely nemcsak a kasztrum körül, hanem a kasztrum déli oldala melletti mellékutnak jobb szegletében létezett házak területén is található. Több ilyen római épületnek nyomai a kasztrum homlokzata, vagyis a nyugati oldala mellett elterülő országut és a Temes közötti téren találhatók, melyeknek széles és tömör alapfalai a Temes jobb partján ma is látszanak.

Ezekből azt lehet következtetni, hogy Gaganisz kasztrum körül római kolonia is volt.

Ezen kasztrumnak északi oldalán a Ruszka patak ömlik a Temesbe. Itt is meggyőződünk arról, hogy a római kasztrum a patakra támaszkodik, mint azt eddig valamennyi kastélynál tapasztaltuk. Ezen kasztrumnak a teregovai szorost uralmi és annak kulcsát kézben tartani volt feladata; mert a kasztrumtól 200 lépésre az országuton északfelé haladva, egy fahidon a Temes balpartjára érkezünk, hol az országut a mellette magasan fekvő vasutvonal és a Temes balpartja közé szorul és egy kis darabig párhuzamosan együtt mennek, ellenben a teregovai szoros oly keskenyre és szükre szorul, hogy mig benne csak a Temesnek és az országutnak van helye: addig a vasutvonal az országut és a Temes fölött legalább is 15 méter magas és 40 méter hosszu vashidon át veheti a Temes jobb partján létező teregovai alagut felé irányát.

VII. Maszkliánisz kasztrum.

Ezen kastély Gaganisz kasztrumtól a peutingeri tábla szerint XIIII. m. p., vagyis 28.000 lépésre fekszik, melyek 19 kilometernek felelnek meg, s igy Maszkliánisz kastélyt Valisore és Körpa között kellene keresnünk; azt pedig ott nem találhatjuk azon okból, mert amint Gaganisz kastély a teregovai szoros bejáratánál, ennek védelmére és birtokáért

épittetett: ugy kellett annak kijáratát is a rómaiaknak biztositaniok, azt pedig csak Maszkliánisz kasztrum által eszközölhették, melyet tehát Szlatina és Szadova között kell keresnünk. Igaz, hogy Gaganisz kastélytól a szlatinai vaspályaudvarig csak 10 kilométer a távolság, ami a peutingeri tábla méreteivel meg nem egyezik; de ha tekintetbe vesszük azt, hogy a peutingeri tábla méretei Ad Mediam és Pretórium között szintén XIIII. m. p. távolságot jeleznek, a valóságban pedig csak 3 kilométerre fekszenek egymástól: ugy a fentemlitett méreteket sem tarthatjuk egészen biztosaknak, a valóságnak megfelelőknek.

A teregovai alaguttól néhány száz lépésre a vasutvonal az előbbihez hasonló vashidon a Temes balpartjára vezet át és a 4 kilométerre a Temes jobbpartján fekvő Örményes helység mellett elhaladva, a Temest ismét áthidalja és a Tinkó alaguton szorul keresztül; de ezt elhagyva, nem sokára egy hasonlóan magasan fekvő és hosszu vashidon ismét a Temes balpartjára tér át és két kilométerig egyenes uton haladva, Ó-Szadova alatt a Temest áthidalja és az egy kilométerre fekvő szlatinai állomás indóházához vezet.

Ó-Szadovánál a völgy kitágul, Itt kell tehát Maszkliánisz kasztrumot keresnünk; mert valamint a rómaiak a teregovai szorosnak bejárata fölött a közvetlenül előtte a Temesbe ömlő Ruszka torkolatának balpartjára támaszkodó Gaganisz kasztrum által uralkodtak: ugy kellett maguknak annak kijárását is biztositaniok, amit hogy Maszkliánisz kasztrum által kivántak elérni és megvédeni, azt a következő adatokkal fogom bebizonyitani:

1-ör. A már emlitett teregovai és tinkói szorosok kijárata után a szlatinai vaspályaudvarnak felső végén találjuk az első patakot, mely a keleti hegységből ered s Uj-Szadován át a vasuti töltést és az országutat áthasitván, a Temesbe ömlik és melynek neve Szadovapatak.[1])

2-or. A Szadovapatak balpartján, a vaspályaudvar északi végén, a vasutvonaltól 50 lépésnyire, a pataktól Ó-Szadova irányában egy füvel benőtt sánczot látunk elhuzódni, mely az országuttól 600 lépésnyi távolságban Schultz szlatinai póstamester földjén fekszik. Ezen sáncz mellett a római utvo-

[1]) E patakot román nyelven Apa szadovi néven szokták elnevezni, ami magyarul annyit jelent, mint Szadova vize. Ez több kisebb forrásból eredvén Fáczá Palesinet táján, $1^1/_2$ mértföldnyire Uj-Szadova helység fölött, határozott alakot ölt, mint patak.

nalra akadtam, mely a keletészaki hegység tövében Karansebes. illetőleg ennek keleti oldala mellett, Jász felé veszi irányát. Már pedig a római várak rendszerint patakokra támaszkodtak és a katonai utvonalak mellett épültek.

3-or. Az ötvenes években, a Szadovapatak balpartjától néhány lépésnyire az előbb emlitett sáncz irányában, a Schultz-féle földterületen egy római emlékkövet találtak, melyet muzeumunknak megküldöttek; de eközben ketté törve, csonka felirással érkezett meg. Az emlékkő kiásatása után, előbb az akkortájt országuti póstahivatal átellenében létezett vendéglő déli oldala melletti katonai őrháznak külső falában, és annak az országutra tekintő részében volt befalazva, ahol a hatvanas évek elején Ackner az emlékkő felirását lemásolta, mely most a törés következtében csonka lett; mert a negyedik sortól a hetedikig a három közbe eső sor hiányzik; de teljes felirata Ackner szerint a következő volt:

D. M.
P. AELIO
ARIORTO
Iul. VIR ANM
DINIER H C
ALATRONIB
VIX. AN. LVII
DIGNA CON
PIENTISSIMO
ET· P. AEL. FIL. ET.V.
DARVS. N. B. .P.

Az emlékkőnek nagysága egy öl, szélessége 3′. Felső részén 6 négyzet lábnyi területen itt-ott faragott alakok nyomai látszanak; de a kopás miatt meghatározhatatlanok.

Ezen emlékkő Schwerer János m. kir. vám- és adófelügyelőnek 1871-ben Orsován tett intézkedése folytán társulatunk birtokába jutott.[1])

Ezeknek alapján azon meggyőződésre jutottam, hogy Maszkliánisz kasztrumnak helyfekvése a vasutvonal, a Szadovapatak az országut és az Ó-Szadova közötti Schultz-féle földterületre tehető.

---

[1]) Történelmi és Régészeti Értesitő. I. évfolyam I. k. 45. l.

VIII. Tibiszkum kasztrum és municzipium.

Ezt Ortvay Tivadar alaposan és kimeritőleg ismertette a magyar tudományos akademiában, minélfogva magamat fölmentve érzem annak itteni bővebb tárgyalásától.[1])

[1]) Archaeologiai közlemények. X. k. III. f. 1—49. l.

A zástyi és biczerei apátságok ügyében.

Nyilt levél[1]) a „Történelmi és régészeti Értesitő“ nagytiszteletü Szerkesztőjéhez.

Karácsonyi Jánostól.

Nagytiszteletü Szerkesztő Ur!

A „Történelmi és Régészeti Értesitő“ 1883. évf. 186. lapján, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak 1883. szeptemberhó 26-iki gyülésén a Pesty Frigyes ur rövid, de határozott és világos „Bizere és Zásty“ czimü dolgozatának felolvasása után hozott, következő határozata van közzétéve: „Gyülés e tárgyban beváran dónak vélte Rácz Károly netáni ujabb érvekkel megerősithető védelmének beérkezését.“ — A gyülést e határozat hozatalában bizonyára a legjobb szándék vezérelte; ámde csak a mindennapi tapasztalat bizonyságát hiva föl tanunak bizonyos, hogy emberi gyarlóságból sokszor épen jó szándékunk és jóhiszemüségünk következtében tévedünk,

---

[1]) Szolgáljon e levél válaszul Rácz Károly urnak az ‚Alföld‘ jelen évi, május 21-iki száma tárczájában „A zástyi apátságról“ czimen közölt czikkére. Czélunk nem többé Rácz Károly urat óriási tévedéséről meggyőznünk, ki Pesty Frigyes ur, a mi első diplomatikusunknak ‚Értesitőnk‘ tavali évfolyama IV. füzetében közölt „Bizere és Zásty“ czimü czikke ellenében épen ugy nem tudott megállható érvet ügye védelmére az ‚Alföld‘ idézett számában sem felhozni, mint nem egy, hozzánk beküldött szenvedélyes hangu dolgozatban, melynek tulajdonképeni rövidletéül tekinthető az Alföld emlitett tárczájában megjelent közlemény. Különben Foltin János urnak ‚A záztyi apátság“ czimü taval megjelent epokhális munkája után, mely több évtized alapos kutatásának eredménye, a zástyi apátság kérdése a napnál tisztább világba levén helyezve, azt Rácz Károly ur hasztalanul erőlködik ezután elhomályositani. Amit Rácz Károly ur konokságával elért legfeljebb az, hogy a magyar történeti kritika megszünt őt komoly és jóhiszemü kutatónak tartani. Mi természetesen a tévedésben épen oly kevéssé követhetjük Rácz Károly urat mint ahogy Pesty, Foltin és Karácsonyi urak meggyőző érvei és nyilatkozatai után Arad-vármegye sem fogja tovább igénybe vehetni Rácz Károly ur azon kegyességét, melylyel őt az egri egyházmegye és Szabolcs-vármegyétől többé el nem pörölhető zástyi apátsággal megajándékozni fenegyerekeskedik. Legfeljebb alkalmazni fogják reá, mit az utolsó erdélyi fejedelemről más értelemben mondottak, hogy: „Apaffy maga meztelen lévén, másoknak kincseket igér!“ — Szerk.

csalódunk. Tévedett a gyülés is, midőn Rácz Károlynak ujabb érvek felmutatását szabta elő; holott Rácz Károly urnak régibb érvei sincsenek. Mások hiányában, nem szerénytelenségből, hanem a tévedés tovább terjedésének meggátlása czéljából bátorkodom azért én figyelmeztetni nagytiszteletű Szerkesztő urat, hogy egyelőre nem „ujabb érvekkel megerősithető védelem“-re kell vala Rácz K. urat felhivni; hanem egyáltalában a kritika itélő széke előtt megálló érvekkel ellátott értekezés benyujtására. Ilyen értekezést volna köteles benyujtani Rácz K. ur; mert előbbi: „A zástyi apátság“ cz. és a „Tört. és Rég. Értesitő“ 1883. évf. III. füzetében közzétett dolgozata nem más, mint bizonyitékok és érvekben szűkölködő bizonyitás.

Hogy ez valósággal igy van, megtetszik a következőkből:

Rácz K. ur idézett értekezésében a mellett, hogy a zástyi apátság a csicséri szigeten feküdt, mindössze két érvet hoz fel. 1-ör hogy a Mercy-féle, 1723-iki, katonai térképen ez van irva a Maros két ága közé: „Zástyer“. — A nevezett térképet magam is néztem; mi több, le is másoltam; ámde ott, a mint másolatom mutatja, nem „Zástyer“, hanem „Zeychęr“ olvasható; ez pedig a rajzoló, német tisztek ortografiája szerint annyi mint „Csicsér“ és vonatkozik a Maros jobb partján eső, népes falunak jelzett, mai Csicsérre. Hogy az én másolatomban hiba volna, el nem hihetem; mert betűről betűre másoltam; ha annyit hibáztam volna, saját szemeimnek sem lehetne hinnem, Miért van Csicsér, illetőleg „Zeycher“ a szigetbe irva? Azért, mert másutt alkalmas hely nem jutott; közvetlen Csicsér mellé még másik, elpusztult helynek jelzett falu nevét kellett leirni, Csolt-ét; a német tisztek szerint „Csolda“-ét.

2-or. Második érve Rácz K. urnak, hogy a zástyi apátság lovasainak Székeres nevü pusztája, (helyesebben birtoka) az Araddal határos Zaránd-megyében feküdt. Hivatkozik Fábián: „Arad-vármegye leirása“ 36. lapjára. Itt Székeres nevü hely emlitve sincs; hanem a 38. lapon vannak Világosvár tartozékai fölsorolva; ámde ott nem „Zekeres“; hanem „Tekeres-Csigér“ olvasható (felülről a 13-dik sorban). Hivatkozik Bátory Zsigmond 1597. április 14-én kelt adománylevelére; de abban is „Tekeres“ van irva; nem „Zekeres“ (Fábián i. m. 224. l.). Nem hivatkozik reá; de ovatosságból előre megjegyezzük, hogy a Toldyak 1609-iki adománylevelében is „Tekeres“ olvasható, nem „Zekeres.“ (Fábián i. m.

84. l.) Szekeres és Zásti helynevek Arad- és Zaránd-megye régi helynevei közt ismeretlenek; ellenben föllelhető Szekeres, Szepsi mellett, Abaujban. (Cod. Dipl. IX, III, 92. l.)

Ekkép a Rácz K. urtól eddig előmutatott 2 érv semmisnek bizonyulván, az ő értekezése, mint előbb jeleztem, bizonyitékok és érvekben szükölködő bizonyitássá válik. (Igy intra paranthesim megjegyzem azt is, hogy ker. kath. és pap létemre Rácz K. urról is a jobbat hiszem; azt t. i. hogy buzgalmában nem vizsgálta meg érveinek helyes, vagy helytelen voltát, és nem akarom azon kemény vádat emelni ellene, hogy a magyar történetek jó hirnevével, a történelmi és rég. társulat jóhiszeműségével visszaélve, tudva hamis idézeteket használt.) Joggal mondám tehát előbb, hogy nem „ujabb érvek;“ hanem csak valamiféle elfogadható érvek benyujtására kell vala fölhivni Rácz K. urat. De csak kell vala; mert szerény nézeteim szerint e felhivás is fölösleges.

Okos emberről gondolni se lehet olyat, hogy, mikor valamit megállapitani akar, akkor először oly érvekhez forduljon, melyek megtámadhatók; vagy a mi még roszabb, megdönthetők. Rácz K. ur sem kapaszkodott volna az elsorolt 2 bizonyitékba, ha másokkal rendelkezik. Abból, hogy mindjárt először ily könnyen megtámadható, megdönthető érvekhez fordult: világosan következik, hogy Rácz K. ur alaposabb, hathatósabb érveket fölhozni képtelen és igy tőle ujabb érvekkel megerősithető védelmet várni hiábavaló dolog. Hozzávetést, kombinációt mondhat, alkothat; de az a történettudomány előtt nagyon keveset ér; mert minden kombináczió végén ujra és ujra eléáll a kérlelhetetlen logika szabálya: „A posse ad esse non valet conclusio.“ — „A lehetőségről a valóságra nem lehet következtetni;“ és mig e szabály a kombináczió értékét leszállitja, a tapasztalat viszont kimutatja, hogy a hozzávetések sokszor akadályozzák a tisztánlátást. Azért p. o. hiába magyarázza Rácz K. ur a szláv ‚zást‘ és a magyar ‚csúcs‘ szókat; hiába gyanitja, hogy Csicsér igazi neve Csúcsér volna; abból, mig biztos történeti adat nincs, soha se vezetheti le, hogy Zásty és Csúcsér, máskép Csicsér egy; mert a posse ad esse non valet conclusio. — A ki pedig a logika törvényeit megvetve a kombinációt is valóságnak tartja, az tovább haladva még nagyobb botlásokat követ el. Például szolgálhat Rácz K. ur, a ki nem elégedve meg Zásty és Csicsér egységével, Csicsért és Biczerét is egygyé

akarta forrasztani. — Jön azonban egy fátum (?); jő Pesty Frigyes egyik legkiválóbb történettudósunk és diplomatikusunk ama tudósitása, hogy egy 1522-iki oklevélben külön-külön emlittetik Biczere és Csicsér; következőleg azok nem lehettek egyek — — — és az egész kombináczió összeomlik, mint a kártyavár.

Aggódni fog talán nt. Szerkesztő ur, hogy mi lesz már most a nt. Szerkesztő ur által is megtekintett, csicsér-szigeti romokból? Miféle romok hát azok?

Igértem én egykor, különben nem régen, alig mult egy éve, hogy szólni fogok Biczere helyfekvéséről. Nem bánom, hogy adós maradtam az igérettel. Sokat kellett volna beszélnem, Oláh Miklós Hungariájáról; régi térképekről; még régibb beiktatásokról; és mégsem volna oly egyszerű, oly világos érvelésem, mint a mostani, mikor e két, XVI. századbeli biztos történeti adatot egymás mellé állitom:

1507. február 12-én a ződi kastély beigtatásánál, mint szomszéd, jelen volt a biczerei apát. (Hazai okmánytár, V. k. 401. l.)

1522-ben az aradmegyei Csolt igtatásánál, mint tőszomszéd, jelen volt a biczerei apát egyik jobbágya, Puskás Balázs, biczerei lakós. (Tört. és Rég. Értesitő. 1883. évf. 165. l. Pesty Frigyes közlése. Megjegyzendő, hogy jobbágyok csak akkor jelentek meg az iktatáson, ha tőszomszédok voltak.)

Ződi ma Schöndorf. Csolt, mint a Mercy-féle térképről bizonyosan tudjuk, közvetlen Csicsér mellett esett. Pillantsunk már most a térképre; a régi Csolt és Ződi a mai Schöndorf közt fekszik a csicséri sziget. Biczere mind a kettővel határos volt; nem feküdhetett tehát másutt, mint a csicséri szigeten. A romok, ha ugyan monostor romjai, a biczerei apátság romjai.

Nagyobb világosság kedvéért foglaljuk össze a mondottakat:

Rácz K. ur a zástyi apátságnak a csicséri szigeten való fekvése mellett felhozott 2 érvet. Ezek közül az egyik ferditésen; a másik, vagy mondjuk mind a kettő tévedésen sarkallik. Mert

1) Az 1723-iki katonai térképen nincs „Zástyér," hanem Csicsér.

2) Zaránd-megyében nem volt „Zekeres." Az idézett helyek mind Tekeresről szólnak.

Hogy Csicsér régibb neve Csúcsér, még régibb Zásty

volt volna, arra Rácz K. határozott történeti adatot nem mutatott fel. Mivel pedig a bizonyitásnak egyik szabálya: „Factum non praesumitur, nisi probetur," az ő egyszerű állitása figyelembe nem vehető.

Nincs ennélfogva semmi, de semmi, a mi a zástyi apátságnak a csicséri szigeten való létezése mellett szólna. De megforditva legalább 2 (többet nem akarok felhozni) megdönthetetlen és határozott történeti adat van arra, hogy a régi biczerei apátság a mai Schöndorf és Csicsér közt, tehát épen az emlitett szigeten feküdt.

Ha e két egymással ellenkező vélemény közül nt. Szerkesztő ur összehasonlitja az egyiknek minden, igazi bizonyitékban és érvekben való szűkölködő voltát a másiknak szembeszökő alaposságával: alig kételkedem, hogy azt fogja mondani, hogy a zástyi apátság a csicséri szigeten nem feküdhetett; mert ott a biczerei feküdt; és velem együtt fog köszönetet mondani nagyérdemű tudósunk, Pesty Frigyes urnak, a biczerei apátság fekvése tulajdonképeni meghatározójának, az 1522-iki oklevél adatának közléséért, melynek segitségével a biczerei apátság helye egész pontossággal kimutatható.

Quid nunc? Én Délmagyarország története és hazai monaszteriologiánk érdekében igen szeretném, ha nyilt levelem alkalmat szolgáltatna arra, hogy a délm. tört. és rég. társulat gyülése ez ügyet még egyszer tárgyalás alá venné,[1]) és a zástyi meg biczerei apátság mellett szóló érveket összehasonlitaná. Megtörténhetik, hogy az én nézetemet veti vissza a gyülés; de — bocsásson meg nt. Szerkesztő ur, hogy azt is kifejezem, gyengeség talán, de az érvek súlya arra kényszerit, — hogy az a lehetőség nem fojthatja el bennem azt a reményt, hogy a gyülés érett megfontolás után a zástyi apátságot a délm. tört. és rég. társulatot érdeklő és az ő kutatásainak körébe eső emlékek közül ki fogja törülni[2]) és ha majd nt. Szerkesztő ur bokros teendői mellett annyi időhöz[3]) jut, hogy szokott szakavatottságával leirja és ismertesse a csicsér-szigeti romokat, akkor ez ismertetés „A biczerei apátság romjai" néven fog megjelenni. Mi ha megtörténnék, hogy a romok szomoru egyhangusága a legalább kétszázados történeti mult személyeivel

---

[1]) Foltin János ur emlitett műve után fölösleges. Szerk.

[2]) Ez Pesty meg Foltin urak és Önnek fényes, csáfoló iratai következtében magától értetik. Szerk.

[3]) Vajha! Szerk.

egy kissé felelevenedjék, — föltéve, hogy más hozzáértőbbek arra nem vállalkoznának, mert ugy visszalépek, — e sorok irója ajánlkozik, hegy a romok leirásához hozzácsatolja a biczerei apátságnak az eddig ismert történeti adatokból összeállitott, sajnos, csak hiányos történetét.[1]) Isten velünk!

Nagy-Váradon, 1883. szent Erzsébet napján.

---

[1]) Promissum cadit in debitum. Addigis szives köszönetünket! — Szerk.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, április 30.

Elnök ifj. Ormos Zsigmond alispán.

A választmányból és a társulati tagok közül megjelentek: Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztáros, dr. Benedek Albert, Déschán Akhil, Folly Emil, Horváth Pius, Jakabffy Pál, Korbonics János, dr. Lőwy Mór, Ternajgó Czézár és Stipel Fábián urak; mint vendégek Hummer Antal, ifj. Jakabffy Pál meg Révay Károly urak; és tetemes számu középiskolai ifjuság.

Elnök a gyülést tagjainak szives üdvözlésével, megnyitja.

Varjassy Árpád titkár felolvassa a mult havi jegyzőkönyvet, melynek hitelesitése után:

Pontelly István főtitkár adja elő következő havi jelentését:

* * *

Tisztelt választmány!

A resiczai „Stirnik“ nevü völgyben levő cseppköves barlang nem utolsó nevezetessége a délmagyarországi Érczhegység számos természeti szépségeinek. Azért a turisták, mint a szakfarfiak, egyenlő buzgalommal szokták fölkeresni, hogy az erózió ottani csodás alkotásain gyönyörködjenek, vagy annak törvényeit tanulmányozzák.

A mondott barlang átellenében, attól mintegy 10 percznyi távolságban van a másik, az ugynevezett Rablóbarlang, mely körülbelül embernyi magasságu és teremszerü föüregéből jobbra-balra több felé elágazik, és melyet az 1883. évi augusztusban, a resiczai vasgyár több tisztviselője, névleg Kern Mátyás számvevő, Wirth Lipót gépvezető, Biegler Ferencz raktáros és még néhányan megvizsgálván, ott 1—1½ méternyi mélységben barlangi medve-, vadkan-, ló- és birkacsontokra akadtak.

Müller Károly VIII. o. tanitványom szives közvetitésével sikerült amaz érdekes csontleletekből husz darabot megszereznem, miket van szerencsém mint a muzeumi

A) Régiségtár.

őskori gyüjteményeihez sorakozó délmagyarországi régiségeket előterjesztenem.

Ezen tárgyak között van:

1) Hat darab barlangi medvecsont-töredék; t. i. három lábszárcsont és három fogrészlet.

2) Három darab birka-lábszárcsont-töredék.

3) Négy darab lófog; az egyik állrészlettel összeforva.

4) Nyolcz darab vadkan-agyar.

B) Az érme- és bankó-gyüjtemény.

Ezen rovat alatt ma bemutatom dr. Despinits Péter királyi táblai biró és társulati tag szives küldeményét, mely részint római uralkodók nyolcz alekszandriai és egy keletrómai érméjéből, részint ujabbkori két rendjei és ugyanannyi emlékpénzből áll. — Közülük

I. Alekszandriai érmék:

1. Szalonina Galliénusz (260—268) császár neje réz érméje

Az előlapon a császárné jobbra néző képe. Körirata *KOPNHAIA CAAΩNEINA CEB(αστή)*.

A hátlapon jobbra álló és kiterjesztett-szárnyu sas; csőrében koszoru. A mezőny jobb felén *L, IE(=Λυκάβας* 15; vagyis a császérné férjének 15-ik uralkodási éve.)

2. Aureliánusz császár (270—275 réz érméje.

Előlapján az uralkodó jobbra fordult, babérkoszorus feje és *A(υτοκράτωρ) K(αῖσαρ) Λ(ούκιος) ΔOM(ίτιος)AYPHΛIANOC CEB(αστός)* körirat.

Hátlapon jobbra álló sas; csőrében koszoru; balszárnya alatt pálmaág. Körirata: *ETOVC* (=év) ς(=6.)

3. Ugyanaz, Vaballatosz Atenodórosz (K. u. 266-tól) palmirai fejedelemmel, a réz érme másik lapján.

Az averzen a császár jobbra néző, babérkoszorus feje és *AYT (οκράτωρ) K(αῖσαρ) Λ(ούκιος) Λ(ομίτιος) AYPHΛIANOC CEB(αστός)* körirat; amattól balra *L(υκάβας* = év); jobbra *B* (=2) sziglák.

A reverzen a császár jobbra fordult, koszorus, ifju fejalakja. Körirata: *(AYT?) CPΩIAC OYABAΛΛAΘ(OC ΛΘHNO-*, vagy egészen *ΛΩPOC*; vagy *ΛΘHNY-* vagy *OY CEB?*). A fejtől balra *L(υκάβας)*; jobbra *E* (=5 dik uralkodási év.) sziglák.

4. Ugyanannak réz érméje. Fej és körirat az előlapon, mint az előbbin. — A hátlapon álló sas; csőrében koszoru; bal szárnya alatt pálmaág. Attól balra *L*; jobbra *Δ* (=4 sziglák.)

5. Ugyanolyan réz érme az előbbihez hasonló előlappal. Hátlapján kiterjesztett-szárnyu sas, fejét hátrafordiva. — Sziglája L-*Δ*.

6. Próbusz császár (276—282) réz érméje.

Előlapján az uralkodó jobbra néző babérkoszorus fejalakja és *Λ(υτοκράτωρ) K(αῖσαρ) M(άρκος) ΛYP(ήλιος) ΠPOBOC CEB(αστός)* körirat.

Hátlapján balfelé lépő és hátraforditott-fejü sas; csőrében koszoru; jobb szárnya alatt pálmaág. Tőle balra L; jobbra B (=2) sziglák.

7. Ugyanolyan előlapképü és köriratu réz érme.

A hátlapon kiterjesztett-szárnyu és jobbra billent-fejü sas; csőrében koszoru. A mezőnyön jobbra L(*νκάβας*=év); balra *Δ* =(4) sziglák.

8. Ugyanolyan averzveretü réz érme.

A reverzen balra lépő és visszaforditott-fejü sas; csőrében szalagos koszoru és jobb szárnya alatt pálmaág. A mezőny bal felén L(*νκάβας* = év); jobb oldalás ς (=6) sziglák.

9. Válensz császár (364—378) réz érméje.

Előlapján az uralkodó kettős gyöngykoszorus fejalakja *D* (ominus) *N* (oster) *Valens P* (ius) *F* (elix) *Aug* (ustus) körirattal.

Hátlapján a császár; baljában labarum; jobbjával egy térdelő foglyot nyom le. Körirata: Gloria Romanorum.

II. Emlékérmek.

1. A felséges trónörököspár egybekelési ezüstözött medaillonja.

Az averzen ő fenségeik jobbra néző mellképe négyszögü keretben.

A keret felső szára felett:

Kronprinz
Rudolf v. Oesterreich
geb. 21. August 1858.

A keret jobb szárán kivül:

Verlobt in Brüssel
am 7. März 1880.

A keret alsó szára alatt:

Prinzessin
Stephanie von Belgien
geb. 21. Mai 1864.

A keret bal szárán kivül:

Vermählt zu Wien
am 10. Mai 1881.

Az averzen az 1881-ki naptár vasárnapjai, a hónapok szellemes csoportositásával, 31 számot tartalmazó kis négyszög lapocskán vannak feltüntetve; az év fő ünnepei pedig a négyszög felső szárával kapcsolatos három következőnek külső része mellett kitéve.

2. Az aradi politikai vértanuknak piros selyem szalagon függő réz emlékérméje.

Előlapján e felirat:

Arad
1874.
Oktober 6.

Körben az előbbi körül:

A nemzet 13 vértanui
25. évi gyászemléke.

Hátlapján az országos czimer fölött két angyaltól tartott szent korona. A czimert alulról két egybefüzött cserág környezi.

III. Rendjelek.

1. Egy aranyozott szerb emlékrendjel, a milyeneket azok között osztottak ki, kik a legutolsó török háboruban részt vettek. A harczosoké vörös-kék-fehér, — a nemharczosoké kék szalagon függ.

Az averzen balra tekintő nő, — Szerbia nemtője, — jobb lábával zsákmányolt félholdas zászlón és ágyun áll; kiterjesztett jobbjában babér- és cserágból összekötött, lengő-szalagos félkoszorut tart; bal kezében a földön álló szerb fejedelemségi czimerpajzsot és az e felett tartott keresztet fogva.

Körirata: * Rat Za Oszlobogyenye J. Nezavisznost 1876. 1877. 1878. God (= Az 1876— 7—8. évi szabadság és függetlenség éretti háboru.)

A reverzen babér- és cserág képezte koszoruban *O* (brenovits) és *M* (ilán) betükből alakitott monogramm, felette a fejdelmi koronával alatt *IV*-el.

A babér és cserág egyaránt szalaggal van körülfüzve, melynek elülről látható részeibe azon helyek nevei vannak belevésve, hol a szerbek a nevezett háborukban harczoltak. Igy a balfelőli babérág szalagrészein felülről lefelé olvashatók: Sumátovácz, Nis, Ak-Palánka és Pirot; — a jobb oldali cserágon ugyanazon sorban Nikola, Vranya és Gredelicza.

2. Egy szerb, ezüst rendjel piros-kék-fehér szalagon.

Előlapján babér — és cserág közötti ezen 3 soros felirat:

Za
Chrábrost (bátorságért)
1877—1878.

Lent, a babér- és cserágat összetartó, szerb fejedelemségi czimerpajzs.

Hátlapján a következő, 3 soros felirat:

Milán
M (ilos) Obrenovits IV.
Knyáz Szrpszki.

Az ezen rendjelnek „miniature“, „Értesitônk“ VIII. évfolyama II. füzetének 85. lapján, a 12. sz. alatt van leirva; de az csakis az 1-sõ, vagyis az 1876. évi török háborura vonatkozik; ugyanott a leirásból a szerb czimerpajzs emlitése elmaradt, mit jelenleg pótlólag teljesitünk.

C) A könyvtár.

Azt illetőleg, Pesty Frigyes, választmányi tag ajándékából, bemutatom:

1. A „Századok“ második, vagyis 1868-ki évfolyamának I—X. füzetét. — Szerkeszté Thaly Kálmán.

2. Békés vármegye hajdanának I. kötetét, Haan Lajostól. — Pest, Lauffer Vilmos tulajdona.

3. A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából czimü művet Kővári Lászlótól. — Pesten: Ráth Mór. 1861.

4. Magyarország leirása I. kötetét — Fényes Elektől. — Pest, 1860. Ráth Mór bizománya.

Kérem a tisztelt választmányt, hogy az előadottakra szoritkozó jelentésemet becses figyelmébe venni sziveskedjék.

* * *

A főtitkárnak helyeslőleg fogadott jelentését követte:

Odor Samu pénztáros előterjesztése a társulat pénzügyének jelen állásáról, melyből kitünt, hogy az egyesületnek 3922 frt. és 36 krnyi tőkéje mellett 77 frt. és 28 krajczárra menő, költekezési készlete van.

* * *

A pénztárosi jelentésre következett dr. Benedek Albert főreáliskolai tanár és választmányi tag ezen czimü felolvasása: „A XVI. század kedélyhangulata és b. Balassa Bálint.“

Előadó nevezett tanulmányában a nemzetnek I. Mátyás halála után eddig nagydicsőségü multjáról való rohamos lesülyedése, vallási és politikai meghasonlása és kétségbeejtő szétmarczangoltatása fölötti mély elkeseredését a XVI. század irodalmából, mint ama kornak fő jellegét és uralkodó érzületirányát tünteti fel: s a mondott időszak számos költőiből vett idézetek, mint megannyi döntő érvek felsorolásával, b. Balassa Bálint lirájának azokhoz hasonló nagy keservét, mint költeményeinek nem egy felolvasott szakaszával igazolá, a század ugyanazon keserüségtől túlömlő és uralkodó lelkületéből származtatja.

A XVI. század jellemző érzelemvilágát hiven visszatükröző és lelkes értekezést a gyülés zajosan megéljenezvén, annak az „Értesitő“-ben közlése, Déschán Akhil inditványára, elhatároztatott.

* * *

A gyülés ezután a muzeum megadományozói, névleg dr. Despinits Péter és Pesty Frigyes uraknak; ugy Müller Károly, gimnáziumi, VIII. osztályu tanulónak, köszönetet szavazván:

és dr. Reiner Miksa ügyvédet egyhangulag taggá választván:

a jövő közgyülés programmjának kidolgozására, Benedek Albert elnöklete alatt Varjassy Árpád és Steiner Ferenczből álló bizottságot küldött ki:

mire az ülés, tárgysorozata kimerültével, feloszlott.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendkivüli, választmányi ülése, május 14.

Elölülő Rácz Atanáz, alelnök.

Megjelentek a választmányból és a társulati tagok küzül Pontelly István főtitkár; Varjassy Árpád titkár; Odor Samu pénztáros; dr. Niamessny Gyula ügyész; Déschán Akhil; Korbonics János; Stancsa Gyula és Stipel Fábián mint vendégek Dobján László és középiskolai ifjak.

Elnök a gyülést megnyitja.

Varjassy Árpád titkár felolvassa a mult havi jegyzőkönyvet, mely hitelesittetik.

Azután ugyanő, mint az idei közgyülés programmjának megállapitása végett kiküldött bizottság jegyzője, a következő jelentést terjeszti elő:

„Jelentés. A délmagyarországi régészeti és történelmi társulatnak f. é. április hó 30-án tartott választmányi ülése által a közgyülés tárgysorozata megállapitása végett kiküldött bizottság a következő megállapodást terjeszti a tisztelt választmány elé:

I. Az idei közgyülés f. é. júniushó 28-án szombaton délelőtt 10 órakor, a megyeház nagy-termében tartandó meg.

II. A közgyülés tárgysorozata a következő:

1. Elnöki megnyitó, Ormós Zsigmond elnöktől.
2. Az egyesületi tagok névjegyzékének felolvasása.
3. Pontelly István szerkesztő, főtitkár és muzeumőr jelentése a társulat idei, szellemi müködéséről és a muzeumunk számára beküldött adományokról.
4. Odor Samu társulati pénztáros számadása a társulat egész évi anyagi állapotáról.
5. A kiküldött számvizsgáló bizottság jelentésének előterjesztése.
6. Boleszny Antal orsovai plebános és választmányi tagnak értekezése: „Dáczián ak Malva tartománya és ennek nyugati várvonala“ czimen.
7. Inditványok tárgyalása.
8. Uj tagok választása.
9. Bizottság kiküldése a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére.

10. A közgyülés végeztével a muzeum megtekintése.

Temesvárott, 1884. május 14.

A kiküldött bizottság.“

Az ülés a fenti bizottsági programm minden pontját elfogadván, elhatározta, hogy a közgyülési meghivók, a megállapitott tárgysorozat értelmében kinyomatván, azok az egyesületi tagoknak idején megküldettessenek.

Kelt Temesvártt, 1884. május 14.

Pontelly István,
főtitkár.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat XIII. évi közgyülése június 28-án.

A derült tiszta ég visszfénye volt-e azon érdekeltségnek, mely a mai ünnepélyes nagygyülésünkön egybesereglett fényes közönség arczán felsugárzott? nem tudom.

De örvendetes tényként regisztrálhatom, hogy Délmagyarország hazafias, magyar eleménél a régészeti s történeti tudományok, és különösen a hazai mult iránti lelkesedés, mint nemzetünknek szintén egyik, régi jellemvonása, minden megujuló közgyülésünkön, országrészünk tudományos fejlődése jövendőjét illetőleg, a legszebb reményekre biztatólag szokott nyilvánulni.

Legyen annak egyik bizonyitéka a jelen nagygyülésen részt vett, választmányi és rendes tagok eme gazdag névsora:

Rácz Atanáz alelnök; Pontelly István főtitkár; Varjassy Arpád titkár; Odor Samu pénztáros; dr. Niamessny Gyula ügyész; Ardeleán György; Bede Gyula, Bessenyei Ferencz, dr. Breuer Armin, Déschán Akhil, Dobó László, Folly Emil, Gózsy Mátyás; Hidegkuty József, Horváth Pius, Kramár Béla, Kisfaludy Zsigmond, Korbonics János, dr. Laky Mátyás, Löwy Miklós, Marx Antal, Oseczky János, Schopf Antal, Stipel Fábián, Szőcs Lajos és Trailla György. Mint vendégek: Bach Ferencz; Glasz József, Petrovics Milos, Sallay Jenő, Stumfoll Ede és Verzár Márton mellett a középiskola ifjusága.

Elnök Ormós Zsigmond főispán pont 10 órakor, több társulati tisztviselő kiséretében megjelenvén, a közgyülést megnyitja.

Csupán szóbeli elölülői beszédet tart; mert, mint megjegyzi, hivatalos elfoglaltsága miatt az idén, ellenére az eddigi jó szokásnak, a helyzet szinvonalán álló, irott előadásra el nem készülhetett.

De különben is társulatunk viszonyairól, a főtitkári és pénztárosi jelentések alapján, kimeritő értesitést nyerend a közgyülés.

Fő dolog, hogy társulatunk egyesülése a muzeum-egyesülettel szerencsésen végbevittessék.

A többi társulatok hozzájárulását az egyesüléshez meg nem nyerhettük; mert azok független tevékenységöket féltették.

Az egyesülés eszméjének felkarolása és az annak valósithatása végett készitett javaslat ami társulatunk érdeme.

Annak következtében a muzeum-egyesületi gyülés már május 6-án ugy dolgozta ki az uj alapszabályokat, — hogy az egyesülés lehetséges legyen.

Fogadja el azokat, a szükségeseknek mutatkozandó változtatásokkal társulatunk, hogy az ekként végleg megállapitott alapszabályok miniszteri jóváhagyása után, — az egyesülés végbemehessen.

Különben is sok levén a társulatok száma, csak egyesüléssel vetekedhetünk a többi provinciális társulatokkal.

A muzeum-egyesület alaptőkéje 26,000, társulatunká 4 ezer forint lévén: ezen 30,000 forintnyi egyesitett összeggel több eredményt fogunk az egyesülés megtörténte után felmutathatni.

A gyülés igy megnyitottnak nyilvánittatván, és az egyesületi tagok névsora felolvasottnak tekintetvén, a főtitkár, Pontelly István adta elő következő, évi jelentését:

* * *

Tisztelt közgyülés!

Sajátszerü érzületek hatása alatt terjesztem elő mai jelentésemet, melyben idei társulati évünknek főleg szellemi mozzanatairól vagyok számot adandó.

Mert azon, bár hivatalos alakban szentesitést ugyan még nem nyert, de a kételyen szintén felülálló tudat, hogy a mostani nagygyüléssel nem csupán a jelen egyesületi esztendőnek, hanem társulatunknak, mely Délmagyarországon évek hosszu során át üdvösen működik vala, legalább az eddigi neve alatti munkássága befejezéséhez; illetőleg annak a „délmagyarországi muzeumegyesület"-tel való egybeolvadása stádiumához szintén eljutottunk: mig első sorban ugyan most is az általunk müvelt szaktudományok terén a lefolyt esztendőben elért vivmányok hü képe feltüntetését teszi kötelmemé; másfelől kétségtelenül azon méltányos követelést is támaszthatja irányomban, hogy egyesületünknek 13 éves fáradozásai eredményét, hacsak rövid vonásokkal, de lényegileg egyuttal kikerekitett egészében visszatükrözzem.

Az utóbbi feladat teljesitése alól azonban felment ez alkalommal azon speciális megbizatásom, melynek következtében kötelességemmé

vált, hogy társulatunknak a jelzett időszak alatti működése kimeritőbb körrajzát azon sajtó alatt levő monografiában vázoljam, mely Temesvár sz. kir. város humanitárius és kulturintézetei történetének felöleléséyel az orvosok és természetvizsgálók idei, buziási vándorgyülése emlékére, legközelebb fog megjelenni.

Az ott társulatunkról bővebben előadandók tekintetéből tehát e helyütt csupán az imént érintett tizenhárom egyesületi évünk tevékenysége, végeredménye egyszerü számbeli kifejezésére fogok szoritkozni.

Átmegyek azért tulajdonképeni kötelezettségem teljesitésére, t. i. társulatunk jelenlegi, bár előérzetünk szerint egyszersmind utolsó éve kifejtett munkásságának általános feltüntetésére azon ohajjal, vajha ehelyütt ma a „délmagyarországi muzeumegyesülettel“ együtt kimuló „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ nj közös czim alatt fénikszként megifjodva, egyesült erővel és a történet és régészet terén eddig külön nevek alatt szerzett érdemöket messze tulragyogó nemzeti, szellemi, tudományos és hazafias sikerek kivivására támadjanak fel!

Társulatunk idei éve, és minden sejtelem szerint egész életének utolsója, az azt megelőző tizenhárom társához méltó záradékul csatlakozik: mint a melyben a hazai régészetet és történetet ismét több, részint teljesen felderitett, részint a megoldáshoz közelebb vezetett kérdéssel előbbrevinnünk sikerült.

A Délmagyarországon felfedezett emlékhelyek és tárgyak korrendisége következetességét tartva szem előtt, a tisztelt közgyülésnek mindenekelőtt figyelmébe kell ajánlom délvidékünk azon őstelepeit és azok barbár leleteit, melyeknek évenkint ujabbak felkutatásával bekövetkezett szaporodta fáradhatatlan és szerencsés felfedezőnk, Milleker Bódognak különleges érdeme.

Az őskort követő, római időszakba sorakozó, aldunai müemlékek és nevezetes helyek; nemkülömben ugyanott a közép- és ujkori emlékművek és történetek szorgos buvárlója, Boleszny Antal, választmányi tagtárs az Ad Mediamnak ezután már kétségbe többé nem vonható municzipalitását két, római emlékkő feliratából sikeresen kideritette nemcsak; de azzal egyidejüleg a középkori Mihálđ vártól különböző mehádiainak, — melyet a mult században Mercy emeltetett, — a hasonnevü község déli részén, tehát a Mehádia északi végén fekvő mihálđival homlokegyenest ellenkező ponton épültét, az általa felkutatott és megvizsgált erőd romjai nyomán elvégre szintén mindenkorra érvényesen kideritette.

Ki továbbá társulatunk hálját több év óta a legnagyobb mértékben birja, Karácsonyi János már taval nem csupán Alsó-Eperjes helyfekvésének végérvényü meghatározhatására jelölte ki a tájékot,

ahol a Patócsyak ama hajdani fészkének körülbelül feküdnie kelle; hanem utbaigazitott azon irányra nézve is, amelyet követve, a mult iskolai szünidőben, régi várkastélyunk biztos nyomára akadhattunk: az idén pedig „A Csanádnemzetség és birtokai Délmagyarországon“ czimen irt, szélesismeretü tanulmányával, melynek hátralevő fejezetei a jövő évi havi üléseken fognak folytatólagosan felolvasásra kerülni, Délmagyarország legrégibb és legnevesebb családjának, valamint annak egykori birtokainak kiterjedtét és számát sikerült tisztába hoznia.

Magam Alsó-Eperjes fellelt, hajdan ötszögü zömtornyának rommaradványa felett, — a tavali iskolaévi szünidő alatti arkheologiai kirándulásomkor tett kutatásaim alkalmával, — tüzetes helyszini szemlét tartván, ama középkori erőd topografiai fekvéséről a jelen társulati évünknek mindjárt első havi gyülésén, körülményes szóbeli tudósitással szolgáltam.

Ugyanakkor előadott jelentésemben kiterjeszkedtem a délmagyarországi avar sáncvonalaknak autopsziai tanulmányom tárgyává tett azon szakaszára, mely Temesvártól észak felé a Marosig terjedvén, az országrészünk északi és déli határain túl is messze elnyuló óriási három védő gátmü közül, megfigyelésem első tárgyává lőn. Ennek városunktól a piskei Felsőerdőig vonuló darabját letérképezve, már a tavali közgyülésen terjesztém vala a tisztelt társulat elé.

A tavali iskolai szünidőben aztán tovább folytattam vizsgálódásomat az érintett sáncszakasz azon részén, mely a mondott piskei Felsőerdőtől odább a Maros balpartjáig, névleg azon pontig terjed, hol azzal szemközt a nevezett folyó jobb oldalán az aradvármegyei Szabadhely fekszik.

Czélom vala ugyanis közelebbi meggyőződést szereznem, vajjon a rómaiak idáig való terjeszkedésének nem lehetne e valamely kétségtelen bizonyságára akadnunk? De bár nyomról-nyomra, erdősürüségeken, szántóföldeken és kátyolokon keresztül jártam végig és eszközöltem többnemü kutatásokat, a temesvár-marosi sánctest vonalán: nemcsak semmi jelére sem találtam ama sáncszakasz római eredetének; de sőt azon első pillanatra feltünő és elhatározó körülmény, hogy minden pontján a mondottam sáncvonalnak, ugy ott, a hol az már laposabbra van leszántva; mint az erdőségekben, a hol az még hatalmas méretekben fennáll, annak mellvéde és nagyobb árka következetesen Dácziának van forditva: megdönthetetlen érv arra nézve, hogy azt a mai Erdély felé lakó valamely nép ellen egy a mai Temesvármegyében és ettől nyugatra lakó népnek kelle felhányia, mely minden más lehetett, csak római nem; mert bizonyára képtelenség volna, eltekintve minden egyébtől, azon feltevés, hogy a rómaiak állitólagos limeszüket saját maguk ellen forditva épitették volna fel.

Eddigelé különben is a döntő érvek többsége a kérdéses sáncz-művek ügyében az avarok részére nyomván le a mérleget: a Dunán keresztül fel a Maroson át északnak huzódó roppant hosszuságu sánc-testeknek avar, vagy római voltát illetőleg a vélemények, ha mindenkorra megoszolva nem maradnak, alighanem az avarok részére fogják teljesen a győzelmet kivivni még az esetben is, ha megengedjük, hogy ama technikailag nagyszabásu, határvédő sáncz-műveket, barbár megrendelésre, de római, szakértő, hadmérnöki kezek alkothatták.

Csak melleslag legyen itt még megjegyezve, hogy az általam bejárt határsáncz emlitett szakaszán a szükségeseknek mutatkozott méréseket eszközölvén, egyidejüleg 20—30 frtnyi jutalmat tüztem ki az annak rajonjában netán felszinre kerülendő római leletek beszolgáltatói számára; de minden részemről történt még egyéb intézkedések mellett sem birtam eleddig a rómaiak idáig való elterjedésének csak egy kétségtelen bizonyitékára is szert tenni.

Ezek után még nem ajánlhatom elég sürgősen a tisztelt társulatnak, hogy közép- és ujkori erődműveink közül, mielőtt azokat az eke teljesen elpusztitaná, letérképeztesse a nyárádi érdekes földvárat, mely egy kisebb, hármaskörü avar győr körsánczainak széthelyezéséből akként van konstruálva, hogy a nagyobb körsánczczal az attól bizonyos távolra eső kisebbet a harmadik körnek kettéosztott félkörei kötik két oldalról egybe.

Hasonló mérnöki felvételt igényelnek a szécsányi hatalmas hármas körsánczu földvár; nemkülönben a máslaki, ellyősi (áliosi) s a szépfalusi kerek földsánczok, valamint az utóbbi községtől nyugatra fekvő kettős körsánczu földerőd.

Égetőleg szükségesnek tartom ez alkalommal egyszersmind a tisztelt közgyülés figyelmét a nyárádi földvár körül ez idő szerint üzött azon barbárság rögtöni megszüntetésére felhivnom, melynél fogva annak tavalig illetetlen hagyott területén a vár kisebb, keletnek eső körsánczát, valamint annak közbülső két félkörsánczát, melyek az emlitett kisebb körsánczot az ettől nyugatra fekvő nagyobb kettős körsánczczal összekapcsolják: a mult ősz óta a müemlékek fentartásáról hozott törvényczikk és az azzal hasontartalmu régibb, megyei közigazgatási rendelet daczára, hazánkat megbélyegző vandalizmussal el-elszántják, holott az a vár, mint kettős, illetőleg kölcsönös védő rendszeren alapuló erőd a sik földön, legalább honunkban, tudtommal — unikumot képez.

Társulati munkásságunk évi eredménye egyébiránt a rendesen megtartatni szokott, havi gyülések mozzanatai összeségében lelvén valódi kinyomatát: rendén levő bizonyára, hogy mind idei szellemi működésünk hü képét különösen a havi üléseinken felovasott értekezések időrendi feleleventésével, — mind muzeumi gyüjteményeink gyarapo-

dását a havonkint befolyt, és ugyanakkori gyüléseken bemutatott műtárgyak összszámának kiemelésével feltüntessem.

Igy mindjárt az első, vagyis szeptemberhavi ülésen Pesty Frigyes, választmányi tag „Bizere és Zasty“ czimü czikkében, Rácz Károlynak „A zástyi apátságról“ a tavali nagygyülésen felolvasott tanulmányában foglalt, hibás véleményét Bizere és Zásty iránt, megczáfolta.

Az októberi gyülésen Rácz Károlynak „A Hunyadi és Szilágyi családok fészkei“ czimü felolvasása kerülvén sorra, annak állitásai dokumentálás nélkül szükölködőknek találtatának.

A novemberi ülésen Boleszny Antal választmányi tagnak „Ad Mediam, Mihálđ és Mehádia“ czimen előadott, jeles értekezése tartalmáról már fentebb megemlékezénk.

Deczember havában Karácsonyi Jánosnak „A Csanádnemzetség és birtokai Délmagyarországon“ czimen irt, terjedelmes tanulmánya első része, mely a mondott nemzetség XIII.—XVII. századig terjedő családfáját tartalmazza, olvastatott fel.

Az 1884. januári ülésen Stancsa Gyula főreáliskolai tanár tartott csinos és érdekes előadást „Az ókori üvegfestészetről.“

Februárban Karácsonyi Jánosnak „A Csanád-nemzetség és birtokai Délmagyarországon“ czimü, nagyszabásu értekezése második része, mely a mondott nemzetség által alapitott községek kulturképét tárja elénk, került felolvasásra.

Márcziusban a jelen sorok irója értekezett Budapesten tett tanulmánya alapján „Az országos ötvösmű-kiállitásról“; az ott közszemlére kitett műtárgyak jelesbjei művészeti motivumai és stilje jellegzésével feltüntetvén az ötvösség fejlődését annak a 14—15. században elért, legmagasb fokáig.

Az áprilhavi ülésen dr. Benedek Albert választmányi tag „A XVI. század kedélyhangulata és b. Balassa Bálint“ czimmel tartott történet-irodalmi essay-jében meglepő szakavatottsággal mutatta ki a XVI. századi históriás énekesek, kivált a b. Balassa Bálint költészetéből azon, majdnem kétségbeesettnek mondható közszellemet, mint az akkori reményvesztett kornak nyomott, buskomor, szétdult és elvégre a vallásosságban menedéket kereső közérzülete kifolyását, mely a vallási és politikai meghasonlás és az azok megérdemelt büntetéseként a török, német, tatár és a többi dulások csapásaiból származott.

A májusi, rendkivüli, havi gyülés aztán a nagygyülés programjának megállapitásával foglalkozott.

A jelen közgyülésen pedig társulatunk kitünő tagja, Boleszny Antal plebánosnak terjedelmes és beható értekezését; „Dáczianak Malva tartománya és ennek nyugati várvonala“ czimén lesz szerencsénk meghallgatnunk.

Ezen alkalommal engedje meg a tisztelt közgyülés kijelentenem, hogy minekutána egy évvel ezelőtt olvastatott fel e teremben „A zástyi apátság“ czimén egy csakhamar merő tévedéseken alapulónak bizonyult értekezés, mely a kérdéses apátságot az aradvármegyei csicsérszigeti romokban vélte felismerni; ugyanitt, egy év multán, örvendetesen konstatáljam, hogy a nevezett értékezés tévelyeit hazánk első diplomatikusa, Pesty Frigyes nemcsak mindjárt kezdetben felderitette; hanem honunk egy másik, nagyérdemü tudósa, Foltin János, az illető apátságnak az egri egyházmegyébe tartoztát, és annak Szabolcsvármegyében még most is felismerhető helyfekvését „A zástyi apátság“ czimü halhatatlan müvével örökre mindeu kétségen kivül helyezte.

Rácz Károly a tévelyek furfangos szerzője azonban, kit eleinte jóhiszemüleg magam is követhetni véltem, nemcsak hogy tévedését be nem ismerte, mi Pesty és Foltin szives helyreigazitásuk után neki legkevésbé derogált volna; hanem egy hozzám beküldött, de valami érdemleges érvet most sem tartalmazó és azért általam ki sem adhatott ujabb értekezésben; ugy egy annak rövidletének mondható másikban, mely az „Alföld“ idei 118. sz. tárczájában jelent meg: még egyre hamis hurokat pengetve, világosan kideritett tévelyeihez bakafántosan ragaszkodik.

Ugy ennek szomoru bizonyosságául, mint a zástyi és biczerei apátságok helyfekvése kérdésében érvényre emelt, megdönthetetlen történeti igazság érdekében, legyen szabad ez ünnepélyes pillanatban még Karácsonyi Jánosnak hozzám intézett következő „Nyilt levelét“ is felolvasnom. (Következett a mondott „Nyilt levél“ felolvasása, mely Rácz Károly érveit szintén teljesen pocsékká tevén, az „Értesitő“ jelen füzetében második vezérczikknek van közölve.)

Továbbá muzeumunk gyüjteményes osztályainak gyarapodását illetőleg van szerencsém tudomásul adnom, hogy

A) Régi és ujabb műtárgyaink tára 51 darabbal;

B) Érme- és bankógyüjteményünk 136 érez- és papirpénzzel; és

C) Könyv- kép- és okiratárunk 20 nagyobb-kisebb kötettel 167 képpel és 40 füzettel szaporodott.

Fájdalmas azonban, tisztelt közgyülés, hogy midőn évenkint elismerésre méltó haladást mutatunk fel, nem lehetünk el érzékenyebb veszteségek nélkül sem.

Három derék tagtársunknak az idén elhunyta annál nagyobb bánattal tölti el keblünket, minél mélyebb meggyőződésünk, hogy bennök nemcsak jó hazafiakat sirattunk meg, kiknek ketteje karddal is kezében védte függetlenségi harczunk korszakában a hont; de alig lesz tudtommal e teremben valaki, a ki az elköltözöttek egyike, vagy másikában az igaz barátnak veszteségét is meg nem könyezte volna.

Barách József, Menczer Armin ér Peres György távoztuk megemlékezésekor találjunk némi vigaszt a költőnek mindegyikre közülük alkalmazható szavaiban:

„A ki ugy él," mint t. i. ők éltek polgártársaik közbecsülésében, „Önérzése dicső Pantheon annak, és a jók szive alatt fennmaradand neve!" ....

Végül hálás köszönetet mondok nem csupán muzeumunk nagylelkü megadományozói, jótevői és Meczénásainak; de első sorban társulatunk önzetlen, hazafias, szellemi támaszainak, az én szeretett és jutalmukat egyedül a hazának hozott legnemesebb, mert tudományos áldozatokban kereső munkatársaimnak, kiknek veritékgyöngyei vajha jutalmukat leljék az ő fáradozásuk által is minél-előbb elérendett azon dicső jövőben, midőn megczáfolva fognak lenni koszorus költőnk bánatos igéi:

„Viszszanéz a magyar, sohajtva néz viszsza, ...
Te dicső hajdankor, fényes napjaidra, ...
Szomoru tallóján ősi hirnevének ...
Hejh! Csak ugy böngész már valamit .... mesének."

* * *

A zajosan megéljenzett, főtitkári jelentést követte a társulat érdemes pénztárosa és tiszteletbeli tagja Odor Samunak kimutatása az egyesület egész évi vagyoni állapotáról ezen foglalatban előadva:

„Tisztelt történelem- és régészettársulati közgyülés!

Az alapszabályok 13. §-hoz alkalmazkodólag, az 1883. évi junius 1-től az 1884. évi május 31-ig terjedő XII. évfolyamban, a „Társulat" pénztárába befolyt és kezelésem alá vett jövedelmekről és kiadásokról vezetett naplóm és nyilvántartásommal egyező

számadásomként

mindenekelőtt tájékozás végett tisztelettel kimutatni van szerencsém, hogy az 1883. évi junius 19-én tartott közgyülésben tárgyalt felmentésemmel tudomásul vett XI. évi rendes számadásom szerint a társulatot

alapitó	21
tiszteletbeli	10
évdijas	234
összesen	265 tag képezte; kiknek azóta
alapitó	—
tiszteletbeli	—
évdijas	6
összesen	6 taggal

szaporodott 271 létszámából

időközben elhalt:

Barách József, kir. tanácsos, nyug. pénzügyigazgató, Temesvárott, 1,

Menczer Armin, temesi pénztári igazgató, Temesvárott, 1,
Percs György, Temesvár sz. kir. város főszámvevője, Temesvárott, 1;

Okadatott kérelem folytán:

az aradi gimn. Önképző-kör 1,
a fehértemplomi gimn. Önképző kör 1,
Bertalan Alajos, főgimn. tanár Szegeden 1,
Jakabffy Aladár, gyógyszerész, Máslakon 1,

felmentettekkel kevesbedett 7 tag leszámitásával, a „Társulat“ ma 264 tagból áll; — kik közül a nyilvántartásommal egyező kezelési naplóm szerint, jelesül: 2 alapitó tag által földtehermentesitési kötvényben à 100 forint fizetett 200 frt — kr.

19 alapitó tag által, „kik közül egy háromszor, s egy kétszer alapitó,“ 100 frt illeték szerint időközönként lefizetett, és azonnal a takarékpénztárba elhelyezett alapitói dijak után az 1883. évi deczember 31-éig járult kamatok hozzászámitásával tőkésitett 2862 frt 83 kr.

és a pénztári tartaléktőke növelésére választmányi utalvány folytán a költekezési készletből még az 1878. évben kimenesztett s takarékpénztári kezelés alatt levő és az 1883. évi deczember 31-ig felszaporodott tőkésitett kamattal együtt 211 frt 80 kr.

valamint a „muzeum gyarapitására“ jelesül Bay Ilona urnő, Folly Emil cz. kanonok, Korbonics János nyug. tanár-esperes, a Bayersdorf-Biach kereskedő czég és a temesvári, első takarékpénztár által időközönként ajándékozott s takarékpénztári kezelés alatt levő és az 1883. évi deczember 31-ig felszaporodott tőkésitett kamattal együtt 429 frt 59 kr.

s végre a néhai Lo-Preszti-féle ó-palánkai siremlék felállitására begyült adakozásokból „siremlék fentartási alap“ czimén takarékpénztári kezelés alatt levő, tőkésitett kamattal együtt 218 frt 14 kr.

összesen: 3922 frt 36 kr.

azaz: háromezerkilenczszázhuszonkét forint 36 krt tevő és kezelésem alatt létező „tartaléktőke-alapja“ van a tisztelt társulatnak.

Illetve a társulat szükségletei fedezésére befolyt rendelkezési alapot:

számadásom a következő; jelesül:

1. Az 1883. évi június 19-én tartott közgyülésen tárgyalt és fölmentésemmel tudomásul vett X. évi rendes számadásom szerint, a további kezelésül fenmaradt készlet 37 frt 68 kr.

2. A 2351/6075. számu 2 drb. 100 frtot képviselő földtehermentési kötvény után az 1883. évre esedékessé vált „állami adó levonása után“ a napló 79. sz. a. bevételezett illetékes kamat-jövedelem 9 frt 79 kr.

3. Kezelési naplóm szerint a XII. év folyama alatt 177 évdijas tagnak 5 frt illetéke után a folyó és hátralékos tagsági dijak czimén 885 frt — kr.

és egy tag által tagdijas részfizetés szerint 2 frt — kr.

a pénztár érdekében póstai megbizás igénybevétele folytán pénzes levelekért fizetett és a kültagok által megtéritett póstabér czimén befolyt 1 frt 38 kr. 888 frt 38 kr.

s igy összesen 935 frt 82 kr.

bevételből:

1. Pontelly István társulati főtitkárnak az 1883. évi junius 1-től az 1884. évi május 31-ig terjedő évre illetékes tiszteletdija fejében és nyugtatványok mellett naplóm 35, 69, és 122 140. számai szerint 200 frt — kr.

2. A muzeum kezelése és rendezése körül tanusitott készséges szolgálata elismeréséül jutalom czimén Pontelly István főtitkárnak naplóm 7. száma szerint 80 frt; Varjassy Árpád titkárnak naplóm 28. száma szerint 40 forint 120 frt — kr.

3. Rösch G. F. temesvári kereskedőnek Pontelly István főtitkárnak kiszolgált irodai szerekért naplóm 28. sz. szerint 3 frt 41 kr. Uhrmann E. könyvsajtó-tulajdonosnak az 1883. évi junius 19-én tartott közgyülés ünnepélyessé tételére rendezett tánczmulatságra rendelt 350 drb meghivóért naplóm 133. sz. szerint 5 frt 20 kr. 8 frt 61 kr.

4. Elnöki megbizás folytán Pontelly István főtitkárnak a Budapesten rendezett ötvösmű-kiállitáson személyes tanulmányok tétele és a társulat muzeumából a kiállitás számára átadandó némely tárgyak felvitele czéljából uti költségei fedezésére naplóm 131. száma szerint kimenesztett 40 frt — kr.

5. A társulati muzeum számára részben küldött, részben beszerzett könyvekért, butorokért s egyéb beszerzett tárgyakért kimenesztett, jelesül Pontelly István főtitkár által Schuku János cs. kir. hadnagytól a muzeum számára megszerzett 109 drb régi s ujabb ezüst és 180 drb réz érmekért naplóm 98. száma szerint 10 frt; Csiky Mihály által a muzeum számára küldött könyvekért fizetett vasuti bérre naplóm 103 sz. szerint — frt 62 kr.

A budapesti muzeum részéről a társulat számára elnöki uton megszerzett 2 drb szekrényért fizetett vasuti hozatalbérre naplóm 76. száma szerint 10 frt 29 kr.

Czerneszky Józsefnek az 1883-ik évi közgyülés alkalmával a muzeumi helyiségeknek és ablakainak takaritásáért napló 15. száma szerint 2 frt — kr.

A társulat érdekében hozatni engedélyezett és az 1884. évre szolgáló sorsolási tudositóért naplóm 93. sz. szerint 3 frt 05 kr.

Schlemmer József verseczi lakos által a muzeum számára küldött képért fizetett vasuti hozatalbérre napló 95. sz. szerint 1 frt 35 kr.

Leyritz Ignácz temesvári lakatosnak a muzeum számára készitett szekrénykulcsokért naplóm 96. sz. szerint 1 frt 35 kr.

Havenda temesvári üvegesnek a muzeum részére készitett 1 ablaküvegért naplóm 4. sz. szerint — frt 40 kr.

A muzeum számára Budapestről küldött „Budenz-Album“ czimü könyv ára és póstabére fejében napló 124. sz. szerint 2 frt 85 kr. 31 frt 91 kr.

6. A csanád-egyházmegyei sajtónak az „Értesitő“ 1883. évi III. s IV. és az 1884. I. s II. füzete kiállitásáért és kiadványozásáért naplóm 22, 66, 111. és 136. sz. szerint 412 frt 50 kr.

7. Beranek J. temesvári kősajtósnak az „Értesitő“ 1883. évi III. és IV. füzeteibe készitett ábrákért naplóm 24. és 60. számai szerint 34 frt — kr.

8. A társulati pénztár érdekében tagságdijak behajtásával megbizott Farkas Bálintnak az 1883. év második felében kiérdemelt illetéke fejében naplóm 92. sz. szerint 10 frt — kr.

9. A társulati pénztár érdekében való megbizatásom folytán teljesitett eljárásom következtében a hátralékos tagdijjal adós kültagok érdekében eszközölt kir. póstai megbizás- és vett utalványlapokért és az azokkal járó póstabérekért és egyéb a fizetést teljesitők által kivánt pénztári nyugtatványok levélboritékaiért az éven át igényelt és a választmányi ülésekben havonként elszámolt bélyegköltségekre kimenesztett 12 frt 21 kr.

elnökileg kiutalványozott számlák és azokra vezetett nyugtatványok mellett összesen kiadott 869 frt 23 kr.

leszámitása után a pénztárban fenmaradványként kitünő 66 frt 59 kr.

azaz: hatvanhat forint ötvenkilencz krajczár költekezési készleten kivül — van még a tisztelt társulatnak külön vezetett nyilvántartásom tanuságaként 130 évdijas társulati tagnál az 1873. évi

szeptember 1-től az 1883. évi augusztus 31-ig terjedő időre 476 5 frtos tagilleték után mindössze 2380 frtnyi hátralékos követelése is, melynek behajtása iránt intézkedni méltóztassék.

Temesvárott, 1884. jún. 2-án

Odor Samu,
társulati pénztáros.

* * *

A részletes és kimeritő pénztárosi számadás általános elismeréssel fogadtatván, Odor Samu számadó urnak felmentését a kiküldött számvizsgáló bizottság előülője ekképen véleményezte:

Alólirott számvizsgáló bizottság a jelen számadást tételről tételre megvizsgálván, a bevételeket és kiadásokat a pénztári naplótételekkel tökéletesen egybevágóknak, — ugy a bevételi, valamint a kiadási tételeket kellőleg támogatva, — a számadás szerint fennmaradó készpénzt, értékpapirokat, és a takarékpénztári könyveket minden hiány nélkül készletben találta. Ugyanazért javasolja, hogy a számadónak a felmentvény megadassék.

Temesvárott, 1884. jún. 8.

Déschán Akhil Korbonics János.
Dr. Niamessny Gyula.

* * *

Az évi számadásra megadott közgyülési felmentést követte Boleszny Antal választmányi tagnak értekezése: „Dácziának Malva tartománya és ennek nyugati várvonala“ czimmel; melyet Varjassy Árpád titkár, kire a havi gyülések jegyzőkönyvei és az ülésekre szóló meghivások szerkesztése is bizvák, olvasott fel.

Szerző ezen tanulmányában Dácziának három, római tartományra való felosztását tárgyalván, különösen a Malva nevezetünek határait és a Tsiernáktól egészen Tibiskumig elhelyezett Ad Mediam, Pretorium, Ad Pannóniosz, Gaganisz és Maszkliánisz kasztrumok topografiai leirását, autopszia utján szerzett tapasztalata alapján, ritka helyismerettel állitja szem elé.

A lelkes tapsokkal jutalmazott értekezés közlése közgyülésileg elhatároztatván, azt jelen füzetünk hozza.

* * *

A tárgysorozat következő pontja szerint társulatunk és a délmagyarországi muzeum-egyesület egyesülésének kérdése került inditványkép napirendre.

Ez ügyben az elnökség Bessenyei Ferenczneк ugy a két társulat egyesitése érdekében végzett irásbeli munkálatai, mint a megvitatott alapszabályok kidolgozására forditott fáradozásai iránt elismerőleg nyilatkozván, őt, mint a muzeum-egyesület jegyzőjét felhivja, hogy a mondott társulat jegyzőkönyvét olvassa fel.

Annak alapján a közgyülés a délmagyarországi muzeum-egyesületnek a társulatunkkal czélzott egyesülési készsége iránti végzését megértvén, e nevezett jegyző további elnöki felszólitás következtében az egyesiteni szándékolt társulatok uj alapszabályait pontonkint olvassa fel.

Déschán Akhil mindjárt a czim ellen tesz kifogást.

Ugyanaz ellen szólnak fel Horváth Pius és Bede Gyula is.

A czimkérdés egész kis vitát idézvén elő, végre Déschánnak Bede által támogatott inditványára határozatba ment, hogy az egyesült társulat a jövőben: „A délmagyarországi régészeti és történeti muzeumtársulat“ czimét viselje.

Az egyesülésre vonatkozó távgyalások évek óta folyamatban lévén, a kérdésben levő összeolvadásra az elhatározás társulatunk részéről szintén ki lett mondva.

Váratlanul lepte meg tehát a közgyülést dr. Laky Mátyás, főreáliskolai igazgató azon inditványa, hogy az egyesülés maradjon függőben, mig a délmagyarországi természettudományi társulat egyesülési vágyát a maga részéről hasonlag el nem fogta határozni.

Ezen inditványhoz dr. Niamessny Gyula is hozzájárult azon megjegyzéssel, hogy az alapszabályok addig is közöltessenek a természettudományi társulattal.

Sem az elnökség, sem a közgyülés részéről a csatlakozási vágy ki nem fogásoltatván, végzéssé lőn, hogy a czimekre nézve megváltoztatott alapszabályok az azokon tett egyéb, stiláris módositásokkal együtt, nehogy az uj egyesület tevékenysége mindjárt kezdetben megakasztassék, az illetékes miniszteriumhoz három példányban felterjesztessenek.

* * *

A főtitkár inditványára továbbá ugyanitt ünnepélyes köszönetet szavaz a közgyülés Stipel Fábián, sz. kir. temesvár-városi közgyám urnak, ki a muzeum régi, elnyütt okiratait és könyveit, melyeknek egész halmaza a jelen alkalommal közszemlére volt kitéve, ódon alakjuknak ritka müvészi kiméletével, javitotta ki, vagy kötötte be.

Az elismerés ezért általános éljenviharban nyilvánult.

* * *

Azután társulatunk köztiszteletü alelnökének következő átirata került felolvasásra:

„A „délmagyarországi muzeum“
tekintetes Igazgatóságának

Temesvárott.

Temes-vármegye lelkes közönsége mult 1883-ik évi február 20-án fényes ünnepélyekkel örömmel teljesen ülte meg mélyen tisztelve szeretett

főispánjának, méltóságos Ormós Zsigmond urnak 70-ik születési napját, melynek örök emlékéül többek között az ünnepélyt rendező bizottság az ünnepelt nagy férfiunak arczképét is Radniczky E. jeles bécsi, egyetemi tanár által kivésette és itt helyben egy, több magyar iró által szerkesztett „Emlékkönyvet“ adott ki.

Az ezen ünnepélyeket rendező bizottság nevében van szerencsém a nevezett Radniczky tanár, — a jelenleg élő vésőművészek egyik legjelesbike által készitett emlékérmék eredeti vésetét; továbbá az ez alkalomból ezen bizottság rendelkezése számára fenntartott bronczérmékből 120 darabot; — az érintett „Emlékönyvből“ pedig 40 példányt azon tiszteletes kéréssel a mélyen tisztelt Igazgatóságnak felajánlva, idemellékelten megküldeni, hogy:

1. Az eredeti vésetet örök emlékül a muzeumban elhelyezve megőrizni;

2. Az érmékből és az „Emlékkönnyvekből csere utján saját tárát gazdagitani; illetőleg azokból a muzeumunkat látogató kitünőbb idegen vendégeknek is juttatni sziveskedjék; kik bizonyára velünk együtt az ünnepelt férfiunak, a nemzeti kulturánk és tudományos irodalomunknak diszére az ezen, délmagyarországi muzeum alapitása körül is szerzett és soha el nem hervadó érdemeit mindenha becsülni, tisztelni és bizonynyal áldani is fogják; ki egyébiránt legmélyebb tisztelettel maradtam

Temesvárott, 1884, junius 20.

alázatos szolgája,
Rácz Atanáz, kir. tanácsos és
orsz.-gyülési képviselő.“

A közkedvességü királyi tanácsos, országgyülési képviselő és társulati alelnök felolvasott levelében foglaltakat a közgyülés egyhangulag elfogadta nemcsak; de a főtitkár egyszersmind az azok értelme szerinti eljárásra lőn végzésileg utasitva.

* * *

Azután szóbahozatott az elnökség részéről azon csereajánlat, melyet az ötvösműkiállitáson is szerepelt ernesztházai ezüst leletünk kivált szerb érméi tárgyában a nemzeti muzeum inditványozott, és melyet az elnökség beleegyezésével a főtitkár, a társulat utólagos jóváhagyása reményében, elfogadott.

Az elnökség meghagyása szerint a főtitkár, mihelyt a becserélt, főleg Dusán Istvánféle ezüst érméinkért felajánlott más szerb és bolgár fejedelmi pénzeket a nemzeti muzeumtól kézhez veendette, azonnal a legközelebbi választmányi ülésnek be fogja azokat mutatni, — a visszaérkezendett ernesztházai lelettel együtt.

* * *

Ez alkalommal a közgyülés köszönetet szavazott még Folly Emil cz. kanonok, pápai kamarás és lovagnak, ki évenkinti dicséretes szokásához képest, az idén szintén 25 frttot ajánlott el muzeumunk belső berendezésre.

Elnöki inditványra a közgyülés, mint a megelőző években, jelenleg szintén, elismerésül 80 és 40 frtot szavazott meg a fő- és altitkárnak.

* * *

Az uj tagok választását kitüző programmpontra kerülvén igy a sor, alapitó tagul egyhangulag és közlelkedéssel Horvát Boldizsár, Temesvár országgyülési, pártonkivüli képviselője; — rendes tagokul pedig dr. Grósz József, lippai plébános és Bessenyey Sándor, m. kir. járásbirósági dijas Károlyfalván választattak meg.

Ugyanekkor közszeretetü alelnökünk, Rácz Atanáz, kir. tanácsos emelvén fel szavát, eddigi alelnöki állásától, melyben 13 éven át viselte a társulat közgazdasági és számos, más ügyeinek gondját, azon okból, mivel mint országgyülési képviselő városunkból huzamosb időszakokon keresztül távol lenni kényszerülend, magát felmentetni kéri.

Ez egyhangulag visszautasittatván, melléje másodalelnöknek ifj. Ormós Zsigmond, Temes-vármegye alispánja kiáltatott ki.

* * *

Végül a közgyülési jegyzőkönyv hitelesitésére egy Rácz Atanáz, Wimmer József és Bessenyey Ferenczből álló bizottság küldetvén ki; és maga a közgyülés a főtitkár által a muzeum megtekintésére felhivatván: a közszemlére kitett érmék, festmények, okiratok, képek, könyvek és más ujabban befolyt műtárgyak megszemléltével, az egybesereglett közönség azon meggyőződésben indult a muzeum megtekintésére, hogy: „Minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve; minden dal, régi hősökről énekelve; minden bokor régi jámbor felett ültetve; és minden kő, régi tettek helyén emelve; megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni; az érzelmeknek, gondolatoknak és tetteknek több terjedelmet, tartalmat és czélrahatást szerezni; s az egyesek egész lényére bizonyos nemesitő, sajátos bélyeget nyomni; mely nélkül (mi maroknyi magyarság) mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fognánk, mint parányi vizcsep az óczeánban, tolongani.“

Kelt Temesvárott, 1884. júliushó 12-én.

Pontelly István,
társulati főtitkár.

Egyveleg.

A „Délmagyarországi muzeum-egyesület"-be alapitó tagként belépett Temesvár szab. kir. város törvényhatósága az alapitó tagsági dijt képező, s tiz év alatt lefizetendő 5000 frt. első, esedékessé vált részletét, 500 frtot a muzeumi őr részére megszavazott 50 frtnyi évi járulékkal együtt Ormós Zsigmond, mint a muzeum-egyesület elnökéhez beküldte. — Éljen!

Magyarosodunk. Az 1883. év második felében a következő délmagyarországi lakosok változtatták meg vezetéknevöket: Jedlicska Sándor alibunári lakos **Hunyadira;** Jungen László zsombolyai lakos **Józsára;** Küszkalt József temesvári lakos **Bátorira;** Lichtenstein Ignácz lugosi lakos **Lugosira;** Mikolaevicsi Miklós oraviczai lakos **Kővárira;** Pollák Dávid szentandrási lakos **Pécsire;** Schnellberger Emil lippai lakos **Sziklaira;** Spitzer Ernő Uj-Aradról **Ormosra;** Tirjung Péter gyertyámosi lakos **Kisfaludira;** Weinczierl Rezső Oraviczbányáról **Szőlősire;** Vukassovics Tódor Temesvárról **Villányira;** Deutsch Armin Lugosról **Dérire.**

Horváth Boldizsár, Temesvár pártonkivüli képviselője, junius 14-ki megválasztása emlékére Radisics Jenő, az uj képviselő nevében a következő, nevezetes összegeket kézbesité részint a hatósági közegek, részint az illető elnökségeknek: 1. A polgári menház részére 200 frt. 2. A Gizella-árvaház részére 200 frt. 3. A segély-alap részére 100 frt. 4. A 3 gyermekkert részére 150 frt. 5. A délm. tört. és rég. társ. részére 100 frt. 6. A délmagy. muzeum-egyl. részére 200 frt. 7. A phylharm. társulat részére 100 frt. 8. A szinügy-gyámolitó-egyl. részére 200 frt 9. A jogász-egyesület részére 100 frt. 10. A term. tud. társulat részére 100 frt. 11. A 3 tüzoltó-egyesület részére 150 frt Összesen 1600 frt. Ad multos annos!

Temes-vármegye monografiája. Temes-vármegye közönsége 1868-ban a megye monografiájának megirására pályázatot hirdetett. De ámbár a megye közönsége ezuttal is, mind rendesen anyagi tehetségéhez képest kellően adakozott, a czélba vett siker főleg azért, mert a pályamü megirására az egyedül jelentkezett Pesty Frigyes urral, a magyar tudományos akademia rendes tagjával az anyagi kérdések tekintetében megalkudni nem lehetett, maig is elérhetetlen maradt, noha a közadakozás utján e czélra befolyt összeg tőkéje, az időközi kamatokat nem számitva, 3192 frt. 20 krt. tesz ki. — Ormós Zsigmond főispán, az eszme lelkes megpenditője, most kiemeltette a megyei levéltárban heverő ügyiratokat, s a májushóban tartatott megyei közgyülés elé terjesztette, hogy ezen fontos müvelődési ügy a feledés homályából kiemeltessék és uj életre hozassék.

Idióták és kretinek Temes-vármegyében. Hivatalos kimutatás szerint Temes-vármegye területén 227 kretin van; kik közül 215-ről a család, 12-ről az illető község gondoskodik. Született kretin

16; betegség folytán kretin lett 209. Legtöbb kretin van Lieblingen, hol 16 kretin létezik; azután Gyarmathán és Belinczen hol 12: s Budinczen, hol 11 kretin van. E szerencsétlenek legnagyobb száma gyermekkori betegségek folytán beállott elmegyöngeségben szenvedők, a kiknél a beszélési tehetség megvan ugyan; de az érzékfeletti fogalomképzésben fölötte szegények; öntudatos munkálkodásra pedig képtelenek.

A némely megyék határának egyes közégek és puszták átcsatolása által való kiigazitásáról szóló 1884 évi VII. t. cz. 1. §-nak 8. pontja értelmében Daruvár községe Krassó-Szörény-vármegyébe, s Gyurgyevo községe Torontál-vármegyébe kebeleztetvén át, az azon községekre és azok lakosaira vonatkozó összes ügyiratok kiválasztása vált szükségessé. Temes-vármegye alispánja ennek folytán megtette ez irányban az intézkedéseket, s mihelyt az illető közegek kikeresik az iratokat, a Daruvár községre vonatkozó iratok Krasó-Szörény és a Gyurgyevo községre vonatkozó iratok Torontál-vármegye törvényhatóságának fognak átadatni. Különben ez ügyet Temes-vármegye május 6-án, Torontál-vármegye április 24-én és Krassószörény-vármegye május 12-én tartott közgyüléseiken tárgyalták.

Missics János, Temesvár elhunyt képviselőjéről már a mult füzetünkben között életrajzi adatokon kivül, a P. L. után még a következőket iktatjuk ide: „Missics 1827-ben született Lippán; tanulmányai végzetével ügyvéddé lett. 1848-ban az első magyar miniszteriumban fogalmazónak nevezték ki. A szabadságharcz után visszavonult a politikai térről. 1861-ben Temes-vármegye alispánjának s egyuttal a lippai kerület képviselőjének választották meg.“ — Hamvai Lippán, a családi sirboltban helyezvék el.

Április 26-án elhunyt tagtársunk, Menczer Armin 1832-ben, Békésen született. Az eszes, tehetséges fiatal embernek a kereskedői pályára lévén hajlama, annak képeztetett ki. Mielőtt azonban e pályára tényleg léphetett volna, a szabadságharcz viharai ütöttek ki és Menczer nem maradhatott el, hol a hazáért tettre hitt a hazaszeretet. Beállott tehát honvédnek s mint ilyen, tevékeny részt vett a szabadságharczban. 1849. évi januárhó 1-én Pancsova előtt, Neudorfnál megsebesült, minekfolytán Szegedre küldetett gyógykezeltetés végett. Felgyógyulván, ismét kardot kötött, és résztvett a szebeni csatában; itt elfogatott és a 24. számu gyalogezredhez besoroztatott. De itt csak 1 évig szolgált, mert a szabadságharczban kapott sebei következtében elbocsátották. Menczer azután mint üzlettárs lépett be Metz helybeli tekintélyes czég kereskedésébe. Később — tisztán hazafias szempontokból, a magyar elem támogatása és anyagi erejének fejlesztése végett, — megalapitotta a temesi takarékpénztárt, melynek életfogytiglan igazgatója volt. Működésében ép ezért nagy támogatásra lelt a város és a megye részéről. Menczernek köszönhető, hogy városunk aránylag nem károsodott meg annyira a bécsi krach alkalmával, mint a többi vidéki városok az országban. — Menczer azelőtt olasz konzul is volt, s birtokosa egy olasz rendjelnek.

A boldogultnak hült tetemei vasárnap, április 27-én délután 4 órakor helyeztettek örök nyugalomra a belvárosi sirkertben.

Legyen neki könnyü a föld! Emléke pedig legyen áldott, maradandó és kegyeletes közöttünk!

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

X. ÉVFOLYAM. 1884. IV. FÜZET.

Mágócsy Gáspár öröksége.

Dr. Márki Sándortól.

Nemes Mágócsi Porkoláb Márton huzamosabb idő óta birta Csongrádban Algyőt és Dóczot; Békésben Fábián-Sebestyént; Csanádban[1]) Mágócsot s Baranyában Nagyvátot és Szentmihályfalvát, midőn saját és néhány befolyásos emberének kérelmére II. Ulászló király 1515. május 3-án csütörtökön, a szent kereszt föltalálásdnak ünnepén, külön oklevél kiadatása által erősitette meg abban.[2])

Porkoláb Márton már ekkor családos ember volt. Erzsébet nevezetü feleségétől öt gyermeke született: Ferencz, András, Tamás, Gáspár és Magdolna. 1515 után még egy leánya lett, Dorottya, ki azután Sövényházai Móricz Péterhez ment férjhez.

Mártonnak gyermekei közül csupán ő és Gáspár alapitott családot; — az utóbbi Horváth Annát vette feleségül; utódai azonban nem maradtak. A családot tehát Dorottya és Porkoláb Márton testvére, András folytatta.[3])

Mártonnak ösmeretlen nevü apja már hol Mágócsról, hol Nagyvátról, hol mindakettőről irta magát; Gáspár, a család dicsőségének megalapitója, szintén megtartotta e hármas elnevezést, rendesen azonban mint Mágócsi Porkoláb szerepel.

---

[1]) Voltaképen Csongrádban. Az alább idézendő oklevél azonban Csanádba teszi.

[2]) A még kiadatlan oklevél, melynek másolata Kissevich Horváth Józsefnek a Keglevich grófok ellen a kir. tábla előtt folytatott pőréhez volt csatolva, szó szerént olvasható e czikk végén, I. sz. a.

[3]) A család genealogiája ugyanazon pörben. E kéziratot l. „Extractus diversarum causarum“, a 254. lapon, az aradi liczeum Orczy-könyvtárban „A. 69.“ sz. a.

Nem lehet föladatom, hogy róla ezuttal mint gyulai, majd, egri várparancsnokról s Bereg- és Torna-vármegye főispánjáról, valamint a délvidéki reformáczio egyik legfőbb terjesztőjéről beszéljek. Csupán urodalmairól akarok néhány adatot fölsorolni.

A családnak Arad-vármegyében eredetileg nem voltak birtokai. Mágócsy Gáspárt azonban több szerencsés körülménynek összetalálkozása inditotta arra, hogy épen e megyében és Zarándban ügyekezzék földeket vásárolni. Ő ugyanis 1552-től 1558 végéig[1]) volt Gyula várának kapitánya és pedig meglehetős nehéz viszonyok közt. A gyulai vár fenntartására törvény szerént tiz megye is adózott, t.i. Békés, Arad, Zaránd, Csongrád, Torontál, Külső- és Belső-Szolnok egészen s Temes és Bihar egy része; biztosan azonban már pl. Aradra sem lehetett számitani; mert ez teljesen a lippai törökök torkában feküdt.

Természetes, hogy a birtoklásnak ekként veszélyeztetett volta sok gazdát elüzött e vidékről s hogy egész falvak maradtak üresen. Másrészt Mágócsynak, mint várkapitánynak, már tiszténél fogva is gyakrabban kellett törődnie az aradi állapotokkal s mivel az általános elbátortalanodás mellett még az 1554—5. évi nagy dögvész, a magszakadás és a hütlenségnek gyakori esetei is szaporitották a bitang. uratlan jószágok számát: Mágócsy mindenképen rajta volt, hogy ősi vagyonához ujakat szerezzen. Az 1559-ben, aug. 15-én ellene inditott vizsgálat[2]) olyasmit bizonyit, hogy javainak nagy részét jogtalan foglalások utján szerezte; a mennyiben a bármi okból gondatlanul maradt birtokokat a maga részére tartotta vissza.

1561-ben az övé volt már[3]) Panádnak, Kovásinak (Kovasincz), Háromfalunak, Árokinak, Ötven-Ablakosnak (Ötvenes), Gyaraknak (Gyorok), Ménesinek, Cserfalvának, Kevőnek s Bandarlaknak egy része, a melyek után azonban — ugy látszik — nem fizetett adót; a Maros balpartján, akkor még szintén Arad-megyében, volt birtoka Keresztur, Hidegkut s Mihállaka helységekben; Zarándban, mely ma Aradhoz tartozik, a gyulai

---

[1]) Dr. Csánki Dezső a békésm. tört. társulat évkönyvében. VIII. 60. Téved tehát Rácz Károly (A zarándi egyházmegye tört. 13. l.), ki őt e minőségben 1554—1560-ig szerepelteti. Mert, még egy évig, Gyulán maradt ugyan, 1559-ben Mágócsy, de már mint Bornemisza Benedek alárendeltje.

[2]) Csánki u. o., 83., a kincstári levéltárból.

[3]) Földvári István kir. dicator, összeirása szerént. Kézirati másolat az aradi liczeum Vásárhelyi-könyvtárban.

várnak adózó Eleken és Gyula-Varsándon 5 kapu után összesen 5 frt. 50 dénár kir. adót fizetett. Aradban Szent-Pál, Gyelid, Bike, Bikacs, Jászpély, Kasza, Sződi, Nyarev, Hodos és Zábrány községekben szerzett többkevesebb telket ugy, hogy kétségtelenül a legtekintélyesebb földesurak közé számithatták őt, nem is tekintve másutt fekvő urodalmait.

A földbirtok azonban nem lehetett biztos alapja gazdagságának. Mágócsy maga azzal kérkedett 1549. márcz. 24. és 25-én Nádasdyhoz irt levelében[1]), hogy ő nem nyomta el a jobbágyokat, s hogy azoknak minden megterhelése nélkül szerelte föl oly kitünően a gyulai várat. Sajátságos mindazonáltal, hogy mig a királyhoz intézett irataiban, sőt személyesen is, folyvást a katonák fizetetlenségéről stb. panaszkodik, addig nála otthon élére rakva állt az arany és ezüst ugy, hogy az utódát, Bornemiszát beigtató biztosoknak 3000 arany forintot kölcsönözhetett.

Telt volna-e annyi az ő roszul, vagy, kivált Arad- és Zarándmegyében, nem is müvelt földeinek jövedelméből? — Feleletet erre a Mágócsy ellen csak később, vontatva meginditott vizsgálat adott, mely kideritette, hogy hét évi kapitánysága alatt Mágócsy nem kevesebb, mint 47,000 forintot költött Gyulavár adójából — saját czéljaira.[2]) Akkor, midőn Patócsytól 1552-ben Körülbelül 10,000 frton vette meg Ferdinand király az egész Gyulavárat!

A meg nem engedett módon való pénzszerzés azonban oly általános vonása volt annak a kornak, hogy nem is tekintették többé igazi bünnek. Ezt mutatja, hogy a király a fenntebb érintett 3000 forint fejében utóbb nemcsak Abauj- és Szepesvármegyék szubszidiumát kötötte le Mágócsynak, hanem egri várkapitánynak[3]), majd Torna- és Beregvármegyék főispánjának is kinevezte őt.

Ily körülmények közt, különösen pedig Mágócsy gazdagságának hallatára nem lephet meg bennünket az az adat, hogy 1559-ben inkább lefizette a 16 márkát tevő büntetést, semhogy katholikus módon tegyen esküt, midőn t. i. a gyulai kath. templom szent edényeit stb. Kassán eladó lutheránusok, vagy inkább kálvinisták ügyében őt is Pozsonyba idézték.[4])

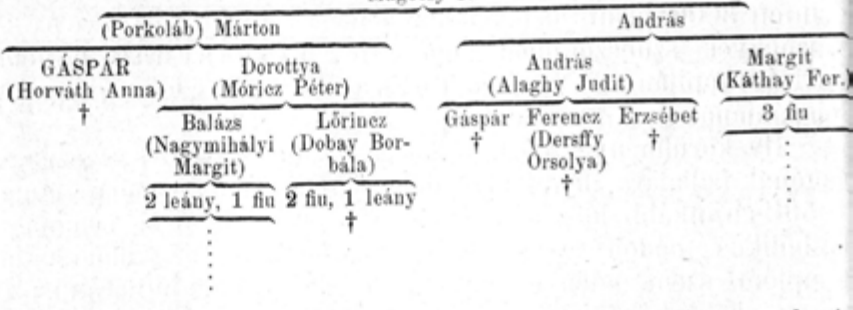
[1]) Csánki, id. h., 85. l.
[2]) Csánki, u. o. 96.
[3]) Budai, Polgári Lexicon, II, 611.
[4]) Rácz, id. h. 13. l.

Térjünk azonban vissza birtokügyeihez.

A mint 1559 telén végkép eltávozott Mágócsy Gyuláról, azonnal ujabb birtokok szerzésére adta fejét. 1560-ban ugyanis Nagyváti Mágócsy Gáspár és Tamás megszerezték a tornai urodalmat[1]). Tamás azonban, Gáspár testvére, korán; illetőleg e vétel után nemsokára elhunyt s a sors Gáspár urat sem vigasztalván meg fiuörökösökkel, 1586-ban november végén, Regéczvárában, Istvánfi Miklós alnádor előtt oly végrendeletet tett, hogy rokonai a következő rendben örököljék már szerzett, vagy ezután szerzendő birtokait:

Első sorban ifjabb Mágócsy Andrásnak (unokaöcsének) Alaghy Judittól született két fia, Gáspár és Ferencz; — ha ezek (a mi csakugyan be is következett) utódok nélkül halnának meg, ugyanezen Andrásnak leánya, Erzsébet örököljön; ha azonban ez örökösök nélkül mulnék ki, növérének, Mágócsy Dorottyának Sövényházai Móricz Pétertől született fia, Móricz Lőrincz, illetőleg ennek fiai; magvokszakadtával saját unokahugának, Mágócsy Margitnak Káthay Ferencztől született, valamint Mágócsy Dorottya és Móricz Péter idősb fiának, Móricz Balázsnak fiu, — s végre ötödik sorban, ha örököseik nem maradnának, ugyanezeknek leánygyermekei nyerjék meg a tekintélyes vagyont.[2])

Ez a sajátságos végrendelet azonban roppant vihart támasztott a rokonságban; s ezt könnyen megérthetjük, ha megtekintjük a családfát, melyből, a fenntebbiek kedvéért, elég ezen adatokat ösmerünk:

A családot tehát tulajdonképen folytató Móriczok és Káthayak különösen sértve érezték jogigényeiket; de sértv

[1]) Az idézett pöriratokban, 233. l. Eredeti, 6. sz. a.

[2]) Kéziratos kivonata u. o. a 233. lapon; a 7. sz. a. csatolt ezen végrendele eredetije nincs meg.

érezték azokat valamennyien, még pedig azért, mert a végrendelkező Mágócsy Gáspár nemcsak a rokonság sorrendjét sem vette tekintetbe; hanem azon körülményt sem, hogy hugával Dorottyával, Móricz Péternével, még nem is osztozott meg némely ősi birtokon s mindamellett sem ezen egyetlen, még élő testvérének, hanem unokatestvérének, Andrásnak gyermekeit jelölte ki első örökösöknek.

S e tekintetben csakugyan részökön állt Werbőczy Hármaskönyve I. részének 43. czime, hol az 5. §. nyiltan kimondja, hogy „osztatlan testvéreknek osztály ideje előtt egyenlően kell kapniok nyereséget s a kárt is ugy kell szenvedniök és viselniök“[1])

Mágócsy Dorottyának, Móricz Péter özvegyének fia, Móricz Balázs tehát 1586. deczember 24-én megjelent Mathisi István csanádi püspök s egyuttal leleszi prépost előtt és ott az egész rokonság nevében tiltakozott ezen, őket ez idő szerént minden birtokjogból kizáró rendelkezés ellen.[2])

A tiltakozásnak azonban nem volt eredménye; s a mit 1589-ben Mágócsyról, mint jó protestánsról, kérdezhetett Liszkay Demeter, hogy

„Elment-é már a hős Mágócsy, a haza atyja
S holta után másnak adta-é jogarát?“[3]) —

illett egy kicsikét a földesur Mágócsyra, ki — talán hogy ne enyészszék el vele a Mágocsy név fénye, — törvény ellenére is a csak másod sorban jogosult ifj. Mágócsy András fiára, Ferenczre hagyta nagy vagyonát, ki birta is azt, ha rokonai már 1586-ban ellenmondottak is beigtatásának.[4])

Mágócsy Gáspárt az 1586 végén kelt végrendelet is vénnek és betegesnek irja; ugy látszik azonban hogy csak 1588-ban hunyt el a nagyrament, az anyagi önzéstől azonban szabadulni épen nem biró férfiu.

---

[1]) V. ö. utóbb 1655: 54. és 1723: 47. t.-cz.
[2]) Kiadatlan. L. e czikk végén 2. sz. a.
[3]) Bod, Magyar Athenás, 79. l.
[4]) Fábián (Aradvármegye Leirása, I. 193.) azt mondja, hogy „1585. Mágócsy Ferencz a Mokra alján, mely akkor orodvármegyét is magában foglalta, sok jószágot kajott“ s ezt utána irja Rácz is (id. h. 13. l.); oklevelet azonban egyik sem idéz. Mágócsynak 1586. végén tett testamentomában s a rokonok által ezzel szemben már egy hónap mulva beadott és czikkünk végén közölt tiltakozásban mindenesetre lett volna szó e körülményről — s különösen a tiltakozók keltek volna ki Gáspár ur ellen, ha már életében tényleg megröviditi őket.

Általános örököse, Mágócsy Ferencz, 1610-ben halt meg[1]) a nélkül, hogy feleségétől, Dersffy Orsolyától, gyermekei maradtak volna. Az özvegy már 1611-ben nőül ment Esterházy Miklóshoz, a későbbi hires nádorhoz, ki — közhit szerént — még férje életében is nagyon megnyerte tetszését annyira, hogy a jóerejü Mágócsy Ferencz halálát nem mindenki tartotta természetesnek.[2])

Ez időben egyébiránt magvok szakadt már a Mágócsy Gáspár végrendeletében 2. és 3. sorban emlitett örökösöknek. Erzsébet ugyanis, Mágócsy Ferencz huga s Dersffy Orsolya sógornéja, soha sem ment férjhez és ekkor már nem élt; Gáspár ur hugának, Dorottyának unokái pedig, az ifjabb fiától Lőrincztől s Dobay Borbálától származó János, György és Anna szintén fiatalon haltak el.[3]) Általános örökösök tehát, a végrendelet szerént, Mágócsy Margitnak Káthay Ferencztől született, valamint Mágócsy Dorottya és Móricz Péter idősb fiának, Móricz Balázsnak fiai lettek volna.

Margitnak három fia élt: Káthay János, Ferencz és Mihály, kik közül ez utóbbi folytatta tovább a családot.

A másik párhuzamos örökösnek, Móricz Balázsnak, három gyermeke volt Nagymihályi Margittól; és pedig Margit (utóbb Palágyi Ferenczné), ki azonban utód nélkül hunyt el; továbbá Márton, ki Eödönffy-lányt vett el s kiknek egyik leánya Keglevich Miklós báróhoz; a másik pedig Semsey Zsigmondhoz ment nőül; s végre Katalin, kit a Csécsey Katalin elhunyta után özvegyen maradt Lomniczai Kissevich-Horváth László választott élettársul.

Áll-e tehát azon többször ismételt, kellő figyelemben azonban még a nagy nádor, Esterházy Miklós életirója, Toldy Ferencz által sem részesitett gyanu, hogy Dersffy Orsolya illetéktelen birtokokhoz juttatta férjét s hogy az, ezen urodalmakat tényleg élvezte volna?

A nádor jelleme maga is mereven ellenmond ilyes föltevésnek. Az okiratok azonban szintén mást bizonyitanak.

Nevezetesen Báthory Gábor fejedelem már 1612. január 22-én Sövényházy Móricz Mártonnak (Mágócsy Doroty-

---

[1]) A pöriratok (240. l.) szerént „néhány évvel" Mágócsy Gáspár után. —

[2]) E váddal egész nyiltan áll elö Bethlen (illetöleg Alvinczy) hires Quaerela Hungariaeja. —(Ellene szól azonban, mint aljas rágalom ellen, Esterházy egész gondolkozás,- érzés- és cselekvésmódjának lélektani észlelete. Szerk.)

[3]) Az idézett (kézirati) családfa szerént.

tya unokájának) adta „az Istenben üdvözült Mágócsy Ferencz uramnak atyánkfiának ott a Mokra alján a minemü jószágai voltak; ugymint: Kovasi, Panád, Ötvenes Orodban; Mágócs Csanádban; (igy!) Algyő, Sövényháza, Csépa, Mindszent, Fábián Csongrádban" stb.[1])

Ugyanazon évben Dersffy Orsolya a Mágócsy-féle összes javakat (ezek közt a Rimaszécsi Széchy Györgynek 7000 magyar forintért elzálogositott Gömör mezővárost is) Mágócsy Gáspár végrendeletének értelelmében visszaadta a törvényes örökösöknek; és pedig Móricz Péter és Mágócsy Dorottya unokájának, Móricz Mártonnak; valamint Káthay Ferencz és Mágócsy Margit fiainak, Káthay Jánosnak, és Ferenczcnek, az ezen birtokokra vonatkozó összes jogczimekkel és okiratokkal együtt.[3])

Káthay Ferencz és Móricz Balázs fiu gyermekei rokonuk, Kissevich Horváth László[4]) jelenlétében még azon év folytán megosztozkodtak Torna várán és pedig a jognak s végrendeletnek szigoru megtartásával.[5]) A királyi kincstár ügyeinek igazgatója, Kittonics János azonban a tornai uradalmat Mágócsy Ferencz megvaszakadtával kincstárinak nyilvánitotta, a miből természetesen pör támadt az örökösök és a kincstár közt.[6]) Ez utóbbi voltakép csak a Torna-, Gömör-, Borsod-, Abauj- és Zemplén-vármegyékben levő Mágócsy-féle javakra tartott igényt; az alföldiekre nem is tarthatott, mivel azok tényleg az erdélyi fejedelemnek, sőt részben a török szultánnak földjein terültek el. Az osztály mindazáltal tényleg megtörtént s Forgách Zsigmond országbiró 1614-ben azt itélet utján is helybenhagyta,[7]) a tornai uradalom érdekében kifejtett buzgóságának viszonzásául továbbra is fönntartván Horváth Lászlót s nejét, Mágócsy Katalint a tornai

---

[1]) Eredetijét közli Fábián, id. h. I. 115. Rácz Károlynak (id. h. 13, l.) kifejezett azon nézetét, hogy Mágócs tulajdon birtokuk volt a Mágócsyaknak, a felhozottaknál jobban igazolja a czikkünk végén közölt 1515. évi oklevél, mely szintén emliti Fábián-Sebestyént; mig Rácz erre vonatkozólag csak a Haan által (Diplomatarium, I. 140-2.) közölt, 1523. évi oklevelet ösmeri.

[2]) Az idézett (kézirati) családfa szerént.

[3]) Az emlitett perhez 9. sz. a. alatt csatolt okirat nincs ugyan meg; de megvan kivonata a kézirat 234-lapján.

[4]) Mint már emlitettük, Móricz Balázs leányának, Katalinnak, Móricz Márton hugának férje.

[5]) A pöriratokban 10. sz. a. mellékelve. Kivonata szintén a 234. lapon. Kazy szerént (Historia Regni Hung. II. 101.) Torna visszaadatásának érdeme egyenesen Esterházyé.

[6]) A pöriratokban 11. sz. a. 1613-ból.

[7]) U. o. 12. és 13. sz.

várhoz tartozó Pamling (ma Pamlény) birtokában, melyben 1639-ig senki nem is háborgatta e családot.[1])

Az ügy tehát, valószinüleg Esterházy közbenjárásával, ismét jó fordulatot vett. — De rég ösmeretes ő róla egy másik szép vonás is. — Kazy[2]) és Toldy[3]) ugy adja elő a dolgot, hogy Esterházy „uj birtokai leveles tárait átvizsgálván, meggyőződött, mikép Regéczvára, melynek birtokában Mágócsyt és Homonnai Bálintot, Bocskai István sürgetésére, a bécsi béke meghagyta, — törvényesen (?) ugyan hitvesét; de a jog szentségénél fogva lovászát, Alaghy Ferenczet, illeti; testvérét, vagy fiát azon Ferencznek, kivel Bocskai védlettei könnyen végezhettek. S az igazságot mindenek felett tisztelő férfi a legnemesebb tettet a legszebb módon vitte végbez. Fényes ebédre látván Regéczen a vidék urait, a semmit nem sejtő és szemérmesen vonakodó Alaghyt hozzá méltó ruhába öltözteti; őt vendégei sorában első helyre ülteti; — midőn a poszpász hordatnék, honi szokás szerént vig poharak közt ugy élteti, mint a vár és urodalom igaz birtokosát; s elővonván kebeléből a jogait edző irományokat, ily szókkal igtatja be birtokába: „Vegye kegyelmed Regéczet, mint igaz sajátját.“ A vendégkoszoru nem kevésbbé lepetett meg, mint a szegény ifju stb. Ezen Alaghy Ferencznek nagynagynénje volt Alaghy Judit, Mágócsy Ferencz anyja, és Dersffy Orsolya anyósa; jogczime tehát nem lehetett igen világos egy Mágócsy-birtokra. De ha mégis volt, annál szebb, hogy azt oly készségesen ösmerte el Esterházy és neje.

A fenntebbiekből kitünik, hogy Esterházyt tehették ugyan gazdaggá a feleségével kapott Dersffy-javak; de nem tették azzá — mint Toldy hiszi[4]) — a Mágócsy-félék, mert e tekintetben ő a jog és méltányosság szigoru szabályai, valamint Mágócsy Gáspár végrendelete értelmében járt el s nemcsak hogy nem akadályozta, de még élő is segitette az örökösök igényeinek megvalósitását.

A Mágócsy-örökség további sorsáról e helyütt csak annyiban akarok megemlékezni, a mennyiben az, a délvidékiekre nézve szükségesnek látszik.

Ösmeretes, hogy Báthory Gábornak oklevele folytán

---

[1]) U.-o. a 14—16. sz. oklevelek.
[2]) Id. h.
[3]) Esterházy Munkái. Az életrajz XIII—XIV. hasábján.
[4]) Id h. XIII. hasáb.

az egész Mokra-alja a Móriczok kezébe került. A birtok egy részét azonban időközben a Káthayak szerezték meg, kik arra Káthay Ferenczné, Mágócsy Margit révén egyébként is igényt tartottak. Az utolsó Káthay Ferencz azonban, kinek szépanyja volt ezen Mágócsy Margit, vagy azért, mert pénzt kellett előteremtenie; vagy, hogy agglegény maradt s igy nem tudta volna kire hagynia terjedelmes birtokait, először is Tornavárát; azután pedig Apor, Mindszent, Serked és Algyő falvakat; valamint Dócz, Sövényháza, Csépa, Pókaháza, Körtvélytó és Szent-András csongrádmegyei pusztákat s Puszta-Szernek őt illető részét; nemkülönben a békésmegyei Puszta-Fábián-Sebestyént; a zarándi Ötvényes (Ötvenes, máskép Ötvenablakos), Kovási (Kovaszincz), Panád és Cserfalva nevü pusztákat; — az aradmegyei Csurát, máskép Tornovát s végre baranyamegyei pusztáit, Nagyvátot és Szent-Mihályfalvát örök áron báró Keglevich Miklósnak adta el. Ezen Keglevichnek anyja Móricz Borbála volt; Mágócsy Gáspár hugának, Dorottyának s Móricz Mártonnak unokája.

A báró tulajdonképen feleségének, Czobor Évának pénzén vásárolta meg a terjedelmes jószágokat; miért is már 1666. június 18-án az ő nevére iratta át az egész tornai urodalmat s az általa kölcsönadott 10,000 forinton utóbb szerzett s imént részletesen is fölsorolt javakat, a tornai várban, 1668. julius 3-án, a leleszi konvent két kiküldöttje előtt tett vallomásában.[1]) E szerént a báró, majd grófi rangra emelt Keglevichekben és Czoborokban az alföld e részeinek — itt, igaz, nem sokáig szereplő — földesuraira ösmerünk. Hogyan vesztették el javaikat, nem tudom; annyi bizonyos, hogy e vidéken velök záródik be a Mágócsy-örökösök sora.

FÜGGELÉK.

I.

Nos Uladislaus Dei Gratia Rex Hungariae et Bohemiae etc. Memoria commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis: Quod Nos tum ad nonnullorum Fidelium nostrorum humillimam supplicationem, per eos pro Parte Fidelis Nostri Nobilis Martini Porkolab de Magóch Majestati Nostrae

[1]) A leleszi konvent kiadatlan oklevele. Datum feria 3-a proxima post dominicam 5-am sanctissimae et individuae Trinitatis, (július 3.) Anno Domini 1668. Az idézett pöriratokban 18. sz. a. L e czikk végén a III. sz. oklevelet.

propterea factam, tum etc. etc totum et omne Jus nostrum Regium si quod in Possessionibus Allgyeó in Csongrádiense, necnon Fabian Sebesten in de Békes ac Portionibus Possessionariis in Possessionibus Dócz in dicta Csongrádiense, necnon Magoch praedicta in Csanadiense ac Nagy Váth et Sz.-Mihályfalva in de Baranya Comitatibus existentibus habitis, in quarum pacifico et quieto Dominio idem Martinus Porkolab se in praesentiarum persistere asserit, qualitercunque haberemus etc. memorato Martino Porkolab et per eum Nobilibus Dominae Elisabethae Consorti, necnon Francisco, Andrea et Gasparo Filiis ac Magdalenae puellae Filiae eiusdem, ipsorumque haeredibus et Posteritatibus universis dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus Jure perpetuo et irrevocabiliter tenendos, possidendos pariter et habendos, Salvo Jure alieno, Harum Nostrarum Vigore et Testimonio Litterarum mediante. Datum Posonii in Festo Inventionis S. Crucis Ao Dni 1515. Regnorum Nostrorum Hung. 25-o, Bohemiae vero Ao 45-o.

(L. S.)

Per manus Reverendissimi Domini Michaelis Episcopi Bosnensis, Secretariis Regiae Majestatis. Michael Keserű m. p.

(Extractus diversarum Causarum, 253. l.)

II.

Nos Stephanus Mathisi Episcopus Csanadiensis ac Consiliarius Sacratissimae Caesareae et Regiae Majestatis, necnon Praepositus et Conventus Ecclesiae Sanctae Crucis de Lelesz. Memoriae commendamus per praesentes, significantes quibus expedit universis: Quod Egregius Blasius Moricz de Sövényhaza Filius Egregii Condam Petri Similiter Moricz de Eadem Sövényhaza ex Generosa olim Domina Dorothea Magocsy, alias conjuge sua Filia vero Egregii Condam Martini Porkolab de Nagy Vát alias de Magoch progenitus, Nostram personaliter accedendo in praesentiam Suo ac Nobilium Puerorum Casparis et Martini, Puellarumque Catharinae, Elisabeth et Margarethae Suarum etc. etc. Nominibus et in Personis per modum Solennis Protestationis, sed et contradictionis renunciationis et reclamationis nobis detegere curavit hunc in modum: Qualiter Magnificus Dominus Caspar Magochy Senior Comes Comitatuum de Bereg et de Torna, Frater nempe Carnalis et uterinus, aetateque grandior, memoratae olim Dominae Dorotheae Magocsy ob decrepitam aetatem Senilem, Validamque Egritudinem diem Mortis Sibi ingruire sentiens, Haeredibusque et Posteritatibus utriusve sexus quibuslibet de lumbis suis directe descendentibus penitus et per omnia destitutus, de et super omnibus Bonis et Juribus suis possessionariis ubilibet existentibus et adjacentibus, rebus item mobilibus universis cujusvis existant generis et nominis, tum videlicet aviticis, tum etiam aquisiticiis praefatos Protestantes cum eodem Caspare Magocsy seniore (ex eo, quod is sit Frater ipsorum protestantium indivisus, fundumque et originem totius suae aquisitionis et inventionis de et ex Bonis Juribus Poossessionariis rebusque mobilibus avitis eosdem Protestantes cum ipso Caspare Magocsy seniore aequali per omnia Jure sequentibus et concernentibus sumpsit, iisdem ante ipsis Bonis et Juribus possessionariis aviticis nunquam et nequaquam cesserit vel renunciaverit, sed ea semper mordicus per manus tenuerit et possederit fructus, proventus et utilitatis, emolumenta et alias quaslibet eorundem obventione perceperit, teneatque et possideat, atque percipiat etiam de praesenti). Qualiter incumbentibus et competentibus Novembri proxime praeterito et Decembri instante mensibus, diebus nempe non ita pridem evolutis, in Arce Regécz in Comitatu Alba-Ujvariense existente et constructa, coram et in praesentia magnifici

domini Nicolai Istvánffy de Kiss Aszonyfalva Locumtenentis officii Palatinalis Regni Hungariae ac Consiliarii praefati Sacratissimae Caesareae et Regiae Majestatis quamdam condidisset testamentariam dispositionem, justis praefatorum Protestantium Juribus aperte et omnimodo praejudicantem. Eosdem ipsos Protestantes de et ex Bonis ipsis, Juribusque possessionariis, necnon rebus mobilibus, propemodum privantem et excludentem, ac ex haereditate satagentem in grave praejudicium et damnum derogamenque dictorum Protestantium valde utique magnum et apertissimum, unde fortassis Litera etiam testamentariae dispositionis sub Sigillo dicti Domini Locumtenentis officii Palatinalis aeditae et emandatae essent, vel in posterum ederentur et emanarentur: Facta autem hujusmodi solenni protestatione, praememoratus Blasius Moricz suo, uti praefertur, ac quorum supra nominibus perattactae, ejusmodi testamentariae dispositioni memorati Domini Casparis Magocsy Senioris, coram dicto Domino Locumtenenti officii palatinalis, tempore locoque in praenotatis, imo vero aliis etiam universis et singulis tam prioribus, quam posterioribus testamentariis, vel aliis quibusvis dispositionibus caeterisque omnibus fassionibus introductionibus et statutionibus, necnon cunctis in genere privilegiis Literisque et Literalibus instrumentis ejusdem Domini Casparis Magochy Senioribus, rationibus et causis ex propriis ubicunque, qualitercunque, quotiescunque ac sub quibusvis formis titulisque verborum celebratis confectisque et emanatis, aut etiam de caetero utcunque celebrandis, conficiendisque et emanandis, tamquam Juribus praenotatorum Protestantium novicis et derogatoriis in omnibus suis punctis, clausulis, continentis et Articulis, ac in omni sui parte a maximo usque ad minimum et e converso contradixit, reclamavit renunciavit; eandemque ipsam testamentariam dispositionem praenotatam, quin imo omnes alias quoque testamentarias dispositiones, legationes, necnon privilegia, consensus et in genera literas et literalia instrumenta praefati Casparis Magochy Senioris pro rejectis, reprobatis, viribusque exutis, iisdemque in toto vel in parte, in Judicio vel extra Judicium utentibus, nocivis et onerosis reputavit, allegavit, pronunciavit et commisit. Ac nihilominus praenotatam Sacratissimam Caesaream et Regiam Majestatem Dominum Nostrum clementissimum a praetactae testamentariae dispositionis, iure vero alienarum etiam universarum et singularum fassionum, introductionum et statutionum, necnon cunctorum in genere privilegiorum praetacti Casparis Magochy senioris, iam scilicet conditarum, editarumque, aut etiam in posterum quocunque modo inprivandis et exetudendis exhaereditandisque ipsis Protestantibus de praetactis bonis et juribus possessionariis non non (igy) rebus mobilibus condendaret, edendaretque et emanandaret confirmatione, corroboratione consensusque Sui Regii super inde adhibitione inhibuit contradicendo et contradixit inhibendo publice et manifestae serioque et solemniter coram nobis, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in Vigilia nativitatis Domini Anno ejusdem 1586.

(Ugyanott, 245—7. l.)

III.

Nos Conventus Ecclesiae Beati Joannis Baptistae de Jaszov. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis, quod cum Nos ad iustam et legitimam petitionem spectabilis ac magnifici domini Nicolai Keglevich de Buzin nobis propterea factam, quod cum idem propter legitima et notabilia impedimenta sua huc in conventum nostrum, vel alterius loci credibilis pro infrascripta sua fassione necessario peragenda personaliter venire nullo modo potuisset in praesentiam, duos e medio nostri reverendum videlicet Joannem Damyany Presbyterum et Egregium Nicolaum Soldos juratum notarium socios nostros conventuales pro audienda et exinde nobis fideliter referenda ipsius fassione duxeramus, esse trans-

mittendos atque destinandos fidedignos: qui tandem abinde insimul ad Nos reversi, nobis sub debito eorundem iuramento in generali regni decreto superinde expresso, pariformiter retulerunt hunc in modum: Qualiter ipsi feria 3-a proxima post festum Visitationis B. Mariae semper Virginis Anni recentis currentis[1]) infrascripti in et ad oppidum Torna vocatum et per consequens curiam ac protunc solitam videlicet residentiam dicti fatentis ibidem exstructam in comitatu Tornense existente habitum accedendo, idemque praememoratus dominus Nicolaus Keglevich de iam fata Buzin, ibidem coram dictis testimoniis nostris personaliter constitutis, oneribus et quibuslibet gravaminibus etc. etc. per omnia in se assumptis et levatis, fassus est in hunc modum: quod licet superioribus diebus et annis testantibus id ipsum aliis litteris fassionalibus feria 6-ta proxima post ipsam dominicam Sanctissimi Pentecostes Anno 1666-o[1]) non ita pridem transacto praeterito etc. certa quaedam bona iuraque sua possessionaria et etiam arcem Torna in praescripto comitatu Tornense existentem, necnon a generoso domino Francisco Káthay de Cseghe-Kátha pecuniis magnificae dominae Evae Czobor de Czobor-Szent-Mihály consortis ejusdem fatentis jure perennali et irredemptibili empta et comparata, in iisdem prioribus litteris limpidissime specificata simulcum cunctis eorundem bonorum utilitatibus etc. praememoratae domine Evae Czobor in et pro decem mille talleris imperialibus obligasset et inscripsisset; nihilominus tamen idem dominus fatens ulterius etiam certis bonis rationabilibusque ex causis motus et inductus etc. praeter praemissa bona modo praemisso specificata totalium etiam et integrorum bonorum juriumque possesionum recentium acquisitorum et comparatorum medietates, signanter autem medietates possessionum Apor, Mint Zend, Serked et Algeű, praeterea praediorum Dócz, Sövényháza, Czepa, Pokaháza, Körtvély Tó et Sz.-András, ac Portionis praedialis Zer, sic dictorum in Chongradiense, item praedij Fabian Sebestén in Békessiense, item praediorum Eötvényes, Kovassy, Panad et Cserffalva in Zaradiense, item praediorum Czura aliter Tornova in Orodiense, necnon itidem praediorum Nagy vát et Sz.-Mihálffalva in Baranya Comitatibus sic dictis existentium et habitorum, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentijs quibuslibet etc. etc. memoratae dominae Evae Czobor de fata Czobor Sz. Mihály, consorti suae charissimae in eadem praespecifacata pecuniaria summa duxisset dandas et obligendas atque inscribendas, prout dedit, obtulit et inscripsit coram testimoniis nostris exmissis; ita tamen, ut earundem possessionum medietates cum iisdem bonis et juribus possessorijs mediante supra declarata fassione dicti Domini fatentis antefatae dominae Evae Czobor consorti suae ante hac recentis inscriptis, simul sumptas itidem in et pro iisdem 10.000 Talleris Imperiabus eidem Dominae consorti suae oblata et inscripta habeantur et possideantur etc. Ad quae omnia praemissa et quaevis praemissorum singula suo modo firmiter observanda praenotatus dominus fatens personali sua astantia se obligavit, et obligatum reddidit coram testimoniis nostris ipso facto harum nostrarum adjuramentalium dictorum testimoniorum nostrorum modo proprio coram nobis factam relationem emandatarum, vigore et testimonio litterarum mediante. Datum feria 3-a proxima post dominicam 5-am Sanctissimae et individuae Trinitatis. Anno Domini 1668.

(Ugyanott, 249—250. l.)

---

[1]) 1668. július 3.
[1]) 1666. június 18.

A XVI. század kedélyhangulata és b. Balassa Bálint.

Dr. Benedek Albertől.

Letünt Mátyás fényes korszaka. A hatalom s a dicsőség évei lejártak. Odalett a nagyság és a jóllét. „Oda az igazság!“

Beh más idők valának azok, midőn Boszniában a török szultán, Bécsben a német császár rettegik vala Mátyás királyunk fegyverét; midőn a csehek és a lengyelek meghunyászkodva érezték hazánk erejét és hatalmát; midőn hazánkat megsemmisiteni törekvő ellenségeink kimerülve, békét esdve ösmerték el e hon, e nemzet, e király fensőségét!

Beh más idők valának azok, midőn hazánk a nyugateurópai czivilizáczió és a keresztény vallás védő pajzsa gyanánt tiszteltetett s nemcsak védő pajzsa, de legfőbb művelője is volt; midőn a nyugati hatalmak nemcsak elösmerték, de bámulták a magyar nagyságát és erejét; midőn Mátyás királyunk dicső udvarának fénye bevilágitá Európa mivelt társadalmait s messze földről zárandokoltak e fény jótékony, melegitő, éltető hatását közelből élvezni.

Beh más idők valának azok, midőn a nagy király fényes udvarában külföldi és hazai tudósok magasztalták Európa legszebb könyvtárát; éles eszü, belátó államférfiak dicsőiték Mátyás kül- és belpolitikáját; midőn hazánk megelégedett népe el volt ragadtatva az igazságszolgáltatás, a rend, a vallási és erkölcsi állapotok nagyszerüsége által; midőn érezte a nemzet saját erejét; tudta, hogy nem másnak kegyelméből, hanem saját akaratából áll fenn; annak köszöni állami önállóságát és nagyságát s kivéve néhány szükkeblü nagy urat, a főpapok, főnemesek, a nemesek és a nép óriás zöme szivesen áldozott bármit és bármi tekintetben a haza oltárán; mert látta az áldozatok sikerét, érezte azok szükségét, látta dicső erédményeit, a nemzet fenséges aspirácziói némileg teljesültek, a nemzet sejtelmében örökkön élő magasztos hivatás a létesülés küszöbén állott....!

Oh! de mindez csak rövid idők müve volt; a fény dicső, de csak átvonuló, csak kevés ideig tartó vala; mintha csak meg akarta volna mutatni a nemzetnek, hogy ily dicső is lehet, ha akar, ha igazán akar; mintha csak meg akarta volna örökitni a valódi nagyságot a történelem aranylapjain, hogy e lapok szóljanak, beszéljenek, kiáltsanak, hirdessék az utódoknak és a világnak, hogy a magyar ily dicső is volt, és tud is lenni még, ha akar, ha igazán akar.

Nincs itt alkalom arra, hogy részletesen fejtegessem a bekövetkezett rohamos és óriási hanyatlás okait; egyik ok minden esetre abban rejlik, hogy a főurak, kik Mátyás erélyes intézkedései folytán kezeikből kisiklani látták a veszélyes tulhatalmat, bünösen iparkodtak azt bármi áron visszaszerezni s azért olyan királyt választottak, ki báb, ki szeszélyök és szenvedélyeik játéka legyen, „kinek üstökét markukban tarthassák," ki alatt vétkes, veszélyes, önző politikát üzhessenek; de a másik ok épen a Jagellók bünös, önző gyöngeségeiben, gyarlóságaiban rejlik, kik, főkép az első, minden lényeges királyi jogaikat föladták, kijátszani engedték, csakhogy Mátyás király fényes trónján ülhessenek. A Jagellók nem vették észre és igy nem szégyelték, hogy ők e fényes trónnak csak karrikaturái; nem reflektáltak arra, hogy a mily tisztelt és becsült volt e trónon Mátyás, annyira nevetség és guny tárgyai, annyira lenézett, kinevetett bábalakok ők. A Jagellók gyarló idegenek voltak, nem ismerték, nem tanulmányozták a nemzet magasabb törekvéseit, hivatását, aspirációit; nem látták be a nemzet hajójának irányát az európai politika tengerén s távolról sem sejtették, hogy miként kell szczillát és kharibdist kikerülve a fenséges czél felé evezni.

A Jagellók megelégedtek azon hizelgő tudattal, hogy ők a fényes multu magyar nemzet királyai; kéjelegve élvezték e fényes állás tudatát s elfeledték, hogy e fényes felségi jogkör óriási kötelességeket is szab eléjök; hogy nekik a nemzet hatalmát meg kell őrizniök, jövőjét biztositniok; elfeledték, hogy a nemzet nagysága össze is omolhatik, ha résen nem állnak; elfeledték, hogy e nagyságot nemcsak megőrizni, de fejleszteni, tovább terjeszteni volna kötelességök. Ők megőrizni sem tudták. Valóban nehéz volna eldönteni, hogy a nemzet rohamos alánhanyatlásában a fő- és részben a köznemesek pártoskodó, önző politikájának, vagy a Jagellók vétkes gyöngeségének van-e nagyobb része?

Annyi bizonyos és fájdalommal tölti el a honfi keblét, hogy Mátyás nagy alkotásai nemcsak nem gyarapodtak, hanem rendre elenyésztek.

Nagyszerüen tervezett tanintézetét a Jagellók abban hagyták; fényes könyvtárát elhanyagolták; a könyvnyomtatást nem terjesztették; Mátyás dicső kulturtörekvéseit és eszközeit figyelembe sem vették, elhanyagolták, elejtették. Mátyás hires, magasztalt igazságszolgáltatása a Jagellók alatt a rendetlenségek, visszaélések, jogtalanságok és erőszakosságok zürzavaros tömkelegében enyészett el.

Mátyás állandó, dicső, legyőzhetetlen „fekete hadserege", melylyel Európát meghaladta, szétzüllött.

A külső fény és hatalom a belső rendetlenségek sorvasztó hatásának esett áldozatul.

Ily iszonyatos lejtőn haladt az ország az örvény, a rémitő katasztrófa felé.

De legyünk igazságosak nemzetünkhöz és valljuk meg, kogy e rémitő katasztrófa bekövetkezésének egyik főoka maga Európa is.

Jól tudta Európa, hogy mily borzasztón sulyos kötelesség nehezedik az aránylag kicsiny Magyarország vállaira már több, mint egy század óta: védeni hazáját, szabadságát, függetlenségét az egységes török erővel és hatalommal szemben, mely Bizanczot már megsemmisitette.

Azt is jól tudta Európa, hogy midőn Magyarország magát védi, akkor egyszersmind védi Európát és az európai keresztény müveltséget a pogány török ellen.

Európának segitenie kellett volna a magyart.

Európának szent kötelessége volt volna Magyarország védelmét előmozditania.

Európa ezt bünösen elmulasztotta.

Európa kicsinyes politikát üzve néha még a török malmára hajtotta a vizet.

Még Németország sem segitett; sőt néha ellenünk dolgozott; pedig annak közvetlen érdeke volt volna segiteni.

Igy a keresztény magyar nemzetet magára hagyta Európa egy óriási ellenséggel szemben.

A nemzet közdött, megtett mindent, a mi embertől kitelik.

Hunyady János, a legönzetlenebb, a legkiválóbb keresztény hőse a világnak, óriási dicsőségeket aratott a nemzet és a kereszténység védelmében.

Mátyás király dicsőséggel lobogtatta zászlaját a törökök ellen.

Ők és a magyar nemzet halhatatlan érdemeket szereztek maguknak Európa történetében.

De a nemzet, szent küzdelmében magára hagyatva, az egyenlőtlen harczban végre is gyengülni érezte erejét.

Kifáradt s az utolsó kétségbeesés hősi harcza után bekövetkezett a magára hagyott nemzetnél a gyászos katasztrófa. Mohács siralmas tanuja annak, hogy a nagy czélokat szem elől tévesztő kicsinyes pártoskodás megrontja a nemzetet; de tanuja annak is, hogy Európa azon időben nem vetett számot magával s a magyar nemzetet nem segitvén, elhanyagolta legszentebb kötelességét.

A mohácsi vész megmutatta a nemzetnek, hogy többé nem képes egyedül a töröknek ellene állani; de Európát nem verte föl részben közönyös, részben kicsinyes és önző, de minden esetre rossz irányu politikájából. A nemzet olyan viszonyok előtt állott, a milyenekben még sohasem volt.

És a szó teljes értelmében zavarba esett. Érezte, hogy eddig megfelelt hivatásának; érezte, hogy a mohácsi ütközetben elhullt, aránylag kicsiny hadsereg is oroszlánilag küzdött; de érezte azt is, hogy jó kormányzat, erélyesebb intézkedések, előrelátóbb és önzetlenebb politika mellett nagyobb erőt is kifejthetett volna.

A nemzet látta, hogy a régi nagy idők lejártak; nincs hadsereg, nincs hadvezér, nincs lelkesültség, nincs erő, és Európa hallgat; nem érti, nem akarja hallani a nemzet jajkiáltását; veszni hagyja azt az országot, mely oly hosszu időn át védte őt. A nemzet érezte kimerültségét, erőtelenségét; érezte az önvádat és a méltó boszuságot Európa iránt; kinosan látta be, hogy a viszonyokon segiteni nem képes, hogy nincs mentő eszköz, mely e veszélyből kiragadja.

A mohácsi vész magában véve még nem lett volna oly esemény, mely hazánk felett kongassa a vész, a pusztulás harangját, ha hazánkban más viszonyok, más körülmények voltak volna. De a nemzet mély gondolkozása, politikai éles megfigyelése rögtön belátta a maga borzalmasságában, a maga nagyságában azt, hogy a mohácsi vész mit jelent.

A nemzet tudta, hogy a mohácsi vész azt jelenti, hogy a magyar magára hagyatva többé nem képes a töröknek ellene állani, és külsegély, melyben bizhassék, nem létezik.

A nemzet zavarba jött, kétségbe esett.

Látott nem messze fényes multat, mely annál fénylőbb vala, hogy csak néhány évtizeddel azelőtt kulminált; látott maga előtt rémes jövőt, mely annál rémesebb — volt, hogy sötétséggel födé el a halandó szeme előtt borzalmas titkait. Mi tevő legyen, hová folyamodjék, hol keresse a mentő eszközt?

Önnön magához nem folyamodhatik, mert érzi kimerültségét; kivül kell az eszközt keresnie.

De hol? és miképen?

Nem csoda, ha a nemzet közvéleménye megoszlott, nem csoda, ha pártokra szakadt.

Az izgalom, a düh, a boszuság, a rettegés, a kétségbeesés fölkorbácsolta a nemzet lelkét, kedélyhangulatát.

Mindenki érezte, hogy nincs mentő eszköz; hogy küzelmultunk hibáiért és Európa mulasztásáért nekünk kell megmeglakolnunk, és mégis mindenki mentő eszközt keresett.

A hazaszeretet „a lehetetlenséget akarta letetni."

Nem csoda hát, ha a nemzet egyik része Ferdinandhoz fordult és a németeknél kereste a mentő eszközt; a másik része pedig a győző ellenség karjai közé veté magát és ott remélt szabadulást találhatni.

De fájdalom! egyik párt sem találta meg, a mit keresett, a mit remélt. Különben ezt, higgadtabb gondolkozással előre is meg lehetett volna mondani. Sem Ferdinand, sem Miksa nem voltak képesek akkora hadsereget összehozni, hogy azzal a török ellen sikerrel működhettek volna; igy tehát honfiaink német pártja, ezen reményében, keserüen csalódott. Pedig egyesek lelkében még lángolt az ősi vitézség, az ősi hazafias lelkesedés csodatévő varázstüze.

Jurisics Miklós dicső példát adott Kőszeg védelmében; Losonczy István Temesvárott hathatatlanná tette nevét; Szondy György Drégely várában fenségesen áldozta éltét a hazáért; Egerben Dobó István csodával határos hősi küzdelmet folytatott; Szigetváron Zrinyi Miklós leonidási példáját adta a legmagasztosabb, legfenségesebb hazaszeretetnek; és — oh Istenem! — mind hiába, mind hiába! A németektől a várt és remélt segélyt meg nem kaptak és szétforgácsoltan eredménytelen lett a legdicsőbb küzdelem és önfeláldozás is!

Másfelől meg nőttön-nőttek a zavarok. A két pártra szakadás uj veszélyeket, belső háborukat eredményezett; és hasztalan volt minden őszinte kisérlet, nemes törekvés a pártok

tartós, állandó kibékitésére nézve; ujból és ujból megujultak a legelkeseredettebb polgári háboruk is. De a német párt csak akkor érezte legkeserübben rémitő csalódását, midőn Rudolf semmit sem gondolva az ország ügyeivel, szabad lábat engedett a védelmi ürügy alatt hazánkba csődített idegen katonaságnak, melynek tisztjei örökös vendégségben élve nemcsak törvénytelen adókkal nehezitették a honfiak sorsát; hanem néha szabad rablást engedtek a magyarok birtokán közkatonáiknak.

A nép csak ugy irtózott a német és a német szolgálatban levő idegen katonáktól, mint akár a törököktől. És ez igy tartott ez időszak végéig; mignem Bocskay István annyiraamennyire véget vetett e keserü visszaéléseknek.

Még kinosabb volt a török pártnak a csalódása. Szapolyayék hitték, hogy a török őszinte barátságába fogadandja a magyart; de Szulejmán nem sok ideig hagyta meg nekik édes reményöket.

Azon rémitő hadjáratok, a melyeket Szulejmán 1566-ig legnagyobb részt személyesen, néha pedig hadvezérei által folytatott Magyarországban, valamint később a 15 éves török háboru és e háboruknak borzalmai; a vidékek feldulása, kirablása, töméntelen ember szolgaságra hurczolása; az ország fővárosának és jelentékeny részének elfoglalása és török kormányzás alá vetése s a törököknek még a béke idejében való magaviselete is elég keserüen bizonyitották be, hogy mennyire nem volt barátunk nekünk a török.

Rémitő volt azon magyar embereknek a helyzete, a kik a török által elfoglalt területen, vagy ezen területhez közel laktak! Alig képzelhető a bajoknak, zaklatásoknak, nyomoruságoknak neme, amiknek ezek kitéve ne lettek volna; némelyek már a török vallásra is átállottak, csak hogy némileg szelidebb bánásmódot biztosithassanak maguknak. Nem volt ez embereknek sem éjjelök, sem nappaluk; nem volt sem személy-, sem vagyonbiztonságuk. A ki este nyugalomra hajtá le fáradt fejét, sohasem tudta, hogy miféle ujabb nyoruságra ébred fel másnap.

Ilyen állapotok voltak a török alatt és a török közelében és mikép kifejtém, bizony nem sokkal jobbak Magarország azon részein sem, hol a német katonaság fészkelte be magát.

Erdélyben is nehéz sorsa volt ezen időben a lakosoknak s habár ott mégis van egy pár dicsőségesebb időszak, azon ezerféle bajok, veszedelmek, változások, melyeket Erdély ezen időkben átélt: bizony nem biztositották nyugalmas életét az erdélyi hezafiaknak.

Mindezen zavarokhoz hozzájárultak még a vallási viták és surlódások is, melyek, bár szelidebbek, mint Németországon, itt-ott mégis nyugtalanitották a kedélyeket.

Ilyen viszonyok voltak hazánkban a 16. században. Ilyen vallási, társadalmi, politikai és hadi viszonyok.

Ennyiféle vita, surlódás, zugolódás, forrongás, harcz, német és török háboruk; ennyiféle aggodalom, gond, félelem, rettegés, izgalom, bánat, kétségbeesés.

És ilyen viszonyok között milyen lehetett a honfiak kedélyhangulata? Hiszen erre a felelet már magukban a felsorolt körülmények- és állapotokban bent rejlik.

Bizony siralomvölgyének nézték ezt a földet s az életet pedig kinok és szenvedések hosszu sorozatának.

A magyar mindig sokat adott arra, hogy hazája szabad, nagy és dicső legyen. A magyarban mindig annyira ki volt fejlődve a hazaszeretet, hogy csak akkor tudott nyugodt és boldog lenni, mikor hazája dolgai jól folytak.

A 16. században a haza nemcsak nagy és dicső nem volt, hanem még szabad sem. Erdélyt a török, Magyarországot a német oly mértékben befolyásolták, hogy szabad és önálló politikát folytatni és teljesen független állami életet élni lehetetlenség volt. Hiszen ezt kizárta már csak azon körülmény is, hogy az azelőtt egységes, hatalmas Magyarország háromfelé szakadt és a három közül az egyik rész török kormányzat alá vettetett.

Mily lehangoló, lesujtó, mily borzasztó lehetett ennek tudata az igaz magyar lelkében. Hiszen még sokan éltek ezen időkben azok közül, a kik néhány évtizeddel azelőtt saját szemökkel látták Magyarország nagyságát Mátyás király fényes uralkodása alatt; a kik élvezték e nagyság és a belső rend és jóllét áldásos hatását. S hová lett a hon egy pár évtized alatt? Most szétforgácsolva, kinoktól elárasztva, tehetetlenül áll előttünk!

Csoda, hogy az igazi honfiszív képes volt ezt elviselni; hogy a kintól meg nem repedt! Hát hogyha még mélyebben vizsgálta a szétszakadozott Magyarország egyes részeinek politikai és társadalmi viszonyait!?

Szapolyaynak s később a legtöbb erdélyi fejedelemnek a török parancsolt. Azok nehezen mertek valami fontosabb dologhoz hozzáfogni a török megkérdezése nélkül; és ha mégis hozzáfogtak, nagy volt az aggodalom, hogy mit fog majd tenni a török, ha megtudja? Mily izgalmas jelenetek lehettek csak azon időben is, mikor Martinuzzi vezette Erdély ügyeit?

Szomorubb volt a Magyarország sorsa; ott már a 16. század folyamában létrejött az a türhetetlen állapot, hogy többnyire mindenütt a német katonatisztek rettegteték a lakosságot; még inkább a 17. században.

Ezek nem ösmertek határt; mintha csak azért voltak volna Magyarországon, hogy itt minden ember nekik dolgozzék; nekik szolgáljon. Az ország politikáját pedig Bécsben és legtöbbször nem magyar emberek, sőt néha a magyarok ellenségei igazgatták.

Legszomorubb volt Magyarország azon részének sorsa, a mely a török kormányzat alatt volt; ezt már a közvélemény mint elveszett részt siratta.

Beh másképen volt ez Mátyás király idejében! Nem csoda, ha a magyar elveszett boldogságát siratta. Gyülölte a német katonát, irtózott a töröktől. Szokatlan volt neki az elnyomatást türni; hiszen azelőtt szabad ország fia volt. Könnyek között szemlélte, mint rabol, pusztit a török; mint füz rablánczra és hajt Törökországba ezreket; az elnyomott boszuság, harag és düh kinos fájdalmával nézte, hogy mint rabolnak a német katonák és mint lakmároznak a magyar keserves szerzeményéből. „Idegen lett a magyar otthon!“ „Szerte nézett s nem lelé honját a hazában.“ Kezdte megszokni a szolgaságot; pedig jól tudta, hogy ez a legveszélyesebb. De az ezerféle csapás között utóljára semmit sem várt; semmit sem remélt s kezdte elégnek tartani az élet elviselhetésére nézve azt, ha ki nem rabolják; föl nem gyujtják; vád alá nem vonják igazságtalanul, avagy meg nem ölik.

Milyen volt hát a század kedély hangulata? Izgatott, kinos, elkeseredett a kétségbeesésig. Ilyen körülmények között aztán, mikor az ország társadalmi életének nagy kertjében ilyen talaj van és e talajba ilyen magot vetnek és ilyen vizzel, vagyis jobban mondva vérrel öntözik a kertet, és pedig az ártatlanság vérével, melyet a gonoszság ontott ki: hát bizony akkor buján terem a társadalmi élet kertjében a hibák, erkölcstelenségek, bünök ezerféle palántája és csak ritkán diszlik az erény virága.

Hála fajunk szivós igazságszeretetének és erényeinek! a mi társadalmi életünk mégsem sülyedt épen annyire a 16. században. Kesergett a nemzet; de iparkodott megőrizni lelke tisztaságát és néha az erdélyi fejedelmek vezérlete alatt erős és hathatós kifejezést adott aspirácziónak. Hanem azért mégis volt a romlottságnak számtalan esete. Megvolt a legnagyobb

mértékben a pártoskodós és a pártgyülölet; Németnek, töröknek gunyolták egymást a magyarok és ártottak egymásnak, a hol lehetett. Ezerféle alkalom nyilt az ingadozásra és önző szineskedésre is. Némely urak többször is áttértek a török pártról a németre és a németről a törökre. Viszont sokszor csupán önzésből változtatták vallásukat is.

Buján sarjadzott az irigység, álnokság és a lelketlen kémkedés is. Gyakran a rokoni érzület is szörnyen elfajult.

Mindez véghetetlenül keseritette a jobb érzésü hazafiakat. A rendezetlen állapotok, a lehangoló uj és rossz viszonyok eddig alig ösmert, ujnemü bünöket hoztak létre, melyeknek keserü tapasztalata kinosan hatott a tisztábblelküek kedélyhangulatára.

De tény az, hogy ennyi baj között találunk meg nem dönthető, erős jellemeket is; találunk a politikai és vallási dolgokban meg nem rendülő, erős meggyőződéseket; találunk a hazaszeretetben rendületlen bajnokokat és a leonidási, önzetlen önfeláldozásban halhatatlan-dicsőségü hősöket.

S hogy társadalmi és politikai életünk e nehéz viszonyok között is megőrizte jelentékeny részét ősi erényeinek: abban hatalmas szerepe van a 16. század irodalmának.

Nincs nemzet, mely többet köszönhessen az irodalmának és melynek jobban kellene tisztelni, szeretni, tanulmányozni és pártolni irodalmát, mint a magyar nemet.

A veszélyes, nemzetietlen irányból Mária Terézia alatt az irodalom téritette a nemzetet jobb utra. II. József alatt és Ferencz idejében, főkép az 1812-től 25-ig tartó nehéz, alkotmánytsértő viszonyok között az irodalom öntött a nemzetbe uj, meg uj erőt. 1825-től 48-ig az üdvös reformok létrehozatalában óriási szerepe van az irodalomnak A nehéz, leverő, elcsüggesztő 50-es években az irodalom ébresztette föl a nemzet öntudatát, bátorságát és akaratát; s a 60-as években az irodalom erősitette, acélozta azt az akaratot.

Sokat tett az irodalom hazánk szabadságának, a nemzeti érzület és akarat fentartásának és erősitésének érdekében az ujabb századokban is; de sokat, nagyon sokat tett a 16. és 17. században is.

Vessünk csak egy pillantást a 16. század irodalmára és reflektáljunk arra történeti szempontból.

A 16. század irói rendkivül szivükön hordozzák koruk politikai és társadalmi állapotait; és rendkivül élénk figyelmet fordítanak a korukbeli eseményekre; és pedig, a mi különösen

megjegyzendő, ugy a szépirodalmi, mint a tudományos, főkép a vallási irók egyaránt.

Általában elmondhatjuk, hogy a 16. század irói nemcsak érdeklődnek és élénken reflektálnak koruk eseményeire, gyakran hosszasabban leirván azokat és magasztalván az önfeláldozó hősök tetteit; hanem kifejezik a szó teljes és nemes értelmében koruk kedélyhangulatát és gondolkozási s érzelmi világát.

A 16. század irói fürkészik koruk szerencsétlen viszonyainak okait s habár sokszor elfogultan és tévesen itélnek, a katoliczizmust, vagy a protestantizmust tartván egyedül a bajok fő forrásának; de már maga azon tény, hogy nyiltan rámutatnak a bajokra; hogy mély hazafi fájdalommal keseregnek azok fölött és hogy iparkodnak kikutatni okait; mondom már ez mutatja, hogy mennyire érdeklődnek a közügyek iránt; mennyire szivökön hordják a haza sorsát és menynyire törekednek fölébreszteni a közvéleményt a bajok orvoslása végett.

És ez nemzeti szempontból megbecsülhetetlen törekvés. Ez mentette meg 16. századi borzasztó viszonyaink között a nemzeti öntudatot, közérzületet és akaratot; ez adott némi vigaszt; ez lett némileg záloga a jövőnek.

Ha egyik-másik iró talán müvészi, vagy szigoru tudományos szempontból nem is mondható nagynak: de épen ugy, a 16. században, mint a 18. század végén, nemzeti szempontból válnak ezen irók halhatatlanokká; mert nemzeti életünkben nagy az az eredmény, a mit ezen irók közös müködése hozott létre.

Különösen reflektál a kor eseményeire és inti a honfiakat a hazaszeretetre Tinódi Sebestyén. „Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról," „Az vég Temesvárban Losonczi Istvánnak haláláról", „Egervár viadaljáról való ének", „Budai Ali basa historiája", „Erdélyi historia" stb. czimü „Cronicái" mind egykoru eseményeket tárgyalnak. „Sokféle részögösről". „Az udvarbirákról és kulcsárokról", „Hadnagyoknak tanuság, mikor terekkel szömbe akarnak öklelni" czimü verseiben sokat mond kora szokásairól, erkölcsi viszonyairól.

„Prini Péternek, Mailat Istvánnak és Terek Bálintnak fogságáról" czimü „Cronicá"-jában ezeket irja:

„Sirva veszik mast el szegín Magyarország,
Mert tőle távozék hangosság, vigaság,
Belőle kikele sok fényös gazdagság,
És fogságban esék egynehány uraság.“

. . . . . .

„Jól értitök immár hitit az tereknek:
Urak! úgy higyetök hitetlenségöknek.
Egymást szeressétök, jobb ti fejetöknek:
Ugy leszen romlása gonosz terök népnek.“
„Tanácsot sokáig, kérlek, ne tartsatok,
Ha ez két víz között ti lakni akartok:
Mert ha csak hallgattok, szömben ti nem vívtok,
Félök, hogy sokáig itt nem uralkodtok.“

Farkas András meg igy ir „A zsidó és magyar nemzetről“ czimü irányköltemenyében:

„Mindezek szállának istentől mireánk,
Bönönk szerent és gonoszságonk miatt,
Egyfelől verete pogány törökökkel,
Másfelől némettel, és ah sok pártolókkal:
Ezzel megmutatá az hatalmas isten,
Hogy ő az ibönöknek erős bosszuállója.“

„Az átokról“ czimü vers elején, melyet valószinüleg Horvát András irt, ezt olvassuk:

„Röttenetes ez világnak mostan minden dolga,
Csudalatos nagy vaksága, hálálatlansága,
Nem fog rajta az istennek semmi igazsága,
Sem haragja, sem csapása, sem irgalmassága.“

Erdősi Sylvester János is vallásosságra és isteni félelemre inti nemzetét a legelső magyar disztikhoni versben, igy szólván:

„Ez próféta szavát hallgasd, mert tíged az isten
Elveszt, és nyomos itt nem lehet a te neved.
Itt ez irásban szól mostan és néked ez által,
Hütre hiu mind, hogy senki se mentse magát.
A ki zsidóúl, és görügűl, és végre diákul
Szól vala rígen, szól néked az itt magyarúl:
Minden népnek az ű nyelvén, hogy minden az isten
Törvínyinn íljen, minden imádja nevit.“

Ilyen irányban irnak a meseirók is.

Heltai Gáspár „Az oroszlánról és a pásztorról“ czimü meséjének „Értelmé“-ben igy szól:

„E mellett erre is inti minden embert (a mese), hogy hálaadó legyen, és semmi jótéteről el ne feledközzék. Mert igen nagy gonosz vétek a hála-

adatlanság, mely nagy vétökkel rakva e világ, kiváltképpen mostan. És a régi eszes magyarok meglátták az hálaadatlan világnak otrombaságát . . . .“

Ilyen irányt lehet találni a 16. században egy pár szindarabban is, különösen a „Balassi Menyhárt árúltatásáról“ szólóban, hol ezen bátor, de erkölcstelen főur van erősen ostorozva. A dráma IV. részében azt mondja Oláh Miklós érsek Balassa Menyhártnak:

„. . . . idegen nemzetek is rakvák rútságtokkal; sőt Paulus Jovius jeles historicus Erdély elárulását krónikáiban is beirta, és ez egész világon széllel minden országok olvassák. Balassa Boldizsár is egyszer olyan áruló vala, kinél nagyobb soha nem lehet, mint az, ki tulajdon atyjafiát, a kivel egy, ellenségnek kezében adja, mint tégedet Frater Györgynek, ki ellenséged vala, kezébe ada. Te is ismétlen az te atyádfiát Muránban ellenségednek kezében adád, nagy, erős hittel neki megesküvén, ott is hitedet elhagyád. Hiszem tudod Balassa Zsigmond bátyád is Győrért mind a két királt elárulá. De nagyobb dolog az, hogy mostan is az maradéktokat olyan árulókká akarjátok tenni, mint ti magatok vattok.“

Általában igen jellemző dolgok vannak e drámában a 16. század némely nagyuri köreire vonatkozólag; és e dráma hatalmasan ostorozza az erkölcstelenséget.

Azonban, habár itt-ott tulozva; de mégis sok őszinte vonást is megtartva, érdekesen tüntetik föl a 16. század kedélyhangulatát, érzelmi világát, elkeseredését, kétségbeesését, a romlottság feletti aggodalmat, néhol keserü gúnyt, a haza gyászos, szomoru sorsa fölötti fájdalmat, gyötrő kint az ugy nevezett jeremiádok, valamint a feddő, a vallási és a tanitó irányu költemények.

Gyakran találunk ezekben elkeseredést, reménytelenséget, sötét, komor világnézetet. Az ezerféle bajok között csakis a jó istenbe vetett megnyugvásban találnak enyhületet.

Álljon itt egy pár jeremiád néhány strófája, azon megjegyzéssel, hogy az ezekben kifejezett, sötét, komoly, borongós kedélyhangulat és a mély vallásos érzület teljesen őszinte; ezer adat bizonyitja, hogy ezt igy is érezték az akkori emberek; sőt, mint mondám, ha már még ezen korszakban is lehetséges

vala, talán itt-ott még túloznak is a fekete, majdnem rémes szinek használatában.

„Örökségünk, édes hazánk, másra fordula,
A mi házunk és jószágunk idegenre szálla,
Ügyünk juta, jaj minekünk! nagy árvaságra,
Mert istennek nem akaránk térni utára."
„Árvaságra, nagy inségre miként maradánk,
Mert nincs nekünk földön házunk sem kedig atyánk,
Ügyefogyott özvegységre marada anyánk,
Mert bűnünkért megharagutt mennyei atyánk."
„Arra jutánk, hogy vizet is pénzünkön vegyünk,
És az mi erdőnk fájában nagy árún váltsunk,
Egyébféle szükséget is mindent szenvedjünk,
Mert isten parancsolatjának ellene tettünk."
„Terek alatt az rabságban nyakunk leszegék,
Semminemő nyugodalom nem engedteték,
Mert semmi kegyesség köztünk nem leletteték,
Azért pogán népnek szíve rajtunk nem esék."

. . . . . .

„Mire, uram, mind örökké feledsz el minket,
Ily sokáig kesergeted búsolt lelkünket,
Kérünk azért, térits hozzád az mi szivünket,
Mert nem nyerjük nálad nélkül idvösségünket."
„Vedd el rólunk, kérünk teged, nagy haragodat,
És újítsad meg minekünk az mi napinkat,
Kegyelmes úristen! tarts meg az mi hazánkat,
Diesérhessünk mind örökké, te szent háromság."

Egy másik jeremiád pedig többek között igy szól:

„Tekénts reánk immár nagy úritsen, az mennyekből,
Az te diesőséges templomodból!
Emlékezzél meg immár az te árváidról!"
„Miért hogyá! minket ilyen igen megromlanunk,
Mi nemzetségünkben elpusztulnunk,
Mért távozál, úristen ily messze mitőlünk."
„Tudjuk, hogy vétkeztünk, mert tégedet nem tiszteltünk,
Mint atyánkat téged nem szerettünk,
Mint hatalmas urunkat tégedet nem féltünk."
„Azért kell tisztelnünk pogánokat, gyolkosokat,
Paráznákat, bálványimádókat,
Kiknek el kell viselnünk kemény igájokat."
„Elvövéd mitőlünk országunkat, királyunkat,
Földhöz veréd az mi koronánkat,
Színyed elől elvetéd mi áldozatunkat."

. . . . . .

„Eltávozék mitőlünk, nagy isten, mi örömünk,
Nincsen immár semmi vigaságunk,
Siralomra fordula az mi nyájosságunk."

. . . . . .

„Támodj fel azért immár, nagy úristen mi mellettünk,
Az te kezeidet nyujts ki rajtunk,
És ne vess el előled, kik megnyomorodtunk."

E században rendkivül sok iró müködött, és ha végig kutatjuk e század irodalmát, majdnem minden irónál a felsoroltakhoz hasonló hangot, panaszt, fájdalmat, istenbe vetett bizodalmat, istennek segitségül hivását, mély hazaszeretetet találunk. Sőt előfordul ehez hasonló hang, érzelemvilág, kedélyállapot azon „Vitézi énekek" között is, melyeket a nép alkotott és melyeket, részben ezen századiakat, ujabb időben Thaly Kálmán gyüjtött össze.

Minden adatok és számos egyébfélék is teljesen igazolják, hogy csakugyan ilyen volt a 16. században nemzetünk kedélyhangulata. Hiszen vigság, mulatság esetlegesen akkor is volt, mint mindig; hisz az természetes; a nélkül az emberek sohasem lehetnek el; Milyen is volna az a társadalom, a hol évtizedeken át minden ember mindig lehangolt, bús, rideg, reménytelen, mogorva lenne? Ettől az állapottól őrizze meg az isten az emberiséget! Mulatság, vigság, tréfa, jókedv, élcz, gúny volt a 16. században is elég; de tény az, hogy a nagy többség kedélyhangulata, kivéve az egyes kivételes eseteket, általában rendkivül szomoru, csüggeteg vala. Hisz ez természetes; erre volt elég ok; ezt igy hozták magukkal azon körülmények, melyeket már elősoroltam: a Mátyás király fényes kora után néhány évtizeddel beállott szomoru, lehangoló, kétségbeejtő helyzet! Itt igazán nem volt, nem lehetett egyéb megnyugvása a nemzetnek, mint a hit mélysége, az imádság, az istenbe vetett bizodalom.

Ezt a kedélyhangulatot, miként előadám, ki is fejezték a század irói, költői. Épen azért volt a 16. század magyar irodalma annyira népszerü. De e költők, ez irók sorában, a legelső és a 16. századig, sőt mondhatni: a 18. század második feléig legnagyobb lirikusunk: báró Balassa Bálint! És én csak most emlitem őt, kinek helye legelől volna! Szándékosan hallgattam róla mostanig; minthogy az ő költészetéről hosszasabban kell szólanom. És e tekintetben kényelmes helyzetem van; mert költeményei jelentékeny részének a legujabb időben történt fölfedezése után, müveit „Gyarmathi Balassa Bálint Költeményei" czimmel 1879-ben kiadta a Magyar Történelmi Társulat. Ezen kiadást „a M. Történelmi Társulat megbizásából szerkesztette, jegyzetekkel s bevezetéssel ellátta" Szilády Áron. A bevezetés pedig magában foglalja Balassa életrajzát is.

Végig olvassa ezen kiadás szerint Balassa müveit, teljes képet alkothatunk magunknak a költőről és költészetéről; de én itt csak azon tekintetben fogok róla szólani, a mint czélom követeli: hogy t. i. menyiben fejezte ki Balassa korának kedélyhangulatát?

De hadd beszéljen maga Balassa Bálint; saját szavaiból leginkább megértjük őt:

„Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggel, névvel, hirrel vagy igen szép;
Kár, hogy tartatol úgy, mint senyvedendő kép,
Elömenetedre nincs egy utad is ép."
„Kedvelt, böcsült véred lett csúfoltságossá,
Szabdlyádnak bő zsoldja nagy olcsóságossá,
Megesorbúlt nemzeted változott korcsossá,
Neved ékessége nagy útálatossá."
„Föld reménségére felnevelt úrfiak!
Szemétre vettettek, úgy mint köz tyúkfiak.
Zsírokkal hízódnak az idegen fiak,
Hozzád nem különbek mint az ördögfiak."
„Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol, s szállton száll:
Inséged nő s árad, véled egy ágyban hál,
Bő étkeid helyett rakódik apró tál."
„Ki szánhat? bánd magad, nyomorúságodat;
Mert nézi, nem érzi az csak romlásodat:
A ki épithetné te szép országodot,
Könnyen múlatja el csak zálogházidat."
„Sem pénz, jószág mostan, s méltó árrú posztó,
Nem indít, hogy szolgálj, megszűkült az osztó;
Csudáld, hogy minden rend nem kóborló s fosztó,
A nagy orv mert kicsinyt szörnyebb felakasztó."
„Oh kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmetes mind tavaszom, telem:
Keseregj, sirj, kiálts istenedhez velem;
Nálad, hogy szeretlek, légyen e vers jelem."

Nem fejezte ki a 16. században senki ily igazán, ily mélyen, ily költőileg a keserü honfi-bánatot.

Pedig Balassának mindössze csak néhány ily tisztán hazafias költeménye van. Ő a szó teljes értelmében szerelmi költő; azzá teszi természete, jelleme. Egész kötet költeményének legnagyobb része mind szerelmi költemény. Könnyen hevülékeny szive; hamar szerelemre lobban s innen van, hogy sok nőhöz irt ő verset és minden költeményében mély és epedő. Akár Zsuzsannához, akár Zsófiához, akár Margithoz, akár a cziterás lengyel leányhoz irja költeményét: szerelmét min-

denikben úgy tünteti föl, mint véghetetlent; mint ki nem olthatót; mint olyat, mely őt boldogtalanná teszi, ha nem viszonozhatik. Csapodárnak tünik föl s úgy látszik, hogy természetében volt is erre hajlama. De mindhiába! Hasztalan ámitja magát; hasztalan keres uj meg uj szerelmeket; hasztalan énekli meg azokat szebbnél szebb költeményekben: első szerelme, a melyet a temesvári hősnek leánya, Losonczy Anna iránt érzett, a sirig kiséri őt és nem hagyja soha nyugodni. Ez volt neki egyetlen igazi szerelme és ez ki nem aludt szivében soha. Midőn a bajok egész özöne háromlott reá; midőn irigy és kapzsi rokonai pörökkel, aljas rágalmak- és vádakkal halmozák el; s midőn neje, Dobó Krisztina, hütlenül elhagyá: kétszeresen ébredt föl lelkében régi szerelme Losonczy Anna iránt, ki már akkor rég férjhez ment volt. Balassa mindig bánkodik utána; hiába keresi a felejtést, mint vitéz, mint hős a harczi téren; hiába zengi meg oly szépen a „végbeli ifju vitézek dicséretes seregének“ dicső harczi életét; hiába bujdosik külföldre (Lengyelországba); hiába szemléli az „Oceanum“ hullámait és hallgatja titkos zugását: lelke mindig csak az Annáé marad; Anna kiséri őt mindenüvé élte fogytáig; s leggyönyörübbek azon szerelmi költeményei, melyeket Annához, vagy később az Anna nevének önkényes megváltoztatásával Juliához ir. Julia nem más volt, mint az ő felejthetetlen Annája. Talán változván a körülmények, gyöngédségből tette legszebb szerelmi költeményeibe a Julia nevet; de midőn Juliáról irt, biztosan mindig az Anna képe lebegett előtte. Az 54. énekben ugy is fejezi ki magát, hogy „Julia-Anna.“ A ki igy tudott szeretni, hogy egész életén át, bármily körülmények között is, megmaradt lelkében első szerelme: az előtt bizonyosan az Anna emléke lebegett akkor is, midőn 1594-ben az Esztergom ostrománál kapott sebeiben meghalt.

Balassának költészetén, és pedig vallási, szerelmi és hazafiui költeményein egyaránt bizonyos elegiai érzelem árad el, melynek oka nemcsak élte zaklattatásai- és keserveiben keresendő, melyeket meg nem érdemelt; hanem egyfelől mély honfibánatában, mely a már idézett versből is kitünik; másfelől azon sokféle csalódásban rokonai, neje részéről és főkép a Losonczy Anna iránt haláláig érzett szerencsétlen szerelemben.

De akármi volt is oka, annyi bizonyos, hogy az az elegiai hangulat, habár legtöbbször szerelmi verseiben nyilatkozik is, és a szerelemben látszik is megtalálni motivumát, mégis rend-

kivül megegyezik korának fájdalmas kedélyhangulatával. A mellett, hogy költeményei legtöbbször népies alapuak és irányuak, és a mellett, hogy tartalmok és versalakjok kitünők: leginkább annak lehet tulajdonitani ezen költemények nagy népszerüségét, hogy elegiai hangulatuk megegyezik a kor kedélyhangulatával. Hány ember találta a 19. században saját érzelmeit kifejezve az ilyen strófákban:

„Oh te csalárd világ, nyughatatlan elme,
Forgandó szerelem, változó szerencse;
Mire most szívembe
Új gyötrelmet hozál eszem vesztésére."

(A 9. énekből.)

„Valaki azt hiszi, hogy nyerjen mennyeken és szűzeken
Szerelmivel vagy hívéggel, az házat rak sík jegen,
Vagy penig hijában hord vizet rostás edényben,
Avagy hogy verőfint akar fogni bolondul keziben."

(A 10. énekből.)

„Vagyok már szinté
Özvegy gerlicze,
Szomorú én éltem, —
Nem kell arany láncz,
Sem penig víg táncz,
Nincs semmihez kedvem."

(A 13. énekből.)

„Viola szép színe mutatja hívségét,
Rózsa piros volta hozzám nagy szerelmét,
Fejér rózsa penig mondja tiszta éltét,
Nézdsze mint mutatja böles, eszes elméjét!"

(A 24. énekből.)

Még az föld is elagg, hegyek fogyatkoznak, idővel tenger apad,
Az ég is béborúl, fényes nap setétül, mindennek vége szakad,
„Márványkőbe metszett írás kopik, veszhet, egy heliben más támad."
„Meglágyúl keménység, megszűnik irigység, jóra fordul gyűlölség,
Istentül mindenben adatott idővel változás, bizonyos vég,
Csak én szerelmemnek, mint pokol tüzének, nincs vége, mert égten ég."

(A 47 énekből.)

„Oh én kegyelmes istenem!
Mely igen megverél engem,
Kegyelmezz meg már énnékem,
Ne hagyj bűnömben elvesznem."

(A 66. énekből.)

„Oh én édes hazám, te jó Magyarország!
Ki kereszténységnek viseled paizsát;
Viselsz pogány vérrel festett éles szabját,
Vitézlö oskola! immár Isten hozzád."

„Sok jó vitéz legény, kiket felemeltem,
S kikkel sok jót tettem, tartottam, neveltem, —
Maradjon nálatok jó emlékezetem,
Jusson eszetekbe jó tétemrül nevem!

(A 75. énekből.)

Hertelen elmuló, hizelkedő világ,
Csak árnyékot mutatsz, mint a felvett virág;
Kivántatod magad, tavasszal mint zöldág,
Maga minden dolgod neked csak álnokság."
„Oh én szegény lelkem útáld hát ezeket,
El ne tébolyítsa ez világ eszedet,
Mert ez sokat igér, hiteget tégedet;
De nem adhat semmit, sőt gonoszra vezet."

(A 85. énekből.)

„Mint szép liliom — szál
Ha félben metszve áll,
Fejét földhez bocsátja:
Úgy Coelia feje
Vagyon lefüggesztve,
Mert nagyon nagy bánatja."
Drágalátos könyve
Hull mint gyöngy görögve,
Vagy mint tavasz harmatja."

(A 7. virágénekből.)

„Boldogtalan vagyok,
Mert kínaim nagyok,
Béborúlt ifjúságom.
A szokatlan dolgot
És a nehéz jármot
Már megszokni nem tudom.
Régi időm elmúlt,
Most másképen fordúlt, —
Szomorú az én sorsom."
„Őszi harmat után,
Végre mikor aztán
Fujdogál a hideg szél,
Nem sok idő mulván
Sárgul, hulldogálván
Fáról a gyönge levél.
Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél."
„Én szemeim sirván,
Könnyeim csordulván,
Néznek csak keservesen;
Bús szívem zokogván,
Csaknem meghasadván,
Bánkódik nagy erősen;

Ki miatt naponkint
Látok szomorú kint,
Szenvedek én testemben."
„Istenem, mit tegyek?
Immár hová legyek?
Mire jutok végtére?!
Ha mind búval élek,
Ezentul mit érek,
Élek-e még kedvemre?
Vagy mind holtig árván
Járok csak bút látván,
Mégyek keserűségre."

(A 14. virágénekből.)

Ezen idézetek, egyes dalok, énekek, elegiák kiszakasztott részletei is mutatják, hogy Balassa lángszellemü költő volt. Az ő gondolkozási és ösmeretköre, általában müveltsége és főkép költői ereje kora legelső költőjévé teszik őt.

De leglényegesebb az én értekezésemre nézve azon tulajdonsága, mi ezen néhány idézetből is kivehető, hogy t. i. Balassa kifejezi kora kedélyhangulatát.

A 16. században siralmas állapotok voltak, nagy veszélyben forgott és sokat szenvedett szegény hazánk.

De mégis van ez időnek fenséges jelensége is; akadtak jeles irói és volt egy nagy költője, a kik kifejezve a kor kedélyhangulatát, érzelemvilágát folyton ébren tartották a nemzet lelkében a nemzeti öntudatot; föl-fölujiták a nemzet vágyait és edzették akaratát; és ez a fő; mert a nemzet nagy tettekre, nagygyá lenni képes, ha akar, ha igazán akar.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, szeptember 27-én.

Elnök: id. Ormós Zsigmond főispán.

A választmányból és a társulati tagok közül megjelentek: ifj. Ormós Zsigmond alispán, alelnök, Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztáros, dr. Niamesny Gyula ügyész, Folly Emil, Horváth Pius, Korbonics János és Tárczay István; mint vendégek Dobján László és Doroghi János mellett középiskolai ifjak.

Elnök a gyülést megnyitja.

Varjassy Árpád titkár felolvassa a mult nagygyülés jegyzőkönyvét, mely némi módositásokkal elfogadtatik.

Erre Pontelly István főtitkár adja elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

196 Csp.
198.

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat alapszabályai a belügyminiszteriumtól megerősitve még le nem érkezvén, jelen gyülésünket még a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat czége alatt kell megtartanunk.

Addig is tehát, mig az uj egyesületi czim alatt folytathatnók munkásságunkat, legyen szabad a tisztelt választmányt, a régi zászlónk alatt talán utólszor egybegyült, ezen ülésen, mint az eddigi nemes missziónk további teljesitésére jó egészségben és uj munkakedvben visszatért régi gárdát, szivesen üdvözölve, rendes havi jelentéseim sorozatát, ez uj iskolai évben, a maival megkezdenem és azzal társulatunknak 13 éves, eddigi neve alatti müködését rémélhetőleg be is fejeznem.

Ez alkalommal mindenekelőtt kötelességemnek tartottam a tisztelt választmánynyal tudatnom, hogy ernesztházai, ezüst öltönydisz-leletünk, mely a budapesti országos ötvösmü-kiállitáson, mint XIV. századbeli ékmü, részint tárgyai sokasága, részint mint a szláv ötvösművek motivumairól a nyugatiakra átmenetet képező kapocs, méltó figyelmet keltett: az ahhoz tartozott XIV. századbeli szerb és magyar pénzek kivételével, mikért társulatunk a nemzeti muzeum részéről felajánlott s reánk nézve

előnyösebb és általam már a mult közgyülésen bejelentett cserét elfogadta, hiány nélkül visszakerült; névleg:

a) öt ezüst tál, az egyiken bronczirozott oroszlánnal;
b) nyolcz ezüst fülönfüggő;
c) egy ezüst kardöv-fibula;
d) tiz drb. kesentyü-láncz;
e) 6 ezüst gyürü;
f) 5 ezüst gomb;
g) egy aranyozott feszületes ezüst kereszt.

Kiállitva voltak még tőlünk:

h) a rékasi avar ezüst láncz;
i) a vadászerdei két török ezüst mellkapocs.

Az egész leletet a három utóbbi tárgygyal együtt szükségesnek tartottam ide hozni, hogy azokat a tisztelt választmány megszemlélvén, rendben való megérkeztökről testületileg is meggyőződjék.

Az emlitett XIV. századbeli, szerb és magyar pénzekért nekünk cserében felajánlott és muzeumunk részéről nélkülözött, bolgár és szerb érmékről, mihelyt azokat a nemzeti muzeum el fogta küldeni, a tisztelt választmányt a legközelebbi ülésen azonnal szintén tudósitandom.

Van szerencsém továbbá a tisztelt választmányt értesitenem, hogy az iménti iskolai szünidőben a nyárádi kettős védelmi rendszeren épült sánczvárnak felvételét szintén sikerült kieszközölnöm.

E hatalmas védmű ugyanis három testes és magas körsánez és ugyanannyi széles és mély, kerek árokból alkotott, nagyobb erődből; azután egy attól másfélszáz méternyire eső és annál valamivel keskenyebb, körkörös sánez és árokból álló, kisebb erősségből van konstruálva ugy, hogy mindakét várrészt két oldalról egy-egy 140 méternél hosszabb, félköralaku, árkos sánczkar kapcsolja össze, a vármü egész kiterjedésében mintegy száz holdnyi területet foglalván el.

Arkheologiai szempontból e várról akkor fogok bővőbben szólani, midőn arról az év folyamán tüzetes értékezést tartandok. Addig is ujra kérem a tisztelt választmányt, hogy annak körkörös szerkezetü, vagyis kisebb felét, mely állitólag magánbirtok, valami módon kisajátitani s a folytonos szántás miatt rövid idő alatt bekövetkezendő eltünését még idején megakadályozni sziveskedjék.

Ami végül a tegnapelőtti lapokban a mai ülésünkre vonatkozó azon hirt illeti, mely szerint az iskolai szünidők alatt általam gyüjtött lelettárgyak itt jelenleg mind bemutattatni szándékoltattak volna; arra, mint téves feltevésre nézve, bátor vagyok megjegyezni, hogy idei összes leletkincsünknek ehelyütt egyszerre való felhalmozása nemcsak az egyes műpéldányok kellő megfigyelhetését hiusitaná meg; hanem azoknak rész-

letes és tüzetes meghatározhatását, mely nem egy rövid hó munkája csupán, szintén lehetetlenné tenné.

Azért a legujabban összegyüjtött lelettárgyak közül egyelőre azokat van szerencsém bemutatni, melyek a mostani ülés szemléletére lőnek kitüzhetők.

Ezekkel gyarapszik:

A) Régi és ujabb műtárgyaink tára.

Ide tartozik:

1. Egy 22. cm. hosszu, gyönyörüen patinázott broncz fokos, melynek egyik vége vizszintes, a másika függélyes élben végződik. Közepén 3 cm. átmérőjü nyélluk van. — Mint német-bencseki leletet beküldötte id. bobdai Gyergyánffy Béla.

2. Egy 17. cm. hossszu és 12 cm. széles kehelytakaró lap, melyre a Szentháromság kék,- ezüst- és aranyszinü selyemszálakból művészileg van kihimezve. — Ajándékozta Geml Ignácz, csanádi apátkanonok.

3. Egy 11·5 cm. átmérőjü, osztrák, herczegi broncz pecsétlap az 1449-iki évből. Lenyomata a mölki kolostor arkhivumának 1450. julius 17-én kelt okiratán; nemkülönben a gössi nőklastrom 1561. szep. 26-án kiadott okiratán látható.

A pecsétlap mezején fejedelmi trón szemlélhető, két oldalt gót izlésü, hármas oszlopzattól tartott menyezettel, mely alatt uralkodói palástban és fején koronával Ausztria és Németország ura ül, baljában a birodalmi keresztes almával, jobb kezében jogarral. Trónján, jobbra-balra az uralkodótól, négy-négy tartomány czimerpajzsa van egymás felett felfüggesztve.

A pecsétlap szélső körének gotikus irata: Sigillum Majus Ducale Friderici Romanorum Imperatoris Semper Augusti Hungariae Dalmacie Croacie Regis Aus; a belső félköröké: Trie Karinthie Et Carniolie Ducis.

A pecsétlap a III. Frigyes osztrákherczeg és német királyé. (1440—1493.). — Adományozta Baics Milán, birtokos Szatumikon, Krassó-Szörény vármegyében.

4. Egy török vas lópatkó. — Adta Ormós Zsigmond főispán.

5. A temesvári lakatos czéh szállójának jelvénye a jelen század első feléből. Az egy 58 cm. hosszu, 50 cm. magas és 24 cm. széles üvegszekrény tetejéről vizszintesen függő, mintegy 50 cm. hosszu és 3 cm. vastag aranyozott vas kulcs, melynek szakálla egyik oldalán J. H. S. monogramm áttört betükkel olvasható; a kulcs széles feje levéldiszes. — Ajándékozta, a kulcs uj megaranyoztatása után, ifj. Elter János, kereskedő és honvédfőhadnagy.

6. Kéregpapirból készült, 21 cm. hosszu és 13. cm. széles, tetejes,

öt doboz. melyek mindegyike 6. az előbbinél valamivel kisebb, tető nélküli, hossznégyszögü dobozt foglal magában.

A csinnal kiállitott, összesen 40 drb. doboz készitője és adomádyozója Stippel Fábián, temesvár- városi közgyám.

B) Azérme- és bankógyüjtemény.

I. Római érmék.

1. Egy M. Antoninus Aug. Tr. P, XXIII. előlapköriratu, ezüst dénár, Márk Aurél, (161—180.) babérkoszorus fejével. Hátlapján az egészség nemtője, balkezében lándzsával; jobbjában csészével, mely fölé az alatta levő áldozati oltárról egy kigyó emelkedik. Körirata: Saluti: Augusti. Cos. III. Verték a császár germániai hadjárata emlékére, midőn a venécziai Altinum mellett öcscsét Veruszt, kivel ugyanazon gyalogágyon viteté magát, szélhüdés érvén, maga szerencsésen hazaérkezék 169-ben. — Adta Karnay Alajos, főreáliskolai tanár.

2. Márk Aurél nejének ezüst dénára. Előlapján a császárné († 175.) kontyos hajdiszitésü fejalakja és Faustina Aug. Pii Aug. Fil. körirat. Hátlapján ülő nő. jobbjában virággal, és Concordia felirat. — Adta: Boleszny Antal, vál. tag.

3. Karakalla (211—217.) konzekraczionális, ezüst érméje. Előlapján az avató császár egyszerü fejalakja és Divus Antoninus körirat. Hátlapján oltár és Divo Pio körirat. — Beküldötte mint Kis-Ősz (Gottlob) ény. szántóföldjeiről való leletet, Gellért Mihály, németsztamorai, közs. tanitó.

4. Karakalla öcscsének († 212.) réz pénze. Előlapján az ifju babérkoszorus feje és P. Septimius Geta Caes. körirat. Hátlapján álló, sisakos nő, baljában lándzsával; jobb kezében földre támasztott paizszsal. Körirata: Pontif. Cos. Eckelben nincs meg. — Adta Boleszny Antal, vál. tag.

5. Egy „D. N. Valens P. F. Aug.“ előlapköriratu, réz érme, a császár szalagkoszoruzott fejével. Hátlapján a haladó Viktória, balra tőle P*; jobbra S. Körirata: Securitas Reipublicae; lent; H·Sisc. — Társulati pénzen vetetett.

II. Magyar és lengyel pénzek:

1. I. Lipót 1669. ezüst (VI.) pénze. — Adta: Lőwy Fanni urhölgy.

2. Ugyanannak 1678. (XVI.) ezüst pénze. — Ajándékezta Csapó Géza, szolgabiró.

3. I. Ferdinánd 1551. ezüst pénze. — Stumpfoll Ede, iparisk. tanár, adománya.

4. Mária Terézia 1763. réz polturája. — Parneu Jakab, gimn. VIII. oszt. tan. ajándéka.

5. III. Zsigmond (1584—1632.) 1597. lengyel, három, ezüst garasosa. — Adta Ternajgo Czézár Uj-Aradon.

III. Osztrák pénzek:

1. Ferdinand Károly főherczeg és tiroli gróf 1642. ezüst (3) pénze. — Adta: Csapó Géza, szolgabiró.

2. I. Lipót 1704. ezüst (3) pénze. — Bienenstock Károly, gimn. VIII. oszt. tan. ajándéka.

3. Ugyanannak 1676. olvashatatlan értékü, ezüst pénze. — Zsadányi pusztájokról behozta Féger István, gimn. VIII. oszt. tan.

4. I. József 1709. ezüst (3) pénze. — Adományozta Schopf József, urodalmi orvos, Resiczán.

IV. Németországi pénzek:

1. I. Ferdinand évszámnélküli, kis, ezüst pénze, hátlápján a keresztes birodalmi almával. — Adta dr. Keszler Károly, liczeumi tanár, Sopronban.

2. Egy oldenburg-hanover-királysági 1766. évi, ezüst schilling. — Lőwy Fanni urhölgy ajándéka.

3. Egy 1862. szász-királysági 2 váltó fillér.— Adta dr. Keszler Károly.

IV. Olasz pénzek:

1. Egy Rossini emlékére vert, kis, réz pénz. Előlapján a zeneművész képe „Giachomo Rossini“ körirattal. Hátlapján vizszintes sorban:

Ne a
Pessaro
En 1792.
Mort a
Passy en
1868.

Dr. Keszler Károly ajándéka.

2. Mária Terézia 1777. milanoi réz quattaroja.—Ugyanannak adománya.

4. I. Napoleon olasz- királysági, 1809. réz centesimoja. — Adta Csapó Géza, szolgabiró.

V. Bankópénzek.

1. Egy 1806. huszonöt forintos Wiener Stadt-Banco-Zettel.

2. Egy 1849. harmincz pengő krajczáros és

3. Egy 1860. tiz krajczáros papirpénz, — Mind a három bankót adományozta Steiner Frigyes, birtokos Uj-Aradon.

C) A könyv- és okirattár.

Idesorakozik kilencz drb. részint tervrajz, részint fénykép, miket gróf Sztáray Antal, szörénytoronyi cs. és kir. alkonzul szivessége juttatott muzeumunk birtokába s a melyek a következő dolgokat ábrázolják:

1. A szörénytoronyi őskori lelethelyet a Duna mellett kézrajzban. — Felvette a beküldő gróf.

2. Alekszander Szeverusz kézrajzolatu várát Szörénytoronyban. — Felvette hasonlókép az adományozó gróf.

3. A Szörénytoronyban kiásott római sirkertet kézrajzban. — Ugyanannak felvétele.

4. A Szörénytorony és a Duna közötti azon területet, honnan a földet a romániai, dunamenti vasuttöltés épitéséhez hordták, — szalonfényképben.

5. A szörénytoronyi római temetőt, — szalon-fényképben.

6. A mondott temető két szarkofágját, bennök fekvő egy-egy csontvázzal, — szalonfényképben.

7. Az emlitett temető más három szarkofágját, szintén azokban heverő csontvázakkal, — szalonfényképben.

8. A nevezett temetőnek két szarkofágját, bennök levő csontvázrészletekkel, — szalonfényképben.

9. Az érintett temetőnek két szarkofágját, melyek közül kettő üres, a harmadik csontvázat tartalmaz, — szalonfényképben.

10. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tizenhárom éves működésének vázlata. — A szerző, Pontelly István, ajándéka.

Az előadottakban foglalt jelentésemet a tisztelt választmány szives figyelmébe ajánlom.

*

A helyesléssel kisért főtitkári jelentést követte Odor Samu, a társulat pénztárosának az egyesület vagyoni viszonyait feltüntető kimutatása, mely szerint 39 frt. és 17 kr. költezési készlet áll a folyó kiadások fedezésére, a 4047 frt. és 36 krra emelkedett alaptőke mellett. — Tudomásul vétetik.

*

A pénztárosi jelentésre felolvastatott dr. Márki Sándor aradi, liczeumi tanár ezen czimü értekezése: „Mágócsy Gáspár öröksége".

Szerző okleveleken alapuló ama tanulmányában Mágócsy Gáspárnak a XVI. században Csongrád, Békés, Csanád, Arad és egyéb megyében fekvő birtokai viszonytagságait vázolja egészen az 1666. évig, midőn azok jó része báró Keglevich Miklós kezébe jutott.

A történeti adatokkal támogatott, érdekes felolvasás élénken megéljeneztetvén, azt a gyülési határozat értelmében jelen „Értesitő"-nk hozza.

A gyülés azután jegyzőkönyvi köszönetet szavazott muzeumunk megadományozói, névleg: Löwy Fanni urhölgy, Baich Milán, Boleszny Antal, Csapó Géza, ifj. Elter János, Gellért Mihály, Gyertyánffy Béla, Karnay Alajos, dr. Kesz̨ler Károly. id. Ormós Zsigmond,

Schopf József, Steiner Frigyes, Stipel Fábián, Stumpfoll Ede és Ternajgó Czézár uraknak; nemkülönben Bienenstock Károly, Féger István, és Parneu Jakab, főgimn. tanulóknak.

*

Tagul végre Sallay Jenő, temes-vármegyei számvevő-segéd, választatván meg:

az ülés, tárgysorozata kimerültével, feloszlott.

Egyveleg.

„Supplicatio Stephani Losonczy.

I.

Pertineñ Arcis themesieñ.

„Oppidum cum duobus molendinis Ewthwyn, Monosthor, Theremy, Kethfylu, ista Villa quia divisa est“ stb.

II.

„Nomina Comitatuum, Qui. ad officium Comitatus themesieñ pertinent, Themesieñs, Thorronthal, Aradieñs, Chanadieñ, Chongradieñs, Bekes, exterior Szolnok, Zarand, Byhar, ad hos Comitatus dignetur Mtas Regia Lras mandati dare, ut iuxta veterem consuetudinem comiti Themesieñs obediant.“

(A m. n. muzeum könyvtárából. 1552. „Pertinentiae Arcis Temesiensis.“ A Jankovich-féle gyüjt.)

III.

„Conditiones in Suscipiendo officio Comitatus Themesieñ, Maiestati Regie per Magnificū Stephanū de Losoncz suppliciter oblatae. Mondja:

Hogy Temesvár védelméről annál inkább gondoskodni kell, mert Becse, Becskerek és Szeged török várak nem távol esnek tőle.“

(A m. n. muzeum könyvtárából 1552. A Jankovich-féle gyüjt.)

Közli Varga Ferencz, társ. v. tag.

A délmagyarországi muzeumtársulatba belépett alapitó tag, Hollóssy Gyula nagybirtokos, alapitó tagsági dija fejében, 200 frtot küldött be az egyesület elnökéhez, Ormós Zsigmond főispánhoz. Éljen!

Daruvár községének Krassó-Szörény vármegye részére való átadása nagy ünnepélyességgel ment végbe 1884. junius 3-án.

A temes-vármegyei küldöttség Dobó László főjegyző, és a krassó-szörényi Jakabffy Pál alispán vezetése alatt kirándult a helyszinére, Daruvár községébe, hol reggel ünnepélyes sz. mise tartatott a r. kath. egyházban.

Azután az egybesereglett nép előtt Dobó főjegyző Temes-vármegye nevében a községet Krassó-Szörényhez átbocsátottnak jelentette ki, mire Jakabffy alispán ünnepélyesen átvette a községet.

Délben nagy lakoma volt a plebánosnál, melyen a küldöttségi elnökök és tagok, azonkivül a helybeli és vidéki intelligenczia számos tagja résztvett. A felköszöntők között magasan kiemelkedett az ebendorfi plebánosé, ki nagy tetszés között a kormányt éltette.

Kussics Községe viszont minden hozzátartozó okiratai, pénz- és értéktárgyaival Krassó-Szörény-vármegyétől átvétetvén, ezután Temes-vármegyéhez fog tartozni.

Torontál-vármegye mult évi állapotairól kimeritő jelentést terjesztett a vármegye közönsége elé Tallián Béla alispán. A nyomtatásban is megjelent jelentésből, a „Pesti Napló“ után idézzük a betelepitett csángók helyzetére vonatkozó eme sorokat: „Midőn az 1883. ápr. 4-én Ivanova község közelében partra szállott bukovinai székelyek a községekbe beosztattak, Hertelendyfalvára 382 lélek jutott; Nagygyörgyfalvára pedig 799; a hertelendyfalviak kedvezőbb viszonyok között és jobb talajra helyeztetvén el, nemcsak hogy vissza nem mentek, hanem 2 izben történt ujabb bevándorlás által még 158 személylyel szaporodtak is; — Nagygyörgyfalváról azonban 112 személy vándorolt vissza; ellenben később csak 4 személy jött be. A népesedési mozgalom a következő volt: Hertelendyfalván született 11 férfi, 11 nő; elhalt 9 férfi, 5 nő. Nagygyörgyfalván született 24 férfi, 28 nő; elhalt 20 férfi, 19 nő. E szerint tehát Hertelendyfalván a lakosság lélekszáma az eredeti 382-ről az 1883. év végéig 548-ra szaporodott; Nagygyörgyfalván pedig az eredeti 799 lélekszám 704-re apadt. Egészben véve azonban a két telep lélekszáma a Hertelendyfalvára bevándoroltak által 183-al szaporodott és jelenleg a két telepen együtt 1277 lélek van. Egybekelés Hertelendyfalván egy sem, Nagygyörgyfalván 14 történt. A hertelendyfalvi székelyeknek a Marienföldről áttelepitett őstelepesek házai mögött folytatólagosan 146 házhely osztatott ki, a melyen 1883. év végéig 125 ház épült fel teljesen; a többi pedig épülő félben van, és eddig azért nem volt elkészithető, mert az utolsó csoport bevándorló csak novemberben érkezett s a deczember havi zord időjárás az épitkezést akadályozta; — a felépitett házak fából vannak készitve és igen izlésesek; fedelök legnagyobb része cserép; azonban van mintegy 10—15 szalmával fedett is. Az épitkezésnél a hertelendyfalviak az által segélyeztettek, hogy a kormánybiztos közöttük a leszállitott árnak utólagos megtéritése mellett 9188 drb deszkát, 10,876 léczet osztatott ki, — s azonkivül még 5 tehetetlen családapának és özvegy asszonynak házát állami segélylyel épittette fel. A nagygyörgyfalviak az őstelepesek közé osztattak be és kiadatott 188 házhely, melyre 167 ház épittetett, és pedig 101 földből vert fallal, 66 pedig egészen fából. Minthogy a kincstári szigeten található lágy fa, gerendáknak és szarufáknak alkalmas nem volt, a kormánybiztos Nagygyörgyfalvára 2117 gerendát és szarufát; továbbá 8007 szál deszkát küldött ki, a melyet a lakosok leszállitott áron kölcsönképen kaptak. Itt a házak kivétel nélkül kákával vannak födve. Azon egyének, kiknek házhelyei üresek, azért nem épitettek, mert nagyobb méretü házat szándékoznak emelni, a melyekhez tavasz előtt hozzáfogni nem akartak és vagyonosabbak lévén, bérházakban laknak. Itt 10 egyén háza lett állami segélylyel fölépitve. A hertelendyfalvi székelyeknek őszi vetésül 450 hold föld lett kiosztva, és ebbe vetőmagnak holdankint 60 kilót számitva 270·3 mmázsa buza. A nagygyörgyfalviaknak jutott

434 hold és 260·4 mmázsa vetőmag buza. Hertelendyfalván a kiosztott földterület egészen bevettetett; mig Nagygyörgyfalván csak 401 hold. Ennek oka abban rejlik, hogy a nagygyörgyfalviak földjei a községtől távolabb esnek és sokkal kevesebb székelynek van igavonó marhája mint Hertelendyfalván. A hertelendyfalviak aránylag több földet kaptak; mert ott több volt az őszi vetésre alkalmas — ugy, hogy mig Hertelendyfalván egy családra 3 hold jutott, addig Nagygyörgyfalván csak 2. A hertelendyfalviak általában véve vagyonosabbak, mint a nagygyörgyfalviak, a mi abból is látszik, hogy mig ott 41 székelynak van lova és kocsija, addig itt csak 7-nek; mindazonáltal egészen ingyen Nagygyörgyfalván csak 7 egyén élelmeztetik. Közvetlenül a szántóföldek kiosztása után a kormánybiztos Hertelendyfalván 1200 frtot, Nagygyörgyfalván pedig 1800 frtot osztott ki kamatnélküli kölcsönképen, a mely pénzt legnagyobbrészt a föld megszántására forditották. Hertelendyfalván van 84, Nagygyörgyfalván pedig 114 tanköteles csángó gyermek. A tankötelesek egy e czélra kibérelt házban iskoláztatnak ideiglenes tanitók által ugy Hertelendyfalván, mint Nagygyörgyfalván, mely ideiglenesség ez utóbbi községben már legfeljebb 2 hónapig tarthat; mert az év végével az iskolaépités annyira haladt, hogy csakis a belső munka és felszerelés hiányzik még. Hertelendyfalván csak tavaszszal fog az iskolaépités megkezdetni."

Temes-vármegye egészségügyi állapota, dr. Breuer Armin főorvosnak a megyei közigazgatási bizottsághoz tett jelentése szerint, az idei év első felében, általában és viszonyitva a mult év első felához, tetemesen kedvezőbbé vált; a mennyiben nemcsak a megbetegedések, de ezekkel arányosan a halálozások száma is lejebb szállt. A ragályos betegségek közül a vörheny az 1883. év első felében 263, a most elmult félévben 96; a roncsoló toroklob taval 142, az idén 78; a kanyaró a mult évben 146, a folyó évben 17 és a himlő taval 139, az idén 119 halálesetet idézett elő. A hagymáz 166 áldozatot szedett. A felsorolt ragályos betegségek mellett leginkább a légző szervek hurutos és lobos bántalmai kedvező lefolyással fordultak elő. A tájkóros váltóláz csak ritkán észleltetett. Az elmult félévben a megye területén összesen elhalt 4580 egyén. Viszonyitva a megye népességéhez, meghalt évi átlagban annak 3·2%-a, vagyis 1000 közül 32. A napi halálozási átlag 30 volt. Hét éven aluli gyermek elhalt 2540, vagyis az elhaltaknak 55·4%-a. Az elhaltak körül orvosi gyógykezelésben nem részesült és pedig 7 éven aluli 1496; 7 éven felüli 1133; összesen 2629; vagyis az elhaltaknak 57%-a. Vallásfelekezet szerint beosztva, meghalt: róm. kath. 1801; ágostai 81; helvét 31; görög egyesült 135; görög nem egyesült 2510 és izraelita 22. Az orvosrendőri vizsgálatok tárgyait 5 gyilkossági, 13 öngyilkossági és 16 véletlenség okozta haláleset; továbbá 94 könnyü és 27 sulyos testi sértés képezte.

Figyelmeztetés. — A délmagyarországi tört. és rég. muzeumtársulat alapszabályai a belügyminiszteriumtól megerősitve még vissza nem küldetvén: tisztelt tagtársaink az „Értesitő" jelen füzetét a délmagyarorsz. tört. és rég. társulat eddigi neve alatt veszik hihetőleg utólszor kézhez.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat az 1883|4-ki egyesületi évben.

I. A TÁRSULAT IGAZGATÁSA.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

Id. **Ormós Zsigmond**, a Lipót-rend közép- és a Szent-István-rend keresztese, Temes-vármegye és Temesvár sz. kir. város főispánja, a magyar tud. akadémia levelező tagja stb., Temesvárott.

Alelnökök:

Rácz Atanáz, a vaskorona-rend lovagja, kir. tanácsos és országgyülési képviselő, Temesvárott.

Ifj. **Ormós** Zsigmond, nagybirtokos és Temes-vármegye alispánja

Főtitkár:

Pontelly István, főgimnáziumi tanár, Temesvárott.

Titkár:

Varjassy Árpád, épitész, ipariskolai igazgató, Temesvárott.

Ügyész:

Dr. **Niamessny** Gyula, ügyvéd, Temesvárott.

Pénztáros:

Odor Samu, Temes-vármegye főszámvevője, Temesvárott.

B) Igazgató választmány.

Ardeleán György, ügyvéd és Temesvár sz. kir. város alügyésze, Temesvárott.
Dr. **Benedek** Albert, kir. főreáliskolai tanár, Temesvárott.
Bilszky Ferencz, főesperes és lelkész, Oraviczán, Krassó-Szörény-vármegyében.
Boleszny Antal, lelkész és iró Ó-Orsován, Krassó-Szörény-vármegyében.
Böhm Lénárt, gazdász és iró, Fehértemplomon, Temes-vármegyében.
Dr. **Breuer** Armin, megyei főorvos, Temesvárott.
Déschán Akhil, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dobó László, Temes-vármegye főjegyzője, Temesvárott.
Dobó Miklós, csanádi apát-kanonok, a Lipót-rend lovagja, Temesvárott.
Folly Emil, cz. kanonok, pápai kamarás és püspöki szertartó, Temesvárott.
Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök és főgimnáziumi igazgató, Temesvárott.
Kasics Károly, plebános, Nagy-Ószőn, Torontál-vármegyében.
Korbonics János, esperes éz nyugalmazott főgimnáziumi tanár, Temesvárott.
Dr. **Laky** Mátyás, kir. főreáliskolai igazgató, Temesvárott.
Marx Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő, Temesvárott.
Miletz János, kir. főreáliskolai tanár, Budapesten.
Dr. **Értvay** Tivadar, a m. tud. akadémia lev. tagja, akadémiai tanár, Pozsonyban.
Pesty Frigyes, kir. tanácsos, a magyar tudom. akadémia rendes és több tudós társaság tagja, Budapesten.
Róth Nándor, kir. járásbiró, Zentán, Bács-Bodrog-vármegyében.
Dr. **Szentkláray** Jenő, lelkész és a m. tud. akadémia lev. tagja, Török-Becsén Torontál-vármegyében.
Tokody Ödön, plebános, Uj-Pécsen, Torontál-vármegyében.
Varga Ferencz, lelkész és iró, Kisteleken, Csongrád-vármegyében.
Vargics Imre, földbirtokos és országgy. képviselő, Szinyérszegen, Temes-vármegyében.

II. A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT TAGJAI.

A) Alapitó tagok.

Báró Baics Milos, nagybirtokos, országgy. képviselő, Váradján, Temes-vármegyében.
Bay Ilona, nagybirtokos, háromszorosan alapitó tag, Debreczenben.
Bonnaz Sándor, csanádi püspök, v. belső titkos tanácsos sat. Temesvárott.
Buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, Temesvárott.
Dr. Coda Sándor, néhai temes-vármegyei főorvos, Temesvárott.
Derera Israel, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott,
Dobrán János, néhai birtokos, Lukareczen. † 1873. decz. 26.
Dr. Haynald Lajos, bibornok-érsek, v. belső titkos tanácsos sat., Kalocsán.
Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt. m. k. miniszter.
Gróf Karácsonyi Guido, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, Budapesten.
Korbonics János, l. választmány.
Kümmer Henrik János, l. sz. apát-kanonok, kir. tanácsos, sat., Nagyváradon.
Ormós Zsigmond, l. tisztikar.
Dr. Parlagi Márton, ny. cs. és k. főtörzsorvos, Temesvárott.
Scharmann Sámuel, néhai váltóüzleti tulajdonos, Temesvárott. † 1877. nov. 17.
Dr. Schlauch Lőrincz, v. b. t. tanácsos, megyés püspök, a sz. László társulat elnöke sat. kétszeresen alapitó tag, Szathmárott.
Vargics Imre, l. választmány.
Weisz Sándor, néhai nagykereskedő, Temesvárott. † 1881. okt. 8.
Gr. Zselinszky Róbert, birtokos, országgy. képviselő, Uj-Aradon.

B) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, muzeumi igazgató, Rómában.
Dr. Franknói Vilmos, nagyváradi l. sz. apát-kanonok, a magy. tudom. akadémia főtitkára, Budapesten.
Göndöcs Benedek, apát-plebános, a békésmegyei régészeti és közmivelődési egylet elnöke, Gyulán, Békés-vármegyében.
Ipolyi Arnold, v. b. t. tanácsos, megyés püspök, pápai tiszt. kamarás, hittudor, a magy. tud. akadémia igazgató rendes és számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, sat., Besztercebányán, Zólyom-vármegyében.
Dr. Lenhossék József, kir. tanácsos és egyetemi tanár, Budapesten
Odor Samu, l. tisztikar.
Pulszky Ferencz, a magy. tud. akadémia rendes tagja, a nemz. muzeum igazgatója, a hazai műgyüjtemények és könyvtárak főfelügyelője stb., Budapesten.
Salamonfái Rátky Emil, cs. k. udv. kam. levéltáros, Bécsben.
Dr. Römer Flóris Ferencz, l. sz. apát-kanonok, a m. tudom. akadémia tagja, Nagyváradon.
Trefort Agoston, v. b. t. tanácsos, magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.

C) Évdijas tagok.

A) Magyarország.

Temesvár.

Ardeleán György, l. választmány.
Aldor Imre, kir. főreáliskolai tanár és lapszerkesztő.
Ardényi Pál, nyugalmazott magy. kir. kincstári ügyész.
Bach Ferencz, kir. járásbirósági albiró.
Dr. Baksa Lajos, ügyvéd.
Dr. **Benedek** Albert, l. választmány.
Miesinyei és beniczi Beniczky Sándor, temes-vármegyei főpénztáros.
Bede Gyula, kir. főügyész.
Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
Bersuder Lajos, birtokos és kereskedő.
Bessenyei Ferencz, temes-vármegyei, központi ssolgabiró.
Dr. Bécsi Gedeon, városi kórház-igazgató.
Dr. Bieder Vilmos, orvos.

Bogma István, városi tanácsos.
Dr. **Breuer** Armin, l. választmány.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Demkó József, lukareczi birtokos.
Déschán Akhil, l. választmány.
Dobján László, tanító-képző tanár, állami tanító.
Dobó László, l. választmány.
Dobó Miklós, l. választmány.
Dollenez József, csanádi kanonok.
Doroghi Ignácz, kir. főreáliskolai tanár, a délmagyarorsz. term. tud. társ. titkára.
Folly Emil, l. választmány.
Franyó Károly, mérnök.
Fromberg Róbert, mérnök.
Dr. Gettmann József, csanádi prépost-kanonok.
Gombó Géza, kereskedő.
Hidegkuty József, temes-vármegyei számvevő.
Horváth Pius, l. választmány.
Hudra János, kegyesrendi főgimnáziumi tanár.
Jaeger Ádám, csanádi kanonok.
Jakabffy Pál, kir. törvényszéki biró.
Jilk János, cs. és k. katonai plebános.
Kakujay Károly, másod-tanfelügyelő.
Karácsonyi István, józsefvárosi plebános.
Kelety János, temes-vármegyei, árvaszéki ülnök.
Keresztes Antal, megyei számvevő.
Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
Kollmann Károly, m. k. adófelügyelő.
Koltor László, mérnök.
Kramár Béla, ág. hitv. főesperes és az egyesült protestáns egyházak főlelkésze.
Dr. Kramp János, teologiai tanár.
Dr. **Laky** Mátyás, l. választmány.
Lévay Sándor, az első magyar általános biztositó-társulat főügynöksége titkára.
Lőwinger János, banküzleti tulajdonos.
Lőwy Miklós, megyei aljegyző.
Dr. Lőwy Mór, főrabbi.
Magyar Salamon Dávid, könyvsajtó-tulajdonos és papirkereskedő.
Marx Antal, l. választmány.
Mály István, kir. törvényszéki elnök.
Morvay Ákos, kir. póstaigazgatósági felügyelő.
Mühlbach Károly, sz. kir. temesvárvárosi főügyész.
Nagy Lajos, temes-vármegyei, árvaszéki főkönyvvezető.
Nagy László, sz. k. temesvár-városi tanácsos.
Neubauer Ferenez, állami lotto-hivatalnok.
Németh József, felszentelt és helyettes püspök, csanádi nagyprépost.
Dr. **Niamessny** Gyula, l. tisztikar.
Novák Péter, földbirtokos, temes-vármegyei számvevő.
Alsó-szathai Petheő János, k. póstaigazgató.
Ifj. **Ormós** Zsigmond, l. tisztikar.
Dr. Petruss József, ügyvéd, temes-vármegyei t. főügyész.
Pontelly István, l. tisztikar.
Pottyondy Ferenez, ügyvéd, ny. törvényszéki elnök.
Radnay Károly, temes-vármegyei árvaszéki előadó.
Rácz Atanáz, l. tisztikar.
Dr. Reiner József, főorvos.
Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Dr. Reiner Miksa, ügyvéd.
Reitz László, temes-vármegyei, árvaszéki könyvvezető.
Sallay Jenő, temes-vármegyei számvevő segéd.
Schiller Ignácz Antal, kir. póstaigazgatósági fogalmazó.
Schleiffelder János, állatorvos és birtokos.
Schopf Antal, pénzügyi tanácsos.
Schopf Kálmán, kir. póstaigazgatósági felügyelő.
Somogyi Gyula, birtokos.

Stancsa Gyula, kir. főreáliskolai tanár.
Steiner Ferencz, gyógyszerész.
Dr. Spéth Károly, csanádi kanonok, temesvári szemináriumi rektor.
Sippel Fábián, sz. k. temesvár-városi közgyám.
Strasser Albert, a keresk. és iparkamara titkára.
Szőcs Lajos, temes-vármegyei központi segéd-szolgabiró.
Tárczay István, gyógyszerész
A „Társas kör."
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Tihanyi György, m. k. pénzügyi titkár.
Tokody Ödön, l. választmány.
Török János, temesvár-városi polgármester.
Traila György, g. kath. lelkész.
Tüzkövy István, kir. tanácsos, m. kir. pénzügyi igazgató.
Uy Kálmán, temes-vármegyei árvaszéki ülnök.
Varga Honorius, háztulajdonos.
Varjassy Arpád, l. tisztikar.
Várnay Ernő, ügyvéd.
Vogel István, földbirtokos és ügyvéd.
Vozáry János, kir. törvényszéki biró.
Wälder János, kir. főreáliskolai tanár.
Weninger János, temes-vármegyei irattáros.
Wimmer József, ny. kir. pénzügyigazgatósági titkár.

Arad-vármegye.

Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménesen, u. p. Gyorok.
Draesay Zsigmond, árvaszéki ülnök, Aradon.
Hunyady János, plebános, Arad-Szent-Mártonban.
Kopcsányi József, ügyvéd, Aradon.
Ifj. Mittelmann Ferencz, szeszgyár-tulajdonos, Aradon.
Orody Nándor, jegyző, Glogováczon.
Dr. Varjassy Gyula, törzsorvos, Aradon.
Varjassy József, ügyvéd, Aradon.
Varjassy Lajos, városi aljegyző, Aradon.

Bács-Bodrog-vármegye.

Bergmann Ágost. főgimnáziumi tanár, Zomborban.
Radics György, főgimnáziumi igazgató, Zomborban.
Dr. **Róth** Nándor, l. választmány.

Baranya-vármegye.

Kossuthányi Ignácz, jogakadémiai tanár, Pécsett.
Malcsek Gusztáv, kir. tanácsos, nyugalm. m. k. kinest. jószágigazgató, Német-Bolyon.

Békés-vármegye.

Kleblovszky Lajos, birtokos, Békés-Gyulán.

Borsód-vármegye.

Báro Badvánszky Béla, nagybirtokos és országgyülési képviselő, Sajó-Kazán u. p. Vadna..

Csanád-vármegye.

Nagy Pál, plebános Mező- (Nagy-)Kovácsházán.

Csongrád-vármegye.

Kovács Albert, kir. tanácsos, gyógyszerész, Szegeden.
Máderlik Antal, segédlelkész, Szegeden.
Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szegeden.
Varga Ferencz, l. választmány.

Győr-vármegye.

Ebenhöch Ferencz, prépost-kanonok, Győrött.

Krassó-Szörény-vármegye.

Bilszky Ferencz, l. választmány
Billmann Márton, főgimnáziumi igazgató, Lugoson.
Gr. Bissingen Nándor, nagybirtokos, Jámon.
Boleszny Antal, l. választmány.
Brosteanu Péter, bányatiszt, Resiczán.
Dr. Csabatáry Endre, m. k. fürdőorvos, a Herkulesfürdőn.
Jakabffy Miklós, birtokos, Zaguzsényen, u. p. Karansebes.
Kellermann József, polgáriskolai rajztanar, Oraviczán.
Prepeliczay Gyula, birtokos és m. k. fürdőfelügyelő a Herkulesfürdőn.
Veldin Vilmos, mérnök, O-Gradenán.
Vörnle György, szolgabiró, Uj-Moldován.

Marmaros-vármegye.

Janky Károly, kegyesrendi házfőnök és főgimnáziumi igazgató, Marmaros-Szigeten.

Mosony-vármegye.

Iványi Ede, kegyesrendi gimnáziumi tanár, Magyar-Óvárott.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun-vármegye.

Abafi-Aigner Alajos, kiadó-könyvkereskedő, Budapesten.
Dr. Despinits Péter, kir. táblai biró, Budapesten.
Dragunesku Döme, m. k. pénzügyminisztériumi titkár, Budapesten.
Dr. Hampel József, egyet. tanár, a nemzeti muzeum régiségtárának őre, Budapesten.
Izsipy Géza, keresk. ügynök, Károly-körut, Budapesten.
Kiss József, költő s a magyar-franczia bizt.-társ. hivatalnoka, Budapesten.
Miletz János, l. választmány.
Rudnai Nikolics Sándor, birtokos és országgy. képviselő, Budapesten.
Pesty Frigyes, l. választmány.
Scheffer Antal, hirlapiró, Budapesten.
Stetina Imre, katonai kurátus a 16. számu helyőrségi kórháznál, Budapesten.
Dr. Wolafka Nándor, pápai káplán, hittanulmányi felügyelő, és egyet. h. tanár, Budapesten.

Pozsony-vármegye.

Nizsnik Ernő, a gr. Pálffy-urod. főpénztárosa, Pozsonyban.
Dr. **Ortvay** Tivadar, l. választmány.

Somogy-vármegye.

Dr. Sterba János, lelkész, Lakócsán.

Soprony-vármegye.

Borkátai Szabó József, nyugalmazott főgimnáziumi tanár, Sopronban.
Dr. Keszler Károly, főgimnáziumi tanár.

Temes-vármegye.

Barray Kajetán, polgármester, Fehértemplomon.
Bessenyey Sándor, kir. járásbirósági díjas, Károlyfalván.
Böhm Lénárt, l. választmany.
Buday Antal, kir. telekkönyvvezető, Fehértemplomon.
Capdebo Ferencz, szolgabiró, Vingán.
Csapó Elek, kir. járásbiró, Kubinban.
Czvetkovics Sándor, városi tanácsos, Verseczen.
Demeter György, ügyvéd, Verseczen.
Demetrovics Mihály, városi főorvos, Verseczen.
Faragó István, tiszttartó, Kalácsán, u. p. Orczyfalva.
Fodor Péter, birtokos, Paráczon.
Frohmann Ödön, kir. járásbiró, Vingán.
Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgy. képviselő, Füskuton.
Dr. Gerich Gyula, községi orvos, Merczyfalván.
Gózsy Mátyás, plebános, Gyarmatán.
Dr. Grosz József, plebános, Lippán.
Dr. Haymann Gusztáv, járásorvos, Fehértemplomon.
Heegn Károly, telekkönyvvezető, Verseczen.
Henny Sebestyén, esperes-plebános, Nagy-Zsámon.
Kabdebó Gergely, szolgabiró, Lippán.
Kadics György, kir. alügyész, Fehértemplomon.
Kertay Sándor, jegyző, Murányon.
Krinitzky Ferencz, plebános, Piskén. (Bruckenau).
Krisofszky József, tiszttartó, Klopodián.
Kádár József, ügyvéd, Verseczen.
Kiss Ferencz, kir. bírósági végrehajtó, Vingán.
Klevetay Lajos, tanácsos, Verseczen.
Kornis Géza, ügyvéd, Csákován.
Kovachich Gyula, szolgabiró, Uj-Aradon.
Dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos, Verseczen.
Láng Károly, jegyző, Hernyákován, u. p. Rékas.
Lazarovits Vazul, kir. tanácsos, birtokos, Szredistyén.
Meskó Béla, jogtudor és sz. k. temesvár-városi, árvaszéki jegyző, Mehalán.
Mihajlovits Adám, járásbiró, Buziáson.
Mihajlovits Ferencz, birtokos, Verseczen.
Mikler Gusztáv, ügyvéd, Uj-Aradon.
Milleker Bódog, elemi néptanitó, Verseczen.
Neustadl Vilmos, polgáriskolai tanár, Verseczen.
Novák István, kir. járásbirósági végrehajtó, Rékason.
Novakovits Emil, ügyvéd, Verseczen.
Oseczky János, plebános, Szt.-Andráson.
Pescha Szvetozár, ügyvéd, Verseczen.
Pollak Adolf, földbirtokos, Uj-Aradon.
Raácz Pál, jegyző, Monostoron, u. p. Vinga.
Rieger Bálint, birtokos, Kudriczon.
Schlemmer József, tanácsos, Verseczen.
Schurits Nándor, kereskedő, Verseczen.
Sternberg József, kereskedő, Verseczen.
Dr. Szmolay Vilmos, orvos, Vingán.
Szőllőssy István, főügyész, Fehértemplomon.
Takács Manó, birtokos, Vingán.
Ternajgó Czézár, gyógyszerész, Uj-Aradon.
Turcsányi Rezső, jegyző, Klopodián.
Vannay Gusztáv, ügyvéd, Lippán.
Véber Agoston, cs. és k. udvari káplán és plebános, Szakálházán.

Torontál-vármegye.

Ambrus József, lelkész, Kis-Oroszin.
Andrássy Mihály, torontál-vármegyei aljegyző, Nagy-Becskereken.
Antal József, ügyvéd, Török-Becsén.
Babits János, a Csekonits-urodalom ügyésze, Zsombolyán.

Bielek Vilmos, ügyvéd, Nagy-Becskereken.
Dániel János, kir. tanácsos, birtokos, Elleméren.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, országgy. képviselő, Nagy-Becskereken.
Dr. Engelsz János, esperes-plebános, Német-Czernyán.
Fleischer Samu, mérnök, Gyülvészen, u. p. Uj-Pécska.
Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becsén.
Hertelendy József, torontáli főispán, a sz. István-rend vitéze, Nagy-Becskereken.
Kasics Károly, l. választmány.
Kéler Elek, tiszteletbeli megyei főügyész, Nagy-Becskeren.
Kulifay Lajos, polgármester, Nagy-Becskereken.
Dr. Littahorszky Károly, cz. prépost, torontáli főesperes és plebános, Nagy-Kikindán.
Nédits János, városi kapitány, N.-Becskereken.
Dr. Plechl Szilárd, megyei főorvos, N.-Becskereken.
Poroszkay Béla, megyei főügyész, N.-Becskereken.
Gr. Roggendorf Aladár, nagybirtokos, Roggendorfon.
Rosen Pál, plebános, Kis-Komlóson (Ostern).
Schaeffer Antal, pápai kamarás, apát és esperes-plebános, N.-Becskereken.
Schreyer Domonnkos, birtokos, Nagy-Szent-Miklóson.
Steinbach Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő, N.-Becskereken.
Steingassner Kálmán, kir. főmérnök, Török-Becsén.
Dr. **Szentkláray** Jenő, l. választmány.
Tallián Béla, alispán, N.-Becskereken.
Dr. Tőszögi Aladár, orvos, Török-Becsén.
Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolyán.
Vuchetich József, t. szolgabiró, Nagy-Kikindán.

Ung-vármegye.

Temeselyi Dézsy Ferencz, birtokos, Ungvárott.

Vas-vármegye.

Rezsőffy György, főgimnáziumi tanár, a vasmegyei régészeti egylet titkára, Szombathelyen.

B) Ausztria.

Preyer János, ny. polgármester és ügyvéd, Kirchberg am Wechsel, Alsó-Ausztriában.

C) Románia.

Gróf Sztáray István, cs. és kir. alkonzul, Szörénytornyon. (Turn-Severin).

D) Statisztikai kimutatás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól.

A) Alapító tag . . . . . 19, illetőleg 22
B) Tiszteletbeli tag 10

C) Évdijas tagok.

A) Magyarország.

Temesvár sz. k. város területén	98
Arad- vármegyében	9
Bács-Bodrog „	3
Baranya „	2
Békés „	1
Borsód „	1
Csanád „	1
Csongrád „	4
Győr „	1
Krassó-Szörény-vármegyében	11
Marmaros „	1
Mosony „	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun-vármegyében	12
Pozsony-vármegyében	2
Somogy „	1
Soprony „	2
Temes „	55
Torontál „	29
Ung „	1
Vas „	1
B) Ausztria	1
C) Románia	1
Összesen	270

tagja van a társulatnak az 1883/4-iki, egyesületi évben.

Pontelly István,
főtitkár.

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUM-TÁRSULAT.

I. ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.
NYOMTÁK A CSANÁDEGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1885.

AZ ELSŐ KÖTET

ÁLTALÁNOS TARTALMA.

Lap

Előszó: Pontelly István szerkesztőtől 1

I. ÉRTEKEZÉSEK.

1. Délmagyarország művelődési állapotai a római uralom alatt. — Böhm Lénárttól 5
2. A Csanádnemzetség (betürendben felsorolt) birtokai Délmagyarországon. — Karácsonyi Jánostól. — Első közlemény 26
3. Bél Mátyás polihisztor élete és munkái. Szmida Lajostól. — Első közlemény. 54
4. A Csanádnemzetség (betürendben felsorolt) birtokai Délmagyarországon. — Karácsonyi Jánostól. — Második közlemény 66
5. Dáczia régi szokásai és mitologiai szobrai. — Stanesa Gyulától 80
6. A magyarországi szerbek szereplésének története 1526—1711-ig. — Dudás Gyulától. — Első közlemény 105
7. A Csanádnemzetség (betürendben felsorolt) birtokai Délmagyarországon. — Karácsonyi Jánostól. — Harmadik közlemény 119
8. Bél Mátyás polihisztor élete és munkái. — Szmida Lajostól. — Második közlemény 127
9. Művelődési adatok Mátyás király korszakából. — Ormós Zsigmondtól . . . 185
10. A pankotai ásatások. — Dr. Márki Sándortól. (Könyomatu melléklettel.) . . 196
11. Bél Mátyás polihisztor élete és munkái. — Szmida Lajostól. — Harmadik és negyedik közlemény 203

II. TÁRCZA.

1. A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat rendes, havi, választmányi ülése, 1884. október 29-én . . . . . Pontelly Istvántól . . . 36
2. Rendes, havi, választmányi ülés 1884. deczember 22-én 42
3. „ „ „ „ 1885. január 28-án 86
4. „ „ „ „ 1885. február 26-án 91
5. „ „ „ „ 1885. április 29-én 145
6. Rendkivüli „ „ 1885. május 20-án 150
7. I. évi közgyülés, 1885. június 2-án 151

III. EGYVELEG.

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat az 1884/5-diki egyesületi évben. — Pontelly Istvántól . . . . . 225—232
Az aradi Kölcsey-egyesület 49
Versecz sz. kir. város levéltára 49
Nagyszredistyei rézlelet 49
Verseczi, római vizvezetéki leletek 50
Verseczi „nagyréti“ kőlelet 51
Hadzics Lázárról 51
Bonnáz Sándor 1000 forintyi évi ajánlata 97
„Száz politikai és történeti levél Hovátországról“ 97
Ormós Zsigmond, az 1848/48-iki honvédek betegsegélyző- és temetkezési egylete tiszteletbeli tagja 98
Die Wersehetzer Gegend im Altherthume 98
A temesvárgyárvárosi magyar társaskör 98

Lap

A temesvári műipar 99
Torontálmegye Bárány Ágostonnak arczképét a megye gyüléstermében elhelyezi 99
Uj magyar nemes 100
Pulszky Károly a vidéki muzeumokról 100
Plebániák centenáriuma 100
Pesty Frigyes és tudósaink 101
Petőfi román nyelven 102
Hertelendi és vindornyalaki Hertelendy Gyula temetése Bocsáron 103
Ormós Zsigmond temesmegyei és Hertelendy torontálmegyei főispánok a főrendi ház tagjai 172
Száz politikai és történeti levél Horvátországról 172
A temesi főispánok 172
Thurn Taxis Egon herczeg 173
Temesmegye régmultjából 164
Dániel Ernő a házközösségről 174
Aradváros és megye monografiája 176
Széchenyi-emlék a Vaskapunál 176
A nagybecskereki vár 177
Egy emlékezetes nap 177
Népvándorlási lelet 178
A Kölcsey-egyesület 1884-dik évre szóló Évkönyve Aradon 178
Temesvármegye levéltárában az 1848 előtti országgyülések kerületi üléseiről és működéseiről szóló irományok 178
Sárosy Gyula szülőháza 179
A gyönyörü tiz kép a magyar nemzeti muzeumból 179
A becskereki Bárány ünnepély 179
Uj község Krassó-Szörényben 179
A temesvári magyar nyelvet terjesztő egyesület 179
Tabajdy Károly főispán arczképe Aradon július 18-án ünnepélyesen lepleztetik a megyei közgyülés alkalmából 180
Egy magyarnémet tannyelvü elemi iskola fölállitása a fehértemplomi járásbeli Ulma községben 180
Róm. kath. hitközség alakult Mehalán 180
Jubileum 180
Moravicza község névmagyarosodása 180
A magyar nyelv tanitására dicséretes haladást és előmenetelt felmutató községek . 180
„A segesvári csatamező mint Petőfi sirja.“ 181
A temesvári magyarnyelvterjesztő egyesület 181
A temesmegyei alapok 181
Egy érdemkereszt ünnepélyes átadása 181
Magyarosodunk 182
Az első dinamitmerénylet Temesmegyében 182
Társulati tagunk, egy ékirást fejtegető magyar tudós, halála 182
Ormós Zsigmond memoirjai 221
Egy község czentenáriumi ünnepélye 221
A Fábiánemlékünnepély 221
Nagylelkü adakozás 222
Versecz monografiája 222
A „Torontálmegyei magyar nyelvterjesztő és közmüvelődési egyesület.“ 223
Krassó-Szörénymegye térképe 223
A temesvári vár hajdankorából 223

ELŐSZÓ.

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat alapszabályai a kormánytól megerősitve, a mult hóban hozzánk visszaküldettek.

Egyesületünk tiszt. tagjai és t. cz. olvasó közönségünk tehát uj czim alatt, első évfolyamként veszik kézhez a jelen „Értesitő"-t!

A társulat czélja és működési iránya annak előbbi neve alatti tizenhárom éves multja által eléggé meg levén határozva: annak számára a szükséges irói erőket, — szellemi termékeik méltányos jutalmazásával, — a jövőre nézt biztositani: a közelebbi közgyülés többé el nem halasztható legsürgősebb feladatai közé fog tartozni.

Erre nézve az elvi megállapodás már a mult évi, októberhavi, választmányi ülésen megtörténvén: nincs kétség az iránt, hogy az anyagilag immár némileg jobban megerősödött egyesület oda fog törekedni, hogy fenállása biztos alapjait minden tekintetben a legszilárdabban megerősitse.

A társulatnak azután, de helyesebben talán első sorban, főfigyelmét arra kell forditania, hogy az egyesülés által gyarapodott vagyona nagyobb részét mindaddig tőkésitse, valamig az fel nem nő azon összegre, mely muzeumának a kor szinvonalán való fentartására elengedhetetlenül megkivántatik.

Másod sorban továbbá az egyesületnek szorosan meg kell határoznia azt, hogy pénztőkéje hányad reszének kamatait, mily arányban és mely szükségletek fedezésére kivánja forditani?

A társulatnak ama szempontból azért különösen meg kell állapitania, hogy évenkint mennyi költséget szentelhet műtár-

gyak, vagy azok másolatai, p. főszöntvények sat. beszerzésére, ásatások eszközlésére és mennyit szándékozik áldozni egy önálló muzeumőri tisztség rendszeresitésére?

Nem hagyhatja az egyesület a többi közt figyelmen kivül azt sem, vogy a délmagyarországi, antik emlékeknek idő- és pénzviszonyok szerint lehetséges kisajátitása, — hogy idővel azok vagy helyreállitassanak, vagy egyelőre legalább a nyom nélküli eltünéstől megmentessenek, — szintén gondjai közé tartozván: ezen czél érdekében is bizonyos összeget kamatozásra majd ki kell tüznie, hogy a kellő időben képes legyen a mondott emlékek ügyében beállandott és halasztást nem türő intézkedésekre.

Mellőzve egyébiránt a társulat vállaira nehezülő, számos más, fontos feladatot, egyedül a délmagyárországi, roppant terjedelmü, régi sánczmüvek biztos megoldásra váró kérdését érintem, mint amelyeket illetőleg még egyre elágozók a vélemények aziránt, hogy ama talányszerü, óriási alkotmányok mely korszakból származnak, miféle nép készitményei, és kik ellen szolgáltak védelmül?

Hogy például azon titkozatos eredetü, titáni földkigyók egyike, — mely Kubinból jövet, Temesvár mellett, Temesvármegyén keresztül a Maros balpartjáig; s az itt szemben a folyó jobb partján fekvő Szabadhelytől kezdve Arad- és Békésvármegyén át folyton északi irányban; de az utóbbi megyétől keleti elágazással Biharba huzódik, — hadmérnökileg alkotott, technikai mü: azt bizonyitják ama komplikált-szerkezetü, nagyszerü sánczvonalnak mindenütt egyenlően szabályos részletei: u. m. annak mindig Erdély felé eső, tehát végig kelet ellen oltalmul szolgált nagy sánczárka; azután az attól nyugatra felhányt nagy sánczcsak ugyancsak a kelet felől támadó ellenségek ellen készitett mellvédője; továbbá az avval közvetetlen nyugati kapcsolatban párhuzamosan haladó

sánczut és az e mellett szintazonképen végigvonuló, kis sánczárok.

De van-e, aki arkheologiai szempontból csak ezen egyetlen-egy sánczvonalat is nyomról-nyomra bejárván, szakaszonkint ismeri? van-e, aki állitani meri, hogy azt egész hosszában-széltében felvette és az avval párhuzamos, vagy csak szomszédos sánczteskekkel való egykori kapcsolatos viszonyát, vagy tulajdonképi rendeltetését körülményesen, részletesen és kétséget kizárólag kideritenie sikerült?

Vagy van-e, ki csupán az imént érintett sánczteskttől keletre eső; de azzal párhuzamosan kigyódzó, másik sánczóriást, — mely Ópalánkától kiindulva, Temesvártól keletre Remetén át, szintén Temesvármegyén keresztül vonul a Marosig; majd folytatólag annak jobb partján Palistól kezdve egy darabig északnak; azután Arad vármegyét északi és déli részre osztva, keletnek tart, — van-e, mondom, ki Marsiglitól korunkig lépésről-lépésre behatóan megvizsgálta akként, hogy annak szerkezetéről, terjedelméről, nagyságáról, specziális czéljáról és azon rendszerről, mely szerint az a többi sánczmenetekkel összefügg; sőt tovább menve, az összes délmagyarországi sánczműveknek a slavóniai, bácskai és dunántúli sánczhálózattal való szerves kapcsáról, beosztásáról, kiterjedéséről, rendeltetéséről sat. alapos, kimeritő és megczáfolhatatlan felvilágositással tud szolgálni?

Mennyi tintát fogyasztottak el egyedül az Ördögárka kérdésének tisztázására? mégis csak egyetlen kis részének autopsziai leirása az, mely biztosabb támaszt nyujt arra, hogy a rejtélyes Csörsz bizonytalan koru árka, szerkezeti rendszerénél fogva, a délmagyarország-bácskai sánczhálózatnak, alig elvitathatólag, lényegesen kiegészitő szakasza.

Bizonynyal annak, aki elvégre igazi világosságba akarja állitani az egyetemes, vagy csupán a délmagyarországi, hadi

védő, imponzans sánczvonalmüveket: annak az e tárgyban hosszu évsorra terjedhető, mind elméleti tanulmányok, mind önszemléleti utazásokra megkivántató időt és a szükséges költségeket egyaránt rendelkezésére kell bocsátani: hogy az eddigi ingadozó kombinácziók helyett állandó és megdönthetetlen, tudományos eredményekhez juthassunk, ami pusztán ami parcziális kutatásaink után itélve, nem fog talán örökre a lehetetlenségek közé tartozni.

A délmagyarországi, régi sánczrendszer kérdésének megoldása, nézetünk szerint, első sorban a mi feladataink közé tartozik; akár magunk teremtjük elő az arra igényelt költséget, akár országos segélyt eszközlünk ki annak érvényesithetése végett.

Azért mind ezen és egyéb, ugy tér szűke miatt itt fel nem sorolható, mint előre nem láthatólag szintén felmerülendő, tetemes kiadásaink biztos fedezhetése végett felhivjuk mind társulatunk t. tagjait, mind t. cz. olvasóinkat, hogy hazafias ügyünknek, — minél több társtag szerzésével, — leghatható-sabb támogatására s előmozditására, és igy sok irányu feladataink mindenkori biztositására lelkesedetten közremunkáljanak!

Lebegjenek társulatunk felvirágoztatása nemes munkájában, tisztelt tagtársaink mindegyikének szemei előtt egyik jeles ollu irónknak csak nem rég hangoztatott azon nagyigazságu szavai: „*A polgárerény nem ismer közönyt; s a tetterős hazaszeretet a közönyt elitéli és kizárja!*“

Kelt Temesvártt, 1885. január 15-én.

PONTELLY ISTVÁN,
társulati főtitkár.

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

I. ÉVFOLYAM. 1885. I. FÜZET.

DÉLMAGYARORSZÁG MÜVELŐDÉSI ÁLLAPOTAI A RÓMAI URALOM ALATT.

(107—272-ig Kr. u.)

Bőhm Lénárttól.

Trajan győzelmei után, a Kr. u. 107. évben, a dákok lassankint elvesztették a szabadság utáni azon forró szomjukat, amely által előbb kitüntek. Csendesen gyászolták ők legyőzetésöket és országuk végül Dacia Trajana név alatt mint császári tartomány (Augusta provincia), azaz olyan provinczia, melyet a császárok követeik (legatus Augusti) által maguk kormányoztak és légióikkal megszállattak, a római birodalomba kebeleztetett.[1])

A római Dáczia tartomány határai Ptolomeusz[2]) szerint nyugaton a Tisza. Körülbelül azon a ponton, ahol a Tisza felső folyása határozottan déli iránt vesz, gondolja ő, hogy vannak annak forrásai és kezdődnek a Kárpátok, a melyek azután szorosan keleti irányban haladván, a tartomány északi határait képezik a Dnieszter bizonyos pontjáig. Azután elválasztja maga ezen folyam Dáczián Szarmácziától egészen addig, ahol határozottan déli iránya kezdődik. Innen a keleti határt egy egyenes vonal képezi egészen a Prútig; aztán maga ezen folyó a torkolatáig; délen végig a Duna.

A fölebb emlitett Dnieszter-torkolattól a római birodalom általános határa egyenes vonalban huzódott a Dnieper torkolatáig Olbiánál, s a Pontus martjával és Dáczia keleti határával egy háromszögü területet zárt körül, mely mind földleiratilag, mint néprajzilag Dácziához, ellenben kormányzatilag Alsó-Méziához tartozott.[3])

---

[1]) V. ö. Ackner: „Dacien i. d. ant. Münzen.“ Külön lenyomat 10. l.
[2]) V. ö. Ptolom. III. 8.
[3]) V. ö. Goosz Károly: „Studien zur Geschichte des trajanischen Daciens“

Ezek Dáczia képzeleti határai, miknek kerületét Eutrópiusz[1]) egy millió lépésre, Gibbon[2]) pedig 260 német (1300 angol) mértföldre teszi.

Hogy azok a babár világba annyira benyultak, hogy zavargó időszakokban megvédhetők nem valának, a rómaiak jól belátták és azért mélyen a tartományban bent alkalmas helyeken sánczokat épitettek, melyeket részben még ma is felismerhetni, bár egykoron sokkal tökéletesebbek lehettek.

Azon sánczrendszerhez, mely a Tisza alsó folyását a Dunával összeköté[3]) a Tisza balpartján egy töltés csatlakozék, mely eleinte keletnek tartva, csakhamar északi irányban a Marosig ért Arad alatt. Ennek nyugati részei már a mult században a mocsarakban elsülyedtek; mig ellenben keleti részei igen jól fentartották magukat Kis-Becskereken; Billét és Hodony, Knéz, Baraczház, Vinga, Majláthfalva és Zádorlak[4]) között. Aradon keresztül ezen sánez északkeleti irányban tovább vonult Simánd környékére, ahonnan valószinüleg a Körösig vitték odább.[5])

Ha ezen sánczczal Dáczia tartománya bizonyos tekintetben az egész birodalom védő rendszerébe vonatott, ugy az orsovai és az ópalánkai, dunai átjárások és a Tibiskum közötti fontos közlekedést két különös sánczvonal védelmezte. Ezen vonalak közül a keleti a Karas torkolatánál kezdődött, és Gajtaszoll, Grebenácz, Partha, Podporány és Versecztől nyugatra huzódott; azután Kis-Zsám, German, Buttyin és Berekuczától keletre, és innen Román-Sztamora, Török-Szákos és Mosnicza mellett és Giroda és Remete között Janován át Német-Bencsek s Keszinczre és innen görbe vonalban Lippa es Paulis között közel a Marosig vonult.[6])

E sánczvonaltól nyugatra, Kubinnál egy második kezdődik, mely Deliblatt és Mramorakon keresztül Alibunárra tart, hol a nagy mocsár előtt végződik. Vattinánál

---

Herrmanstadt. 1874. abgedr. im Programm des evang Gymnas. in Schässburg in Siebenbürg. z. Schluss d. Schuljahres. 1873/4.

[1]) Eutrop. VIII. 2.

[2]) Gibon: „Gesch. d. röm. Weltreiches." I. 9 s. k. Deutsche Ausgabe.

[3]) V. ö. Kiepert térképét Pannóniáról a Corp. Inscr. Lat. III. és Friedbergtől: „Generalkarte der Wojwodschaft Serbien." 1853.

[4]) A délmagyarországi sánczokról v. ö. Griselini: „Gesch. d. tem. Banats." I. 295 sak. ll; ugy Böhm: „Gesch. d. tem. Banats" Leipzig. 1861. II. 303.

[5]) Griselini: I. k. 296; Böhm II. 304. l. és mások.

[6]) V. ö. A Merczy-féle 1723–25. évi térképet: „Der Temesvárer Banat abgetheilt in seine District;" ugy d'Aldanáét az 1761. évből a Bánátról; végül Kleber őrnagyét az 1783. évről, melyek mind Szentkláray „Száz év Dél-Magyarország történetéből" Temesvárott, 1879. cz. művéhez vannak csatolva.

ezen sánez ujra kezdődik; azután Moravicza és Dézsánfalvától nyugatra Omor, Opaticza és Fólyán keresztül Ligethre és Freidorfra mén, hogy innen Temesvárra érjen; ahonnan északkeleti irányban Csernegyházán, Piskén (Bruckenau), Fibisen, Máslak mellett, és Elylyősön (Alios) keresztül tovább haladván, Szépfalu és Hidegkut között éri el a Maros partját.[1])

Az első vonalat a Berzava, Poganis, Temes és Böge; a másodikat a Berzava, Temes és Böge metszik keresztül.

Az általános birodalmi límesz, amint épen látók, Simándnál végződik vala, közel a Fehér-Körösh öz; és ugy látszik, hogy közte és a Sebes-Körös között annak folytatása nem volt, minthogy az Érczhegységet itt elégséges határvédőnek tarthatták.[2]) Ellenben Torma Károly[3]) a Sebes-Körőstől nemcsak ilyen límesz léteztét, hanem annak „vallum“ nevét epigrafiailag is bebizonyitotta.[3])

A délmagyarországi sánczok puszta földhányások, melyek helyenkint, mint p. Kubinnál és Alibunárnál, még igen jó karban vannak; azok erősen épitvék; lejtőik még meglehetősen élesek; alapjuk átlag 4—5 méter; koronájuk mintegy 1.50 méter széles és 2 méter magas; és az egész sánczot 2 méternyi mélységü, majd szélesebb, majd keskenyebb külső árok szegélyezi. E sáncztest, amint legjobban Pártha, Grebenácz és Gajtaszoll között észrevehetni, a tér minden görbületeit követé, meredek magasságokra kapaszkodván, völgyeket átmetszvén és folyókat átugorván. Ezen erődítményeket, melyeket ugy a térképeken, mint a nép száján még ma is következetesen római sánczoknak neveznek, mindeddig nem vizsgálták meg szorgosan.

Griselini[4]) és mások azokat ki nem elégitő okokból „avar sánczoknak“ nyilvánitják; azonban összeköttetésök a Tiszán innen, Földvárott, az egykori Csajkás kerületben a római sánczokkal; és könnyen felfogható rendeltetésök, hogy a fontos dák utak hálózatának védelméül szolgáljának, kétségkivül azokat is, római müvekként tüntetik fel.[5])

[1]) Ugyanazon források; ugy Friedberg 1883. „Generalkarte“-ja.

[2]) „Adakalék északny. Dáczia föld- és helyiratához.“ 25 l. Különleny. térképpel.

[3]) Mommsen: Corp. Inser. Lat. III. 827.

[4]) Griselini n kivül még dr. Ortvay (Arch. Ért. 1875. IX. 260—1. ll.) továbbá dr. Römer Flóris (a nemzetközi régészeti és embertani társulatnak 1876-ban, Budapesten tartott VIII. gyülésén felolvasott értekezésében) és Ormós Zsigmond akadémiai tag is (a tört. és régészeti Értesitő.“ 1878. IV. 106—107. ll.) ama földvmüveket nem a rómaiak munkájának tartják.

[5]) Mi eddig avarok vagyunk e kérdésben, melynek tisztába hozataláért még sok verejték fog folyni. Szerk.

Készitésök idejét természetesen pontosan meghatározni nem lehet, mivel határozott tudósitásunk arról nincsen; mindazonáltal Gooszszal tartva, a délmagyarországi sánczok keletkezését Hadriánnak szeretném tulajdonitani; mert először tudjuk, hogy ő a jászokkal, tehát ezen a vidéken háboruskodott;[1]) másodszor, hogy ő mindenütt, ahol a birodalom természetes határaitól eltértetek, mint p. Angol- és Németországban, határsánczokat épittetett, melyek többnyire csak karózott földmüvek[2]), — épen mint a délmagyarországiak, — valának.[3])

A főut, mely az egész tartományon a Dunától az északi határokig átvonult, a peutingeri térkép szerint Tsiernánál (Orsova) ment át a Dunán, és innen északi irányban a Csernán haladt fölfelé Ad Mediasz-nak (Mehádia).[4]) Valamivel tovább feljebb a plugovai tábor maradványaira helyezhető Pretório. Ad Pannóniosz, mely alatt az ala pannoniórum epigrafiailag megnevezett egy tábora értendő, Terregova táján feküdt. Gaganisz (Ptolomeusz Zeugmája) Szlatina közelébe esnék,[5]) a Temes egyik hidjához; és Karansebes felé Körpa tájékára volna Maszkliánisz helyezendő, mely a Tibiscum előtti utolsó állomás vala. Ezen utóbb említett municzipiumtól az ut keletnek fordul és Agnávia (Ohaba Bisztra)) és Ponsz Auguszti állomásokon keresztül, mely utóbbi Marga[7]) közelébe esnék, Szarmiszegetúzára (Várhely) ér.[8])

---

[1]) Spartian. vita Hadr. 5—7; Dio Cass. LXIX. 13. 15. 22.

[2]) Spart. vita Hadr. 12.: „per ea tempora et alias frequenter in plurimis locis, in quibus barbari non fluminibus sed limitibus dividuntur, stipitibus magnis in modum muralis saepis funditus jactis atque connexis barbaros separavit."

[3]) Ennek épen az ellenkezőjét tanusitják mind a Szeverusz, mind a tizedföldek határsánczai, melyek kőtornyokkal kellő távolságokban erődített és nagy részben egészen, vagy legalább alapjokban kőből rakott limeszek valának. V. ö. egyebek közt Mayertől: „Genaue Beschreibung der unter dem Namen der Teufelsmauer bekannten römischen Landmarkung" (in den Denkschriften der münchener Akademie, 1835.) Szerk.

[4]) Ad Mediasz azonos a mai Herkulesfürdővel; de nem Mehádia mezővárossal. — Ez nem áll; amint kimutatta Boleszny Antal Tört. és rég. Ért. X. évf. 64—68. ll. Szerk.

[5]) Boleszny szerint Ad Pannóniosz Domasininától három kilométernyire; Gaganisz pedig a terregovai pályaudvartól egy kilométernyire fekszik. V. ö. Tört. és rég. Értesitő. X. évf. 1884. 123—124. ll. Mindkettőt Torma Károly a társaságában 1881-ben tett kirándulásunk alkalmával tedezte fel. V. ö. Tört. és rég. Értesitő VIII. évf. 1882. 126. l. Szerk.

[6]) Ezen kasztrum romfalait Torma Károly, mint tőle magától értettem, Szavoj falu egyik házkertjében lelte fel. Szerk.

[7]) Ez a kasztrum közvetetlenül Vaiszlova keleti szélén, egy kis magaslaton fekszik. Nemoján társaságában fedeztem azt fel. A kasztrum alatt, a völgyben, római épület, hihetőleg fürdőház alapfalai láthatók. V. ö. Tört. és rég. Ért. VIII. évf. 1882. 127. l., hol, fájdalom, sajtóhibából Agnavie áll Ponsz Auguszti helyett. Szerk.

[8]) V. ö. Goosz: „Studien z. Gesch. d. traj. Daciens." 32—33. ll.

Könnyebben határozható meg a peutingeri térkép egy másik utvonala, mely Lederátánál (Ráma) lépi át a Dunát és Tibiskumnál szakad be a főutba. A nevezett ut, — miként még az imént meggyőződtem, — az ópalánkai átjárótól csaknem egyenes északkeleti irányban Vracsevgáj, Vöröstemplom és Fehértemplom északi területén ment keresztül, hol valószinüleg Aponte feküvék. Innen az utvonal tovább huzódott Mirkovácz, Vrány és Mercsinán át Varadiára[1]) (manzio Arczidava), azután a völgy hosszában Komoristye, Forotiknak és egy meglehetős magasságon átkelve, Szurdoknak (Czentum pútei);[2]) továbbá a vizválasztón keresztül Königsgnad és Fűzes felé Zsidovinra (Berzóvia). Innen az utvonal átlépi a Berzavát és Rafnán át, azután egy hatalmas hegygerinczen a magányosan fekvő „Ahibis“ manzióval átkelve, Ezeresre; innen a Poganis völgyben Prebulra, melynek közelében a „Káput Bubali“ állomás vala; azután egy harmadik hegyháton átlépve, végül Valjebul hegyi falu jobbrahagyásával a Temes völgyébe, a Jaáz és Zsuppa közt, nem messze a Bisztra és Temes összefolyásánál fekvő Tibiskumra érkezik.[3])

Ezen két ut azonban nem vala az egyedüli, miket Délmagyarországon a rómaiak készittettek. Kétségkivül még kereskedelmi utak is léteztek, melyek amazokat több ponton kereszteték. Egy ilyen kereskedelmi ut ágozott ki mindenesetre Plugovánál a római Pretório táborhelyből, vagy szorosan előtte: ez átkelt a hegységen; azután végigvonulván a szép Almásvölgyön a hegységen keresztül vette irányát, hol Szászkabánya[4]) fölött a Tiganea-hegyháton még szépen látni nyomait. Északnyugati irányban a Nérán keresztül tovább vonulván, Potok hegyi falunál lépett a sikföldre, a honnan valószinüleg Varadiának (Arczidava) fordult; itt a hadi utat keresztezte, a Karast átlépte és Verseczneknek tartott. A nép száján ezen régi ut „Drum unguresecu-“nak hangzik.

---

[1]) Eddig Verseczet közönségesen a római Arczidavának tartották. Még Mommsen is C. I. L. III. ezen véleményben van.

[2]) Czentum pútei (azaz száz kut-) állomást Griselini Uj-Moldovánál keresé; Mannert: Geographie IV. 192. l. Oraviczánál; dr. Lindenmayr: Mineralg. v. Buziás és mások Buziásnál; Ilies L Germánnál; ismét mások Moraviczánál s igy tovább.

[3]) V. ö.: „Mitth. d. Zentr.-Komiss.“ 1882. 4. f.

[4]) A legujabb 1860. katonai térképen ezen ut „Régi római ut“ néven van feljegyezve.

Verseczről ezen ut délnyugati irányban Duplajt,[1]) Grebenáczot, Kubint és Pancsovát is összeköthette; az utóbbi helyről talán Nagy-Becskereket is, a hol mindenütt a rómaiak nyomait beigazolhatni.

Egy másik kiágazást már Ackner[2]) emlit, aki határozottan mondja, hogy Veczeltől és Maros-Németitől kezdve itt-ott egy régi utnak nyomai láthatók, melyek félreismerhetetlenül a dobrai szoroson keresztül Délmagyarországra vezetnek át; de nagyobb részt a mostani uj utba esnek. Ezen ut a fentnevezett helyeket nagyon valószinüen Facset és Lugos közvetitésével Tibiskummal kötötte össze.

Egy második kiágazás a Maros mentén, Bulcson keresztül, Német-Csanádig és innen tovább terjeszkedhetett, ahol, miként másutt fel fogjuk emliteni, számos római régiségeket, mint feliratos legionárius téglákat sat. találtak.[3])

Amennyire a feliratokból tudjuk, Dáczián Trajan alatt bizonyos D. Terent, Skauriánusz viselte a prétori hivatalt. A légiók közül azonnal, a második dák háboru befejezése után, négy kivonult a tartományból. A többiek ott bent maradának, minthogy az uj terület kikerekitése a közelebbi időben tetemesebb őrséget igényelt. Azok közül az I. adjútriksz bizonyos ideig Apulumban (Fehérvár) táborozott; a XIII. gemina, ugy látszik, hogy északon helyezkedett el, ahol már Tordán, Mojgrádon és Szucságon annak nyomaival találkozunk. A V. maczedonika délen feküdt ugyan; csak kevéssé lévén méziai állandó szállásaiból előre tolva.

Miután a csend a tartományban biztositva vala, az I. adjútriksz Felső-Pannóniába költözött el, hol sok időn át álló táborát Bregeczіumban (Ó-Szőny) tartotta. A légió V. maczedonika csak a 110. évi kormányzó, a fentnevezett Skauriánusz alatt alapitotta Szarmiszegetúza romjain a Kolónia Dáczikát, vagy amint gyakrabban nevezik vala, az Ulpia Trajánát; azután az Trajan végső uralkodási éveiben Alsó-Méziába ment, ahol, mint bebizonyult, Hadrián óta Troezmisz álló táborban taztózkodott.

---

[1]) Duplaj községben több ház előtt nagy kagylómész-négyszögköveket látni heverni, melyek valószinüleg valamely egykor annak környékén létezett hid, vagy valami más antik épületből kerültek ide.

[2]) Ackner: „Die röm. alterthümer etc. in Siebenbürgen. Wien. 1857. 1—3; ugy Goosz: „Studien z. gesch. d. traj. Daciens.“ 45—46. ll.

[3]) V. ö. Századok. 1868. VI. f. 428. l.

Az ország védelme ezóta egészen a légó XIII. geminára lőn bizva, mely annak elvesztéig állandóan itt maradt. Augusztus azt felső Németországban foglalatoskodtatván, Klaudiusz alatt lőn az Pannóniába áthelyezve, hol a Kr. u. 69. évben Petáviában (Pettau) és valamivel később Vindobónában (Bécs) találkozunk vele. A dák háboruban kitünő része levén, azt 107-ben véglegesen az ujonan szerzett tartományba helyezik át. Főhadiszállását az az I. adjútriksz kivonulásával Gyulahérvárott ütötte fel, hol pretóriuma a feliratos köveken többször fordul elő.

Csak később, midőn kelet felől a gótok a szomszéd népeket szorosabban az uj tartománynak szoritották, lőn ott nagyobb őrségre szükség. Azért Szeptímiusz Szeverusz a légió V. maczedonikát vonta ki ide alsó Méziából. Ez főhadiszállásául (pretórium) Tordát választotta, hol annak táborhelyét maig is felismerhetni; számos feliratos kő pedig a Szeverusz által neki ajándékozott katonai fürdőről tanuskodik.[1])

Ez óta mindkét hadtest a tartomány védelmében megosztozott. Ami a Marostól északra feküvék, azt a lég. V. macz. Tordáról előretolt felvinczi, várfalvai és szucsági állomásaiból őrzi vala. S noha a lég. XIII. főhadiszállását az északi Marosparton ütötte föl, az mégis kizárólag ama folyó déli vidéke fölött őrködék. Ennek folyását követve, őrhelyei Veczelen, Vajda-Hunyadon, Bulcson és Német-Csanádon keresztül egészen a tartomány ideális határáig, a Marosnak a Tiszába szakadásáig értek, őrizvén azon fontos kereskedelmi utakat, melyek a jászok területén át egészen Pannóniáig huzódhattak.

Délen az kiküldött csapatait Várhelyig és Városvizéig tolta előre; kelet felé ugyanazok Segesvár és a Kőhalommal szomszédos Galt-Hévizénél ütötték fel táborukat.

Délmagyarországot veszély idején a felső Méziában fekvő légió IV. flávia firma egyes hadosztályai oltalmazák, melynek LEG. IIII. F. F. feliratu tégláira ugy Mehádián, mint Dentán és Zsidovinon akadtak; nemkülönben a LEG. VII. Claudia-éira is, melynek bélyege tudtommal eddig egyedül az Ó-Palánkán és Pozsezsenán talált téglákon fordul elő.

---

[1]) U. a. u. o. 163. és k. ll.

A tartományban azonkivül még a szövetségesek 5—5 százból álló 11 lovas dandára és 500—1000 főre menő 27 gyalog csapata tanyázik vala. A védelmi rendszer megerősitése végett ama segélycsapatokat minden irányban előretolták és kitünően készitett tábori hálozatukban elhelyezék. A Dunán való átjárásokat az erődítmények egész sorozata oltalmazá. A dák fensik déli vármezején a bodzai szorost a pietroszszai táborhely; a vöröstoronyit a Kasztra Trajának; a Vulkány-szorost a bombestii táborhely; végül a terregovai kulcsot a Pretório nevü kasztrum Plugovánál zárták el. Nyugot felé a Kárpátok és a Tisza között Ujpalánka, Versecz, Denta, Temesvár, Német-Csanád, Bulcs és Nagyvárad valának megerősitett pontokul előretolva.[1])

A második erődités vonal közvetetlenül az erdélyi, határhegységi szorosok (defilé) kijárásait védelmezé.

A harmadik, még szükebb öv, közvetetlenül a tordai és károly-fejérvári két főhadi szállást keritvén körül a Várfalva, Földvár, Maros-Ujvár, Csikma, Alsó-Városvize, Kis-Selyk, Segesvár és Kis-Sink melletti táborok által képeztetett. Ezen sánczok egykori állapotuk nyomait annyira fentartották, hogy feliratos köveik és tégláik kijelentése alapján csaknem minden tábornak egykori őrségét meg tudjuk határozni.

Ha végül egy légiónak a számát 6000-re teszszük, a kohorsz és áláét pedig, ha nem milliáriának van különösen mondva, 500-nak veszszük, ugy a segédcsapatok felének levonásával, melyek mindnyájan ugyanazon időben bizonyára nem feküdtek a tartományban, egy-egy állandó őrséget 25.000 emberre tehetünk.

Minthogy az érmék körirata alapján a „Provincia Augusti Dacica“ nevezete, Traján hatodik konzulsága óta, tehát a 112. évtől kezdve, beigazolható;[2]) Dáczián ak tartományositását a 107-től a 112-ig tartó évszakba kell helyeznünk.

Tarka népvegyülék vala az, melyet a tartomány kebelében letelepitettek.[3]) A Tiszától nyugatra a Dunáig a meta-

---

[1]) U. o. 165. l.

[2]) Eckel Doctr. Num. Vet. VI. 428.

[3]) Zeusz: „Die Deutschen und ihre Nachbarstämme.“ München 1837, itt, midőn másokra nem hivatkozunk, végig főforrásunk. A markomann-háboru által előidézett székváltoztatása a népeknek nála, fájdalom, nincsen eléggé szem elé állitva, mig Pallmann: „Geschichte der Völkerwanderung“ erre nézve alkalomszerün némely kitünő intéssel szolgál.

naszta jászok, egy gyors lovasságu szarmata törzs, tanyázott, melyet segédcsapatokul ugy a szomszéd németek, mint a rómaiak kerestek.

Része valának ők ama nagy szczitha vándornépnek, melyet a Pontustól északra fekvő sikság sok törzsre osztva, magába fogadott, és ahol még Strábó forrásművei ismervén őket, a dák aléltság idejében az erdőhegységen átkelének és a Tiszától nyugatra terjedő ama térségeket özönlék el, miket részben csak Burviszta foglalt el a keltáktól. Ugyanezen törzshöz tartozának a Pontustól északra lakozó; de gyakran egészen a Duna torkolatáig portyázó rokszolánok.

A jász bevándorlás idejében Plínius[1]) világos tudósitása szerint a Tisza síkjának lakói észak felé visszaszoritattának és megerősödve a római invázió által kiüzött fajrokonokkal a Kárpátok északi völgyeiben és azokon túl foglalának helyet. Itt emliti őket Dio Kaszszius[2]) is egyenesen „ami dákjaink"-kal (a rómaiakkal) ellentétben.

A geografusok kétségtelen tudósitásai és a peutingeri térkép előterjesztése szerint két csoportba kell őket osztanunk. A felső Dniestertől jobbra és annak forrásán túl kétségkivül még kelet felé, azok tanyáztak, kiket a térkép egyszerüen Dacae-knak nevez; Ptolomeus[3]) ellenben 8 törzsre oszt. Hogy ezen törzsek közül hányat szoritottak a jászok és hányat főleg a római légiók a Kárpátok völgyei közé, azt nem lehet meghatározni. Tovább keletnek szorittattak más dák törzsek, melyeket a peutingeri uttérkép a Dniester balpartjára helyez és a roncsolt Dacpetoporiani, tehát Daci Petoporiani névvel illet. Igen éleselméjüleg magyarázza vala Tomaschek[4]) ama nevet (a dákul petur = négy és por = ur, fejedelem alapján) a „négy fejedelem" alatt álló szabad dákoknak. Azon törzseket is, miket ama csoportba soroz, szivesen elfogadjuk. A kisztobókokat is ismeri Ptolomeus, kik ezen a vidéken egész a középső Dnieperen túl valának elterjedve; a karpokról is bebizonyitható, hogy azon hegységtől, mely egykoron róluk vehette nevét, kelet felé szorittatának, hol a keleti határon basztarnok és peuczenek között emlitik őket. A szabókok is ide volnának sorozhatók, és következőleg a Dniester forrá-

---

[1]) Plin. H. N. IV, 12.
[2]) Dio Cass. LXXII. 3.
[3]) Ptol. Geogr. III. 5, 20.
[4]) Tomaschek: „Ueber Brumalia und Rosalia". Sitzber. der kais. Akad. LX, 385.

sától északra a mindkét csoport közötti kapcsot képezhetnék, ha székeiket, — ami Ptolomeus csoportositása szerint igen valószinü, — Schaffarikkal[1]) a galicziai Szan folyó mellékére helyezhetnők.

Negyedik tagul a piengitek ajálkoznának, kiknek nevét ugyanazon iró a Piennában, mely Pinszk mellett fordul elő a pripjtségben, véli felismerhetni.

Vajjon Biecz, kárpáthegyi város nevében a dák bieszszek rejlenek-e, nehezen volna meghatározható; — de azt, magát megengedve is, mégsem számithatók a tetrarkiához, mivel Ptolomeus határozottan kárpáti dákoknak mondja őket.

De a germánok is nagyon fenyegető közelségbe jutottak. A dák fegyverek egykoron a kelt bójokat annyira meggyöngitették, hogy azoknak utóbb Augusztus idejében szép „otthon"-ukat fel kellett adniok. Abba, Marbod királyuk alatt, a svév markomannok[2]) rontottak be. Hihetőleg csak itt váltak el tőlük a törzsrokon kvádok és alapittottak hont maguknak Morvában a Morva folyóig. Mindkét nép ismét uj ágat hajtott, mely római befolyás alatt a Márusz és Kúzusz (bizonyára a Morva és a Vág) között Vanniusz királyuktól vezetve, országot alapitott.

Ez volt az első német berohanás, mely akkor, a 19. évben Kr. u. a későbbi magyar korona területére történt! Vanniusz harmincz évig uralkodék és országát, melyről Taczitus azon megjegyzést teszi, hogy praeditionibus et vectigalibus auxerat, örököseira hagyá. Még Domiczián idejében, igen a markomann háboru alatt is, emlitik a Magyarország északnyugati részén lakott ama svéveket.[3])

Már közel kétszáz évvel előbb megjelentek a basztarnok, a germánok keleti ága, a Duna torkolatának területétől a Pruth-on felnek és a kárpáti erdőhegységtől keletfelé ugy, hogy ezen hegység tőlük a peutingeri térképen az Alpes Bastarnicae nevet viseli. Majd mint azok része, majd önálló népként jelennek meg a Duna-torkolat birtokában a peuczinek.

De a központi Kárpátokon túl a német törzsek terjeszkedének ki, melyek mint a svév és a lig családhoz tartozók, a Duna-vidék történetébe csakhamar tényleg belenyulnak.

---

[1]) Slav. Alterth. I. 206.
[2]) Zeusz: 144. s a k. ll.
[3]) Tacitus: Ann. 12, 29; Dio Cass. LXVII. 5.

Kelt maradványok a Kárpátoktól északra, vagy azokban, csak szórványosan léteztek és gothinok[1]) neve alatt német és szarmát fensőség alatt álltanak. A trák oszszok, kiket ugyanott a markomann háboru alkalmával Kapitolin említ, hihetőleg mint a törzsrokon hegyi dákok, függetlenségöket fentartották.

Ezek valának Dáczia szomszédjai Trajan idejében; és ezek a viszonyok egészben változatlanok maradának egészen a markomann háboruig.

„A római akárhol hódit, ott meg is települ"; ez Szenekának egyik helyes, a történet és a tapasztalás által is bebizonyitott mondása.

Tüzetes epigrafikus buvárlatok alapján bebizonyult, hogy Dio Kaszszius[2]) a tiszta igazságot irta, midőn azt állitotta, hogy akkor a nagy római birodalomnak csaknem minden részéből uj gyarmatosok özönlének Dácziába. Ahhoz a fő illetéket mindenek előtt alsó Itália szolgáltatta; voltak azonban némelyek Dalmáczia, Gallia, Britannia, Szíria, Kária, Galáczia és Paflagóniából s igy t. valók is.

Siettek ugyanis, miként az gyakorta ma is szokásos, hogy a kivivott győzelemnek előnyeit, amennyire lehetséges, gyorsan kiaknázzák; és nevezetes tény az, hogy már öt-hat évvel a második római-dák háboru befejezte után a termékeny, de elnéptelenitett Dáczia csaknem ismét ugyanannyi lakossággal birt, mint annak előtte.

Természetes, hogy ezen körülményhez még az a szokás is sokkal hozzájárult, hogy a hadastyánok, kik szolgálatuk dijául pénzt, vagy földbirtokot kaptak, családjokkal rendesen azon tartományban telepedtek le, amelyben ifjuságukat becsülettel tölték el.

Ezen idegen települők kiválóan Délmagyarországot, Erdély nyugati felét, valamint Kis-Oláhországot lakták. Itt virágzik vala a polgári és városi élet; innen származik a helyhatósági ügy annyi feliratos emléke; mig Erdély keleti vidékeinek feliratos kövei majdnem kizárólag katonáknak köszönik eredetöket; tehát csak bizonyos őrségnek a léteztét tanusitják; vagyis épen valamely sürübb római gyarmatositásnak a hiányát bizonyitják.

---

[1]) Tacit. Germ. 43; Dio Cass. LXVI. 12; Ptol. II. 21; Capitol. Marc. Aurel. 22.
[2]) Dio Cass. LXVIII. 14.

Az erkölcsöket és a benső politikát illetőleg, a római gyarmatok tudvalevőleg képmásai valának anyaközségeiknek; vagyis azon állam törvényeit tartották meg, ahonnan átültetének, és kicsiben a nagy római birodalom hű képét tünteték fel. Másként áll azonban a dolog a helyhatósággal. Mert azt saját törvényei és igazai szerint igazgatták. Egyébiránt Ulpián[1]) szerint minden dák kolonia és municzípium a jusz italikumot, az adó-, fej- és földváltság-mentességet élvezé. Idővel a „kolonia“ és a municzipium“ kifejezések egyértelmüekké lesznek, és változatosság kedvéért a szövegben egyik a másik helyébe tétetik.[2])

A benszülött dákok, különösen a tartomány nyugati részeiben, a koloniákat baráti és rokonsági kötelékek, folytán csakhamar megszerették, és nem csak tiszteletét terjesztették a római névnek; hanem azon ritkán csalatkozott vágyat is nyilvánitották, hogy kellő időben ugyanazon tisztelet és előnyök részeseivé lehessenek. Azon tartománybeliek, kiket a légiókba felvettek; vagy azok, kik valamely polgári tisztséget viseltek; szóval kik nyilvános szolgálatot teljesitettek, vagy szellemi tehetség szempontjából kitüntek: mindazok jutalmul a „római polgárjogot“ nyerték, melynek értéke a császárok növekedő bőkezüsége folytán egyre alábbszállott ugyan; de még az Antoninok korában is mindig lényeges előnyökkel vala összekötve.[3])

A nép zöme a polgárjoggal a római törvények jótékonyságát ohajtá, különösen a becsület, a végrendeletek és az örökösödési jogok mélyreható jogait illetőleg, eltekintve attól, hogy a szerencse ösvénye mindazok számára nyitva állott, kiknek igényeit pártfogás, vagy érdemek előmozditották.

Magától értetik, hogy a dákok mind ama kiváltságosok közé nem számithatók. Kétségen kivül áll az, hogy majd minden családban találkozott az emberek egy szerencsétlen osztálya, mely a társadalom terheit viselé a nélkül, hogy annak jótéteményeiben részt vehetett volna; t. i. a szerencsétlen rabszolgák, kik nagyobb részt barbárokból állának; kik a had változó visszonyai folytán elfogatának, és gyakran ezrenként csekély pénzért eladatának. E szerencsétlen lények élete

---

[1]) Ulpián b. I. c. 8—9.

[2]) V. ö. Ackner: „Die Kolonien und milit. Standlager der Römer in Dazien.“ 88. s a k. ll.

[3]) Gibbon: „Gesch. d. röm. Weltr.“ I, 55—56. s a k. ll.

egészben véve kevésbé vala irigyelhető. Korábbi időkben azok egészen tulajdonosaik önkényének valának kitéve. Csak is Hadrián és a két Antonin ediktumai helyezték az emberi nem ezen, legyülöltebb részét a törvények oltalma alá. A rabszolgák feletti ételhaláljog, ezen régóta, és annyi visszaéléssel gyakorolt jog a magán személyektől elvétetvén, a hatóságokra ruháztatott. A föld alatti börtönöket eltiltották; kiállhatatlan bánásmód elleni, igazolt panaszok esetén pedig a méltatlansággal illetett rabszolga vagy visszanyerte szabadságát, vagy kevésbé kegyetlen urhoz adták őt.

Egy akkori kereskedő, vagy gyáros érdekeinek sokkal inkább megfelelt, hogy munkásait vásárolja, mintsemhogy azokat felfogadja. Falun azon időben a rabszolgák, a gyarmatosok és tartománybeliekre nézt, a legolcsóbb szántóeszközök valának, és azért népes háztartásukban, kivált jószágaikon azok házasságát előmozditották; mi által ama szerencsétlenek sorsa valamivel mégis elviselhetőbbé tétetett. Hasonlithatatlanul szomorubb lehetett azok létele, kik a kormány számára a bányászatot üzték s a kiknek a családi élet, a legszigorubban el volt tiltva. A magánosok rabszolgái előtt mégis néha, p. örvendetes családi események, vagy halálesetek alkalmával s a t. a szabadság csillaga villant fel; ellenben a bányarabszolgák egészen életök végeig felette veszödséges és senyvesztő életet viseltek és csakis haláluk után szabadultak meg a rabszolgaságtól.

A nyelv befolyása a nemzeti szokásokra a rómaiak előtt sokkal ismertebb vala, mintsemhogy a legkomolyabban ne törekedtek volna arra, hogy fegyvereik előrehaladásával a latin nyelv használatát is elterjeszék.

Dáciában is ez volt az eset; mert a római őrségek, és az uj gyarmatosok által Traján a kultúra terjedését itt annyira előmozditotta, hogy Virgil és Cziczeró nyelve, persze nem minden azt megcsonkitó elkerülhetetlen vegyüléktől menten, nyugati Dáciában csakhamar uralkodóvá lőn.[1]) A római nyelvnek Traján Dáciájában való, könnyebb megerősitéséhez mindenesetre azon körülmény is hozzájárulhatott, hogy mint látszik a dák (géta), mint trák nyelv, szegény, de fejlődésre képes indo-európai ősnyelv vala.[2])

---

[1]) Hogy a gyarmatosok a görög nyelvet is Dáciába behozták, bizonyitja azon körülmény, hogy azzal többször nem csak feliratos köveken, hanem egy izben a vöröspataki viaszos táblákon is találkozunk.

[2]) Czoernig: „Ethnogr. II. 64."

A római gyarmatosoknak, kik többnyire földmivelők valának, élénk szelleme a dák vadonokat csakhamar barátságos lakhelyekké változtá át; a szorgalmas kezek ipari és művészeti tárgyakat hoztak létre; amint a gyarmatosok bizonyára a római tudományt is Dácziába behozták; bár a latin költészet és szónoklat egy dák eredetü irót sem sorol is fel mesterei között. Idővel nevelés és tanulmányozás a benszülött dákokba észrevétlenül becsepegteté hóditóik gondolkodásmódját és azok egy része Itáliának szokásait, mint törvényeit egyaránt követé. A római befolyástól mentek csupán a tartomány északi részén lakó szabad dákok maradának, kik, mint bebizonyitható, egészen Makszimínig önállóságukat megvédelmezék.

Az antik épitészeti müvek nálunk fenlevő maradványai természetesen nem mérkőzhetnek Róma és Itália pompás oszlopsikátorai, bazilikái, templomai, fürdői, szinkörei és vizvezetékeivel; habár azok hovatovább felette figyelemre méltók; és az egykori Ulpia Trajána Szarmiszegetúza nevü dák főváros a hátszegi völgyben, — a mennyiben az romjaiból megitélhető, — ugy terjedelmét, mint épitészeti emlékei és faragványai pompáját illetőleg, bátran a római birodalom akkori nevezetesebb városai mellé helyezhető.[1]) Dáczianak a rómaiak alatti politikai felosztásáról a régi irók bennünket nem tudósitanak.

Több hipotézist állitottak ugyan fel azt illetőleg, melyek sokszerü tollharczra adának alkalmat. De csakis az uj-kor számára volt az fentartva, hogy ama pontra némi világ derüljön. Kezdetben Dáczia mindenesetre Felső- és Alsó- (Superior et Inferior)[2]) Dácziára volt felosztva.

Később a dák tartománynak hármas felosztását a római feliratok egész sorozatával állapithatni meg.[3]) A három kerület nevei valának északon a Provinczia Porolisz-szenszisz; délnyugaton az Apulenszisz és délkeleten a Malvenszisz.[4])

---

[1]) V. ö. Aekner: „Die röm. Alterth. in Siebenbürgen". 4—6. ll.; és Neugebauer: „Dazien" 17—45. ll.

[2]) Hadrián alatt 129-ben Kr. u. Dáczia Inferiorban Plautius Caesianus emlittetik mint legátus. — V. ö. Arneth 12 katonai dipl.

[3]) V. ö. Aekner J. M. és Müller F.: „Die römischen Inschriften in Dacien." Wien, 1865. Nr. 167, 340, 593, 417, 450 és 509.

[4]) U. O. Nr. 169. — V ö. még Goosz: „Archäologische Analekten" im XI. Bd. des „Arch. f. siebenbürg. Landeskunde"; és még jobban a nagy „Corpus Inscriptionum Latinarum", Berlin, IV. kötetében, hol Aekner nézete, hogy az egyik tartományt „Aurária-"nak nevezték, elleneztetik.

Ezen három kerülethez honi arkheologusunk, Torma Károly ujabb kutatásai folytán még egy „Régió Transzvallum, vagy vallem“ is járul; azaz egy sánczon, — vagy völgyöntúli kerület.[1])

A háboruk és rázkódtatások daczára, miket Dáczia szenvedett, amint már megjegyeztük, annak lakóssága folytonos növekvésben vala, és uj gyarmatvárosai néhánya, melyek nagyobbrészt katonai koloniák valának, már mint magasabb müveltség központjai kezdődnek megerősödni.

Anélkül, hogy egész Dácziára kiterjeszkedném, legyen itt megjegyezve, hogy a római uralomnak körülbelül első száza da után, a mai Délmagyarországon, a következő helységek: mint Tsierna (Orsova), — Ptolomeus e város nevét Dierna-nak irja; a pandektákban Colonia Zernensium-nak[2]) van nevezve, — melyet maga Traján alapitott és az itáliai városok jogaival felruházott;[3]) Ad Medias (Mehádia);[4]) Canonia (Versecz);[5]) Potula

---

[1]) Torma Károly: „Dáczia felosztása a rómaiak alatt“; megjelent „Az erdélyi muzeumegylet Évkönyvei“ II. k. 108—109. ll.; de külön lenyomatban is.

[2]) Digesta de Censibis. L. I. §. et 9. Az illető hely szó szerint igy hangzik: „In Dacia quoque Zernensium colonia a Divo Trajano deducta iuris Italici est.“ E hely feliratosan mint Statio Tsiernensis jelenik meg és semmi kétség, hogy az, mint neve hangoztatja, a Cserna torkolatánál a Duna mellett, a mai Orsova helyén terült el. — V. ö. Goss: „Stud. z. Geogr. und Gesch. d. traj. Daciens.“ — 33. l.

[3]) Mannert res Trajani p. 26.

[4]) Ad Medias-ban a mai Mehádiára ismerünk. A hely maga hires vala meleg fürdői miatt és politikailag, mint arról a feliratos kövek tanuskodnak, Drobeta koloniának (Szörénytorony) volt alávetve.

[5]) Arcidava mögött a ravennai Névtelen még három helyet nevez, melyeket Tomaschek (i. h.) egy északnyugat felé elágozó utra helyez, mely a legujabb antopsziai viszgálatok nyomán csakugyan létezett is. Én tehát Canoniá-t Verseczre helyezem; Potulát nem messze a Karas torkolata körül és Bacaucis-t a Duna balpartján Pozsezsenára. Verseczen épitkezések alkalmával és a szőlőkben gyakran mindennemü érczből való érméket találnak. A Kápolna-hegy alján pedig a kőbánya felé cserépcsöves antik vizvezeték nyomai észlelhetők. Ezen vizvezetéket annál inkább római eredetünek tarthatni, mivel a boldogult szamos-ujvári Dániel Márk bizonyitása szerint, a „városkert“ nagyobbitásakor, itt két, jófentartásu fogadalmi lapot a következő feliratokkal ástak ki:

1.
MARTI · V
PRO. SALV. IMP.
CAES. D. F. NER.
TRAIANO · DAC
PO · MAX · TR. PXII.
COS. V. COH. II . HIS.

2
— — — — — —
— — — — — —
— — TIVS · SIGN.
ALA I. FRON. TVNG
CONIVGI · PIISSIMAE
E. V. P.

Az első feliratból kivehető, hogy 109-ben Kr. u. Verseczen a második spanyol kohorsz állomásozott, mely Aschbach szerint a dunai hid épitésénél is közreműködött. Kár, hogy ezen kövek eltüntenek.

(Duplaj, vagy Grebenacz);[1]) Bacaucis (Pozsezsena)[2]) és Arcidava (Varadia)[3]) már régóta fenállának; de Zambara vagy Zorubara (Temesvár)[4]) Bersobis (Zsidovin).[5]) Agnavia (Ohaba-Bistra);[6]) Gaganis[7]) a későbbi Zeugma (Szlatinánál);[8]) és Tibiskum (a Temes és Bisztra összefolyásánál) a lakosok száma és jólléte tekintetéből egyre gyarapodának: különösen az utóbbi, mely miként egy itt talált feliratos kő bizonyitja, Galliénusz idejében, ennek neje, Szalonina kegyéből municzipális jogokat nyert.[9]) Panucca

---

[1]) Valamint Duplaj, ugy Grebenáeznál is régi sáneczolatokra akadunk; de én mégis inkább Duplajt, mely a Karas balpartján fekszik, tartom „Potulá-nak; mivel akkor, mint ma itt átjáró pont vala; talán állandó hid is lehetett; mire a helységben elszórtan levő négyszögkövek is utalnak.

[2]) Szerb-Pozsezsena Gradistjével, az egykori római Picenus kasztrummal, részint fekszik szemközt; hol, miként már más helyütt kimutattam, sok római régiséget találtak; egyebek közt egy, elig nagy kiterjedésü, római tábornak a maradványait. — Három itt talált feliratos sirkövet Torma Károly még csak az imént, 1882-ben, az „Arch.-epigraph. Mitth. aus Oesterreich“ cz. folyóirat VI. évf. 2. füzetében közlött.

[3]) 1881. augusztusban Torma Károly és csekélységem a román Rovina (rom) név alatt ismeretes, és a Karas hidjától nem messze fekvő sáneczolatokban kétségtelenül „Arcidavát“ ismertük föl. (V. ö. Mitth. d. k. k. Zentr.-Kommiss. 1882. VIII. Jahrg. 4. Heft.) Bárány A. monografiájában emliti, hogy a negyvenes években itt egy három termü házat (valószinüleg fürdőházat), több tömör falat, egy három láb hosszu oszlopdarabot, érméket és egyéb régiségeket ástak ki. Ő két kőutat is emlit, melyek közül az egyik Versecz felé haladva, a lederata-tibiskumi vonal kiágazását képezte, mi a ravennai Névtelen véleményét is megerősiti.

[4]) Dr. Ortvay („Arch. Közlem.“ Budapest. 1876. X. 41—44) nem akarja ugyan Zambara vagy Zorubara és a mai Temesvár azonosságát megengedni, azt állitván, hogy itt egy második (?) Tibiskum létezett. Azonban állitásai nem álljàk ki a próbát; mert bármit hozzanak is fel ellene, Zambara igazi dák hangzásu név; de minthogy Dácia soha sem terjedett tovább a Tisza balpartjánál, tehát a legjobb akarattal sem tarthatjuk azt a báeskai Zomhornak. Hisz a mai Temesvár nevezete is etimologiailag helytelen; mert e város nem a Temes (Tibiskum); hanem a mocsaras Böge mellett fekszik.

Egyéb Temesvárott talált régiségek között több föliratot is emlitenek, mik közül egyet Kandler az „Istriában“ közölt. Ez következőleg hangzik:

FL. IOVINVS · EX · PP.
MILITVM. HISTICORVM
ET FL. PAVLVS · BIARCVS
PATER · ET · FILIVS · DOMVM
A. FVNDAMENTIS
IVSSERVNT FABRICARI

Egy másik feliratot Ackner és Müller közölnek, e. h. az 54. sz. a., mint Temesvárra tartozót.

[5]) V. ö. Ormós Zs. értekezését az „Arch. Közl.“ VIII. k. a. 146—153. ll.

[6]) Goosz: „Studium z. Geogr. u. Gesch. d. traj. Daciens“ 33. l. — Torma szerint Szavojban. — Szerk.

[7]) Ez már csak Terregováé marad. — Szerk.

[8]) Goosz: U. o. A helységet, mint civitas Zeugmá-t, egy Felső-Pannoniában, Szőnyon lelt kő emliti. — V. ö. Corp. Insc. Lat. III. 431.

[9]) Dr. Ortvay: „Tibiscum“. Arch. Közl. X. 1-48. térképekkel és tervrajzokkal. Itt, hol a Bisztra a Temesbe ömlik, a következő föliratos követ találták:

(Pancsova)[1]) és Licisis (Nagy-Becskerek?)[2]) várlakok vagy várak valának, bizonyos számu házak és halászgunyhóktól körülvéve. Morisenum (Német-Csanád)[3]) és Ziridava Bulcs)[4]) szintén várlakok valának a Maros mentén. A dák Genuela Palánkánál eltünt; de helyébe egy erődített hidfő lépett, melynek maradványai itt manapság is láthatók.[5]) Fehértemplom,[6]) Lippa és Lugos[7]) akkor még nem

---

CORNELIAE
SALONINAE
AUG. CONIVGI
GALLIENI AUG. N
ORDO · MUN
TIB. DEV · NVM
MAIESTATQ. EIVS

Egy második feliratos kövön, melyet szintén itt találtak, csupán ezen szavak állottak MVN. TIB. (Municipium Tibiscum.)

[1]) Nagyszerü falmüvek és csatornák, miket a Weifert-féle sörház udvarán, valamint a fogház-utczában (Stockhausgasse) s igy tovább kiástak, (mik ideszállitott, nagyolt kőanyagból állának és közben kitünően készitett párkányzatokat és más ékitményeket tüntetnek elénk), egy hajdani római gyarmatnak emlékszerü épületeire utalnak, melynek léteztét gyakori, római érmeleletek is igazolják. — V. ö. Ilies: „Hist. Skizze v. Pancsova." 20—22. ll.

[2]) A tartománynak nem országutai mellett fekvő helységei közé számitja a földleiró Mannert (Geogr. IV. 207.) Ptolomeus nyoman Licisis-t és Zurobarát is, mint el nem vitathatólag Délmagyarországon feküdteket; amazt mint inkább délen; emezt mint jobban északon léteztet. Ha tehát Zurobara a mai Temesvár helyén vala, ugy Licisis Becskerek táján keresendő; s ez annál valószinübb, mivel mindkét hely a Bőge, tehát ugyanazon folyam mentén fekszik. Nagy-Becskerek római eredetére vallanak a még nem igen régen, a közeli bánteleki pusztán, a Konstantin idejéből való, kiásott, számos rézpénz; azután a különböző alaku hamvvedrek, urnák, római téglák és terjedelmes alapfalak. — (V. ö. Bárány: Torontálv. Hajdana. I. 60.)

[3]) Dr. Römer bebizonyitotta, hogy ugy Német-Csanádon, mint Bulcson római téglákat találtak a LEG XIII. G. (Gemina) bélyegével; miből világos, hogy a 13. légiónak a marosparti várak épitése és védelmezése is kötességében állott. — V. ö. „Századok". 1868. IV. f. 428.

[4]) Goosz Ziridavát a Maros partjára, Singidavától (Déva) nem messzire, Bulcsra helyezi; hol a téglatöredékek s több másból római őrségre következtethetni. — V. ö.: „Studien z. Gesch. d. traj. Daciens" 50—51. ll.

[5]) Az Ó-Palánka előtt fekvő kis szigeten, melyet románul Sapajá-nak (németül „Schanzl"-nak is) neveznek, a középkori vármüvek hatalmas maradványa. fordulnak elő a legjobb minőségü, római téglákkal sürüen összekeverve. Többen a LEG VII. C. P. F. (Leg(io) Septima C(laudia) P(ia) F(idelis)) bélyeggel vannak ellátvai A Duna felé néző oldalon négyszögü, kagylómészkőből álló antik épület alapfalait láthatni, melynek padozatán mintegy 70 cm. magas, fehér márványból való, mezes szobrot találtak; jelenleg az a „délm. történelmi és régészeti társulat" muzeumában Temesvárott létezik. Érméket, csontokat és hamut tartalmazó urnák, üveg könytartók, ékszerek (részben arany és ezüstből), bronz és vas nyilhegyek (ugy az antik, mint a középkorból) s a. t. a leggyakoribb leletek közé tartoznak. De a legfontosabb, hogy a kastélyépületen kivül falazott hidfőt szemlélhetni, melynek az azzal szemközti, szerb parton egy hasonlóan épült felel meg. A peutingeri térkép szerint innen csakugyan egy római hadiut vezetett Tibiskum felé. — V. ö. értekezésemet a „Mitth. d. Zentr.-Comiss. f. Kunst u. hist. Denkmale in Wien, VIII. évf. 1882, 4. füzetében.

[6]) Katancsich ugyan (az „Istri adcolar. geograph. vetus"-ban, Budae

léteztek. A rómaiak előtt ellenben már azon időben ismeretes vala ugy a buziási,[1]) mint a mehádiai ásványforrások gyógyitó ereje; főleg az utóbbiaké, miket Herkulesnek ajánlottak fel és nevére kereszteltek el. Ezen termák akkori nagy tiszteletéről tanuskodnak a római épületek; mint a templomok, magán és nyilvános fürdők, lakházak, vizvezetékek; nemkülönben fogadalmi lapok, szobormüvek és érmeknek a XVII. és XVIII. századokban; de még később is itten talált számos maradványai. A legtöbbje azoknak Trajánt, Hadriánt és a két Antonin[2]) idejéből származik.

Délmagyarországot a falvak és a tanyák igen nagy száma lepte el; a folyók partjai részben töltésekkel valának védve; némely erdő legnagyobbrészt ki volt irtva; sok mocsár kiszáritva; minél fogva a talaj akkor már számos, szorgalmas népség nyomait kezdé magán viselni.

Kitünő utak,[3]) legközelebb bizonyára azon czélból épitve, hogy a légiók menetét gyorsitsák, kötik vala össze Dáciát Rómával; terhes vámsorompók pedig, melyek most a világ különböző részeit egymástól elválasztják, nem nehezitették akkor a kereskedést. A nyilvános utakat mértföldkövek pontosan fölosztották; s amazok a természeti akadályok és a magánbirtok csekély figyelembevételével nagyobbrészt egyenes vonalban mentek egyik várostól a másikig. A hegyeket átfurták és a legszélesebb folyókat merészen átivelték. Körülbelül $1^3/_4$ német

---

1827. II. p. 251. CCXL.) a következő római sirirat töredékét, mint Fehértemplomon találtat, emliti:

AVRELIO · CANDIDO
M. L · II. AVG.
AN · XX

(— — — Aurelio Candido, militi legionis II. Augustae, annorum XX — —), melyet, — ha K. állitása különben igaz, — csak az ugynevezett „Fünfgulden Feld"-en, hol valószinüleg az „Aponte" mansio áll vala, s a mely terület Fehértemplomtól legalább egy órányi távolságra esik, áshattak ki; mert tudtommal a város rajonjában, néhány érmen kivül, a római kor semminemü emlékjelei sem kerültek eddigelé napvilágra.

[2]) Seivert, Muratori, Katanesich, Neugebauer és mások Lugost is a római kor lelethelyei közé számitották; de ezen véleményt, mint alaptalant, az ujabb időkben Ackner és Müller ismét kiirtották.

[1]) Lindenmayr gyakorló orvos egy rendkivül törekvő s értelmes férfiu, amaz antik gyógyitó forrásoknak ujból való megnyitása végett sajátkezüleg fogott a munkához, mely alkalommal, — amint állitják, — néhány római feliratos köre is bukkantak. — V. ö. Dr. Em. P. Lindenmayr iratait: „Die Mineralquellen von Buziás."

[2]) Paschalis Cariophilus: „Dissertatio epistolaris de thermis Herculanis nuper in Dacia detectis." Viennae 1737 et Mantuae 1739.

[3]) A római utak készitése oly tartós és szilárd volt, hogy azok erőssége 15 század behatása sem vala képes némely helyen meglazitani. V. ö. azok készitési módját és szilárdságát illetőleg dr. Römer: „Műrégészeti Kalauz." Pest, 1866 83—85. s egyéb ll.

mértföldnyi távolban mindenütt póstaépületek (mutatio) emelkedtek, melyek mindegyike állandóan a szállitásra szükséges kocsik s negyven lóval, öszvérrel sat. volt ellátva ugy, hogy azok rendes váltakozása következtében, a római utakon naponkint, könnyü szerrel 20 mértföldet lehetett megtenni.

Noha a pósták használata kezdetben csak a nyilvános szolgálatra szoritkozott, néha mégis megengedték, hogy azt magánszemélyek üzletök és kényelmökre fordithassák.[1])

A nagyszerü Dunafolyam, kezdettől fogva, az alsódunai tartományok forgalmának ütőerét képezte; azon lőnek ezen termékeny vidékek terményei a távoli tartományokba elszállitva; általa jutottak a müveltebb népek ipara és a szerencsésebb égaljak készitményei és áruczikkei lassankint ugy Dácziába, mint Pannóniába. Hogy a dunai hajózás nem volt jelentéktelen, azt azon körülmény bizonyitja, hogy annak védelmére tekintélyes hajóhadat szereltek fel.[2])

Tartósabb haszonnal jártak a természet adományai, miket keletről nyugatra elplántáltak. Lehetetlen itt az állat- és a növényország mindazon termékeit felsorolni, melyeket időnkint Ázsia és Egyptomból Európába áthoztak; de néhány főczikk egyszerü érintése sem egy történeti dolgozat méltóságának és még kevésbé hasznosságának nem fog kárával járni. Majd minden virág, növény és gyümölcs, melyek európai kertjeinkben tenyésznek, idegen, számos esetben már nevök által elárult származásuak. Az almafa hazája Itália; azonban a szilva, a baraczk, a cseresnye, a gránátalma, a czitrom és a narancs csak a római császárok uralkodása alatt terjedének el Európa nyugati részén. A nemes szőlőtő, az olajfa, és a kender a béke nyomaiba léptek mindenütt a nyugati világban. Lassankint az itáliai és a tartományi földmüvelők megismerkedtek a mesterséges takarmánynövényekkel, különösen a luczerni lóherével, mely Médiából, ahonnan százmazik vala, vette nevét.[3])

Azon elért siker, mely által a marhaállomány számára egész télen át mindig egészséges és elegendő takarmány lőn biztositható: egy részről a csordák számát szaporitotta; más

---

[1]) A pósták felállitása Svetón szerint „in vita Augusti, c. 49." ezen császártól származik.

[2]) A dunai hajóhad két részből állott: a pannóniai és a méziaiból. Hogy az Ister alsó folyásánál, az Alutának a Dunába ömlése előtt, a barbárok betörése ellen egy hajócsapat állomásozott: azt egy felirat bizonyitja, mely bíznnyos szlávméziai kishajóhadat emlit. — V. ö. Gruternél a 365. l.

[3]) Gibbon: Gesch. d. röm. Weltr. I. 82—83.

részről pedig ekként a talaj termékenységének fokozhatását biztositotta.

A földmivelés ezen mindenoldalu emelése mellett nagy gondot forditottak a halászatra is; sőt a bányászatot sem hanyagolták el a római gyarmatosok; miként arról világos nyomok tanuskodnak Délmagyarországon Dognácskán, Csiklován, Szászkán, Uj-Moldován, és a mrakonyai völgyben Ógradenán; Erdélyben pedig Nagyágon, Körösbányán, Verespatakon, Zalatnyán s egyéb bányatelepeken, melyek bizonyára csak ugy szolgáltak a gazdagok örömeinek sokasitására, mint a szegények fentartására, s azon felül még számos kezet is foglalkoztattak.[1])

A nemes érczek a császárok földesuri jogaihoz tartoztak; de részben az államkincstár jövedelmei közé is. Sok ezer embert kényszeritettek a bányák müvelésére; mint: rabszolgákat, fölségsértőket, a keresztény vallásra térteket, kiket csapat számra és élethossziglan só, érez- és aranybányákra kárhoztattak. Políbiusz azok számát csupán a spanyol bányákban 40.000-nél többre teszi. Ebből párhuzamot vonhatni Daeziára nézve, melynek sokkal gazdagabb aranyforrásai valának és vannak jelenleg is; mint amely évenkint 20.000 font aranyat szolgáltatott be a császári kincstár számára, tehát olyan pénztömeget, melyet csak számos ember keze és verejtéke árán lehetett előteremteni.[2])

A földmivelés alapja a kézmüiparnak, a föld termékei levén az anyag, melyet a müérzék feldolgoz. A római császárok alatt valamely szorgalmas és találékony népségnek munkásságát szünet nélkül a gazdagok szolgálatában értékesitették. A ruházatot, asztalt, lakot és házi eszközöket illetőleg a szerencse kegyeltjei a kényelem, disz és pompa minden finomságát egyesitették; és mindent felhasználtak, ami csak kevélységöknek hizeleghetett és érzékiségöket kielégithette.

Ezen elfinomodást az erkölcsbirók a bőség és fényüzés gyülöletes kifejezéseivel minden korban keményen megrótták; mert az emberi nem erényessége és boldogságára nézve aligha nem bizonyosan üdvösebb lenne, ha mindenki az életben

---

[1]) A Traján alatti dák érezbányák müveléséről a következő, köriratu érme tanuskodik; avers: IMP. CAES. TRAIAN. AVG. GER. DAC. (a mezőnyön a császár babérkoszorus feje;) revers: METALLI · ULPIANI. (az áreán álló női alak; jobbjában mérleg; bal kezében bőségszaru.) AE. 3. K. M.

[2]) V. ö Aekner: „Die Kolonien u. milit. Standlager der Römer in Dacien." Wien. 1857. 23—24. Sep. Abdr.; és még behatóbban Goosz: „Arch. d. sieb. Vereins f. Landeskunde". XII. Jahrg. 1. Heft.

egyedül azzal, amire szüksége van, rendelkeznék, és senkinek semmiféle fölöslege nem volna. Csak hogy fényüzés nélkül a tartományok gazdagsága hamar kimerülne. A fényüzés a terhes adókkal sujtott tartományoknak iparkészitményeik és kereskedésök utján észrevétlenül adja és adta ismét vissza minden időben és korszakban amaz összegeket, miket azoktól részint fegyveres erővel, részint adózások által kicsikarni volt mindenkor szokásos.[1])

A mondottakból világosan kiderül, kogy Dáczia tartománya és különösen annak azon része, melyet Délmagyarországnak nevezünk, a rómaiak uralkodása alatt sohasem sejtett virágzatra emelkedett.

A társadalmi élet valódi fenékszálait: a törvényeket, a földmivelést és a tudományokat, miket Athén bölcsessége fedezett fel először, a vad dákokkal a római hatalom és befolyás közölte csupán; kiknek kétség kivül az ipar és a művészetek tökélyesedését, városaik növekvő fényét, és végtelen kerthez hasonlón müvelt és kiékesitett tartományuk gyönyörü tekintetét is köszönhették elannyira, hogy ezen gyors felvirágzás következtében, rövid időre, még a rómaiak iránti régi ellenségeskedésökről is megfeledkeztek.

Százhatvannégy évig maradtak a rómaiak Dáczia urai, amely időszak alatt ezen tartomány szép virágzásnak indult; midőn azonban a barbár népek támadása mindig hevesebb lőn, a római hatalom pedig egyre alábbszállt: az itt uralkodott müvelődés is mind inkább hanyatlott, mignem végül egészen eltünt.

---

[1]) Gibbon, I, 88. s köv. ll.

A CSANÁDNEMZETSÉG (BETÜRENDBEN FELSOROLT) BIRTOKAI DÉLMAGYARORSZÁGON.

Karácsonyi Jánostól.

— Első közlemény. —

I. Agártó. Szoros értelemben helység sohasem volt; csak halászó hely. Fekvésére nézve döntő körülmény az, hogy 1256-ban és 1337-ben is Egyházas-Kér után emlittetik; sőt 1337-ben csak mint Egyházas-Kérhez tartozó halastó van felsorolva. Egyházas-Kér pedig a mai Tisza-Szent-Miklóstól keletre feküdt. E szerint Egyházas-Kértől méginkább keletre fekűdvén Agártó, másutt nem eshetett, mint a mai Aranka, akkor Harangod mellett és halastava csak is ebből kaphatta a táplálékot, — a fris folyóvizet. Történetét röviden elmondhatjuk. Agár földe (terra Agár) 1256-ban halászatával és Egyházas-Kérrel együtt a Kelemenös-fiaknak jutott. 1337-ben azonban Egyházas-Kér egy részét a Makófalvyak kapták, s minthogy a hozzátartozó Agártó halastavat ketté nem vághatták, elhatározták, hogy közös jószág legyen. Ugy is lett.

II. Almaszeg. A Csanádnemzetség birtokai közt három helynév fordul elő, melyek „szeg“ szóval vannak képezve: Almaszeg, Dedenszeg, Malomszeg. Érdemes tehát felemliteni, hogy mi a jelentménye e szeg szónak. Minthogy ahányszor csak e szó előfordul, mindannyiszor viz mellett eső helyeket jelez, következik, hogy e szó valami vizalkotta földrészt jelent és pedig alig ha mást, mint a mai „félsziget“. Pl. előfordul oklevelek-ben e kitétel „insula Buduszeg vacata“ „Büdös-szeg nevü sziget“. E névben a latin insulának a magyar szeg felel meg. Szeg tehát annyit tenne mint sziget; de viszont nem jelenthetett szoros értelemben vett szigetet, mert a sziget szó már akkor meg volt nyelvünkben. Jelent tehát a szigethez hasonlót: félszigetet. Ebből aztán Almaszeg-nek értelmét könnyü lesz meghatározni.

Feküdt Almaszeg a hajdani Maros mellett eső Pálülése és Szombathely, vagyis a mai Paulis és Szabadhely közt Aradvármegyében; közvetetlenül a Maros mellett. A Maros mellette hajdan egy kanyarulatot tett, igazolván Almaszeg nevét; de ma már az átmetszés következtében az eltünt. Almaszeg neve is elenyészett; határa a szabadhelyibe olvadt. Története elég rövid. 1256-ban még nincs felemlitve a Csanádnemszetségbeli birtokok között; e szerint későbbi szerzemény. 1337-ben is csak az van róla fölemlitve, hogy Csanád érseknek és unokaöcscseinek jutott. De a Telegdyek nem sokáig birták. 1510-ben az egész Almaszeg Haraszti Ferencz aradmegyei főispáné, az előtt szörényi báné, volt.[1]) Ettől kezdve története nem ez értekezés körébe tartozik.

III. Alszanád. Szanád ma is virágzó falu Torontál-, az akkori időben, melyben értekezésünk játszik, Csanádvármegyében. A Csanádnemzetség ősi birtokaihoz tartozik. Eredetileg csak egy falu állott e helyen. De már 1247-ben kétfelé volt osztva. I. Pongráczé volt az egyik fele; Elek ispáné volt a másik fele. Lehet, hogy mindkét birtokos külön falut alapitott; az egyik a mai Szanád helyén s lett Alszanád; a másik feljebb Rév- (most Török-)Kanizsa felé és ez lett Felszanád. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy 1256-ban még megkülönböztetésről szó sincs, talán azért, mert egyszerüen az egész Szanád az összes halastóval együtt a Kelemenös-fiaknak jutott. 1337-ben Szanád is felosztás alá került. Alszanád ekkor is megmaradt a Kelemenösságnak, mert Csanád érsek és unokaöcscsei kapták meg; de a másikat a Makófalvyak nyerték el. Később a külön elnevezés megszünt; — Szanád megint egygyé lett; de nem ám a felosztás, eldarabolás. A XV. században csak egy része volt a Csanádnemzetségből származott családoké. 1469-ben, midőn a budai káptalant a Szanáddal szomszédos Tömörkény birtokába iktaták, az ünnepies aktuson jelen volt két szanádi ember Táglé Bereczk, Makós István jobbágya; és Kardos Tamás, nagyságos Csáky Ferencz jobbágya. Ez adat kétségtelenné teszi, hogy Szanád ekkor Makófalvy Istváné és Csáky Ferenczé volt; a Makófalvyak tehát fentarták magukat Szanád (Felszanád) birtokában; de a Telegdyek egyike-másika tuladott rajta. A XVI. században megfordul a koczka; a Makófalvyak hiányzanak a birto-

[1]) Pesty Krass óvármegye története, III. k. 487 l.

kosok közül; a Telegdyek egyikének Istvánnak pedig 9 telke van.[1]) A Makófalvyak helyét 1561-ben Kerecsényi László, a gyulai várkormányzó, foglalja el. A gyulai várkormányzóknak, várnagyok és egyéb tiszteknek volt ugyanis az a szokásuk, hogy a magszakadás, hűtlenség s egyéb czimeken a kincstárra szállt birtokokat, itt az alvidéken, hol egyedül ők voltak az urak, lefoglalták, használták, csakhogy aztán fizetésökben fölszámitani nem szerették. 1554-ben az alvidéken nagy pestis azaz döghalál dühöngött; igen sok nemes család kihalt; mások meg Izabella és fia II. János Zsigmond pártjára állottak, mint az emlitett Telegdy György és László 1559-ben. Mindezek javai a királyé lettek és annak nevében a gyulai vártisztek lefoglalták.[2]) Innen van, hogy Mágócsy, Kerecsényi, Ocsarovics az 1561-iki összeirásban annyi arad- és csanádvármegyei birtoknál van följegyezve. Magszakadás, hűtlenség, e kettő közül valamelyik, juttatta e szerint Kerecsényit Szanád egyrészének birtokába.

IV. Alvölnök. Ily nevet ma hiába keresünk Magyarországon. Pedig sokáig virágzó helység volt a régi Csanádvármegyében. Fekvésére nézve első utmutató az, hogy a Maros mellett terült el; kitünik az már az 1256-iki osztozkodás-levélből, mely mint Maros mellett fekvő helyet emliti; de méginkább egy későbbi 1488-iki adatból, mely az alvölnöki névről tesz említést.[3]) Második utmutató Felvölnök fekvése. Felvölnök ugyanis, a mint már felemlitettük, nem más mint a mai Makó. Ennél lejebb vagyis a Maros folyása szerint alább kellett esni Alvölnöknek. És minthogy 1256-ban mindjárt Dedenszeg után emlittetik: én legalább kétségtelennek tartom, hogy Dedenszeg és Klárafalva közt, Tömpössel szemben feküdt.

1256-ban a Maros jobb partján, a Makótól keletre eső részt, a Kelemenös-fiak; a nyugatra esőt a Waffa-fiak; a balparton, a Zombortól keletre eső részt a Kelemenös-fiak; a nyugatra esőt a Waffa-fiak; s igy tehát Alvölnököt is a Waffa-fiak kapták. Mikor a Waffa-fiak a maguk birtokát méginkább elosztak, akkor felerészben legalább I. Fülöpre; ettől I. Benedekre jutott; (Szuna, a mint emlitők meghalt) vagy a másik fél II. Mihályé volt. De nem sokáig maradt Alvölnök két gazda kezén. Benedek mester elment Aradba

---

[1]) Rácz. is. m. 110 l.

[2]) Igen érdekes e dolgokra nézve Csánki Dezső nem rég megjelent értekezése: Hevesi Bornemiszsza Benedek.

[3]) Hazai okmánytár, V. k. 367 l.

lakni; odaadta azért Alvölnök felét Fülöplaka feléért;[1]) igy lett Alvölnök egészen ezé, körülbelül 1240 körül; 1337-ben Alvölnök szóba se jő; jele, hogy se a Telegdyek, se a Makófalvyak nem tartottak jogot hozzá; mert más kézen volt. Másfél század bele telik, mig Alvölnök (az oklevél csak Völnök-öt ir; mert Felvölnök már rég feledésbe ment; nem volt csak egy Völnök, nem volt szükség a meg különböztetésre,) történetéről az ismeretlenség fátyola föllebben. Ekkor megint csak egy gazdája van: Tömpösi Miklós, királyi ember. Ha a családfa nem, a birtokazonosság sejteti az összeköttetést a Zuna és a Tömpösiek közt.

Tömpösi Miklós elhunytával összes birtokai idegen kézre szállottak; pedig „iure avitico“ „ősi jognál fogva“ leányára és rokonaira kellett volna szállaniok. Leányának Dorottyának, Somosi Bán Tamásnénak, sikerült azonban rávenni a rokonokat, hogy vele kezet fogva az atyai birtokok visszaszerzését megkisértsék. Alighanem zálogba voltak adva a birtokok; mert megváltásukra pénz kellett; a rokonok adtak 180 arany forintot; Dorottya vagy 100-at. Mikor e 270—280 forint segitségével 1488-ban elérték czéljokat, három részre osztották a falvakat, tehát Alvölnököt is; de Dorottya fáradozásaért és mert az ő atyja birtokai voltak a visszaszerzett faluk, némi jutalomban is részesült; nevezetesen nemcsak a tömpösi nemesi kúria részei lettek az övéi egészen; hanem a jövedelmező völnöki révet is neki adták át, hogy annak jövedelmét az első 5 esztendőn át ő huzza, és csak akkor adja át a másik két félnek; oly kikötést is tettek, hogy ha Dorottya az 5 év alatt a réven uj hajót készittetne, ebbeli költségeit a másik két fél köteles megtériteni.[2]) 1561-ben a Földvári-összeirásban hiába keressük Alvölnököt; már ekkor elpusztult volna? Ha ez nem következett volna is be még akkor, nem is soká késett. Ma már neve sem él.

V. Baromlak. Fekvését alább Csóka leirásában határozzuk meg. Itt csak azt emlitjük róla, hogy 1247-ben már I. Pongrácz kómeszé volt és ez évben határát megigazitják és birtokában minden jövedelmeivel és minden tartozandóságaival együtt Pongrácz kómeszt megerősitik. 1256-ban az osztozkodáskor nincs fölemlitve; pedig még létezett; hihetőleg Csókához tartozott és azért nem tartották érdemesnek külön fölemliteni. Annyit igy is tudunk, hogy továbbra is I. Pongráczé maradt;

[1]) Hazai okmánytár, V. k. 306., 307. ll.
[2]) Nagy Imre Anjoukori okmánytár, II 109 l.

ettől I. Tamásra szállott; 1281-ben a kunok kirabolták;[1]) lehet, hogy ennek következtében el is enyészett; legalább többé a neve sem emlittetik.

Eme, Csókával határos, Baromlaktól különböző volt a Maros mellett eső Baromlak.

Ez 1216-ban a Waffa-fiaknak jutott; de többé nem fordul elő; elenyészett; vagy ha csak Klárafalvára nem cserélte a nevét; az bizonyos, hogy Klárafalva körül feküdt.

VI. Béb, (ma Béba Torontálvármegyében) Csanádvármegyében. Nevezetes és jövedelmező birtoka volt a Csanádnemzetségnek. Sajnos meghatározni nem vagyunk képesek, hogy miféle folyó vagy ér mellé épült; csak az maradt fel emlékezetül, hogy már 1247-ben hidja volt és azon a birtokos vámot is szedetett. Még különösebb, hogy halastava; sőt mivel az oklevél 1247-ben is és 1256-ban is többes számot használ (una cum piscinis, cum piscaturis suis), azt kell hinnünk, hogy halastavai voltak. 1247-ben két részre volt osztva. Egyik fele a hidvám felével és a halastavakkal, szántóföldekkel stb. I. Pongrácz kómeszé volt. A másik birtokosa ismeretlen. 1256-ban e birtokviszony megváltozott. Az egész Béb vámjával, halászataival együtt a Waffa-fiaké lett. A XV. században már megint szét volt osztva. Felét Tömpösi Miklós birta; de vám nélkül.[2]) A többi része már ekkor a csanádi püspök kezére kerülhetett; egy századdal később annak kezén találjuk.[3]) Megjegyzendő, hogy régi emlékeinkben neve mindig csak „Beeb"-nek van irva, a mi Béb-nek felel meg; a Béba névben már a beköltözött oláhság és ráczság kiejtése mutatkozik.

Az 1337-iki oklevélben nem ok nélkül volt kikötve, mit kell tenni, ha az idegen kézen levő birtokok közül egyik vagy másik fél valamelyiket vissza tudja szerezni. Azt határozták erre nézve azt osztozkodó felek, hogy ez esetben mindenekelőtt a visszaszerzőnek költségei téritendők meg; azután pedig a birtok két részre osztassék; egyik a Telegdyeké; másik a Makófalvyaké legyen. Hát voltak birtokok idegen kézen? Voltak; nevezetesen Béb a kunok; Veresdob és mások a bessenyők kezén. Béb-et még a XIII. században V. István királyunk adományozta egy-két Koor nemzetségbeli kunnak s midőn valamikép Bébnek birtokából kiestek, I. Károly király Zanagh-on (Szanád?) 1315. márcz. 14-én kelt ok-

[1]) Wenzel: Árpádkori uj okm. IX. 385. l.
[2]) Hazai okmánytár V. 366. l.
[3]) Oltványi: A csanádi püspökmegye, 10. l.

levelében Kondam és Juhpogo királyi kunok kérelmére elrendelte, hogy e helység birtokába őket ujra beigtassák. Beigtatásuk csakugyan megtörtént; a kunok birták Bébet 1321-ben és hogy szivükön feküdt falujok emelkedése, mutatja Károly királynak Temesvártt 1321. márcz. 31-én kelt szabadalomlevele, melyben minden, bármily állásu embert, a kik az ő hű kunjának Kondam ispánnak Béb és Halászmorotva faluiba költöznek, biztosit az ő saját, az óbudai és szegedi várnagynak, Pál mesternek és Tamásnak, a királyné tárnokmesterének pártfogásáról és védelméről; egyuttal pedig őket 3 évre minden adózástól fölmenti.

Eljött a 1337-ik év, midőn a Telegdyek és Makófalvyak ujra osztoztak; de Béb ekkor is a kunok kezén volt; még pedig anynyira kegyben volt birtokosa, György ispán, I. Lajos királyunknál, hogy uj kiváltságott kapott Béb és Halászmorotva birtokaira. E kiváltság szerint az ő jobbágyait nem az ország rendes birái; nem Csanádvármegye hatósága; hanem ő maga itélte; kivéve mégis a rablás és lopás eseteit. (Mind a három erről szólo oklevél: Gyárfás J.: A Jász-kunok története. III. k. 508. 509. ll.

Nagy Lajos király uralkodása végén a kunok urasága is véget ért Bében. Csurka Pál kapitány fiai: Jakab, Antal és Benedek eladták bébi birtokukat Heemffy Vazulnak, természetesen oly kikötéssel, hogy az uj földes urat minden megtámadók ellen védelmezni fogják. Szükség is volt erre. Csanádvármegye egykori főispánjának, I. Miklósnak unokája, III. Miklós, a ki esztergomi kanonok volt, megkisérlette Bébet visszaszerezni..... pör utján; de mielőtt czélját érte volna, elhalt; a pör foyatása unokaöcsesére, IV. Miklósra, a királyi főajtónállóra maradt. IV. Miklós, Szécsi Miklós országbiró előtt, annyira vitte ügyét, hogy Heemffy Vazul 3; a kunok 18 márka büntetésre itéltettek. (Gyárfás, i. m. III. k. 507 l.) De a következő évben a kunok helyt álltak Heemffy Vazulért és Kapolyai János országbiró előtt felmutatták I. Károly és I. Lajos királyok emlitett okleveleit, melyekkel bizonyitották, hogy Béb az övék volt és igy el is adhatták. (Gyárfás, i. m. III. k. 508. l.)

Erre az országbiró bizonyosan itéletetet mondott; de a Telegdyek ellentmondottak. Erre uj pör keletkezett. Következtek aztán a birói halasztások egyik szt. Györgytől, a másik szt. Mihályig. Hol egyiknek, hol másiknak; néha mind a kettőnek volt oka rá. Még 1389-ben is halasztják az itélet-

hozatalt. Mikor fejezték be a pört, minő eredménynyel, azt Bebek Imre országbiró is nehezen tudná megmondani, ha élne. Csak az bizonyos, hogy ezután Bében sem a Telegdyek, sem a Makófalvyak nem birtokoltak, legalább nincs rá adat; hanem a következő században a Tömpösiek tünnek fel bébi földesurakként.

VII. Boldogasszonyfalva. Alig fordul elő kétszer és mégis kétféle neve van. Egyik Boldogasszonyháza (Boldogazzunhaza), a másik Boldogasszonyfalva. Mi az utóbbi kiirást fogadtuk el. Különben a dolog egyre megy. Mind 1256-ban, mind 1337-ben a Kelemenös-fiaknak, illetőleg a Telegdyeknek jutott. Koczkáztatott állitás; de már csak megkoczkáztatjuk; hisz minden hozzávetés csak arra vezet, hogy Csanádtól délnyugatnak Pordány és a régi Mégy, most Szerbena-Megya-puszta körül feküdt. A XVI. század elején egy Boldogfalvy nevü nemes házasodott be a Zombori Telegdyek családjába, nőül vevén Telegdy Katalint;[1]) vajjon e Boldogfalvy nem a „Boldogasszonyfalvá"-ból röviditett Boldogfalvától vette-e előnevét?

VIII. „Boluhkerek." Egyike azon kevés falunak, a melyeknek becsületes kiirását sem tudjuk, és épen azért idézőjel közé foglaljuk. 1256-ban a Szárazér felé terjedő mezőségen valami uj telepitvény volt és a Waffa-fiaknak jutott. Később megszünt létezni, vagy másra választozott.

IX. Csávos. Ma Csávos Torontálvármegyében. Régi megyéje Temes elhagyta; de a folyó ma is mint 6 századdal előbb hűen mossa partjait. Nincs olyan osztozkodás, melyben elő nem fordulna; nem létezik, mert jövedelmező malmaihoz mindegyik fél számot tartott; hozzá még a Temes hidján vámot is szedtek. Ezen is osztozkodni kellett. 1247-ben már két részre volt osztva nemcsak a falu, hanem a malom is; ez a malom pedig 4 kerekü volt; könnyü volt tehát két felé osztani; 2 kerék jövedelmét kapta az egyik fél; két kerékét a másik. Igy maradt a felosztás 1256-ban is; csak hogy akkor már a vám is kétfelé van osztva. 1337-ben sem változik a helyzet; két részre osztják a falut ekkor is; de már nem csak egy malmon osztozkodnak; jut egynek-egynek több is, a mi a falu virágzását mutatja.

Csávos ezenkivül még régi egyházzal is dicsekedhetik. Egyháza ugyanis már 1256-ban állott, szt. Péter tiszteletére volt szentelve, és a Waffa-fiaknak eső részben feküdt. Alkal-

[1]) Történelmi tár, 1863. évf. XII. 82 l.

masint már ekkor plébánia volt; a későbbi században már ugy szerepel. 1333—1336-ban Demeter nevü papja volt, ki 1333-ban 14 banálist; 1336-ban 3 és fél garast fizetett. A két fizetés majdnem egyre megy; mert $56^2/_4$ banális tett egy forintot; 15 garas is egy forintot; egyik a bánsági, másik a magyarországi pénzszámitás szerint. Ma $^1/_4$ forint valami csekélység; csak hogy az is tekintetbe veendő, hogy akkor a pénznek értéke huszszor akkora is volt, mint a milyen ma. Maga a plébánia a temesi főesperesség azon kerületéhez tartozott, mely a Temes- és Berzava-folyók közt feküdt; egyszer, 1335-ben, bizonyosan tévedésből a torontáli főesperesség plébániai közt van fölsorolva. (Schematismus Csanadiensis, 1880. a 40. 50. 57. ll.)

X. Csenkörvénye. „Chenkewreme"-nek irja a régi irásmód; de már másunnan bizonyos, hogy e szó „ewreme" annyi mint „örvénye"; igy tehát Csenkörvényének kell e helynevet kiejtenünk. E faluról csak annyit tudunk, hogy Aradvármegyében, a Maros mellett, Pongráczfája (lásd ennek fekvését majd P. alatt) körül feküdt, és 1256-ban a Kelemenös-fiaknak jutott. 1247-ben I. Pongrácz kómesz pongráczfájai halastava, Pongráczörvénye nevet viselt. Erről véve az analogiát, Csenkörvénye is eredetileg csak a mellette levő halastóról, mely Csenk-nek műve volt, és azért Csenkörvényének neveztek, kapta az elnevezést. Csenk valami ős magyar férfinév; lehet, hogy a Csanádnemzetség egyik, még a XII. században élt tagja.

XI. Csóka. „Továbbá Rasan-t, a régi határdombokat körüljárva és többhelyt megujitva; továbbá Szent-Miklóst; továbbá Csókát, minden halászataival, szántóföldeivel stb.; továbbá Baromlakot szintén minden, a határaiba eső haszonvételekkel, tartozandóságokkal, a mely helységek határaikkal egymással összekötve vannak és érintkeznek és melyeknek határában és szomszédságában van egy halastó, melyet régebbi néven Pataktónak hivnak; mások pedig Csókatavának vagy Rasan tavának mondanak, ezt a halastavat széltében-hosszában a már felsorolt falukkal egyetemben, egészen — — — I. Pongrácz kómesz részére meghatárolták és minden ellenmondás nélkül őt azok birtokába beigtatták"; igy szól az 1247-iki határjárás. Ez a legrégibb topografiai leirása az alvidék egyik pontjának; igyekezzünk azt a magunk javára kiaknázni. 4 falu van felemlitve; ezek közül kettő: Tisza-Szentmiklós és Csóka ma is léteznek. E kettő között feküdt a nagy halastó;

ezt környeznie kellett a másik kettőnek; mert csak igy lehettek annyira határosak, hogy az oklevél alig győzi elmondani, mennyire össze vannak fonva határaik. A kettő közül Rasan volt Tisza-Szentmiklós mellett; következik az abból, mert Rasan mindig együtt emlittetik Szentmiklóssal; de meg abból is, hogy midőn a Csókatava halastó Csókát odahagyta és inkább Szentmiklós felé huzódott, Rasan még akkor is a halastó mellett fekszik, Csóka már nem; ennélfogva déltől északnak igy következtek a falvak; Szentmiklós, Rasan, Baromlak, Csóka.

Csóka e szerint egyike a legrégibb Csanádnemzetségi birtokoknak. 1247-ben, 1256-ban egészen a Kelemenösfiaké volt. 1281-ben a kunok kirabolták; ez volt egyik szerencsétlensége; a másik meg az, hogy halastava elenyészett; hogy mikép történt ez? arra feleletet nem adhatunk; csak a megtörtént dolgot derithetjük ki. 1337-ben egy ur helyett kettőt kap; a Telegdyek Csókának csak a mezőség felé eső részét tartják meg; a másik fele, mely a viz (a Tisza) felé esett, a Makófalvyak kezére került. A halastóról itt már emlités sincs, és bizonyára nem is volt Csókának halastava; mi kitünik abból, hogy felosztásakor a határjáró bizottság nem a halastó szerint osztja kétfelé mint Rasant, Szentmiklóst; hanem a viz, azaz a Tisza folyása szerint.

Utóbb mind a Telegdyek, mind a Makófalvyak odább adtak Csókán. Már 1469-ben Csóka egy része Orros Lászlóé volt; ennek csókai jobbágya, Fejes Lőrincz, jelen volt a tömörkényi igtatáson.[1]) 1561-ben Kerecsényi László, a gyulai várkormányzó, bir Csókán 5 telket[2]), mi jogon? fentebb előadtuk.

XII. Csücsköd. Hogy ennek fekvését meghatározzuk, ujra az 1247-iki határjáráshoz kell fordulnunk. „Továbbá Ladányt összes tölgyerdejével egészen Zombor falu végeiig, és azután egyenesen menvén a határdombokon a Marosig és a Maroson fel egész Palota falu határáig, ez a Palota szintén az övé; továbbá Palotát, melyet egyik néven Kelemenös-palotájának, másik néven Pongrácz-palotájának hivnak, kelet felé eső összes tölgyerdejével egész Csücsköd (Chwchkwd) falu határáig, melyet ő (I. Pongrácz) a csanádnemzetségbeli Izsákkal és Ugoddal közösen

[1]) Tört. Tár, 1863. XII. k. 25 l.
[2]) Rácz, i. m. 110. l.

bir.“ E leirásból kitünik, hogy a mai Kis-Zombor és Csanád közt az Árpád-korban 3 falu létezett: Ladány (ennek nevét fentartotta a ladányi puszta), Palota és ettől keletre Csücsköd. A mint láttuk 1247-ben még közös birtok volt I. Pongrácz, Izsák és a Bogyoszló-ági Ugod közt. 1256-ban a Kelemenös- és Waffa-fiaknak jutott faluk közt Csücsködöt hiába keressük; ebből következik, hogy a Bogyoszló-ágnak jutott. A későbbi századokban kis nemesek fészke lett. A csücsködi nemeseket már emlitettük. Egy részt muronyi Konya Demeter keritett birtokába; de özvegye szajáni Posztos Ágota ezt a többiekkel együtt 1479-ben a budai káptalanak adta és a káptalan magát e birtokba be is igtatta;[1]) másik részét Konya Lukács birta; de a XVI. század elején leánya Potenciána és általa férje Ladonyi Miklós kapta meg.[2]) Később a Batidán birtokos Balassa családnak is kellett birnia Csücsködön; mert 1560-ban „Csücsködi Balassa Bálint és Csücsködi Balassa Pál“ „Csücsködi“ (de Csecskéd) előnévvel élnek.[3])

XIII. Dedenszeg. Kis-Zombortól nyugatra fekvő puszta a Maros mellett. Egykor virágzó helység, mind végig a Waffa-fiak birtoka volt. 1256-ban is az övék lett. 1337-ben is. 1561-ben szintén Waffa-ági birta: Makó László; ekkor elég tekintélyes falu volt; 17 porta után fizetett adót.[4])

XIV. Dobegyház. „Dubeghaz“ van irva az 1256-iki osztozkodás-levélben. Annyit tudunk, hogy ezt Dobegyháznak kell olvasni; de merre feküdt, arra nézve a legkisebb utmutatás sincs. 1256-ban a Waffa-fiaké lett.

---

[1]) M. Tört. Tár, 1863. XII. k. 28. 131 ll.
[2]) Hazai okmánytár, IV. k. 439 l.
[3]) Hornyik i. m.? 133 l.
[4]) Rácz. i. m. 109 l.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, 1884. évi, októberhó 29-én.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán.

Megjelentek a választmányból és a társulati tagok közül: ifj. Ormós Zsigmond alispán, alelnök; Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztáros, dr. Niamesny Gyula ügyész, dr. Breuer Armin, Déschán Akhill, Folly Emil, Horváth Pius, Korbonics János, Marx Antal, Sallay Jenő urak; továbbá középiskolai ifjak.

Elnök üdvözli a tagokat és a gyülést megnyitja.

Erre Varjassy Arpád titkár a nagygyülés jegyzőkönyvét, a mult havi üléskor az abban tett módositások szerint felolvassa; ugy a szeptemberi választmányi ülés jegyzőkönyvét is, a miket hitelesitenek.

Ezek után Pontelly István főtitkár terjeszti elő a mostani hónapról szóló eme jelentését:

Tisztelt választmány!

A jelen hóval egy uj társulati évbe lépünk.

Ugyanis az „Értesitő"-nek az imént megjelent IV., vagyis utolsó füzetével az 1883/4-iki egyesületi esztendőt szerencsésen befejeztük.

A mondott egyesületi év egyuttal társulatunk tizenhárom éves munkakörének zárkövét képezi.

Ha a társulat és különösen annak érdemekben gazdag elnöke önérzettel tekinthetnek vissza az érintett működési időszak eredményeire: ugy magamra nézve nem kevésbé örvendetes azon tudat, hogy a most befejezett egyesületi évvel az én szerény titkári tevékenységem szintén már egy lusztrumot ért el társulatunk hazafias és tudományos irányu életkörében.

A jelen hóban kiadott füzet a huszadik volt, melyet muzeumőri és titkári hivatalos teendőim mellett, szerkesztettem.

Egyesületünk tizenhárom éves munkássága alatt, — a helyi lapokban, kivált az első esztendőben, de utóbb is időnkint megjelent közleményeket, tudósitásokat, értekezéseket stb. ide nem számitva, — tizenkét kötetre menő forrásmüveket bocsátott közre; névleg egy-egy kötetre terjedő két „Emlékkönyv"-et az 1873. és 1874-ik években és a következőkben

mostanig tiz kötet „Értesitöt"-t, mely utóbbiak mindegyike négy-négy, tehát összesen negyven évnegyedes füzetből áll.

Ezen tizenkét kötetben száznál több az eredeti értekezések száma, melyek mindig uj arkheologiai vagy történeti kérdést oldottak meg.

Nem szólok itt a két Emlékkönyv és a tiz kötetnyi Értesitő szintén száznál többre rugó tárczaczikkeiről, melyekben szép eredményü jövővel kecsegtető muzeumunk műkincsei időszakonkinti gyarapodtának képe van hiven feltüntetve.

Csupán arra kérem a tisztelt társulatot, hogy miután a muzeumi épületen kivül olyan pénzalapra is sikerült szert tennünk, mely intézetünknek a kor szinvonalán álló fejlődését a jövőre nézve biztosithatja, épen az utóbbi szempontból, hogy kiadványaink a tudományos követeléseknek niveaujáu mindig fentarthatók legyenek; de azért is, mert a titkárnak a muzeum rendezése maga, mint örökös szizifusi munka nem igen enged időt a szerkesztés mellett még önálló czikek irására is; leginkább pedig azon okból, mert munkatársaim hozzám intézett leveleik szerint másutt mindenütt dijaztatván munkálataikért, elegendőnek vélik eddig merő hazafiságból teljesitett szellemi közreműködéseket; de végre mivel természetes, hogy a szellemi munkás verejtékének anyagi jutalmát is kivánja látni: mindezen elősorolt okoknál fogva kérem a tisztelt társulatot, hogy azon csekély összegnek, mely az egyesületi üléseinkben felolvasásra szükséges kilencz nagyobb terjedelmü értekezés dijazására igényeltetik, megszavazása iránt intézkedni sziveskedjék.

Ez által a legjobb tudományos erőkre tehetünk szert egyrészről; másrészről pedig véget vetvén a jövő iránti minden bizonytalanságnak, bátran és a multnál sokkal eredményesebben haladhatunk előre kitüzött pályánkon.

Az igényelt összeg különben is legfeljebb két-háromszáz forintra fogna menni.

Ezek után van szerencsém áttérnem beküldött adománytárgyaink néhányának bemutatására, amikkel első sorban gyarapodik:

A) Régi és ujabb műtárgyaink tára;

Ezek:

1. A temesvári rézmüves-czéh szállójának jelvénye a jelen század első feléből. Ez egy 49 cm. magas, 47 cm. széles és 18 cm. hosszu üvegszekrény, melynek teteje közepéről 7 cm. széles és 11 cm. magas aranyozott rézüst függ le.

Ez is, mint a multkor bemutattam lakatos-czéh szekrénye, a rézmüves-segédek szállója szobájának felső padozata közepén függött. —

Ajándékozta ifj. Elter János kereskedő és honvédfőhadnagy, ki a szekrény rézüstjét saját költségén megaranyoztatta.

2. Egy primitiv fafogantyuja és ódon szerkezete után itélve, több száz éves török kard. — Ajándékozta Láng Dávid, gimn. VII. oszt. tanuló, ki azt a következő sorok kiséretében ajánlotta fel muzeumunknak:

„Van szerencsém a tekintetes történelmi és régészeti társulatnak ezen jelentéktelen tárgyat tisztelettel odaajándékoznom. Ez egy régi kard, mely körülbelül 3—4 méter hosszu és a vége felé növekedő szélességü. Két oldalán látjuk a ragyogó félholdat bevésve, mely a kard török származása mellett bizonyit. Ezen kard eredete az 1689-ik évre esik, a melyben ugyanis családunk hagyománya szerint, annak egyik őse Jenő herczeg seregében harczolván, azt egy török katonától, kit legyőzött, zsákmányolta. Vajjon kétségtelen igazság-e a kard ezen története, biztosan nem mondhatom; de az bizonyos, hogy ezen kard igen régi; igazolja azt annak egész alakja, alkata, letört hegye, elkopott éle, a rozsdától majdnem egészen veres és fekete szine. Ezzel maradok a tek. társaságnak stb."

3. Tizenhét darab részint kő-, részint vakolat- és cseréptöredék a hajdani sarádi várból, mely a mai Piske (Bruckenau) határában feküdt, mint az nemcsak történetileg van immár kideritve; hanem annak helyfekvése az itt bemutatottakhoz hasonló és az egykori vár egész területét ellepő tömérdek épület- és edénytörmelékek által is igazolta. — Összegyüjtötte Pontelly István.

4. Egy vas nyilvég, a manapság kubini, régi nevén kevei várdomb földomlása között találva. — Beküldötte Miskovics György, kubini jegyző.

5. Egy vasból való, török lópatkó. — Csókai bérletföldjökön találta és behozta Králik József, gim. VIII. oszt. tanuló.

B) A pénz- és bankógyüjtemény.

I. Római érmék:

1. Trajan (98—117) egy réz érméje. — Előapjának körirata: Imp. Caes. Nerva Trajanus Aug. Germ. P. M., a császár jobbra nézö, babérkoszorus fejalakja körül. — Hátlapján egy már meg nem határozható, szárnyas alak-féle és Tr. Pot. (IV., V.. v. VI. lehet) Cos. IIII. P. P. körirat. — Verték a 101. évben. — Beküldötte, mint viminácziumi leletet, Stancsich Arpád, II-od éves joghallgató.

2. Hadriánnak (117—138) egy igen elmosódott réz pénze. — Előapjának köriratából egyedül a Hadrianus név olvasható; de a császár jobbra nézö, babérkoszorus feje még tisztán kivehető. — Hátlapjának képverete egy oltár előtt áldozó; de alig felismerhető, női démon, mely körül a körirat egészen eltünt. — Ugyanannak kosztolácziu lelete.

3. Egy Antoninus Aug. Pius Tr. P. (hányadik? kicsorbulva) Cos. IIII. köriratu réz érme, a császár (138—161) jobbra nézö babérkoszorus fejével. — Hátlapján hihetőleg a kegyelet most már nehezen

kivehető alakja, Pietas Aug. (usti) körirattal. — Kosztoláczi, három helyen átlyukasztott lelettárgy, ugyanattól.

4. I. Konstansz (337—350) kis réz pénze. — Előapján a császár jobbra néző fejalakja, Constans P. F. Aug. körirattal. — Hátlapján egymással szemközt álló, két, szárnyas, győzelmi démon, magasra tartott jobbjukban egy-egy koszoruval. — Adta Pontelly István.

5. Egy D. N (Fl. Jul.) Constantius P. F. Aug. köriratu, kis, réz érme, a császár (337—361) jobbra néző, gyöngykoszorus fejével; mögötte H. szigla. — Hátlapján mindkét kezében egy-egy tropaeumot tartó, balra álló katona; bal felől A. jegy; körirata: Concordia Militum. Alant S. (?) M. Sis (ciae). — Ajándékozta Lőwy Miklósné urhölgy.

6. Egy D. N. Valens P. F. Aug. köriratu, rézpénz, a császár (364—378) jobbra fordult, gyöngykoszorus fejével. — Hátlapján szemközt álló katona, baljában labarummal; jobb kezével térdelő foglyot tartva hajánál fogva. Körirata: Gloria Romanorum. Alant: B. (2-ik műhely) Sisc. (iae). — Társulati pénzen vétetett.

II. Magyar és lengyel pénzek:

1. Zsigmond (1387—1437) királynak Mon. Sigismundi elő-, és Regis Ungariae et D. (almatiae) hátlapköriratu, kis ezüst pénze. — Stumpfoll Ede, ipariskolai tanár, ajándéka.

2. I. Lipót (1657—1705.) 1672. évi, magyar ezüst (VI) pénze. — Lőwy Miklósné urhölgy adománya.

3. Egy 1706-iki, réz (X) libertás. — Adta Boleszny Antal, v. tag.

4. Mária Terézia 1763. évi, réz polturája. — Ajándékozta Csapó Géza, szolgabiró, Verseczen.

5. II. Zsigmond Ágost (1548—1572) lengyel királynak 1568-iki ezüst (IIII) garasosa.

III. Osztrák pénzek:

1. III. Ferdinand (1629—1647) 1630. évi, ezüst tizese. — Dr. Keszler Károly, sopronyi liczeumi tanár, küldeménye.

2. I. Lipót meghatározhatatlan évszámu, ezüst, 3 krosa. — Adta Hajnal Imre, vingai magánzó.

3. Ugyanannak 1664-ki ezüst huszasa. — Ajándékozta Schopf József, resiczai uradalmi orvos.

4. Ugyanannak 1677. évi ezüst, 3 krosa. — Lukenics Lajos, nagy-szredistyei kereskedő adománya.

5. I. József (1705 - 1711) meghatározhatatlan évszámu, (épen az évszám egyes számjegye levén átlyukasztva,) ezüst. 3 krosa. — Beküldötte Horváth-Leitich Antal Zsombolyáról.

IV. Németországi pénzek;

1. Hamburg szabad kereskedő város 1626. évi (rosz vegyitékü) tallérja. — Előlapján Moneta Nova Civi (tatis) Hamburgensis 1626. körirat; és a város jelvénye: hármas torony. — Hátlapján Ferdinandus II. D. G. Roma: Im. S. Aug. — Hollonics Frigyes, temesvári pinczér, ajándéka.

2. I. Ferencz német császár (1740—1766) 1758-iki, ezüst tizese. — Moldovai lelet.

3. Miksa József (1745—1777) bajor herczeg évszámnélküli, kis, réz pénze. — Adta Zsivánovics Mihály, gimn. VI. o. t.

4. Brandenburgi Albert 1537. évi Justus ex fide vivit köriratu, ezüst pénze. — Dr. Keszler Károly, liczeumi tanár, küldeménye Sopronból.

5. Egy 1863-ki, szászországi, két fillér. — Ugyanattól.

V. Bankópénzek:

1. Egy 1825. évi 10 frtos vörös bankó. — Adta Rozvány József, gimn. VIII. o. t.

2. Egy 1858-iki, osztrák, egy forintos bankó. — Bäumel Mór, gimn. VI. o. t. adománya.

C) A könyvtár.

A magyar tudományos akadémiának a jelen hóban küldött kiadványaiból van szerencsém a következő müveket bemutatni:

1. „A rézkor Magyarországban“ irta dr. Pulszky Ferencz, kiadja a m. tud. akademia arch. bizottsága. 21. ábrával. Budapesten. A mugyar tudományos akadémia könyvkiadó hivatala. Az akadémia épületében 1883.

2. „A nagyszebeni és székesfejérvári régi templom.“ Irták Reissenberger Lajos és Henszlmann Imre. Kiadja ugyanaz Budapest U. o. 1883.

3. „Codex. diplom. hungaricus andegavensis.“ Anjou-kori okmánytár. A m. tud. akademia történelmi bizottsága megbizásából szerkesztette Nagy Imre, m. akad. lev. tag. Harmadik kötet (1333—1339.) Budapest. U. o. 1883.

4. „Monumenta comitialia regni Transsylvaniae. (Erdélyi országgyülési emlékek.) Történeti bevezetésekkel ugyanannak megbizásából szerkeszté Szilágyi Sándor, rendes tag. Kilenczedik kötet. (1629—1637.) Budapest. U. o. 1883.

5. „Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez.“ Ugyanannak megbizásából szerkeszté Szilágyi Sándor, rendes tag. Budapest. 1883. U. o.

6. „Archivum Rákóczianum. II. Rákóczy Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővitve, kiadja a m. tud. akad. történelmi bizottsága.

Első osztály: had- és belügy. Szerkeszti Thaly Kálmán. IX. Bottyán János levelezései Budapest, 1883. Ugyanott.

7. „A bujdosók levéltára.“ A gr. Teleky-család marosvásárhelyi levéltárából kiadja ugyanaz. Sajtó alá rendezte Deák Farkas. Budapest, 1883. U. o.

8. „A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében.“ Eredeti oklevelek alapján irta Wenzel Gusztav, r. tag. Kiadja a m. tud. akad. Budapest 1883. U. o.

9. „Magyarország a kelet és nyugat határán.“ Kállay Béni lev. tagtól. (Felolvastatott a magy. tud. akad. 1883. máj. 20-iki közülésén) Ára 40 kr. Budapest, 1883. U. o.

10. „Az ókori sulyokról és mértékekről.“ Finály Henrik, lev. tagtól. (Felolvastatott az 1882. okt. 9-én tartott osztályülésen.) Kiadja a magy. tud. akad. II osztálya. Ára 1 frt. Budapest. 1883. U. o.

11. „Vezérfonal az épitési anyagok ismeretéhez.“ Irta Varjassy Árpád. középisk. tanár, a temesvári ny. ipariskola igazgatója. Temesvártt, 1884. — A szerző ajándéka.

Ez, tisztelt választmány, mai jelentésem.

* * *

A főtitkár jelentése tudomásul vétetvén, az abban foglalt inditványt illetőleg elnökileg megjegyeztetik, hogy a társulatot szellemi dolgozataikkal támogató munkások méltányos dijazása elvben elfogadható, feltéve, hogy azt egyesületünk anyagi körülményei megengedik.

De éppen erre nézve, mig a mostani társulat neve alatt működünk, az idő korai; mert társulatunk alaptőkéje négyezer forintnál többre még nem igen rug; a tagdijak tekintetében ellenkezőleg több ezer frtnyi a hátrálék; továbbá az inditvány tulhaladja a választmány hatáskörét, a mennyiben az a közgyülés elé terjesztendő; a valósithatás szempontjából pedig az egyesületnek a muzeumtársulattal való egybeolvadását szentesitő uj egyesületi alapszabályok miniszteri megerősitése bevárandó.

Egyelőre azonban az inditvány tudomásul vétetik.

* * *

A tárgysorozat szerint következett pénztárosi kimutatásból kiderülvén, hogy a pénztárban 4047 frt 36 krra menő tőke mellett 35 frt 62 kr szolgál a folyó kiadásokra fedezetül, — ez szintén tudomásul vétetik.

* * *

Most Karácsonyi Jánosnak a „Csanádnemzetség birtokai Délmagyarországon“ czimü hoszszabb értekezéséből egyelőre Agárto, Almaszeg, Alszanád, Alvölnök, Baromlak, Béb, Boldogasszonyfalva, Boluhkerek, Csávás, Csenkörvénye, Csóka, Csücsköd, Dedenszeg és Dobegyház nevü tizennégy helység története olvastatik fel; a többi községek fejlő-

dése, templomai, halastavai s egyéb művelődési első eszközeinek és viszontagságainak előadása, az idő előrehaladottsága miatt, a jövő ülésekre halasztatott.

* * *

Az értekezés zajos megéljeneztével az ülés jegyzőkönyvi köszönetet szavazott a társulati muzeum megadományozóinak; első sorban a m. tud. akadémiának; továbbá Löwy Miklósné urhölgynek; azután Boleszny Antal, Csapó Géza, ifj. Elter János, Hajnal Imre, Horváth Pius, Leitich Antal, Hollonics Frigyes, dr. Keszler Károly, Lukenics Lajos, Miskovics György, Pontelly István, Schopf Jozsef, Stanesich Arpád, Stumpfoll Ede és Varjassy Arpád urakon kivül Bäumel Mór, Karton Zsigmond, Králik József, Láng Dávid, Zsivanovits Mihály és Rozvány József főgimnáziumi tanulóknak.

* * *

Végre uj tagul egyhangulag Bach Ferencz, kir. aljárásbiró választatván meg, — az ülés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat idei, novemberhavi ülése, közbejöttakadályokmiatt, nem tartatott meg.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, 1884. évi, deczemberhó 22-én.

Elnök: id. Ormós Zsigmond, főispán.

Megjelentek a választmányból és a társulati tagok közül: ifj. Ormós Zsigmond, alispán, alelnök; Pontelly István, főtitkár; Varjassy Árpád, titkár; Odor Samu, pénztáros; dr. Niamessny Gyula, ügyész; Ardeleán György, Bede Gyula, Déschán Akhill, Folly Emil, Korbonics János, Sallay Jenő, Stanesa Gyula, Wimmer József; mint vendégek: Patzner István és Uitz Péter urak mellett középiskolai ifjuság.

Elnök a gyülést megnyitja.

Varjassy Arpád titkár felolvassa az októberi ülés jegyzőkönyvét, melynek hitelesitése után:

Pontelly István, főtitkár terjeszti elő következő, havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A mult novemberhavi ülés több közbejött akadály, főleg a titkárok másfelé való hivatalos elfoglaltsága miatt elmaradván: intézkedtem aziránt, hogy azért sem muzeumunk az azon hóra gyüjtendő műtárgyakban rövidséget ne szenvedjen: sem közlönyünk, egy havi ülés kivételes hiánya miatt, szokott terjedelmében meg ne fogyatkozzék.

Örvendetesen tudósitom a tisztelt választmányt, hogy a „muzeum-társulat“ alapszabályai — három nem fölötte lényeges változtatással — megerősitve, a belügyminisztériumtól leérkeztek; minél fogva mindazon dolgokban, mik az uj társulat érdekében halasztást nem igen türnek, most már bátran intézkedhetünk.

Ilyenek a két társulat egyesüléséből önkényt felmerült, de eddig nem érvényesithetett teendők: t. i. ama társulatok műtárgyaink közös szakosztályokban való elhelyezése és közös elkönyvelése; azután az uj alapszabályok szerint szervezett társulat fenállásának biztonsága végett igényelt, további fontos intézkedések mind a szellemi munkaerők gyarapitása; mind az eddigi munkakörnek gyakorlatibb felosztása; mind az azokkal összefüggő egyéb, elodázást többé nem türő reformoknak elvégre erélyes behozatalára nézve.

Ezen ügyek rendezéseig legyen szabad a mai ülésre bemutatásul kiszemelt, következő befolyt adományokra szoritkoznom, névleg a melyekkel gyarapodik:

A) Régiségi és ujabb műtárgyaink tára.

E rovat alatt egy figyelemre méltó délmagyarországi, bányászati leletet vagyok szerencsés bemutatni a római korszakból.

Hogy mennyire müvelték a rómaiak a dák bányákat, a melyekben még manapság is mindenütt dolgoztatunk, arról a mai felolvasásból, egyebek mellett, a t. választmány szintén érdekes felvilágositást fog nyerni.

Az itt előterjesztett bányatermékeket Freyler Béla, gimn. V. oszt. tanuló által, annak nagybátyja, Vörnle Gyula szolgabiró, ezen levél kiséretében, küldötte be számunkra:

„Kedves Bélám! A napokban az uj moldova-szászkabányai hegyi utat készittetvén, annak ásása közben a munkások ezen, itt neked küldött tárgyakat találták, melyek még a rómaiak idejéből származnak.

Azonkivül ezen különben értéktelen cserepeket is, — melyek azonban az arkheologia szempontjából nagybecsüek, — az előbbiekkel együtt a végből küldöm meg neked, hogy azokat a délmagyarországi muzeumba beszolgáltasd“ sat.

Ezen leletnek részei:

1. Öt drb. ezüst érczkő.
2. Két drb. ónkő.
3. Tizenkét drb. kampós, horgas, fejes sat. szögrészlet, miket a bányákban feszitő munkák és egyébre való eszközökhöz használtak.
4. Egy római bögre alsó harmada.
5. Egy más római cserépedény talpa.
6. Egy római tört fülü mécses; és

7. Egy más római mécsesnek a felső lapja.

8. A nyerges czéh szállójának jelvénye. — Ez egy 36 cm. magas; 35 cm. hosszu és 27 cm. széles üvegszekrény, benne a néhai mainczi származásu Erthal Antal, temesvári szijgyártótól készitett, kis bőrnyereggel. — Ezen szekrény szintén a czéhszálló felső padozatán függött. — Adta ifj. Elter János, kereskedő és honvédfőhadnagy.

B) A pénz- és bankógyüjtemény.

I. Római pénzek:

1. Egy M. Comm. Ant. P. Fel. Aug. előlapköriratu, ezüst érme a császár (180—92) koszorus fejével. — Hátlapján egy mezetlen alak, mindkét kiterjesztett kezében kivehetetlen tárgygyal. Körirata: P. M. Tr. P. XIII. Imp. VIII. Cos. V. P. P. — Stancsich Arpád, II. éves jogász, mint kosztoláczi leletet, ajándékozta.

2. Szeptímiusz Szeverusz egy ezüst érméje. — Előapján a császár (193—211) babérkoszorus feje és Imp. Cae. L. Sep. Sev. Pert. Aug. Cos. II. körirat. — Hátlapján hadi szerelvény. Körirata: Invicto Imp. II. Veretett 194-ben. — Mint steyerfalvi (krassó-szörényi) leletet, adta Weisz Feodor, VI. o. tanuló.

3. Egy D. N. Constantinus P. F. Aug. előlapköriratu, réz érme, a császár (ama néven a II. 335—340) kettős gyöngysorral koszoruzott fejével. — Hátlapján egy katona baljában labarummal, jobb kezével egy földön térdelő foglyot tart üstökénél fogva; a katonától balra L; jobbra O. V. G. (?) sigla. Körirata: Concordia Militum. — Adományozta, mint kosztoláczi leletet, Stancsich Arpád, 2-od éves jogász.

4. II. Valentinián (382—392) réz érméje. — Előapján a császár kettős gyöngysorral ékesitett feje és D. N. Valentinianus P. F. Aug. körirat. — Hátlapján balra haladó Viktória, jobbjában koszoruval. Körirata: Securitas Reipublicae. — Alant TESM sigla; Tessalonica a Maximus által oda szoritott császár tartózkodási, s azért az általa veretett érmének is eredeti helye. — Ugyanannak kosztoláczi lelete.

5. Egy D. N. Valens P. F. Aug. előlapköriratu, réz érme, a császár (364—378) kettős gyöngysorral koszorus fejével. — Hátlapján balra haladó szárnyas Viktória, fentartott jobbjában koszoruval. Körirata: Victoriae Reipublicae. Alant: M. Sis. — Mály Istv. törvényszéki elnök, ajándéka.

II. Magyar pénzek:

1. Zsigmond király (1387—1437) kis ezüst pénze. — A mezőturi piacz bérháza alapjának megvetésekor kiásott földben találta Szilvássy Sándor, ottani kántortanitó.

2. I. Ferdinand (1527—1563) 1557. kis, ezüst pénze. — A varjasi földeken talált leletként behozta Ehling János, IV. éves kispap.

3. I. Miksa (1563—1576) évszám nélküli, ezüst pénze. — Nagy-Halmágyról hozta Zimmermann Gusztáv, gimn. IV. o. t.

4. I. Rudolf (1576—1608) 1583. kis, ezüst pénze. — Stumpfoll Ede, ipariskolai tanár, ajándéka.

5. I. Lipót (1657—1705) 1697. ezüst duáriusa. — Adta dr. Keszler Károly, sopronyi liczeumi tanár.

6. Egy Petőfi-féle ólom emlékérme. — Előlapján a költő szavaló helyzetben jobbját fentartva; leeresztett bal kezében könyvvel. Félkörirata: Petőfi Sándor emlékére. — Hátlapján fellegeken ülő nő, fejét jobb kezére támasztva; balját az ölében fekvő kobzón nyugtatva. Körirata: „Dicső neve költő fiadnak, anyám soká örökkön él.“ — Ajándékozta Magyar Salamon Dávid, könyvsajtós és papirkereskedő.

III. Osztrák pénzek:

1. II. Ferdinand (1619—1629) egy 1626. réz krajczárosa. — Adta Wagner Mátyás, gimnáziumi, VIII. o. t.

2. I. Lipót (1657—1705) 1679. ezüst tizese. — Zsadányi pusztájokon találta Féger István, gimn. VII. o. t.

3. Ugyanannak egy 1695. ezüst huszasa. — Adományozta Gáspáry Kálmán, gimn. V. o. t.

4. I. József egy, olvashatatlan évszámu és értékü, kis, ezüst pénze. — Adta Lendvai Sándor, az I. magyar ált. bizt. társ. aradi, ügynöksége titkára.

5. Ferdinand Károly osztrák főherczeg és tyroli gróf, kis ezüst pénze, ki Tyrolt 1646-ban kapta anyja, Klaudia Feliczitástól. Ez toskánai Ferdinand leánya; az utolsó urbinói herczeg özvegye; Lipót tyroli főherczegnek 1626. április 19. óta neje volt. Lipót, ki II. Ferdinand öcsese vala, meghalt 1632. szeptember 13-án. — Csapó Géza, szolgabiró, ajándéka.

6. II. József császár 1782. réz krosa. — Csapó Géza, szolgabiró, adománya.

7. Egy vallási, réz medaillon. — Előlapján a boldogságos Szüz, ölében a kis Jézussal. Félkörirata: S. Maria Passaviensis. — Hátlapján a paszszaui csodatevő Mária képe, Gnad: Bild aláírással. Körirata: Auf den firstl: Calvariberg. — Nagy Lajos, megyei főkönyvvivő, adománya.

8. Egy Joh. Georg Kunstmann-féle Ultra Plus Spielmark. — Adta Haymann Gustáv, járásorvos, Fehértemplomon.

IV. Német pénzek:

1. Az 1650. nürnbergi béke ezüst emlékérméje. Ez négyszögalaku. Előlapján vonalas és pontos kettős körben ezen körirat olvasható:

Imper. Ferdinando. III. P. F. Augusto. E sor kezdete és vége között Nürnberg város olaj- és cserág ékitette czimere látható. — Ez utóbbi alatt a mezőnyön a következő vizszintes soru felirat van:

Gedachtnus
Des Frieden
Vollziehungs
Schluss
In Nurnberg
1650.
16. Junii.

A hátlapon a vonalas és pontos külső és a pontos belső kör között ezen körirat van: Magnas Ferte Deo Grates Pro Pace Relata. — A mezőnyön lent a világteke északi része látható, melynek sarkán két összekulcsolt kéz mered ég felé; honnan egy a felhőkből kinyuló kéz koszorut nyujt alá. Mindkét lapon a körökön kivüli négyszögek sarkát rozettek töltik ki. A négyszög pénz mindegyik széle 2.8 cm. hosszu. — Ajándékozta Áldor Imréné.

2. Egy 1863. szász-meiningeni két váltó fillér. — Adta dr. Keszler Károly.

3. Frigyes würtenbergi herczeg 1674 (VI.) ezüst krosa. — Csapó Géza, szolgabiró, ajándéka.

4. Egy 1845. németbirodalmi ezüst pénz. — Adta Maurer Mihály, g. IV. o. t.

C) A könyvtár.

Idesorakoznak a magyar tud. akadémia kiadványaiból, névleg a társadalmi tudományok köréből való „Értekezésekből:"

1. VII. k. VII. sz. 1882. — A vasuti ügy s a posta- és távirdai ügy közti összeköttetés Magyarországban. — A közlekedési és névszerint a vasuti jog szempontjából. — Wenzel Gusztáv r. tagtól.

Azután a történelmi tudományokéból:

2. A X. kötet czimlapja.

3. XI. k. II sz. 1883. — Az 1681. soproni országgyülés történetéhez. — Zsilinszky Mihály, lev. tagtól.

4. XI. k. III. sz. — A magyar alkotmány fölfüggesztése 1673-ban. — Dr. Károlyi Árpád, lev. tagtól.

5. XI. k. IV. sz. 1883. — Az 1683-ki táborozás történetéhez. — A kétszázados évfordulat alkalmából hg. Eszterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán irta Thaly Kálmán, r. tag.

6. XI. k. V. sz. 1884. — Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. — Wenzel Gusztáv, rendes tagtól.

7. XI. k. VI. sz. 1884. Bethlen Gábor. fejérvári sir emléke és alapitványai. — Szilágyt Sándor, rendes tagtól.

Végül a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből:

8. I. k. hatodik sz. 1883. — A munkásbiztositás kérdése. — Irta Ecseri Lajos.

9. I. k. hetedik sz. 1883. — Minimum és homestead. — Irta Láng Lajos.

10. I. k. nyolczadik sz. 1883. — Az államgazdaság eszméje és a szocialisztikus financzia kezdetei. — Irta Kautz Gyula.

11. I. k. kilenczedik sz. 1883. — Az első magyar vasut története. — Irta Fenyvessy Adolf.

12. I. k. tizedik sz. 1883. — A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban. — Az 1881. évi jováhagyott költségvetések alapján. — Irta dr. Jekelfalussy József, miniszteri titkár, a m. tud. akadémia nemzetg. és statisztikai bizottságának tagja.

13. Czimlap az első kötethez 1882/3.

14. II. k. első sz. 1883. — Minimum és majorátus. — Függelékül: Két levél a parasztgazdaság állásáról Somogyban, Andorka Gyulától és egy levél a mezőgazdasági birtokviszonyokról a Székelyföldön, Cseh Károlytól. — Irta Láng Lajos.

15. II. k. második sz. 1883. — Tengerészetünk és Fiume jövője. — Irta Keleti Károly.

16. II. k. harmadik sz. 1883. — Városaink és a városi lakosság életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján. — Irta Földes Béla.

17. II. k. negyedik sz. 1884. — Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig. — Irta Láng Lajos.

18. II. k. ötödik sz. 1884. — A magyar vasipar jövője. (A legközelebbi tiz évben.) — Irta: Kerpely Antal, a m. t. akadémia tagja.

(Valamennyi kapható Budapesten, a m. t. akadémia könyvkiadóhivatalában. Az akadémia bérházában.)

19. Petőfi Sándor költeményei. Második teljes kiadás. 1. 2. 3. 4. kötet. — Budapest. Az Athenaeum tulajdona. 1877. — Ajándékozza Folly Emil, cz. kanonok és pápai kamarás.

Ez, tisztelt választmány, mai jelentésem.

* * *

A főtitkár jelentésének felolvastával Odor Samu, pénztáros adta elő a társulat vagyoni állapotát kitüntető előterjesztést, mely szerint 4047 frt 36 krajczárnyi alaptőke mellett 121 frt. és 56 krajczár áll a folyó kiadásokra rendelkezésül.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

* * *

Ezután Böhm Lénárt értekezésének felolvasása következett e czimmel: „Délmagyarország kulturviszonyai a római uralom alatt.“ — E jeles tanulmány Dáczia nyugati részének a rómaiak alatti mindenoldalu müvelődési viszonyait ismerteti meg velünk.

Szerző sikeresen kikerekitett képben tünteti fel Dáczia határait; az annak szomszédságában lakott népeket; a tartománynak a római hóditás következtében változott viszonyait; az oda letelepitett gyarmatokat; az azt őrzött légióknak Dáczia mely részeiben történt elhelyezését; különösen a mai Délmagyarországon emelt erődítményeket; a hadi és kereskedelmi utakat, melyek az itt támadt kasztrumok, koloniák és municzipiumokba vezettek; a földmivelési, gyümölcstenyésztési, bányászati s akik által mind ama munkákat véghezvitették, a rabszolga-állapotokat; főleg ezek urainak, az idesereglett telepeseknek életmódját sat.

Veterán irónknak Dáczia nyugati felére vonatkozó, kimerítő forráskészlettel támogatott, ezen felolvasása lelkesen megéljeneztetvén, annak közlönyünkben való kinyomatása egyértelmüleg elhatároztatott.

* * *

A gyülés továbbá jegyzőkönyvi köszönetet szavazott a muzeum megadományozói, névleg: a magyar tudományos akadémiának; Áldor Imrénének; Csapó Géza, Ehling János, ifj. Elter János, Haymann Gusztáv, dr. Keszler Károly, Lendvai Sándor, Magyar Salamon Dávid, Mály István Stancsich Arpád, Szilvássy Sándor, Vörnle Gyula uraknak, — ugy Féger István, Freyler Béla, Gáspáry Kálmán, Maurer Mihály, Weisz Feodor és Wagner Mátyás gimnáziumi tanulóknak; — de különös köszönetét fejezte ki Folly Emil cz. kanonok iránt, ki mint jelenleg is, oly gyakran lepte meg már intézetünket nagybecsü ajándékaival.

* * *

Végül Patzner István, temesvári, szemináriumi, tanulmányi felügyelő, egyhangulag taggá választatván:

a gyülés országos tiszteletü elnöke iránti legjobb kivánatait fejezvén ki a karácsonyi ünnepekre s erőt, egészséget és az ég bő áldását kivánván neki a jövő évi működéshez:

viszont pedig ugyanazon jó kivánatokat vevén érdemekben gazdag elnöke részéről:

a tagok zajos éljenzése és kölcsönös jó kivánatai között feloszlott.

EGYVELEG.

— **A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat alapszabályait** három, nem lényeges változtatással a belügyminisztérium megerősitvén, hozzánk visszaküldötte. Ennek következtében egyesületünk tagjai uj czim alatt és uj évfolyamként veszik kézhez a jelen „Értesitő“-t. Kötelességünknek tartjuk, hogy muzeumtársulatunk alapszabályait, miket a kivánt három változtatás eszközöltével a belügyminisztériumhoz felküldöttünk, mihelyt azok onnan ujra visszaérkeznek, közlönyünk legközelebbi füzetében közzétegyük.

— **Versecz sz. k. város története.** — Milleker Bódog, munkás tagtársunk, ki már évek óta gyüjti Versecz sz. k. városa történetéhez az adatokat, munkáját már majdnem befejezte. Ezen mű, melyhez többnyire levéltári kutatások szolgáltatták az anyagot, és a mely a nevezett város történetét a legrégibb időktől napjainkig fogja tárgyalni, 20—22 ivre van tervezve, melyből 17 már sajtó alá elkészült; minek folytán a könyv megjelenését még a folyó évben remélhetjük.

— **Az aradi Kölcsey-egyesület** derekasan kitett magáért! — 12.000 forintot gyüjtött össze Aradvármegye monografiájának megirására! — Ebből 6000-et a vármegye, 3000-et a város és 3000-et az egyesület szavazott meg. — A mű 150 iven lesz vázolandó a vármegye történetét, természeti és néprajzi viszonyait: egyenlően 50—50—50 ivre felosztva. — Az első kötet, mint tervezve van, 5—6 év mulva jelennék meg. — A testvér-egyesületet hatalmas tevékenysége ezen uj terén örömmel üdvözöljük és neki vállalatának minélelőbbi teljes sikerét szivből kivánjuk!

— **Versecz sz. kir. város levéltára,** melynek régibb okmányait, Seemayer János, polgármester felszólitasára taval, Milleker Bódog tagtársunk rendezte, nem jelentéktelen számu régi iratot tartalmaz. A legrégibb okmány 1739-ből való. 1795-ben kezdődnek az egyesitett mezőváros jegyzőkönyvei. A mult századi német községnek számadásai 1839-től kezdve majdnem mind megvannak; mig a szerb községéből, fájdalom, csak egy-kettő maradt fenn.

— **Nagy-szredistyei rézlelet.** — 1884. szeptember havában Nagy-Szredistyén, egy szerb gazda a maga szőlőjében, egy 0.1 m. hosszu, 0·05 m. széles és a közepén 0·005 m. vastag vésűt talált, mely a dr. Pulszky F.: „A rézkor Magyarországon“ czimü müvének 49. oldalán lerajzolt hosszúnégyszögü, vékony, lapos vésük 6.

számához tökéletesen hasonlit; azonban avval a sajátsággal bir, hogy mind a két végén, és pedig az egyikén egyenesen; a másikon pedig görbén van kiélesitve. — Jelenleg Rittinger Ede, verseczi terményárus, gyüjteményét disziti. M—r B—g.

— **Verseczi, római vizvezetéki leletek.** (V. ö.: Tört. és rég Értesitő, VII. évf. 121—126. ll. és u. o. 169—170. ll.) — A közelmul időben előfordult leletek ujabb adalékokat nyujtanak a verseczi római vizvezetékről biró ismereteink kiegészitéséhez. Ezen leletek a következők: 1879-ben a „Várhegy"-nek a kudriczi ut felőli lejtőjén, néhai Mayer János György szőlője mellett, az ugynevezett „Sámuel-keresztje" fölött, vezetékünkre akadtak. Egy itt a földből kiemelt cső-tagnak a hossza 0·4 m.; falának vastagsága a szélesebb végén 0·01 m.; a keskenyebb végén 0·005 m.; a cső belső szélességének átmérője az egyik végén 0·09 m., a másik végén 0·07 m.; ezen utóbbinál, 0·03 m.-nyire a szélétől, van a tulságos behatolást megakadályozó karima. — Ugyanakkor ugyanazon vidéken, az „Emil"-forrást magában rejtő szakadék jobb oldalfalában, a Gettmann János-féle szőlő mellett is találtak csöveket. — Az 1882. évi tavaszszal Zoffmann János sörházának a kudriczi utra néző részén, oszlopalapásás alkalmával, egy méternyi mélységben, egy vezetékre akadtak, melynek tagjai vékonyabbak levén a többi helyeken konstatált csöveknél, mészragasz-burkolattal sem birtak. Ezen vezeték északnyugati irányban volt lerakva és alkalmasint a fővezetéknek egyik a „Csukurmala" nevü városrész felé vezető elágazását képezte. Egy ezen helyről származott cső-tagnak hossza 0·04 m.; a cső belső szélességének átmérője az egyik végén 0·12 m., a másik végén 0·1 m.; ez utóbbinál 0·05 m.-nyire a szélétől, van a 0·012 m. magas karima. A szélesebb végnek vastagsága 0·02 m.; a keskenyebbé azonban csak 0·005 méter. 0·03 m.-nyire a karimától, a cső közepe felé, a bekarczolt vonal huzódik párhuzamosan a cső köré. — 1883 nyarán a városház-utczában, a Lazarovits Sándor-féle házban, pinczeásás közben, körülbelül 2 m.-nyi mélységben, a fővezeték csövére találtak. — Ugyanazon időben pedig a fővezeték végét is meglelték. Ugyanis a főtéren, délre az ottani márványkereszttől, kövezési munkálatok közben, egy mészragaszszal készitett kőfallal biró kutalaku viztartó maradványait konstatálták, melynek falába a fővezeték csövének vége be volt illesztve. M- r B—g.

— **Széchenyi-tábla a Kazán-szorosban.** — A magyar mérnök- és épitész-egylet harmadévi dunai kirándulása alkalmával tudvalevőleg elhatározta, hogy az orsovai Kazán-szorosban Széchenyi emlékére, mint aki első sorban hangoztatta a Vaskapu szabályozásának szükségét, emléktáblát készittet. Az e tárgyban kiküldött bizottság jelentését a mű- és középitési szakosztályok legközelebbi ülésén mutatta be. E szerint alkalmas helyen 28—32 négyszögméter területen a sziklafal lesimittatnék és

ide vésetnék nagy betükkel, ugy hogy azt hajóról is olvasni lehessen, a megállapitandó fölirat: „Széchenyi Emlékének A Magyar Mérnök Es Épitész Egylet“. A jelentést a szakosztályok tudomásul vették, mielőtt azonban a végrehajtáshoz fognának, fölkérték Ney Béla egyesületi titkárt, hogy a fölirás végleges szövegezése iránt illetékes szakférfiakkal tanácskozzék.

— **Verseczi „nagyréti“ kőlelet.** — 1884. augusztus havában ugyanazon helyen, hol 1881-ben a népvándorlás-korszaki nagy leletet találták, egy 0·1 m. hosszu kőbaltát találtak, mely egy 0·01 m. átmérőjü furt nyéllyukkal bir. — Jelenleg Rittinger Ede, verseczi terményárus, birtoka. M—r B—g.

— **Hadzics Lázárról,** a kir. kuriának a mult évi augusztusban elhunyt h. birájáról, a következő, igen érdekes életrajzi adatokat közlötte a „Nemzet“:

„A megboldogult 1814. évi április 1-én született Mellenczén, Torontál megyében: tanulmányait Temesvárt, Szegeden és Sárospatakon végezte. Az 1838. évben letette az ügyvédi vizsgát és Nagybecskerek városának tanácsosává választatott.

Az 1844. évben ugyanazon város főbirájává lőn, és mint ilyen működött 1848. elejéig.

Midőn 1848-ban Nagy-Kikindán kiütött a parasztlázadás és a fennállott nagykikindai kerület börtönajtai feltörettek, hajmeresztő módon dult a felbőszült tömeg; a hatósági levéltárak széthányattak, a pénztár kiraboltatott, és a kiket a tisztviselők közül sikerült a lázongóknak elfogni, egytől egyig barbár módon lekonczolták, házaik kipusztittattak, vagyonuk elprédáltatott

Borzasztó képe volt ekkor Nagy-Kikinda városának; a tatárjáráshoz hasonló időket éltünk; lövőfegyver, kiegyenesitett kasza, bunkós botokkal találkoztunk lépten-nyomon: „le az urakkal“ volt a jelszó, és ehez hiven ragaszkodva ontatott a vér.

Exempla trahunt. A nagybecskereki lakosok ugyanazon izgatók által felbátoritva, kik a nagykikindaiakat rábirták a lázadásra, szintén felkeltek és összecsődülvén több ezeren a piaczon, a nyilvános pénztárak kiürítését, a tanácsbeli tagok és az urak legyilkolását tüzték ki czélul; — de midőn a pokoli mű végrehajtásához fogni akartak, megjelent köztük Hadzsics Lázár, — a város birája, és egyedül, — még pálcza sem volt kezében, — szétoszlatta a lázangó tömeget, mely szeretve és tisztelve őt, „éljen“ kiáltások között hagyta el a tért.

Mielőtt azonban egészen elvonult volna a tömeg, észrevették a városházán a Hadzsics Lázár által azon nap reggelén kitüzött nemzeti zászlót, és vad kiáltások között előteremtvén egy létrát, a zászlót helyéről letépni akarták.

Ekkor Hadzsics, — észrevévén a szándékot, — egy ugrással fent volt a létrán és megfogván a zászló rudját kijelentette, hogy csak az ő holttestén keresztül vehetik azt onnan le, melyet ő mint szentséget, életével fog megvédeni.

„Éljen a város bírája!“ volt arra a felelet, és a tömeg vállára vevén Hadzsicsot, diadalmenetet tartott az utczákon végig; haza tért kiki, s nem tört ki a már-már kitörőben volt lázadás; megmentetett a zászló, a levéltárak, a pénztárak, a tisztviselők élete; zárva maradtak a börtön ajtai, és a nagykikindai borzalmas napok Nagy-Becskereken nem ismétlődtek. — Hadzsics Lázár meggátolta azt, mert mint biró igazságszeretete, humanizmusa és megnyerő modora által ura volt még a nép dühének is, s szava és bátor fellépése felért egy sereg hatalmával.

Néhány hétre ez eset után képviselőválasztás volt és Hadzsics Lázár egyhangulag lőn megválasztva országos képviselőnek. — Mint ilyen kormánybiztos volt az alsó hadseregnél, később Budapestre, onnan Debreczenbe és Szegedre vonult a kormánynyal; mig végre Aradon elfogatott és onnan Pestre az ujépületbe vitetett.

A büntetés kiállása után magánügyvéd lett, és vitte s meg is nyerte a kincstár ellenében a monstruózus Sissány-féle pert. Az 1861. évben Torontálmegye megválasztotta főügyészének; de ugyanazon évi november havában, miután a provizórium alatt nem akart hivataloskodni, az egész tisztikarral együtt állásáról lemondott, és mint a magyar földhitelintézet tisztviselője, Pesten lakott 1867-ig, a midőn Torontálmegye első rendszerü alispánjává lőn megválasztva.

Mint ilyen működött az 1872-ig évig, és ekkor kineveztetett ő felsége által a budapesti királyi tábla rendes birájává; két évvel ezelőtt pedig a kúriához tétetett át.

Szilárd jelleme, becsületessége, önzetlen hazafisága folytán köztiszteletben állott.

Torontálmegye — melynek szülöttje volt — kegyelettel emlékezik reá, s elhunytát, a ki csak legtávolabbról is ismerte, mélyen fájlalja“.

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

I. ÉVFOLYAM. 1885. II. FÜZET.

BÉL MÁTYÁS POLIHISZTOR ÉLETE ÉS MUNKÁI.

(Született 1684. márczius 24-én, † 1749. augusztus 29-én.)

Szmida Lajostól.

— Első közlemény. —

Mennél inkább közeledünk a magyar nemzet ezeréves fennállásának emlékünnepéhez, annál nagyobb arányokat ölt a magyar történetirodalom munkásainak ama törekvése, hogy az elődeink által feljegyzett ősi hagyományok részletesen és az egyes korszakok szereplő egyéniségei, munkásságuknak iránya, szellemi tulajdonaik, fáradozásaik eredménye és haszna, honszerelmök, jellemszillárdságuk tüzetes vizsgálás tárgyául téve, erejökhöz képest a mult egyes, fényes lapjait a hazai közönség előtt ismertebbé tegyék.

Ezen czél, eme törekvés lebegett szemeim előtt, midőn a délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat előtt a XVIII. század egyik legnagyobb szelleméről, a magyar történettudomány úttörő bajnokáról, Bél Mátyásról irt értekezésemmel megjelenek.

Joggal merülhetne fel azon kérdés, hogy miért választottam dolgozatom tárgyául Bél Mátyást, kit a magyar észak nevelt és ki egész életét a tudományoknak szolgálatában a Kárpátok bérczei között töltötte; holott a délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat kiváló feladata, hogy édes hazánk déli részének történelmét és régészetét nyomozza, kutassa s annak eddig ismeretlen multját felderitve napfényre hozza?

A válasz egyszerü: Bél Mátyás működése nem szoritkozott saját szülőföldének határaira; de egész Magyarországra; s ő volt az első hazai történetiróink között, ki Magyarország egyetemes történetét rendszeresen feldolgozta s azt földrajzi és statisztikai adataival is kiegészitve, 1736—42-ben közrebocsá-

totta. Nagy művében tehát Délmagyarország történelmével is foglalkozott s annak szétszórt történelmi adatait egy csokorba fűzve, egybeállitotta; ez okból méltán megérdemli, hogy azok soraiban, kik a történetbuvárlás terén ma utódaiként szerepelnek, születésének kétszázados fordulója multján, emléke felelevenittessék e helyütt is.

Vessünk egy futó pillantást vissza a multba, a Bél Mátyás előtti századokba; hasonlitsuk össze azok vivmányait, a tudósunk által életében elértekkel és bámuljunk azon óriási munkásságon; azon alapos és sokoldalu készültségen, mely műveinek létet s nevének örök emléket biztositott. Alkotásai nem tekinthetők kompilációknak; hisz ő olyan adatokkal lépett fel, melyeket nem csak elődei, de kortársai sem ismertek művei előtt. A mit irt, azt tudományos alapokra fektetett vasszorgalmu munkássága, éles elméje létesitette. De leginkább méltánylandó történettudományunk terén létesitett uj iránya, midőn a hazai tudós világot, a történészeket odavezeti a történelem forrásához, az okiratokhoz, a pecsétekhez és ezeket hasonlitgatja össze a meglevő történelmi adatokkal; kritikai érvelései alapján kiigazitja azokat.

A hazai történettudomány nálunk magyaroknál, milleniumunk első felében, rendszeresen művelve nem volt; annak első nyomát a XVI. században találjuk; tehát két századdal Bél Mátyás előtt. Dicső emlékü Mátyás királyunk alatt a tudományosság óriási mérveket öltött; de a magyar történetirodalmat még nem érintette; s azon körülmény, hogy maga a koronás fejedelem, népeinek valódi atyja, a tudományoknak felkent bajnoka volt, kinek trónját, fejedelmi könyvtárát a müvelt Európa összes államainak tudós világa sietett felkeresni: nagy lökést adott a nemzet fiainak, (kik eddig bátran és vitézen harczoltak a csaták zajában,) hogy a hivatottak e térre is lépjenek, mi által a fejedelem kegyét is maguknak biztositották. Ezek száma azonban még igen csekély volt; a többi nagy anyag az uralkodó latin nyelv tulajdona vala.

A nagy fejedelem halála s utódjainak tehetetlensége, a pártoskodás és belviszály a jó uton megindult szellemi munkásság útjába állott a nélkül, hogy az egyes úttörő harczosok minden erőfeszitése az előrehaladást folyamatba tehette volna. És ha mégis akadunk jelesekkel, kik e századokban honszerelmök sugallatából énekekben vagy naplókban megkisértik erejöket az irás terén: azok csak előkészitői voltak ama nagy, nemzeti, politikai és tudományos átalakulásnak, mely a gyászos

emlékü mohácsi vész után a lassan-lassan ébredező nemzet egyesei által most már valóban folyamatba tétetett.

A reformáczió uj vallásirodalmat teremtett. A vallási villongások évjegyzéseket szültek; bár azok a XVI. században még nem ölelik fel általánosan az egyetemes rendszert és az irók megelégesznek saját koruk eseményeinek krónikaszerü feljegyzéseivel: mégis figyelmet érdemelnek; mert általuk sikerült sok anyagot megmenteni. Nem hagyható figyelmen kivül e helyütt azon körülmény sem, hogy a Királyhágón túl, Erdély, a nemzeti nyelv és a történeti irodalom tekintetében már előbbrehaladván, annak szelleme nagy befolyással volt hazai tudósainkra, kik nemes versenyre kelve, munkásságukat fejlesztették, hogy előkészitsék az anyagot ama feldolgozásra, melynek nagy munkája a nemzet történetirodalma virágzásának korszakában oly rohamos léptekkel haladt előre. De nemcsak a naplóirók, prédikátorok és krónikások birnak értékkel ama századokból; kiváló szerepkör jutott e terén költőinknek is, kik a történeti hagyományokat verses alakban dolgozva hagyták reánk örökségül. Hogy csak egykettőt emlitsek közülük: ott van a Zrinyiász; ott van Balassa Bálint; Tinódy Sebestyén és mások.

Csak általánosságban kivántam vázolni történettudományunk multjából egyet-mást, hogy szemünk előtt állva a mult lassusága s talán rendszertelensége is, az általam méltatandó jeles polihisztor munkásságának, működésének helyes iránya és müveinek értéke annál nagyobb világitásban álljanak előttünk.

Ezek előrebocsátása után dolgozatom 4 részre osztom fel; és pedig az elsőben Bél Mátyás ifjuságát és tanulmányi pályáját ecsetelem; a másodikban tudósunkat, mint lelkészt és tanférfiut mutatom be; a harmadikban történettudományi s egyéb irodalmi tevékenységére forditom figyelmem; végre a negyedikben halálát s a nemzet kegyeletét igyekszem néhány sorban vázolni.

I. Bél Mátyás ifjusága és tanulmányi pályája.

Ha a történelem az emberiségnek felette kedves és drága közkincse, melyben multjának fényes ékszerei nyugosznak; melyben a nemzeti nagy törekvések szereplő egyéniségeinek legszebb virágai: nemes lelküségök és magasztos müveltségök fellelhetök: akkor az egyes kiemelkedő alakok élete, ifjuságuk,

tevékenységök és az abból folyó egyes mozzanatok, melyekkel a haza és nemzet közjavára áldásosan befolytak, és az által miszsziójukat szerencsésen megoldották, nem lehetnek csekélyebb értékűek s amaz ékszer összekötő kapcsának tekintendők.

Nem adatott meg mindenkinek, hogy kora történetére futó pillantást vetve, annak hiányait fölismerje, és kérdései szerencsés megoldását sikeresen eszközölje; de ha mégis akadnak, kiket a sors kegye magasztos feladatokkal ruházott fel, és kiket már életökben csodálunk; holtukban kegyeletünk koszorujával övezzünk: önkénytelenül ragadtatunk vissza azon korba, amelyben életpályájok kezdődött; s megfigyeljük életöket bölcsőjöktől egész a néma koporsóig; megvizsgáljuk a körülményeket, a viszonyokat, a melyek elhatározásaikat szülték; határtalan lelkesedéssel követjük tetteiket; és fellobban kebelünkben a vágy példájokat követni, hogy a reánk maradt örökségre méltók lehessünk.

Lehet, hogy életrajzirók nagy emberek multjának ecsetelésével nagyobb hasznot tesznek, mint a száraz erkölcstan-oktatók; mert a honszeretet lobbot vet s erősbödik az ifjuság kebelében, ha a régi római és görög nagyságok multjával szemben áll. Szokratestől tanuljuk az igazságot mindenek fölött becsülni; Czinczinnátustól a földi hatalmat és erőt megvetni; midőn az, az emberi kötelességekkel és a joggal össze nem egyeztethető. Szczevolától az igaznak elismert elvekért mindent áldozni. Az emberiség soha sem tagadja meg azt, a mi magasztos; és méltányolni tudja a szellem fönségét, az eszményt, a nagyságot és jószivüséget, bár hol is találkozzék véle. Mély benyomást gyakorolnak épen azért mindenkor az érző kebelre azon egyesek, kik az eszményt költői ihlettel megteremteni is képesek.

Az ember szivesen felejti helyzetét, jelenét és követi őket szellemvilágukba; a paloták lakója elhagyja kényelmes otthonát és az irót követi a falu egyszerü zugában élő földmives gunyhójához; osztályosa lesz annak romlatlan, jóra fogékony lelkületének. A köznapiasság rideg embere élethalálharczot küzd az elősorokban a költő sikerült époszában megörökitett hősével, ki az önzés fegyverét méltó haragjában darabokra törve, a haladás jelszavával ékitett zászlaját fennen lobogtatja; azután meghajolni kénytelen a szellemi nagyság előtt.

Mégis sokkal magasztosabb azon ember képe, kiben az eszményt megvalósitva találjuk; és annál dobogóbb szivvel tekintünk feléje büszke önérzettel, ha az embert, a mult ily

ékes emlékét, sajátunknak vallhatjuk; ki annyi szent feladatot szellemével, akarata és tetterejével nemzete s hona javára szerencsésen megoldott; és ez által magasztos küldetéséről embertársai előtt tanuságot tőn. Az ily ember élete nemcsak koráé; nemcsak a jelené; de a jövőnek is közös tulajdona; azzá munkássága, tettei, példái avatták fel, hogy példáján buzdulva, a nemesért küzdve, az általa megvalósitott szent czélok után törekedjünk saját és embertársaink jóvoltáért. Az ily nemes lelkek életéből meritett adatok kettős haszonnal birnak; mert egyrészt emlékök felelevenitése az erényesség és jogérzet biztos támaszai; másrészt intő példa gyanánt állanak meg előttünk a csüggedés perczeiben és lelki erőt, önbizalmat adnak az életharcz további folytatására, midőn a haza és a nemzet azokat tőlünk követelik.

A magyar nemzet története ily emlékekben nem szegény; a lezajlott századok sasokat szültek; sasok felvették a magyar nemzet nevét, jó hirét, hogy a müvelt Európa népei tisztelettel hajoljanak meg előtte.

Ilyen nevezetes emberek sorába tartozik Bél Mátyás is, ki 1684. évi márczius 24-én Ocsován, Zólyomvármegyében pillantotta meg a napot. Ő volt szüleinek egyetlen reménye, kinek jövő sorsán szeretettel csüngött az anyai sziv és az atya gondoskodása. A család a protestáns vallást követők sorába tartozott, s vallásossága, jószivüsége és szorgalmával a vidék lakosságának tiszteletét és rokonszenvét vivta ki, s azt meg is tartotta mindvégig.

A zsenge ifju, kinek nevelésére nagy gondot forditottak, a tudás első ismereteibe a szülői házban vezettetvén be, a liczeumi tanulmányok elsajátitására Losoncra küldetett; majd később Besztercebányára jött. Szorgalma, megnyerő modora tanulótársai közszeretetét és nevelőinek elismerését vivták ki, kik jóslatszerüleg szép reményeket fűzvén a serdülő ifju jövőjéhez, tanulmányaiban ösztönözték.

A protestáns tanodák, mint felekezeti tanintézetek, hogy a folyton növekedő ifjuság neveléséhez megkivántató anyagi kiadásaikat fedezhessék egyrészt; másrészt, hogy a tanintézetekhez csatolt tápintézeteket fenntarthassák, nagyobb ünnepek, és kivált a szünnapok alkalmával, az intézetek kiválóbb növendékeit kellő utasitásokkal és egy jegyzőkönyvvel ellátva, szétküldötték a hazában, hogy a nemesszivü tanügybarátoknál az intézet czéljaira könyöradományokat gyüjtsenek.

Ez a kitüntetés Bél Mátyást is érte, ki mint szupplikáns

bejárta egész felső Magyarországot. Ha meggondoljuk azt, hogy a XVII. század végéveiben s a XVIII. század elején, közlekedési utaink mennyire fejletlenek voltak; s ha meggondoljuk azt, hogy Bél szupplikációja alkalmával, városról-városra többnyire gyalogolva Pozsony, Nyitra, Komárom, Pest, Győr, Pápa és Veszprém városokat is bejárta: lehetetlen észre nem vennünk elhatározottságában ama rideg akaraterőt, melylyel minden útjába álló nehézségekkel szemben megküzdött, hogy megbizatásában helyt álljon.

Az ország regényes városainak képe nagy varázserőt gyakorolt az ifju tanuló fogékony lelkületére: nem tudott ellentállani a vágynak, hogy eme helyeket ujból felkeresse; s ebbeli szándékát iskolai tanulmányaival kapcsolta egybe; a középiskolai tanulmányokat ezután Pozsonyban, Veszprémben és Pápán elvégezvén, a pozsonyi főiskolában a teológiai tanulmányoknak szentelte magát, s a tanfolyamokat előljáróinak legnagyobb elismerésére végezte be.

A protestáns egyház konzisztóriumának felhivására, ki az ifjuban rejlő nagy tehetséget hamar felismerte, magasabb kiképeztetése végett, az akkori szokáshoz hiven, belső Németországba, a szász tartományokban levő halle-i protestáns egyetemre ment[1]).

A magyar nemzeti irodalom az első virágzás után csakhamar hanyatlásnak indult; Németországnak pedig akkor már biztos alapokra fektetett nemzeti irodalma volt. Luther Márton az uj vallásalapitó a hitfelekezetek tollharczát inditotta meg, mely téren számos tudós tanár szerepelt; ezek munkái mind ott voltak egybehalmozva a halle-i egyetemen. A XVI. és XVII. század vallásbölcseleti iránya fogva tartotta lelkét; kutatott, tanult szorgalmasan. Előtte voltak a tudományos iratok; előtte Seckendorfnak „A reformáczió történeté“-ről irt nagy munkája; Gerhard Pálnak, a hires berlini prédikátornak „Régi énekek“ czimü könyve; Gellert munkái; Klopstok hires „Messiása“; Leibnitz és Thomáziusz lipcsei tanárok értekezései; de ott találta az erdélyi Szempczi Molnár Albert vallásirodalmi müveit is, kikkel szemben Pázmány Péter, Esztergom biboros főpapja, a katholiczizmus védelmében, oly sikeresen harczolt, hogy az általuk a mult században elhóditott tért, legalább Magyarországon, tudományos értekezéseivel ismét visszahóditania sikerült. Er-

[1]) Dr. Wéber György, Világtörténet V. k. 203. lapon, tévesen jezsuita szerzetesnek mondja.

délyben a protestánsok I. Rákóczy György és Bethlen Gábor védelme alatt, Németországban és Poroszországban az uralkodók támogatása mellett, a protesztantizmus élet-halál harczot vivott a katholiczizmussal és egyre hóditott. De előtte voltak a XVI. és XVII. század politikai villongásainak feljegyzései is, az akkor még uralkodó holt latin nyelven naplókban, énekekben krónikákban megirva. Nem csoda, ha az ifju növendék a lezajlott két század vallási és politikai vivmányai mélyébe hatolni ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy azokat saját munkásságának anyagául választva, fel is használja.

És mégis, bár későbbi tudományos szereplése, a költészetet és az abstrakt tudományokat kivéve, csaknem egyetemes jellegünek mutatkozik: a legnagyobb gondot a történettudomány, a nyelvészet és a nevelésügynek áldozta; a tanintézetben a görög és héber nyelvekben; a bölcsészet és a hittanban; végül az egyháztörténelemben kitünő előmenetelt tanusitott. Az intézeti három évet betöltvén, tanárai szorgalma, képzettsége és sokoldaluságáról annyit beszéltek, hogy Bél Mátyás ifju kora daczára nemcsak pályavégzett; de hirnévre is szert tett egyik, legkitünőbb növendéke lett az egyetemnek. Előljárói az intézet számára óhajtván visszatartani, egyelőre megkinálták az ottani árvaházban tanszékkel, mit el is fogadott.

E közben azonban eltölté szivét a honvágy; és bár a halle-i egyetem kitünő rendszere, a tanitás kezelése, a tananyag felosztása, mélyen lelkébe vésődtek, és már akkor érlelték meg benne amaz elhatározását, hogy a tanügy terén marad: az első meghivás, melyet szülőmegyéjéből, a beszterczebányai protestáns egyháztól, vett, — a hová hire eljutott, — hogy az ottani üresedésben levő segédlelkészi s hitoktatói állomást foglalná el, gyorsan megérlelték elhatározását; eddig viselt állomásáról lemondván, sietett hazájába; vissza szülőföldjére, hogy annak bérczes vidékein folytassa megkezdett áldásos működését.

II. Bél Mátyás, mint lelkész és tanár.

Szeretet és hit! Az egyik melegitő sugár; a másik termékenyitő harmat.

Bél Mátyás szeretettel csüngött hazáján, nemzetén és kivált annak jövő reményén, az ifjuságon. Ő maga is még fiatal, ki csak most lépett ki a küzdelmek terére; a tevékenység mezejére, hogy majdan szerencsével befutott diadalmas utján kiérdemelt koszorujának virágai, mint erkölcsi elismerés, annál

nagyobb önelégültséggel töltsék el honszerelemtől dagadó kebelét; de mint egyházának hű fiát, ki jobban szerette felebarátját, mint önönmagát, az isteni gondviselésben helyezett reménye nem engedte csüggedni és kételkedni, hogy annyi balviszály után eléri nemzete ama kort, melyben az erkölcs és tudomány a legmagasabb piedesztálra emeltetve, megkezdődik ama serény munka, mely a magyar nemzet szellemi tőkéjét gyarapitani hivatva leend; nem kétkedett soha egy jobb kor jöttén, melynek hasznára lenni, kutatni, dolgozni s az uj nemzedéket vallásos és hazafias szellemben nevelni életfeladatául tűzé ki maga elé.

Hogy ezen elhatározására nagy befolyást gyakorolt németországi tanulmányutja, Németország irodalmi és tanügyi önálló rendezett volta, azon kételkedni nem lehet. Itt nyilt meg lelki szemei előtt jövő pályája; itt kezdé meg terveit s itt gyüjté elméleti és gyakorlati irányban az első anyagot, melyet azután tanári pályáján szerzett tapasztalataival gyarapitva, tudományos alkotásaiban örökségül nemzetének adott át, mely azt ma is közkincs gyanánt, mint korának egyik becses ereklyéjét, kegyelettel őrzi.

Egyháza örömmel fogadta lelkészét, kinek szónoki képessége csak növelte hirét, és bár hivei és a nagy közönség sokat vártak és reméltek tőle, várakozásaikban soha sem csalódtak. Szónoklatait örömmel hallgatták; intelmeit követték. De tevékenysége kitünt kiválóan a hitoktatás terén; az ifju lelkész már első fellépéseivel elárulta magasabb miszszióját, s az általa behozott uj oktatási irány felkeltette figyelmét kartársainak. Ő a szerencse gyermeke volt; a sors nem várakoztatta soká sohasem. Alighogy letelepedett, alighogy működött, egyházát gyász érte; a beszterczebányai liczeum vezértanára elhunyt, s a fájdalom mig hegeszté a sebeket, összeültek, hogy kijelöljék utódát. A választás egyhangulag a tudományáról széles körben ismert fiatal Bél Mátyásra esett. Nem volt irigye; ő az uj kor, az uj iskola embere volt, ki előtt meghajoltak az idősbek.

Alig vette át azonban a tanintézet igazgatását, ujitásainak, terveinek nyomban ezer akadályba kellett ütközniök, és ezek legfőbbjei: a szervezet és a tankönyvek hiánya voltak. A tanárok utalva voltak saját képzettségök és felfogásuk szerint, minden irány nélkül egyebeállitott leczkéket az akkor divatozó holt latin nyelven, a tanórák alatt a tanuló ifjuságnak tollba mondani; a mi igen sok fáradságba és időpazarlásba került; de ha egyik-másik tanár lelkésznek választatván, tanszékét

elhagyta, magával vivén szellemi munkájának gyümölcsét — skripturisztikumát — utóda kezdhette a dolgot elölről. Hogy e bajon segitve legyen, Bél Mátyás az általa előadott tanleczkéket nemcsak lemásoltatta; de közadakozás utján ki is nyomatta; ezek voltak jóformán az első tankönyvek, melyekben a gyakolati életből is meritett bizonyos rendszeresség vehető észre. Már csak ezen egy intézkedése is a hazai tanügynek roppant szolgálatokat tett.

A beszterczebányai liczeum hire csakhamar elterjedt egész felső Magyarországon; az iskola növendékeinek száma évről-évre növekedett; s a tanférfiu rövid idő alatt széles körben általános elismerés, tisztelet és bámulat tárgya lőn. Közel övéihez, közel azon helyhez, hol egykoron bölcsője ringott, szeretve és szerettetve, tisztelve és tiszteltetve, férfikorának hajnalán, egész lelkesedéssel töltötte be hivatását.

Tudományos tevékenységét a hazai protestáns egyházak is figyelmmel kisérték; a pozsonyi szuperintendenczia azonban Bél Mátyásra, mert őt magáénak vallhatta, büszke is volt. 1714-ben a kerületi konzisztóriumban éles panaszok emeltettek a pozsonyi liczeum és főiskola hanyatlása miatt, s az egybegyültek reformokat követeltek. Ezen bajokon úgy véltek segithetni, hogy tudósunkat Pozsonyba hivták, — mint meghivó levele is mondja, — hogy „a sülyedésnek indult iskolát jobb rendbe hozza."

Tekintve azon körülményt, hogy a pozsonyi liczeum a régi koronázási városban volt, hol a nemzet koronás fejedelme az akkor még fenállott pozsonyi várban udvarát tartotta; hol a nemzeti képviselet, a státusok, a főpapok és a rendek törvényt alkottak; és hogy Pozsony városa, melyhez a halhatatlan emlékü Pázmány Péter primás által Nagyszombatban emelt tudományegyetem oly közel volt, a XVII. és XVIII. századokban úgyszólván az ország fővárosának szerepét játszotta: ahol a vallási, politikai és tudományos notabilitások és az arisztokraczia zöme egybehalmozva volt: Bél Mátyásnak amaz intézet élére állitása nagy kitüntetésnek volt veendő.

Fájó szivvel vett bucsut ifjusága legszebb emlékeitől, szeretteitől; szülőföldje, hivei és tanitványaitól; bucsut mondott a Garam regényes völgyének; megjelent Pozsonyban, hogy a tanügy terén vállaira nehezült miszsziót teljesitse.

Pozsonyban örömmel fogadták; jöttét megelőzte hire. Az egyháztanács felhivta reformtervének irásbeli benyujtására, mely szerint a főiskolát vezetni kivánja és tudósunk, ki a helyi

viszonyokat mint az iskola egykori növendéke csak részben ismerte, a tanügytéren szerzett eddigi szellemi és gyakorlati tapasztalait latba véve, olyan tervezetet nyujtott be, mely nem csak egész terjedelmében és általánosságban egyhangulag elfogadtatott; de a protestáns hitfelekezet többi hasonrangu tanodáinak is felhasználás indokából ajánlólag megküldetett. Ezen várakozásán felüli eredménynyel kezdé meg működését, hogy a rosz karban levő tanintézetet emelje.

A konzisztóriumban emelt panaszok nem voltak alaptalanok; a protestáns egyház eme féltett kincse, a pozsonyi főiskola, csakugyan hanyatló félben volt, mit legjobban bizonyit azon körülmény, hogy jöttekor tanulóinak száma 41 volt.

Első intézkedései a tanintézeti fegyelem helyreállitására vonatkoztak; iskolai szabályokat dolgozott ki s azoknak szoros betartására nem csupán a növendékeket; de a tanárokat is kötelezte; a tanuló ifjuságot tanulásra és önmivelésre; a tanárokat szakmunkák olvasására és irására ösztönözte. Behozta az általa már eddig kiadott tankönyveket s a hiányzók pótlásáról gondoskodott; a leczkéknek tollba való bemondását legnagyobbrészt beszüntette. A tanitásnál a magyarázatra és nem az emlézésre forditotta a figyelmet s a mi a legfőbb: behozta a tanári kar értekezleteit. Tanártársaival szemben elfoglalt ezen álláspontja, miután megkövetelte, hogy az előadandó tananyagot az értekezleteken mutassák be, eleinte rosz vért szült, kiválóan azért, mert a kollégiumnak ő volt csaknem legifjabb tagja s a nálánál idősb profeszszorok e részben fenhatóságát s alárendeltségöket elismerni vonakodtak. Bél Mátyás meggyőzte az őt félreismerőket, kik belátva azt, hogy eljárásának mily nagy horderejü haszna van; hogy a tananyag helyes felosztása, az eszközök felhasználása bizonyos rendszert honosit meg, terveinek kivitelében többé nem akadályozták.

A pozsonyi főiskola régi fényét és nevét rövid idő alatt visszanyerte; mert már 1716-ban az évgyülést tartó prezbitérium tárgyalta az iskolai igazgató kérvényét a tantermek számának szaporitása tárgyában; mert a jelenlegi termek a jelentkezőket befogadni nem képesek. A gyülekezet lelkes szavakban mondott köszönetet a tanügy e kiváló apostolának s ohaját foganatositotta.

De a tanügy vezetése daczára, megkezdett tudományos önmivelését nem hanyagolta el; dolgozott és olvasott szüntelen; sőt tanulmányutakat is tett történelmi munkái számára; azonfelül nagyobb ünnepélyességek alkalmával egyházi szónoklatokat

tartott, miáltal nevét egyháza hiveinek sorában is mindinkább ismertebbé tette.

A pozsonyi liczeum élén egész az 1719-iki évig állott, a mikor és a kerület a pozsonyi egyház első lelkészévé, hitoktatójává; később esperesévé választotta. Ez uj stallum már nagyobb jövedelemmel volt kapcsolatos és tudósunknak egyrészt több időt engedett irodalmi tevékenységre; másrészt uj társadalmi helyzete a közszolgálat harczosává is tevé; minek következménye az lőn, hogy a hatóságok és az egyesekkel való gyakoribb érintkezései; szellemes, megnyerő és rokonszenves modora megnyitották számára a főuri családok ajtait elannyira, hogy később Bél Mátyás háza, találkozási helye lett az ország követeinek, a főpapok és státusoknak. Egy kis tudományos akadémiává fejlődött háza, hol az ország legtekintélyesebb fiai vallás és rangkülönbség nélkül vitatták meg tudományos és országos ügyeiket, melyek eldöntésénél Bél Mátyás tudományos adatai sokszor mérvadók voltak. A történelmet behatóan ismerven, históriai tényekkel bizonyitgatta állitásait és nem egyszer hozzá nyult Verbőczy tripartítumához is, mely előtte szintén ismert volt; és midőn a szenvedélyek felcsigáztattak, mikor az akczió reakcziója már nagyobb arányokat öltött, a szeretet tanához is fordult, és a vallás kenetes szavaival igyekezett kiengesztelni a feldult kedélyeket.

Hogy befolyását érvényesitse, és hogy alkalom adtán irányt jelezhessen a nélkül, hogy felismertessék mint tervező, Pozsonynak még hirlapot is adott „Nova posoniensia“ czim alatt, hogy igy annál inkább tudjon hatni és gyarapitani[1]).

Azon általános tisztelet és szeretet, mely tudósunkat a palotáktól le a gunyhókig mindenkor kisérték, s azon körülmény, hogy tudósunk a politikai villongások közepette és lelkészi állásából kifolyólag hiveinek roppant szolgálatokat tőn, nem maradt titok a koronás fejedelem előtt sem, a ki jól tudta, hogy bár Rákóczy, Bercsényi, Ocskay letették már a fegyvert; illetve ki jobb hazába tért nyugodni, ki kibujdosott, — a nemzetben még mindig van egy frakczió, mely a szabadság szent eszméiért lelkesül és csak időre vár, hogy fegyverét ujból villogtassa; tudta jól a király, hogy a pozsonyi hongyülésre az ország különböző részeiből összeözönlő rendek mily szeretettel csüngenek a tudós papon, kinek szavára, tanácsára hallgatnak; s aki már eddig is filoszoptikus magatartásával, éles logikai

[1]) Bellus Pál, Pozsonymegye monografiajának irója, ezen hirlap szerkesztőjének Bél Mátyást tartja, a mennyiben barátai körében pártolásra s terjesztésre nagyon ajánlotta.

bizonyitásaival nem egy bajt háritott el; de tudta azt is, hogy Bél Mátyás tudományos miveltsége nagy, mely előtt még Magyarország katholiczizmusának főpapja, gróf Batthyányi József, primás is meghajolt; sőt barátságával tüntette ki, midőn Pálffy Miklós, az ország nádora utján tudomást szerzett arról, hogy Bél Mátyás Magyarország történetét, melyre az udvarnál néhány évvel előbb szabadalmat és támogatást nyert, csakugyan irja, és hogy annak első kötetei már megjelentek: azért III. Károly Pozsony várába maga elé hivatta a tudós papot s királyi elismeréssel tüntetvén ki, további kegyéről biztositotta és nagy műve létesithetése indokából tudományos kutatásaira évi segélypénzt biztositott számára.

Családjával szemben Bél Mátyás mindenkor a legnemesebben gondolkozott: és nejével, ki a jóság mintaképe volt, két fiának nevelését nagy gonddal végezte. Fáradozásai nem is voltak eredmény nélküliek; mert mind a kettőből jeles férfiu vált. Mindkettő Pozsonyban született; az idősbik, Mátyás Godefrid az irodalmi pályára készült; miért is a bölcseleti tanulmányok elsajátitása végett Lipcsében tanult; később tanár lett; az ifjabb, Teofil János, az orvosi pályára lépett és orvostudori értekezését „De cholera humida“ czimen, 1748-ban irta meg; a mi annál meglepőbb, mert ő szülővárosában, Pozsonyban, kivánt letelepedni; hazánkban pedig a járványos kolera csak a XIX. század 30-as éveiben lépett fel először és keltette fel az orvosi kar figyelmét; midőn tehát értekezése nyomatva megjelent, azzal nagy feltünést okozott.

A fiuk hálásak is voltak országosan tisztelt atyjuk iránt: munkálataiban segédkezet nyujtottak neki; ellesték gondolatait, segitettek akaratának végrehajtásában, hogy neki annál több örömet szerezzenek.

Ennyi kitüntetés s szeretet, rokonszenv és öröm csak fokozták Bél Mátyás tevékenységét, ki megkettőztetett erővel fogott hozzá munkájához, melyet 1842-ben befejeznie is sikerült; de a megerőltetett szellem a kimerülés, az izgatottság folytonos behatásai alatt állván, a legszomorubb következményeket is vonta maga után; mert a különben is vérmes embert 1842-ik évi nyarán, egészen váratlanul, szélhüdés érte. Aggódva néztek a honfiak Pozsony felé, hol a nemzet nagy hisztorikusa kórágyán feküdt; az orvosi tudomány szakférfiai pedig időt és áldozatot nem kimélő buzgósággal fogtak hozzá gyógykezeléséhez; mert életbenmaradásához határozottan reményt kötöttek.

A CSANÁDNEMZETSÉG (BETŰRENDBEN FELSOROLT) BIRTOKAI DÉLMAGYARORSZÁGON.

Karácsonyi Jánostól.

— Második közlemény. —

XV. Duburdun. Ily nevü helyet most hiába keresünk. Az első 1256-iki oklevél utasitás helyett inkább zavarba hoz bennünket; mert azt állitja, hogy az erdélyi részeken (in partibus Transilvanis) fekszik. A második oklevél már inkább tájékoz bennünket; de megyét ez sem emlit. Azt mondja ugyanis az 1337-iki osztozkodás-levél: „A Szád-tól egész Kapu-ig eső falukban ily felosztás történt stb. Pestws, Caprewar, Bonchou, mely más néven Duburdun-nek neveztetik, stb. . . . . jutottak II. Dénes mesternek és testvéreinek.“ — Szád vagy Zadya nevü vár később előfordul ugyan; de ennek fekvése is ismeretlen; lehet hogy az itt emlitett Szád nem más, mint a hunyadvármegyei Gura-Száda; „Kapu“ nevü helység nincs ugyan; de Czella fölött ott van a „Kapu cel mare“ és azzal csaknem szem közt a „Kapu mala iestie“ nevü hegyek. E két hely közt feküdtek tehát eme birtokok. Magának Duburdun-nek közelebbi fekvését a hozzátartozó, és mint az 1256-iki oklevél mondja: „határai között eső“ (intra [Duburdus] metas existentium) más faluk fekvéséből tudjuk meg; ezek voltak: Pestws, Caprewar, Kadrassou, Wrkuta. Kadrassó, Úrkuta már ismeretlenek; Caprewar, nem más, mint Kaprióra; Pestes-nek emlékét őrzi a Kapriora és Posega közt eső „Valea Pestis“ „pestesi völgy“. E kettő körül állott tehát az egykori Duburdun. Hogy később Aradvármegyéhez tartozott, onnan bizonyos, mert a tőle még keletre eső Posega, Szelcsova, Fülöpköve szintén Aradvármegyében feküdtek.[1])

[1]) Pesty, i. m. IV. k. 172. l.

Belenüs legidősebb fiának, Nagy Fülöpnek szerzett, vagy ősi birtoka volt a szomszédos Fülöpkövével és még négy faluval együtt. Nagy Fülöpnek magvaszakadtával a Belenüs-ágra maradtak birtokai; ezek közt Duburdun is, „több határai közt levő falukkal." A Kelemenös- és Waffafiak 1256-ban még nem találták érdemesnek e hegyek közt fekvő falukat elosztani; hanem elhatározták, hogy osztatlanul fogják birni; kölcsönös megegyezéssel kineveznek két tisztet, a kik a jövedelmet összefogják gyüjteni és azt a Kelemenös- és Waffa-fiak közt egyenlően megosztják.

Közös birtok maradt tehát Duburdun és a szomszédos Fülöpköve 1337-ig; addig azonban a megindult telepités akkora mértékben haladt, hogy a félig lakatlan erdőség helyén jövedelmes falvak teremtek; sőt a szorgalom két halastavat is hozott létre. 1337-ben tehát elhatározták a birtokosok, hogy eddig közösen birt falvaikon megosztozkodnak. Az érseknek és unokaöcsének jutott Fülöpköve és tartozékai; a Makófalvyaknak „Duburdun" és tartozékai; nevezetesen a „Kengyel-tó." Kuját régen (Keves) alatt a Maros ma is kengyel-forma kanyarulatot tesz, ezt alakithatták át halastónak. Duburdun-nek ekkor már más neve is volt: Bonchou. 1469-ben még birták a Makófalvyak e hegyi birtokokat; mert mikor a Bánffyakat az erdélyi káptalan Tótváragya és Zadya kastélyok birtokába igtatja, nehogy a maguk birtokán valami csorba essék, őrködni mindakét Makófalvy, István is, Gergely is, jelen vannak[1])

XVI. Egyházas-Kér. Régi származásu helyneveink közt nem ritka, hogy egyik helység a másiktól ‚Egyházas' jelzővel különböztetik meg (ilyenek Egyházas-Báth, Egyházas-Bükk). És megkülönböztető jelül elég volt ennyi; mert tudni való, hogy nem minden kis falu volt ellátva egyházzal. Egyházas-Kér az ősi birtokokhoz sorolható. Fekvésére mindegyik oklevél nyujt egy-egy kis adatot; 1247-ben Rasan előtt van emlitve; 1256-ban Padé után. 1337-ben azt mondja az oklevél, hogy folyó viz mellett délre fekszik. Ez adatoknál azonban sokkal inkább tájékoztat bennünket I. Tamás mester elbeszélése, a ki azt mondja, hogy 1281-ben a kunok őt Egyházas-Kéren rohanták meg; ő innen a Tisza felé Tömörkénybe futott; a kunok őt üldözve a szomszédos (in vicinitate positas) falukat Szent-Miklóst, Rasant, Baromlakot, Csókát

[1]) Pesty i. m. III. 450—52. ll.

kirabolták[1]); ebből világos, hogy Egyházas-Kér, Szent-Miklós és Csokától keletre feküdt, nem messzire a Harangod vizétől.

Egyházas-Kér nevezetessége és jelentősége eléggé kitünik abból, hogy I. Tamás mesternek e helyt lakóhelye, vagy kúriája volt. Különben már 1247-ben egészen I. Tamás mester atyjáé I. Pongráczé volt. 1256-ban is annak jutott. 1337-ben ezt is két részre osztották. A dél felől eső rész a régi birtokosoknak, a Kelemenös-fi Telegdy-családnak jutott; a viz (minden valószinüség szerint a Harangod vize) felől eső rész a Makófalvyaknak oly kikötéssel, hogy ezek csak az egyház mellé telepithetnek jobbágyokat; két telket egész üresen hagyni tartoznak; ha pedig ezen két telek is népessé válnék, akkor csak egyik lesz a Makófalvyaké; a második pedig közös vagyon marad. Ez egyezkedésből az látszik, hogy a Makófalvyaknak jutott rész lakatlan, puszta föld volt, a melyet még előbb betelepiteni kellett.

Egyházas-Kér, mint neve is mutatja, templommal ékeskedő falu volt. Egyháza, mint az 1247-iki határjárás bennünket értesit, a boldogságos Szüz tiszteletére volt szentelve. Ez egyház állott még 1337-ben is; mindamellett a csanádi főesperesség plébániái közt hiába keressük. Hozzátartozott a fenemlitett Agár, mely 1256-ban még külön földterület; de 1337-ben már csak egyszerü Agártő-halastó.

XVII. Fejéregyház. Falu. 1256-ban a Waffa-fiaknak jutott és Szécsény (ma Szécsány) és Nádasd közt fordul elő. Ebből arra lehet következtetni, hogy ez aradmegyei helység volt és a mai Féregyházával egy. Ha ez igy van: akkor bizonyosan különbözik tőle az a Fejéregyház, mely 1337-ben egészen I. Dénes mesternek és testvéreinek jutott; mert ez Csanád megyében, Szanád és Csóka közt esett. Két jel mutatja fekvését. Az első ez: 1337-ben Szentmiklósnál kezdik az osztozkodást és Rasant, Padét, Hódegyházát elvégezve, jönnek Csókára; onnan a Tisza-parton eső Tömörkénybe, ugy Fejéregyházra s végre Szanádra. Csóka és Szanád közt érintették Fejéregyházat; ott kellett neki esnie. Második az, hogy az ó-budai káptalan csak a Zentával szemközt levő falukat igyekszik megszerezni, és a megszerzett négy, Zentától csak a Tisza által elválasztott részbirtokok között, ott van Fejéregyház is[2]). A mint ez

[1]) Wenczel Árp. uj okm. IX. 385. l.
[2]) W. Tárt. 1863. XII. 99. l.

adatból kitünik, egy részét valamelyik Makófalvy az ó-budai káptalannak adta vagy eladta; más része a Telegdyek kezére került; mert azok az ó-budai káptalant fejéregyházi birtokáért pörbe fogják[1]). Fejéregyház állott még 1561-ben; még akkor is csanádnemzetségbelieket uralt; zombori Telegdy István birt Fejéregyházon hét telket; Makó László négyet[2]).

XVIII. Fejesd. Igy másolta Szabó Károly és az ő másolatát bizton helyesnek vehetjük szemben a Wenczeltől közlött másolatokkal, melyek kétszer is „Tejes"-nek mondják. Fekvését meghatározni lehetetlen. 1247-ben ugy ir az oklevél, mintha Temes vármegyében lenne; 1256-ban azt mondja, hogy az erdélyi részeken fekszik. 1337-ben Krassómegyébe van téve. Ez utóbbit, mint legbiztosabbat, elfogadhatjuk; de a hely meghatározásához hozzá nem fogunk; hanem csak előadjuk rövid történetét. 1247-ben egy negyed része I. Pongrácz mesteré volt; a többi része nagybátyjáé, vagy Fülöpé volt. Ez meghalván, a Kelemenös- és Waffa-fiak örökösök lévén, 1256-ban osztatlanul hagyták; kezelésére nézve pedig azt határozták, amit fentebb Duburdun-nél előadánk. 1337-ben is osztatlanul kapták a Makófalvyak három, határában eső faluval együtt; csak az kár, hogy a három falu nincs megnevezve; talán azok utbaigazitottak volna.

XIX. Fekete-fa. 1256-ban a Waffa-fiak kapták. Nádasd és Poklóssy nevü temesmegyei helyek közt soroltatik föl.

XX. Fekete-tó. Másik neve Mikcse-háza, vagyis Mihály-háza. Történetét Fülöpkövénél adjuk elő. Erdély határszélén Szelesova, Posega körül feküdt. Egy századdal utóbb már nem is emlittetik.

XXI. Fel-Szanád. Történetét, fekvését jóformán elbeszéltük Al-Szanád ismertetésénél. Itt még csak azt kell hozzáadnunk, hogy mindkét falunak halastavai voltak; hisz a Tisza mellett feküdtek; 1337-ben mint Al-Szanád Csanád érseké és unokaöcseié. Fel-Szanád pedig I. Dénes mesteré és testvéreié lett; a halastavak itt is közös vagyonnak maradtak.

Felvölnök: lásd Makó.

XXII. „Feyrwh." Igy találtuk lemásolva az 1256-iki oklevélben. De ez a másolás hibás is lehet „Feyrthou" helyett és akkor becsületes neve Fejér-tó volna. 1256-ban

[1]) U. o. u. a.
[2]) Rácz i. m. 110. l.

a Waffa-fiaknak jutott és a temesmegyei Poklossy után van fölsorolva.

XXIII. Fülöpköve. Ez ama hely, mely Erdély és Magyarország határszélén, ott, hol a magyar szó ma már fehér holló, a Csanádnemzetség egyik legelső tagjának emlékét hat századon át hirdeté. Belenük testvére, Nagy Fülöp, kapta e helyet; aligha mint ősi birtokot; hisz sz. István idejében az még lakatlan erdőség vala; hanem mint uj szerzeményt. A hely, hol kezdeményezésére az ember megindítá a harczot az ős erdőség ellen, vagy pedig a hegyek kincseire nyujtá sovár kezét, Fülöpköve nevet nyert. Fülöpköve létét minő inditó oknak köszöni, azt még más valaki szerencsésebb fogja földeriteni; de a név az én szemeimnek azt mutatja, hogy nem földmivelő, baromtenyésztő fészek; hanem mint bányatelep nyert Fülöpköve nevet. A tájékán eső mészkőhegység nem kecsegtet ugyan mai nap valami eredménynyel; de a régiek nem voltak olyan nagyon tudományos bányászok; bányásztak ők a Közöndön, Pálülésén, Monoroston, a hol csak a patak vize egy kis aranyat árult el.

Nagy Fülöp örökös nélkül halt el. Az örökségbe lépő Kelemenös- és Waffa-fiak, 1256-ban osztatlanul hagyták. 1337-ben ugy járt mint a szomszédos Duburdun, külön urat kapott a hozzátartozó öt faluval, ugymint Perro; Sztatina (az oklevél szerint Sztalatina); Sztaniszlóháza, máskép Gyertyános Feketó-val; urai lettek Csanád érsek és unokaöcsesei. Hozzá tartozott még akkor az Iltyó-tó, mely Pestes falu mellett feküdt. Különös véletlen, hogy a hat faluból egyedül a halastónak neve maradt fenn napjainkig; a pestesi völgygyel szemközt ott van az iltyói hegy és attól keletre Iltyó falu. Ebből még nem igen tudnók Fülöpköve fekvését megálapitani; szerencsére fennmaradt egy későbbi adat, mely szerint Fülöpkövéhez a következő falvak tartoztak: Zaczwa; Zlathana; Posoga; Hidegfa; Gyozan és Ivan-falva[1]). Zaczwa ma Szelcsovo; Posoga ma Posega. E kettő körül feküdt Fülöpköve is; mindenesetre a Maros partján. A Telegdyek szétágazván, Fülöpkövét több részre osztották. 1455-ben Telegdy Lőrincz Fülöpkövén, Szlatinán, Posegán, Szelcsován, Hidegfán, Gyozanon és Ivánfalván; ugy szintén az akkor lakatlan Budafalva, Haznosfalva és Sándorfalva falukban levő

[1]) Pesty i. m. 401. l.

birtokrészeit eladta 250 arany forintért egy hunyadmegyei nemesnek Illei Jánosnak. A testvérei többi részét érintetlenül hagyá: sőt magának is megtartá a gyertyánosi birtokrészt[1]); de igy is látjuk, hogy tiz falubirtokrésze nem valami értékes volt; egyre-egyre csak 25 frt esett. Fülöpköve még állott 1622-ben; de már ekkor pusztulóban volt[2]).

XXIV. Fülöplaka. Feküdt az oklevél szerint a Berekszó mellett; szomszédja volt a régi aradmegyei Simánd, melynek fekvését már az aradmegyei főesperességről szóló értekezésünkben kimutattuk[3]); eszerint Piskitől (Bruckenau) északkeletre esett. Nevét Waffa fiától, I. Fülöptől kapta. 1323 előtt egészen Benedek mesteré volt; de ez évben az aradi káptalan előtt fiával, II. Fülöppel, megjelenvén, az egész Fülöplakát eladta udvardi Buda Péternek és Pálnak[4]).

XXV. Halász. A kunok fenidézett okleveleiből látjuk, hogy 1320 és 1350 körül Halász-Morotva volt neve. Később a Halász-Morotva névből a magyar eredetü ‚Halász' elmaradt, és megmaradt a szláv eredetü ‚Morotva'; ily néven mint puszta ma is meg van Padé tőszomszédságában. Hogy került a kunok kezébe, bajos megmondani; de közel volt Szentelthez; ez sokat megmagyaráz. Különben egy része megmaradt az ősi kézen; mert 1561-ben egy részét zombori Telegdy István birja. (Rácz i. m. 110. l.).

Történeténél sokkal érdekesebb a fekvése. Már neve is mutatja, hogy valami folyam mellett állott. Az 1247-iki határjárás szorosan körülirja: „Ott fekszik, a hol a Harangod vize a Péterrév felől jövő Morotvába folyik;" mindamellett magában véve nem használhatjuk; mert sem a Harangod vizét, sem Péterrévét ily néven ma nem ismerjük. Morotva van ugyan a mai Torontálmegyében; de ez tulajdonképen a régi magyaroknál mocsárt jelentett, lehet más megyében. Többet ér az 1256-iki oklevél odavetett megjegyzése, hogy Halász, Csanádmegyében feküdt, közel a Tiszához; hozzátartoztak Harangod-tő és Nagy-Morotva nevü határrészek. Tudjuk, hogy Csanádmegye csak azon részében érintette a Tiszát, mely ma Torontálmegyébe van kebelezve, és pedig derekasan elkisérte; mert mint a régi Csanádmegye határa Bocsárig lenyult. (Pesty: A tört. földr. kérdései. Tört.

[1]) U. a. n. o.
[2]) U. o. V. k. 279.
[3]) Tört. és rég. Értesitő, 1882. évf. 162. l.
[4]) Anjou-kori okmánytár. II. 109. l.

és Rég. Ert. 1879. 157. l.) Ha már most elővesszük Torontálmegyének régi, e század elején Votésky Mihálytól készitett térképét: jó darabig nézhetjük a Tisza mentét; és ott sem Halászt sem Harangod-tőt nem találunk; hanem egyszerre Padé alatt ott leljük a Morotva pusztát; emellett egy jókora folyót az Arankát, a mint egy nagy mocsáron keresztül a Tiszába folyik. Ha ehhez még hozzáveszszük, hogy a szomszéd Padé is, és onnan fel Szanádig, mind a Csanád nemzetség birtoka volt: minden adat ugy összevág, hogy nemcsak ugy rámondhatjuk; hanem okok alapjánál állithatjuk, hogy a Morotva-puszta mellett feküdt a régi Halász; és ha Halász itt esett, akkor a Harangod vize itt folyt a Morotvába; és ha a régi Harangod e helyt egyesült a Morotva közvetitése által a Tiszával: akkor a régi Harangod nem más, mint a mai Aranka. Ez azon adat, melyre támaszkodva „A Kunok Délmagyarországon“ czimü értekezésünkben mertük állitani, hogy „Harangod“ volt az Aranka régi neve és nem Csesztereg, mint némelyek az Anonymus hibás magyarázata után vélték[1]). Most pedig határozottan ismételjük, mert okleveles bizonyitékunk van arra, hogy Ó-Bessenyő is a Harangod mellett feküdt. Jerney: Keleti utazás. I. k. 237. l. A Harangod különben a rácz, német, bolgár nyelvek kiejtése szerint könnyen átváltozott Arankára; de Cseszteregből semmi esetre sem származhatott Aranka.

Halász története már az Árpádok korában befejeződik. 1247-ben I. Pongrácz kómeszé volt; 1256-ban is a Waffafiaknak jutott. Később neve sem emlittetik. A hozzá közeli Nagy-Morotva mocsár később kiszáritva. Morotva falunak adott helyet. E Morotvát később is a Telegdyek kezén találjuk[2]); lehet, hogy Halász Morotvával egyesült. Vajjon a szintén Halászhoz tartozó Harangod-tő kinőtte-e magát faluvá, nem tudható; az bizonyos, hogy 1334-ben a csanádi főesperességben egy plebánia Harangod nevet visel[3]).

XXVI. Hódegyház. 1256-ban nem fordul elő csak 1337-ben; tehát uj szerzemény. 1337-ben egészen Csanád érseké és unokaöcseseié lett. Ez időtől fogva szivósan regaszkodtak hozzá a Telegdyek; még 1561-ben zombori Telegdy Istváné egyik része; Balassy Jánosé a másik; de ez is

[1]) Tört. és Rég. Ért. 1882. évf. 97. l.
[2]) Rácz. i. m. 110. l.
[3]) Schem. 1880. 42. l.

csak 1559 óta birhatta, mikor Telegdy György és László hűtlenség miatt birtokvesztettek lőnek. Fekvésére nézve tájékoztató, hogy Padé, Csóka és Rasan közt van felsorolva. Az Aranka partján Tisza-Szent-Miklóstól keletre a mult században volt egy Hodics nevű hely; ez a régi Hódegyházat jelenté; de most már az él.

XXVII. Hódos. Krassómegyében feküdt. Története az. a mi Fejesdé (l. fentebb); azon kivétellel, hogy 1337-ben három hozzátartozó faluval a Telegdyeknek jutott.

XXVIII. Kodrassó. Duburdunhöz tartozott. Lásd ezt.

XXIX. Kalántelek. Régi törvényeink és szokásaink nem részesiték egyenlő jogban a leánygyermekeket a fiugyermekekkel; legnagyobb különbség az, hogy a leány az atya birtokának egy negyedét kapta (quarta filialis) és igy nőágon nagyon kevés szállott át az ősi vagyonból más kezekre; annál kevésbé, mert sokszor a fiu az egész leánynegyed árát lefizette egyik vagy másik káptalan előtt a sógorának. Az a család már jó birta magát, a mely egy-egy leánynyal egy jövedelmező falut adott oda leánynegyedül. Ilyen formán gazdag nemzetségbeli leányt kapott egy Csanádnemzetségbeli, még alkalmasint Belenük; mert annak leánynegyede egy faluból — Kalántelekből — állott, és hozzá még e faluban a Borzván egy kétkerekű malom volt, a melynek jövedelme tett annyit, mint az egész falué. Egy szomszéd, csongrádmegyei család, a Kalán nemzetség sarja és virága volt e nő; testvére a késő öregkort elért, tiszteletre méltó Kalán pécsi püspöknek. Vajjon Kalántelek a nemzetségtől kapta-e elnevezését vagy épen a nemzetség egyik legkiválóbb tagjától, Kalán püspöktől? el nem dönthető; mert az oklevél csak annyit mond, hogy e falut Kalán pécsi püspök adta a nőtestvérével, mint leánynegyedet.

Kalántelek fekvését könnyü meghatározni; mert az egyik oklevél megmondja, hogy a Borzva mellett; a másik, hogy Temesmegyében Szentgyörgy mellett esett; a kettőt összekötve kiderül, hogy Kalántelek a mai temesmegyei (szintén a Berzava mellett fekvő) Szentgyörgy mellett esett. 1247-ben Kalántelek egészen I. Pongrácz kómeszé volt. 1256-ban alkalmasint a malom miatt egészen, malmostól, kétfelé osztották a Waffa- és Kelemenös-fiak. További története ismeretlen.

XXX. Kanizsa-Monostora. 1247-ben „Kenewzew munustura;“ 1256-ban „Monastarium de Kanizsa;“

1337-ben „Munusturus-Kanyzsa“ Tessék eligazodni rajta! Mi a legrégibb kiirás mellett maradva és a latin terminologiát leghelyesebbnek véve, Kanizsa-Monostora mellett állapodtunk meg; tekintetbe véve azt is, hogy Oroszlános eredeti nevét szintén: „Oroszlános-Monostorá“-nak irták. Első pillanatra azt lehetne hinni, hogy az nem más, mint a mai torontálmegyei Monostor; de több ok tiltja, e véleményt elfogadni. Nevezetesen már sz. Gellért életirója emliti, hogy Csanád, serege visszavettetvén, hátrált a Tisza felé és elrejtezett a kökényéri bozótokban; Szőregen; mindenik Kanizsán (et in omni Kanisa). Csanád vezér pedig a mai O-Oroszlámoson, az ottan levő dombon táborozott. Ebből látjuk, hogy Csanád serege a mai Csanád és Török-Kanizsa közt huzodó vonalon feküdt. Szőreg említése pedig azt mutatja, hogy Szeged irányában történt a hátrálás. Nem hihető ennélfogva, hogy Csanád seregének egy része a többitől elszakadva, két mértfölddel lejebb az ellenség torkába futott volna; pedig ha a mai Monostor is Kanizsa nevet viselt volna egykoron, ez következnék. Annak az egypár Kanizsának, melyet az életiró jegyző emlit, mindnek a mai Kanizsa táján kellett esnie; és igy Kanizsa-Monostorának is. Ezt erösiti az is, hogy mind 1256, mind 1247-ben Oroszlános-Monostorával együtt van emlitve, és majdnem kétség kivül helyezi az, hogy az 1337-iki osztozkodás a mint a Tiszamenti helyeket elhagyja, Szanád és Oroszlános között Kanizsa-Monostorát, vagy mint ő irja, Monostoros-Kanizsát emliti. Még az is mgjegyzeendő, hogy nem feküdt a Tisza mellett és igy egészen különböző hely a mai Török-Kanizsától, melynek régi neve vagy egyszerüen Kanizsa vagy Rév-Kanizsa volt. Ez adatokat összevetve kiderül, hogy Kanizsa-Monostora a mai Török-Kanizsa és Ó-Oroszlános közt feküdt.

A mi történetét illeti, Kanizsa-Monostorát bátran az ősi birtokok közé sorolhatjuk. A monostor épitőjének nevét nem tartotta föl sem oklevél, sem helynév. Mert Kanizsa, ha személynév volt is egykoron, az csak a szlávoknál lehetett, és nem a magyaroknál; mert e szó „Kanizsa“ tisztán szláv szó. A magyarok már a Kanizsa helyeket igy találták; igy vették az előbbi lakóiktól, a mint ez kiviláglik a Névtelen jegyzőből, még inkább sz. Gellért életirójának adataiból. Hozzá még a Csanád nemzetség birtokai közt nem egyedül Kanizsa szláv származásu; ilyenek még bizonyosan Pordány.

melynek régi neve „Pradan“ volt; vagy „Rasan“; és a két „Völnök“; aztán „Morotva.“ Lehet, hogy még több is volt. mint pl. Szanád és Padé; de a nyelvészetbe belekontárkodni nem akarok. Czélomnak elérésére ennyi adat is elégséges; mert eme 5—6 régi helynévből, melyhez a közelükben levő Rohoncz szláv helynevet is hozzávehetjük, eléggé kiderül ama nevezetes etnografiai adat, hogy őseink e helyen bejövetelökkor szláv népet találtak, és azt meg is tartották; különben a helyneveket tőlök át nem vehetik vala. Erre mutat az is, hogy Ohtun, a magyar főur, Marosvárra bolgár (tehát szláv) papokat hozat; bizonyosan volt kit tériteni a szlávok között is. Még Csanád sem kergeti el őket; pedig mi hasznát vette volna nekik, ha az egész nép magyar volt volna? De a magyar elem uralkodását eléggé bizonyitja, a tulnyomó számu magyar helynév; lassan-lassan a szláv nép beleolvad a magyarba. A magyarosodás haladását jelzi pl. az 1247-iki oklevél azon csak ugy véletlen odavetett megjegyzéssel, hogy a csókai halastavat régebbi névvel Patakto-nak nevezték; ez még szláv szó; most pedig Csókatavának (ez már magyar kifejezés) mondják.

Visszatérve Kanizsa-Monostorára, ez 1247-ben, ha a másolat hibátlan, még „Keneuzew-munusturá“-nak iratik; Feltünő, hogy Kanizsát a Névtelen is „Kenesna“-nak irja; ha már az 1247-iki oklevél másolata pontos, ez is egyik adat lesz Béla király Névtelen jegyzője korának meghatározásához; mert ekkép megbizonyodik, hogy „Kanizsá“-t legfeljebb IV. Béla király koráig irták „Kenezna“- vagy „Keneusew“-nek. Jövedelmes egy hely volt; mutatja az, hogy már 1247-ben telkekre (szessziókra) volt szétdarabolva. I. Pongrácz kómesz birt benne egy telekkel. 1256-ban azt határozták, hogy Kanizsa-Monostora a hozzája tartozó falukkal (ville) két részre osztassék és fele a Kelemenösfiaknak; fele a Waffa-fiaknak jusson. 1337-ben is kétfelé osztva maradt; az északi rész jutott a Telegdyeknek; a déli a Makófalvyaknak. A hely még nem volt kellően benépesitve; mert a felek erre nézve is intézkednek egymás közt; kikötik ugyanis, hogy az egyik fél a nagy-ut mellett jobbágyokat telepitsen: a másiknak is hatalmában és jogában áll, hogy azzal szemközt szintén helyezhet jobbágyokat. Kanizsa-Monostora állott még 1561-ben; ekkor is Csanád nemzetség birta: Telegdy István és Makó László; nem nagy hely lehetett. A kettőnek volt összesen 10 portája.

Hogy egykor monostora volt, azt már neve is mutatja; állott 1337-ben is; kinek tiszteletére volt egyháza szentelve, melyik szerzetes rend birtoka? ismeretlen. Ha nem volna mindjárt mellette Rév-Kanizsa, bizvást rámondhatnók, hogy 1561-ig állott e monostor; mert még ekkor is Kanizsa-Monostora volt a neve; a mi bizonyosan „Kanizsá"-ra rövidül; de igy nem lehetett.

XXXI. Kapriora. „Caprewar"-nak irja az oklevél; de nincs kétség, hogy a mai krassómegyei Kapriorát kell értenünk. Története az, a mi Duburduné.

XXXII. Kemecse-Monostora. Fekvését abból lehet megtudni, hogy a Tömpösiek birtokai közt a Maros mellett eső Alvölnök, Klárafalva és Béb (ma Béba) közt összekötő kapocs gyanánt szolgált. Feküdt e szerint a mai Klárafalva és Béba közt. Neve is mutatja, hogy egykor monostorral ékes hely vala, és e monostor állott még a XIII. században; de a későbbi századokban „Kemecse-Monostora" | „Kemecsé"-re rövidült, a mi világosan mutatja, hogy a monostor nem csak a helynévből, hanem a létezők számából is kiesett.

1256-ban épúgy, mint Kanizsa-Monostorát, minden jövedelmével együtt két részre oszták. Ekkor az oklevél „Kemencse-Monostora"-nak irja; de a későbbi századokban ezzel ellentétben háromszor csak „Kemecse" névvel nevezik; többek közt a Hazai okmánytárban közölt oklevélben is; ennek pedig jobban hihetünk, mint Wenzel másolatának. 1337-ben nincs szó róla, a mi sejteti, hogy valami más ágra szállott; és csakugyan a XV. században a Tömpösiek kezén találjuk[1]). Tömpösi Miklós halálával a Tömpösi-család fiágon kihalt; a női ágról származó családok Kemecsét is ép úgy, mint a többit, három részre osztották[2]); további sorsa ismeretlen; idő folytán pusztulás, majd feledés.

Kemecse-Monostora derék helység volt. 1336-ban plébániája is virágzott, papja Pál nevű volt[3]). A XV. század második felében egy Kemecsei János nevű derék papot is adott a csanádi egyházmegyének[4]).

XXXIII. Kisfalu. Ősi birtok. Az 1337-iki osztozkodáslevél után könnyü meghatározni. Közvetlenül a mai Makó keleti részén feküdt ugy, hogy Makó (akkor még Makófalva)

---

[1]) Hazai okmánytár V. 366, 367. ll.
[2]) U. o.
[3]) Schemat. 1880. 56. l.
[4]) Theiner, Monumenta Hung. s. illustr. II. 442. l.

keleti utczája már Kisfalu mellett huzódott el. A Maros mellett mégsem állott; mert még alatta feküdt Szentlőrincz. 1247-ben Szentlőrincz és Kisfalu határát egyszerrel járják meg; lehet, hogy Kisfalu csak ugy régi szokás szerint Szentlőrincz határain belül (intra metas) lévő helység volt. Már ekkor egészen a Kelemenös-fi I. Pongrácz é volt. 1256-ban is megtartotta régi urát. Csak 1337-ben került felosztás alá. A Kelemenös-fi Telegdyek kapták a viz (Maros) felől eső déli részt; a mezőség felé esőt pedig a Waffa-fi Makófalvyak. Későbbi története nincs följegyezve; de sorsát előre sejthetjük: Szentlőrinczczel egybeolvadt a mai Makóba.

XXXIV. Kis-Hodos. Feküdt a Berzava mellett Temesmegyében. 1247-ben I. Pongrácz kómeszé volt és épen azért különbözik a fentemlitett Hodos-tól; mert ez 1247-ben még Nagy Fülöpé volt. Többé nincs említés róla.

XXXV. Kis-Valkány. Nem egy a ma is létező Valkánynyal; mert annak régi neve Valkány-Szállása volt. A Harangod (Aranka) vizén innen is volt Valkány; még pedig öt[1]). Ezek közül kettő: Kis- és Vég-Valkány a Csanád nemzetségé volt; legalább 1256-ban azok kezén találjuk. mind a kettő, tehát Kis-Valkány is a Waffa-fiaknak jutott. Fekvésöket Oroszlános és Ó-Bessenyő közé tehetjük.

XXXVI. Kökényér. Oroszlános és Kanizsa után Kökényér a harmadik hely, mely már sz. István korában létezett és utóbb a Csanád nemzetségé volt. Fekvését meghatározni már csak azért is érdekes, mert csak igy lesz tiszta fogalmunk Csanád vezér seregének elhelyezéséről a nagyőszi ütközet előtt. Már-már kételkedtünk arról, hogy e nevezetes községnek helyét valaha hitelesen megállapithassuk, mikor kezünkbe került az Anjou-kori okmánytár legujabban kiadott harmadik kötete, és abban az a különben is nagy jelentőségü 1337-iki oklevél, melyben aztán világosan ki van téve, hogy Pordány keleti utczáján két kúria Kökényér felé feküdt. E szerint Kökényér a ma is létező Pordánytól keleletre vagy talán kissé délkeletre esett. Az 1247-iki határjárás szerint Kökényér és a vele egyirant, csakhogy a Maros mellett eső Palota közé, a Beezi (igy irja az oklevél) nemesek földei nyultak be.

---

[1]) Tompa-Valkány; Heges-Valkány; Vég-Valkány; Fejér: Cod. Dip. IX, VI, 152. Kis-Valkány. Arp. uj okm.

Vajjon Kökényér már sz. István alatt volt-e? az sz. Gellért életirójának adatából el nem dönthető. A név egyelőre csak egy régi földiratunkban nagy szerepet játszott ért mutat. (A Votésky Mihály készitette térkép két ilyen eret tüntet fel Pordánytól keletre.) De ha volt is az ér körül valami csekély helység, bizonyos az, hogy tulajdonkép Kökényérnek alapitója Belenük egyik fia, Waffa. Uj és számosabb jobbágyokat telepitett e helyre; alkalmasint maga is itt ütötte föl tanyáját, s azért e hely nevéről Waffaülése nevet kapott. Ez uj telepitvény alapitása jó régen történhetett a tatárjárás előtt; különben alig fejthető meg, hogy 1247-ben fele már a Kelemenös-fi I. Pongrácz kómesz kezén van. 1256-ban az egész Kökényér visszaszállott a Waffa-fiakra Ekkor utóljára neveztetik még Waffaülésének; de már ekkor is csak olyan „alio nomine", második néven. A következő században folyton Kökényér a neve; 1337-ben a a Telegdyek és Makófalvyak között történt osztozkodáslevél csak ugy helymeghatározás kedvéért emliti Kökényért; de benne birtokos nem volt sem az egyik, sem a másik család. Nem csoda; hisz már ekkor javában virágoztak a kökényéri kis nemes családok, a kikről fentebb szóltunk.

XXXVII. Kútegyház. 1256-ban a Waffa-fiak kapták. Nemcsak a helye, de még a megyéje is ismeretlen.

XXXVIII. Köztelek. Nem az országos gazd. egyesület épülete az üllői uton; hanem egy a Szárazér felé terülő mezőségen feküdt falu; inkább talán tanya; három telek majorral. 1256-ban a Kelemenös-fiak kapták. Később elpusztult.

XXXIX. Ladány Az 1247-iki határjárás ekkép irja le határait: Nyugatról Zombor (Kis-Zombor), északon a Maros, keleten Palota, délen Pordány. Ma is ott van a ladányi puszta. Ősi birtok. 1247-ben I. Pongrácz mesteré volt. 1256-ban is a Kelemenös-fiak kapták; sőt 1337-ben is azoké maradt. Nevezetes és értékes volt tölgyerdeje (silva glandium), melyet már 1247-ben felemlit a határjárás. Hogy 1337-ben ez erdőről mit határoztak, emlitettük a tavali két közleményben. A török hóditás közeledtekor Ladány pusztulóban volt; mindössze is négy portája volt; az is a csanádi káptalan birtokában[1]).

XL. Makó. Hogy régi neve Felvölnök, utóbb Makófalva volt, azt már tán többször is fölemlitettük. Egyik ősi Csanádnemzetségi birtok. Jelentősége az Árpádkorban nem

[1]) Oltványi i. m. 49. l.

valami nagy volt. Csak ugy egyszerüen van felsorolva 1256-ban a Kelemös-fiaknak jutott helyek között; különben se váma se malma nincs. Szerencséjére földes ura 1256-ban vagy tán előbb is Makó bán lett, a ki nagy gondot forditott reá; jó formán ujra is telepithette; mert hiszen csak ezért nevezhették el róla Makófalvának. Hogy Makófalva is a Telegdyekre jutott, annak más oka nem is lehet, mint hogy Makó bán fiörökös nélkül halt el, és igy rokonai keritették kézre Makót. 1299-ben Tamás mester Makót is átadja Waffa-fi rokonainak megőrzés végett. Ez jó alkalmul szolgált arra, hogy Waffa-fi I. Dénes fiai István és I. Pál Makón üssék fel sátorukat, lakásukat. Ennek az lett a következménye, hogy 1337-ben már fiaik jogot tartottak Makó birtokához ugy, hogy Makó megszünt egészen csupán Telegdy birtok lenni; hanem felerészben az I. Dénestől származó Makófalvyak kezére került. Igen érdekes és Makó régi történetében eddigelé páratlan jelentőségü Makónak 1337-iki felosztása. Az egész igy szól: „Makófalva helységében egy darab föld a nyugati oldalon, a mely a Maros vizéből kiszakadó és a Hód nevezetü mezőség felé tartó és közönségesen „Fok"-nak hivott érnél kezdődik, egy darab, közönségesen „eresztvény"-nek nevezett erdővel és a falu telkeivel együtt egészen (II.) Dénes mester házáig, az emlitett (II.) Dénes mesternek és fitestvéreinek jutott lakó kúriául (pro curia sessionali). Makófalva többi részét pedig elkezdvén ujfent a „Fok" nevü helytől két egyenlő részre osztották ekképen: hogy a mi azt az utczát illeti, mely Kisfalu mellett huzódik el és végül összeér a másik „Hód-uta" nevü utczával vagy úttal, ezen utczáknak egyik a mezőség felé eső része egész kiterjedésében (II.) Dénes mester és testvéreinek esik birtokrészül; az emlitett utczáknak többi, a Maros vize felől eső része az előbb nevezett érsek úrnak és unokaöcseseinek jutott; kivévén Domokos fia Mihály; Gergely fia András; Benedek fia Fülöp birtokrészeit, melyeket most ezek birnak. Az e helységben szedett vám vagy adó (tributum seu thelonium), közös marad; az ugyan e helységben levő piaczot pedig, vagy visszaviszik régi helyére, vagy oda tétetik, a hova közös megegyezés szereszt ők akarják helyezni." E leirás elénk tárja Makónak az időviszonyokhoz mért nevezetességét; az egy nagybirtokos család lakóhelye; egyik a másiknál jobban igyekszik birtokot szerezni benne; piacza, vámja van. Plébániája virágzott. (Schem. 1880.) 1334-ben István 6 garast; 1335-ben Péter 4 garast;

1336-ban István 5 garast fizetett. Egy század alig telik el és már mezővárossá emelkedik; utóbb pedig a Körös-Maroskőz egyik legnépesebb, hozzá még leggazdagabb városa lesz; 1551-ben fáj is rá a szegedi törökök foga; sőt erővel is megkisértik elfoglalni; de a vitéz makóiak az őket megtámadó nagylaki basát vitézül visszaverték. Időközben birtokosai egyre változtak; de nagyobbrészt mind a Makófalvyak, mind a Telegdyek megtartották birtokaikat; csak zombori Telegdy Ambrus után szállott Makó egy része idegen, illetőleg rokon kezére; mert leányának, Katalinnak, Palatics Jánosnénak részét ki kellett adni; Makón és Tárnokon hasitottak ki a leánynegyedet, és igy Makónak egy része Palatics Györgyé, János és Telegdy Katalin fiáé lett. De Telegdy Ambrus fiai nem nyugodtak bele a dologba és lefoglalták nőtestverök, unokaöcsök javait ugy, hogy a Palaticsoknak pör utján kellett jogaiknak érvényt szerezniök.

1561-ben Makó Lászlóé volt 68 telek; zombori Telegdy Istváné 58 telek; Palatics Jánosé (fia révén) 7 telek; és még Telegdy Mihálynak is volt egy pár telke; és igy legalább 133—134 telekből állott Makó, ami világosan föltünteti nagyságát[1]). A török hódoltság korában Makó több birtokost nyert a törökön kivül; de a Telegdyvel rokon Szokolycsaládot kivéve,[2]) mind csak rövid ideig; ezeknek e város alakulására és emelkedésére semmi befolyásuk sem volt ugy, hogy a mai Csanádmegye legnagyobb, legvirágzóbb és egyszersmind székvárosának megalapitóiul joggal és méltán a Csanádnemzetség tagjai tarthatók.

[1]) Rácz i. m. 107. l.
[2]) Rupp i. m. III. 78. l.

DÁCZIA RÉGI SZOKÁSAI ÉS MITOLOGIAI SZOBRAI.

I.

A) Dáczia polgári kormánylata.

Történeti fontosságu kérdés, hogy a dákoknak minő kormányrendszerök volt?

Azt mondották, hogy Pitágorász bölcseivel ugy igazgatta a köztársaságot, hogy majdnem egyedül az arisztokraczia, azaz a jobbak uralkodása érvényesült. Strábó (lib. VII.) a Deczeneuszról ugy beszél, mintha e tisztség és a pitagorászi szokás Zamolkszisztól maradt volna fön; különben Zamolkszisz kultusza Pitágorász tanaival sokféleképen szoros viszonyban áll. Herodot (IV. 95.) azt mondja, hogy Zamolkszisz — lakodalmak alkalmával — a város legelőkelőbb polgárait saját termeiben megvendégelte. Strábó (lib. VII.) továbbá azt is állitja, hogy a géták közt mindenkit, a ki Pitágorásznál szolgált és haza tért, a nemzet és az előkelők nagy tiszteletben részesitettek.

A 102-dik évben, miután Traján császár Deczebalt megverte és a hegyek közé szoritotta, ez Traján császárhoz követeket küldött, a ki azokat, a tartomány teljes leigázása után, Rómába inditotta és a szenátusnak megparancsolta, hogy azokat egész alakjokban ruházatukkal együtt, márványba kifaragva, élethüen megörökittesse.

Ezen szobroknak, — melyek most is Rómában őriztetnek (Chronica Rom. p. 5.), — élethü másai még jelenleg is a Nagy-Szeben körül lakó román nép által képviselve vannak.

Ezekből következtethetni azt, hogy a dákoknál a polgárok és katonák főbbjei vitték az ország kormánylatát és hogy náluk teokratikus kormány nem létezett.

Hogy a papság vitte volna a kormányt, arra nézve csak a következő elégtelen adatok szolgálhatnak alapul. Strábó azt mondja: hogy Zamolkszisz mindenekelőtt azon isten szolgája lett, a ki náluk leginkább tiszteltetett; mire a királyt felszó-

litotta, hogy őt a kormányzásban társul fogadja, mint olyant, a ki képes hireket hozni az istenektől. Strábó továbbá folytatja: Mindez a mai napig fentartotta magát, (Strábó élt 66.-tól Krisztus előtt egész 19-ig Krisztus utánig,) minthogy mindig akadt valaki, a ki a királynak szószólója lett; mig a gétáknál azt, a ki ezen tisztséggel rendelkezett, Deczeneusznak hitták.

Jornandesz — De rebus geticis — azt mondja, hogy miután ama Deczeneusz meghalt, az ép oly koros Komoszikot uralták, ki a gétáknál (körülb. 57—20-ig Krisztus előtt) magát mint király és mint pap fentartotta. Különben egy megbizható forrás sincs, a melyből joggal lehetne következtetni, hogy a papi osztály uralkodott volna a dákoknál és magasabban állott volna mint a polgári, vagy a katonai osztály.

B) A születések körül szokásos ünnepélyek a dákoknál.

A rokonok azt, a ki az életbe lépett, körülállották és tele részvéttel sajnálkozásukat fejeztek ki azon sanyaruságok fölött, melyek őt majdan az életben környékezni fogják; eközben mind azon emberi gyarlóságokat elősorolták, a mik miatt az ujdonszülött szenvedni lesz kénytelen. (Herodot V.) Erről való fölfogásuk vallásuk szerint az volt: hogy t. i. az élet egy kinpad; a halál pedig az attól való fölszabadulás.

Mela Pomponiusz szerint: „Lugentur puerperae natique deflentur."

C) A halotti ünnepélyek.

A halottat a dákok nagyvigan temették el s örvendező szavakkal ünnepelték meg annak a rosztól való megszabadultát és azt, hogy ezentúl teljes boldogságban fog élni. (Herodot, 5. 4.) A halottat a vagyonosoknál három napig közszemlére tették ki. Miután pedig megsiratták, különböző játékokkal ünnepelték meg. Erre a halottat vagy megégetve, vagy épen eltemették. A temetés, mint valami ünnep, énekek és játékok közepette ment véghez.

D) A „halhatatlan" géták.

Trajan császár a gétákról azt mondotta: „Én a gétákat a legharczosabb férfiaknak vélem mindazok között, a kik valaha éltek, nem csak testök erőssége következtében, hanem

Zamolkszisz tanai miatt is, a ki náluk nagy tiszteletben állott; mert annak tanai azon meggyőződést szülték, hogy ők a halál után meg nem semmisülnek, hanem csupán más helyre kerülnek. Innen magyarázható minden alkalommal kitüntetett bátorságuk; minthogy ők a léleknek egyik helyről a másikra való vándorlását hitték." Ebben is észrevehető Pitágorász elveinek befolyása.

E) A nászünnepélyek.

Az összes trákok és köztük kiváltképen a géták — mondja Menander — rendesen 10, 11 és 12 nőt tartottak; tehát náluk a többnejüség volt divatban. Azt pedig, ki véletlenül csak 4—5 nőt tartott, mint nőtlent, kicsufolták. Ezekről még mások is tanuskodnak, és azért éppen nem valószinű, hogy azok, a kiknek kevés nejök volt, a való életet; sőt a kiknek egy sem volt, a jó és igaz életet képviselték volna. Sőt a nőtleneket egyenesen vallásosoknak tartani, nagyon is ellenkezett az általános fogalmakkal; mert mindenki abban a véleményben élt, hogy a nők az isteni szokásoknak a kezdői valának, kik férjeiket is rábirták, hogy kiváltképen ünnepek alkalmával az isteni tiszteletben élénk részt vegyenek. És vajmi ritkán volt férfi, a ki nőtlen életet élve, ilyen vallásos lett volna.

II.

F) A szobrokról.

Midőn Trajan császár első háboruja alkalmával Szarmiszegetúzát, Dácia fővárosát, bevette: Deczebal király várlakának kapuja előtt egy szobormű állott, mely három meztelen gyermeket ábrázolt; mindegyikök egy-egy fáklyát tartott kezében; de a középső alak jobbját és annak mutatóujját fölfelé tartotta; mig baljában lángoló fáklyát emelt az égnek. A két oldalalak jobbjában szintén fáklyát tartott, fölfelé lobogó lángut. Ezen szoboralakok Trajan cszászárnak annyira megtetszettek, hogy Alemanniában egy nagyobbitott hasonalaku szobrot állittatott föl, melynek saját nevét adta.[1])

Ebből is kitetszik, hogy e három gyermekszobor Trajan császárra nézve uj volt; mert ilyesmivel a római isteni kultusznál nem találkozott; melynek tehát csupán dák jelentménye volt.

---

[1]) V. ö. Dr. Franke: „Zur Geschichte Trajans." Pag. 220.

Három gyermek nem jelenti a halált. A görög szobrokon és sirboltokon és igen ritkán a rómaiakon is látható volt két gyermek fályával a kezökben, melyek közől az egyik az álmot, a másik a halált jelképezte; de mind a kettő az égő fáklyát lefelé tartotta.

A görögöknél az álom istenét Hipnosz, a halálét Tanatosznak hitták. Emez Erosz szépségével birt és vagy szárnynyal, vagy anélkül lefelé tartott égő fáklyával volt jelképezve. Ép igy jelképezték barátját, Hipnoszt.

Erről bővebben ir Lessing ezen czim alatt: „*Wie die Alten den Tod gebildet.*“ Tájékozás végett, ime, néhány kép: 1) Júnó templomában. Eliszben, egy czédrusfából faragott ládán, az éj királynéja ölében két ikret tartott, melyek közül az egyik az álmot, a másik a halált jelképezte. 2) Egy ugyanilyen alaku mű Clemens kollegiumában, Rómában, egy hamvedren látható. Lessing maga mondja: „Mi sem képes az életláng elalvását jobban jelképezni, mint a lefelé hajló fáklya.[1])

E szerint az a három gyermek a halhatatlanságot jelképezte. Minthogy egy nép mitologiájában sem találkozunk evvel a három-gyermek-csoporttal, hol a gyermekek az égő fáklyákat fölfelé tartják: innen eléggé kiviláglik, hogy az tisztán a régi dákok nemzeti mitologiájához tartozott. Ha az égő fáklya lefelé forditva halált, vagy alvást jelentett: akkor a fölfelé tartott fáklya csakis életet és halhatatlanságot jelenthetett; és ha Pitagorásznak az életről, a lélekről és a halhatatlanságról szóló elveire gondolunk és azt találjuk, hogy azok a dákok hitvallásában mind meg voltak: akkor magától értetik, hogy azok az alakok dák eredetüek: három, t. i. egy csoportban; mert minden elv három eszméből volt összetéve és a lélek halhatatlanságát jelképezte. Szükséges itt még felemlitenünk oltárkövét Mitrasznak, a perzsa napistennek, kit a rómaiak is, a nap istenéül elfogadtak, t. i. az ekvinokcziumtól, azaz márczius 21-től kezdve. Azon kövön a többi alakokon kivül a jobboldalon egy gyermek áll, fölfelé tartott égő fáklyával; a baloldalon pedig egy gyermek földre szegzettel. Ez a márczius 21-dike előtti időnek a lefolyását; amaz pedig az ezentul következő uj időnek a beálltát jelenti, a mikor a természet is ujból kezdi életét. Tehát a jobboldali az életet; a baloldali a halált jelenti.

---

[1]) V. ö. Preller. Görög Mith. V. 658. l.

III.

G) **Priamosz és Akhillesz.**

Ugyancsak Szarmiszegetúzában, a dákok fővárosában, mely később Trajan császár alatt és után Ulpia Trajánának neveztetett, jelenleg a római romok fölött Várhely (Gradistye) nevü falu áll, közel Hátszeghez, Hunyadmegyében. Ott 1823-ban, házalapásás alkalmával, két szobára akadtak, melyeknek padozata mozaikkal volt kirakva, miről azt hiszik, hogy az, a régi dák királyok várpalotáinak maradványa. Egy baloldali utczai szobában a mozaik 20 □'-ra terjed és köröskörül diszletekkel, melyek egyszersmind a kép keretét képezik, van körülvéve. Az egyik alak Priamoszt ábrázolja, a midőn térdre esve Akhillesztől fiának, Hektornak holttestét kéri. A másik alak Akhillesz volt; és a harmadik Automedon, kiknek nevei görögül az alakok fölött föl vannak jegyezve. Az egyik oldalon Hermesz is látható volt.

A mozaik alapszine fehér volt; Automedon köpenyéé kék, ki Akhillesznek pajzsát tartotta. Akhillesz és Priamosz köpenyegei szürkék, sapkáik frigiai alakuak és sárgavöröses szinüek voltak.

Hogy e képnek értelmét jobban fölfoghassuk, szükséges, hogy arról Homeroszt szólaltassuk meg. Hektor, a ki Priamosz legkedveltebb fia volt, Akhillesztől a harczban megöletett. Zeusz Iriszt Priamoszhoz küldötte, hogy ennek tudtul adja, miszerint fiának holttestét megkaphatja, ha Akhillesznek ajándékot visz. Priamosz erre kocsiját ajándékokkal megrakván, utnak indult. Hermesz utjába állott és megtanitotta, hogy Akhillesznek térdét megölelje és Hektor holttestének kiszolgáltatását ugy kérje. A kocsit Hermesz hajtotta, ki Priamoszt egészen Akhillesz sátoráig vezette; ott pedig elvált tőle. Priamosz belépett a sátorba és ott találta Akhilleszt Automedonnal és Alkimoszszal, amint a vacsora után pihentek. Priamosz letérdelt Akhillesz előtt és annak térdeit megölelvén, sirásra fakadt és fiának Hektornak holttestéért zokogott; mire Akhillesz azt neki kiadta. A mozaikon Hermesz alakja fölösleges volt; mert ő előbb eltávozván, nem lépett be a sátorba; Alkimosz alakja pedig hiányzik azon.

IV.

H) **Páris itélete.**

A második szoba mozaikja Páris biróságát tünteté elő; névleg a teokracziát; azaz az istenekből alkotott biróságot.

Páris frígiai sapkával a fején ült; mig előtte álltak: Hera (Juno) vörösbe, Afrodite (Venus) kékbe, Aténe (Minerva) sárgába öltözötten, kék paizszsal.

Mítosza a következő: Midőn Hekabe, Priamosz király felesége áldott állapotban volt, azt álmodta, hogy a testéből ömlő nagy tűztől egész Trója lángba borult. Párist Priamosz azon félelmében, hogy az nagy szerencsétlenséget fog házára hozni, az Ida hegységre kitétette, hogy az ott elveszszen; de azt egy nőstény medve szoptatván, a pásztorok között felnőtt. Az istenek Peleusz és Tétisz lakodalmára összegyülvén, Erisz, mivel a meghivottak sorából ki volt hagyva, megharagudott, és hogy köztök veszekedést idézzen elő, egy arany almát dobott közéjök a következő felirással: „A legszebb istennőnek!“

A három emlitett istennő közül mindegyik igényt tartott az almára; de egyik isten sem mert volna közöttök biráskodni. Akkor azután az istennők az almával Párishoz indultak, hogy ő biráskodjék ügyökben. Hera az Ázsia fölötti uralmat; Aténe dicsőséget és győzelmeket; végtére Afrodite a legszebb hölgyet igérte neki. Páris az utolsó javára döntött.

V.

I) Ápisz-emlékek.

Dáciában, és névleg Tordán, Erdélyben, egy dombormüalakban kidolgozott bikát találtak,[1]) mely ugyan nem nagy művészetről tanuskodik; de amely fölött ezen görög felirás volt: ΑΠΙΣ (Apis). 1767-ben Gyulafehérvár és Partos között egy mozaik darabot leltek, a melyen egy ökör fekete és fehér kövekből volt kirakva. Ugyanitt 1782-ben egy mozaikdarabot találtak, melyet épületrészletnek tartottak, és melynek 900 □′ hosszu felületén egy ökör, egy mellkép és egy lovas volt látható.

Hogy az Ápisz bikának kultuszával megismerkedhessünk, szükséges, hogy a régi egyiptomiakhoz forduljunk. Síva, az indok istene, Egyiptomban Ozirisz és Izisz[2]) név alatt jelent meg. Síva és Ozirisz az egyiptomi emlékoszlopokon ökör- vagy bikafejjel vannak ábrázolva. Síva a Derma nevü bikát lovagolja és igy Egyiptomban is az Ápisz és Bákisz, mint Ozirisz bikái, szentekké lettek.

[1]) Ez a dombormü jelenleg — mint mondják — Rhédey grófné birtokában van.
[2]) Szanszkrit nyelvből származó szavak, ami annyit jelentett: „világitani, fényleni.“

TÁRCZA.

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat rendes havi választmányi ülése, 1885. évi, január 28-án.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán.

A választmányból és a társulati tagok közül jelen vannak: Ormós Zsigmond alelnök, alispán; Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztáros, Beniczky Sándor, Déschán Akhil, Folly Emil, Horváth Pius, Korbonics János, dr. Löwy Mór, Marx Antal, Nagy György, Paczner János és Ternajgo Czézár; mint vendégek: Troszt István és ifj. Somogyi Gyula urak mellett középiskolai ifjuság.

Elnök a gyülést, tagjainak szives üdvözlésével, megnyitja.

Varjassy Árpád titkár felolvassa a mult évi deczemberhavi jegyzőkönyvet, mely hitelesittetvén, Pontelly István főtitkár adja elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A mai rendes havi üléssel némileg változott czég alatt és uj évfolyamban haladunk tovább tudományos és hazafias munkásságunk azon pályáján, melyet egyesületünknek előbbi neve alatti, tizenhároméves szakán át megfutottunk.

Ugyanis társulatunk, a délmagyarországi muzeumegyesülettel való egybeolvadása következtében, — mi, ujonalkotott alapszabályainknak a kormány általi megerősitése után, bevégzett ténynyé vált, — eddigi czime helyett a délmagyarországi, régészeti és történelmi muzeumtársulat nevet vette fel.

Az ezen hóban kiadott „Értesitő“ I. füzete azért az uj. egyesületi czimen kellett, hogy megjelenjék.

Az ekképen módosult jelvény alatt uj évfolyamok sorozatával fogunk tehát ezután odatörekedni, hogy nemzeti küldetésünkben eredményesen működhessünk mindaddig, valamig az alapszabályainkban magunk elé

tűzött czélt: Délmagyarország mindenoldalu és kimeritő multjának teljes felderitését elérnünk nem sikerült.

Magam Isten bőséges áldását kérvén az uj zászló alatti törekvésünkre, jelen feladatom, t. i. a mai ülésre kijelelt mű- és adománytárgyak bemutásához látok, melyekkel első sorban gyarapodásnak örvend:

A) Régiségi és ujabb műtárgyaink tára.

Ide sorakoznak:

1. A Szépfalutól nyugatra, a Maros partja egy magaslatán fekvő, török, figyelő földerődből, melyet nagyszerü kettős körsánez kerit, behozott:

a) ujjnyi vastagságu, két, török cserépedény füllel biró töredéke;

b) három gneisz kődarab, amilyeneket a belső körsánczban állott házak épitéséhez használtak;

c) egy vékonyabb edény cserépdarabja;

d) a török őrség élelmezéséül szolgált juhokból két fog-, egy lábszár- és egy csuklócsont töredékei.

Összegyüjtötte, helyszini szemléje alkalmával, Pontelly István.

2. Egy, az 1849-ik évi, függetlenségi harczból származó, tenyérnyi szélességü, köpüs kaszakés. — Ajándékozta Mály István, törvényszéki elnök.

3. Egy homeopatikus gyógyszertár kéregpapir tokban. A gyógyszertárban 176 üvegecske fér el, melyekből 7 darab hiányzik. — Adományozta, mint az első hasonszenvi gyógyszertárak példányát, Steiner Ferencz, belvárosi gyógyszerész a fekete sasnál.

4. Egy 5 cm. magas és 6 cm. átmérőjü, felső fele azon tojásalaku rézlámpák egyikének, amilyenek az urvölgyei, zólyommegyei bányamezőváros területén a vasnak czementviz segélyével rézzé való átváltoztatása következtében, Fényes Elek leirása szerint (v. ö. Magyarorsz. geogr. szótára, II. k. 245. l.), ilyformán készülnek: „A gáliczkő savanyusága feloszlatja a földben lévő rezet: ezt a földbe beszivárgó viz lemossa, s világosságra hozza, amidőn csatornákba vétetik. Ezen csatornákba tesznek aztán vas darabokat, de ugy, hogy ne a viz alatt feküdjenek, hanem csak keresztül ázzanak. Ekkor a gáliczkő, nagyobb atyafiságban lévén a vashoz, azt magához huzza s felolvasztván, helyette a magában hordott rézrészecskéket hagyja ott, s igy a szerint, a milyen vastagságu a betett vas darab, 4—5 hét mulva rézzé válik“.— Igy vált rézzé a mi eredetileg vas tárgyunk is, melynek 8 mm. széles réz szegélyén ezen, az átváltozásra utaló szavak olvashatók: „Vas du jetzt hast in der Hand, dass war vorhero Eissen band“.

5. Egy egészen ép, török, vas lópatkó. Magyar-Czernyán kutásáskor találtatván, behozta Bezuk István, gimn. VI. o. t.

B) A pénz- és bankógyüjtemény.

I. Római érmék:

1. Egy Imp. C. M. Aur. Sev. Alexander Aug. elölapköriratu, ezüst érme; mezőnyén a császár (222—235) jobbrá néző, babérkoszorus fejalakja. — Hátlapján a balra álló, mezetlen Jupiter; jobbjában villám; balkezében lándzsa. Körirata: P. M. T. R. P. COS. P. P. — Verték 222-ben. — Adta Boleszny Antal, orsovai plébános.

2. Ezen császár nagyanyjának († 223) ezüst érméje. — Elölapján Julia Maesa Aug. körirat; az áreán Méza jobbra néző egyszerü fejalakja. — Hátlapján Juno körirat; a mezőnyön balra álló istenasszony, fején hátrahajtott fátyol, jobb kezében koszoru, baljában jogar. — Ugyanannak adománya.

3. Egy Licinius-féle (307—323) réz érme, melynek elölapkörirata és képverete elmosódván, azt csupán Licinius érméi ismert hátlapja után határozhatni meg. — Ennek képverete balra álló, mezetlen Herkules, jobbjában világtekén lebegő Viktória; baljában földre támasztott bunkó és válláról lelógó oroszlánbőr. Körirata: Jovi Conservatori. — Társulati pénzen vétetett.

4. Egy D. N. Valens P. F. Aug. elölapköriratu, réz érme; a mezőnyön a császár (364—378) kettős gyöngysorral diszitett feje. — Hátlapján a szárnyas Viktória; fentartott jobbjában koszoru. Körirata: Securitas Republicae.

A képverettől jobbra, balra R.—S. / S.— . szigla. — Alant: Sis.

Ajándékozta Rakits János, kegyesrendi kispap.

5. Egy D. N. Valentinianus P. F. Aug. elölapköriratu, réz érme; a mezőnyön a császár kettős gyöngysorral ékesitett, balra néző feje. — Hátlapján egy balkezében labarumot tartó katona, ki jobbjával egy térdelő foglyot üstökön ragad. Körirata: Gloriae Romanorum. — A képveret jobb és bal oldalán: S.—C. / A. szigla. — Lent M. (?) Sisc. T. (?)

Mint kosztoláczi leletet beszolgálatta Stancsich Árpád, joghallgató.

II. Magyar pénzek:

1. Zsigmond (1387—1437) király Mon. Sigismundi elő-, és Regis Ungariae Et D. hátlapköriratu, kis, ezüst pénze. — Beküldötte Szilvássy Sándor, kántortanitó, mint a mezőturi bérház alapja ásásakor ott találtat.

2. II. Lajos (1516— 1526) király Ludovicus R. Ungar. 1519. elő-, és Patrona Hungariae hátlapköriratu, kis, ezüst pénze. — A temesvári pacsirtamezőn találta és bebozta Haager József, gimnáziumi, VIII. o. t.

3. I. Lipót (1657—1705) király 1698. ezüst duáriusa. — Stumpfoll Ede, ipariskolai tanár ajándéka.

4. Mária Terézia (1740—1780) király 1763. évi, réz polturája. — Adományozta Heinrich Géza, gimn. II. o. t.

5. V. Ferdinánd király 1842. huszasa. — Szida Zsigmond, gimn. III. o. t. adománya.

III. Osztrák pénzek:

1. III. Ferdinánd (1629—1657) császár 1636. évi, ezüst tizese. — Adta dr. Keszler Károly, sopronyi liczeumi tanár.

2. VI. Károly (1711—1740) császár évszámnélküli, ezüst, egy krajczárosa. — Ajándékozta Stumpfoll Ede, ipariskolai tanár.

3. Mária Terézia császárné 1768. huszasa. — Gáspáry Kálmán, gimn. V. osztályu tanuló adománya.

4. Egy 1796. évi, előausztriai, ezüst VI krajczáros. — Beküldötte dr. Keszler Károly.

5. Egy vallási réz medaillon. — Előalapján egy feszületes kereszt Körirata: Christi Sangvis. — Hátlapján a keresztenfüggő Üdvözitő szivét egy lovas lándzsával átszurja. Körirata: Im Weingarten. — Adományozta Káplár Mihály, temesvár-belvárosi hitoktató.

IV. Németországi pénzek:

1. Hessendarmstadti Frigyes, bibornok és boroszlói püspök 1680. évi, kis, ezüst pénze. — Adta Boleszny Antal, orsovai plebános.

2. Egy hamburgi, 1855. ezüst, I. Dreilling. — Weisz Feodor. gimn. VI. o. t. adománya.

3. III. Frigyes, (1688—1711), brandenburgi, nagy választó fejedelem 1697. évi, kis, ezüst pénze. — Ajándékozta Stumpfoll Ede, ipariskolai tanár.

4. Lajos bajor király 1828. parányi, ezüst Landmünzéje. — Rakits János, kegyesrendi kispap küldeménye.

5. Egy 1874. évi, németországi, 2 fillér. — Heinrich Árpád, gimn. IV. o.t. ajándéka.

C) A könyvtár.

Ennek részére beküldettek:

1. A temesvári kereskedelemi és iparkamara jelentése sat. az 1882. évben. — Temesvárott, 1884. — Nyomatott Magyar testvérek könyvnyomdájában. A temesvári kereskedelmi és iparkamara küldeménye.

2. Emlékkönyv a délmagyarországi természettudományi társulat tiz éves fenállásának ünnepélye alkalmából. — A természettudományi füzetek VIII. kötetének 1. füzete. — Szerkeszti Dorogi Ignácz, társulati titkár. — Egy könyomatu táblával. — Temesvár. Kiadja a délmagy. orsz. term. tud. társulat. 1884. — Beküldötte a kiadó társulat.

3. Temesvármegye emléke. — Alapitá Bárány Ágoston. — Nagy-Becskereken, Pleitz Pál betüivel. 1848. — Iványi István, szabadkai, gimn. tanár ajándéka.

4. Havi füzetek. — Második évi folyam 1–3. sz. — Német szellem. Irta Bolanden Konrád. Közli Dvorzsák János, Budapest, II. Donáti-utcza 3. — Ára 2 frt. — Budapest, 1884. A „Hunyadi Mátyás“ intézet nyomása. — A szerző adománya.

5. Schamistismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini 1883. = Adta a szerkesztő, Dörner János, püspöki jegyző.

6. A vasmegyei régészeti-egylet évi jelentése. MDCCCLXXX. — Szerkeszté Rezsőfy György, prém. főgimn. ny. r. tanár. egyl. titkár. — VIII. évfolyam. — Szombathely. Bertalanffy könyvnyomdája. 1879.

7. Ugyanazon egylet 1880. évi jelentése.

8. Ugyanannak 1881. jelentése.

9. Ugyanazon egylet 1882–3-dik évi jelentése. — Beküldötte a vasmegyei, régészeti egylet.

Ezekben vagyok bátor mai jelentésemet a tisztelt választmány figyelmébe ajánlani.

* * *

A főtitkár jelentésnek az ülés részéről történt helyeslő tudomásul vétele után:

Odor Samu pénztáros tüntette fel az előbbi czég alatti társulatnak, — az egybeolvadt két egyesület pénzei közelebb fogván összesittetni, — vagyoni állapotát, mely szerint 4249 fr. 80 kr. tartaléktőkén kivül 136 fr. és 24 krnyi összeg áll a folyó kiadások fedezésére rendelkezésül.

Örvendetes tudomásul vétetik.

* * *

Ezután Stanesa Gyula főreáliskolai tanár olvasta fel ezen czimü tanulmányát: „Dáczia régi szokásai és mitologiai szobrai“.

Az előadó értekezésében kiterjeszkedik vala Dáczia polgári kormányzatára. A dákoknál a születés körül szokásos ünnepélyekre, a gétákra, a dák násznnepélyekre, a Decebal palotája előtt, — Szarmiszegetuzának Trajáni általi elfoglalásakor, — állott szoborcsoportozatra, a Várhelyen kiásott és Priamoszt meg Akhilleszt ábrázoló padozatmozaikra; egy másik mozaikra, mely a Páris által odaitélt almának mitoszát jelképezi, végre a Tordán talált és *AIIIΣ* feliratu, dombormüves bikaalak fejtegetésére.

Szerző rövid, de érdekes felolvasása köztetszéssel találkozván, azt valamelyik füzetünkben közölni fogjuk.

* * *

A gyülés továbbá jegyzőkönyvi köszönetet szavazott mindazoknak, a kik a társulat muzeumát adományaikkal gyarapitották, névleg: Boleszny

Antal, Dörner János, Dvorzsák János, Iványi István, Káplár Mihály, Keszler Károly, Mály István, Pontelly István, Stancsich Árpád, Steiner Ferencz, Stumpfoll Ede és Szilvássy Sándor uraknak; nemkülönben Bezuk István, Gáspáry Kálmán, Haager József, Heinrich Árpád és Géza, Szida Zsigmond és Weisz Feodor gimnáziumi tanulóknak.

Végül Nagy György kir. tanácsos és állami jószágigazgató, egyhangulag az egyesület tagjává választatván:

az ülést, tárgysorozata kimerültével, az elnök berekesztette.

Temesvárott, 1885. jan. 28.

Pontelly István.

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat rendes havi választmányi ülése, 1885. évi, február 26-án.

Elnök: Ormós Zsigmond, főispán.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Pontelly István, főtitkár; Odor Samu, pénztáros; Déschán Akhil; Folly Emil; Horváth Pius; Jakabffy Pál, Korbonics János, dr. Lőwy Mór, Marx Antal urak, ugy gimnáziumi ifjak; mint vendég: Szmida Lajos, a Temes-Bega-vizszabályazási társulat számfejtője.

Elnök a gyülést megnyitván:

Pontelly István felolvassa az iménti, januári jegyzőkönyvet, melynek hitelesitése után:

ugyanő a következő havi jelentését terjeszti elő:

Tisztelt választmány:

Társulatunkban figyelemre méltó eseményként, van szerencsém konstatálnom Varjassy Árpád titkárunk, és a temesvári ipariskola igazgatójának, az aradi tanfelügyelőségre ideiglenesen történt kinevezését. Varjassy tanfelügyelői uj hatásköre elfoglalásával, a titkárság megüresedett tisztsége fölötti rendelkezés provinciája az egyesületre visszaszállván, annak feladatai közé tartozik, hogy ama hivatal további sorsa felett, legjobb belátása szerint, intézkedjék.

Varjassy Árpád öt évig volt társulatunk titkára. S ezen lusztrum alatt a hivatalos rajonjába tartozott feladatoknak mindig pontosan megfelelni igyekezett.

Működésének sulypontja azonban az általa igazgatott ipariskolára esik, melyet minden izében magyarrá tett; mint ahol a temesvári iparos osztály ifju nemzedékét minden tekintetben hazafias szellemben nevelte és nemzeti nyelven oktatta.

A magyar nyelv terjesztése körüli többi érdemeit fényes betükkel fogja bizonyára feljegyezni, egyebek között, a temesvári „magyar szin-

gyámolitó-egyesület", melynek jegyzői tisztségét, évek során keresztül, lankadatlan tevékenységgel töltötte be.

Társulatunk elismerését ő, muzeumunknak több rendbeli műtárgyak gazdagitásával is, kiérdemelvén azt hiszem, hogy legjobb kivánatainkkal kisérhetjük és buzdithatjuk őt rendeltetése uj pályafutására!

Ezek után, tisztelt választmány, áttérek tulajdonképi feladatomra: t. i. azon mű- és egyéb adománytárgyak bemutatására, mikkel mindenekelőtt gyarapodik:

A) Régiségi és ujabb műtárgyaink tára:

Ilyenek:

1. Több ujabb lelettárgy a ződii, vagyis schöndorfi nyugati kettős körsánczczal keritett, török földerődből, mely miként már a mult ülésen hangsulyozni szerencsés voltam, a Maros bal partjának egy, az egész vidéket, még Arad felé is messze dominálo, kimagasló pontján épült. Ennek török eredetét elvitázhatatlanul igazolják:

a) Négy darab félgömbölyü, rosszul égetett tetőcserép-tégla, milyeneket a törökök házaik fedezésére ma is használnak és a multban szintén használtak.

b) Egy hajdani grafit edénynek, talán korsónak. öt cm. széles, három cserépdarabja.

c) Öt darab fazéknak vagy korsónak ugyanannyi fenéktörekedéke.

d) Egy kőedénynek egy — és

e) két szintén meghatározhatatlan edénynek két karimarészlete. — Helyszini szemléje alkalmával összeszedte Pontelly István.

2. Egy 52 cm. hosszu, kovás pisztoly. — Kerschek Gyula helybeli vasárus és városi képviselő ajándéka.

3. Egy rigó fészek, nevezetes arról, hogy fenekét a fészkét rakó madár a „Landbote" heti lap összenyirbált valamely példánya darabkáiból rakta; ugyanis a fészek külső fenekéhez tapadt legalsó ujságszeletkén a laptulajdonos dr. Josef Gross neve, a többi felhasznált szeleteken, a lap szövegének más kisebb részletei olvashatók. — Varjasi kertjökben találta és behozta Ehling János, IV. évi teologus.

4. Egy török lópatkó, benne három patkószeggel. — A vadászerdei szántóföldeken, az Atkáry-Tornóczy-féle bérletterületen találván, beszolgáltatta Fernbach József, gimn. VII. o. t.

B) A pénz- és bankógyüjtemény.

I. Római pénzek:

1. Egy Imp. Gordianus Pius Fel. Aug. előlapköriratu réz pénz; az áreán a császár (238—244) sugárkoszorus feje. — Hátlapján egy balra nézö női démon, jobbjával egy bikára; bal kezével egy oroszlánra mutat.

Körirata: P. M. S. Col. Vim. — Alant: AN. IIII. — Adta Boleszny Antal, orsovai plébános.

2. Egy Urbs Roma köriratu réz pénz; mezőnyén a világváros balra fordult, taréjsisakos géniusza. — Hátlapján a Romulust és Remust szoptató farkas. — Sziglája: S. M. K. *Γ*. — Ajándékozta Rechner Dávid, volt gimn. VIII. o. t.

3. Fl. Cl. Constantinus II. Junior (335—340) egy réz pénze. — Előlapján a még csak czézár kettős gyöngykoszorus, jobbra tekintő feje; és Constantinus Jun. Nob. C. körirat. — Hátlapján egy kapus várfal, a teteje felett vizszintes sorban lebegő, három csillag. Körirata: Providentiae Caess., melylyel itt találkozunk először. — Sziglája: S. M. R. *Δ*. — Boleszny Antal adománya.

4. Fl. Jul. Const. (337—350) egy réz érméje. — Előlapján a császár gyöngykoszorus feje és Constans P. F. Aug. körirat. — Hátlapján egy tropaeum jobb és bal oldalán őrt álló, egy-egy lándzsás katona. A körirat: Gloria Exercitus. — Verési jegye: *Γ*. Sis(ciae). — Társulati pénzen vett érme.

5. Egy D. N. Valens P. F. Aug. (364—378) előlapköriratu, réz érme; a mezőnyön a császár jobbra néző, kettős gyöngykoszorus feje. — A hátlapon egy bal kezében lándzsát tartó katona jobbjával egy, előtte térdelő folyot üstökön ragad. Körirata: Gloria Romanorum. — A verési műhely jegye: B. Sisc. — Társulati pénzen vétetett.

II. Magyar pénzek.

1. I. Lipót (1657—1705) király egy 1703. évi. ezüst polturája. — Lendvai Fanni urhölgy adománya.

2. Egy 1705. réz libertás. — Csapó Géza szolgabiró ajándéka.

3. Mária Terézia 1763. réz polturája. — Adta Heinrich Árpád, gimn. IV. o. t.

4. Egy bronz emlékérme. — Előlapján Temesvár városának ismert czimere. Köriratának külső körsora: * Sz. K. Temesvár. Városa. A'. M. orvosok. 'S. Természetbuvárok. A belsőé: Az 1843. Évi. Aug. 8. Kebelében. Tartott. Gyülekezete Emlékeül. * — Hátlapján jobbra álló nő fején hátrahajtott fátyol; baljában földteke; jobb karját egy oszlopról lehajló tekercses iraton nyugtatja. Az oszlop oldalához kigyós kadúczeus támaszkodik. A nő lábai előtt természettani szerek és könyvek hevernek. Félkörirata: Gazdagitva boldogit. — Sziglája: I. D. BOEHM. F. — Ajándékozta Küchler Ákos, gimn. VIII. o. t.

5. Egy ólom emlékérme. — Az előlapon felséges királyunk lovon ülve. Körirata: A Buda-Pesti Koronázás Emlékeül 1867. — A hátlapon a magyar korona és a czimer között: Éljen a király! A czimerpaizs és az alatta két babérágon keresztbe tett kard és jogar fölött nyugvó koro-

názási alma között: Éljen a haza! feliratok vannak. — Stoján János, gimn. V. o. t. adománya.

III. Osztrák pénzek:

1. I. Lipót 1694. évi, ezüst tizese. — Beküldötte dr. Keszler Károly, sopronyi liczeumi tanár.

2. Ugyanannak egy 1695-iki, ezüst 3 krosa. — Zsadányi pusztájokon találta és behozta Feger István, gimn. VII. o. t.

3. II. Ferencz 1814. évi, ezüst huszasa. — Adta Gáspáry Kálmán, gimn. V. o. t.

4. Egy ólom emlékérme. — Előlapján felséges uralkodó párunk balra tekintő fejalakja. A körirat: F. Joseph I. E. Elisabeth. — Hátlapján a fejedelmi jegyesek czimerpaizsai fölött egy korona; alattuk egy angyal „Am 23 April" feliratu szalagot tart. Ez alatt az áreán kivül egy *. Körirata: Zum Gedächtniss der Vermählungsfeier. — Ajándékozta Rakits János, kegyesrendi kispap.

5. Egy réz Spiel-Marke. Ezen felirat két sorban vizszintesen két cserág között van. — A hátlapon a kétfejü sas. — Hügel János, gimn. V. o. t. hozta Aurélházáról.

IV. Németországi pénzek:

1. I. Frigyes porosz király (1701—1711) elmosódott évszámu és értékü, kis, réz pénze. — Adta Karton Zsigmond, gimn. VII. o. t.

2. I. Ferencz (1740—1764) német király és lotharingi herczeg 1750. évi, In te Domine speravi hátlapköriratu, ezüst huszasa. — Ajándékozta Lukács József, magánzó Makón.

3. Egy heszszen-nagyherczegségi, 1844. 6 kros. — Kelsch János, gimn. III. o. t. adománya.

4. Egy 1865. évi, szász, uj, ezüst garasos = 10 fillér. — Beküldötte dr. Keszler Károly.

5. Egy „Gut für einen Kreuzer" köriratu réz Spielmark. — Maurer Mihály, gimn. IV. o. t. ajándéka.

6. Páris 1814. évi bevétele ezüst emlék-jettona. — Az előlap körirata: Franz I. K. V. Oester: Fr. Wil. III. Koe: V. Preussen * Alexander der I. Kai: V. Russland. A mezőnyön jobbra a körirat által első helyen emlitett uralkodó; balra a másod sorban nevezett fejedelem; és a kettő között, de ezeknél magasabb helyzetben, a harmadik izben emlitett monarkha mellképei láthatók. — Alattok balra apró betükkel Stettner F.; középett nagyobbakkal: Jetton jegyek. — A hátlapon, a többemeletü házak közötti uteán felállitott diadalkapun keresztül Párisba bevonuló, szövetséges, diadalmas hadak. A felső köriratrészlet: Einzug in Paris.

A vizszintes alsó irat: Den 3. Maerz. 1814. — Adományozta Opris Péter, telegraf-igazgatósági titkár.

C) A könyvtár.

Idesorakoznak:

1. Uebersichts Karte aller in Deutschland und den angrenzenden Ländern seit dem Jahre 113 v. Chr. bis 1830 vorgefallenen Schlachten, Belagerungen und Gefechte. — Gezeichnet, gestochen und herausgegeben von R. v. Rothenburg. Art. Premier-Lieutinant a. D. Berlin 1830. — Adományozta dr. Parlagi Márton, nyugdijazott cs. és kir. első osztályu főtörzsorvos és egészségügyi előadó a cs. és kir. temesvári hadparancsnokságnál.

2. A régi Szeged. I. — A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. — Irta Reizner János. — Szeged, 1884. Nyomatott Burger Gusztáv és társánál. — A szerző ajándéka.

3. A felsőmagyarországi muzeum-egylet Első Évkönyve 1872/3-ról. — Az igazgató-választmány megbizásából szerkeszté és közrebocsájtja: Károly Gy. Hugó, prémontrei tanár s egyleti titkár. — Kassa. Nyomatott Werfer Károly, kir. akad. könyvnyomdájában. 1874.

4. Ugyanazon egylet Második Évkönyve. — Kassa. Nyomatott Kosch és Scharf kő- és könyvnyomdájában. 1876.

5. Ugyanannak Harmadik Évkönyve. — Nyomatott ugyanott, ugyanaz által. 1879.

6. Ugyanannak Negyedik Évkönyve. — Kassa. Nyomatott Werfer Károly, akad. könyv- és könyomdájában. 1882.

7. Ugyanannak Ötödik Évkönyve. — Nyomatott ugyanott, ugyanaz által. 1884.

Az utóbbi négy évkönyvet szerkesztette s közrebocsájtja dr. Stöhr Antal, egyl. titkár, prém. főgimn. rendes és k. jogakad. magántanár.

Ez évkönyvek cserében járnak „Értesitő-nkért.

Jelentésemet az előadottakban, a tisztelt választmány becses figyelmébe ajánlom.

* * *

Az előadott jelentés kapcsában az elnök megjegyzi, hogy Varjassy Árpád titkár távoztával, annak megüresedett helyét betölteni nem szükséges egy részt azon okból, mert az ő működése, mint az imént felolvasott jelentés is hangsulyozza vala, inkább más térre szoritkozván, társulatunk körében könnyebben pótolható; más oldalról pedig, minthogy a kivánt három módositással felterjesztett, uj alapszabályaink a miniszteriumtól véglegesen megerősitve leérkezének, az ama szabályokban előirt czikkek szerint kell az uj tisztségek betöltéséről és általában az ujjászervezés teljes végrehajtásáról gondoskodni.

Ez immár csak napok kérdése; mert az elnök a helybenhagyott szabályok alapján fog közgyülést hirdetni, mely egyebek közt kebeléből bizottságot küld ki a végre, hogy az, az alapszabályok értelmében teendő intézkedések: a tisztségek betöltése, a dijazások, a pénztárak egyesitése, a társulat közlönye sat. teendők iránt javaslatokat dolgozzék ki, melyek elfogadása végett uj közgyülés hirdettetvén, a tényleges egybeolvadás rövid idő alatt véghez fog menni.

Az elnök továbbá Varjassy Árpád, lemondott titkárunk érdemeinek kormányi megjutalmazását konstatálván, körünkből való távozása fölötti sajnálatunknak adott kifejezést.

Azonkivül az alapszabályokra nézve még ugyanő megjegyzé, hogy azoknak a sz. kir. Temesvár városa részéről felküldött három példánya közül az egyik a miniszteriumnál; a másik Temesvár városánál lett elhelyezve; a harmadik pedig társulatunknak küldetett meg.

* * *

A tárgysorozat következő pontja szerint Odor Samu egyesületi pénztáros adott kimutatást a jelenleg tán utólszor az előbbi czég alatt külön kezelt pénztárról, kitüntetvén, hogy 4249 frt. és 80 krnyi tőkealapon kivül 72 frt. és 17 kr. költekezési készlet áll a folyó kiadások fedezésére, — rendelkezésül.

* * *

A helyesléssel kisért pénztárosi kimutatást követte nt. Karácsonyi János „A Csanád nemzetség és birtokai Délmagyarországon“ czimü terjedelmes dolgozatából ujabb tizennégy helység, t. i.: Duburdun, Egyházas-Kér, Fejéregyház, Fejesd, Fekete-fa, Fekete-tó, Fel-Szanád, Feyrwh, Fülöpköve, Fülöplaka, Halász, Hódegyház, Hódos és Kalántelek történetének felolvasása.

A jeles tanulmány ezen része is zajos helyesléssel fogadtatván, annak jövő füzetünkben való közlése gyülésileg elhatároztatott.

* * *

Ezután jegyzőkönyvi köszönetet szavazott az ülés muzeumunk megadományozói: Lendvai Fanni urhölgy; ugy Boleszny Antal, Ehling János, dr. Keszler Károly, Kerschek Gyula, Lukács József, Opris Péter, dr. Parlagi Márton, Pontelly István, Rakics János és Reizner János uraknak; nemkülönben Féger István, Fernbach József, Gáspáry Kálmán, Karton Zsigmond, Helsch János, Küchler Ákos, Heinrich Árpád, Hügel János, Maurer Mihály, Rechner Dávid és Stoján Dávid gimnáziumi tanulóknak.

* * *

Végül Zentai Dávid, piskii községorvos, egyhangulag taggá választatván: az ülés, tárgysorozata kimerülvén, elnökileg bezáratott.

Temesvárott, 1884. febr. 26.

Pontelly István.

Márcziusban ülés nem tartatott.

EGYVELEG.

— **Bonnáz Sándor,** csanádi püspök ur ő ekszczellenczziája, mint a „Délmagyarországi Lapok"-ban olvassuk, egy ujabb ténynyel szaporitotta azon tetteinek sorát, melyek nemcsak a csanádi püspökség történetében, de városunk, s egész Délmagyarország közmüvelődési és nemzeti fejlődése tekintetében is arany betükkel érdemelnek megörökitést s kormányzatának idejét mindenkorra emlékeztessé teszik; a fenkölt szellemü főpap ugyanis Temesvár sz. kir. városának 1000 forintnyi összeget küldött azon kijelentéssel, hogy hasonló nagyságu összeget egyelőre még további két évre biztosit s ohajtja, hogy ezen adománya a nemzeti szellemben való haladás és müvelődés előmozditására fordittassék. A kitünő egyházfőnek eme magasztos tette hódoló elismerését és mély háláját kell hogy felköltse mindazoknak, kik városunk magyar szellemben való haladását és fejlődését szivökön viselik.

— **„Száz politikai és történeti levél Horvátországról."** Irta Pesty Frigyes a magyar tud. akademia rendes tagja. Az olvasó közönség a szerzőt évtizedek óta mint egyik első rangu történetbuvárt, mint egyik legszorgalmasabb történet- és közjogi irót ismeri; a ki hazánk multjának számtalan homályos helyeit földeritette. A fenebbi munkával némileg uj térre lép, a mennyiben legbonyolodottabb közjogi viszonyainkat erős politikai hangulattal fejtegeti. Kiindulási pontja a horvát kérdés, a melyre nézve az ő tanai lényegileg elütnek az eddigi tradiczionális felfogástól, de melyekről könnyen azt lehet jósolni, hogy a magyar közjog előadását meg fogják változtatni. A száz levél, a politikai események fonalán, a mint ezek az 1882. év végén feltüntek, az olvasót az utolsó napok történetéig elkiséri, mindig az eseményeket magyarázván, mindig azokat a magyar közjog szempontjából birálván, mindig politikánk hibáit kimutatván. Majd a megvesztegethetetlen itéletü történetiró beszél belőlük, ki tudománya tárházájában otthonos; majd a szatira ostorát suhintja a szerző, ki nem ismer más tekintélyt, mint azt, mely a haza iránt szerzett érdemekből fölvirágzott. A kik közügyekkel foglalkoznak, ezt a munkát alig fogják nélkülözhetni. A magyar nemzetnek Fiuméra való joga, a Dráván túl jogtalanul keletkezett tartományok, az azokra ruházott elnevezések hibás volta, idegen czimerek bitorlása, a kapcsolt részek földrajzi fekvése, a magyar koronaországok fogalma, a Drávántúliak képviseleti módja a magyar országgyülésen, a magyar állam egysége, a zágrábi tartományi gyülések keletkezése, a statutárius jog fogalma, a horvát kincstár, a zágrábi püspökség jószágai, a horvát főváros történeti alakulása, a fehér lap, mint a történeti jogfolytonosság megszakitója, Magyarország területének meghatározása a történethamisitók ellenében, a politikai pártok és programmjaik birálata, stb. stb. mindannyi oly tárgy, mely minden gondolkozó figyelmét leköti, annál is inkább, mint-

hogy szigoru tudományos alaposság mellett, az előadási stílus is e levelek nagy előnyére válik, és azokat maradandó becsüekké teszi. Csak általános ohajtásnak felelnek meg, midőn ezen leveleket, melyek hirlapi megjelenésök alkalmával oly nagy feltünést keltettek, most ujabbakkal is bővitve, könyv alakban tartják fenn a magyar irodalomban. — A munka 20—25 ives 8-ad rétü diszesen kiállitott kötetben fog f. évi májushó elején megjelenni. Előfizetési ára 2 frt, bolti ára a munka megjelenése után 3 frt. Gyüjtőknek 6 példányra 1 tiszteletpéldánynyal szolgálnak a kiadók. A megrendelésekre nézve bár ez áll: Budapest, 1885. február elején. Akademiai könyvkereskedés (Knoll Károly és társa) a m. tud. akademia épületében; mégis azt hisszük, hogy az előfizetések május elsejéig még mindig teljesithetők.

— **Ormós Zsigmond,** főispánt az 1848/49-iki szabadságharcz honvédeinek Budapesten alakult betegsegélyző- és temetkezési egylete hazafias érdemeire, a jótékonyczélu intézvények iránti kegyeletére és főként a méltán nagy emlékre méltó régi honvédség iránt mindenkor táplált és sokszor fényesen beigazolt figyelmére való tekintettel, tiszteletbeli tagjának választotta, s az erről szóló diszokmányt neki megküldötte. — Utólagosan regisztráljuk egyuttal, hogy mind Ormós Zsigmond főispánunk, mind Gemml József csanád-egyházmegyei apát-kanonok, a vörös kereszt-egyesület ügyében tett fáradozásaikért, királynéi, irásbeli elismerésben részesültek.

— **Die Werschetzer Gegend im Alterthume.** Historisch-archäologische Skizze von Felix Milleker. Werschetz, 1885. Druck von J. E. Kirchner's Wittwe. — Ez a czime az imént megjelent és 34 8-ad lapra terjedő érdekes müvecskének, melyben azonban a szépfalui, ellyősi (Allios) máslaki török figyelő körsánezok és a szent-andrási kettős körkörös sánezu földvár indolatlanul vannak az ősztelepek közé sorozva. Egyébiránt ajáljuk a füzetet olvasóink figyelmébe! — Ára?

— **A temesvár-gyárvárosi magyar társaskörhöz,** mely mult évi közgyülése alkalmával disztaggá választotta Pesty Frigyes, jeles tudósunkat, ettől a következő tartalmu levél érkezett:

„Kedves meglepetésemül szolgált, midőn e hó közepén azt az értesülést vettem, hogy azon egyesületek egyike, melyek csak nemrég megalakulván, Temesvár társas életét diszitik, és annak fontos tényezői: értem, hogy a nagyon tisztelt gyárvárosi ‚Társaskör' engem tiszteletbeli tagjául választott meg. E megtisztelő választást, mint magától értetik, nemcsak legnagyobb örömmel elfogadom, hanem azért szivem mélyéből legőszintébb köszönetemet is kifejezem. Teszem azt nemcsak azért, mert minden, még a legkisebb jóindulatu megemlékezés, melyre engem szülővárosomban érdemesitenek, kimondhatatlanul jól esik szivemnek, mely e dicskoszoruzta városkoz oly áhitattal ragaszkodik; — hanem azért is, mert letünni látom azt a szomoru kort, a melyben Temesvár csaknem idegen volt a hazában, a melyben az édes anya, a haza, nem értette saját gyermekét; nem értette, mert idegen eszmék szolgálatában állott. Természetelleni volt az a kor, azért utólérte azt méltó sorsa. Csak, mint valamely nehéz álomra emlékezünk reá, és legyen ugy: nyoma se maradjon több, mint marad egy álom után. És most örömmel széttekintvén, látom a törekvést, hogy a hazának fiai, kik olykor félreértették egymást, egymáshoz közeledjenek: mindinkább terjed a meggyőződés,

hogy a hazaszeretet, minden erénynek szülője, nemesiti az embert; ez ad mindenkinek erélyt, még a magánélet, és az anyagi létért való küzdelmeiben is kitartásra; ez nyujt eszményibb irányt tevékenységünknek. Ha van még tér, a melyet a haza érdekében el kell foglalni, — pedig van, — azt a magyar nyelv terjesztésével kell elérni. Sokáig kell még buzgólkodnunk, mig a magyar nyelv részére előbb még csak visszafoglaljuk azt, a mit mostoha körülmények, háboruk pusztitásai és saját hagyagságunk következtében elvesztettünk. Állásunk, törekvésünk tehát jogos, sőt a haza érdekében üdvös. A temesvár-gyárvárosi társaskör igen helyesen fogta fel, hogy ez irányban a társas életben kell működni. A hová a törvényhozás nem fér, a hol a parancs sokszor csak visszahatást szül, a hol az iskola csak későn érleli az eredményeket, — ott a társas élet vállalja fel a nemzeti nyelv terjesztését és igy napról-napra több oszlopokat emel a haza szilárditására. Üdvözlöm a társaskört e terén, és kivánom, hogy mélyen tisztelt tagjai feladatuk fontosságáról mélyen legyenek áthatva. Meggyőződésök bensőségétől függ a siker; — a siker által pedig érdemesekké válnak a nemzet hálájára. Mint szerény közvitéz, a tisztelt ‚Kör' működését támogatni mindenkor örömmel kész, lékötelezett, hálás tagja. Budapesten, 1884. máj. 26-án, Pesty Frigyes s. k."

— **Magyarosodunk.** Az 1884. év második felében a következő délmagyarországi lakosok változtattak meg vezetékneveiket belügyminiszteri engedélylyel: Eck János nákófalvai kataszteri segédbiztos „Sarkadi"-ra; Kohn Sándor billéti kereskedősegéd „Katoná"-ra; Kutsera Mária lugosi varrónő „Benkő"-re; Lőwy Miklós megyei aljegyző Temesvárott „Lendvai"-ra; Stanisavlyevics Demeter lugosi illetőségü ügynök „Lugosi"-ra; Pinkusz Ernő lugosi törvendszéki irnok „Pető"-re; Pollák János zsombolyai kereskedő „Pataki"-ra; Pinelles Samu temesvári ódondász „Aranyosi"-ra; Fischof Mihály temesvári póstatiszt „Tibor"-ra; Goldberger Armin nagybecskereki lakos „Erős"-re; és Grün Lajos perjámosi illetőségü honvédtizedes „Baróti"-ra.

— **A temesvári műipar** valóban méltóan lesz képviselve a budapesti országos kiállitáson; mert az ipar minden ágából egy-egy remeke lesz odafönn a temesvári iparnak. Mühle Vilmos páratlan szépségü virágai, Kossák gyönyörü fényképei, Tedeschi nagyszerü gőzmozdonya, a Magyar testvérek nyomdai terméke, Weifert József remek iróasztala. Iritz márványlapja, Knirsch jeles fényképei, Hromadka József és fia páratlan készitésü egyházi, hangverseny- és teremorgonái. Tillschneider pompás szijgyártói tárgyai, Piffel bádogos nagyszerü manzart ablaka, Klein Dávid műszerkezetü és sok ujitást tartalmazó takarék-tüzhelye sat. bizonyára méltó feltünést fognak kelteni a kiállitáson.

— **Torontálmegye** közönsége még a mult évben elhatározta, hogy feledhetetlen emlékü levéltárnoka, táblabirája és alispánja, néhai debreczeni Bárány Ágostonnak, a magyar tudományos akadémia levelező tagjának és Délmagyarország uttörő magyar történetirójának emlékét megörökitendő, az őseihez megtért nagy férfiunak arczképét a megye gyülési termében elhelyezve, emléktáblákkal jelölendi a házat, melyben az Istenben boldogult munkálkodott és a sirt, melyben örök álmát aluszsza. Ennek folytán ezen ünnepélyességek a folyó évi rendes tavaszi közgyülés első napján tartatván meg, ahoz Torontálmegye alispánja a szomszéd törvényhatóságokat vendégszerető magyar barátsággal meghivta.

— **Uj magyar nemes.** Ő cs. és apostoli királyi Felsége e hó 17-én kelt legfelső elhatározásával dr. Bécsi Gedeon, a temesvári városi közkórház igazgató-főorvosának, valamint törvényes utódainak, a közügyek és kiválólag a közegészségügy terén tett hasznos szolgálatai által szerzett érdemei elismeréséül, a magyar nemességet a „paráczi“ előnévvel díjmentesen legkegyelmesebben adományozni méltóztatott. — Ezen igazán megérdemelt legfelsőbb kitüntetés nagy örömet keltett városszerte. Dr. Bécsi Gedeon évek hosszu során át oly kitünő szakértelemmel vezeti korházunkat és annyi érdemet szerzett vidékünk közegészségügyének emelése körül, hogy neve országos hirrel bir és szaktekintély orvosi körökben nemcsak nálunk, hanem messze e város falain kivül is. Soká éljen az uj magyar nemes ugy is, mint társulatunk tagja!

— **Pulszky** Károly, az iménti január 27. képviselőházi beszédében, a vidéki muzeumokról mondá: „Figyelmeztetni akarom a t. minisztér urat egy tényre, a mely most egyáltalában nincs még napirendre véve, és ez a vidéki muzeumokkal való kontaktus helyreállitása és kifejlesztése. Kétségtelen, hogy a vidéki muzeumok a vidéki lokális kulturmozgalmak központjait képezik. Ugy a délmagyarországi, mint a hunyadmegyei egyesület, nemcsak ilyen tekintetben, de nemzetiségi tekintetben is, igen fontos szolgálatot tesznek; azonban teljesen önálló társaságok által alapittattak s tartatnak fenn és a nemzeti muzeummal, illetőleg a vallás- és közoktatási miniszteriummal semmi egyéb összeköttetésben nem állanak, mint a mennyiben gyüjteményeik a csaknem illuzórius főfelügyeleti jog gyakorlása alá esnek.

Hogy ezen vidéki egyesületeknek gyüjteményeit lehet szaporitani, hogy azoknak fejlesztése és erősbitése elérhető az által, hogy egy oly erős intézettel, mint a muzeummal szoros kapcsolatba hozatnak a nélkül, hogy ez lényeges pénzbeli áldozatot követelhetne, hogy a csereviszonynak szabályozása ezek közt és a nemzeti muzeum közt, ugy ezen egyesületeknek hasznára válnék, mint a magyar nemzeti muzeum gyüjteményeinek kiegészitésére vezetne, ugy hiszem, önök előtt nem lesz kétséges, a kik ezen kérdéssel behatólag foglalkoznak.

Kérem a miniszter urat, hogy ennek folytán erre is terjeszsze ki figyelmét és a javaslatokat, melyeket a vidéki muzeumok netán erre nézve tennének, vegye figyelembe“. — Ide vonatkozólag csak azt jegyezzük meg egyelőre, hogy kár volt már a „Műemlékek fentartásáról“ szóló törvény alkotásakor a vidéki muzeumokat teljesen ignorálni!

— **Fábián-ünnep Aradon.** Az aradi Kölcsey-egyesület választmánya elhatározta, hogy Fábián Gábor aradi lakóházát nagy ünnepélyesség mellett emléktáblával jelöli meg. Az ünnepély május 31-én tartatik meg, Tabajdy Károly főispán tartja a megnyitó beszédet, Jancsó Benedek pedig az emlékbeszédet stb. Az emléktáblát csiszolt mauthauseni gránitból készitik, s ezt a feliratot vésik rá: „Itt lakott a jeles iró és műfordító **Fábián** Gábor, (1795—1877.) Emlékének a **Kölcsey**-egyesület 1885.“

— **Plébániák czentennáriuma.** Ez évben lesz 100 esztendeje, hogy Csóka, Gyertyámos, Moravicza, Niczkyfalva, Orczyfalva, Kis-Ősz és Szt.-András községekben római katholikus plébániák állittattak fel. Kis-Becskereken 1785-ben ugyan szintén külön plébánosi állás lett engedélyezve; de az első plébános tényleg csak az 1786-dik évben foglalta el állását.

— **Pesty Frigyes tudósainkhoz:** „Ki van mondva a jelentőséges szó: Elvész az a nemzet, mely tudomány nélkül való. A ti hivatástok az igazat, a valót felismerni és kihirdetni. Az igazság megvan és megvolt mindig, még ha a tudós fel nem fedezi is; rá nézve csak egy dicsőség létezhetik, a valónak felismerése és kihirdetése. És az utóbbiban fekszik az öntudatos czél is

Ne legyetek az az Archimedes, ki, midőn a római katonák Szirakuzba benyomultak, czirkulusai közt az ellenség által levágatta magát; hanem azon Archimedes, kiről évezredek fentarták a hirt, hogy az ellenség hajóit felgyujtá. Azok nem a valódi tudósok, kik az életet nem ismerik és kik az élet elől elzárkóznak, mint a történetiró Varillasz, ki azzal még dicsekedett is, hogy 30 esztendő óta nem étkezett házán kivül.

Nem tudunk lelkesedni az oly tudós pedánsokon, mint a német Budäus, ki midőn neki azt jelentették, hogy tüz támadt a házban, szemét fel sem vevén a könyvről, azt felelte cselédjének: csak mondjátok ezt feleségemnek.

A tudósok első sorban saját nemzetöknek irnak; azt felvilágositani, azt nemesiteni szent feladatuk. A világpolgárság még csak ezután következik; és ha nincs szeme, nincs érzéke a tudósnak saját nemzetének joga és szabadsága iránt, csak nyomorék tagja lehet az emberiségnek is.

Ha ég a ház, ha az ellenség döngeti a kaput, avagy alattomosan aláássa létünk biztos várát, ti nem mondhatjátok: üzenjétek azt feleségemnek; mert a nemzet a ti éberségtekre, a ti hozzájárulástokra is számit.

Az nem lehet, hogy ti ne lássátok a nemzetet fenyegető bajt, a nagy királyaink öröksége ellen intézett támadásokat. A geologiai képletek tanulmányozása, az erőműtan törvényei, a vegytan korokat átalakitó hatalma, a törvényekben beszélő mult nemzedékek igazságszolgáltatása, a régi dicsőséget és régi gyászt feljegyző Klio társasága, a nemzetgazdaság problémái, a nyelvek szabályainak kutatása nem egészen veheti igénybe szivetek. Kell, hogy ott első helye legyen a hazafiság oltárának.

Zágrábban nagy számmal vannak a Demoszthenesek. Halgassatok oda, hogy tapsolnak nekik. Midőn a régi jó Demoszthenes egy beszédjét az athéni nép élénken megtapsolta, a nagy szónok meghökkenve kérdezte környezetétől: „tán valami nagy ostobaságot mondtam?“ A zágrábi Demoszthenesek jobban becsülik meg hallgatóikat, és tapsaikból azt következtetik, hogy ők óriási — bölcseséget mondtak.

Ki mondaná még, hogy minden, a mi van, — észszerü?

Ha a dolog nem volna oly igen komoly, azt mondanók: Give thee fool his title, and let him go! (azaz: add meg a bolondnak az őt illető czimet, és hadd menjen)!

Eötvös József és más rokon szellemi nagyjaink arra tanitottak bennünket, hogy csak miveltségi fölényünk biztositja a magyar nemzet hatalmát ez országban. Vajjon igaz-e e szép mondat? Látván, mennyire tért veszit a magyar nemzetiség kevésbbé mivelt népfajok irányában; látván, hogy ez utóbbiak mily kevéssé rájongnak azon öntudatért, hogy keleten a kulturát fentartó állam tagjai lehetnek; látván, hogy minden képzelt jogukat csak a szám arányából meritik, — bizony voltak oly gyenge pillanataim, midőn az idézett tétel valóságában helyezett meggyőződésem ingadozni kezdett.

Szent Lajos franczia király 1248. évben Aigues-Mortes hires tengeri

révben szállt hajóra, mely rév most egy órányira fekszik a tengerparttól. Velencze mindig lejebb száll a tengerbe, és azért kövezetét mindig feltöltik. Zára mellett a legszebb mozaiktáblák a viz vonala alatt fekszenek, és Bragnitza sziget déli csucsánál csendes tenger idején a kőszarkofágok egész sorát lehet látni vizszin alatt. A tenger elhóditotta a szárazföldet. Kis-Ázsia egész partja Tirustól kezdve Alekszandriáig a rómaiak ideje óta lassankint a tengerbe sülyed.

Ez legyen sorsa a magyar nemzetnek az idegen elemek tengerében? Nem hiszszük és nem akarjuk hinni. Vannak a szárazföld emelkedésének is példái, és ezen esetekben a tenger hullámai veszitették eddigi birodalmukat.

Meg fogjuk védeni hazánkat az idegen áramlat ellen, mikép a hollandusok védik hazájukat a tenger ellen, munkával. De sikerre csak akkor számolhatunk, ha mindenki férfiasan megteszi kötelességét.

Nyissátok ki tehát szellemi tárházaitokat, tudósok! hadd vigye el a nép kincseiteket; ti azért nem lesztek szegényebbek. Olyanok vagytok, mint az égő láng: ezerek, milliomok gyujthatják meg lámpáikat lángotoknál, — a ti lángotok azért nem fogy, kevésbbé nem világit, sőt inkább végtelenig sokszorozza üdvös tulajdonságait.

Ti adtok szellemi fegyvert a nemzet kezébe, ti teszitek azt munkaképessé, tinektek kell azt magasra emelni vetélytársaink fölébe.

De, hogy feladástok meg ne hiusuljon, érintkeznetek kell az élettel, fogékonyságot kell tanusitani a nemzet nagyléteért és jövőjeért.

Közjogunk utai Horvátország felé elgyepesedtek, — kormányférfiaink hibájából. Ti azonban ne veszitsétek el a nyomot, a melynek kell a nemzetet boldogságára vezetni.

A szellem gyujt még a távolban is, miként Archimedes tükrei a római hajókat gyujtották fel. Az legyen munkásságtok kriterionja: vajjon hasznos-e az a nemzetre nézve? Neveli-e szellemi erőnket?

A ki erre kielégitő választ nem nyer, az ugy is idő előtt meghalt a halhatatlanságon".

— **Petőfi román nyelven.** Opris Péter temesvári telegraf-igazgatósági titkár és ismert román publiczista a „Viitoriul" budapesti hazafias irányu román lapnak szépirodalmi részében megható lelkesedéssel irt és mély tanulmányról tanuskodó czikksorozatot közöl Petőfi Sándor életéről és müveiről. Ha az adatok összeszedése is nagy szorgalomra mutat, kiválóbb értéket kölcsönöz a műnek az, hogy nem szoritkozik a tények száraz elősorolására, hanem mindenütt, a hol csak erre alkalom nyilik, érdekes elmefuttatással történelmi, bölcsészeti és társadalmi eszméket röviden, de találóan fejteget. Némely helyt a lelkesedés is oly megyőzően tör ki, hogy az olvasót észrevétlenül magával ragadja. Ily megható részek különösen azok, hol a világhirü 48-as események történelmi kifejlődéséről néhány nyomatékos vonással megemlékezve, Petőfinek a szabadságot nem élvező, sőt — a mi még rosszabb — a szabadság nem birását nagyrészben nem is érező magyar nemzet dermesztő álmából felébresztése, tevékenységre buzditása és feláldozó hazaszeretetre lelkesitése körül kifejtett tevékenységét, továbbá családi életének boldogságát s azon mély fájdalmat ecseteli, melyet nemzetének mostoha sorsa felett érzett. Mindezen megható részek Petőfi költeményeiből többnyire az eredeti versmértékben leforditott és a szövegbe közbeszött találó helyek idézésével vannak meg-

világitva. Az egész több számra terjedő értekezésen alapgondolatként az vonul át, hogy Petőfi nemcsak a magyar nemzet és haza szabadságáért küzdött, hanem előtte nemzete szabadságával a világszabadság lebegett, mit „Egy gondolat bánt engemet“ czimü költeményében határozottan ki is fejezett. Különösen jellemző az értekezésnek végpontja, mely igy hangzik! „És mi románok is kérjük az egek urát, hogy a mi szivünkbe is csepegtessen oly tiszta, önzetlen és feláldozó szeretetet családunk, nemzetünk és hazánk iránt, mint a minő Petőfi kebelét emelte“. Az értekezést követi Petőfi öt kiválóbb és jellemzőbb költeményének az eredeti alakban igen sikerült fordítása. Petőfiről román nyelven ez a legterjedelmesebb és legtalálóbb közlemény. Üdvözöljük szerzőjét!

— **Hertelendi és Vindornya-Laki Hertelendy Gyula temetése Bocsáron.** Ki a közügyek terén, irja a „Kikindai Közlöny“, annyiak érdekében fáradozott lankadni nem tudó buzgalommal, hogy mennyire vivta ki az elismerést, tiszteletet és szeretet, megható tanuságot tőn arról a bocsári kastélyban f. é. februárhó 1-én a megyénk minden részéből összegyült gyászoló közönség, mely a boldogultnak a végtisztességet megadva, ismét felemelő példát mutatott arra nézve, hogy nem hal meg az, ki az önzés szük korlátait megvetve, a közügyért, a nép és haza javáért szentelte munkabiró férfikora napjait! Már a temetés előtti napon együtt volt a gyászoló rokonság, köztük Hertelendy József főispán és családja. A temetés napjának délelőttjén a fogatok csaknem szakadatlan sorban követték egymást városunkból és városunkon keresztül, mig a megye központjából és déli részéről a franyovai állomásról indult a fogatok nagyszáma. Ott láttuk a megye közigazgatási bizottságának küldöttségét — Tallián Béla alispán rokonának, báró Duka Emilnek temetésén lévén távol — Rónay Jenő főjegyző vezetése alatt. Köztük: Steinbach Antal, Belicska Béni, Tallián Emil, Izekutz Antal, Dellimanich Imre, Lauka Gusztáv és sokan mások. Különösen ki kell emelnünk, hogy a megyei gazdasági egyesület tagjai igen nagy számmal jelentek meg, köztük gróf Csekonics Endre, hg. Thurn Taxis Egon, Vincehidy Izidor és sokan mások. Budapestről Gödl Károly a b.-kom.lósi kerület országgyülési képviselője; Niamessny Gyula nejével Temesvárról. A 13-dik huszárezred tisztjei ezredesök vezetése alatt. A vidéki róm. kath. és g. kel. papság, egyéb küldöttek, számtalan családok és egyesek, kiket a kegyelet szent tartozása a boldogult ravatalához vezetett. Küldöttségek és egyesek siettek kifejezni fájdalmukat és részvétüket a gyászbaborult özvegy előtt. A gazdasági egyesület küldöttségét gr. Csekonics Endre vezette, ki szivreható szavakkal ecsetelte az egyesület fájdalmát a pótolhatatlan veszteség fölött, mely a boldogult halála által családját, a gazdasági egyesületet és a megyét érte, kifejezve egyszersmind a maga és családja mélyen érzett részvétét is. Számos táviratugyanezen érzelmeknek adott kifejezést. A kastély nagy terme, hol a ravatal fölállitva volt, egy gyászbaborult virágos kertté változott; szebbnél-szebb koszoruk gyönyörü szalagjaikkal úgy vettek körül a koporsót, mint egy virágerdő. E koszorukat mind a sirboltban helyezték el — Midőn a papság megérkezett, megkezdődött az egyházi gyászszertartás, melyet Littahorszky Károly prépost infulában végzett a vidéki papság fényes segédlete mellett. A szertartást követő gyászének után a koporsót a megyei tisztviselők fölváltva vitték a kegyuri házban levő családi sirboltig, a koporsó

előtt vitetvén a nemesi diszjelvények. A sirbolt bejárata előtt a végbeszentelés és ima után, a boldogult átadatott az örök nyugalomnak. A fájdalomtól megtört özvegyet a koporsó után Hertelendy József főispán vezette; a megtört szivü nő fájdalmas zokogás közt vett bucsut attól, kivel annyi boldog évet töltött a bocsári főuri lakban; előtte a gyásztartás után is többen ismételve fejezték ki legmélyebben érzett fájdalmukat.

A boldogult életrajzából a következőket jegyezhetjük föl: Született 1836-ban január 12-én Temesvárott; szülei Hertelendy Miksa és beodrai Karácsonyi Mária. Gimnáziumi tanulmányait és a jogot Pesten végezte; a gazdasági tanulmányokat Magyar-Óvárott; a gazdasági gyakorlatot Hajnik vezetése alatt Czenken a gróf Széchenyiek uradalmában. Alkotmányos életünk hajnalán szolgabiróvá választatott — tisztársaival együtt lemondván, a magánéletbe vonult. A kiegyezés után teljesen a közügyeknek élt s mint megyei bizottsági tag, választmányi elnök, közgazdasági előadó, gazdasági egyesületi alelnök, takarék- és hitelegyesületi elnök, stb. oly buzgó és lankadatlan munkásságot fejtett ki, mely sorvasztó betegségének is egyik forrása volt. Lázas munkásságot fejtett ki a gazdasági egyesület ujjáteremtése és első nagyobb müve a kiállitás körül. De fájdalom! midőn a mult évi deczember 8-án tartott választmányi és közgyülésen megjelent, betegsége aggasztó jelekben mutatkozott rajta. Mindenki részvéttel tekintett reá, látva az erős akaratot a kór első rohamával küzdeni. Ha korábban hallgatott volna némely illetékes tanácsra és déli ég alá megy a zord időt elkerülni és munkásságát egy kis pihenéssel váltani föl, — tán még sokáig lett volna közéletünk oszlopa. De neki a munka, a tevékenység volt eleme, s az segitette emészteni élete lángját. Nyugodjék békében — s szelleme őrködjék megyénk és népe fölött!

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

I. ÉVFOLYAM. 1885. III. FÜZET.

A MAGYARORSZÁGI SZERBEK SZEREPLÉSÉNEK TÖRTÉNETE 1526—1711.

Dudás Gyulától.

— Első közlemény. —

Poliglott állam lakói, milyen Magyarország, a legnagyobb egyértelmü- és egyérzelmüség mellett sem tekinthetők egységes nemzetnek. Nem legalább a történetiró előtt. El kell tudnia választani ennek az ország határain belől élő nemzetiségeket az uralkodó nemzetiségtől; ki kell mutatnia a történet menetén a testvér népek szereplését és részvételét az országos küzdelmekben; szóval azok speciális történetével is kell foglalkoznia, mint oly részszel, mely nélkül a nemzet egyetemes története hiányos maradna. Hazánk történetében a többi közt szintén szerepel egy nemzetiség, mely mint a magyar nemzet kiegészitő része, régi lakója e földnek és régi részese a nemzet által végbevitt cselekvényeknek. Szereplése teljesen egybeolvad az egész nemzettömeg szereplésével, s éppen ezért az ő és a többi magyar-földi politikailag együvé tartozó, testvér népek története nemzeti történetünk kiegészitő részét képezi. E nemzetiség a szerb, melynek két százados életét kivánjuk vázolni, hogy kimutathassuk, mily téren és mennyiben hatolt közre e nemzetiség azon óriási mozgalomban, mely a XVI-ik és XVII-ik század folyamán hazánkban lezajlott; mily téren és mennyiben érvényesitette befolyását: szóval tettei emlékét mennyi hely illeti a hazai történet könyvében.

Szerbia közelsége és a korai egymásra utalás következtében, mely a magyar és a szerb nép történeti fejlődéséből önként következett, igen korán hozta magával azt, hogy egyes szerb családok magyar földre költöztek. II. Béla király szerb nejével már sokan jöttek a magyar földre; a Zsigmond és Lazarevity István közt létrejött egyezség után pedig egész

vidékek települtek át. A Mátyás király alatti harmadik tömeges település által pedig végül számra nézve oly tekintélyessé váltak a szerbek, hogy rájok a törvényhozás is különös gondot fordított. Innen kezdve a mohácsi vészig állandó hivei és támogatói királyainknak, és nemcsak a sorhadban, hanem főleg a dunai hajóhadnál, mint naszádosok, tagadhatatlanul sok és hasznos szolgálatokat tettek.[1])

A hazánkba időnként beköltözött és itt megtelepült néptöredékek között a szerbek igen sajátos szinben tünnek fel. Ők az egyedüli jövevények, kik a magyarság által legkevésbé aszszimiláltattak és akik — legalább legnagyobb részt, — állandóan katonai szolgálatot teljesitettek. És mint ilyenek kétségkivül lekötik figyelmünket, mint a magyar haderőtényező alkatrésze, bár szereplésök eddig kellőleg méltatva és kiemelve történeti irodalmunkban nincsen.

A szerbek szereplése általán véve hadászati levén, már a XVI-ik századot megelőző időben, főleg I. Mátyás korában nagyban látjuk őket szerepelni, s innen kezdve a mohácsi vészig mindinkább emelkedik a bennök rejlő strategiai érték; mignem végre az ország egységének megbomlása után beállott zavarteljes időben a szerbek harczias erélye egészen függetlenül nyilvánul. A következő két század tehát a szerb népnek, mint par excellence harczias elemnek, tekintetbevételére és méltatására nézve legalkalmasabbnak mutatkozik; mert itt nem viszonylagos, hanem egészen abszolute független szereplésöket szemlélhetjük. Eppen azért a XVI-ik és XVII-ik század ezen sajátos jellegénél fogva a legalkalmasabb a magyarországi szerbek felfogásának, jellemének és tényked ésének megitélésére.

I.

A mohácsi ütközet a magyarországi szerbekre nézve egy uj korszak megnyitójává lőn. A szabad kéz, mely II. Lajos király elhunyta s az ország egységes szervezetének felbomlása után egészen szabadon és függetlenül működhetett, csakhamar éreztette tevékenységét. A Brankovicsok családjának kihalta óta a magyarhoni szerbek mily érzékeny veszteséggel viselték a deszpotai méltóság megszüntét, mutatá azon körülmény, hogy amint egészen szabadon lélegzhettek, legott megszületett uj deszpotájok. Czerni Jovánt értjük, ki 1527-ben

[1]) Dr. Szentkláray Jenő: Akadémiai székfoglalója a király-naszádosokról. Az 1884. évi júniushó 17-én tartott osztályülésben.

a semmiből egyszerre nagy hatalomra tesz szert; az alvidéket megszállva tartja; tetszése szerint majd Zápolya, majd I. Ferdinand pártjára áll; mig végre ingadozó politikája őt magát is eltemeti.

Ján czár története az egykoru irók művei nyomán ma már eléggé ismeretes levén,[1]) ez uttal csak azt kell emlitenünk, hogy Czerni Jovánnak 1527-ben a tornyosi pusztán történt megöletése a szerbek további egységes szereplésének nemcsak véget vetett, hanem a Zápolya karjától való félelem és Ferdinand igéretei folytán teljesen két felé oszlottak elannyira, hogy együttes működésben e század folyamán őket nem találjuk többé.

Czerni Jovánnak megöletése és bácskai hadainak elszéledése után a szerbek két pártra oszlottak: s mig egy részök Ferdinand részére állott, addig a Bakity Pál, Radics Bosity és Balaban alatti szerbek Zápolya mellé sorakoztak, kik ettől fogva a királynak állandó hivei s a táborozásokban állandó kisérői valának. De hogy a magyarországi szerbek csak részben valának János király hivei, legjobban mutatá azon körülmény, hogy Lippa és egyéb Temes-vidéki városok a Ferdinand-párti szerbek által voltak megszállva. 1528-ban Török Bálint, Perényi Péter és Mailáth István egy erdélyi haddal indultak Lippa kiostromlására; de a szerbek által hősileg visszaverettek s nagy veszteséggel kényszerültek távozni.[2]) Az u. n. temesi bánság ez idétt a két király között oszlott meg, s mig Zápolya hatalmas embere, a szerb Petrovics Péter, Temesvár grófja, az ott lakó szerbek jó részét biztositá urának; addig Lippa s a Maros- és Tisza-vidéki városok egy része Ferdinandnak hódolt.

János király a pártján levő szerbeken kivül Ferdinand hiveit is hol édesgetés, hol pedig megfélemlités által iparkodott részére nyerni. Hogy a Ferdinand-pártiakat üldözte, példa rá Balintics Stevo „rácz főszemély" esete, ki Lippán elfogatván, Nagy-Váradra vitetett, hol fogságában ölletett meg.[3]) (1532.) Petrovics Péter a temesi szerbeket állandóan megtartá a Zápolya iránti hűségben és még 1540-ben is azt halljuk, hogy 1000 szerbből álló kisérettel

---

[1]) „Századok" 1883. évf. I. füz. „Bács-Bddrogh" 1879. évf. II. füz. és „Szrbszkii Ljetopisz" 1858. évf. II. köt. 1—71. l. Ez utóbbiban Szerémi György „Epistolájá"-nak Czerni Jovánra vonatkozó részei forditásban közöltetnek.

[2]) Veranesics Antal: Összes művei II. 29

[3]) U. o. II. 39.

megy Budára, honnan Mehemed béggel Kalocsához vonult téli szállásra.[1])

A következő évben, midőn II. Szulejman Budát álnokul elfoglalta, s midőn ennek következtében János király özvegye, Izabella, a tiszai részekre költözött, a hűségben megőszült Petrovics ismét Temesvárba ült, és reája bizatott az egész alvidék igazgatása.[2]) Lippa, Lugos, Karansebes és egyéb erődök a Dunáig és a szerb határokig, mind az ő kezébe kerültek,[3]) és kétségkivül azok hűsége is biztositva volt; mert az ottani őrségek jó részét szerbek képezték. Hogy Petrovics tekintélye mily nagy volt a szerbek előtt, és mily mértékben ragaszkodtak ezek hozzá, tanusitja már az a körülmény is, hogy a mindenható Fráter György, János királynak elhunyta után, tehát akkor, amidőn az egész hatalom kezében összpontosult, Petrovicsot sem állása-, sem hatáskörében csak megsérteni sem merte.[4])

A szerbek karjára ha valaha, ugy bizonyára most nagy szükség volt. A török Buda elfoglalása által megmutatá, hogy czélja nem kevesebb az ország teljes meghódoltatásánál; minek következtében Fráter György és János király egyéb hivei a német segélybe helyezték reményöket. A szerbek nagy része Ferdinand-párti volt; nem csoda tehát, hogy a Ferdinand barátságát kereső főpap ez által a szerbeket is részére nyerte. 1542-ben midőn a török hadak ujból fenyegették az országot, Fráter különösen utalva volt az alvidéki szerbek segélyére, főleg Becse, Becskerek, Makó, Csanád stb. várak megerősitésénél.[5])

Érdekes világot vet az ezenkori viszonyokra azon levélváltás, mely Ferdinand király és a főpap között ez idétt folyt. Láthatni abból, hogy a király mennyire iparkodott a szerbeket, mint ismert jó katonákat, szolgálatába fogadni. Igy a többi közt 1543. április 4-én irja Fráternek, hogy amekkora hadat csak lehet, szedjen számára minden nemzetiségből; főleg pedig szerb lovasokat és gyalogosokat gyüjtsön azon alkalomra, midőn ő Magyarországra jön.[6]) Fráter a király e kérésének most nem felelhetett meg; valamint annak sem, hogy szerb naszádosokat szerezve, azokat Komáromhoz küldje.

[1]) U. o. II. 45.
[2]) Brutus M.: Hist. Mon. H. Hist. XIV. 203.
[3]) Forgács F.: Magy. hist. Mon. H. Hist. XVI. 2.
[4]) Horváth M.: Fráter Gy. élete (1872. kiad.) 113. l.
[5]) Fráter György levelezése. Tört. Tár. 1878. évf. 501. l.
[6]) U. o. 551. l.

Nem pedig azért, — irja Fráter május 25-én kelt levelében, — mivel a szultán már utban van, s igy a szerbek nem mozdulnak ki lakhelyeikről, nem akarván családjaikat kitenni a biztos veszélynek. Mindezt még márczius hóban meglehetett volna tenni; de most már késő.[1]) Ferdinand király még két izben (június 7-én és 24-én) megsürgette Frátert, hogy lehetőleg gyorsan küldjön 1000 szerb naszádost Komáromhoz; mindazáltal arról mit sem tudunk, hogy az eme sürgetvénynek eleget tett, vagy tehetett volna.[2])

Fráter György ingadozó politikája, melylyel mind a török, mind Ferdinand igényeinek eleget tenni akarva, iparkodott Erdélyt s a tiszai részeket független uralma alatt megtartani, az 1540-es évek végén, ugy látszott, határozott irányt nyert. A fényes igéretek, és talán változott meggyőződése folytán ekkor már egészen Ferdinand karjaiba vetette magát, és János király özvegyét, minden vonakodása daczára, már-már rábirta, hogy Erdélyt Oppeln és Ratibor herczegségekért a királynak cserében átadja. A németgyülölő magyarok, a befolyását és hatalmát féltő Petrovics, valamint a török nagylelkűségében bizó királyné, nemcsak tőlük telhető erélylyel ellenezték e cserét; hanem erről titkon a portát is értesitették. A porta nem is késett Frátert árulónak nyilvánitani s a budai basát a királyné segélyere küldeni. (1550.) Petrovics sem késett a bánsági és szerémségi szerbeket fegyverbe szólitani.[3]) Fráter, aki minderre el volt készülve, — hadaival eközben csakhamar Erdélyben termett, s miután a medgyesi gyülésen kivitte, hogy a szultánhoz engesztelő küldöttség menesztetett, a gr. Salm és Báthory alatt álló királyi hadakat a Maros vidékére küldetni sürgeté, nehogy Petrovics szerbjeivel Erdélybe törjön. A királyi hadak azonban a budai basa készülődései miatt a Tiszától nem távozhatván, Petrovics Lippától megindità 7000 szerbből álló hadát, és Dévát, Alvinczet bevévén, a Gyulafejérvárba zárkozott királynő segélyére sietett. Más részről egyik alvezérét, a szerb Cserepovics Nikolát, egy szerb hadosztálylyal Csanád ellen küldötte, s annak a Perusics Gáspár védelme alatt álló várát erős ostrom alá vette. De Fráter eközben hivét, Várkucs

---

[1]) U. o. 555. l.

[2]) Ferdinand levele Fráter Gy.-höz. Tört. Tár. 1879. évf. 312—3. l.

[3]) Horváth M.: Fráter György élete. 259. l.

Tamást, a vár felmentésére inditván, a szerbek nagy veszteséggel üzettek el Csanád alól.[1])

Fráter maga 1550-ik szept. végén Gyulafejérvár ellent ment, ahova Petrovics szerbjeivel már ekkor bezárkozott, s a honnan Izabella királyné a szultánt már ekkor ujból segélyadásra szólitotta. Az ostromnak csakhamar egyezség lett a vége; mert a budai basa, meg a moldvai vajda Erdélyre készült törni, s Fráter nem akarhatta végveszélybe döntetni ezt a tartományt; de a királyné csakhamar megszegvén az egyezséget, Fráter hadait összeszedve a közelgő oláh és török hadak ellen indult. Kászon budai basa a Maroson eleinte merészen nyomult előre; de midőn arról értesült, hogy Várkucs Tamás a magyar hadakkal nemcsak Csanádot felszabaditotta, hanem Petrovics szerbjeinek erődjeit, u. m. Nagylakot, Oroszlámost, Csályát, Egrest is bevette s a vidéket egész Temesvárig szerte pusztitja, visszavonulásra határozta el magát. Ennek következtében a székely földre betört oláhok is gyorsan kivonultak.[2])

A következő év, melyben Fráter régóta főzött terve szerint Erdélynek Ferdinand kezére kell vala jutnia, ugy a királyné, mint Fráter részéről erős készületekkel köszöntött be. A török segélyben és Petrovics szerbjeiben bizó Izabella Gyulafejérvárban foglalt makacsul állást; Fráter pedig a német hadak közreműködése mellett iparkodott őt Erdély átadására rábirni. A főpapnak márczius 31-én kelt egyik leveléből láthatni, hogy ő a szerbek segélyét ujból megnyerni ügyekezett; mert tudatja a királylyal, hogy a szerbek, akiket az előző évben a törökkel (és igy Izabellával) való czimboráskodás miatt megfenyitett, most tőle bocsánatot kértek; továbbá, hogy Lugos és Karansebes vidékéről 16.000 embert állitandnak ki.[3])

Fráter a császári vezért, Castaldót s a többi u. n. királyi biztosokat felszólitván, hogy Erdélybe siessenek, maga már május közepén ostrom alá fogta Gyulafejérvárát, a hol a királyné Petrovics hadaira várakozott. Nehogy

---

[1]) Brutus: Rer. Hung. lib. XIII. p. 401—3. W. Bethlen: Hist. de reb. Transs. (Cib. 1782.) lib. IV. p. 499. Az egykoru Tinódi Sebestyén, e kor dicső énekese, érdekes vonásokkal festi az ide vonatkozó eseményeket. (L. Erdélyi história I. rész, 433—511. vers.) Istvanfi mindezen eseményeket hibásan 1552. évre helyezi. (Hist. lib. XVI. p. 295. [1622. kiad.])

[2]) Forgács F.: Hist. lib. I. p. 16. és Horváth M.: Fráter György élete. 265—266. l.

[3]) Fráter levele Ferdinandhoz. (Tört. Tár. 1880. évf. 60. l.)

azonban a temesi gróf 12.000 főből álló szerb hadát Erdélybe vezethesse, Fráter már május 24-ike körül Török János és Palatics vezérei alatt Csanád felé egy sereget küldött, utasitván annak vezéreit, valamint a csanádi őrséget, hogy mihelyt Petrovics a Temes vidékéről megindul, őt legott hátban támadják meg. Ennek a rendeletnek a kiküldött hadak meg is feleltek, s igy Petrovics tétlenül volt kénytelen Temesvár körül vesztegelni.[1]) Másrészt az ügyes főpap kieszközölte azt is, hogy a szultán dorgáló levelet küldött Izabellának, amelyben őt és Petrovicsot nyugalomra intette. Igy a királyné minden reményében csalatkozva, június 9-én feladta a várat, és Fráterrel megbékülvén, őt a Ferdinanddal való egyezség megkötésére is felhatalmazta.[2])

Az egyezség Erdély és a tiszai részek átadása iránt végre létrejövén, a királyi meghatalmazottaknak a hatalmas Petrovicscsal a temesi grófság átadása iránt külön alkodozásba kellett bocsátkozniok. Temesvár, Lippa, Becse, Becskerek, ezen csaknem egészen szerb kezekben levő várak átadásától Petrovics most már nem is vonakodott; kárpotlásul azonban a munkácsi urodalmat kötötte ki a maga részére. Némi vonakodás után Ferdinand király is beleegyezett ezen szerződésbe.

A szultán alig értesült Erdély és a tiszai részek átadásáról, legott parancsot küldött az edélyiekre, hogy a németeket üzzék ki; hadait pedig nem sokára megindítá a temesi részek felé. Az ezen vidéki szerbek a Petrovics és a királyi biztosok közt létrejött egyezség daczára, ugy látszik, a törököktől való féltökben, most már nem mertek Ferdinand részén határozott állást foglalni; sőt Szokoli beglerbég közeledtére, csoportosan felajánlották fegyvereiket a töröknek. Legalább a temesvári német parancsnok, Aldana, erről emel panaszt egyik, Fráterhez ez idétt intézett levelében.[3])

Fráter, a fenyegető veszélyt látva, mig egyrészt mindent elkövetett, hogy a szultánt s annak vezérét meggyőzze arról, hogy nem ő, hanem Petrovics az áruló, aki a temesvidéki várakat a németek kezébe adta; addig másrészt titokban felhivta a szerbeket, hogy kivüle senki másnak meg ne hódoljanak.[4])

---

[1]) Fráter levele a kir. biztosokhoz. U. o. 76. l.
[2]) Horváth: Fráter Gy. élete. 287—289. ll.
[3]) Aldana levele Fráterhez. (Tört. Tár. 1880. évf. 268. l.)
[4]) Ferdinánd emlékirata a pápához. Buchholznál: Urkunden. 56. sz.

Szokoli beglerbég szept. elején (1551.) Péterváradról a bánsági várak elfoglalására indulván, mindenek előtt Becsét s a többi, szerbek által megszállva tartott erődöket, u. m. Fellakot, Nagylakot, Besenyőt, Csályát, stb. továbbá Csanádot, minden ellenállás nélkül, elfoglalta. A szerbek ingadozása és a törökök túlhatalmától való félelme adta ezen várakat a beglerbég kezébe, mint a kortárs Tinódi irja:

„Gyorsan temesvári ráczok ijedének,
Még Becsénél Beglerbékhöz sietének
Engedelmességgel azok megeskönek,
Temesvárát, Lippát, több várakkal megnyernék.
Ime az beglerbék hallá, megvidula,
Az főfő ráczoknak ajándékot oszta,
Kinek tímárt, kinek bársont, lovat, oszta.“ stb.[1]).

A szerb származásu s a szerbeket kedvelő beglerbég Csanád után Lippát, (okt. 8.) foglalta el, s azzal az azon évi hadjáratnak állitólag végét szakasztotta volna, ha a temesvidéki szerbek az elpártolásuk miatt boszankodó magyarok haragjától nem tartanak, s a vezért rá nem birják arra, hogy Temesvárt, a vidék kulcsát, vegye ostrom alá. Egyik történészünk már régebben kimutatta, hogy Temesvár ezidei megostromlásának egészen a szerbek voltak okozói, akik az esetre, ha magukra maradnak, a magyarság boszujától féltek. A szerbek kérésére küldé Szokoli egész hadát a vár ellen, amelyet a később hiréssé lett Losonczy védett, ki a törökök és szerbek támadásait diadallal verte vissza mindaddig; mignem a beglerbég, az ostrom sikertelenségét látván, táborát felszedte és téli szállásra vonult. (Okt. 25.). Losonczy a török elvonulása után erős boszut állott a környékbeli szerbeken. Hadait szerte küldé üldözésökre; Nagylakból kiverte őket; sőt Csanádot is elfoglalván, ottani vajdájokat, Perosicsot, fogva vitte Temesvárra[2]).

A beglerbég elvonnlása után Fráter és Castaldo a német és magyar hadakkal (nov. 3.) Lippát fogták ostrom alá, a melyet Ulomán basa török és szerb őrséggel védelmezett, s a melyből végre is Fráter fondorlatai következtében a törökök szabadon elköltöztek, velők menvén a szerbek is, kikről az egykoru dalnok ekként emlékezik:

„Kisérőbe terekkel akkor ki tart vala?
Cerepovics Miklós, ki már vajda vala.
Szabó Stepán, Borsics Pétör, Ráez Száva vala,

---

[1]) Erdély historiája. III. rész. 982—988. vers.
[2]) Horváth: Fráter Gy. élete. 317. és 331. l.

Bálintith Tódor, Hrelit és Muesavics vala,
Ezek kétszáz lóval övélek valának.“ stb.[1]).

Lippa megvételével az 1551. évi hadjárat be volt fejezve, s ezzel egyszersmind Fráter György bukása is csakhamar bekövetkezett. (Decz. 17.) Fráter halála jelzi a magyarországi szerbek tényleges szereplése második ciklusának befejeztét, melyet leginkább a ziláltság, ingadozás és fejetlenség jellemez, ami a Czerni Jován korabeli szerepléssel homlokegyenest ellenkezett. A szerbeket ebben a korban, — éppen ugy, mint a magyarokat, — részint a király, részint a szultán oldalán találjuk; nem csoda tehát, hogy egységes működésre, egységes czélok elérésére többé nem törekedhettek. A kor reájok is rányomta bélyegét. De azon csekély szerepkör is, amely nekik Fráter halála idejéig jutott, csakhamar lejárt; mert már közel volt az idő, amidőn az alvidék teljesen török uralom alá került, s amidőn egyszersmind a szerbek elől az önálló szereplés legkisebb lehetősége is hosszu időre elzáratott. Ezt meghozta a következő 1552-ik év.

A XVI-ik század közepe ujabb fordulópontot képez a hazánkbeli szerbekre nézve. Eddig a szerbek nagyobb részt Ferdinand, némi részben pedig — Petrovics utján, — Zápolya és nejének hivei valának; a temesvidéki várak őket uralták; sőt azokon a vidékeken lakó oláhok felett is fölényben állottak azon sajátos körülmény folytán, hogy a liturgiai nyelv a temesi oláhoknál szintén az ó-szláv levén, azoknak papjai majdnem kivétel nélkül szerbek voltak[2]). Az u. n. temesi bánság azonban az 1552. évi hadjárat következtében végleg török uralom alá kerülvén, a szerbek, akik maguk is közreműködtek e vidék bukásán, általában szolgaságba jutottak. A Temesvár, Becse, Becskerek, Csanád, Lippa stb. várakban székelő török helyőrség erős kézzel nyomott el minden szabadság utáni törekvést, s ettől kezdve hosszu időre lejárt a szerbek önálló történeti szerepköre.

A törökök erélyes fellépése folytán Erdély sem maradhatott sokáig Ferdinand kezében, és csakugyan már 1553-ban János Zsigmond mint fejedelem tért oda vissza. Visszatért a lengyel földről Petrovics is, akinek érdemei jutalmául a szultán Lugost és Karansebest adományozta. A csaknem egykoru Forgács nagyváradi püspöknek ez időből fenmaradt

[1]) Tinódi: Erdély historiája. III. rész. 1386—1390. vers.
[2]) Szalay László: Szerb telepek. 11. l.

jegyzetei szerint, az ezen vidékbeli nagyszámu fegyveres szerbek, Temesvár eleste után (1552.), ezer aranyat fizettek adó czimén a temesvári beglerbégnek, hogy békén maradhassanak[1]).

Szerbjeink ez idétt a bánságon kivül a Bácskában is tekintélyes számmal laktak; de sajnos, ezekről kevés tudósitással rendelkezünk. Bácskából a mohácsi vész után a magyarság nagy részben kipusztult; a virágzó helységek romokká lettek, s azokon a szerbek ütötték fel tanyáikat. Verancsics, aki 1553-ban ezen a vidéken utazott, az itteni szomoru állapotok láttára ily szavakra fakad: „Jó Isten! Mily szomoru képe tünt fel előttünk ama kitünő és termékeny földnek; mily elhagyatott minden; a szántóföldeken és szőlőkön vadkanok tanyáznak; mily ritka mindenfelé a földmives, ritka az állat és csak a pusztaság végtelen. Hajósunk, egy szerb ember, mondá, hogy annyi lakost most harmincz községben is alig találhatni, mint amennyi akkor, midőn az ország még sértetlenül állott, egy községben volt"[2]).

A tisza-dunaközi szerbek sokkal kevesebben voltak, semhogy önálló szerepre tehettek volna szert Czerni Ján bukása s ennek a vidéknek a török által történt elfoglalása után nem is hallunk e vidék lakóiról hosszu időn át semmit. A szegedi bég uralkodott e tájon, melynek baromtenyésztő és földmivelő lakói nyugalomban éltek.

A török uralom megszilárdultával a szerbek önnálló szereplésre szert hosszu időn át nem tehettek; hanem csakis kisebb-nagyobb csapatokban szolgáltak a magyar- és erdélyországi hadakban. Kalandvágyó és harczias hajlamuknak nagyon megfelelt ez a foglalkozás, s ugy látszik, hogy azok, akik a kardot többre becsülték a pásztorbotnál, a szakadatlan háboruknak eme csodás korszakában állandó alkalmazást mindenütt nyertek. Igy tudjuk, hogy Kolozsvárnak 1556. évi ostrománál szerbek is vettek részt; 1558-ban pedig Izabella királyné szolgálatában szintén sok szerb állott, sőt a lázagó Kendy Antalt is szerbek fogták el és végezték ki[3]).

Hogy a szerbek ebben a korban a török szolgálatában is tetemes számmal voltak, tanusitja a többi közt Verancsics

---

[1]) Forgács F.: Magy. Hist. III. könyv. 89—90. l.
[2]) Verancsics: Összes müvei. I. köt. 290. l.
[3]) W. Bethlen: De rebus transsylvanicis. l. IV. p. 597. és 619.

esztergomi érseknek 1562. okt. 11-én Mehemet hatvani szandzsákhoz irt levele, amelyben ezt a szolgálatában álló szerbek fékentartására kéri. 125. török szolgálatban álló, szerb katona ugyanis megtámadta és kirabolta a Kunságban fekvő Arokszállás községet, amelynek lakói Ferdinand hivei valának. „Mily kegyetlenséget követett el 125 rácz gyalogostok — irja *Verancsics* — e hó (okt.) nyolczadikán a kunoknak *Árokszállás* nevű falujában, amely tudvalevőleg ami császárunk és királyunk koronájához tartozik, borzasztó már hallani is, nem megtenni. Mely bünténynt, hogy világosabban megtudhassál, elküldtem neked azon levél másolatát, melyet ama község lakói hozzám intéztek“[1]).

A tiszavidéki szerbek, a kiket az érsek „ráczok, vagy martalóczok“-nak (rasciani sive martalozzii) nevezett, ugy látszik, csak rablásaik által lettek hiresekké. Ez évi okt. 15. és 16-án Kóka és Bogma(?) nevü helységeket támadták meg, ahol állitólag huszonkét váczi kereskedőt is meggyilkoltak, s az áruczikkeken kivül több mint 12.000 forintot raboltak el.[2])

De nemcsak pusztitották és rabolták, hanem lassankint állandóan meg is szállták a szerbek a Tisza-Dunaköz helységeit; mindinkább északra nyomultak; mert Szerbiából a Szerémségbe, s innen a Bácskaságra folyton folyamatban volt a költözködés. Egy egykoru összeirás, amely a Tiszavidék helységeivel is foglalkozik, 1572-ből hét kunsági helységet emlit, mint olyat, amely előbb a kunsághoz tartozott; de amelyek ekkor már szerbek által voltak megszállva.[3])

Nagy Szulejmán halála után (1564) a török birodalmat nem tartotta össze oly vas kéz, mint azelőtt, és főleg a lepantói óriási vereség, — amely a kereszténység első nagyobb diadalát jelzi a törökökkel szemben, — ébreszté föl a porta leigázott alattvalóiban legelőször a szabadság visszanyerése iránti törekvést. Az 1580-as években nemcsak a balkánfélszigeti vidékeken, hanem hazánk területén is felébredt lassankint a török iga lerázásának ösztöne; bár egyelőre az eszközök erre hiányoztak. Azonban a nyugati segély reménye mindig ujabb erőt öntött az elnyomottakba, s főleg az a körülmény, hogy Rudolf császár és király a törökkel a háborut 1591-ben provokálta:

---

[1]) Verancsics levele Mehemedhez. Összes művei. Mon. Hung. Hist. XIX. k. 388. l.

[2]) Verancsics levele Ferdinandhoz. U. o. 393. l.

[3]) A szepesi kamara összeirása 1572-ből. Jerneynél. (Kel. Utazás. I. 275.)

megérlelte a magyarországi szerbekben azon tudatot, hogy ütött a felszabadulás órája. A törökök ereje azonban, ezidétt még mindig sokkal nagyobb volt, semhogy a szerbek legott nyiltan felléphettek volna. Csak midőn már három éven át dult a háboru, s midőn Báthory Zsigmod erdélyi fejedelem a pápa és a császár ösztönzésére szintén elszakadandó volt a portától; sőt mint a lugosi bánság ura, a szerbeket is izgatni kezdte, látták jónak a szerbek fegyvert fogni.

E közben történt, hogy Palaeologus cziprusi érsek az erdélyi fejedelmet személyesen biztositá arról, hogy mihelyt a keresztény hadak a Dunánál megjelennek, legott fel fognak kelni a görögök, bolgárok és szerbek; nem volt titok továbbá a magyarföldi szerbek előtt az sem, hogy a modvai és havasföldi hospodárok szintén hajlandók a török elleni harczra; a házaló kalmárok pedig már ekkor egész Becséig és Becskerekig terjesztették képeit azon, állitólag Németországban feltalált ágyuknak, amelyekkel a keresztények egész török seregeket képesek egy-egy lövéssel tönkretenni[1]).

Ezek voltak az okok, amiknek folytán Palatics György, lugosi bán, Báthory megbizásából könnyü szerrel fegyverbe állithatta a bánsági szerbeket, a kikhez 1594-ben a fejedelem Vajda Mihályt azon üzenettel küldötte, hogy nemsokára maga is haddal jő ki Erdélyből a közösen gyülölt ellenség megtörésére és Lippa, Temesvár, stb. várak bevétele czéljából. „Különben is meglevén bennök ilyesmire a hajlam," — irja egy kortárs — „rögtön ráczok és oláhok, mert e két faj vegyesen lakja a temesi falvakat és mezővárosokat, másfél ezer erejéig gyültek együvé s nehány török erődöt, mint Ohadot, Dobránt stb., megölvén az őrcsapatokat, kifosztottak, feldultak. *Becskerekig* száguldozván, ezt is, mert rácz lakosai velök tartottak, elfoglalták, A temesvári basa, vele a gyulai, csanádi és lippai bégek, összesen talán 5000 fegyveres, ellenök indultak; de a ráczok megverték őket, s midőn másodizben is megujulna a viadal, megverték őket másodizben is."[2])

A szerbeket ezen győzelmek arra sarkalták, hogy Báthoryhoz követséget küldjenek, felszólitván őt, hogy igéretéhez hiven,

---

[1]) Szalay László: Szerb telepek 11—12. l.
[2]) W. Bethlen; Hist. pann. dac. lib. X. p. 478.

segélyökre siessen, a mi felől a szerbek bizonyosak lévén, előre felajánlották neki az „Erdély és Szerbia királya, Moldva és Oláhország vajdája“ czimet.

Báthory ezeket a czimeket sem elfogadni, sem segélyt adni nem volt hajlandó, és pedig azért, mivel a magyarországi Duna vidékén folyt török háboru jobbra fordultát várta, nem akarván a portát oktalanul ellenségévé tenni. Hogy a szerbeket mégis megnyugtassa, Székely Mózest szemelte ki számukra vezérül, akit egy sereggel meg is inditott. Székely azonban, midőn utközben egyrészt a szerbek közt duló egyenetlenségről, másrészt pedig arról értesült, hogy a török Győrt, Hatvant elfoglalta, Komáromot pedig erősen fenyegeti: nehogy a győzelmes török haragját Erdélyre vonja, jónak látta, az erdélyi határoknál állást foglalva, egyelőre tétlenül maradni.[1])

A szerbek most Székelyhez fordultak. Száva bán, Veli Mironith és Tódor vladika „az összes keresztény ráczság“ nevében felszólitá (1594. jun. 13.) a vezért, hogy mivel ők már egy szivvel-lélekkel megkezdték a harczot, ne késsék segélyökre sietni. De Székely tudta azt, hogy a törökök erejével daczolni még most czélra aligha vezetne, s főleg miután Erdély rendei a portával való frigyet felbontani — a felsőmagyarországi ügyek állása folytán — épen nem voltak hajlandók, ennélfogva kénytelen volt a szerbeket sorsukra bizni.

Báthory hadainak késedelme a szerbek bukását idézte elő. Hasszán temesvári beglerbég a nagyvezértől s a budai basától nyert segélyhadakkal, összesen mintegy 20.000 emberrel, támadta meg Becskereknél az alig 4300 főből álló szerb, magyar és oláh hadat. Az ütközet csakhamar eldőlt; mert midőn a magyarság cselből hátrált, a szerbek futásnak vélték a dolgot, s szétszaladtak. A török győzelme, mint az egykoru Decsi feljegyzi, ennek következtében oly teljes volt, hogy alig menekült el 300 felkelő.[2])

Ily szomoru véget ért szerbjeinknek XVI. századbeli, második, önálló, szereplési cziklusa. Ez azonban csak a bánsági, s nem az összes hazánkbeli szerbeket illette. A osztrák-magyar hadakban a többi vidékeken még ekkor is állandóan találkozunk szerb katonákkal, akik a keresztény fegyverek diadalait segitették elő. Igy ugyancsak 1594-ben Esztergom ostrománál,

[1]) Fessler: Gesch. der Ungern. VII. 314—315.

[2]) Bar. Decsi János: Magy. hist. (Mon. Hung. Hist. XVII. köt.) dec. X. lib. V. c. 10.

bevételénél szintén kitüntek szerbjeink; a várat pedig épen a benlakó szerbek közreműködésével vették be.[1])

Az a körülmény, hogy Báthory Zsigmond 1596-ban végre nyilt szövetségre lépett Rudolffal, s igy ujabban szüksége volt a bánsági szerbek karjára, rábirta a fejedelmet, hogy most már személyesen induljon Temesvár ostromára. Előre küldte tehát a szerbek előtt is tekintélyben álló és szerb eredetü Horváth Markó vezérét egy szerb és magyar haddal a vár megszállására; azután végre a fejedelem is megérkezett. A Horvát alatti szerbek és a magyarok rohamai azonban visszaveretvén, és főleg minthogy a vár segélyére Belgrádból Hasszán basa is megindult, a fejedelem Erdélybe visszatért.[2])

A következő évben a háboru ezen a vidéken is megujult: mivel a törökök az u. n. bánságban mindaddig nem láthatták biztositottnak uralmukat, amig Lugos, Karansebes idegen kézben vannak. Mint a tapasztalat mutatta, innen indult ki minden mozgalom, s innen lehetett a szerbeket bármikor felkelésre birni. Az 1597- és 1598-iki években a temesvári basa e vidék behódoltatásával foglalkozott tehát; azonban eredmény nélkül. Lugos urai, Barcsay Endre és a szerb Horváth Markó gerilla harczmodorukkal meghiusitották a basa vállalatait.[3])

A XVI-ik század végén, amint láttuk, szerbjeink a török elleni mozgalmakban még állandóan részt vesznek, s ebbeli szerepök az 1606-ik évi zsitvatoroki békéig el is huzódik. Ezeknek a mozgalmaknak további folyását felesleges részletezniink. Meddő küzdelem volt az, amely sem nagy események, — sem eredményekben nem lett gazdag. Az egész század története csak a mellett tanuskodik, hogy a magyarországi szerbek, ha független és önálló működésre tehettek szert, ugy rendszerint külön vajdaság alakitásán fáradoztak; elnyomatásuk setét napjaiban pedig bármely perczben készek voltak a harczra, ha az a szabadság visszanyerését csak legkevésbé is kilátásba helyezte. A szabadság és önállóság után való törekvés jellemezi minden tettöket, s az ezen törekvésök által elérni óhajtott végczél; a jobb sors érdekében vivott küzdelmeiknél csak a fegyver volt az, a melylyel küzdhettek; ezért e század a folytonos hadakozás százada volt, mely alatt a szerbek karddal irták be nevöket hazai történetünk lapjaira.

---

[1]) U. o. Dec. X. lib. X. cap. 8.
[2]) Istvánfi: Hist. lib. XXVIII. p. 628. (1622. kiadás szerint.)
[3]) B. Decsi J.: Magy. hiszt. dec. XI. lib. II. c. 9.

A CSANÁDNEMZETSÉG (BETÜRENDBEN FELSOROLT) BIRTOKAI DÉLMAGYARORSZÁGON.

Karácsonyi Jánostól.

— Harmadik közlemény. —

XLI. Malomszeg. A neve azok után, a mit „szeg"-ről felemlitettünk, elég világos; csak az különös, hogy már ekkor a „mola" malom-nak van magyarositva; pedig a régi magyarok „molma"-nak hivták a malmot. 1256-ban a Kelemenösfiaknak jutott s Kisfalu és Makó közt van fölsorolva.

XLII. Nádasd. Temesmegyében feküdt. Minthogy pedig a mai Nádas nevü helység félig még épen a Beregszó völgyében vagy legalább a Beregszóval egyenlő patak völgyében fekszik; a Beregszó völgyében pedig a Csanádnemzetségnek több birtoka feküdt; mint Füöplaka, Simánd; továbbá minthogy Nádasd 1656-ban a mai Nádastól két mértföldre eső Szécsény (ma Szécsány) és Fejéregyház (má Féregyház) után van felsorolva: két okunk is van rá, hogy Nádasdot egynek tartsuk a mai temesmegyei Nádassal. Különben Nádasdnak rövid története van. 1247-ben I. Pongrácz kómeszé volt; de rövid időn urat cserélt; mert 1256-ban a Waffa-fiaké lett.

XVIII. Oroszlános. Az alföldi ember minden valamire való emelkedést halom vagy domb névvel tisztel meg; de ha valami feltünő magasságu halomra akad, nem sajnálja biz ő a hegy nevet sem. Sarkadon van ma is Ürmös-hegy; Gyulán Sándor-hegy; Kálvária-hegy. Szt. Gellért életirója épen a naiv szokást utánozza, midőn egy, a Kanizsa és Pordánytól keletre eső Kökényér közt levő, — Batthány Ignácz állitása szerint még a mult században is meglevő, — halmot „mons"-nak azaz hegynek nevez. Ezen, akkor még névtelen halom 1033-ban nagy sürgés-forgásnak, sőt jeles eseménynek volt szinhelye; a visszavetett Csanád vezér itt üti fel hadi szállását és itt volt vele seregének közepe; mig a két szárny egyike Kanizsán; a másika Kökényértt át-

borozott; a tartalék mögöttük Szőregen foglalt állást[1]); a halmon ütött sátorban fáradt fejét álomra hajtja az uj harczra erőt gyüjtő vezér és álmában oroszlán képében megjelenik neki szt. György, a hires vértanu, csatára buzditván a vitézt. E látomás a halomnak „Oroszlános“ nevet adott; sőt a késő időre kiható eredménye is lett e látomásnak; mert Csanád e helyen monostort épitett; ebbe szállitott először a Dunántúl-ról hozott benczés szerzeteseket; mikor aztán Csanádon a Bodon-ból (Widdin) hozott görög szertartásu szerzetesek kolostora készen volt, akkor a benczések elmentek Csanádra; Csanád vezér pedig a görög szertartásu szerzeteseket elhozta Oroszlános-ra[2]) és ott megtelepitette őket. Ekkép a puszta halom mellett monostor keletkezett „Oroszlános-monostora“ névvel. A Csanád-nemzetség 5 monostora közül az oroszlánosi egyedül az, melynek alapitóját is tudjuk, t. i. Csanád vezért; a védőszentet is, kinek tiszteletére épült, megnevezhetjük: Szt. György volt. Az, hogy Oroszlános-monostora előbb görög szertartásu szerzetesek lakóhelye volt, ma föltünő lehet; de szt. Gellért korában semmi különös sem volt benne; a római és görög szertartásu két, de katholikus egyház közt az egység, az egyetértés megvolt; a szertartás még nem tett oly nagy külömbséget, különösen oly helyeken, a hol a dölyfös konstantinápolyi patriárkhanak semmi befolyása sem volt. Csanád vezér egész nyugodtan adhatta át nekik monostorát; bátran használhatta őket a körülfekvő jó részt szláv falvak megtéritésére. De hogy maga Csanád nem követte a görög szertartást, az bizonyos; valamint az is hihető, hogy a görög szertartásu szerzetesek kihalta után Oroszlánosra is benczések vagy más latin szertartásu szerzetesek jöttek. Oroszlános-monostora talán azért, mert a nemzetség feje alapitotta és a kor szokása szérint maga is oda temetkezett, később az egész nemzetség közös monostora lett; természetesen azért, mert ez az egész nemzetségnek temetkező helye volt. 1247 előtt Oroszlános-monostora is föl volt ugyan osztva telkekre; egyet közülök I. Pongrácz kómesz birt; de 1356-ban ezt megszüntették. Ha pedig Oroszlános-monostora volt a

---

[1]) Igy lehet a hadi elrendezéshez nem sokat értő életiró szavait magyarázni, anná[1] is inkább, minthogy a topografia egészen e képet állitja elénk; és ez nem véletlenül történt; hisz a magyarok hires hadakozó nép voltak és még Csanád korában sem veszett ki a hadrendezés tudománya a magyarok között.

[2]) De nem ám Aradra, mint annyian vélték; sőt minden fényes előadott érvelés után is Lakatos ujra megkoczkáztatta. Látszik, hogy némely emberek nem tudják, vagy nem akarják fölhasználni a történetileg tisztázott dolgokat.

közös temetkező monostor, akkor annak az öt közül legnagyobbnak, legderekabbnak kellett lennie; s azért nem csoda, hogy, a mint egyes nyomok mutatják, egész várszerü épület volt;[1]) különben is monostoraink jó részt megerődített helyek valának. De jaj semmi sem állandó a nap alatt. Egy század mulva Oroszlános már nem volt közös ősi birtok. 1337-ben ketté osztják. Az egész helység egy északról délnek huzódó utczából állott és egy út hasitotta ketté. A keleti része, a meddig csak a jobbágyok megülheték, Csanád érseknek és unokaöcscseinek jutott; a nyugati része a Makófalvyaknak. Feltünő, hogy Kanizsa-monostor-nál, pedig csak Veresdob van közte és Oroszlános közt fölsorolva, van világos nyoma annak, hogy a monostor még állott; Oroszlános-nál nincs semmi nyom; sőt a régi, hosszu név „Oroszlános-monostora" is már Oroszlánosra rövidült. Mindamellett e hallgatásból nem következtethető apodikticze, hogy Oroszlánosmonostora már ekkor elpusztult; mert alább az osztozkodó felek kikötik azt, hogy a patronátus joga, melyet monostoraikban birnak, osztatlanul birassék; s ennélfogva Kanizsamonostorán kivül még másutt is volt monostoruk. Oroszlánost, mint nevezetes helyet, emliti 1530-ban Oláh Miklós Hungariájában; de az 1561-iki összeirásban se hire, se hamva; és igy még azt sem mondhatjuk meg, állandón a Csanád-nemzetségbeliek kezén maradt-e? Az eddigiekből kiderül az is, hogy az Oltványitól fölvetett vélemény,[2]) hogy t. i. a szőregi és az oroszlánosi monostor egy, megdől; mert mindakettő 1247-ben fordul elő külön-külön névvel.

XLIV. Padé. Ma is létező falu ott, a hol a Harangod a Tiszába ömlik. Régiesen „Podwe" Padvé. Ősi Csanádnemzetségi birtok. 1256-ban a Kelemenös-fiaknak, 1337-ben a Waffa-fi Makófalvyaknak jutott. Ezek sem birták sokáig. A XIV-ik században kis nemesek birják. 1479-ben Szaján igtatásánál jelen valának Padéi Frank János és László.[3])

XLV. Palota. Hogy fekvését pontosan meghatározni tudjuk, egyedül az 1247-iki határjárásnak köszönhetjük: „Továbbá (meghatároltuk) Palotát, melynek egyik neve Kelemenös palotája; a másik ujabb neve Pongrácz palotája;

[1]) A bébai plébánia történetében van ilyesmiről szó. A Tört. Adattár I. évf; hogy minő volt, minő romok állanak, vagy látszanak; annak leirását a régészekre hagyom; én csak azt konstatálom, hogy a tatárjárás után a monostor legalább még egy századig virágzott.

[2]) Oltványi i. m. 87. l.

[3]) Tört. Tár. XII. 1863, 131. l.

összes tölgy erdejével kelet felé egész a Csanád-nemzetségbeli Pongrácz, Izsák és Ugodtól közösen birt Csücsköd falu végéig. Onnan a régi határokon végig észak felé huzódik (a határ) a Maros révéig; délfelé pedig a mezőségre huzódik és keresztül vonul egy sáros és vizes völgyön; ott szomszédos lesz a Beez-i nemesek földeivel; azután nyugat felé Paradan-monostora földéhez vonul és ott hármas határ van; az egyik Paradan-monostoráé; a másik Ladányé; a harmadik magáé Palotáé; és ott ekkép bevégződik a határ. Világos e szerint, hogy Kelemenös bán és fiának lakóhelye, még pedig palotája, nyugatról Ladány, északról a Maros, keletről Csücsköd, délről a beez-i nemesek földei és Pordány között feküdt. Mindig is a Kelemenös-fiaknak jutott az; de régi jelentőségét csakhamar elvesztette; a mennyiben már I. Pongrácz kómesz fia, Tamás, Egyházas-Kérre tette lakását; utóbb pddig az egész család Biharba ment. Ma már a Csanádok palotai tüzhelyét eke hasogatja.

XLVI. Perró. Előbb Perrő; utóbb Perró; az előbbi magyarosabb; ez oláhosabb kiejtés. Fülöpkövéhez tartozott; történetét lásd ott. A XVI-ik században még létezett és Pozsega Szelcsová-val együtt emlittetik.[1])

XLVII. Pestes. A falu elpusztult; de emlékét fentartotta a Kapriora mellett eső „pestesi völgy.“ Duburdunhoz tartozott; lásd ott.

XLVIII. Petercse. 1256-ban még nem fordul elő; tehát uj szerzemény ép ugy, mint Almaszeg. 1337-ban a Makófalvyak kapták. Feküdt Arad-megyében. Neve nagyon hasonlit a mai temes-, de a XIV-ik században még aradmegyei Petirs-hez; lehet, hogy e Petirs név is csak ferditès a „Petercse“-ből; de a beigazolásához még több adat volna szükséges.

XLIX. Poklossy. Az 1247-iki határjárás a mint Kökényér-ről, vagy is Csanád mellől Temes-megyébe és pedig Nádasd-ra indul, utközben találja Poklossy-t; mely e szerint Temes-megyében, körül-belül a Beregszó völgyében, feküdt. 1247-ben még I. Pongrácz kómesz birta; de 11 év mulva a Waffa-fiaké lett.

L. Pongráczfája. Régi helyneveink közt többször olvashatók a „fája“ végzetüek is; mint Patafája, Bátorfája, Héderfája stb. és a mint első pillantásra látható, az ily

[1]) Pesty i. m. IV. 279. l.

helynevek, ha megrövidittetnek is, a „fája“ végzet elhagyásával, mégis egy-egy személynevet tartanak fenn. Pongráczfája is ezek közé tartozik; az annyit emlitett I. Pongrácz kómesznek emlékét őrzé 4 századig. Fekvését az 1247-iki határjárás után nem lesz nehéz meghatározni. Az 1256-iki oklevél először világosan mondja, hogy Arad-megyében fekszik, közel a Maroshoz. Az 1247-iki határjárás pedig ezt mondja: „(Meghatárolták és I. Pongrácz-nak átadták) Pongráczfája és Pongrácztelek nevü helységeket a „Pongráczörvénye“ nevü halastóval és a tölgyerdőkkel egész a Maros révéig, a falvak két oldalán levő berkekkel együtt; azután a Szárazér felé menvén, legelőkkel, kaszálokkal, szántóföldekkel és más haszonvételeivel, a régi határokon körüljárták.“ E szerint Pongráczfája ott feküdt, a hol a Szárazér a Marossal csaknem párhuzamosan folyt; igy Pográczfájá-nak és Pongrácztelekė-nek határa jóformán a Maros-tól a Szárazér-ig ért. Ezek után itélve Pongráczfája fekvését a csályai vártól nyugotra, Zádorlaká-val szemközt kell keresnünk. Pongráczfája erdeivel és halastavával együtt értékes birtok volt; különben neve is mutatja, hogy nem ősi birtok; hanem egy Csanád-nemzetségbeli tagnak, I. Pongrácz kómesznek, szerzeménye és telepitvénye, és már ennélfogva is mindig a Kelemenös-fiaknak jutott. Hogy, hogy nem, később a Kelemenös-fiak tuladtak Pongráczfáján és pedig hihetőleg a Harasztyak-nak eladták; mert csak igy magyarázható meg, hogy a XVI-ik század elején mindkét aradmegyei birtokuk, Almaszeg és Pongráczfája (ekkor már csak Pongrácz), Haraszty Ferencz kezén van és pedig az egyik Pálüleséhez, a másik Csályához csatolva. Pongráczfájára később nem sok gond fordittatott; mert már a XV-ik században elnéptelenült. 1510-ben[1]) és 1518[2]) legalább, mint Csálya várához tartozó puszta van fölemlitve. 1548-ban már föl sincs emlitve.

LI. Pongrácztelek. Különálló helységkép emlittetik 1247-ben, Pongráczfája mellett; fekvése tehát az, a mi Pongráczfájáé. Rövid idő mulva beleolvadt Pongráczfájába; ez következik abból, hogy 1256-ban már nincs róla említés téve.

LII. Pordány. Ma is létezik; egyik része falu; a másik része puszta. Régi neve volt Pradan- vagy Paradanmonostora. Ez mutatja, hogy egykor szintén monostorral

[1]) Pesty i. m. III. k. 487. f.
[2]) Nagy Iván i. m. V. k. 51. l.

ékeskedett. A monostor már 1256 előtt elenyészett; és csak az általa virágzóvá lett falu és a név maradt fönn. Már 1247-ben föl van sorolva, mint Palotával és Ladánynyal határos hely; de hogy ki volt birtokosa, arról nincs emlékezet. 1256-ban a Kelemenös-fiaknak jutott. 1337-ben félig ujjáalakulásban volt. Egy a Maros felé, vagy is déltől északnak nyuló utczából állott. Ez utcza keleti része, kivéve két Kökényér felé eső kúriát, a Telegdyeké; a nyugati része és a Kökényér felé eső kúria, a Makófalvyaké lett. Ekkép osztozkodtak meg a falunak már benépesitett (villa iam fundata mondja az oklevél) részén; de kikötötték azt is, hogy az utcza iránya szerint, a Maros felé, a Telegdyek; és azzal szemközt a Makófalvyak jobbágyokat telepithetnek; és igy a falut nagyobbithatják. Ugy szintén a falu másik végén, a Makófalvyak két kúriája mellett, mindkét fél uj utczát telepithet; és ekkép az egész falu ⌊ alakot volt nyerendő. Harmadik birtokosa volt Pordány-nak ugyanekkor II. Fülöp, Benedek fia; de ennek birtoka osztás alá nem eshetett és igy csak egyszerüen megnevezi az oklevél. A következő században Pordány-nak legalább egy része kis nemesek kezén volt; két ilyen pordányi nemest ismerünk is: Pordányi Istvánt,[1]) a ki 1450-ben és Pordányi Zenthy Benedeket,[2]) a ki 1453-ban volt királyi ember. Az 1561-iki összeirás nem említi; nem csoda, hisz a Maroson túl már nem nagy volt a gyulai várkormányzó hatalma.

LIII. Rábé. Ma is létező torontál-, akkor csanádmegyei falu. E helynek becsét mutatja, hogy már 1256-ban két részre osztották a Kelemenös- és Waffa-fiak közt. Igy két részre osztva maradt 1337-ben is; csakhogy ekkor meg van határozva, hogy az Oroszlános felé eső rész jut a Telegdyeknek; a másik a Makófalvyaknak. Rábénak ekkor már malma is volt; a faluban 1337-ben csak ez maradt osztatlanul közös jövedelemforrásnak. Virágzását még inkább feltünteti az, hogy 1331-ben már plébániája is volt. Papja Domokos pápai tized fejében fizetett 5 garast (a makófalvai is csak egygyel többet[3]). Későbbi története ismeretlen.

LIV. Rasan. Fekvését Csóka leirásánál határoztuk meg. Wenzel[4]) és Szentkláray[5]) néha „Pasan"-nak olvasták;

[1]) Teleki i. m. X. 255. l.
[2]) Oltványi: i. m. 66. l.
[3]) Schemat. 1880. 43. l.
[4]) Árp. okm. IX. 381. l.
[5]) Századok. 1877. VIII. f. 108. l.

de Szabó Károly és Knauz határozottan „Rasan"-nak irják; már pedig az utóbbiaknak jóval többet hihetünk. Neve szláv hagzásu. Ősi birtok volt és halászata következtében nevezetes. Vagy egy századig osztatlanul birták a Kelemenös-fiak; és csak 1337-ben keritették kezükre egy részét a Waffa-fiak: akkor is ugy oszták föl, hogy a falunak a halastó felé eső része legyen a Telegdyeké; a mezőség felé eső része pedig a Makófalvyaké. Hogy került egy része a budai káptalan kezére, és miféle perbe bonyolódott miatta a káptalan? ismétlések kikerülése végett Szent-Miklós-nál fogjuk előadni.

LV. Simánd. A Csanád-nemzetség birtokai közt kevés helynek van oly érdekes története mint ennek. Feküdt Fülöplaka mellett, Arad-megyében, a Beregszó völgyében, a mai Bruckenau (Piski) és Baricza közt. Plébániájáról és fekvéséről különben szóltunk már „Az orodi főesperesség és Orod-megye hajdani határai" cz. értekezésünkben.[3]) 1256-ban nincs fölemlitve, vagy valami más név alatt lappanghat. Előre bocsátjuk könnyebb megértés végett, hogy az 1256-iki osztozkodási levél szerint, ha valamelyik Csanád-nemzetségbeli birtokát eladja vagy azt elidegeniti, a többinek joga van azt visszaszerezni, ha a vétel árát a vevőknek kifizeti; már ennél fogva is, de még inkább, ha az eladás maga törvénytelen volt, a többi nemzetségbeliek közbe szólhattak és a nemzetség elidegenitett birtokát visszaszerezni joguk volt. Az események tanusága szerint e királyi megerősitést nyert jogukat használták is; a mint a következő eset mutatja: „Dénes, Chanád fia, 1290-ben az aradi káptalan előtt István és Pál fiaival együtt (de gen. Chanád) eladta Simánd helységet 36 finom ezüst márkáért 13 simándi embernek (csak homines de Symánd, nem nobiles, pedig 1323-ban nobiles de Symánd,) nevezetesen Zallas ispánnak, Moka fiának, Philpének és társainak. De mivel Pál, Dénes fia, akkor még kisded (parvuline tenelline aetatis) volt és az eladásra semmi szükség sem volt, mindjárt többszörös tiltakozás történt ez eladás ellen. Nevezetesen Pósa fia, János, a kis Pált elvitte az aradi káptalanba és ott a kis Pál atyját Simánd eladásától eltiltotta. János, Pósa fia, pedig Pongrácz fia, Tamás nevében vetette közbe tiltakozását. E tiltakozásokban bizva, 1339 előtt pár évvel (Csanád már esztergomi érsek volt) Csanád és II. Dénes magukat Simánd birtokába „titulo hereditariae succenionis" örökségi jogon akarták igtattatni; de az 1290-iki

[3]) Tört. és Rég. Értesitő 1882. évf. 162. l.

vevők utódai ellene mondottak. Erre Csanád és Dénes pert inditottak a simándi emberek ellen. Többszöri halasztás után 1338 nyarán tárgyalás alá került az ügy a nádori itélőszék előtt. Mindakét fél előmutatta okleveleit. Mivel az eladó levélbe Pál is bele volt foglalva, tehát nagykorunak látszott. Ámde a tiltakozó levelek kiskorunak állitották; a felek is legerősebben efölött vitatkoztak, czivódtak. Druget Vilmos nádor tehát azt itélte, hogy kiki a felek közül magához vevén egy nádori embert és a csanádi káptalan küldöttét, 1338 őszén szt. Mihály oktávájján, menjenek Arad-megyébe és ott az öreg emberektől és asszonyoktól (matronis) vagy az egyházi férfiaktól tudják meg 1290-ben nagykoru volt-e Dénes fia, Pál, vagy sem? Minden szentek oktávájján pedig előtte jelenjenek meg. De Pál fia, Dénes, az egyik fél, még maga is kiskoru volt; nem tett inkvizicziót; a simándiak pedig nem akartak. 1338. Mindenszentek oktávájján tehát per helyett egyezkedni akartak. De a simándiak sem a pert folytatni, sem egyezkedni nem akartak; hanem az itélőszéket odahagyták. Erre a nádor parancsot küldött a csanádi káptalanhoz, hogy a simándi embereket nyilván (publice) megidézze 1338. szt. András oktávájára, hogy „peremptorie" igazolják magukat és az ellenök történt vizsgálatról, valamint lopva való elszökésükről az itélőszék előtt számot adjanak. Ez használt. Szt. András oktávájján János és Poznod fia, Péter, a többi simándiak nevében megjelentek és a nádor előtt Csanadin és Dénes prokurátora, Bedech János, jelenlétében beismerték, hogy Simánd felerészben teljes igazzal és joggal ipsum archeppum et mgros Joh. et Thomom, fil. Laurency, Steph. Georgium et Nicl. fil. mgri Nicolai, Thom. et Clem. fil. Pangrachy; másik részben Dyon. f. Pauli Paulum et Petrum fratres suos carnales, illeti. Tehát visszaadják Simándot birtokosaiknak; minden levelet, mely eddig az ő birtoklásukra vonatkozott, érvénytelennek jelentenek ki. Jóllehet pedig a tiltakozás közbejöttével, sőt a miért az itéletről minapában elszöktek, már most is a 36 márkát (capitaneam pecuniam), melyért Simándot vették, elvesztették; mégis Csanadin és Dénes megkönyörülvén rajtuk, nemcsak e 36 márkát (4 forintot in flor. lorandinis tán florentinis számitva egy márkáért) visszafizették; hanem helyettök még a 20 márka perköltséget is kifizették."[1]) További története nem hozzánk tartozik.

[1]) Zichy cs. okmánytára. I. 551—555. ll.

BÉL MÁTYÁS POLIHISZTOR ÉLETE ÉS MUNKÁI.

(Született 1684. márczius 24-én, † 1749. augusztus 29-én.)

Szmida Lajostól.

— Második közlemény. —

Bél Mátyás irodalmi munkássága.

Futó pillantást vetve nemzetünk ezeréves multjára, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a nemzeti átalakulások, reformok, nagy emberek és műveik rendesen akkor emelkednek ki a köznapiság köréből, mikor az egyes korszakok politikai, társadalmi és tudományos viszonyai a hanyatlás örvénye felé siettek. A tudástól, elmaradástól való félelem megadta a nemzetnek az akarat kifejtésének vágyát; egyes hivatott fiainak az erőt és a működési tért, melyen azután versenyre keltek és kettőztetett erővel munkálkodva, fáradozásaik gyümölcsét érlelték. Mohácsnál meglett siratva a magyar; de épen ezen gyászos halmokon tanusitott tehetetlensége okozta vereség felkeltette a honfiakban a haza iránti kötelességérzetet, hogy a mulasztásokat lassan-lassan vállvetett erővel pótolva, nemzetünk régi multját, Nagy Lajos, Mátyás király fényes korszakát, a magyar dicsőséget, mielőbb visszaállitsák.

Ha Luther Márton reformációjával fel nem lép, Szent István birodalmában nem látott volna napvilágot ama nevezetes vallási tollharcz, melynek egyik kimagasló vezére Pázmány Péter bibornok-érsek, és a melynek nemzeti nyelvünk és irodalmunk fejlődése annyi sokat köszön; mert az épen ez időben élte virágzásának első korszakát.

Nagy férfiakat, tudósokat, politikusokat, hadvezéreket csak nagy idők alkotnak!

Hazai nyelvünk a XVIII. században lassan fejlődő állapotában volt; azt előbb művelni, szabályozni kellett. A tudományos irodalom kiadványainak legnagyobb kontingense a latinok római nyelvén jelent meg; és csak egy része az iróknak állott a folyton haladó németországi, vagy a társadalomban a XIV. Lajos

király párisi udvarát és irányát felkarolt franczia irodalom befolyása alatt. Magyar munka Pannóniában még mindig csak ritkán jelent meg; bár a Királyhágón túl Erdély fejedelmi udvara nemzeti nyelvünk tekintetében leküzdötte az idegen nyelvek befolyását s amazt a virágzás fokára emelte; ez által a szomszéd magyar íróknak is e téren utat törvén.

A diplomaczia, a törvényhozó testület, kongregáczióink és az uri székek latinul tanácskoztak és ezen nyelven alkottak törvényt, itéleteket és határozatokat. Tanügyi viszonyaink a kezdetlegesség lépcsőjén még alig mentek tovább; az általános népnevelés eszméje még nem tört át sugárként az égen a felleg és sötétség közül; a nemesség vagy nagyobb várakban neveltette drága pénzen fiait, hol azok apród minőségben helyeztetvén el, egyrészt az udvari fényüzések és szertartásoknál szolgálattételre használtattak; másfelől a lovagkor igényeinek megfelelőn vitézségre, bátorságra, harczjátékokra oktattattak első sorban.

Jellemző a mult századaiból ama körülmény, hogy a magyar jó és bal szerencse közepette soha sem feledkezett meg Istenéről és honáról; vallásosság és honszeretet vele voltak mindenkor és a csüggedés perczeiben egyedül hitében lelte megnyugvását; abból meritette reményét, bizalmát egy jobb jövő iránt.

A nevelés terén kiváló érdemeket szereztek a klastromosok és egyéb vallási felekezetek tagjai. A katholikusok iskolái legnagyobb részt; sőt még a Nagyszombatban felállitott egyetlen tudományos egyetem is a jezsuiták kezében voltak; a protestánsok saját, önerejökből fentartott autonom iskoláikban terjesztették a tudás világát; ezek száma azonban ez időben még nem nagy volt; de mert tanitási egyetemes rendszer hiányából, az oktatás eredményeire nézve, lelkiismeretöket kivéve, másnak felelősséggel jóformán nem tartoztak, s mert valamely eleve megállapitott irányt követni nem kellett: első sorban saját hitfelekezetök tanainak terjesztésére fektették a fősúlyt az általános ismeretek rovására; innen van az, hogy valahány tanintézet volt az országban, mindannyinak más volt az iránya és más azokban az oktatás eredménye is. A ki a tudományok mélyébe akart behatolni, az önszorgalmára, önmüvelődésre volt utalva egyedül; a minél ismét nagy bajt okozott azon körülmény, hogy a kiadott tudományos müvek magas áruk miatt oly könnyen nem voltak megszerezhetők, s azok többnyire a nemesség váraiban, zárdákban, főiskolákban voltak egybehordva; de sokszor hozzáférhetetlenek maradtak. A ki

nagyot, ujat akart létesiteni, annak elölről kellett kezdeni a kutatást és megteremteni álomvilágának képeit minden rendelkezésére álló és megszerezhető eszközök felhasználásával. A történettudomány müvelőinek adatai, sajátkorukbeli feljegyzései egymástól gyakran eltértek; a vallásirodalom termékeit az egyes hitfelekezetek saját tanaikhoz idomitották és terjesztették; a tananyag felhasználása, az iskolai tankönyveknek részben kezdetleges volta, részben hiánya miatt, az egyes oktatók müveltségén és előadási képességén dőlt el.

Nem csoda, ha Bél Mátyás a hallei egyetemen látottak és tapasztaltak után hazajövén, hivatásszerüleg látott hozzá a közmüvelődés és népnevelés még mindig parlagon heverő terének megmunkálásához; és mert e tér még minden irányban müvelőkre várt: innen magyarázható ama lázas tevékenység, fáradhatatlan buzgalom, melylyel feladatát megoldani siet; mert majd mint tankönyviróval, majd mint vallásoktatóval és iróval, vagy mint hisztorikussal találkozunk vele; de rendesen akkor is arról ir, a mikor és a mire helyzeténél, társadalmi állásánál fogva leginkább szüksége volt.

Mint beszterczebányai liczeumi igazgató tankönyveket irt. Rövid időközökben megjelentek csaknem egymásután latin grammatikája, Cellaris nyomán egybeállitva, melyben a tanuló ifjúságnak a latin nyelv szabályainak könnyebb elsajátitása és megérthetése végett minden szabálynál világos példákat nyujt. Ezt követé csakhamar német grammatikája, melyet a tanuló ifjuság számára, több német nyelvtan alapján, röviden, értelmesen egybeállitva adott ki. Ebben a társalgásban leggyakrabban előforduló egész mondatok magyarázására fektette a fősúlyt, odaillesztvén nyomban a szabályt is.

Tollából jelent meg hasonlag a tanuló ifjuságnak szánva retorikája, melyhez lelkesitő példákat csatol a szónoklattan mezejéről; ez által is buzditani, hatni és lelkesiteni ohajtván. Ezen munkák, mint hézagpótlok és elismert szakavatottsággal egybeállitottak, sokáig voltak használatban és több kiadásban láttak napvilágot.

Ezeket a munkákat azonban helyzetének kényszerüségéből irta; mert azokra mint professzornak okvetetlen szüksége volt. A nyelvészeti tudományok iránti hajlamai és fényes tehetségeinek kiváló jeleit adta, midőn „Etymologicon Hungaricumát“ irta. Ezen munka megirásához nagy előkészületet tőn, s a munka előre kibocsátott tervrajzában elmondja 1713-ban, hogy „A magyar nyelvtörténet“ czimü munkáját csak úgy

leszen képes egybeállitani, hahogy a magyar tudósok neki annak megirásánál segédkezet nyujtanak.

Ahoz kiindulási alapul vette Otrokocsi nyelvtudós megkezdett hasontárgyu elömunkálatait, és a magyar nyelv rokonságát mindennemü rendelkezésére állott bizonyitékokkal a héberrel vitatta.

Sokáig fáradozott ezen munkáján; de mert kartársai közül többen éles kritika tárgyává tették a helytelennek minősitett kiindulási alapot, munkáját csak részben tette közzé, s az csak mint befejezett kézirat lett ismerve és ismertetve.[1]) Bél Mátyás ezen eszméjéről egészen lemondani nem tudott; elővette ujból a kéziratot; de most már nem a nyelv eredetét és rokonságát kutatja; hanem a hun-szczitha, székely, magyar irás s a magyar bibliai, nyelvészeti és költői irodalomtörténet adatait gyüjti.

Ezen müvét sem koronázta siker; mert abból csak az első kötet jelent meg, az ó-magyar irás története 1718-ban.[2])

Az ifjuság számára irt grammatikájából az egybehalmozott magyar szavakat Cellaris hires szótárába vétette fel[3]) a szabályok egy részével 1719-ben s ez volt a XVIII. század szótárirodalmának a magyar szavakat és nyelvtant illetőleg a legbecsesebb anyaga, mit bizonyit azon körülmény is, hogy az úgy, a mint azt Bél Mátyás állitotta együvé, 1729-ben átvétetett Bischof „Gradus ad Parnassum“ nagy synonymikonába[4]), 1750-ben Wagner Ferencz „Phraseologiájába“[5]) és 1842-ben Jambressich latin-horvát szótárába[6]) s azt csak később 1767-ben bővitette ki Bód Péter. E terén is mint szerencsés kezdeményezőt látjuk harczolni a nemzeti nyelv és anyagának terjesztése körül.

A magyar nyelv mivelése és terjesztése körüli fáradozásait elvégre is magyar nyelvtana koronázta, melyet lelkész korában hivei és egyáltalán a német ajkuak számára irt. Ennek a műnek a czime: „Der ungarische Sprachmeister, oder kurze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache,

[1]) Historiae Linguae Hung. libros duos, Genesim et Exodum edere parat, atque eruditi patriae viri et qui id ad se pertinere existimabunt, symbola sua conferre velint, obnixe rogat. Berlin, 1713.

[2]) Toldy F. A magyar nemzeti irodalom története, 115. l.

[3]) Chr. Cellarii Latenitatis Liber Memorialis, Interpret. Hung. et Boh. locuplet. Nürnberg. 1719.

[4]) Gradus ad Parnassum. Nagyszombat 1729, 1747, végre 1771-ben harmadszor jelent meg.

[5]) Wagner Ferencz „Phraseologia.“ Nagyszombat. 1750-ben, másodszor 1775-ben jelent meg.

[6]) Jambressich Lexicon Latinum interpretatione illyr. germ. et hungarica locuplet. Zágráb 1742-ben.

nebst einem Anhange von Gesprächen, zum Nutz und Dienst der hochlöblichen deutschen Nation, gutherzig gestellet von Mathias Belius."

Meg kell itt jegyezni, hogy ezen Sprachmeisterje nem azonos a tanuló ifjuság számára irt Grammatika Linquae Hungaricae-val; mert az Beszterczebányán, 1712-ben iratott; mig ez Pozsonyban először 1729-ben lett kiadva. Az anyag azonban egy, azon hozzáadással, hogy ezen szélesebb körü s nagy közönség számára irt „Sprachmeistere" terjedelmesebb; és úgy a társalgási mondatok, mint az egyéb gyakorlati példák is magas müveltségét, finom izlését s előkelő modorát árulják el. E kis müve roppant hatást keltett; kézről kézre járt; egymás után uj meg uj kiadásokban jelent meg, hogy a keresleti szükség kielégithető legyen. Egyébiránt hogy mennyire kedvelt és hézagpótló lett e munka, igazolja legjobban ama körülmény, hogy a munka tizenhárom kiadást ért; az utolsó 1829-ben, Pozsonyban jelent meg; tehát több mint 100 évig tartotta fen magát.

Ezen kis müvecskére Bél valóban nagy sulyt fektetett; s hogy az érdeklődést irányában annál nagyobb mértékben felkeltse, azt lelkesitő előszóval inditotta útnak; mely előszavának hazafias szelleme méltán megis érdemli a közfigyelmet; elmondja abban:

hogy Európában valamennyi nemzet: a német, az angol, a franczia igyekszik a maga nyelvét más idegen nemzetekkel megismertetni; csak a magyar maradt e tekintetben hátra. Neki tehát az a czélja, hogy a magyar nyelvet legalább a legközelebbi szomszéddal, a némettel megismertesse. Ezt a magyar nyelv sok jeles tulajdonságainál fogva meg is érdemli; és ő hiszi, hogy valamint Magyarországon a német nyelv annyira el van terjedve, hogy alig van müveltebb ember, ki németül ne beszélne, úgy idővel, ha majd az ipar és kereskedelem fejlődésével a nemzetek egymással szorosabb összeköttetésbe lépnek, eljön az a kor, hogy a magyar nyelv Németországban belsejében is fog hangzani. De beszéljen ő maga tovább: „da man sonst bei einer Sprache deren Gravitaet, bei einer andern deren Anmuth und so weiter bei der dritten zu rühmen pflegt: so ist unsere ungarische Mundart diejenige, welche alle diese Eigenschaften überflüssig besitzet. Spricht ein Spanier nach seiner Grandezza praechtig und gravitaetisch, so ist ein Ungar capabel ihm diesfalls die Stange zu halten. Kann ein Franzose mit schmeichelhaften Redensarten die Ge-

müther hinterschleichen und einnehmen: so ist ein Ungar, zumal ein tugendsamb beredtes Frauenzimmer im Stande, mit ihrer einnehmenden ungarischer Zunge nicht nur einen Menschen, sondern auch wilde Thiere zu bezwingen.“ Lelkesitő sorait ezen szavakkal fejezte be: „Der geneigte Leser lebe wohl, und sage mit dem Verfasser: Áldja s egyesitse Isten a magyar és német nemzetet.“

Ily eszméket, ily tanokat hirdetett Bél Mátyás a XVII-ik század első éveiben; igy buzditotta, lelkesitette hiveit, olvasóit munkáiban, s utat tört nemzeti nyelvünknek a többi müvelt európai nemzetek soraiban, kivált a németek között. Soká küzdöttek még a honfiak, hogy nemzeti nyelvünket diadalra juttassák; egy század óta folyt a harcz, mig az saját otthonában törvénybe iktatva, mint az állam hivatalos nyelve, a korona és a nemzet által elismertetett; és bár Bél Mátyásnak jóslatszerüleg egy századdal előbb mondott szavai, hogy a magyar nyelv majd Németország belsejében is fog hangzani, ez ideig még meg nem valósult: az mégis ma már saját otthonában kimüvelve elfoglalta ama polczot, melytől annyi századokon keresztül, idegen befolyások folytán s a latin nyelv uralmának nyomása miatt, visszafojtva volt. Ma a nemzeti politika a magyar nyelvben a magyar állameszme egyik leghatalmasabb kifejezőjét és támpontját ismeri el és birja; és nemzeti nyelvünk lassan-lassan a müvelt Európa államainak kontinensén most már nemcsak megtürve; de igen is tudományos vivmányaink, gyors előrehaladásunk, munkásaink tekintélye folytán elismerve és nagyrabecsülve van; miről a franczia, német és olasz sajtó és szakmunkák bizonyságot tesznek.

Bél mint pozsonyi lelkész szükségét látta annak, hogy hivei a czélnak megfelelő vallásos könyvekkel is birjanak. Ez inditotta őt arra, hogy imakönyveket irjon és a Károli-féle Uj-testamentomot, mely ugyan már több iró által görög eredetiből leforditva, közkézen forgott, magával az eredeti görög munkával összeegyeztesse s a téves alapon indult forditás tételeit kiigazitva hivei számára magyar nyelven kiadja. Ezen tervét valósitotta is, mert Uj-testamentoma 1727-ben már meg is jelent.[1]) Jóllehet ezen munkát később több pályatársa ujból meg ujból átdolgozta és sok kiadásban terjesztette, Bél Mátyás müve éveken keresztül hiveinek kedvencz olvasmánya maradt.

---

[1]) Toldy Ferencz irod. tört. 104. lap. Bél Mátyás. Uj-testamentum. Nyomatott Lipcsében 1727.

Imakönyvei közül felemlitendők „Preces christianae“ mely 1728-ban Lipcsében jelent meg; és „Die Gottsuchende Seele oder kurzgefasste und schriftmaessige Andachten von einem dürftigen Mit-Beter.“ Ezen Mit-Beter pedig nem volt más mint Mathias Belius.

A már felhozottakon kivül kedveskedett Bél Mátyás hiveinek egy más vallásos olvasmánynyal is; amennyiben Kempis Tamásnak Krisztus Urunk követéséről irt munkájat az evangelikusok számára egészen átdolgozta; magyarázó szöveggel ellátta s azt négy kötetben közrebocsátotta. Ezen munkája kiválóan a felsőbb tanodák ifjuságának s a theologia növendékeinek volt szánva; de csakhamar túllépte a szerző által kijelölt határokat és közkézen forgott, amin ma csodálkoznunk nem lehet; mert a század uralkodó jellemvonása Bél Mátyás korában még mindig túlnyomóan a vallásosság volt, s a róm. kath. egyház lelkészei és egyes irók által kiadott egyházi, nevelési munkák rendesen csak serkentették a protestáns egyházban élő jeles irókat hasonmunkák kiadására, hogy ez által mintegy ezen uralkodó két hitfelekezet e századbeli vallásirodalma igy egyensúlyban legyen.

Bél tudományos működésének egyik szép virága az 1713-ban általa egybeállitott földrajz, mely lassan-lassan bővitett alakban több kiadást látott. Ezen munka nagy hézagot pótolt nemcsak az iskolákban, de a társadalomban, a családi tűzhelyeknél is; e művét szerző lehető szük keretben tervezte s azt mint kis kalauzt „Compendium geograficum“ czimen adta ki; hogy azonban több oldalról nyilvánitott ohajnak is eleget tegyen: hogy azok is használhassák, kik a latin nyelvben a kellő avatottsággal nem birtak; és hogy az szélesb elterjedést nyerjen, földrajzi művecskéjét ujból átdolgozta, kibővitette s ezen czim alatt „Kurze Einleitung zur geografischen Kentniss von Ungarn“ sajtó alá rendezte és kiadta; ennek kiegészitéseül pedig külön egybeállitotta a vármegyék térképeit is, és azokat „Cathalogus Mapparum Regni Hungariae“ czimen a nagy közönség használatába bocsátotta.

Ez idő óta tevékenységének súlypontja csaknem egészben a hazai történelem anyagának egybegyüjtésére irányult; és jóllehet időközönkint tollából jeles történelmi, egyházi és tanügyi értekezések és vázlatok láttak mind sürübben napvilágot: azok mégis csak előkészitői, csak előhirnökei voltak az agyában már régebben érlelt azon eszméjének, hogy Magyarország

egyetemes történetét megirja. Ehhez szedte az anyagot éveken keresztül; ennek az eszmének élt leginkább; és csak alkalomra várt, hogy tervét valósithassa.

E közben azonban megragadott minden alkalmat, hogy adatait gyarapitsa és nevét a tudós világban lehetőleg széles körben ismertté tegye. Igy a többi között a „Miscellanea beroldinensia“ 1734. évi folyamának négy kötetében a magyar nyelvről értekezik, vitatva, hogy a magyar nyelv semmi más európai nyelvvel nem rokon; a Schwandtner J.-féle Scriptores rerum hungaricarum-ban szakvéleményét adja, hogy miként lehetne a Lucius-féle, Horvát-, Dalmát- és Tótországokról szóló történelmi müvet befejezni; természettudományi ismereteiről pedig tanuságot tesz a „Beschreibung zweier Höhlen von wunderbarer Natur und Beschaffenheit, deren eine zu Selice, die andere zu Ribar;“ és „Anmerkung von dem neuesten Kupfer- oder Cementwasser.“

Hogy Bél Mátyásnak e korszakban mily nagy neve volt, igazolja leginkább ama körülmény, hogy őt tartották csaknem egyedül hivatott czenzornok, és mint ilyet elismerték irótársai; és boldognak érezte magát egy-egy uj szerző, ha kiadandó műve elé Bél Mátyás által irott ajánló sorokat, előbeszédet csatolhatott.

Ily előbeszédei közül ismeretesek:

1) A szalernói orvosi fakultás egészségtan szabályai czimű verses munka előtti;

2) A pogány erkölcstan hiányairól czimü, 1724-ben Lipcsében kiadott mű előtti;

3) A Castellione Sebestyén által 1724-ben Lipcsében kiadott „Jézus Krisztus Uj-testamentuma“ czimű munka előtti;

4) A Kempis Tamás-féle 1725-ben kiadott vallásos olvasmányok előtti;

5) A Schwandtner J. G. „Scriptores rerum hungaricarum“ czimü, 1745-ben Nagyszombatban kiadott kétkötetes mű előtti;

6) A Tomka-Szászky-féle Pozsonyban 1748-ban kiadott jelenkori földrajz czimű munkája előtti; végre

7) A Delezsál Pál tót nyelvtana előtt közölt előbeszédek.

De mint műforditóval is találkozunk Bél Mátyással. Ő

forditotta le magyar és tót nyelvre Arndtnak „Über das wahre Christenthum“ és „Das Paradiesgaertlein“ czimű műveit; és leforditotta Krmun Dániel szuperintendenssel 1722-ben a bibliát cseh nyelvre, mely Hallében jelent meg.

Már az előadottakból is látható, hogy Bél Mátyás az egyetemes ismeretek mily magas fokán állott; munkásságát mily sokféle irányban volt képes kifejteni; mégis hajlamai leginkább a történetirás és buvárkodás terére vonszolták szüntelen. Ez volt azon tér, melyen valóban nagynak mutatta be magát. Bél Mátyásra nagy befolyással lehetett e tekintetben azon körülmény, hogy kortársai, az európai nemzetek iróvilága által mindinkább müvelt uj irányu történetirással, az oknyomozó történetirással megbarátkozni nem tudtak; ő pedigien csakis ez alapon vélte helyesen megoldhatni a nemzet történetében a multból függőben maradt, vagy tévesen tárgyalt tételeket. Ez lehetett szülőoka annak, hogy dolgozataival mindinkább a külföld tudományos folyóiratait kereste fel, melyek szerkesztői készörömest fogadták tudósunkat munkatársaik közé. Hazai kutfőink adatainak megigazitása; egyes krónikások meseszerü, kis keretbe foglalt és el nem fogadható elbeszéléseinek okiratok alapján megdöntése; s az igazság felderitése voltak azon tényezők, melyek neki rövid idő alatt kortársai előtt az elsőséget biztositották és őket hason munkásságra, az uj irány követésére birták.

Bél történelmi munkáinak sorát megnyitja egy nagyszabásu dolgozata, melyben az eddig napfényre hozott, s a magyar nemzet történetére vonatkozó, felette érdekes adatokat, kutfők nyomán egybeállitva, bocsátotta közre. Ezen munka czime: „Hungariae antiquae & novae prodromus.“ Szerző könyvében kritikai érveléssel igyekszik világot vetni a nemzet legrégibb multjára és alakjaira; ebben részletesen tárgyalja a szittyák hadakozásait, hatalmát; a hunok származását; az avarok és magyarok régi lakóhelyeit, nyelvét és szokásait; és kiváló gondot fordit Attila vezér szereplésére, kit, mint a mult vitéz és bátor hősét, és a népét szerető atyát, mintegy mintaképül mutat be. E művében szentel Thuróczy történész emlékének is sorokat és azokhoz a Thuróczy-család történetét a legrégibb időktől fogva irja le, vázolván annak leszármazási rendjét; végül egy képen a családfát mutatja be; továbbá külön czikkben a Szepesség természeti és polgári állapotáról elmélkedik; és azzal kapcso-

latosan néhány nevezetesebb magyar fürdő történeti adatait; vizei hőfokát és vegyi elemzését; fekvését és éghajlati viszonyait irja le; megjelelve a bajokat is, melyeknél ama fürdők egyike-másika használatba veendő; értekezik a sopronyi bortermesztésről; a szőlők kezeléséről; és a magyar bortermelés hiányairól; elmondja saját nézetét arra nézve, hogy miként lehetne e bajon segiteni és a kereskedelem ezen kiváló ágát nagyban értékesiteni.[1]) Bél Mátyás munkái elárulják a profeszszort, kinek legkedvesebb foglalkozása a felvilágositás és az oktatás minden irányban, a hová csak szeme ér. E munkája 1723-ban, Lipcsében jelent meg.

Időközben a berlini tudós társaság tagjává választatván, munkásságát több irányban fejlesztette; igy a többi között a „Hamburger Magazin"-ban[2]) hosszabb czikksorozatot ad ily czim alatt: „Commentatio de antro Ribariensi", melylyel a tudós világnak nemcsak figyelmét, de érdeklődését is a legnagyobb mérvben magára vonta s azt eredményezte, hogy vitás, vagy kétes adatok felderitéséhez kortársai nem egy izben fölvilágositását kérték.

A meglevő adatokból látta, hogy egyik-másik kutfő egy és ugyanazon tárgyát másként adja elő, mi által kutatása és munkálkodásában gyakran zavarva lett; hogy e bajon segitsen, az adatokat okiratok alapján kritikai érveléseivel fejtegetni, magyarázni, s a szükséghez képest kiigazitani kezdé; azután az adatokat dékaszokra osztotta ugy, hogy minden kötet legalább 10 adatot, forrásmüvet, vagy momentumot tartalmazzon. Ezen munka kiállitása és rendezésére nagy súlyt fektetett és gondot forditott; azért lassan haladt vele előre. Az első kötet végre 1734-ben jelent meg ily czim alatt: „Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscellanea monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugentium." A második kötetből már csak az első két kutfő részletezése és magyarázata jelent meg; minek oka abban keresendő, hogy szerző tudta nélkül egy és ugyanazon időben, hason irányban Schwandtner György kortársa is megindította munkáját; Bél Mátyás tehát, ki akkor már el volt tökélve, hogy Magyarország egyetemes történelmére vonatkozólag eddig egybegyüjtött adatait most már sajtó alá rendezi, Schwandtnerrel szövetkezett; és saját munkájának

[1]) Somogyi Ede, Magyar Lexicon. 3. k. 362. l.
[2]) „Hamburger Magazin" IV. Band, §. 69.

folytatását beszüntette; adatait azonban Schwandtner munkájában értékesitette; és e munka, tudósunk éles kritikai érvelései és tudományos szinvonalon álló, magyarázó, felvilágositó adatai alapján, valóban nagybecsü lett.

Bél Mátyás eme csonka művének első kötetéhez mesteri bevezetést csatolt, melyben feltárja előttünk lelki világát; szilárd meggyőződésének szavakat szentel; és végre a nemzet kincses bányájára, az egyes családok levéltárára mutat, a hol a nemzeti történelem lapjai feldolgozatlanul hevernek; előszavából kiemeljük a következő sorokat: „Adj nekem a magyar történet két századából csak kétszáz oklevelet, a királyok szerint rendezve, és én annyi nyereséget szolgáltatok neked a belső történet kibővitésére, a mennyit Bonfinnak egy egész tizede sem képes nyujtani. Én valóban mindig meg voltam arról győződve, hogy ami a szentirás a theologusoknak; az irott törvény a jogtudósoknak; a józan ész a bölcselőknek; az az oklevél a történetiróknak. Vajha valahára megnyilnának előttük a hazai levéltárak!“[1])

Az „Adparatus ad historiam Hungariae“ czimü munkának 1735-ben megjelent része tartalmazza a következőket:

I. Tized. 1. fejezet. Oláh Miklós esztergomi érsek „Hungariaja“, vagyis a nemzet eredetéről; az ország fekvéséről, felosztásáról; a nép viseletéről és előnyeiről, ahhoz csatolva saját koru (1454—1558-ig) kivonatszerü krónikája.

2. fejezet. Szegler M. Magyar-Erdélyország és a szomszéd tartományok viselt dolgainak kronologikája. (366—1563.)

3. fejezet. Juvenci Coelii Dalmatae Attila.

4. fejezet. Laszky Jeromosnak „Titkos története a János király nevében Solimán, a török császárhoz menesztelt követségéről.“

5. fejezet. Az igazság kikutatásának módja; vagyis a „Tüzes vas itélet“ (Istenitélet), melylyel hajdan a magyarok vitás ügyeik megoldásánál éltek.

6. fejezet. Cuspinianus János naplója I. Miksa császár tanácskozásairól Ulászló, Lajos, és Zsigmond magyar, cseh és lengyel királyokkal; és Liszthi János naplója Miksa császár trónra lépésének beigtatásáról.

7. fejezet. Bokatius János leveles értekezése követségéről Bocskay István, Erdély fejedelménél.

[1]) Dr. Wagner Lajos „Bél Mátyás Pozsonyban.“ 1884.

8. fejezet. Závodszky György naplója a Magyarországon, 1586—1624-ig, viselt dolgokról.

9. fejezet. Fröhlich Dávid Magyarország nagyobb krónikájának előrajza; továbbá a magyarok eredetéről és a hunnok vándorlásairól Amerikába.

10. fejezet. Ismertetése az I. Ferdinánd és II. Rudolf királyok alatt III. Zsigmond lengyel királyhoz menesztelt követek memorandumainak: „Az enyészetnek indult Magyarország képe“ czime alatt; továbbá töredékben: Szokoly Miklós elpártolása és Forró Pál jóslatának.

II. Tized. 1. fejezet. A másokhoz menesztett és másoktól vett követségeiről nevezetes Attila, Priscus szónoktól.

2. fejezet. Gregorianei Pálnak: „A magyar ügyeknek történeti és földrajzi rövid foglalata;“ továbbá: Néhány sor a visszafoglalt Győr váráról.

Itt Bél Mátyás munkájának további kiadását megszakasztja és csatlakozik Schwandtner György hasonirányu művének dolgozataihoz; de Badernél, ki Bél Mátyás polihisztorral sokat foglalkozott, szerzőnek már négy kötetre 10—10 fejezettel fel volt dolgozva az anyaga; sőt Bader azokat következőleg elő is sorolja; mik a második kötet folytatását képezték volna. Ezek:

Thuróczy: Krónikája; Bonfin: Dekadesei; Révaytól: Magyar Monarchia; Istvánffytól: Emlékiratok a magyar dolgokról; Eus Gáspár értekezése: „Magyarországról“; Nadányitól: „Magyarhon fénykora“; Tuberotól: „Korom viselt dolgairól“; Sommertól: „A magyar királyok elegiai versekben“; Taurinus: „Önvédelmi harcz“-a; Gabelmann Miklóstól: „Magyarhon pár vén dala“; Csernovics Jánostól: „A pannoniai hadjáratról“; Betlen Farkastól: „Erdélyország története“; Betlen János: „Erdély dolgairól irott könyvéről“; Topetti Lőrincztől: „Erdély eredete és pusztulása“; Szamossi Istvántól: „Ősrégi kövek gyüjteménye Dácziában“; Lucius János: „Dalmát- es Horvátországokról“; Rátkay Györgytől: „Dalmát-, Horvát- és Tótország ügyeinek és birtokainak emlékezete;“ Anonymustól: „Bosznia tárgyalása.“

A harmadik kötet tartalma lett volna:

Corvin Mátyás magyar király hadi dicsőségéről irott hősköltemény; Rudolph magyar király viselt dolgairól 1591-ben, hős költemény VI fejezetben; Jacab kényurnak — más néven Heraklidis és Basilikus — élete; Pesicz Zsigmondtól: „Miksa hadjáratának története a lengyel királyság ellen"; Ribisch Henrik: „Bécs megszállásáról 1519-ben irott levelei"; Forgách Ferencz: „Szigethvár megszállásáról;" „A királyi főherczegek és herczegek nyilvános ülésekben mondott szónoklatai"; „Gyászbeszéd gróf Illésházy István Trencsén- és Liptómegye főispánjának temetése alkalmából"; „Gyászbeszéd nagyméltóságu gróf Esterházy Miklós 1644-ben Bécsben végbement temetése alkalmából;" és végre „Halotti beszéd méltóságos Betlenfalvi gróf Thurzó hamvai felett 1617-ben Lőcsén elmondva."

A negyedik kötet tartalma lett volna:

Tizenöt búdal, elegia, Albanus Montius Péter epigrammái, melyeket az Zrinyi Miklós képe alá többféleképen irt meg; Sommer Jánosnak Magyarhon királyairói irt verses krónikájáról Ferdinand és Jánosig; Taurinius Istvántól: „A kereszteshadak szolgai háborujáról iratott 1519-ben;" a „Pannonia romjairól irt 4 könyvről"; a „Soliman pannoniai hadjáratáról irt 2 könyvről"; Gabelmann Miklósnak „Magyarhon hadjáratairól irt 2 könyvéről"; ehhez csatolva 2 óda; az egyik a törökök sárkányszigeti vereségéről; a másik Magyarország termékenységéről szóló. Porsius Henrik byzanti utjának 3 könyvéről; Nádasdy Tamás dicséneke Rokovszky Mártontól; Magyar siralmak és a szabadulásra vezérlő ut a magyar népnek ajánlva; Peuker György és végre Uncius Lőrincz Krakkóban, 1579-ben kiadott költeményeinek ismertetése.

Ez utóbbi három kötet napvilágot nem látott; sőt azoknak holléte is ismeretlen; bár a Zeitschrift von und für Ungarn 1802. II. kötetében Müller Jakab is azok fenlétét vitatja; lehet egyébként, hogy Bél Mátyás szerény anyagi viszonyain túlterjeszkedni nem akarván, mecénásai pedig a további segélyezést rendelkezésére nem bocsátván, kész munkáját félretevé.

Bél Mátyás már lelkészszé történt megválasztatásakor

munkásságának egy meghatározott irányt adott; egybegyüjteni t. i. az összes vármegyék történeti adatait és azokat kiadni. Hogy eme tervét megvalósithassa, módot talált arra, hogy tervezetét magának az uralkodó III. Károly, magyar király és római császárnak, bemutassa. A fejedelem ki maga is tudományos készültségü és nagy müveltséggel biró férfiu volt, örömmel hallgatta meg a tudós iró terveit, s azok kivitelére fejedelmi támogatását igérte. Ezen váratlan és várakozáson felüli eredmény nagy lökést adott Bél Mátyás nagy munkakedvének és talán emez első sikeres lépésének köszönhető a „Notitiae Hungariae N. G.“ nagy művének létesitése. Művének becsét emeli az általa követett irány; ő első sorban azokat hivta fel munkásságra, kik személyéhez nemcsak a szeretet, de a hála kötelékei által is füzve voltak; ő mint országosan ismert nevü professzszor a tanuló ifjusághoz fordult; azok között előre vonalazott és kérdésekkel szövegezett rovatos iveket osztott szét, melyeket csak a szünnapok alatt, családi tüzhelyeken, az ország különböző vidékein, hol a viszonyokat ha nem is ismerték volna tüzetesen, szüleik és ismerőseik utján, a valóságnak megfelelően töltöttek ki. Emelte ezen anyaggyüjtő iveknek értékét pedig azon körülmény, hogy volt tanitványait a hazai tudományos irodalom iránti buzgalmában arra is kötelezte, hogy az általuk kitöltött rovatos ivek valódiságát a tanuló köteles volt szülője, gyámja vagy lelkésze által is aláiratni. És a tanuló ifjuság, kivált a felvidéki, várakozáson felüli eredménynyel hordta halomra a mult emlékeit és a XVIII. század első tizedeinek adatait, mely anyagot azután tudósunk több osztályba osztott, elválasztván a tisztán történelmi részt a földrajzitól és statisztikaitól. A sok ezerre menő gyüjtőiveket egyenkint saját jegyzeteivel egybevetvén, azok tartalmát az általa ismert és birt kutfők nyomán helyesbitvén, vagy az előtte eddig ismeretlen adatok valódisága iránt nyomozásokat, levelezéseket folytatván, nem nyugodott addig, mignem a kétes természetü kérdések megoldást nyertek; mi által a mult nem egy becses adatát a jövő számára megörökitenie és kitüzött czélját mindinkább megközelitenie sikerült.

Ezen adatok gyüjtése s az azokból folyó levelezések folytán magára vonta az egész ország figyelmét; pozsonyi köre mindinkább szélesbült; háza a tudományos világ központjává lőn. A már meglevő anyagot kibőviteni, helyesbiteni s a hiányzó vármegyékre is kiterjeszteni ohajtván, támaszkodva a felség jóindulatu támogatására s a házánál megfordulni szokott országos

rendeket czéljainak megnyervén, az ország összes lelkészi hivatalait és világi hatóságait megkereste, hogy nagy művének kivitelében őt gyámolitsák és az eddig ismeretlen adatokat vele közöljék. Szózata nem hangzott el a pusztában; a legtöbben meghallgatták kérését s adataikkal anyagkészletét gyarapitani siettek; de akadtak olyanok is, kik irigy szemmel nézték az egyszerű ev. esperes népszerüségét és folytonos emelkedését; és őt gyanusitani kezdették, hogy adatait azért gyüjti, mert idegen hatalmak zsoldjába szegődött. Ezen gyanusitás mindinkább terjedni kezde; a munka pillanatra megakadt; a mi tudósunkat igen elkeseritvén, szórakozást egyedül utazásaiban lelt; mit ismét arra használtak fel ellenei, hogy most már szökését, elfogatását és bebörtönöztetését hirescsteljék.

Eme hirek tudomására jövén az ország nádorának, Pálffy Miklósnak, ez. Batthányi József kalocsai érsek javallatára, Bél Mátyást maga elé idéztette, hogy az ügy mibenlétéről magát tájékozza. És történészünk meg is jelent az udvar előtt; előadta védelmét; a vádak sulya alól felmenteték; s a király ujból ismételve ösztönözte további munkásságra; sőt megengedte, hogy a „Notitiae Hungariae N. G.“ czimü munka neki ajáltassék.

Ezen váratlan és felette kedvező fordulat most már biztositotta a sikert teljesen; az országos rendek, követek és főpapok megértvén ő felsége akaratát, mind sürübben sorakoznak a tudós pap körül és dolgoznak vele karöltve; az ország minden vármegyéjében egy czenzor lett, választva, ki a meglevő anyagot helyesbiteni, bőviteni volt hivatva. Az ország nádora, hogy az ezen munka iránt mind nagyobb érdeklődéssel viseltető státusok ohajának egyrészt megfeleljen; másfelől ő felségének is kedves szolgálatot tegyen, oda utasitotta Bél Mátyást, hogy históriai munkáját, a vármegyék szerint, különkülön, a mint azok egyike-másika elkészül, az e munka felülbirálására az udvari kanczellariánál megbizott mezőkeszi Palásthy Ferencz és Mattyasovszky Imre (mindakettő nyitramegyei), udvari tanácsok, mint czenzoroknak, ivenkint bemutassa. O felsége a nádor ez intézkedését helybenhagyta.

Bél Mátyás müve ekkép a kanczellaria elé került; s az annak részeit az illető vármegyékhez küldötte azon utasitással, hogy azt „kongregaczionaliter“ felülbirálván, arra vonatkozólag megjegyzéseit a kanczellariánál bemutassa. Ezen utasitás folytán a vármegyék siettek a karok és rendek soraiból biráló választmányt kinevezni s annak a munkát kiadni. A

vármegyék legtöbbje meg is felelt a fölhivásnak s a neki küldött részeket helyeseknek fogadván el, azok közzététele ellen kifogásokat nem emelt; de voltak oly vármegyék is, melyek a helytartótanács rendeleteit „ad acta“ szerették volna tenni; mások annyi kifogást tettek, annyit leveleztek, hogy ez által a munka megjelenését csak késleltették.

E közben Mikovinyi Sámuel, kir. kincstári mérnöknek neveztetvén ki, egyuttal meghagyatott neki, hogy Bél munkájához vármegyénként a szükséges térképek előállitását eszközölje s ez által a tudós történetirót terveiben támogassa. Mikovinyi meg is felelt megbizatásának; a térképek munkába vétettek.

Bél Mátyás ismervén munkája kiadásának tetemes költségeit, de tudván azt is, hogy ily munka kiadására kiadó egykönnyen nem is vállalkozik, barátai ösztönözésére az udvarnál müve számára kiváltságlevelet kért s ebbeli kérelme meg is hallgattatott, a mennyiben szerzőnk rövid idő alatt a következő királyi szabadalmi vagy kiváltságlevél birtokába jutott:

Bél Mátyás ismervén munkája kiadásának tetemes költségeit; de tudván azt is, hogy ily munka kiadására kiadó csak garanczia nyujtása mellett vállalkozhatik; és bár Straub Pál bécsi könyvkereskedővel szóbelileg az egyezséget már megkötötte; mégis egyrészt nevezett kiadó czég kivánatára; másrészt barátainak ösztönzésére az udvarnál munkája számára kiváltságlevelet kért, folyamodványához csatolván Straub Pálnak a hazai és külföldi olvasó közönséghez előlegesen intézettt következő előfizetési felhivását:

„Jegyzéke ama feltételeknek, melyek alatt Straub Pál bécsi könyvkiadó az alábbi mű kinyomatását elvállalta:

Üdvöt a jóakaratu olvasónak!

1. §. Több éve már, hogy Bél Mátyás a jeles tudós, ő cs. és kir. felségének kegyes engedelmével az ó és uj Magyarországot leirni kezdette; világosan indokolván az előrajzban, mely 1723-ban Nürnbergában jelent meg, és különösen annak előszavában, czélját. Idő folytán Isten és a császár kegyelméből a mű odáig fejlődött, hogy sajtó alá rendezhető és tekintélyes részben a nyilvánosság elé bocsátható lett.

2. §. Mivel pedig ezen oly terjedelmes, több kötetbe osztott, az egyes vármegyék térképeivel és tájrajzaival, egyéb

más képekkel és fölötte diszes ékitményekkel srerkesztett mű magán uton, egy ember költségén sajtó alá nem bocsátható: feltette magában ugyanazon Straub Pál, hogy az előfizető jótéteményét igénybe veszi, s egyuttal az aláiratkozók előnyére a következő feltételeket teszi közzé:

1. A mű Amsterdámban fog nyomatni; nagyobb alakban; a legfényesebb papiroson és betükkel; s hozzá a legnagyszerübb ékitményekkel; a lehetőség szerint ezen czim alatt: „Notitiae Hungariae Novae Geographicae“ etc. Amsterdamban, 1733-ban, ő cs. és kir. felsége engedelmével.

2. Az egész mű 4 részből fog állani, 6 kötetben, melyek következőképen lesznek beosztva: A Dunáninneni Magyarország 3 kötetben; a Dunántúli 1 kötetben: A Tiszáninneni- és túli 2 kötetben.

3. Nehogy az előfizetők terhelve legyenek, a pénz folytatólagosan egyes kötetekért is elfogadtatik a következő módon: a Dunáninneni Magyarország első kötetéért 8 rajnai forint fizetendő, mihelyt az elkészül és szét lesz osztva; a második kötetért 8 rajnai forint, mihelyt az befejeztetik; a harmadik kötetért 6 rajnai forint; ugyanily rendben és árral fognak nyomattatni a Dunántúli, Tiszáninneni és Tiszántúli Magyarország hátralevő kötetei; t. i. a 4. kötet előfizetési ára 6 rajnai frt; az 5. köteté 6 rajnai frt; s a hatodiké 6 rajnai forint. Az egyes kötetek 150—200 ivet fognak felölelni.

Nyomatni fognak egyes példányok ugynevezett királypapirosan is (a mai velinpapir), nagyobb áron és csak azok számára, kik idejekorán levélbelileg rendelnek ilyet a kiadónál.

4. Fölötte nagy előny háromlik ebből az előfizetőkre; a mennyiben ezen mű kiadása után sokkal nagyobb, sőt kétszeres áron fog elárusittatni; az előfizetők példányainak számán kivül ugyanis csupán 100 fölös példány fog nyomatni.

5. A szerző és kiadó igyekezni fognak, hogy félévenkint egy kötet jelenjék meg és igy az előfizetési dij lassankint minden kellemetlenség nélkül annál könnyebben fordittathassék a legjobb műre. Tart pedig az előfizetési határidő február 1-től július 1-éig; a mikor is a mű nyomtatása a jó Isten segélyével kezdedét veszi.

6. Gondoskodni fog a kiadó a kötet Bécsbe szállitásáról; a honnan az előfizetők könnyü szerrel fogják megkaphatni, csekély póstadijjat fizetvén.

7. Az előfizetési pénzeket Magyar- és Erdélyország nevezetesebb városaiban, az előfizető részére kiadott kötelezvény mellett, fogják elfogadni a következők: Budán Walcher könyvkötő; a Császárvárosban (vagyis Késmárkon) Bucholtz igazgató; Kassán Major M. D.; Szebenben, Erdélyben, Wieland kereskedő; Komáromban Neuhold M. D.; Debreczenben Szeremley jegyző; Eperjesen Rajman M. D.; Győrött Gerber kereskedő; Losonczon Perlicz M. D.; Beszterczebányán ifjabb Mölker M. D.; Pozsonyban Wieland kereskedő; Selmeczen Kochtatsch M. D.; Sopronyban Hajnóczy S. R.; Nagyszombaton Bácsmegyei M. D.; a kiknél a papirosból s egyéb hozzátartozókból mutatvány van.

8. Nehogy pedig valaki pénzét féltse, Ausztria nevezetes bankárjai, illetve váltóüzérei, Radt és Höslein, a kiknél az egybegyült pénz beváltatni fog, kezeskedni fognak mindaddig, mig az előfizetők kötetjeiket, visszaadván a kötelezőt, meg nem kapják.

3. §. Ennélfogva a nevezett könyvkiadó reményli, hogy nem fognak hiányozni hazafiak ezen fényes és sokaktól ohajtott műhöz; sőt ellenkezőleg lesznek, kik annál készségesebben fogják e csekély pénzáldozatot meghozni, minél nagyobb szeretettel viseltetnek a kedves haza iránt.

4. §. Sőt még abban is bizik, hogy az egész mű ékitése, itt-ott javitása és végső befejezése czéljából, azok, a kiknek érdekében leginkább áll, részleteiket a szerzőhöz, Pozsonyba, minél előbb befogják küldeni; gyorsabban mint azelőtt; mely hazafias törekvést a külföldiek magasztalása kisérendi; a késő utódok hálás szivvel fogják tisztelni; a tudományos világ pedig a jótétemények közé sorozandja.

5. §. Végre, hogy mindenki tudja, mindazon előfizetők nevei, kiknek költségén és előfizetési dijjával a mű előmozdittatott, időnkint, amint valaki előbb vagy utóbb iratkozott alá, elősorolva az egyes kötetek élén, külön névjegyzékben fognak közzététetni.

Élj boldogul, kedves olvasó, és gyámolitsd kitartással ezen, hazád diszére törekvő, nemes ügyekezetet!

Bécsben, Ausztriában, 1733. január 24-én.“

TÁRCZA.

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat rendes havi választmányi ülése, 1885. április 29-én.

Elnök: Ormós Zsigmond, főispán.

A választmányból és a társulati tagok közül megjelentek: ifj. Ormós Zsigmond, alispán, alelnök; Pontelly István, főtitkár; Odor Samu, pénztáros; Bach Ferencz; Déschán Akhil; Folly Emil, Korbonics János és dr. Löwy Mór; mint vendégek: Szida Lajos és középiskolai ifjak.

Elnök a gyülést megnyitja.

A mult gyülés anyakönyvével annak készitője, Stancsa Gyula ur, a hirtelen támadt, és az egész ülés alatt szakadó eső miatt meg nem jelenhetvén, annak felolvasása a jelen gyülés jegyzőkönyvével együtt a jövő havi, rendkivüli ülésre halasztatik.

A tárgysorozat következő pontja szerint Pontelly István, titkár, olvassa fel a jelen hónapról szóló, ezen jelentését:

* * *

Tisztelt választmány!

A mult februárban tartott, utólsó ülésünk óta társulatunk körében felmerült, nevezetesebb mozzanatként jelzem, hogy ő nagyméltósága, Trefort Ágoston, vallás- és közoktatási miniszter urnak kegyes intézkedése következtében, a magyar nemzeti muzeum tiz darab, remek olajfestményt küldött meg nagylelkűen egyesületünk számára.

E festészeti, nagybecsü műtárgyakat, melyek muzeumi képtárunk gazdagságát és diszét nagyban emelendik, a jövő közgyülésen fogjuk ünnepélyes közszemlére kitenni.

Ugyanitt van szerencsém megjegyeznem, hogy a budapesti hirlapközvetitő-iroda vezetője, Benjamin Manó ur, felszólitása folytán, a jelen évben megjelent „Értesitőnk“ első füzetét, mint kért „kiállitási példányt“, Budapestre a nevezett urnak megküldöttem; hol az a Magyarországon megjelenő összes lapok és folyóiratok kiállitásában, mint reménylem, mind külcsin, mind beltartalom szempontjából, nem utolsó helyet fog elfoglalni.

Ezeken kivül még kérvén a tisztelt választmányt, hogy a „Turul“ czimü heraldikai folyóiratra, a „Történelmi Tárra“, a „Magyar Történeti Életrajzokra“ és „Krassó-vármegye monografiájára“, a társulati könyvtár érdekében, előfizetni sziveskedjék; az ide közszemlére kitett tárgyakat bátorkodom bemutatni, melyekkel gyarapodik:

A) Régiségi és ujabb műtárgyaink tára.

E rovat alá tartozik:

1. Régi edényekből való, öt darab, apró cserép, amelyekhez hasonlóktól a kalácsai, Szina-uradalmi Ifigenia nevü tanya csakugy hemzseg. Ezen cseréptöredékek 6 és 2·5 négyszög cm. térfogat között váltakoznak és $^3/_4$ cm. szélességüek. E telepet ama cserepek után itélve, a történetelőttiek közé sorozhatni, amelyek száma igy egygyel ismét növekedett. — Összegyüjté Kramár Béla, ev. főesperes ur.

2. Egy 45 cm. hosszu és 30 cm. szélességü korall, Korfu szigetéről. — Társulati pénzen vétetett.

3. Egy cserépedénynek 7 cm. átmérőjü és ujjnyi vastagságu durva fenéktöredéke, és ugyanannak egy 8 cm. széles és 5 cm. magas oldalrészlete. — Mindkettőt a csókai erdőből, emberesontok közelségében találván, behozta Meiszner József, sz. kir. Temesvár városa erdésze.

Jelentése szerint, ama helyen, hol az emlitett cserepeket a földből kiemelték, sirokat vél rejleni s azért ásatásokat óhajt eszközöltetni, mi legközelebb meg fog történni.

4. Egy pár, ezüst czipőcsatt a mult századból. — Mindkét csatt félgömbölyü alaku; egy-egynek a hosszasága 8 cm., a szélessége 4 cm. A hossznégyszögü csatt mindenik oldala 3 cm. széles, két pántból és egy, ezek közt levő gombostüfej-nagyságu gömböcskékből álló vonalból van szerkesztve. A szélső pántok apró lencse nagyságu és rozett alakra kiköszörült marmarosi gyémántokkal vannak kirakva. A két pánt közti gömbvonal közepén három, nagyobb lencse-alaku, marmarosi gyémánt-rozett diszeleg; ezektől jobbra-balra egyenlő távolságban két-két ugyanolyan rozett ékeskedik. A sarkokon két kisebb rozett között van egy nagyobb. A rövidebb oldalokon, a sarkoktól egyenlően távol, t. i. a közepütt, két nagyobb rozett, van. A csatt tükrében van egy előre- és egy hátrahajló, kétágu, villaalaku aczél kapocs.

A gyönyörü műtárgy ajándékozója ifj. Elter János, birtokos és honvédfőhadnagy.

5. Egy 31 cm. hosszu, 14 cm. széles és 2 cm. vastag, kettétört, világos-sárga, sima márványlap ezen vizszintes, latin felirással:

„Me mea paupertes vitae traduxit inerti;
Et meus exigno collucet igne focus.

Tibullus.“

6. Egy ugyanolyan márványból való, 17 cm. hosszu, 14 cm. széles és 2 cm. vastag lap, a következő, vizszintes, görög felirással:

„Φιλος εμοι ὁ
Πλατων, αλλα
μαλλον ἡ αληθεια.

Γαληνος.“

Mindkét márványlap az ujpécsi plébánia kertjéből került elő; ahol azokat, a néhai Jaromisz János, (1810—1842) ujpécsi plébános és szenvedélyes kertész, helyezte el. — Ajándékozta Dörner János, még mint püspöki iktató.

B) A pénz- és bankógyüjtemény.

Ezen rovat alatt van szerencsém bemutatnom azon harmincznyolcz darab, délszláv-tartományi érméket, miket ugyanannyi, ernesztházai, szerb érméinkért a magyar nemzeti muzeummal, a tavali közgyülés helybenhagyásával, becseréltünk.

A legtüzetesebben feltünteti azokat maga, a másolatban ideigtatott: Magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztálya, 79/1885. sz. a.

Csereokmánya:

„A magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztálya egyrészt, és másrészt a délmagyarországi muzeum-egyesület megegyeztek abban, hogy az itt felsorolt éremsorozatokat kicserélik egymással.

A) A nemzeti muzeum adja a következő érméket:

Folyó szám	Érem megnevezése	drb	Érték à 2 frt.
	Bolgárok		
1	I. Asen 1186—1196.	3	6
2	Sracimin János 1371—1397.	2	4
	Szerbek		
3	Vladisláv 1234—1241. I. sp.	2	4
4	Stjepán Uros 1241—1272. III. sp.	2	4
5	„ Dragutin Sriemski 1272—1316. IV. sp. . .	2	4
6	„ „ „ „ V. sp. . .	2	4
7	„ Uros Miljutin 1275—1321. III. sp. . . .	1	2
8	„ Uros Dečanski 1321—1331.	1	2
9	„ Dusan 1331—1355 A. I. rex.	2	4
10	„ „ „ B. I.	1	2
11	„ „ „ B. II.	1	2
12	„ „ „ B. IV.	2	4
13	„ „ „ B. VI/a.	1	2
14	„ „ „ B. VII.	1	2

Folyó szám	Érem megnevezése	drb	Érték à 2 frt.
15	Stjepán Uros 1355—1367. D. 2.	2	4
16	Vlkašin 1368—1371. II. sp.	1	2
17	Lazarevics (uj species) 1389—1427.	2	4
18	Brankovics György 1427—1456. I. sp.	1	2
19	„ „ „ VIII. sp.	2	4
20	„ „ „ IX. sp.	2	4
21	Nikola Altomanovič 1365—1374.	1	2
22	Ragusa-köztársasági solidus	3	6
23	„ „ „	1	2
	Összesesen . . .	38	76
	B) A temesvári muzeum adja a következő érméket:		
1	Lazarovics I. 18 drb bélyegváltozással	18	36
2	Brankovič György Ljubič XIII. 17.	10	20
3	„ „ „ XIII. 23.	4	8
4	„ „ „ XIII. 5.	4	8
5	„ „ „ XIII. 9.	2	4
	Összesen . . .	38	76

Hogy a temesvári muzeummal az itt említett éremcserét megkötöttük, és ennek alapján tőle a föntebb B) alatt felsorolt 38 drb érmet átvettük, ezennel elismerjük.

Budapest, 1885. márcz. 12-én.

A cserét helybenhagyom

Pulszky Ferencz,
a m. n. muzeum igazgatója.

Dr. Hampel József,
a m. n. muzeum érem- és régiségosztályi őre.“

Hasonló „Csereokmányt“ küldöttünk meg, társulatunk elnöke és muzeumőre által aláírva, a magyar nemzeti muzeumnak. A csere ekként formailag is mindkét részről befejezettnek tekintendő.

C) A könyv- és okirattár.

Ide sorakoznak:

1. Pulszky Ferencznek ötvenéves irói jubileumára 1834—1884. Az országos régészeti és embertani társulat megbizisából: br. Nyáry Jenő, Torma Károly, Henszlmenn Imre, Havas Sándor. — Budapest, Franklin-társulat könyvnyomdája, 1884. — Előfizetés utján szereztetett.

2. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve. — Az 1881. májushó 30-tól, az 1883. májushó 30-ig lefolyt társulati évekre.

— Második kötet. — Szerkesztette az igazgató választmány megbizásából: Kun Robert, társulati titkár. — Arad, nyomatott Gyulai Istvánnál. 1884.

3. A pozsonyvármegyei régészeti és történelmi egyesület 1878—1881. évi értesitője. — Az igazgató választmány megbizásából szerkesztette dr. Wagner Lajos, az egyesület titkára. — Az egyesület tulajdona. — Pozsony, 1881. Stampfel, Éder és társai könyvnyomdája.

4. A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. — MDCCCLXXXIV. — Szerkeszté: dr. Burány Gergely, Csorna-prem. kanonok, okl. főgimnáziumi tanár, egyl. titkár. — XII. évfolyam. — Szombathely, Bertalanffy József könyvnyomdája. 1884.

5. A békésvármegyei régészeti és müvelődéstörténelmi társulat évkönyve. 1878/79. — Szerkeszti: Zsilinszky Mihály, társulati főtitkár. — Ötödik kötet. — B.-Csabán, 1879. — A társulat kiadása.

6. Ugyanannak 1881. évi; és

7. 1882-diki kötete.

8. Die Werschetzer Gegend im Alterthume. — Historisch-archäologische Skizze von Felix Milleker. — Werschetz, 1885. Druck von J. E. Kirchners Wittwe.

* * *

A titkár helyeselt előterjesztése után

Odor Samu, pénztáros, az egyesület vagyoni állásáról adott kimutatást, melynek alapján 4249 frt és 80 krra rug a társulat tőkepénze; emellett pedig 64 frt 1 krnyi a folyó kiadásokra fordítható összeg.

Tudomásul vétetik.

* * *

Erre Szmida Lajos, Temes-Bega-vizszabályozási számfejtő, olvasott fel egy-két részletet „Bél Mátyás, polihisztor élete és munkái“ czimü tanulmányából; jelesen ismertette szerzőnek „Notitiae Hungariae N. G.“ czimü történeti munkáját, mely III. Károly király bőkezüsége folytán látott napvilágot; azután áttért a nemzeti kegyeletre Bél emlékét illetőleg; felolvasta Zólyom-vármegye törvényhatóságának végzését, mely szerint a nagy tudós egykori lakóháza, Grünwald Béla, inditványa folytán, márvány emléktáblával lőn, 1878-ban, Beszterczebányán megjelölve; végül előadja, hogy Bél Mátyás sirja ujabb időben vita tárgyává lett: mert a régi protestáns temető Pozsonyban elpusztulván, annak helyén most az apáczák utczáját nyitották meg; a felolvasó, pedig adataival kimutatni törekszik, hogy Bél Mátyás hamvai az ujonnan épült pozsonyi muzeum telkén vannak; mert a főiskola azon a helyen épült, ahová 137 évvel ezelőtt Bél Mátyást eltemették.

A szerző értekezését jövő füzetünk fogja folytatólagosan hozni.

* * *

A felolvasás végeztével az ülés bizottságul, a júniusi nagygyülés tárgysorozatának megállapitására, a tavali tagokat küldötte ki, dr. Benedek Albert elnöklete alatt azon utasitással, hogy a szükséghez képest, még egy-két egyénnel, belátásuk szerint, szaporitsák számukat.

* * *

Azután a gyülés jegyzőkönyvi köszönetet mond a társulat muzeuma számára felajánlott műtárgyak beküldőinek; t. i.: Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi miniszternek; a magyar nemzeti muzeumnak; Kramár Béla, ev. főesperesnek; Meiszner József, erdésznek; ifj. Elter János, birtokos és honvédfőhadnagynak; Dörner János, nagy-tószegi plebánosnak és Millecker Bódog, elemi néptanitó, uraknak.

* * *

Végül a jelen ülés felolvasója, Szmida Lajos, Temes-Bega-vizszabályozási számfejtő ur, egyhangulag taggá választatott.

Ezzel az ülés véget ért.

Temesvárott, 1885. IV./29-én.

Pontelly István,
főtitkár.

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat rendkivüli, választmányi ülése, május 20-án.

Elnök Ormós Zsigmond, főispán.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: ifj. Ormós Zsigmond, alispán, alelnök; Pontelly István, főtitkár; Odor Samu, pénztáros; dr. Benedek Albert; Folly Emil; Patzner István; Steiner Ferenez; Wimmer József; vendégül: ifj. Elter János és középiskolai ifjak.

Elnök az ülést megnyitván, felolvastatnak a februári és aprilisi havi ülések jegyzőkönyvei, miket hitelesitenek.

Erre dr. Benedek Albert előterjeszti az idei közgyülés tárgysorozatának megállapitása végett kiküldött bizottság tervezetét, mely a következő pontok szerint állapittatott meg:

*

„A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat 1885. június 2-án, kedden, d. u. 4 órakor, a megyeház nagy termében tartandó közgyülésének tárgysorozata:

1. Elnöki megnyitó beszéd, Ormós Zsigmond elnöktől.

2. Pontelly István szerkesztő-főtitkár és muzeumőr jelentése a társulat idei, szellemi működéséről és a muzeum számára beküldött adományokról.

3. Odor Samu és Glasz János pénztárosok számadásai a két társulat egész évi anyagi állapotáról.

4. Töredék Ormós Zsigmond „Müvelődésünk története“ cz. müvének folytatásából, I. Mátyás királyunk korából.

5. A délm. történelmi és régészeti társulat és a muzeumegyesület tényleges egyesitése következtében, az uj alapszabályok folytán szükséges intézkedések megállipitása.

6. Inditványok tárgyalása.

7. Uj tagok választása.

8. Bizottság kiküldése a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére.

*

Az ülés eme programmpontokat elfogadván, elhatározta, hogy a közgyülési meghivók, ezen tárgysorozat alapján, kinyomattassanak és azok az egyesületi tagoknak idején megküldettessenek.

Kelt Temesvártt, 1885. május 20-án.

Pontelly István,
főtitkár.

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat első évi közgyülése, 1885. június 2-án.

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat első közgyülését a jelen évi június 2-án tartotta meg székhelyén, Temesvárott.

A vármegyeháznak a momentuózus czélra feldiszitett nagy termében az értelmiség minden osztálya fényesen volt képviselve.

Az érintett napon, a délután 4 órára kitüzött nagygyülésen a társulat tagjai köréből ott valának láthatók: Ormós Zsigmond, főispán, elnök; ifj. Ormós Zsigmond, alispán, alelnök, Temesvármegye képviseletében; Rácz Atanáz, országgyülési képviselő, alelnök; Pontelly István, főtitkár; Odor Samu, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat pénztárosa; Glatz János, mint a délmagyarországi muzeum-egyesület pénztárosa; dr. Telbisz Károly, polgármester, sz. k. Temesvár városa képviseletében; Áldor Imre; Ardeleán György; Bach Ferencz; dr. Benedek Albert; Benitzky Sándor; Bessenyei Ferencz; Déschán Akhil; Dobján László; Dobó László; Dollencz József; Gotthilf Ede; Horváth Pius; Hudra János; Jakabffy Pál; Kassich Károly; Korbonics János; dr. Laky Mátyás; Lendvai Miklós; Patzner István; Reiner Miksa; Sallay Ödön; id. Somogyi Gyula; ifj. Somogyi Gyula; Steiner Ferencz; Stipel Fábián; Szmida Lajos; Trailla György; Weninger János; Wimmer József, választmányi és rendes tagok.

Vendégekül nagyszámu férfiközönség és középiskolai ifjuság.

Elnök, ő méltósága, a társulat meghivó küldöttsége kiséretében, pontban a meghatározott időben, a közgyülési teremben megjelenvén, és az őt megéljenző egybesereglettek szives üdvözlésével székét elfoglalván: miután a közgyülés jegyzőkönyvének szerkesztésével Bessenyei Ferenczet bizta meg, az egyesület szellemi és anyagi főbb érdeit és mozzanatait felölelő, következő, nagyfontosságu beszéddel nyitotta meg a nagygyülést:

* * *

„Tisztelt közgyülés!

Ezelőtt három évvel a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat XI. közgyülése alkalmával tartott elnöki beszédemben, két szempontot különösen hangsulyozni volt szerencsém. A szellemi erők tömörülését vagyis a szétforgácsolva azonos czélra törekvő társulatoknak egygyéolvadását nyilvánitottam volt szükségesnek arra: hogy e vidék kis számu magyar ajku polgárai erkölcsi és szellemi téren buzditó hatást gyakorolhassanak.

Ezenkivül a muzeumi társulat megalapitása körül akkor 11.954 frt 80 krral feltüntetett eredményt a társulat sikeres működésének megkezdésére, s állandó fennmaradásának biztositására elégségesnek nem találván, adakozások gyüjtését, és alapitó tagok szerzését tartám szükségesnek; miért is az alamizsnakéregetés munkájára vállalkoztam. és magamat elhatároztam, hogy a muzeumi társulat köréül kijelölt területen kérni, kopogtatni fogok mindenütt, hol az áldozatkézséget fölteszem, és mindaddig, mig erőm engedi.

Röviden számot kivánok adni mai megnyitó beszédemben azon eredményről, melyet a jelzett két irányban kifejtett tevékenységgel elérni szerencsés valék.

A városunkban, mint honunk déli részeinek központján működő, müvelődési társulatok közül, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, és a muzeumegyesület működési körének és alapszabályilag kitüzött czéljának homogén iránya, a testvéries egybeolvadás iránti óhajtást mind a két társulat körében csakhamar megérlelte, és miután a nevezett két társulat illetékes közgyülésében az egyesülést határozatilag kimondotta, az egygyéolvadt két társulat alapszabályainak szükséges átidomitása megtörtént, minek a kir. belügyminiszter ur folyó évi 6574. sz. alatti láttamozásával ellátott eredeti példányát a tisztelt közgyülésnek ezennel bemutatni szerencsém van, kijelentvén egyuttal, hogy a társulatunk közhasznu működésére nézve irányadó ezen alapszabályok nyomtatott példányát a most már egygyéolvadt két társulat valamennyi alapitó, tiszteletbeli és rendes tagjainak az e mai napra kitüzött közgyülés ötletéből szükséges tájékozás végett megküldöttem.

Mai közgyülésünk, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat első közgyülése hivatva van arra, hogy a fennállott két

társulat elméletileg kimondott egyesülését tettleg betetőzze, és mindazon intézkedéseket megtegye, melyek gyakorlati téren az egyesülés keresztülvitelére megkivántatnak.

A mi a társulat anyagi gyarapodását illeti, az ösztönzés és kéregetés időszakát immár befejezettnek tartom.

Az eredményt a pénztári kimutatás tünteti fel, melyből kiviláglik, hogy a fennállott muzeumegyesületnek adakozásokból és alapitó tagsági dijakból keletkezett alaptőkéje 28.424 frt 92 krból áll.

Ha ezen összeghez a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat alaptőkéjét, mely a pénztári kimutatás szerint 4351 frt 91 krra rug, hozzáadjuk, ugy társulatunk törzsvagyona összesen 32.776 frt 83 krból áll.

Daczára annak, hogy az adakozók és alapitók névsoraiban még mindig sok oly egyént nélkülözünk, kiket a névsorban látni ohajtanánk, és kiknek számára a hely a jövőre is fenntartva van, az eddigi eredménynyel mégis egészben véve megelégedve lehetünk, miután társulatunk a vele versenyző vidéki társulataink közt anyagi alapja tekintetében immár a leggazdagabb.

Az elért eredmény nem személyemre háritja az érdemkoszorut, ki csak kéregető, és a nyujtott segély átvevője valék; hanem az érdemkoszoru azon derék honpolgárokat illeti, kik társulatunk müvelődési hivatását és közhasznu voltát belátni elég lelki emelkedettséggel birtak, és azt anyagi segélyezésük által tettleg bebizonyitották.

Nem lehet elfogadni ugyanis, hogy a mienkhez hasonló társulatok ma már a müvelt nemzetek elkerülhetetlen életnyilvánitásai közé ne tartoznak. A kultura kellékei napjainkban nemcsak az ifjuságot oktató tanintézekből állanak; hanem arra, hogy valamely nemzet a müveltség terén helyt foglaljon, a tudományok és müvelődési eszközök bizonyos szakainak gyakorlati fejlesztése, és a tanintézetek termeiből az életbe való átültetése szintén megkivántatik, mi társulati téren a tagok egyesitett ereje és kölcsönös hatása által éretik el, s ezért kulturális egyesületek a felnőttek számára szükségesek. Az iskolák alapját; ellenben a müvelődési társulatok eredményét képezik a müveltségnek, s a kettő egymást kiegésziti.

Társulatunk főfeladata a jövőben nem abban áll, hogy erejét továbbra is anyagi tőkéjének gyarapitására forditsa; hogy adományszerzés és kéregetés által a részvétlenekre nyomást gyakoroljon; hanem törekvésünk az legyen, hogy a szellemi és erkölcsi munkásság tágas mezején erőfeszitéssel a körünkbe lépésre és a velünk egy czélra törekvésre a vágyódást fölébreszszük.

Anyagi eszközeink mérve szerint a szellemi tért eddig sem hagytuk müveletlenül. Az utolsó közgyülésünk óta lefolyt év szellemi tevékenységéről derék főtitkárunk fog beszámolni.

A távolabb multba visszapillantva, legyen szabad nekem csak annyit felemlitenem, hogy a napi sajtó, a fővárosi tudományos közlönyök és

tekintélyes szakférfiaik elismerésüknek mindenkor nagyrabecsült jeleiben részesitik társulatunkat. Eddigi fáradozásunk jutalmát azon több ezer darabra rugó adományokban bőven feltalálja, melyeket a régészet különbnél különb ágaiban, az érmészet és a ritkaságok sokféle neméből, ugy a festészet köréből, régi okiratokból, könyvekből és emlékdarabokból, polgártársaink muzeumunk számára nagylelkűen felajánlanak. Gyüjteményeink igen ritka esetben szaporodnak bevásárlás által. Azon szellemi munkahalmaz, mely „Értesitőnknek“ immár félszáz füzeteiben lerakva van, szaktudományos fáradozásainknak nem megvetendő példájául szolgál. Az elismerés tettleges jelében részesült társulatunk akkor, midőn a magyar akadémia, nemzeti tudományosságunk e fényes intézete, kiadványainak megküldésével tüntette ki társulatunkat és midőn több tudományos társulat folytonos csereviszonyban áll velünk. Nagyra becsülendő továbbá azon jelenség, hogy a műgyüjtemények országos felügyelője, Pulszky Ferencz ur, muzeumunk számára két értékes szekrényt adományozott; hogy a fővárosban a mult évben rendezett régészeti kiállitásban való részvételre muzeumi, több értékes tárgyaink névszerinti kijelölése mellett, egyenesen felkérettünk; és gazdag nemzeti muzeumunk, több ritka éremdarabjainknak csere utjáni átengedésére, ajánlatot tett, mit a nagyfontosságu központi intézet iránti előzékenységből társulatunk készséggel elfogadott.

Végre mi mindezeknél nagyobb fontosságu, t. i. a kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak azon elhatározása, hogy az országos képtárból 10 darab értékes festményt muzeumunk számára letéteménykép örök időkre átengedni kegyeskedett, mi által képtárunk becsét nagy mértékben növelte.

Minthogy ezen festmények egyenkint ez ideig megismertetve nem lettek, legyen szabad azokat egyenkint felsorolni, s egyuttal becsértéküket is fölemliteni ugy, a mint azon alkalommal, midőn Esterházy Pál herczegtől a képtár az állam által megvásároltatott, a Mündler vezénylete alatti szakférfiakból alakitott bizottság által megállapitva lettek.

1. Tizián, 1475—1576: Venus és Adonis az Esterházy képtárból. Másolat Tiziánnak Aluwick castelban őrzött vázlata után. Értéke . . . . . 800 frk.
2. Alexandro Varotari il Padovanino, 1590—1650: Artemisia. A Pyrker-képtárból. A nevezett mester modorában talán másolat egy kép után . . . . . 400 frk.
3. Padovanino: Szent-család. A nemzeti muzeumi képtárból XVII. századbeli velenczei kép a nevezett mester modorában, sok helyütt ujra festve . . . . . 800 frk.

Átvitel . 2000 frk.

Áthozatal . 2000 frk.

4. Ismeretlen női arczkép a nemzeti muzeum képtárából; XVI—XVII. századbeli velenczei kép. Petrarka Laurájának hagyományos arczképe . . . . . 50 frk.
5. Carlo Dolci, 1616—1686: Krisztus a kenyeret megáldja. Pyrker-képtári másolat, Carlo Dolcinak több példányban létező képei után . . . . . 300 frk.
6. Guido Reni, 1575—1642: Alvó gyermek az Esterházy képtárból Francesko Gessitől, 1588—1649 . . . . . 1600 frk.
7. Ismeretlen. Fiu kutyával. Pyrker-képtári képtöredék. Albani modorában . . . . . 400 frk.
8. Bartolomeo Murillo, 1618—1682: Utczai suhancz. Esterházy-képtári, régi másolat a mesternek a Louvreban őrzött képe után . . . . . 2000 frk.
9. Dávid Teniers: Remete szent Antal; Pyrker-kép. Régi másolat Dávid Teniers után rézre festve . . . . . 150 frk.
10. Ismeretlen. Rembrandt arczképe. A nemzeti muzeumi képtárból. Régi másolat Rembrandtnak az Uffiziban őrzött arczképe után . . . . . 200 frk.

Összesen értéke . 5700 frk.

Alapszabályaink értelmében a 24 tagból álló választmány fele alapító, fele pedig rendes tagokból áll. Alapító tagja a társulatnak az, ki a volt délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak 100, — a muzeumtársulatnak pedig 200 frtban meghatározott díját fizeti. Rendes tagjai pedig azok, kik a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak ezen minőségben tagjai voltak, s kiknek száma jelenben 276-ra rug. Minthogy azonban a választmány és a tisztviselői kar megválasztása a tagok névsorának végleges megállapitása, és behatóbb egybeillesztés nélkül meg nem történhetik: a választmány és a tisztviselői kar megalakitását szintén azon időre kell halasztanunk, midőn az egybeolvadás után szükséges több, másnemü intézkedések iránti javaslat elkészitésére ezen közgyülésből kiküldendő bizottság jelentését bemutatni fogja.

Ennek megtörténtéig ideiglenes állapot alkotandó, mire nézve előterjesztéseimet a közgyülés folyama alatt külön megtenni szerencsém leend.

Ezen megnyitó beszédben a tisztelt közgyülést csak arra kérem, hogy Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter urhoz intézendő feliratunkban, a társulatunk irányában tanusitott magas pártfogásért, hálás köszönetünknek kifejezést adni méltoztassék."

* * *

„Az elnöki megnyitó beszéd", mond a jegyzőkönyv, „melynek minden betüje csak a haza és tudományszeretettől áthatott azon öntudatos tevékenységről és fáradságot ismerni nem akaró buzgalomról tanuskodik,

melylyel Ormós Zsigmond elnök ő méltósága az immár egybeolvadt két tudományos társulatot nem csupán létrehozni, — de egyszersmind azok fenmaradását biztositani és megszilárditani; a szellemi erőknek tömöritése által a társulat tudományos munkásságát fokozni; s a társulat vagyoni helyzetét más vidéki hasonn társulatok előtt irigyelt helyzetbe hozni igyekezett; a hála és elismerés legőszintébb érzelmével fogadtatván, a közgyülés legőszintébb nagyrabecsülés és hálaérzettel adózik elnök ő méltósága önzetlen fáradozása irányában; ki a magyar nemzet szellemi fölényét; és nem csak politikai, hanem tudományos és kulturális vezérszerepre való hivatását nem csupán szóval hirdeti; de életképes és életerős intézményeknek társadalmi uton való megteremtése és biztositása által maradandólag bebizonyitani is törekszik. Továbbá a társulat örömmel értesülvén az elnöki megnyitó beszédből azon nagylelkü kegyességről, melynek Trefort Ágoston miniszter ur ő nagyméltósága 10 drb. értékes képnek a társulati muzeum részére való átengedése által kifejezést adni s ez által a társulat figyelmet keltő tudományos tevékenységét és e téren való hivatottságát elismerni méltóztatott, — a társulat s illetve közgyülése hálás érzülettől eltelve elhatározza, hogy ezen nagylelkü kegyességért Trefort Ágoston ő ekszczellenciájához köszönő feliratot intéz.

Inditványoztatik, hogy Trefort Ágoston m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltóságának a magyar tudományos akadémia elnökévé történt megválasztatása alkalmából a társulat részéről üdvözlő felirat intéztessék. A közgyülés nem csupán azért, mert a társulat habár szerény körben, de hivatásszerüleg mégis a tudományossággal foglalkozván, örömmel szemléli a kiváló férfiunak Magyarország első tudományos és nemzeti intézményének élére történt megválasztását; hanem mert a kiváló férfiu egyszersmind szerény társulatunknak is nagynevü tiszteletbeli tagja lévén, ezen kinevezés által közvetve társulatunk érdekelve van, — a tett inditványt elfogadja s Trefort Ágoston urat üdvözölni kivánván, elnök ő méltóságát az üdvözlő felirat elküldése iránt megkéri.

Elnök ő méltósága bemutatja főtisztelendő Boleszny Antal orsovai lelkész és Varga Ferencz kisteleki plébános urak és társulati tagoknak leveleit, melyekben nevezettek a közgyülésről való elmaradásuk kimentő okait tolmácsolják.“

Tudomásul vétetnek.

A tágysorozat második pontja szerint Pontelly István, főtitkár adja elő évi, ezen jelentését:

* * *

„„Tisztelt közgyülés!

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak mult évi, junius 28-án tartott XIII-dik közgyülésén, midőn a mondott társulatnak a délmagyarországi muzeumegyesülettel való egybeolva-

dása ünnepélyesen kimondatott, egyuttal végzéssé vált, hogy az egyesült két társulat a délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat nevét vegye föl.

Az idő sebes szárnyain azóta, rövid álomként, visszavarázsolhatatlanul tünt el ismét egy év; s alighogy az egyesülés lelkes szavait elcsengeni hallók, máris a változott czim alatt régi működését folytató, uj társulat I.-ő évi közgyülésének küszöbét léptük át, hogy egyesületünk tisztelt tagjainak számot adjunk a jelen, társulati év sáfárkodásáról, s ami üdvös intézkedést a jövő évi munkálkodásra szükségesnek itélünk, azt a társulat figyelmébe ajáljuk.

Mindkét tárgyra nézt legyen szabad mai, évi jelentésemben a következőket előadnom:

A délmagyarországi, régészeti és történelmi muzeumtársulat a mult évi, június 28-án formaszerüleg megalakult ugyan; de alapszabályaiból folyó rendezkedése, ugyanazok három, lényegtelen pontjának a belügyminisztérium kivánata szerinti módositása következtében, a mai napig elhalasztatott.

Elérkezett tehát az idő, midőn elvégre a nevezett alapszabályok szerint való szervezkedés czéljából egy bizottság kiküldésének szükségessége állott be, mely készitendő javaslatait, az alapszabályok által kijelölt intézkedések ügyében, rendszeresen kidolgozván, azokat végleges megállapitásuk végett egy, e tekintetből minél előbb összehivandó, rendkivüli közgyülésen előterjeszsze.

Az idei társulati esztendő a régibb tanévek szokása szerint, — október havával vette kezdetét.

Ebből, mióta az iskolaév kezdete szeptember hava lett, amint tudjuk és érinteni is fogom, nagy anomalia származott, melynek megszüntetésére és hogy a társulati év kezdete ezután vagy a jelenben divatos tanév, vagy a polgári év elejére tétessék: annál inkább kötelességemnek tartom a tisztelt közgyülést már most figyelmeztetnem, mert szerény vélemenyem szerint a mondott időpont megállapitásának véleményezése a legalkamasabban ugyanazon, kiküldendő bizottsághoz utasitandó, mely az alapszabályok követelményeihez képest kidolgozandó jávaslatait a csupán e czélra hirdetendő, szervező közgyülésnek fogja bemutatni.

A visszás állapot, melyet jeleztem, eddig abból állott, hogy a közelebbi, társulati évek október hóban kezdődvén, a közgyülések pedig május vagy június havakban tartatván meg: az egyesületi év eleje és vége közé rekedt szeptember hónapot mégis a bevégzett társulati évhez kellett számitani; noha az az évi közgyülés időkörén túl esett.

E fonák állapotnak tehát valahára véget kell vetni.

Jelentésem ekként, daczára, hogy az egyesületi év kezdete, az alap-

szabályok szerint, októberre van téve, az említett oknál fogva, mégis szeptembertől a jelen hóig bezárólag terjed.

E tiz hónapot magában foglaló munkakör, mely a nevezett időszakra szoritkozik, hála az égnek, a muzeumtársulatnak ezen első még rendezetlen évében sem volt meddő; de sőt az az idén elért tudományos vivmányok szmpontjából, mind eredményesebb sikerekre jogosit fel a közel jövőben, midőn a társulat már alapszabályszerüleg szervezve és teljesen rendezkedve, fog munkálkodhatni.

Ami, az időrendiséget szem előtt tartva, történetelőtti telepeink krónikáját illeti, örömmel konstatálhatom, hogy abba mind egy ujonan fölfedezett, mind egy régibb keltü prehisztorikus telepünkről érdekes mozzanatokat jegyezhetünk föl.

Ugyanis Kramár Béla, ev. főesperes uré az idén az érdem, hogy őskori telepeink sorozatához egy ujat; t. i. a kalácsai Szina-uradalomhoz tartozó Ifigenia-majort csatolhatjuk; mint a melynek történetelőttiségéről az onnan általa behozott barbár cserépleletek, melyek a nevezett tanyát sürüen ellepik, kétségtelen bizonyságot tesznek.

A már lajstromozott torontálmegyei, kremenákiról viszont igy tudósit minket Dudás Imre munkatársunk:

„Csókai régiségek.

Az alsó Tisza-vidék régészeti leletekben gazdag territóriuma még csak igen kevéssé lett figyelemre méltatva. Szegedet és Tószeget kivéve ugy szólván alig van hely, mely eddig tudományos szempontból tüzetesebb kutatás alá vétetett volna, bár minden előjel oda mutat, hogy e vidék arkheologiailag egyik legfontosabb részét képezi hazánknak. Mert ha a Tisza-vidék nem dicsekedhetik is azon monumentális régiségekkel, melyek a rómaiak által egykor megszállva tartott dunántúli és erdélyi területen oly nagy számmal fordulnak elő; de a barbárkori maradványok mégis nagy mennyiségben találhatók itt a partokon kiemelkedő halmok, a réteken elnyuló őstelepek és a lépten nyomon előforduló sirmezők rejtekeiben. E leletek felkutatására azonban még csak igen kevés intézkedés tétetett, s amit eddig felmutathatunk, az is inkább csak a véletlen szerencsének, mintsem a szakszerü buvárlatoknak köszönhető.

A jelen alkalommal éppen azért t. társulatunk becses figyelmét egy nem közönséges őskori telepre kivánom felhivni, mely a Torontál-vármegyei Csóka község határában létezik. A csókai nagy rétnek a községtől nyugatra eső részén, közvetlen a szőlők alatt egy hosszas, északról délnek nyuló, mintegy másfél méter magasságu földhát terül el, melyen gyakori ásatások nyomai láthatók. E földhátat a környékbeli szerbek „Kremenyák“ név alatt ismerik, mi annyit tenne, mint kova- (tüzkő-) föld. E nevezet onnan ered, hogy a régebbi időben, midőn a gyárilag készitett gyufa még használatban

nem volt; de még azután is hosszu ideig, a nép e helyen tüz élesztéséhez használni szolott tüzkődarabokat talált; sőt később rendszerint keresett is, melyeknek állandóan hasznát vette. E tüzkődarabok gyakran eszközök alakjához is hasonlitottak; ez azonban nem gátolá a találókat, hogy primitiv czéljaikra a kvarczdarabokat el ne törderjék s fel ne használják.

E kvarczdarabok közől konszezerválva, avagy csak szakszerüen megvizsgálva egyetlen eddig előkerült darab sem lőn; mindazáltal bizonyosnak vehető, hogy azok a hazánkban eddig talált kőleletekkel rokonjellegüek valának. A földhát területét vizsgálva, csakhamar feltünik, hogy itt régi teleppel van dolgunk, amennyiben ezt mindenekelőtt a talaj minősége, azon kivül pedig az ott lévő törmelék- és tüzpadmaradványok mutatják. A talaj ugyanis réteges és emberi kézzel alkotottnak látszik, melyet az őslakók a parttól mintegy nyillövésnyi távolban a vadak, vagy az ellenség előli félelem és ovatosság következtében emeltek. Nem tudni, de mindenesetre érdekes volna ismerni a földhát legmélyebben fekvő rétegét, hogy valjon ott karózat vagy czölöpözet nyomai nem volnának-e? Az 1876-ban felfedezett tószegi őstelep után ugyanis, melyet tudvalevőleg az egyetemes európai régészeti kongreszszusnak akkor nálunk időző tagjai, főleg pedig az olasz régész, Pigorini, a Pó-völgyi terramárékkal egyező jellegünek itélt, ismétlem, ezen tószegi őstelep után nem valószinütlen, hogy karózat- vagy, czölöpözetre épült őskori telepeket a Tisza folyó egyéb vidékein is fogunk találhatni. Mert a Tisza óriási terjedelmü, vizdús rétegei nemcsak biztos menhelyet nyujtottak az őslakosoknak a külső megtámadtatások ellenében, hanem ezen nomád nép legfőbb életszükségleteit (halat, vadat, kagylót stb.) is ezek szolgáltatták.

A földhát régisége mellett szól továbbá azon körülmény, hogy léptennyomon agyag edények darabjaira akadunk. Ez edénydarabok egészen primitiv technikára vallanak; az egyes tárgyak jobbára szabad kézzel, mintsem koronggal készültek, s az égetés is tökélyetlen; valamint az agyag egyenletlen égetettsége is azt látszik vallani, hogy az őskori konyhamüvészet e nélkülözhetetlen tartozékai csak használat közben lettek kiégetve, eredetileg pedig csak napon szárittattak.

Szólhatnánk még a csont-, kagyló- és más egyéb maradványokról, melyek a Kremenyákon szintén meglehetős mennyiségben lelhetők és melyek, mint őskori konyhahulladékok, szintén a telep régiségét dokumentálják. Minthogy azonban biztos kilátásunk van arra nézve, hogy legközelebb e lelethelyet tüzetes kutatás tárgyává tehetjük, most egyelőre e rövid és inkább csak figyelemgerjesztés czéljából közölt ismertetésünket tovább nyujtani nem akarjuk.

A csókai Kremenyák mindenesetre már a priori is kiérdemli a szakemberek figyelmét, és bár eddig csak egyszerü nyomok után vagyunk kény-

telenek a lelethely jellege és egykori rendeltetése felöl feltételesen itélni, hiszszük, hogy egy legközelebbi próbaásatás után pozitiv eredményt közölhetünk.

Budapest, 1885. május 7-én. Dudás Gyula."

A tisztelt közgyülés nagy megelégedésére tudatom, hogy Dudás Imre urnak a mult hó 27-én hozzám intezett levele szerint, a Kremenákon közelebb eszközlendö ásatásokkor felszinre kerülendö lelettárgyak muzeumunknak fognak beküldetni.

Ugyanitt kell ujra, de a délmagyarországi, római világ leleteire vonatkozólag kiemelnem ft. Kramár Béla, ev. föesperes, ur érdemét, ki Elisenheim községben 79 darab Konstantin réz érmét s egy achát és egy karniol gyöngyöt gyüjtött össze muzeumunk számára.

E lelet az eddigi Nagybecskerek-vidéki, római tárgyuakhoz sorakozván, a római telepeknek Torontál-vármegye déli részében való léteztét ujabb, figyelemre méltó adattal illusztrálja.

Ami azután középkori emlékeinket nézi, azok sorából van szerencsém a Sz.-András és Csernegyház között fekvö, nyárádi nevezetes földvárnak, mely kettös védelmi rendszeren épült, a magam költségén felvett tervrajzát ezennel bemutatnom.

E hatalmas védö mü, mint egy izben már hangsulyozni bátor valék, három magas és testes, majdnem egészen köralaku földsáncz és ugyanannyi széles, mély és csaknem kerek árokból alkotott, nagy erödből; s egy attól másfélszáz méternyire esö és nálánál valamivel keskenyebb, körkörös sáncz és árokból álló, kisebb erösségböl aként van konstruálva, hogy mindkét várrészt jobb és bal oldalról egy-egy 140 méternél hosszabb, félköralaku, árkos sánczkar kapcsolja össze.

E vármü egész kiterjedésében mintegy száz holdnyi területet foglal el és szerkezete fölötte nevezetes azért, mert eddigi tapasztalataink szerint a kölcsönös védelmi rendszeren alapuló épitkezést hazánkban mostanig csak a visegrádi és a barsi óvárakon, tehát a hegyi erödökön tapasztaltuk, hogy alkalmazták; míg a nyárádi váron ugyanazon kettös védelmi rendszert egy, a síkföldön unikumként fekvö erödön szemlélhetüjk megvalósitva.

Mig e várról kimeritöbben értekezhetném, nincs sürgösebb feladatom azon ismételt kérésemnél, hogy a tisztelt választmány kegyeskedjék a nyárádi fontos erödmünek kisebb, vagyis körkörös várrészét, mely magán birtokba ment át, valami módon kisajátitani s ezen szemünk elött létezett, de eléggé nem méltatott emlékmüvet az eke elpusztitásától megmenteni!

Ezek után áttérek a szellemi müködésünk tüzpontjai, a havi, választmányi üléseinken felolvasott tudományos értekezések idörendi feltüntetésére, melyeknek sorozatát 1884. szeptember havában, dr. Márki Sándor, aradi, liczeumi tanár, kezdé meg a „Mágócsy Gáspár öröksége" czimü tanulmányával, melyben, oklevelek alapján, ama XVI. századi dinasztának

Arad,- Békés,- Csanád-, Csongrád,- és egyéb megyékben fekvő birtokai viszontagságát az 1666-diki évig szokott alapossággával ecsetelé.

Október hóban Karácsonyi Jánosnak „A Csanádnemzetség birtokai Délmagyarországon“ czimü, terjedelmesebb értekezéséből Agártó, Almaszeg, Alszanád, Alvölnök, Baromlak, Béb, Boldogasszonyfalva, Boluhkerek, Csávás, Csenkörvénye, Csóka, Csücsköd, Dedenszeg és Dobegyház helységek érdekes történetét olvastuk fel.

November ben ülést, közbejött akadályok miatt, nem tartottunk.

December havában délmagyarországi, veterán irónk, Böhm Lénártnak jeles tanulmánya „Délmagyarország kulturviszonyairól a római uralom alatt“ került felolvasásra.

1885. január havában Stanesa Gyula, főreáliskolai tanár értekezett „Dácziа régi szokásai és mitológiai szobrairól;“ tanulmányában főleg a dák vallás és a dák szobormüvek nemzeti elemeit és motivumait ügyekezvén kimutatni.

Február hóban ismét Karácsonyi Jánosnak „A Csanádnemzetség és birtokai Délmagyarországon“ czimü, remek értekézéséből Duburdun, Egyházas-Kér, Fejéregyház, Fejesd, Feketefa, Fekete-tó, Fel-Szanád, Feyrewh, Fülöpköve, Fülöplaka, Halász, Hódegyház, Hódos és Kalántelek kulturviszonyai és viszontagságai multjának előadását volt szerencsénk meghallgatnunk.

Márcziusban ülést nem tartottunk.

Április havában Szmida Lajos Bél Mátyásról, mint tudósról, olvasta fel második szakaszát azon hosszabb értekezésének, melynek első részét már Értesitőnk idei II. füzetében hoztuk; befejezését pedig a jövőben fogjuk közölni.

Májushóban rendkivüli választmányi ülést tartottunk az idei közgyülés tárgysorozata, és a vele kapcsolatos ügyek megállapitása végett.

A jelen közgyülésen pedig szerencséjök lesz a tisztelt társulati tagoknak ő méltósága, Ormos Zsigmond, elnök urnak az I. Mátyás királyunk alatti müvelődési viszonyokról szóló felolvasását meghallgatniok.

Ez uttal, tisztelt közgyülés, nem hagyhatom még emlités nélkül, hogy az idei társulati évben:

A) Régiségi és ujabb mütárgyaink tára 89 darabbal B) Érme- és bankógyüjteményünk 148 darabbal C) Könyv- és okirattárunk 62 fénytérkép, füzet és kötettel, összesen: 299 mütárgygyal gyarapodott.

De midőn a t. közgyülés előtt számokban tüntetem fel egy évi verejtékezésünk sikereinek szabatos képét; nem feledkezhetem meg azon veszteségről sem, mely bennünket az idén ismét oly fájdalmasan sujtott kilencz tag elhalálozásával. Ezek: Bilszky Fererenez, oraviczai főesperes; Bódy Antal, makói apát-plebános; Brostanu Péter, resiczai bányatiszt;

Csabatáry Endre, herkulesfürdői főorvos; Förk Gusztáv, temesvári könyvsajtó-tulajdonos; borgátai Szabó József, ny. főgimn. tanár; Schopf Kálmán, m. k. póstaigazgatósági felügyelő; Schreyer Domonkos, nagyszent-miklósi birtokos; és Turcsányi Rezső, klopodiai községi jegyző. Mindnyájok emléke maradjon áldásban közöttünk!

Végül kérem a t. közgyűlést, hogy a merczyfalvai óriási kétgyűrűs avar; a szécsányi roppant terjedelmű, hármas körsáncot; a máslaki, ellyősi s a Szépfalutól keletre és nyugatra fekvő körkörös, figyelő, török földerődöket mérnökileg felvétetni kegyeskedjék nemcsak; de forditsa minden figyelmét más részről arra is, hogy a felvidéki Zólyom, Nyitra és egyéb megyék példájára Délmagyarországon, és mindenekelőtt Temesvármegyében helységeink régi magyar nevei mindenütt visszaállittassanak!

Lelkesitse, egyebek között, a nemzetiség és hazafiasság minden tényeire egyaránt kötelezett tudományos társulatunkat a honunk nemtője és Árpádról szóló eme hagyományos intő emlékezet:

„„Miután Árpád az uj haza meghóditását befejezte, annak nemtője megjelent neki a Tisza partjain, igy szólván: ‚Fiam, sokat tettél nemzetedért! Hiven segitélek én is. Szólj, van-e kérelmed hozzám?' — „Nincs egyéb, jótevő lény, annál", mondá Árpád, „hogy el ne hagyd mind végig népemet!" — ‚Azon ne aggodjál,' szólt a nemtő, ‚őt elhagyni én nem fogom soha; de arról nem felelek, hogy magát nem hagyandja-e el nemzeted?' „És miként történhetnék az?" kérdi rémülten az alapitó. — ‚Ha elfelejti a tanulságot,' viszonza nemtő, ‚melyet a Tisza nyujt neki. Nézd, cseppjei egyenkint gyönge nedvek; de egy pohárral belőlök szomjat enyhit; még több malmokat hajt: egyetemesen pedig a folyó, hatalmas erejében, nem ismer gátot! Egység legyen örökre nemzeted jelszava!! De ne feledje azt sem, hogy Tiszája csak addig birja nevét s önmedrét, mig a tengerbe nem szakad. Nemzetisége legyen legfőbb kincse a magyarnak!!! Ha a kettőt elhagyja, önmagát hagyja el; és nincs többé nemtő az ő megvédésére!' . . . . . .

Eltünt a nemtő; aggódott szavain Árpád ősapánk és ezred év multán aggódunk mi unokák is!""

De hogy ne kelljen örökre aggódnunk, tegyünk meg mindent, mit nemzetünk érdekében tennünk lehet és kell; mert Kölcsey szerint: „Az élet csak ugy éri el czélját, ha tetteknek szenteltetik!""

* * *

A zajosan megéljenzett főtitkári jelentésnek a társulat szellemi evékenységére vonatkozó része tudomásul vétetvén; az abban foglalt javas-

latok pedig az inditványok közé, — illetőleg azon kiküldendő bizottsághoz utasittatván, mely a társulatnak az egyesülés után még elintézetlenül maradt ügyeit szervezze:

Odor Samu, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat pénztárosa olvassa fel a nevezett pénztár állapotáról szerkesztett, emez évi jelentését:

* * *

„Tisztelt történelmi és régészeti társulati közgyülés! Az alapszabály 13. §-hoz alkalmazkodólag az 1884. évi júniushó 1-től 1885. évi májushó 31-ig terjedő XIII. évfolyamban a „Társulat“ pénztárába kezelésül befolyt jövedelmekről, és kiadásokról vezetett naplóm és nyilvántartásommal megegyező számadásként tájékozás végett mindenek előtt tisztelettel kimutatni szerencsém van, hogy az 1884. évi június hó 28-án tartott közgyülésben felmentetésemmel tudomásul vett XII. évi rendes számadásom szerint a társulatot alapitó 21, tiszteletbeli 10, évdijas 226, összesen 257 tag képezte, kiknek azóta alapitó 1, tiszteletbeli —, évdijas 13, összesen 14 taggal szaporodott 271 a létszáma.

Időközben elhalt: Bilszky Ferencz r. k. esperes-plébános Oraviczán; Body Antal r. k. apát-plébános Makón; Brosteanu Péter bányatiszt, Resiczán; Csabatáry Endre főorvos Herkulesfürdőn; Förk Gusztáv K. sajtótulajdonos Temesvárott; borgátai Szabó József nyug. főgymn. tanár Sopronban; Schopf Kálmán kir. póstafelügyelő Temesvárott; Schreyer Domokos birtokos Nagy-Szent-Miklóson; Turcsányi Rezső községi körjegyző Klopodián; — okadatolt kérelem folytán: Rónay Jenő torontálmegyei alügyész Nagy-Becskereken; dr. Telbisz Benedek k. r. tanár Trencsénen; Wälder János főreáliskolai tanár Temesvárott, felmentettekkel kevesbedett 12 tag leszámitásával a „Társulat“ a 10 tb. együtt 259 tagból áll, kik közül a nyilvántartásommal egyező kezelési naplom szerént, jelesül 2 alapitó tag által földtehermentési kötvényben 100 frt fizetett . . . . . 200.—

Az A) alá mellékelt számlajegyzék szerint 20 alapitó tag által, kik közül egy háromszor, s egy kétszer alapitó, 100 frt illeték szerint időközönként lefizetett és azonnal takarékpénztárba elhelyezett alapitói dijak után; ugy szintén a társulat törekvésének előmozditása czéljából egyesek által a társulat muzeuma gyarapitására időközönként ajándékozott, és azonnal a takarékpénztárba elhelyezett alapok után; valamint a pénztári tartaléktőke növelésére választmányi utalvány folytán a költekezési készletből még 1878. évben kimenesztett takarékpénztári kezelés alatt lévő 1885. évi júniushó 30-ig felszaporodott tőkésitett kamatokkal együtt; 3923.86

s végre a néhai báró Lo-Preszti-féle ó-palánkai siremlék fel-

Átvitel 4123.86

Áthozatal . 4123.86

állitására begyült adakozásokból „siremlék fenntartási alap“ czimén takarékpénztári kezelés alatt lévő 1884. évi deczemberhó 31-ig felszaporodott tőkesitett kamattal együtt . . 228.05

Összesen . 4351.91

azaz: négyezerháromszázötvenegy forint 91 krt. tevő kezelésem alatt létező „Tartaléktőkealapja“ van a tisztelt társulatnak.

Illetve a társulat szükségletei fedezésére befolyt rendelkezési alapot, a következőkben adok számot; jelesül:

1. Az 1884. évi június 28-án tartott közgyülésben tárgyalt és felmentetésemmel tudomásul vett XII. évi rendes számadásom szerint további kezelésül fennmaradt készlet . . . 66.59
2. A 2351/6075. számu 2 drb 100 frtot képviselő földtehermentési kötvény után 1884. évre esedékesé vált „állami adó levonása után“ naplóm 90. száma tanuságaként bevételezett illetékes kamat jövedelem 9.76
3. A kezelési naplom szerint a XIII. év folyama alatt 134. évdijas 5 frt tagilleték után folyó és hátrálékos évi tagsági dijak czimén . . . . . 670.—
4. A budapesti tudomány- és műegyetemi „Olvasókör“ által az 1885. évre kiadandó „Társulati Értesitőre“ előfizetés czimén . . . . . 4.—
5. A pénztár érdekében póstai megbizás igénybevétele folytán pénzes levelekért fizetett, s a kültagok által megtéritett póstabér czimén naplóm több számai szerint befolyt . . . 1.71

s igy összesen . 752.06

Bevételből:

1. Pontelly István társulati főtitkárnak 1884. évi júniushó 1-től 1885. évi februárhó 28-ig terjedő évre illetékes tiszteletdija fejében nyugták mellett naplóm 22, 63 és 101 számai szerint . . . . . 150.—
2. A társulati muzeum kezelése és rendezése körül tanusitott készséges szolgálatai elismeréséül jutalom czimén, jelesül
   Pontelly István főtitkárnak naplóm 10. sz. alatt . . 80.—
   Varjassy Árpád titkárnak naplóm 8. sz. alatt . . 40.—

   összesen kimenesztett . 120.—
3. Az ország különféle helyén megbizott kir. póstai hivataloknak a kültagoktól hátrálékos tagdijaik behajtására szükségelt megbizó levél, bélyeg és póstabérre naplóm 23. és 24. számai szerint fizetett 7.48
4. Tamaséli Dézsi Ferenczért Ungvárról a hátrálékos tagsági dij

Átvitel . 277.48

	Áthozatal .	277.48
	behajtásával megbizott póstai utalvány el nem fogadása miatt okozott póstai költség fejében naplóm 99. száma szerint . . . . . —.39	
	a fizetni kivánt Nikolics Sándor társulati tag ohajára Budapestre küldött póstai megbizás fejében naplóm 95. száma szerint . . . . . —.16	
	a társulati pénztár érdekében a kültagok által éven át küldött pénzes levelekért póstabér- és bélyegekre naplóm több számai tanuságaként 4.26	
	összesen kimenesztett .	4.81
5.	Pontelly István főtitkárnak a Budapestről küldött „Ötvös mű kiállitási Kalauzért“ póstabér fejében naplóm 37. szám alatt 3.02	
6.	A budapesti Franklin-társulat által küldött „Pulszky Albumért“ naplóm 92. szám szerint . . . . . —.39	
	összesen kimenesztett .	3.41
7.	Rösch temesvári könyv- és papir-kereskedőnek „Pontelly I.“ főtitkár részére kiszolgált irodai szerekért 46. 105. naplóm számai szerint fizetett	4.37
8.	Weifert Julius temesvári asztalosnak a társulati muzeumban teljesitett szekrények javitásáért, és festéséért naplóm 85, 103, 107. számai szerint fizetett	18.60
9.	A csanád-egyházmegyei sajtónak az 1884. évi III., IV. és az 1885. I., II. füzet kiállitásáért, és kiadványozásáért 45, 59, 96, 125. számai szerint fizetett	403.40
10.	A társulati pénztár érdekében tagsági dijak behajtásával megbizva volt Eberhardt Miklós szolgának 1884. deczembertől 1885. május 30-ig terjedett félévi fizetése naplóm 128. sz. szerint fizetett	10.—
	Elnökileg kiutalványozott számlák, és azokra vezetett nyugták mellett összesen kiadott	722,07
	leszámitása után a pénztárban található .	29.99

azaz: huszonkilencz forint 99 kr.

költekezési készleten kivül, van még a tisztelt társulatnak a külön vezetett nyilvántartásom alapján szerkesztett B) alá mellékelt kivonat tanuságaként az évdijas társulati tag uraknál 1873. évi szeptemberhó 1-től 1884. évi augusztushó 31-ig terjedő időről 538 5 frtos tagdijilleték szerint mindössze 2690 frtnyi hátrálékos követelése is, melynek behajtása iránt intézkedni, és engem a felelősség további terhe alól felmenteni méltóztassék; egyben pedig minthogy „a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak“ 1872. évben történt alakulása ideje óta e mai alólirt

napig a mélyen tisztelt elnök és társulati tag uraknak belém helyzett bizalmából a „társulat pénztárát“ mint kezelő vezetem, és e 14 év lefolyása alatt — ha magamnak kérkedés nélkül hizelegnem szabad — várakozásának talán megfelelnem is sikerült; tehát tekintettel e hosszas szolgálatom idejére, és arra, hogy távol, Temesvár Józsefvárosában lakom, melynél fogva a belém helyezendő további bizalomnak már aligha megfelelhetnék, mélytán reménylem, hogy kérelmem meghallgattatni fog, és engem pénztárnoki állásomtól felmenteni kegyeskedendnek.

Temesvárott, 1885. évi májushó 28-án. Odor Samu,
társulati pénztáros.“

* * *

A közgyülés tekintetbe vevén azon fontos indokokat, miket Odor Samu pénztáros ur lemondásának elfogadására nézve felhozott, a lemondást elfogadja; tekintetbe vévén azonban azon önzetlen és hazafias fáradozást, melylyel Odor Samu ur a társulat pénztárának ügyeit másfél évtizeden át a legnagyobb odaadással gondozá, a közgyülés, midőn őszintén érzett köszönetét és elismerését nyilvánitja a lemondott pénztáros iránt, egyben nagyrabecsülését és a társulatnak tett szolgálatai irányában némi elismerését az által kivánja kifejezni, hogy nevezett volt pénztárost a társulathoz való tartozás kötelékével magához füzni kivánván, dijtalan, örökös, rendes tagnak ezennel megválasztja.

* * *

Ezután felolvastatott Glasz Jánosnak, mint a délmagyarországi muzeum-egyesület pénztárosának, a nevezett egyesület vagyoni állásáról készitett, következő kimutatása:

„Számadás

a délmagyarországi muzeumegyesületi pénzalapról 1885. évi junius végéig.

Folyó szám	Nevezetesen	Készpénzben frt	kr	Okiratok és magán kötelezvényekben frt	kr	Ékszerekben frt	kr	Észrevétel
	BEVÉTEL							Az ékszerek rovatában kitett összeg a ezentenáriumi emlékérmékből áll; és pedig: 7 db. ezüst érem pr. 7 frt 10 kr. és 7 db. bronz érem pr. 1 frt 50 kr.
1	Fennmaradvány 1884. év végével . . .	35	83	22282	55	60	20	
2	A 14339. számu takarékpénztári könyvecskére felvétetett	50	—	—	—	—	—	
3	Bersuder Lajos fizetett rendes alapitó tagsági dij fejében	—	—	200	—	—	—	
4	Temesvár sz. kir. város tanácsa fizetett alapitó dij fejében 2-ik részletül . . .	—	—	550	—	—	—	Tagdij . . 500 ft Kusztosz részére 50 ft
5	A megujitott 15392. számu takarékpénztári könyvecskére felvétetett	30	—	—	—	—	—	
6	A temesi takarékpénztárban 6% kamatra 6 havi felmondás mellett elhelyezett pénzek után f. évi júniushó végéig járó s tőkésitett kamatokban	—	—	603	20	—	—	
	Összesen .	115	83	23635	75	60	20	

Folyó szám	Nevezetesen	Készpénzben frt	kr	Okiratok és magán kötelezvényekből frt	kr	Ékszerekben frt	kr	Észrevétel
	KIADÁS							
1	A módositott alapszabályok leirásáért s ujbóli felterjesztéséért	15	—	—		—	—	
2	A budapesti nemzeti képtár igazgatóságától leérkezett 4 láda szállitmányért vasuti dij fejében	40	66	—		—	—	
3	A 14339. sz. takarékpénztári könyvecskéből kiadásba tétetik	—	—	50	—	—	—	
4	Egy megvett porosz tiszti kard ára fejében Noszek Ferenczneк	2	—	—		—	—	
5	Juhász Józsefnek 1 megkövesült tengeri növény és 1 drb szivacs ára fejében .	5	—	—		—	—	
6	A Temesvár városa által befizetett tagdijról szóló nyugtára való bélyegért	2	50	—		—	—	
7	A 15392. sz. takarékpénztári könyvecskéből kiadásba tétetik	—	—	30	—	—	—	
8	Magyar sajtós és kereskedőnek az alapszabályok elkészitéséért s egyéb nyomtatványokért	31	50	—	—	—	—	
	Összesen .	96	66	80	—	—	—	
	A bevétel tészen	115	83	23635	75	60	20	
	Levonva ebből a kiadást	96	66	80	—	—	—	
	Kitünik fenmaradvány 1885. junius végével	19	17	23555	75	60	20	

Összesités:

Kész pénzben . . . . . 19 frt 17 kr.
A 15392. számu takarékpénztári könyvecskét . . . . 23.555 frt 75 kr.
Összesen . 23.574 frt 92 kr.

Hozzáadva a még kintlévő tagdijakat; és pedig:

1. Maszjung József, fehértemplomi polgárnál . . . . 50 frt — kr.
2. Frankl Vilmos, szkulyai birtokosnál . . . . . 200 frt — kr.
3. Sebestény Géza, móriczföldi birtokosnál . . . . . 200 frt — kr.
4. Temesvár városa által 8 évi rátákban megfizetendő . 4.400 frt — kr.

A valódi alaptőke . **28.424 frt 92 kr.**

1885. évi júniushó végével; azaz: huszonnyolczezernégyszázhuszonnégy forint 92 kr.

Kelt Temesvárott, 1885. júnushó 1-én.

Glasz János,
ideiglenes pénztáros.“

* * *

A felolvasott számadások, — mondja ismét a jegyzőkönyv, — megvizsgálva nem lévén, azok megvizsgálás végett Déschán Akhil, dr. Niamessny Gyula és Wimmer József urakból álló küldöttségnek adatnak

ki; utasittatván ezen küldöttség, hogy ugy az egyik, mint a másik társulat pénztárát alaposan megvizsgálja; Odor Samu leköszönt pénztárostól a pénzt és a pénztári kezelésre vonatkozó okiratokat, irományokat és könyveket átvegye; és ugy a pénzkészletet, mint a pénztárra vonatkozó összes iratokat Glasz János pénztárosnak szabályszerü átviteli elismervény mellett átadja; és mindkét pénztár állapotáról a vizsgálat és a számadások átvizsgálása nyomán a jövő közgyülésre jelentést adjon.

Miről Odor Samu, Glasz János, Déschán Akhil, dr. Niamessny Gyula és Wimmer József urak a jelen végzés kézbesitése mellett értesittetnek; felkéretvén Glasz János, pénztáros ur, hogy a társulat végleges szervezéséig és jelesül a pénztárosi állás végleges betöltéséig, az igy most már egyesitett pénztár ügyeit, eddig is hálásan elismert pontosságával és lelkiismeretességével, vezetni sziveskedjék.

* * *

A nevezetes közgyülés további folyamát közöljük a jegyzőkönyv következő adatai szerint:

„Felolvastatott Ormós Zsigmond társulati elnök ő méltóságának egy nagyobb mü kiegészitő részét képező dolgozata: „Adatok Korvin Mátyás korszakából.“ A müvelődésünk történetének egy nevezetes korát élénk szinekkel és nagy tudományossággal ecsetelő ezen dolgozat, lelkes éljenzésekkel fogadva, a társulat évkönyvében kinyomatni határoztatik.

Miről a szerkesztő-főtitkár végzésileg értesittetik.

Elnök ő méltósága a két társulat egyesülése következtében szükséges intézkedések megtételét elérkezettnek látván, felhivja a közgyülést, hogy az egyesülés tényét határozatilag mondja ki; továbbá, hogy az egyesülés ténye folytán az alapszabályok értelmében netán szükségeseknek mutatkozó módositások, a társulati funkcionáriusok fizetésének megállapitása, és végül a közelebbi közgyülésig a társulat érdekében szükséges intézkedéseket tegye meg.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak, valamint a délmagyarországi muzeumegyesületnek — délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat czime alatt való tényleges egyesülése és ez egyesülés megtörténte ezennel határozatilag kimondatik, s hogy az egybeolvadt két társulat jövőben „a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat“ czimet használja s egyedül e czimet használni jogosult.

Az egyesülés tényleges megtörténte folytán az alapszabályok értelmében szükséges intézkedéseknek megtétele, a fizetések megállapitása stb. iránti javaslatok kidolgozása végett egy küldöttség szervezése határoztatván, Ormós Zsigmond ő méltóságának elnöklete mellett ifj. Ormós Zsigmond alispán, dr. Telbisz Károly polgármester, Folly Emil kanonok, Horvát Pius, dr. Laky Mátyás, Pontelly István, Wimmer József, dr. Benedek

Albert és Bessenyei Ferencz társ. tagokból alakitott küldöttség bizatik meg, hogy mind az iránt, ami a két társulat egyesülése folytán s az alapszabályok értelmében a társulat szellemi és anyagi érdekei szempontjából szükséges, mielőbb tüzetes előterjesztést tegyen.

Egyben pedig, hogy az egybehivandó közgyülésig a társulat szellemi és anyagi érdekei hátrányt ne szenvedjenek, a társulat jelenlegi tisztviselői és választmánya felkéretnek, hogy a bizalom által reájuk ruházott és közmegelégedésre viselt társulati teendőket az egybehivandó közgyülésig tapasztalt lelkiismeretességükkel vezetni sziveskedjenek.

Miről a küldöttség fentebb megnevezett tagjai, ugy Rácz Atanáz, kir. tanácsos, alelnök, és Glasz János, valamint dr. Niamessny Gyula urak végzésileg értesittetnek.

Elnök ő méltósága előterjeszti, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak több tiszteletbeli tagjai voltak, — kiket a most emlitett társulatnak tényleges megszünte után az uj társulat tagjainak megválasztani az illendőség szabályai szerint is szükséges és kik csak diszeként szólgálandnak az egyesülés folytán életre kelt uj társulatnak.

Elnök ő méltóságának előterjesztése általános és közohajtást fejezvén ki, a közgyülés Fiorelli József, dr. Fraknói Vilmos, Göndöcs Benedek, Ipolyi Arnold, dr. Lenhossek József, Pulszky Ferencz, dr. Römer Flóris és Trefort Ágoston urakat és tudósokat a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat tiszteletbeli tagjainak megválaszja s nevezetteket az egyesülés tényének kiemelésével a megválasztásról értesiti.

Miről Pontelly István főtitkár ur, a társulat tagjai névjegyzékének egybeállitásánál való tudomás és alkalmazkodás végett, végzésileg értesittetik.

Elnök ő méltósága inditványozza, hogy hazánknak kiváló három tudósa, jelesül dr. Hampel József, Szilágyi Sándor és dr. Torma Károly urak, kik hazai tudományosságunk érdekében fáradhatatlan tevékenységük s különösen a társulat köréhez tartozó szaktudományban való jelességük által tüntek ki, a társulat tisztetbeli tagjainak megválasztassanak. A tett inditvány lelkesedéssel elfogadtatván, a közgyülés dr. Hampel József, Szilágyi Sándor és dr. Torma Károly urakat, hazánk jeles tudósait, a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat tiszteletbeli tagjainak megválasztja, s erről a nevezett urakat értesiti.

Egyben erről tudomás és a társulat névjegyzékének elkészitésénél való használat végett Pontelly István, főtitkár ur jelen végzésen értesittetik.

Felolvastatott a Budapesten székelő országos régészeti és embertani társulat elnökségének f. évi, 295. sz. a. kelt átirata, melyben a Budapesten folyó évi, augusztushó 10—13-án tartandó országos régészeti közgyülésen való részvételre a társulatot meghivja.

Az emlitett közgyülésen társulatunknak képviseletére: dr. Telbisz Károly, Rácz Atanáz, dr. Despinits Péter, Boleszny Antal, Millecker Bódog, Pontelly István, és Steiner Ferencz társulati tag urak felkéretnek, illetve küldöttségként megválasztatnak azon tudósitással, hogy az országos régészeti és embertani társulat elnöksége arról átiratilag értesittetik.

Felvétetett az aradi Kölcsey-egyesület elnökségének folyó évi 25. szám alatt kelt meghivása, melyben a Fábián Gábor, hazai elhalt jelesünk aradi lakóházának emléktáblával való megjelölése végett f. évi szeptember 20-án rendezendő ünnepélyre a társulatot meghivja.

A közgyülés a jelzett ünnepélyen magát képviselni óhajtván, ifj. Ormós Zsigmod kir. tanácsos, alispán, dr. Telbisz Károly polgármester, Dobó László, Déschán Akhil, id. Somogyi Gyula, Pontelly István, Patzner István, Steiner Ferencz és Bessenyei Ferencz tag urakból álló küldöttséget bizott meg, hogy az emlitett ünnepélyen megjelenve, ott a társulatot küldöttségileg képviselje, kijelentvén egyidejüleg, hogy a társulatnak mindazon tagjai, kik az ünnepélyen részt venni óhajtanak, a küldöttséghez csatlakozhatnak.

Miről az aradi Kölcsey-egyesület elnöksége átiratilag, a megválasztott küldöttség tagjai pedig jelen végzés kézbekeritése mellett értesittetnek.

Felvétetett a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat meghivója a folyó évi júniushó 10-én tartandó közgyülésre. A meghivó megküldésében nyilvánuló szivélyesség köszönettel fogadtatik; tekintve azonban, hogy a hunyadmegyei rokon társulat csakis rendes közgyülését tartja, arra egy képviselőnek, esetleg küldöttségnek megválasztását, illetve kiküldését, szükségesnek nem tartja; azonban a mennyiben társulatunknak valamely tagja a jelzett közgyülésben netán részt venne, — az illető szives jelentésének megtételére kéretik.

Felvétetett Szmida Lajos társulati tag inditványa az iránt, hogy a muzeumi könyvtár az olvasó közönségnek rendelkezésére bocsáttassék.

Ezen inditvány, mely fölött a közgyülés érdemlegesen különben sem határozhatna, — használat s illetve véleményezés végett a jelen jegyzőkönyv 8. szám alatti határozatával megalakitott szervező küldöttségnek adatik ki, s erről Szmida Lajos társulati tag jelen végzés kiadásával értesittetik.

Inditvány tétetik az iránt, hogy Pontelly István szerkesztő-főtitkár ur részére fáradozásainak szerény jutalmául 100 frt. a társulat pénztárából kifizettessék. A közgyülés a tett inditványt egyhangulag elfogadja s a társulat érdekeit önzetlen odaadással ápoló és ügybuzgó szerkesztő-főtitkár, Pontelly István ur ernyedetlen munkássága és a társulat szellemi érdekeinek fejlesztésére irányzott nemes törekvése némi elismeréseül a 100 frt. részére ezennel megszavaztatik és kiutalványoztatik, utasittatván Glasz János

pénztáros ur, hogy ezen 100 frt. jutalomdijat Pontelly István főtitkár ur nyugtájára fizesse ki.

Miről Pontelly István főtitkár, továbbá Glasz János pénztáros ur végzésileg értesittetnek.

Ivditvány tétetett az iránt, hogy Varjassy Árpád titkár urnak kir. tanfelügyelővé történt kinevezése folytán a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnál tanusitott munkásságáért elismerés nyilvánittassék, s ezen elismerés felől az illető értesittessék. A közgyülés hálás elismeréssel emlékezvén meg Varjassy Árpád urnak, mint a fennállott délmagyarországi történelmi és régészeti társulat volt titkárának, hatékony működéséről, ezen elismerésének jegyzőkönyvileg kifejezést ad, s erről nevezett volt titkár, jelenleg aradmegyei kir. tanfelügyelő, urat értesitendőnek határozza.

Társulati rendes tagokul: dr. Telbisz Károly, sz. kir Temesvár város polgármestere; Tihanyi György, m. kir. pénzügyigazgatósági titkár; Kollmann Károly, m. kir. adófelügyelő; ifj. Somogyi Gyula, ttbeli aljegyző; Kayser Alajos, segédlelkész; Junga Lajos, alszámvevő és Hain Géza, megyei gyakornok urak, mindannyian temesvári lakósok, ajánltatván, nevezettek a társulati rendes tagok sorába felvétetnek.

Miről nevezett urak, továbbá Pontelly István főtitkár és Glasz János, pénztárnok urak, tudomás végett, értesittetnek.

Elnök ő méltósága kijelentvén, hogy a közgyülési tárgysorozat kimeritve van, az abban résztvettek iránti elismerésének nyilvánitása után, felhivja a közgyülést, hogy a jegyzőkönyv hitelesitésére bizottságot válaszszon.

Mely felhivás folytán nagyságos és főtisztelendő Dolenez József, prépost-kanonok; ns. Rácz Atanáz, kir. tanácsos és t. Déschán Akhil tag urakból álló bizottság a jegyzőkönyv hitelesitésére kiküldetik."

Temesvárott, 1885. június 2-án.

Pontelly István,
főtitkár.

EGYVELEG.

— **Ormós Zsigmond** temesmegyei és **Hertelendy** torontálmegyei főispánoknak, a főrendi ház tagjaivá történt kinevezését, egész Délmagyarország lelkesedett és szivből eredő, őszinte, legjobb kivánataival üdvözli. Éljenek igen sokáig!

— **Száz politikai és történeti levél Horvátországról,** irta Pesty Frigyes; megjelent az akadémia könyvkereskedésében (Knoll Károly és társa) s ára a 419 oldalra menő nagy kötetnek 3 frt. A jeles akadémikus egyik legéberebb figyelemmel kisérője az ugynevezett „horvát kérdés“ minden alakulásának, a mint azt a Dráván túl föl szokták vetni. A horvát közjog, a horvát politika, a horvát követelések minden részletéhez megadta koronkint a teljes világitást. Pesty volt, ki a régi vármegyékről irt nagybecsü munkájában először figyelmeztetett arra a földrajzi csuszamlásra, mely Horvátországot a tengermellékről oly területekre hozta, a hol nem létezett soha Horvátország; de a hol a történeti geografiának teljes nem ismerése és a nagy közömbösség következtében egyszerre csak elrendezkedett, elnyelvén három magyar vármegyét is. Azontul Pesty a hirlapokban, folyóiratokban szólt hozzá a horvát dolgokhoz. „Nem kisebb érdeme — ugymond az „Egyetértés“ — e mélyen járó felszólalásoknak, melyek a históriai gyökerekig hatolnak, hogy a közfigyelmet helyes irányban vezették, éberségben tartották. Ezek a czikkek vannak együtt a „száz levél“-ben, melyek oly lankadatlan hévvel és annyi meggyőző történelmi adattal, irányadó példával figyelmeztetnek a bajokra, a mik a Horvátország irányában eddig követett politikából származhatnak és származtak is már, — megirásuk óta, — hazánk integritására, alkotmányunk és törvényhozásunk egységére. Tanulságos e könyv a hisztorikusra, a politikusra, általában a közélet embereire; mert a történelmi adatok, a közjogi előzmények teljes tárháza, mely egész kérdéseket fejlődésében és régi háttérben együtt ád, bőven dokumentálva. A hisztorikus alapossága és az erős hazafias szellem egyaránt jeles tulajdonai a munkának.

— **A temesi főispánok** mindenkor előkelő szerepet játszottak országos közéletünkben. Abból az alkalomból, hogy nemrég Ormós Zsigmönd főispán ur ő méltósága a főrendiház örökös tagjává neveztetett ki, érdekesnek tartjuk fölemliteni, hogy a XV. században a főispánok közül csupán a pozsonyi és temesi főispánok, mint a haza határainak őrei, birtak azon előnynyel, hogy az ország zászlósaihoz számláltattak, s rangban a vajdákat és bánokat követték. Volt idő, midőn a temesi főispán több vármegye főnökségét viselé; 1498-ban azonban működése egyedül Temesre lett szoritva; Mátyás király alatt a temesi főispán fizetésben 7000, sóban 1000 darab aranyat huzott; s az 1492. évi 8. t. cz. szerint csak magyar

lehetett. Az 1518. évi 39. törvényczikkel a temesi főispán a bácsi országgyülésen alkotott királyi tanács egyik tagjává neveztetett. Első tudható parancsnoka Temesnek Árpád alatt Kund vezér volt, ki magyarjaival e tájra küldetett, hogy a rendet és közbiztonságot fentartsa. A XI. század elején e vidék vármegyei szerkezetet nyert. A régibb főispánok közül fölemlitjük: Andrásy Zsigmondot, ki I. Lajos király alatt; Ulászló opuliai herczeget, ki 1371-ben; Losonczy Istvánt, ki 1387-ben; Ozoray Fülöpöt, ki 1407-ben; Rozgonyi Istvánt, ki 1424-ben; Hunyady Jánost, ki 1441-ben; Hunyady Lászlót, ki 1456-ban; Kinizsy Pált, ki 1478-ban; Báthory Istvánt, ki 1511-ben; Losonczy Istvánt, ki 1551-ben; Niczky Kristófot, ki 1779-ben volt főispán. Ilyen fényes névsort aligha képes más vármegye felmutatni.

— **Thurn Taxis Egon herczeg** herczegi méltóságának hatályát ő felsége, a király, a magyar korona országaira is kiterjesztette.

— **Fábián-ünnepély.** Az aradi Kölcsey-egyesület a következőket teszi közzé: A Kölcsey-egyesület, mely Aradon a nemzeti közmüvelődés előmozditására 1881-ben alakult, az ősök iránti kegyeletnek, az irodalom buzgó munkásai iránt való köteles elismerésnek és a honfiui érdem iránt érzett tiszteletnek kifejezést adni akarván, elhatározta, hogy Fábián Gábor aradi lakóházát emléktáblával jelöli meg. Az ez alkalommal rendezendő szerény ünnepélyre hazafias kötelességének ismeri a tudományos intézeteket, a rokonczélu egyesületeket és a fővárosi sajtót meghivni. Mi volt Fábián Gábor irodalmunkra nézve, hogy mily rész illeti őt meg a klaszszikus irodalom ismertetésével s termékeinek nyelvünkre való átültetésével az általános irodalmi izlés fejlesztésében, arról ma az irodalomtörténet lapjai tesznek tanuságot. Itt csak arról akarunk emlitést tenni, hogy városunknak és megyénknek több, mint félszázadon át minden hazafias és közmüvelődési törekvésében vezérszerepet vive, vett részt; két izben városunknak országgyülési képviselője volt; első izben az örökre emlékezetes 1848/49-ki — másodizben az 1865/68-ki országgyülésen. Azonkivül köztünk élve, családot alapitva, fáradhatatlan munkásságával, mintaszerü családi életével, szeplőtelen jellemével megyénk és városunk polgárainak osztatlan bizalmát és szeretetét érdemelte ki; legőszintébb részvétet keltő halála után nagy multat és szeplőtelen nevet hagyva hátra, nagy alakja, Aradmegye és városa intelligenciája előtt, mint mintakép él. Egyesületünk kegyeletes kötelességének ismerte, emléke iránt a tisztelet és hála adóját életrajzának megiratásával és aradi lakóházát emlékjáblával való megjelölésével róni le. Az emléktábla leleplezésének alkalmával rendezendő szélesebbkörü ünnepély is csekély jele akar lenni a hála és kegyelet soha megszünni nem fogó érzésének. Az ünnep szeptemberhó 20-án fog megtartatni. A Kölcsey-egyesület nevében: Tabajdy Károly elnök, Dömötör László titkár. 1 Délelőtt 10 órakor díszülés a városház nagytermében. Ennek tárgya: a) Elnöki megnyitó mélt. Tabajdy Károly urtól, mint az egyesület elnökétől. b) Emlékbeszéd Fábián Gábor fölött, dr. Jancsó Benedek urtól. 2. 12 órakor kivonulás a házhoz. Az ünnepély itt lefolyó részletének sorrendje: a) A „Himnusz"-t énekli a „Magán dalkör". b) Institóris Kálmán városi főjegyző beszéde a törvényhatóság nevében, mely alatt a táblát leleplezik. c) Az akadémia küldöttének beszéde. d) A „Szózat"-ot énekli a „Magán dalkör". 3. Délután 2 órakor bankett.

Temesmegye régmultjából. Árpádvérü királyaink idejéből, Temesvármegye törvényhatósági életének mozgalmaiból, mi sem maradt

fönn. Csak a főispáni czim és a temesvármegyei nevezet 1230-ról emlékeztet itt némileg vármegyei szerkezetre. Később, I. Lajos király alatt, merül föl először e törvényhatóság 1371-ben, midőn Péter mesternek Pál fia panaszára, némely ökrök önhatalmu elvétele miatt, Beregszói Domokos mester Dezső fia ellen Temesvármegyének vizsgálattétel hagyatott meg a kormány részéről. Majd az 1399-ik évben Temes- és Krassóvármegyék nemességét különös királyi rendeletből, Temesvár mellett látjuk egybeseregelve. E gyülésen Szentgyörgyi Miklós mester fia az iránt tett panaszt, hogy Oszlári János, Mátyás fia, fegyveres kézzel házába rohant, azt elhamvasztotta, s atyját egy szolgájával együtt meggyilkolta. Oszlári János tagadta ugyan a gyilkosság elkövetését; de a meggyilkolt fiával 60 márka dénárban megegyezett. — Minden körülmény odamutat, hogy 1416-ban Péterfi Miklós volt temesi alispán, ki 1420-ban a törököket megverte. 1418-ban Ozoray Fülöp temesi főispán, a királyi szék elébe szándékozott Remethey Péternek és jobbágyainak szabad fölmenetelét „kézen tartatni“ rendelte. Két évvel később, 1420-ban már nemcsak az alispáni, hanem a szolgabirói élet nyomára is akadunk. Rozgonyi István főispán ugyanis Zsadányi Tamás alispánnak és a szolgabiráknak irásilag parancsolja, hogy Dancs László csanádi kanonokot, — kit a kstonáskodás terhe alól fölment, és kinek, mint mondja, inkább imádkozni kell értök, — semmiben bántani ne merészeljék. Törvényeinkben világos nyoma van annak, hogy 1478-ban a köznyomor miatt a haza minden vármegyéjében eltiltatott a közgyülések tartása. Néhány vármegye azonban kivételt képezett. Temest is azok közé sorozza az 1478. évi VII. t. cz.; mert akkor itt a rablás, lopás és embervásárlás napirenden volt. — Födél alatt ritkán tarthatá gyüléseit ez időben a magyar. Az egybesereglett nemesség nagy száma inkább sátrakat igényelt. (Most a közgyülési terem is nagy, kivált ha választás nincs napirenden.) Temes megye már akkor több járással birhatott; öt tudható oláh kerület is terült el kebelében. Polgári ügyei elválasztva kezeltettek a haditól. Hiteles közpecséttel alig birhatott. Somogy vármegye, 1498-ban, volt az első, mely ilyet használt.

— **Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére Dollencz József** csanádi kanonoknak és főesperesnek a B.-Szűz-Máriáról nevezett kurzi, vagy kerzi czimzetes apátságot és Jäger Ádám csanádi kanonoknak és püspöki irodaigazgatónak, a Szent-Gábor főangyalról nevezett gaborjáni czimzetes prépostságot dijmentesen adományozom. Kelt Bécsben 1885. évi, május 10-én. Ferenez József, s. k., Trefort Ágoston, s. k. — Ad multos annos!

Dániel Ernő a házközösségről a képviselőház máj. 5. ülésén, egyebek közt mondá: A házközösségek keletkezése azon időkre vihető vissza, melyekben az ország délvidékei a török inváziók folytán elnéptelenedtek s azoknak ujra benépesitésére a szláv törzsek hivattak az országba.

Ezen intézmény tehát tisztán szláv eredetü, melyet a bevándorolt szláv törzsek hoztak magukkal. Kezdetben az intézménynyel nem sokat foglalkoztak az illető bécsi kormánykörök; mert a házközösségek mindig a bécsi katonai hatalom kormányzása alá voltak rendelve, és csak akkor kezdtek azzal bővebben foglalkozni, midőn meggyőződtek arról, hogy ezen intézmény katonai czélokra különösen kihasználtató.

Ezen szempontból történt ezen intézmény első szerves szabályozása az 1807. évi ugynevezett Grundgesetz-ezel, melyben ugyan az intéző körök azt nyilatkoztatták ki, hogy e házközösségek „mit der gewissenhaftesten

Berücksichtung der Volksitten" rendezvék; de lényegesen eltértek a népszokástól azért, hogy azt minél inkább alkalmassá tegyék katonai czélok kihasználására.

Eltérés a népszokásoktól volt az, hogy az egyénnek az összeséggel szemben bizonyos jogokat koncedáltak; eltérés a népszokásoktól volt az, hogy megengedték azt is, hogy a kázközközösségbe nemcsak a közvetlen vérségbeli köteléken alapuló rokonság tagjai vétessenek fel, hanem egyszersmind egész idegenek is, tisztán azon czélból, hogy ha valamely házközösségi családnak harczképes tagjai nem volnának, e czélra idegenek is felfogadtathassanak. És daczára annak, hogy ezen ugynevezett Grundgesetz volt e házközösségi intézmény első szerves szabályozása, már magában foglalja a házközösségi intézmény felbomlásának csiráját az által, hogy az egyéneket a házközösséggel szembe állitja, és külön jogokat ad nekik.

Nevezetes az 1807. évi Grundgesetz még arról is, hogy nemcsak ott fejlesztette és szabályozta a katonai kormány ez intézményt, a hol azt készen találta, t. i. a szláv törzseknél; hanem kiterjesztette ez intézményt mindazon vidékekre is, a hol azt katonai czélokra alkalmasnak találta, és a mely vidékek lakóinak természete és sajátságos jellege ez intézményt perhorreskálta; kiterjesztette románokra, németekre, magyarokra és egyéb nemzetiségekre is.

Azon hadászati szempont, mely inditó okul szolgált az 1807. évi Grundgesetz létrehozására, lényegében főindok volt az 1850-ik évben keletkezett Grundgesetz létesitésére. Az 1850. évi Grundgesetz nagyjában ismétli és megerősiti ugyan az 1807-iki Grundgesetzet; de a 40-es években elterjedt szabadelvű eszmék áramlatától nem tudta magát elvonni, a mennyiben azt dekretálta, hogy a házközösség tagjainak tulajdonjogával ruházta fel és kiterjesztette az e birtokhoz való jogosultságot a házközösség nőtagjaira is.

De még egy más rendelkezést is tartalmaz az 1850-iki Grundgesetz, a mely szerint a házközösség tagjai nemcsak hogy a házközösségi vagyonból birnak aránylagos részt, hanem ezenkivül még külön vagyont is szerezhetnek maguknak, a mi körülbelül megfelel azon fogalomnak, a melyet a római jogban pekúliumnak szoktak nevezni. De látjuk, hogy a házközösségi intézménynek folytonos fejlődésével minden alkalommal és körülmények közt szaporodnak egyszersmind azon elemek is, a melyek már ezen intézménynek felbontására vezetnek; mert tény az, hogy e jogosultság kiterjesztetvén a nőtagokra, s az egyén érvényesülése annyira kiemeltetvén, hogy magának külön vagyont is szerezhet az egyes tag, mindez olyan körülmény, a mely a házközösségi intézmény eszméjével össze nem egyeztethető, és további fejlődésében okvetetlenül annak felbontására vezet. (Ugy van! jobbfelől).

És ezt a felbomlási, felbontási proczesszust előmozditja még a 1872. június 9-én kelt királyi rendelet, mely törvényeinkbe is, mint 1873. XIX. t.-cz. iktattatott be.

Ezen 1873: XIX. t.-cz. már világosan kimondja, hogy a házközösség az ahhoz tartozó jogosultak többségének akarata folytán szétbontható; kimondja azt, hogy az egész házközösségből annak egyes részei kiválaszthatók; kimondja különösen azt, hogy az egyes tagok elhalálozásuk esetén az őket illető részről külön rendelkezhetnek, a mely jog kihasitás által érvényesithető; kimondja továbbá azt, hogy ha a házközösség egyes tagja adósságot csinál, ezen adósság behajthatása végett a házközösségi vagyonból az őt illető részre végrehajtás vezethető, és ez az egész házközösségi vagyonból kihasitható.

Mindezen intézkedések által a házközösségek fennállásának feltételei egyáltalában eltöröltettek; mert lehetetlen az ily intézményt fentartani akkor, midőn ez a szétdarabolás az egyes tagok jóakaratától függ; mert akkor fog az szétdaraboltatni, a midőn azt akarják. Ily körülmények közt a házközösség nem maradhat fenn, tespedhet ideig-óráig, de virágzásnak semmi esetre sem indulhat.

A dolgok ilyen fejlődésénél fogva bátran el lehet mondani, hogy akkor, midőn a volt határőrvidék azon különös rendeltetése, hogy minden harczképes tagja harczba indulni tartozik, tartozik a hazát védeni és egész életén át e hivatásának élni, midőn e hivatásától megfosztatik, megfosztatott létjoga a házközösségi intézménynek. A házközösség azon sajátságával, hogy ott a vagyon a házközösség összeségét illeti, az egyéni tevékenységet legnagyobb mérvben megbénitja és a rendes munkásságra nézve a kellő ingert nem nyujtja: ezen sajátságával az intézmény a mai életben kiáltó anakronizmus.

Ennek fentartása, különösen tekintetbe véve azt is, hogy azon romboló hatásnál fogva, melylyel az 1872-ki királyi leirat rendelkezik, mely szerint a legszorgalmasabb tagja a házközösségnek sohasem tudja, hogy mely napon virrad arra, hogy a közös vagyon egészen elpocsékoltatott és igy létezési feltétele fölött folytonosan damoklesi kard függ, mutatja, t. ház, hogy azon vidéknek, melynek lakosai ezelőtt tiz évvel csatoltattak vissza az anyaországhoz, s mely fölött tiz évvel ezelőtt nyerte vissza a magyar törvényhozás és kormány intézkedési jogát, — hogy e vidék szükségletei és követelményei iránt kellő figyelemmel és a szükséges gondossággal nem viseltetnénk éppen akkor, ha ezen állapotot tovább is fentartani akarnánk. Ha valami, ugy ezen állapot további fentartása volna alkalmas és képes az elégületlenséget azon vidéken előidézni.

— **Aradváros és megye monografiájának** megirását illetőleg, az e czélra alakult bizottság dr. Janesó Benedek jelentése alapján elhatározta, hogy a történeti rész szerkesztésével dr. Márki Sándort; a II. kötet állat- és növénytani részének összeállításával dr. Simkovits Lajost; a geologiai részszel dr. Lóczy Lajost; a III. kötet etnografiai részeinek összeállításával pedig a magyar ajku lakosságra nézve Parecz István tanácsnokot, a német ajkuakra nézve Goldis János protoszinczelt bizta meg; a közgazdasági, müvelődéstörténeti rész összeállitására pedig dr. Gaál Jenő orsz. képviselőt kéri fel.

— **Széchenyi-emlék a Vaskapunál.** A mérnök- és épitész-egyesület legutóbbi választmányi ülésén a mü- és középitési szakosztály bemutatta a Széchenyi-tábla elkészitése tárgyában kidolgozott javaslatot a tervvel és költségvetéssel együtt. Eszerint a Kazán-szorosban 7 méter hosszu és 5 méter széles tábla simittatnék le a sziklafalon a következő, római betükkel vésendő felirás számára: „Széchenyi emlékének a magyar mérnök- és épitész-egyesület MDCCCXLXXV.“ — Az első szó betüi a lagnagyobbak: (1 méter); a többi sorok betüi fokozatosan kisebbek; a legkisebbek 0.25 méter nagyságuak. Az egész költség 886 frt. Javasolja egyszersmind a szakosztály, hogy a munka vezetésére Alpár Ignácz kéressék fel. Az emlékre eddig 650 frt áll rendelkezésre. A választmány elhatározta, hogy a tábla a Trajan-tábla átellenében készittessék és méretei körülbelül 6 és 4 méter legyenek és hogy a betük méretei ebben az arányban kissebbittessenek; a betük aranynyal boritandók

vagy ha ezt a költség meg nem engedné, czinóberrel festendők meg. A munka vezetésére Alpár Ignácz kéretett fel.

— **Rosszakaratu fürdőirat.** A Braumüller-féle Bade-Bibliothek 17. számaként az imént egy leirás jelent meg a következő czimmel: „Das Herkulesbad bei Mehadia in Siebenbürgen von Dr. A. Popoviciu, Badearzt.“ A „Pesti orvos-sebészeti sajtó“ ama földirati szörnyetegre figyelmeztet, melyet esetleg még sajtóhibául akarna felróni. Midőn azonban az irat eleje ugy hangzik, hogy a Herkules-fürdő messze Ausztria (!?) délkeleti részében, a Bánátban (!?) fekszik; és leirásában a Magyarország szó egyszer sem fordul elő; akkor ezen eljárást gonoszindulatu földirati ferditésnél egyébnél nem tekinthetjük. Ajáljuk is a haza testén rágodó, ezen, pánszláv fekélyt Boleszny Antal munkatársunk figyelmébe, ki épen a Herkules-fürdő történetének megirásával foglalkozik.

— **A nagybecskereki vár,** mely hazánk déli véghatárán már a XV. században fontos szerepett játszott és 1551-ik évi szeptember 21-én a félhold uralma alá kerülvén, a karloviczi béke következtében, mintegy 182 évvel ezelőtt földig leromboltatott és mindekkoráig ugyszólván nyom nélkül elveszett volt, a közelebbi napokban ismét napfényre került. Mint irják, a Nagy-Becskereken most épülő uj megyeház alapásatási munkálatainál nemzeti multunk e tisztes emlékének három falrészletből álló jókora rommaradványa is kiásatott. A másfél méter mélységben feltalált vastag, tömör várfalak szabálytalan terméskőből és égetett agyagtéglából épültek, közbe-közbe trachit kőtömbekkel vegyitve. A vakolatanyag homokkal kevert oltott mész. A kiásott falépitményben egymástól mintegy 5—6 méternyi távolságban 4—5 darabból álló pilótacsoportnak üregei és porhadt maradványai találtattak. A falak környékéről tömérdek emberi csontot, nagymennyiségü vas- és pénzdarabot, különféle korbeli magyar és török patkókat, sarkantyukat, kardokat és egészen megszenesedett buza- és kölesszemeket emeltetett ki az épitést vezető Zaboretzky Ferencz mérnök. Nevezetesebbek e leleteknél a prehisztorikus tárgyak, aganes- és bronzeszközök, hálósulyok és áldozati agyagtömbek, melyek szintén a vár környékén, de valamivel mélyebb és intakt ősi földrétegből kerültek elő. A talált összes régiségekre a megye alispánja, Tallián Béla leggondosabban felügyel, hogy a becses tárgyak addig is, mig a nemzeti muzeumnak átadathatnak, az ideiglenes elhelyezésükre berendezett régiségi kamarában minden káros befolyás ellen megóva legyenek. Az alispán meghivására e napokban tekintette meg a becskereki ásatásokat dr. Szentkláray Jenő akadémiai tag is, és meleg elismeréssel nyilatkozván a régiségek megmentésére tett intézkedésekről, megigérte, hogy az ásatások eredményét a hazai tudományos közlönyök valamelyikében szakszerüen fogja ismertetni.

— **Egy emlékezetes nap.** Vajmi nagy ritkaság, hogy görög keleti zárdákban a hazafiság magasztos eszméi hű ápolókra akadnak. De hogy mégis léteznek, erről meggyőződhetik a pécskai sorozó bizottság minden egyes tagja, kik április 19-én Aradmegye általában tisztelt és kedvelt alispánjával Ormós Péterrel a bodrogi zárdába rándultak. Nagy volt a meglepetésök, midőn őket a zárda határánál Ó-Bodrog községe elöljárósága diszes banderiummal várta és lelkes „Éljenzések“ és „Szetreaszká“-kal egész a zárda kapujáig kisérte, a hol Zsifkovics Kornél apátkanonok, mint a zárda főnöke, lelkes és tántorithatatlan hazafiságu tündöklő beszéddel fogadta. Ezen igazán hazafias szellemben mondott lelkes

beszéd után, az apátkanonok páratlan szeretetreméltósággal vitte a szives házigazda szerepét. Mindennek előtt e zárda tulajdonát képező mintagazdaságot szemlélték meg, melynél minden rendről, tisztaságról és okszerű művelésről tesz fényes tanuságot; nemkülönben nagy érdeklődéssel nézték a keresztalakban épült templomot, mely régi műkincsekben rendkivül gazdag. Igy többek közt felemlitendő egy 1523-ban készült ostyatartó; továbbá egy 1732-ben készült drága kövekkel kirakott és művészi diszitésekkel ellátott kehely; és egy ezüstbe foglalt fakereszt; mint valódi remekművek és régiségek, mindenkinek figyelmét lekötötték. Mindezeknek tüzetesebb megtekintése után a határtalan szivességü házigazda nagyrabecsült vendégeit egy családias jellegü ebédre hivta, a melyen a jó kedv főleg azáltal fokozódott, hogy Zsifkovics Kornél, e ritka derék házigazda, Ormós Pétert, Aradmegye jeles alispánját és kir. tanácsost, valamint Ormós Zsigmondot, Temesmegye kitünő főispánját, hazánk e kiváló két férfiát, felköszöntötte. Emlékteljes nap volt ez a pécskai sorozó bizottság minden egyes tagjára; mert élénk meggyőződést szerezhetett mindegyikök, hogy drága hazánkban, — hol a jogegyenlőség páratlan e világon, — még vannak gör. kel. kolostorok, hol magasan lobog a hazaszeretet tiszta lángja.

— **Népvándorlási lelet.** Torontálmegyében a perjámosi határban téglavetéssel foglalkozó munkások földásás közben öt lábnyi mélységben egy arczczal kelet felé fekvő csontváz mellett rendkivül érdekes és ritka népvándorláskori leletre akadtak, mely két óriási, aranynyal és gránátokkal kirakott ezüst fibulából, két gránáttal ékitett sulyos aranyfüggőből s több borostyánkő- és gyöngyszemekből áll. A leletet Tallián Béla alispán a nemzeti muzeumnak küldte be. A két fibula meglehetős ép, csak egyes részek hiányzanak róluk; nagy kár, hogy a feltalálás alkalmával a munkások mind a kettőnek a nyelét eltörték. Magyarországon az ily nagyságu fibulák szerfölött ritkák s ehhez fogható szépségü egyetlen egy sincs a muzeum birtokában. A két fülbevaló teljesen ép, mintha most került volna ki az ötvös műhelyéből s műértők a négy darab értékét 1000 frtra becsülik.

— **A Kölcsey-egyesület 1884-dik évre szóló Évkönyve,** Aradon, Dömötör László titkár által szerkesztve, igen dús, változatos és értékes tartalommal jelent meg. Dr. Janecsó Benedek „Arany János lelki betegeiről", Spitkó Lajos „A görög szinházról", Dr. Márki Sándor Lugossyról, továbbá Arad őskoráról, Revitzky Gyula „A szimbolizmusról" irnak az Evkönyvbe jeles dolgozatokat. Költeményeket irtak: Endrődy Sándor, Decsy Géza, Csáktornyai Lajos, Revitzky Gyula és Abrányi Emil. Dennich János ir „Délafrikai utazásáról." Goldis János forditást közöl Carmen Sylva után. Dr. Tenner Pál a szocializmus és a kommunizmus történetéből közöl részleteket. Jablonsky Flóris „Az állatok kettős feladatáról", Rozsnyay Mátyás a Mars bolygóról irnak kitünő értekezéseket. Mindezek, különösen a dr. Janecsó és dr. Márki művei nagybecsüek, de különös értéket kölcsönöz az Evkönyvnek Petrogalli Arthur nagyobb szabásu, tudományos értekezése „A hasadó gombákról". Következnek még titkári jelentések és a tagok névsora. Az egyesület pénzügyei is jól állanak. Az Evkönyv teljesen kielégitheti az igényeket. Őszintén üdvözöljük a Kölcsey-egyesületet!

— **Temesvármegye levéltárában** az 1848 előtti országgyülések kerületi üléseiről és működéseiről a következő irományok találtatnak: „Deák Ferencz és Hertelendy Károly követek Zala-Egerszegen 1836.

június 20-án kelt jelentése az országgyülésnek végső szakáról és annak berekesztéséről. (E nyomtatott jelentést az teszi különösen értékessé, hogy azt Vukovics Sebő hozta le magával az országgyülésről és sajátkezüleg adta be a megyei levéltárba.) Az „Országgyülési tudósitások“ 1835. évi márczius 18., május 20., augusztus 19., november 5. és 1836. február 3-iki számai. A Törvényhatósági tudósitások“ czim alatt Kossuth Lajos 1836. évi levelei. Ez utóbbiaknak a megye közönsége annak idején évi 50 pengő forinttal előfizetője volt és az akkori kormány tilalma folytán nem póstán, hanem lovas küldöneczök által hozattatta meg magának. — Ez iratok jegyzéke a m. tud. akadémiának felküldetett.

— **Sárosy Gyula szülőháza.** Élénk mozgalom indult meg Aradon a fiatalabb irói körökben, melynek czélja odahatni, hogy Sárosy Gyulának, a forradalom jeles költőjének szülőházát emléktáblával jelöljék meg. Sárosy tudvalevőleg Aradmegye egyik kisebb községében, Boroson született s a mozgalom vezetőinek még azzal is meg kell küzdeniök, hogy az ott teljesen elfeledett költő szülőházát felkutassák. E czélból Naményi Tódor Lajos, fiatal irodalomtörténetiró, a helyszinére utazott. Az aradi Kölcsey-egyesület szintén magáévá tette az ügyet s elhatározta, hogy gyüjtést indit az emléktábla költségeinek fedezésére.

— **A gyönyörü tiz kép,** melyek a magyar nemzeti muzeumból a délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulathoz leérkeztek, Trefort Ágoston vallás- s közoktatásügyi miniszter közvitése folytán, dijtalanul engedtettek át muzeumuknak, hol azok közszemlére a közgyülésen voltak kitéve. A képeket ugyanott bővebben ismertette, elnöki beszédében, Ormós Zsigmond, a társulat elülülője.

— **A beeskereki Bárány-ünnepélyen** Temesvár városát Nagy László, városi tanácsos, képviselte.

— **„A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársalat“**-ba Králitz Béla, nagybirtokos s orsz. gy. képviselő és Bersuder Lajos lovag, nagykereskedő, alapitói tagként beléptek és 200 frtnyi alapitó tagsági dijukat Ormós Zsigmond, főispánnak lefizették. — Éljenek!

— **Uj község Krassó-Szörényben.** A 72 német családból telepitett Istvánfalva község (Daruvár mellett) határbejárása a napokban ejtetett meg, Nagy György kir. tanácsos, jószágigazgató és Jakabffy Imre, alispán által. Nagy György üdvözlő beszéde után Jakabffy alispán a községet Krassó-Szörénymegyébe fölvettnek jelentette ki. Ezután az uj község határát bejárták és megállapitották.

— **A temesvári magyar nyelvet terjesztő egyesület** részéről a hazai törvényhatóságokhoz intézett körlevélre naponként érkeznek a nagyobbrészt kedvező, azaz pénztől kisért válaszok. Legutóbb Pest- és Csongrád megyék jelentkeztek 60—60 frt alapitványnyal örökös tagokul; Jász-Nagykun-Szolnok megye pedig márczius 25-én tartott közgyülésén alap hiában egyelőre csak biztos kilátásba helyezte belépését; addig azonban a megye rendezett tanácsu városait és összes községeit az az egyesület támogatására felszólitani határozta. A megyék ezen áldozatkészsége, de különösen Jász-Nagykun-Szolnok megye hazafias buzgalma valóban elismerésre méltó; mert azt bizonyitja, hogy a nagyfontosságu feladatnak, mely a magyar kulturegyesületek támogatásában első sorban a magyar népre és a magyar törvényhatóságokra vár, immár teljes tudatában vannak.

— **Az országos régészeti közgyülés.** mely augusztus 10-ére volt kitüzve, a végrehajtó bizottság legujabb határozata szerint, augusztus 3—6-ig fog megtartatni Pulszky Ferencz elnöklete alatt, a kiállitási hangverseny-teremben. A közgyülés határnapjának megváltoztatását az a körülmény tette szükségessé, hogy a franczia irók és müvészek megérkezése szintén augusztus 10-ére tüzetett ki. A kongreszszusra a régészeti társulat titkárságánál (nemzeti muzeum) lehet jelentkezni.

— **Tabajdi Károly főispán arczképét** — mint Aradról irják — julius 18-án ünnepélyesen leleplezték a megyei közgyülés alkalmából. Az olajfestményü arczképet a megye közönsége abból az alkalomból készittette, hogy Tabajdi főispán közszolgálatba lépésének 25-ik évfordulóját ünnepelte. Az arczkép a napokban elkészülvén, elhelyeztetett a megyei közgyülési teremben. A közgyülésen Szathmári főjegyző viharos éljenzésekkel fogadott szép beszéddel üdvözölte Tabajdit. ki meghatottan köszönte meg a lelkesült ovácziókat.

— **Egy magyar-német tannyelvü elemi iskola fölállitása** szándékoltatik a fehértemplomi járásbeli Ulma községben. A tárgyalások oly eredményre vezettek, hogy az iskola kétségkivül legközelebb már föl fog állittatni, a mi annál is örvendetesebb, mert a községben eddig csak szerb tannyelvü elemi iskola létezett, s a magyar és német anyanyelvü tankötelesek ki voltak téve annak, hogy anyanyelvöket elfelejtve, teljesen kivetköznek nemzetiségökből. Ez alkalommal érdekesnek tartjuk az ottani német anyanyelvü szülőknek az iskola fellállitásának kieszközlése iránt Marx Antal, kir. tanácsos és tanfelügyelőhoz intézett kérvényéből a következő hazafias sorokat közölni: „Mi német ajkuak vagyunk, kik nagyobbrészt meg voltunk fosztva a sors azon kegyétől, hogy magyarul tanulhassunk; ennélfogva gyermekeinket is ama nyelvben neveltük; de hazafias szent kötelességünknek tartjuk, hogy gyermekeink kedvelt nemzeti nyelvüket — a magyar nyelvet — ugy sajátithassák el, hogy pirulás nélkül beszélhessék. — Magyarok vagyunk! és a hangzatos, szeretett nyelvet akarjük beszéini; de ezt csakis egy magyar-német tannyelvü iskola létesitése által érhetjük el; hadd tudjanak gyermekeink ne csak magyarul érezni: de azt magyarul el is mondani. — Éljenek az ilyen derék honpolgárok!

— **Régi pénz** találtatott a napokban Pancsova mellett, Dollona községében. 4—5 agyagfazék szinültig volt. A talált pénzek félkrajczár nagyságuak és ezüstből valók. Az iskolás gyermekek kalapokban hordták szét s 10—15 darabot árulgattak 1 krért. A pénzeket Zsigmond-koriaknak mondják.

— **Róm. kath. hitközség** alakult Mehalán, Karácsonyi István józsefvárosi plébános védősége alatt. A hitközség vagyona már is megközeliti az 1000 frtot. A hitközség harangjának öntésével Novotny, helybeli harangöntő, bizatott meg.

— **Jubileum.** Littahorszky Károly nagy-kikindai esperes-plébános május 20-án ünnepelte áldozárságának 50 éves évfordulóját. Hivei fáklyásmenettel és diszlakomával tisztelték meg. Vivat!

— **Egy község névmagyarosodása.** Moravicza képviselőtestülete egyhangulag elhatározta, hogy a község idegen hangzásu nevét, mely azonfölül félreértésekre is alkalmat adott már több izben, mivel több hasonló nevet viselő helység van hazánkon kivül is, ujabban „Vaskő"-re változtatja.

— **A magyar nyelv tanitására dicséretes haladást és előmenetelt** mutat fel a csákovai községi gör. kel. szerb és gör. kel. román;

a lieblingi ág. evang. és róm. kath.; a kisszentpéteri róm. kath.; a folyai gör. kel. román; a vojteki gör. kel. román és róm. kath.; a varjasi közs.; a monostori községi és gör. kel. szerb; a majláthfalvai községi; és a vingai községi iskolák. Dicséretesen emlitendők az obádi közs. és az orczyfalvai róm. kath. iskolák; a mennyiben azen iskolákban a házai földrajz a hazai történelem és számtan; végül a vingai közs. iskola, melynek felsőbb osztályaiban minden tantárgy magyar nyelven tanittatik. — A temesmegyei közigazgatási bizottság örvendetes tudomásul vette a tanfelügyelő e jelentését, s inditványára Muntyán Gyula és Capdebó Ferencz szolgabiró uraknak, — a rendes iskolai látogatás és az iskola tisztántartása érdekében kifejtett sikeres működésükért, — jegyzőkönyileg elismerését határozta kifejezni.

— **„A segesvári csatamező mint Petőfi sirja"** czim alatt I—XII tárczaczikkben, Szmida Lajos a „Délmagyarországi Lapok"-ban, mindazon lényeges adatokat közli, melyek Petőfi Sándor eltünésére és halálára vonatkoznak. A történeti adatoknak helyes csoportositása és előadása a csinos értekezést, mely a dr. Török Aurél egyetemi tanár által megpenditett segesvári ásatásokat, — melyek czélja antropologiai uton a csatatéri sirból kiemelendett csontokból a Petőfiéit megállapitani, — szintén érinti: az ezen tárgy iránt érdeklődő közönség figyelmébe ajálja.

— **A temesvári magyarnyelv-terjesztő egyesület** ülésén Tedeschi János inditványozta, hogy kéressék fel Temesvár város törvényhatósága, hogy tanácskozásait ezentul magyar nyelven tartsa. Elhatároztatott, hogy ennek kezdeményezése magára a városi törvényhatósági bizottságra hagyatik, mely hazafias érzületeinek már annyiszor fényes jelét adta. Az egyesület továbbá elhatározta, kogy a közmüvelődési egyesületek alakitása iránti mozgalmat támogatni fogja.

— **A temesmegyei alapok** örvendetesen gyarapodtak a lefolyt évben. A megyei tisztviselők nyugdijalapja a mult év elején csupán azon 20.000 frtból állott, melyet a megye közönsége nagylelkűen adományozott. Ma már ez alap több mint 30.000 frtra rug. Az Ormós-alap (a főreáliskolai tanulók össztöndijazására) 6005 frt 90 krt; a megyei monografia-alap 3520 frt 5 krt; a megyei lakótanya-alap 1325 frt 1 krt; a dr. Lindenmayer-féle buziási korház-alap 502 forint 12 krajczárt tett ki a mult év végén.

— **Egy érdemkereszt ünnepélyes átadása.** Tudvalevőleg Ő felsége Albetz Bálint grabáczi néptanitót 62. éves szolgálati jubileuma alkalmából a koronás ezüst érdemkeresztttel tüntette ki. Az érdemkereszt a kitüntetettnek a délmagyarországi tanitók nagygyülése alkalmával e mellé tüzetett Steinbach Antal kir. tanácsos és tanfelügyelő által.

— **Kuriózum.** Pancsova és Fehértemplom városok között egy nagy, hatalmas város alapitásával inditványozza megünnepelni az ezredévi ünnepet (milleniumot) Ardényi Dezső, a „Pozsonyvidéki Lapok" szerkesztője. Egy várossal — ugymond — mely Róma épitkezéseinek maradékaikép (!) ezredévek mulva is hirdesse a világnak, hogy a Dunavölgyben müvelt, hatalmas és magyar nemzet lakott. Ez a város méltó emléke volna az 1000 év utáni unokák kegyeletének és oszlopa az Árpádok vérébe örökösödött Habsburg dinasztiának, nevével is hirdetve népeknek és nemzeteknek, hogy a magyar nemzet ezen a helyen 1000 éve él!

— **Magyarosodunk.** Sztruhár György, fehértemplomi lakos, vezetéknevének „Szentimrei“-re; Beer Fülöp, kisszentmiklósi illetőségü, ujaradi lakos Ferencz, Ede és Sándor gyermekei vezetéknevének „Berényi“-re; Löwinger Armin, fibisi lakos, vezetéknevének „Ladányi“-ra kért átváltoztatását a belügyminiszter megengedte. — Heinecz József, német-szentpéteri (Temesm.), illetőségü fővárosi lakos vezetéknevének „Szentpéteri“-re leendő átváltoztathatása iránt folyamodott.

— **Az első dinamit-merénylet Temesmegyében** egy jegyző ellen. Gattajáról jelentik lapunknak, hogy Schäffer Lajos ottani jegyző ellen f. hó 15-én dinamit-merényletet követtek el. Lakószobája ablakán ugyanis egy dinamit-töltényt bedobtak, mely felrobbant, de szerencsére senkit sem sértett meg, csupán a butorokban tett kárt. A tettes ismeretlen.

— **Magyarosodunk,** még pedig nagyon. Temesvárott már nincs többé szégyenszobor. Azok a csodaszörny „krokogyélusok“ a disztéri szobor talapzatáról eltávolittattak, miáltal eddigi jelentőségét elvesztette. Ergo most már nagyban magyarosodunk!

— **Kiállitási tárgy.** Beranek J., városunkban ismert kősajtótulajdonos és rajzoló, a budapesti országos kiállitásra két tárgyat készitett, melyek az általános érdekeltséget veszik igénybe, és a t. cz. közönség figyelmét bizonyára ezen a korszellemmel haladó müvészre fogják irányozni. Az egyik tárgy ugyanis Temesmegye gyönyörü térképe; a másik pedig Arad megyének fotolitografikus uton rendkivül tisztán és müvésziesen készitett térképét képezi. Különösen ezen utóbbi tárgy még szakkörökben is feltünést fog kelteni, miután az ujkor e téreni legujabb vivmányainak segélyével készült.

— **Tillschneider** Antal helybeli szijgyártómesternek a fővárosban kiállitott tárgyai általános feltünést keltenek ugy, hogy a budapesti lapok is elismerőleg nyilatkoznak róluk. A „Budapester Extrablatt“ például május 18-ról kelt számában megjelent közleményében igen hizelgőleg nyilatkozik Tillschneider úrról és kiállitott munkáiról, minélfogva legkevésbbé sem csodálkozhatunk rajta, hogy e kiállitott tárgyak a legf. uralkodó ház figyelmét is felkölték.

— **Müvészi tárgyak az orsz. kiállitás számára** több helybeli munkássegéd által is készittettek, és Katzer János a lóvonatu vaspályatársaság ellenőre által 3 drb. esztergamunka az Emmer Ferencz-féle Hunyady-uteczában levő kirakatban volt közszemlére kitéve. Ezek a következőkből állanak: egy diófából készült varróasztal, mely egy áttört, háromszorosan gömbölyitett oszlopon nyugszik; továbbá egy köpőláda és egy elefántcsontból esztergált tüdoboz. Ezen tárgyak már készitőjük műhelyében is valóságos feltünést keltettek és Katzer János bizonyára Budapesten is számithat a megérdemlett elismerésére.

— **Kitüntett délmagyarországi kiállitók.** Mühle Vilmos, temesvári műkertész, az országos kiállitáson, különböző, pompás ananászai és szőleiért (köztök egy egészen fehér fajért) a nagy bronz érmét; Tornesevits János, nagykikindai főkertész, cseresnyéi és baraczkjaiért 25 arany frankot; végül Janauschik József, a gr. Nákó-féle, nagyteremiai (Torontálmegye) főkertész, a közreműködési érmét nyerték el.

— **Társulati tagunk, egy ékirást fejtegető magyar tudós halála.** Borgátai Szabó József, a napokban Pozsonyban, 96 éves korában, elhunyt. Főérdeméül azt jegyzi föl az irodalomtörténet, hogy ő

volt az, ki Kőrösi Csoma Sándornak az impulzust megadta az ős magyarok lakóhelyének felkutatására. Csomával a göttingai egyetemen találkozott, melynek mindketten hallgatói voltak. Kőrösi Csoma Sándor, mint ambicióval telt szegény diák; ő pedig mint elég vagyonos fiatal ember, kit nem a kenyérkeresés vitt a tudományos pályára. Egy izben Kőrösi azt az óhajtását fejezte ki előtte, hogy szeretne hires ember lenni; mire Szabó csak ugy odavetve azt a tanácsot adta, hogy induljon neki Ázsiának és keresse föl az ősmagyarok lakóhelyét. A fiatal embert az eszme annyira föllelkesitette, hogy azonnal utána járt a dolognak s el is indult a nagy utra, melynek eredménye mindenki előtt ismeretes. Szabó különben szép hosszu életét az ékirás tanulmányozásának szentelte, s több mint 70 éven keresztül nem fáradt el a lélekölő munkában. Az az egy hibája volt, hogy az ékirás szavait mindig magyarul akarta értelmezni s a többek között ezen szavakat: Paropamizus, Parthus, Cambyses, ő „paripamezö", „pártos", „Kan biz ez"-nek olvasta. Nyilvánosság elé csak kevés munkája került; de valószinü, hogy hagyatékában rendkivül sok és értekes adatot találhatna a kutató. — Béke porára!

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

I. ÉVFOLYAM. 1885. IV. FÜZET.

MÜVELŐDÉSI ADATOK MÁTYÁS KIRÁLY KORSZAKÁBÓL.

Ormós Zsigmondtól.

Felolvasták muzeumtársulatunk idei nagygyülésén. (1885. június 2-án.)

Bonfini, máskép Bonfinius Antal, 1427—1502, és Istvánfy Miklós 1535—1615, honunk nagy történetirói voltak.

Az első, olasz, az ankonai márka Ascoli városkájában; az utóbbi Baranyavármegyében, Pécshez közel, Kisasszonyfalván született.

Bonfin tudományos kiképeztetése végett hona határain túl menni nem kényszerült. Szülőhelyén a nagyhirü, tudós Henokban megtalálta mindazt, mi a józan észszel megáldott gyermekben a tudomány szeretetét fölébreszteni képes volt.

Istvánfy, szülőinek ősi lakhelyéből a honunkban garázdálkodó törökök által elüzetvén, Várday Pál esztergomi érsekhez menekült, ki kitünő pallérozottságu, nagytudományu férfiu volt; és kinek udvarába az első családok gyermekei mint apródok életmódot tanulni jártak[1]).

Várday Pálnak az 1549. évben bekövetkezett halála után Oláh Miklós, ki akkor egri püspök volt, udvarához fogadta, és saját unokaöcscsével együtt Olaszországba küldte tanulni, hol Pádovában és Bolognában, az akkori kor tudományosságának székhelyein, a klasszikus és humanisztikus tudományokban dicséretes előhaladást tőn, s a görög valamint a latin nyelveket megtanulta[2]).

Bonfin, a Recanati Collegium igazgatója, a római és görög remekirók munkáinak anyanyelvére való leforditásával,

[1]) „Magyarország Primása" közjogi és történeti vázlat; irta Török János. Pest. 1859. 167. lap.

[2]) Istvánfy „Regni Hungarici Historia" czimü müvének gróf Esterházy Ferenez által, 1758. évben eszközlött kiadásához mellékelt életirás szerint.

a tudományos világban elterjedt névvel birt, midőn az ókori klasszikusok iránt, az anyagi előszeretetet tanusitó, s valódi antik müveltségü Mátyás király az 1485. évben őt udvarához meghivta. Az olasz tudós Beátrix királynő felolvasója lőn: a király pedig, egy teljes történet megirására, az ország káptalani és klastromi könyvtáraiból egybegyüjtött történeti följegyzéseket, földolgozás végett, rendelkezése alá adatá, oly módon, hogy először a hun történet egybeállitásához fogjon hozzá. Mátyás halála után utóda, Ulászló is pártolván az olasz tudóst, ez nemcsak a hun, hanem a magyar történetet is az 1495. évig megirta[1]).

Bonfin müve a következő czim alatt jelent meg: „Decades rerum Hungaricarum"; azonban az ötödik tizedből csak öt könyv készült el.

Istvánfy tudóssá és államférfiuvá lőn; csaknem valamennyi európai nyelvet, még a törököt is beszélte. Élete legnagyobb részét fejedelmek, különösen II. Miksa s ennek fiai, Rudolf császár és Mátyás osztrák főherczeg, udvarain töltötte, csaknem 60 éven át; különböző fényes hivatalokat viselt, és államszolgálatokat tőn.

A nádori fényes méltóság Nádasdy Tamás halála után ujra betöltetlenül hagyatván, ennek helyébe kir. helytartók és nádori képviselők léptek, mely utóbbi tisztségre az 1581. évben az országgyülés Istvánfyt érdemesité.

Hogy Miksa főherczeg az 1581. évben a lengyel fogságból megszabadult, ezt leginkább Istvánfy működésének tulajdonitják. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, ki az 1585. évben, gyermekkorában fejedelemnek megválasztva lőn, és ki az 1595. évben Rudolf császár rokonát, a stíriai Károly leányát, Mária Krisztierna főherczegasszonyt nőül nyeré, aranygyapjas vitézzé, s a római birodalom herczegévé lőn, az 1598. évben Erdélyt Rudolf császár és király kezébe átengedé s az egész országot hűségére megeskedteté. Ez alkalommal Erdélynek a császár részére való átvételére Szuhay István egri püspök és Istvánfy Miklós voltak kiküldve[2]).

Az 1606. évben Bocskay Istvánnal és a törökkel létrejött békekötésnél, Istvánfy a Rudolf császár által kiküldöttek közt szintén szerepelt[3]).

---

[1]) A magyar nemzeti irodalom története. Irta Toldy Ferencz, második kötet. 1862. 51. lap.

[2]) Rövid magyar krónika sat. iratott Pethő Gergelytől. Kassán, nyomatott az akadémiai betükkel, az 1753. évben. 145. lap.

[3]) Ugyanesak az érintett krónika szerint.

Mindez Istvánfy államférfiui hasznos és sokoldalu szolgálatainak bizonyitványát képezi.

Tudományos buvárlatainak eredménye „Regni Hungarici Historia“ czimü 34 könyvre felosztott jeles, történelmi munkájában jutott át az utókorra, mely Magyarország történetét az 1490—1608. évig tárgyalja. Az anyagot ezen müvéhez államférfiui állásában nagy szorgalommal előbb egybegyüjtötte, és megirását élete végszakában kezdette meg.

Istvánfy történelmi müvét az 1608. évig akarta kiterjeszteni; azonban közbejött balesete következtében ezt csak az 1606. évig irhatta meg, s az utóbbi két évről a hátramaradt négy könyvnek csupán rövid kivonatát, vagyis epitoméját készité el. Igy Istvánfy története a Bocskayval megkötött békével végződik.

A sulyos baleset, melynek következtében a mü ohajtott befejezésében akadályozva lőn, a szenvedett szélhüdésben állott, mely a Mátyásnak királylyá megkoronáztatása végett, az 1608. évben, Pozsonyban tartott országgyülés alatt, Istvánfyt érte.

A szélhüdés idejére életirói megegyeznek. A Duna partján, Turóczy Benedek meghitt barátjával tett lovaglása közben, érte utól a csapás, mely testének jobb oldalát érte. Istvánfy ezután még az 1615. évig élt, s ekkor, 80 éves aggkorban, mult ki az élők sorából.

Kortársa Pethő Gergely állitása alapos lehet, mely szerint Istvánfyt, a ő mellőztetése, s Illésházy Istvánnak az országgyülésen nádorrá történt megválasztatása folytán, felindulása és bánata miatt, érte utól a baj.

Ily felindulásra Istvánfynak akkor nem csak azért volt oka, mivel a nádori képviselői méltóságnak 25 évi viselése után az ország bizalmára magát méltatlannak tapasztalá; hanem azért is, mivel a nádorrá választott Illésházy István az ő ellene volt, ki őt, a kitünő méltóságra történt megválasztatása után, azonnal az országgyülés által számkivettetni akará, mivel néhány évvel azelőtt a hon törvényeivel ellenkezőleg, egy ‚itéleti levelet‘ eszközölt ki ellene Rudolf császárnál. Illésházy azonban a sulyos csapást, mely Istvánfyt sujtotta, megértvén, szándokával ezután felhagyott.

Ez eseménynyel összefüggésben látszik lenni az, a mit Pethő Gergely ‚Kronikájában‘ felhoz. Rudolf császár, az 1603. évben Joó János személynököt némi gyanura Bécsben elfogatta, s Illésházy Istvánt is el akarta ez alkalommal

fogatni; de ezt barátai a veszélyről titkon értesiték, s ezért Bécsből megszökvén, Lengyelországba menekült. Nagyjövedelmü városait és tömérdek kincseit azonban a császár számára lefoglalták.

Mint az előrebocsátott körülmények feltüntetik, Istvánfy az ezen törvénytelen cselekményekben való részvétel gyanuját magától el nem hárithatá, s ez Illésházyt a megtorlásra ösztönzé. Istvánfy államférfiui jelleme az ország előtt mocsoktalanul nem állott; és habár tagadni nem lehet, hogy koronás ura érdekében sok hasznos szolgálatot tőn, honfitársai közt mégis népszerü nem igen volt.

Azon száraz rövidség, melylyel Pethő Gergely Istvánfy halálát az 1615. évben jelenti, s mely szerint dicséretére csak azt hozza fel: hogy a magyar történetet igen szép, ékes deák szókkal megirta, holott különben az elhalt nevezetes férfiak nevéhez a jeles, okos vagy istenfélő melléknevet hozzáadja, szintén azt erősiti, hogy Istvánfy mint államférfiu nem volt népszerü.

S az államférfiui pálya bár mindig sikamlósabb, mint a tudományos tér, Istvánfy korszakában, melyre Bocskay István támadása esik, még sokkal inkább sikamlósabb volt. A történetirói pályán nagyobb dicsőség környezi Istvánfy emlékét.

Bonfinnak hibául róják, fel hogy szigoru itészet nélkül, az őskor mondáit való események gyanánt történetirásába foglalta bele: és a természetfeletti csodákat gyakran emlegeti. Istvánfy helyzete e részben kedvezőbb volt, mert történetirását későbbi korszaktól, Mátyás király halálától kezdette; de azért csodás dolgok, előjelek, rosz ómenek nála sem hiányzanak. Istvánfy azonban honunk történetébe magát beleélte; azt gyermekkorától kezdve ismerni tanulta; és később tényezőjévé lőn; müvét hitelesebb adatokra épitheté, mint Bonfin, ki nemzetünk őskori történetét irá, melynek egybeszerkesztésében az őt megelőző történelmi irókkal együtt a hagyományra szorult.

Bonfin, Kapisztrán János kortársa, a vallásos rajongás korában élt; Istvánfy a reformáczió korszakát követé: de szintén katholikus volt. A kor, melyben a két történelemiró élt, müveikben tükrözi le magát.

A későbbi eseményekre nézve Bonfin szintugy mint Istvánfy helyes felfogással birt; s ezen későbbi korszakra vonatkozó előadása mindakettőnek hiteles. Honi történetirásunkban mindakét mű megbecsülhetetlen. A két történelmi mű

valódilag csak egynek tekinthető. Istvánfy csaknem ott vette fel a fonalat, ahol azt Bonfin kezéből a halál kiragadta. Bonfin a nemzet ős idejétől kezdve a Mátyás király halálát közvetlen követő eseményekig; Istvánfy ezen korszaktól a 17. század kezdetéig irta meg történetünket. A renesszánsz korszaknak mindakettő szülöttje és szemtanuja volt.

Midőn kultúrai fejlődésünkre vonatkozó adatok gyüjtésével elfoglalva valék, e jeles két történetirót nem mellőzhetém. Bonfin maga, mint olasz származásu, az 1485. évben honunkba történt bejöveteléig, Firenze fölvirágzásának, és a Medicik fényes korszakának szemtanuja volt. Istvánfy pedig, ha nemis a művészet honában született, de öt évig és oly időszakban időzött ott, midőn II. Gyula és X. Leó pápák hatalmas pártfogása, s a feltünt nagy művészek kiható tevékenysége után, Olaszország a műremekekkel nemcsak megtelt; hanem a müveltséget Európa minden részeibe ki is terjesztette volt.

És valóban a kultúrai alkotások becsülése honunkban is, ez időben, annyira elterjedt volt: hogy a magyar egyház feje, Oláh Miklós prímás, Mátyás király műalkotásait lelkesült tollal önkezüleg leirni nem átallotta; egy másik főpapja pedig honunknak, Vitéz János, már ezen időszakban egész képtárnak birtokában volt, midőn Európa más művelt nemzeteinél hasonló műgyüjtemények még nem keletkeztek.

Azt hinnők ez után, hogy a felhozott két történelmi műben a művészetre, s általában a nemzet müveltségi állására vonatkozó adatokat bőven feltaláljuk; azonban igen csekély, és tudóvágyunkat távolról sem kielégitő mindaz, a mit Bonfin és Istvánfy műveikben felhoznak.

Mellőzve azon csekély észleléseket, miket Bonfinban az előtte lefolyt idők műalkotásaira nézve igen gyéren olvashatunk, egyedül arra kivánok ezuttal szoritkozni, a mit Mátyás királynak e részbeni tevékenységéről fölemlit, és a minek szemtanuja volt.

Szilágyi azon szónoklatában, melyet az ország rendeihez Mátyás megválasztása tárgyában tartott, a többi között azt mondá: Mily szerencsés, nemes indulatu legyen, mely isteni elmével, és mennyi léleknagysággal birjon, és mily diesszomj hevitse, azt mindnyájotok előtt eléggé ismertnek tartom[1]).

Mátyás nagysága előjelei már az ifjuban feltüntek, és Szilágyi ezekre mint ismert dolgokra hivatkozhatott. Midőn

[1]) Bonfin 519. lap. Mathiae commendatio czim alatt.

azután a királyi hatalom kezében volt, arrogóniai Beátrixot nőül véve, előbbi egyszerű életmódját és udvartartását fényesre változtatá. Ugy látszik, hogy a pompa és műszeretet az olasz nő ösztönzésére honosult meg udvarában. A honi szokásokba az olaszokat beoltotta. — mondja Bonfin, — és a latinok módjára vendégeskedett. Olaszországból különböző műtárgyakat szerzett és jeles müvészeket nagy költseggel meghivott, kiknek eddig hijával volt. Az Olaszországból meghivott festészeket, képfaragókat, szobrászokat, metszőket, fafaragókat és aranyműveseket túlgazdagon fizeté. Az isteni tiszteletet öregbité és kápolnája számára franczia és német énekeseket hivott meg; sőt műkertészek és földmüvelő mesterek is érkeztek az Olaszföldről, kik a sajtnak olaszos, szileziai és franczia készitésmódját meghonositák. Ezekhez az alakosok, mimelők, szinészek, tömlősiposok, tánczosok és lantosok járultak, kiket a királynő különösen szeretett. Költők, szónokok és nyelvbuvárok szintén jelentkeztek; de ezek várakozásaikban csalódva, Olaszországba visszamentek. Mindezeket Mátyás csodálatosan kegyelé, ápolá, és Pannóniát Olaszország hasonmásává tenni iparkodott. A kitünő szakférfiakat mindenütt felkeresteté, és megszerzé. A csillagászokat, orvosokat, számtanárokat és törvénytudókat különösen kegyelé; de kora izlése szerint a büvészeket és ördöngös mestereket sem mellőzé; a müvészet, tudomány vagy mesterség egyetlen ágáról sem feledkezett meg.

Az ország lakosai, kik előtt mindezek idegenszerüek voltak, a király kiadásait pazarlásnak vették; s az előbbi uralkodók takarékosságához mérve mindezt annyival inkább kárhoztatták, mivel ezekben a nemzet jellegének és a szigoru régi szokásoknak enyészetét látták[1]).

Bonfin állitása szerint mindez Beátrix királynő megérkezése után lőn igy berendezve; mivel pedig ez az 1476. évben történt: a müvelődés fényszaka Mátyás király uralkodása alatt voltakép ez idő után kezdődik. Mindezt nem csak azon nagy lendület bizonyitja, melyet Mátyás király idejében a kultúra különböző ágai honunkban nyertek; hanem egyuttal azt is feltünteti, hogy Olaszország a honunkba átültetett müveltség bölcsője volt.

Bonfinnak a budai királyi várlakról adott körülményes leirása után kétszeresen sajnálnunk kell, hogy királyi pártfogója többi műalkotásait hasonló terjedelmességgel nem adja. A

---

[1]) Lásd erről Bonfint, a 646. lap.

történetiró leirása a következő: A budai várban Mátyás épitkezései előtt Zsigmond ‚frispalotáján' kivül mi sem volt szemlélésre méltó. Mátyás a hátrább fekvő udvarban, a Duna felől, kisebb épületet állittata, s ezt vizvezetőkkel és márványos s ezüstös kúttal ékitteté. Egyházférfiak számára kollégiumot és e felett könyvtárt épittete, mely a könyvek számára, s ezek fényes kiállitására nézve igen gazdag volt. Ezelőtt körivezetü termet rendeztete az égi testek észlelésére.

Uj épitkezései a rómaiak fényüzésétől nem igen különböztek. Az étkező s alvó termek tágak és fényesek voltak; s ezeken kivül aranyozott mennyezeteikkel és változatos czimerékesitéseikkel is kitüntek. Az ajtófélfákat kirakott czifrázatok; a kandallók és kemenczék tetőzeteit pedig kivésett négyes fogatu győzelmi szekerek, és egyéb római jelvények ékesitették. Az alsó osztályzatban a hitelintézet és a kincstár voltak. Napkeletnek különböző szép mennyezetes éthelyek s ebédlőtermek nyultak el, melyekbe a magasabb lépcsőzetek és folyosók biztos lejárást engedtek. Itt azután a tanács- és gyülésterem; és továbbra domboru, bolthajtásos, nagyszámu, felváltva a nyári vagy téli ivadra szolgáló, magas helyiségek következtek, melyekben a napsugaraival melegitő ugynevezett heliokaminok, a divánnak, és egy pár széknek helyt adó zéták, magas rejtekhelyek, ezüstös ágyak és szószékek voltak láthatók.

Napnyugatnak a régi épület volt. Közepén a térséget a régi tornácz környezé, mely kettős sétahelyiséggel birt. A felső, mely az uj palota előtt elhuzódott, a felső éttermekhez vezete, melyekben az égi testeket mutató tizenkét zászlótartó csodálkozásra méltó; a padozat pedig mindenütt talajos rakottmű; néhol zománczozva volt. A fürdő s a hüsitő szobák apró kövekkel kirakott, nagy asztalokat mutattak, melyek a szinek szépsége, s az ábrázolt állatok változatossága által is kitüntek.

A szabad ég alatt három gyalog szobor állott. Közepen Mátyás sisakkal, kopjára s paizsra támaszkodva és gondolatba merülve. Jobbra atyja Hunyady János; balra pedig bátyja László, szomorkodva. A tér közepén kút vala, márvány medenczével körülvéve, mely felett Pallasz sisakkal volt szemlélhető. E tér bemetelénél az első udvaron, mely sokkal tágasabb volt, innen s onnan két mez nélküli érczszobor paizszsal, szekerczével, és karddal fenyegetve állott, mely szobrok alapzatán győzelmi jelek voltak körül kivésve.

A régi palotát, mely a Zsigmondpitvar előtti négyszög tér oldalán állott, javittatni kezdé. Két lépcsőt csatoltata

hozzá veres márványból; és ezeket ércz gyertyatartókkal ékesitteté. A lépcsőzetek hasonló márvány kapuzatainak mindakét oldalán müvészileg becses, és ékes ércz ajtók valának. Bonfin az ajtókra a következő epigrammot készité feliratul:

„Atria cum statuis ductis ex aere foresque
Corvini referunt Principis ingenium.
Mathiam partos tot post ex hoste triumphos
Virtus, aes, marmor, Scripta perire vetant."

Ezekre nagy költséggel emeleteket szánt, melyekben a mennyezet a légben haladó planétákat, s ezek változó futását csodálatosan feltüntette volna. A homlokzat párkányait hármas hasadéku, dóriai idomu, triglifosz ékesitéssel ellátni, s a müvet mindenkép tetszőssé tenni kivánta. A viz csaknem nyolcz stádiumnyi[8]) távolságról, ólom csöveken és szurkolt válukban, a kutakba lőn vezetve. Zsigmond folyosóját, mely csaknem az egész várat környezé, folytatni kezdé.

Bonfin leirását a tervezett épitkezések, a váron kivül, a közel dombon lévő márvány, nyaraló épület; a tévesztő utakkal ellátott kert; a madártartó; az alagut; a halastó s. a. t. fölemlitésével folytatja.[9]) A fényüzés annyira ment, hogy a nyárilak téglái ezüstözve voltak.

Mátyás a Duna túlsó partján, Pesten, hasonló kerti teleppel birt, melyben országos gondok által megháborgatott kedélyét nem egyszer fölvidámitá. A budai részen vad és szelid állatok számára külön, és Buda városához közel, a sófőző hely mellett, Mátyás királynak harmadik kertje volt.

A székesfehérvári bazilikát Mátyás öregbiteni, s még fényesebbé akarta tenni. Egy mauzóleumot volt benne felállitandó, mely saját, valamint hozzátartozóinak hamvait, magában foglalta volna. Anyja, Erzsébet, tetemeit ide el is takarittatá. Oly épitkezést akart tenni, mely elődeinek müveit elhomályositotta volna.

A Visegrádon létezett régi királyi lakról szintén nem feledkezett meg. Annyira nagyitotta a kertet; az állatseregletet; s a halastavat annyira ápolta, hogy fényben a többit felülmulni látszott. Pompás készletek, tág éthelyiségek, fényes tetőzetü folyosók, diszes ablakok, függőkertek és veres márványnyal meg ércz medenczével ellátott szökőkutak voltak itt láthatók.

---

[8]) Egy stádium 125 lépés; igy az egész távolság 1000 lépés.

[9]) Palota mellett egy kőgát látható, melynek négyszögköből épült falmaradványai némely helyütt még 4—5 öl magasak. Ezek hagyomány szerint Mátyás király halastava partjait jelzik — V. ö. Bericht über meinen Archaeologischen Ausflug nach Ungarn in dem Jahren 1854—1855. von Rudolf Eitelb rger von Edelsberg.

A kétezer lépésnyi területen elterjedő tó közelében fekvő Tata vára, és a Komárom környékén létesitett vizmüvek és épitkezések fölemlitése után, Bonfin szerint, Mátyás király, a műalkotások iránti vonzalmát, Bécs bevétele után, ezen városban, kerti telepek, melegházak, márvány kutak felállitása által szintén bizonyitá.

A budai királylaknak Bonfin által adott fentebbi leirásából nem egy következtetést lehet levonni Mátyás műszeretetére, s a rendeléseiből alkotott müvek minőségére nézve. Mátyás a római czézárok jellegével birt. Ez nemcsak külsejében s arczvonásaiban mutatkozott, mint azt fennmaradt arczképei feltüntetik, hanem bizalmas beszélgetéseiben is nyilvánult. Igy Galeotti munkájában egy beszélgetést emlit, mely asztal felett arról folyt, hogy a régi vagyis a görög és római kor hadvezéreit illeti-e az elsőség, vagy pedig a közel mult időkéit? A király ez alkalommal a középkor hadászati tudományáról megvetéssel nyilatkozván, föltétlenül amazok elsőségét vitatá.[10]) Ugyanezen antik szellem műalkotásaiban mutatkozott. Valori Fülöp tudósnak Budára érkezése, ki azért jött vala, hogy a királyt saját kivánságára Plátó tanaiba beavassa, egymaga nem elegendő-e a király antik hajlamai kitüntetésére?

Azon szobra, mely a királyi lak udvarán atyja s fivére szobrai között állott, és mely őt paizsra támaszkodva, gondolatba merült helyzetben ábrázolta, az antik szobrok kellékével, Winckelmann szerint, egyszerü és nyugodt fenséggel birt nagy mértékben. A mű technikájáról nem szólhatunk, miután rommaradványai sem jutottak reánk; de a mű felfogása, a leirás szerint, antik volt. Traguri a király első szobrásza, kinek a szobormüvek alkotásánál bizonyosan döntő befolyása volt, korában kitünő müvész lehetett. A királyi lak, melyben a szokásos helyiségeken kivül a könyvtár, a csillagászati, hitelintézeti, kincstári, tanácskozási és gyülésezési helyiségek nem hiányoztak, mind berendező képességre mutatnak. A folyosók, nyilt sétahelyiségek, és a dóriai idomnál szokásos triglifosz, melyet Bonfin a tetőpárkány ékesitéséül fölemlit, oda mutatnak, hogy az épület nem gót, hanem antik volt.

Mátyás műalkotásain olaszos visszaemlékezései, s az olasz műalkotások iránti előszeretete, Bonfin leirása által is, igazolva van. Avagy a nyilt márvány lépcsők, melyeket Zsigmond régi palotájához csatoltata, nem emlékeztetnek-e a doge palota

[10]) Galeotti de egregie sapienter ac jocose dictis ac factis Mathie regis hungariae.

Scala dei Giganti nevezete alatt ismert hasonlag nyilt, remek lépcsőzetére, melyet Antonio Rizzo mester az 1483. évben, s igy Mátyás király idejében, bevégzett? És a müvészileg becses érez ajtók, melyekre Bonfin epigrammot készitett, nem a firenzei Battistenonak Giberti-féle ajtóit juttatják-e eszünkbe, melyekről Michel Angelo mondá: méltók, hogy a paradicsom ajtai legyenek?

Ha a visegrádi és budai királyi lakok leirásait egybehasonlitjuk és még azt is hozzáadjuk, hogy a kasztellai püspök a visegrádi lakot földi paradicsomnak nevezi; és hogy ennek vidéke regényesebb; fekvése pedig a várostól távolabb volt: ugy a budai várkastélyt a téli; a visegrádit ellenben nyilt teraszszával, és kilátásával a nyári idényre berendezett, királyi lakhelyeknek fogjuk tekinteni.

Mindez Bonfinnak Mátyásról tett ezen állitását: „Pannoniam alteram Italiam reddere conabatur," — szintén igazolja.

Két nevezetes épitészeti vállalkozását emlitem még meg, melyek habár foganatositva nem lettek, Mátyás nagyratörekvő lelkének, és a képzőmüvészetek akkori virágzásának egyiránt hatalmas bizonyitványait képezik. Buda északi végén, a felső fürdők szomszédságában, a király költségén tanulandó, negyven ezer deák, s ezek tanárai számára két udvarra szolgáló, roppant épület felállitása volt elhatározva. Az egyik udvarban három oldalról egy kétemeletes csarnok emelkedett a tanulók lakó és tanhelyiségei számára; a negyedik oldalon pedig a tanárok szállásai fogtak volna lenni. Ezen kisebb, negyedik szárny által elkülönitett, második udvaron nyugatról kórház, gyógyszertár, és az orvosok lakai; éjszakról pedig élelemtárak, és az illető személyzet lakosztályai; keletről az egyetemi kanczellár termei; délről végre müiparos, és kalmárboltok leendettek[1]).

Az épitkezés meg volt kezdve; de az ausztriai hadjárat, mely a királyt a hontól huzamosb ideig távol tartá, a megkezdett mű félbehagyását parancsolá, mely azután a királynak korán bekövetkezett halála miatt egészen elmaradt.

A második nagyszerü vállalkozás a Zsigmond által épittetni kezdett Dunahid befejezése leendett. Mátyás idejében a vizépitészet és gépészet a jelenkor tökélyétől mép távol volt; s a nagyszerü hid, mely Európa leghatalmasabb folyamának két partját egybekötendő volt, a maihoz hasonló könnyü-

[1]) Szalay László Magyarország története, 3. kötet. 349. lap.

séggel és sebességgel föl nem épülhetett. A prágai Moldva-hid, mely pedig hasonlítalanul könnyebben kivihető volt, 1358—1503-ig; s igy csaknem másfél századig épült. Mátyás halála után a művészetek terén rögtön beállott hanyatlást, és utódainak szellemi törpeségét mi sem bizonyitja jobban, mint az: hogy a budai egyetem épületének és a dunai hidnak tovább épitését elhanyagolták. Heltai Gáspár idejében, vagyis a 16. század közepén innen, az alapfalak még megvoltak; ma már ezek is elenyésztek; és csak az irodalom hirdeti Mátyás király szellemi fenségét, mely ama műveiben is oly hatalmasan nyilvánult.[1])

[1]) Salamon Ferencz az idei „Budapesti Szemle" szeptemberi füzetében, a 321—339. lapokon, a Heltai által egyetem alapjának tartott budai épitményt az ugyanez által említett dunai hiddal egyetemben, — figyelemre méltó érveléssel, — egy, a Gellérthegy déli oldalán Mátyás király által épittetett hidfős kasztrum „csaknem kész vagy egészen is kész árkai és falainak" vitatja.

A PANKOTAI ÁSATÁSOK.

Dr. Márki Sándortól.

Élénken emlékezhetünk azon tudományos vitára, mely a „Századok“ lapjain pár év előtt Kandra Kabos és Balássy Ferencz közt folyt le. — A kérdés a körül forgott, hogy hol feküdt a somboni, sumbuni, sombuni, sumboni, zombuni, vagy sumbuli főesperesség? Balássy szerént Szerencs vidékén állott az, és csak később olvadt be a zempléni főesperességbe. Pesty Frigyes, habozva ugyan, de mégis csatlakozott ehhez a nézethez. Kandra ellenben azt bizonyitgatta, hogy Zemplénben sohasem volt ilyes zomboni, vagy zombori főesperesség; hanem hogy a régi Zaránd,- ma Aradmegyében akadunk annak nyomára. E megyének jelentékeny része közvetlenül az egri egyházmegyébe volt bekebelezve, — s a XIV. századig külön még sincs szó egy zarándi főesperességről. Ennek oka, szerénte, abban rejlik, hogy a sumbuni főesperesség Zaránd megyének képviselője volt az egri káptalanban. 1248-tól kezdve 1332-ig számos sumbuni főesperest ismerünk; 1337-től fogva azonban Zaránd területén csupán pankotai főesperesekkel találkozunk. Ez csak úgy történhetett, hogy a főesperesség nevet cserélt, és talán helyet is. Mert Somboly, a honnan eredetileg elnevezték, Simánd határában állott és 1564-ben még nem tartozott a puszták közé. Ilykép Pankota csupán valamikor Róbert Károly idejében lehetett főesperességi székhelylyé.

Simándon a Török Béla és Bittó István (most Lőwinger Sándor) tulajdonát képező házak közt egy kis domb emelkedik régi épületmaradványokkal, mik között gyakran találhatni érdekes régiségeket. E romok, mert más föltevésre Kandra Kabos érveléseinek alapján alig juthatnánk, az eltünt sombolyi, vagy sumbuni főesperesség templomának s épületeinek düledékei lehetnek. — Balássy azonban megjegyzi, hogy a kath. egyház konzervativ volt az esperesi kerületek elnevezéseiben, és hogy már csak e miatt sem gondolhatunk

egyszerü névcserére. Szerénte „a zarándmegyei főesperesség eleitől fogva Pankotáról volt nevezve, mely, úgy látszik, egyházi tekintetben e megyét képviselte; s egyáltalán tévesnek mondja, hogy Kandra folytonosan pankotai esperességről beszél, holott apátság volt ottan. „Ha tehát, — úgymond — nem lehet a (sombolyi) főesperességet a pankotai apátsággal vonatkozásba hozni, annál kevésbbé lehet abból kimagyarázni, hogy miért cserélte föl ezen főesperesség állitólagos régibb sombolyi nevét a pankotaival?“

A „Századok“ idei évfolyamában erre Kandra Kabos némi türelmetlenséggel tette föl azt a kérdést, hogy volt-e hát Szerencsvármegye? S úgy találta, hogy legfeljebb szerencsi tizedkerületről lehet szó és nem külön Szerencsvármegyéről. Ekkor pedig ismét lehet beszélni a Szerencsmegyéről nevezett zombori főesperességről is. Figyelmeztetve arra, hogy „a zempléni tartományban régente s bizonyos ideig két főesperesség létezett,“ kijelenti, hogy most tett állitását a zarándi főesperességnek általa már vitatott kérdésével kapcsolja össze s hogy bővebben kiván értekezni róla.

Irodalmilag e ponton van jelenleg a kissé szenvedélyessé vált vita, melynek eredménye várakozással tölti el hazánk régi földrajzának minden barátját. Ha Kandrának érvei hatnak ránk jobban, úgy mig egyrészt megmagyarázhatjuk magunknak a simándi romok eredetét, másrészt biztosabban tájékozódhatunk a pankotai, rendesen apátságiaknak nevezett romok keletkezésére nézve is. Hamaros föltevésnek nem volna rosz, hogy a pankotai „apátságot“ Róbert Károly a talán pusztulófélben levő sombolyi helyett épittette s hogy a szebb, diszesebb épület vonzotta átköltözésre a főesperest. Ha ez áll (de hogy mennyiben állhat, megitélheti, a ki a kérdésnek utána néz a pankotai apátságról a „Történelmi Adattár“ 1871. évi folyamában elmondottaknál), akkor azon hely, melyhez Pankota főútczájáról a református templom mellett keletre hajtva, a város szélétől mintegy 50 lépésre juthatunk el, nem az apátság, hanem a főesperesség templomának düledékeit takargatta oly hosszu időn át; a boldogságos Szüzről nevezett apátságot pedig valóban a világosi vár közelében levő kálváriahegyen kellene kutatnunk. S Fuxhoffer, mi — ha Pankotán föltételezhetünk, vagy inkább igazolhatunk egy külön főesperességet és külön apátságot — nem csekély érv Kandra ellen,

onnan gondolja, hogy ez apátság a benedekrendieké volt, mert tulajdonkép csak ezeknek és a cziszterczieknek voltak apátjaik; a többieknek pedig csupán prépostjaik, priorjaik és gvardiánjaik. Mit keresne ezek sorában egy — főesperes?

Hogy apátság és főesperesség egymástól elszigetelten is virágozhatott egyazon városban, az magában véve még nem volna lehetetlen; de igazsága van Balássynak, hogy okleveleinkben nem pankotai főesperesekről, hanem apátokról van szó. E szerént mi sem állana annak útjában, hogy apátságiaknak nevezzük a Pankotán most föltárt romokat, hogy azok után ne tapogatózzunk egészen a világosi hegyekig. Mert csak ez ásatások eredményéről ohajtok röviden megemlékezni.

1883 novemberében Medgyaszay Lajos igénybe vette, a belügyminiszteriumtól hosszas utánajárás után egy év tartamára kapott azon engedélyét, hogy a pankotai apátság templomának romjait kikutassa. Nem volt az uj eszme. Valamikor 1847-ben már a Dietrich-féle uradalom is turkált a kijelölt területen, s ha egy-két ásónyommal lejebb megy, müvét siker koszoruzza. Pulszky Ferencz a nemzeti muzeum, illetőleg a műemlékek orsz. bizottsága nevében, szintén megpróbálkozott e feladattal; de nem volt rá ideje, hogy megoldja. Medgyaszayt, — ki csak egyszerü pékmester ugyan; de mint jó családból való református pap fia, gimnáziumot végzett, és a történelem iránt mindenkor érdeklődött, — nem csüggesztette el mindez; és a mondott időben, összesen 3 napszámossal fogott a munkához.

A hatalmas földhányás, mely a mondott irányban négyszögalakban terül el; és a református templom felől a Kopasz- (Plesch-, vagy Pilis-) hegyfelé, a nyári uton menőnek, okvetetlenül szemébe ötlik, elég világoson bizonyitotta, hogy ott várnak vagy műemléknek kellett állania. És két hét mulva kitünt, hogy a később oly magasra föllhányt föld románkori templomot borit; és hogy ennek először föltárt részlete (keleten), maga a szentély. A megye a pankotai közmunkákból csakhamar 238 napszámot engedett át Medgyaszaynak; ez pedig a magáéból 360-ra növelte azt; és az eleintén gúnyos mosolylyal kisért ásatást csakhamar teljes siker koszoruzta

Mintegy 22½ méter hosszu, és 11 m. 45 cm. széles templomnak alapfalai álltak a szemlélő előtt. A falak szépen csiszolt, faragott kövekből valók; és a szentély külső oldalán, valamint a toronynál sértetlenül emelkedtek a stílszerü féloszlopok alapzatai. Azt a vázlatot, a mit 1885. szeptember 27-én tett

látogatásom alkalmával hamarosan készitettem, rövidség okáért melléklem[1]).

A bejárat *(A)* nyugaton, több lépcsőn át történt, a két torony *(B)* közt. A baloldalt fekvőben egészen ép még a csigalépcső három foka. Csekély távolságban a torony kiugrásainak megfelelő két fülkét találunk. Ezek a kereszthajó egy nemét képviselték és valószinüleg oltárhelyek voltak. Eredetileg itt helyezhették el az odább keletfelé talált (rajzunkon *E*-vel jelzett) oltárköveket. Az egyik (baloldalt) igen szépen, végein pl. két-két visszahajló sákánynyal ékitett faragott kő;[2]) — a másik pedig (jobbról) négy faragott kövön nyugodott. A réginek mind csak töredékei: de igy is igen érdekesek. A szentély *(F)* félköralaku, tágas és nyilt. A sekrestye *(G)* tőle balra esik és kijárata közelében találták az egyik oltárlapot. Szép példány (a *D* alatt jelzett) 1 méternél magasabb, széles oszloptalapzat, mely mögött, mint hallom, két kisebb oszlopot is találtak. Ez esetben a szószék alját képezhette; bár, úgy látszik, hacsak időközben nem mozditottak ki helyéről, nagyon is közel esett a karhoz, mely a két torony közt levő helyett emeletmagasan töltötte ki.

A templomot, a szentély körivéig, minden oldalon faragott kövekből épült falazat *(M)* keritette: s ez, és a templom között, már 1884. január 26-áig, 19 csontvázat találtak; és pedig részint fakoporsókban, részint kőből kirakott és rendesen jól faragott kőlapokkal fedett *(K)* sirokban. Azóta még mintegy 35 sirt ástak föl. Legnevezetesebb a szentély és sekrestye közt (*J* alatt) levő sir, melyből a gazdag csontleletek hirére Budapestről lesietett dr. Török Aurél egy szinte páratlanul ép emberescontvázat mentett meg az antropologiai muzeum számára. De nemcsak emberescontvázatokat rejtegetnek e temetők. A baloldali torony és mellékoltár külső falazatának tövében a kidolgozott szarvasagancsokon kivül egy dámvad félkoponyája, a szarv rózsájával együtt került napfényre.

Jobboldalt (*L* jegygyel) a hosszu fal tövében mintegy 6 nagyobb sir sorakozik, némi közökkel, egymás mellé. Ezek egyikében érezkeresztecskére bukkantak, mi valami barátnak olvasójáról szakadhatott le; s itt leltek egy körülbelül $1^1/_2$ méter hosszu kőlapot is, melyen csak az első, domborvésetü szó:

$$\overline{\text{A BS}}$$

[1]) V. ö. Melléklet: A pankotai apátsági templom alaprajza.

[2]) Közepén is van, koszoruk közt, egy sárkányfej. A kettétört lap hossza 152, szélessége 71, vastagsága 32 cm.

látható világosan; azután még, némi közökben: OLV . . . . . SS: és lent, diszitésül, egymásba fonódó köröcskék. Az ABS az Abbas szónak röviditése, és hogy kire vonatkozik? azt bővebb vizsgálatnak és a körülmények jobb összevetésének kell kideritenie. Megemlitem, hogy ugyanazon lap végén későbbi, homoru vésettel, BELAE; oldalt pedig POLO . . . . áll[1]). E sirok táján találtak egy régi nagy rozsdás kulcsot is, Medgyaszay szerint a templom kulcsát. Fogója nincs meg.

Részint a templom belsejében, részint a szentélytől délkeletre, természkövekből durván rakott falakra bukkantak. Ezek az idomtalan épületek kétségtelenül akkor készültek, mikor a templomot a törökök leégették s azután kaszárnyafélévé alakitották át. Hogy a helynek 1565-ben általuk való elfoglaltatása a templom leégetésével járt, az olvadt üveg- és rézdarabok bizonyitják; hogy pedig csakugyan katonák tanyáztak benne, a sarkantyuk, patkók, balták, kések, lándsahegyek, ágyu- és puskagolyók tanusithatják, mik az összes leletekkel együtt Medgyaszay Lajos úr szivességéből nemsokára az aradi liczeum régiségtárába kerülnek. S ezek közt nemcsak harczias emlékek vannak. 1 ezüst kereszt, Szűz Máriának ezüst képe s a XIV. századból 10 drb ezüst pénz, ugy tudom, a nemzeti muzeumba került; egy harang némi töredékei; egy kő szenteltviztartó-féle; szines és már megszivárványosodott üvegedény darabkái; cserép olvasószemek; dombormüves kályhacserepek (mázzal és a nélkül); egy finom mérlegserpenyő; harapófogó stb. arra utalnak, hogy e helyen, bővebb kutatás után, másnemü müveltségnek nyomaira is lehet akadni.

Az épület anyaga részint homokkő, részint trachit; mind finoman csiszolva; továbbá tégla, mely jelenleg hat különféle alakban ismeretes. Ezek közől öt feles számmal fordult elő ezen ásatások alkalmával; a 6. és legdiszesebb alak, mely dombornyomatban visszatekintő sárkányt ábrázol, csak régibb keletü turkálások idején került elő. Azon körülmény, hogy szarvasagancseszközök, disznóagyarak, állatok állkapcsai, szintén bőven vannak, mutatja, hogy már a benczések is őstelepre épitkeztek.

Az északi oldalon levő keritéssel párhuzamosan tömérdek korhadt fára akadtak. Ezek, ugy látszik, singfák alakjában voltak rakva, és felül, ékes magyarsággal mondva, bemalterozva, hogy tovább tartsanak. — A templomtól délre, s attól a déli kerités

[1]) Hossza 160, szélessége 47, vastagsága 29 cm.

és egy földhányás által elválasztva, ujabb romok következnek. Az egyik, durvább szerkezetü fal, a templom déli falával párhuzamosan; a másik pedig, a templom délkeleti részéhez utóbb ragasztott épületnek megfelelően északról délre vonult.és igy az egész ⌐ alakot mutatott. Délnyugatra volt az udvar néhány melléképülettel, melyek között ismét gyakoriak a koczkakövek. — Itt állhatott maga a kolostor.

Még odább délre következik az épülettömb harmadik, idáig nem bolygatott része. Tekintve, hogy valamennyit kettős, mély sánez veszi körül, valószinü, hogy ezen legdélibb földhányás rejtegeti a tulajdonképeni erőditvényt, vagy — ha talán kissé merészebb állitást akarnánk koczkáztatni — a vár düledékeit. Mert nincs okunk azt hirdetgetni, hogy várjellegét csak valamikor 1565 után kapta Pankota; mivel 1318. június 14.-éről már ismeretes „Iwanka Castellanus de Pankota et de Derne" s valószinü, hogy Pankota ettől kezdve a XVII. század végéig folytonosan egyik szemét képezte a világosi, pankotai, simándi, jenei és déznai várlánczolatnak és hogy egyik főbb menedéke volt a vidéknek. Azok a roppant sánczolatok, mik ma az épületcsoportozatoknak mind a három részét; legszembetünőbben pedig magát a templomot köritik, későbbi földhányások; mert hiszen ezek közől kellett kiszabaditani a templomnak nemes idomokra következtetni engedő s 1—2 méter magasságig meglevő falait. Eredetileg a templom egy szinvonalban állott a mezővárostól a Kopaszhegy felé szép szeliden emelkedő külterülettel, holott annak ma jóval föléje emelkedik.

Legnevezetesebb része, a templom, nagyjából immár föl van tárva; a munka azonban még itt sincs befejezve. A szentély közelében, a templomhajó alatt, tompa hangot ád a törmeléket kihordó talyicskák döbörgése; s ugy lehet, hogy e boltozat áttörése kellemes meglepetéssel fog járni. Maguk a sirhelyek sincsenek még részletesen átkutatva, s ezek dr. Török Aurél szakavatott intézkedéseire várnak. A középső épülettömb helyén csak turkáltak és nem ástak rendesen; a legdélibbet pedig meg sem kezdték. Medgyaszay Lajosnak azonban igy is megmarad az az érdeme, hogy megtekintésre és bővebb tanulmányozásra méltó műemlékkel gyarapitotta Arad vármegye történelmi nevezetességeinek számát, és nincs egyéb hátra, mint hogy a munkának a kormány és a vármegye pártfogásával most már megkönnyitett folytatásához teljes szerencsét kivánjunk a buzgó férfiunak. A mi pedig az eddigi ered-

ményeket ismertető czikkemet, különösen pedig mellékelt tervvázlatomat illeti, azok gyarlóságait és fogyatkozásait mentse ki azon jó szándékom, kogy velök csupán a szakemberek és a nagy közönség érdeklődését kivántam fölkelteni[1]).

---

[1]) Annál inkább köszönjük tisztelt barátunk érdekes tudósítását; minél jobban meg vagyunk győződve, hogy a szakszerü leirást, mely csak az ásatások befejeztével készithető el, a közlöttek után, feszült figyelemmel fogják várni Aradmegyén kivül a szomszéd politikai megyék, nemkülönben a csanádi egyházmegye és egész Délmagyarország.

Szerk.

BÉL MÁTYÁS POLIHISZTOR ÉLETE ÉS MUNKÁI.

(Született 1684. márczius 24-én, † 1749. augusztus 29-én.)

Szmida Lajostól.

— Harmadik közlemény. —

Bél Mátyás irodalmi munkássága.

Pálffy Miklós, az ország nádora; és Batthányi József, kalocsai érsek; kik Bél Mátyás müve iránt a legnagyobb érdeklődést tanusitották, a trónnál csakhamar kieszközölték a kiadó által is kért szabadalomlevelet, melynek szövege a következő:

„Császári és királyi szabadalmi[1]) levél.

Mi VI.[2]) Károly, Isten kegyelméből örökké felséges, választott, római császár és Német-, Spanyol-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- és Tótország királya; Ausztria főherczege; Burgund, Brabandt, Styria, Karinthia, Krajna, Luxenburg, Würtenberg, Felső- és Alsó-Szilézia herczege; Svédország fejedelme; Morvaország őrgrófja; Habsburg, Tiról, Ferrara, Kiburg és Görz grófja; sat. ezennel tudomására adjuk mindeneknek, kiket illet, hogy minekutána hivünk, Bél Mátyás, a „Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica“ czimü munka szerzője, alázatosan Felségünk elé terjesztette, miszerint ugyanazon „Notitia Hungariae Novae H.-Geographica“ czimü mű, több mint tiz évi munka után, még pedig egy magán ember körülményeit messze felülmuló költséggel és műgonddal szerkesztve, itt, a bécsi nyomdában, nagyobb alakban, királyi papiroson, sajtó alá került; és miután a szerző attól tart, hogy ezen oly becses és ép oly munkát igénylő, mint költséges mű rosszakaratu, mások tiszteletére és

[1]) Vagy kiváltságlevél.
[2]) Károly mint császár VI., mint magyar Király III.

hasznára vadászó egyének által akár egészben, akár részben vagy kivonatilag, vagy leforditva és meghamisitva más nyelvekbe átültethető; és igy nem csupán maga a szerző, hanem a kiadó is fáradozásuk és költekezésök reménylett gyümölcsétől megfosztathatnak, elüttethetnek; sőt a jelzett, nagy szorgalommal szerkesztett mű maga is hibákkal lehet majd elcsufitva: nevezett szerző, Bél Mátyás, oly esedezéssel járult Fölségünk elé, hogy a jelzett „Notitia Hungariae Novae H.-Geographica“ czimü, négy részre osztott, és hat kötetben megjelenendő művet legkegyelmesebb szabadalmunkkal kegyesen megerősiteni méltóztassunk olyformán, hogy az emlitett „Notitia Hungariae Novae H.-Geographica“ czimü művet senki, akár az egyházi, akár a világi nemesek, tudósok vagy tudatlanok, könyvkiadók, könyvkötők vagy nyomdászok, és végül a zsibárusok és ódondászok közül egészben, vagy részben; kivonatban, vagy bármely más nyelvü forditásban megváltoztatni; ujból nyomatni; vagy másutt sajtó alá bocsátván, azt örökös tartományainkba, különösen pedig Magyarországba és Kapcsolt részeibe ugy a szerzőnek, vagy örököseinek előzetes tudta nálkül behozni és árulni ne merészelje.

Ennélfogva Mi fentnevezett szerzőnek alázatos kérelme által kegyelmesen indittatva, s egyuttal tekintetbe véve azt, hogy a sajtó alá bocsátandó, jelzett mű diszesebb kiállitásához szükséges nagy költségek egyedül az előfizetésekből folyhatnak be: ugy a szerző, Bél Mátyásnak, mint örököseinek császári és királyi teljhatalmunk és különös kegyelmünknél fogva megengedendőnek s jóváhagyandónak tartottuk, hogy ugy a szerző, mint örökösei, a fentnevezett és az uj Magyarország földrajzi ismereteit tartalmazó művet szabadon nyomathassák, árultathassák és terjeszthessék; és ezen kegyes engedélyünket és jóváhagyásunkat ugy maga Bél Mátyás, a szerző, mint fennebb is jelzett örökösei is tiz teljes éven át élvezhessék, igénybe vehessék és birhassák; ellenben az egyháziak vagy világiak; nemesek vagy nemnemesek; tudósok vagy tudatlanok; könyvkiadók, könyvkötők és nyomdászok; és végül zsibárusok és ódondászok közül senkinek se legyen szabad; senkinek sem megengedve, a nevezett „Notitia Hungariae Novae H.-Geographica“ czimü művet az előrebocsátott idő tartama alatt nyilvánosan vagy titokban megváltoztatni; ujra nyomatni, vagy másutt sajtó alá bocsátva, azt örökös tartományainkba és különösen Magyarországba és Kapcsolt

részeibe a szerzőnek és örököseinek előzetes tudta nélkül behozni, és árulni; az ilyetén példányok elkoboztatásának s azon felül tiz márka arany birság lefizetésének büntetése alatt; felerészben kir. kincstárunk és felerészben a szerző és örökösei javára; a mint azt jelen soraink erejénél fogva kegyelmesen meghagyjuk, megengedjük; nemkülönben komolyan és erélyesen elrendeljük.

Miért is bármely állásu, rangu, czimü, hivatalu és méltóságu összes és egyes hiveinknek, kik ismételten is az emlitett Magyarországban s annak Kapcsolt részeiben léteznek és tartózkodnak; nevezetesen pedig kivétel nélkül a megyék fő- és alispánjainak, táblabiróinak, esküdtjeinek és egész hatóságainak; valamint királyi és szabad városaink és egyéb kiváltságos területeink biráinak, esküdtjeinek és tanácsnokainak; nemkülönben a községeknek is, a kiknek jelen rendeletünk bármilyen módon fog tudomására jutni, ezennel kegyesen meghagyjuk és parancsoljuk, miszerint nevezett szerzőt és örököseit a fentemlitett mű nyomtatásában és terjesztésében, a kiszabott 10 év tartama alatt, valamely módon zaklatni vagy akadályozni semmi szin alatt se merészeljétek vagy próbáljátok; sőt inkább szerzőnek és örökőseinek ezen, kegyes engedélyünk és jóváhagyásunknak, az előrebocsátott idő tartama alatt, szabad és akadálytalan élvezetét, használatát és birását megengedni; másokat pedig, kik ugyanily müvet nyomatni; máshonnan behozni megkisértenék; ezen nyomtatástól, behozataltól és még inkább annak terjesztésétől komolyan és a fentemlitett büntetés terhe alatt eltiltani és magát a szerzőt, Bél Mátyást és örököseit, ezen sérelemben, valahányszor szükséges lesz, a hatóság tekintélyével is mindenképen támogatni tartozzatok és köteleztessetek; különben nem cselekedendvén.

Kelt Austriában, Bécs fővárosunkban, júliushó 26-án, az Úrnak ezerhétszázharmincznegyedik (1734), római uralkodásunk huszonharmadik (23), spanyol uralkodásunk harmincznegyedik (31), magyar, cseh, stb. országaink országlásának huszonnegyedik (24) évében.

Grf. Batthyányi Lajos, m. p. Károly, m. p.

Wanyeczy Illés, m. p. (P. H.[1])

---

[1]) E szabadalomlevél az előbbi füzet 142. lapja második bekezdése végéhez tartozik: honnan az a multkor fátumszerüleg kimaradt.

Mig Bél Mátyás munkájának első része a nyomdába került, addig a helytartótanács rendelete folytán az egyes vármegyék a leküldött részek leirásának felülbirálásával foglalkoztak s a legtöbbje azokat észrevételeivel rendeltetése helyére juttatta; de nem valamennyi. Voltak vármegyék, melyeknek hatósága a felülvizsgálat alól kibujni akart vagy a munkát egészen elvetendőnek itélte. Tudósunknak sokat kellett fáradoznia, hogy az ellentéteket kiegyenlitse s a czélt elérje.

Végre 1735-ben az első kötet kikerült a sajtó alól. Az első lapon a diszes czimlap a nagy mű czimének teljes szövegével, majd az utánna következő lapon Bél Mátyásnak III. Károlyhoz intézett, a király atyai jóságát, tudományosságát magasztaló következő ajánló sorai olvashatók;

Legfelségesebb Császár, Kegyelmes Királyom!

Tizenkét éve, hogy e terjedelmes mű előrajzát Felségednek ajánlottam. Kegyesen fogadtad — mint szokásod — a törekvést, ama legkegyelmesebb ohajodnak kijelentésével, hogy a mit kezdettem, felséges kegyeidre támaszkodva, tovább folytassam. Megtettem! Legkegyelmesebb Császár! Megtettem azért, mert cselekvényemben akaratod ismertem fel; megtettem annál készségesebben, mennél jobban kötelez le engem Felségedhez soha be nem szennyezett hűségem. Kemény és nehéz munkát kezdettem, ez világos; de legjobb Császár! Kegyelmeidnek tudata buzditott szüntelen nem csak a tárgyalások folyamán; hanem a mű tovább fejlődésében is; s ez tette lehetővé, hogy annyi nehézség mellett a munka megoldhatóvá, legyőzhetővé lett, mert a szerzőnek:

„Reménye, törekvésének oka egyedül a Császár!
Mert egyedül te gondolsz e szomoru időkben a múzsákkal!"

És dicsőséged leszen ez örökké — Legkegyelmesebb Királyom! Melyet nagy őseid szellemétől örökölve, az egész föld kerekségén, a meddig csak uralmad terjed, oly annyira sokszorozva ismertté tevél, hogy a legnagyobb szellemek gondolata alig képes utólérni, annál kevésbbé szavakban kifejezni.

Valóban engem, kit e mű irására kegyelmednek sugara serkentett: kit királyi bőkezüséged gyámolitott; tekintélyed oltalmazott; ki érdemeid magasztalását az utókor számára törekedem megirni, szótalanná s megilletődötté tesz érdemeid nagysága.

Számomra, — miután a halgatás felér a vallomással, látom egyedül az marad hátra, hogy csodálandó Érdemeidet az egyetemes irodalom körül csak úgy, mint az én jelen mü-

vemmel szemben, halgatagon tiszteljem azok módjára, kik mivel az Istent hatalma és nagysága szerint felfogni nem képesek, néma áhitatos becsülésökkel mérlegelik jótéteményeit.

Valóban! Miután annyi s oly nagy ügyet intézesz egymagad; Itáliát fegyverrel oltalmazod; ékesited erkölcsökkel; rendbe hozod törvényekkel; vétenék a közjó ellen, ha terjedelmes beszéddel foglalnám el idődet, óh császár!

Jóindulatodat a nemes tudományok iránt — az irodalom terén — hirdetni fogják s Augusztusnál halhatatlanabbá fogják tenni a múzsák érdekében bőkezüségeddel tett nagy alkotásaid csak úgy, mint maga Magyarország, a melynek engedelmeddel leirt csekély részét hozom most eléd, Felséged; nevednek ajánlva és szentelve azt; nem buzditva egyéb czél által, mint hogy Magyarország leirása, ismertetése, mely a te kegyességed, bölcsésségedtől származott, czélját érje s most már teljes joggal Reád, — mint legjobb, legnagyobb pártfogójára, dicsőségének sugarait visszatükrözze. Gyámolitsad eme tiszta törekvést, — bármily legyen is az, mint szokásod, — kegyesen jóindulatoddal, és engedd meg — Te, ki jó vagy, — hogy ezen önmagában hasznos s a haza diszére váló mű, mely egyedül a Te jóvoltodból kezd most nehéz munka után napvilágot látni, Nagy Császár! általam be is fejeztethessék.

Tartsa meg benned, oh legyőzhetetlen Császár! az Isten a nemesebb tudományok iránti szeretetedet, — melyekben oly nagy fokban, egész a csodálkozásig vagy kimüvelve — örökre; hogy el nyerhessed a halhatatlanságot necsak ezen tényedért; hanem népeid kormányzátanak müvészetéért is; és mig az egész világ Téged mint győzőt, diadalmasat, a háboru és béke urát elismer: mi, kik a tieid vagyunk, mint kegyest, boldogot, a haza atyját, ki „mindenkor Fölséges," bámulva tisztelhessünk.

„Soká késsék még ama nap, messze századunk után, melyen a Fölséges fő, elhagyva a földet, melyet ural, az égbe szál;" — erre kéri Éretted, Kegyelmes Uram, és Országaidért, magányában és nyilvánosan teljes lelkéből az Istent, Császári és Kir. Felkent Felségednek

legnyiltabb s legalázatosabb szolgája,

Bél Mátyás.

Ez után mellékelve van a történetiró arczképe karos székben ülve; oldalt könyvtára látható; kezében papirgöngy; öltözete akkori szokás szerint franczia szabásu; fejéről göndöritett hosszu hajfürtök csüngnek alá. Az arcz kifejezése bi-

zonyos méltóságteljes vonásokkal telt, melyekből komolyság és szilárd akarat olvasható; majd ezután van III. Károly kiváltságlevele; az előfizetési fölhivás és a Bél Mátyás tiszteletére irt versezet; ezt követi Pozsony vármegye történelmi és földrajzi leirásának kezdete.

Bél Mátyás művének IV első kötete III. Károly király uralkodása alatt jelent meg; a munka többi része csak kéziratban van. Az egyes megyék térképeit Mikovinyi kincstári mérnök felügyelete alatt katonai felmérések alapján készitették s azokra nagy gond lett forditva. Az egyes műemlékek, városok, várak rajzai csinosok. Pozsony városa és vára, mely akkor még teljes fényében ragyogott, két oldalról két külön képen is fel van véve és diszes, egész, nagy, ivnagyságu rajzokban bemutatva; ezen felül Nagyszombat, Szentgyörgy, Módor, Bazin, Malaczka s a többi mezővárosok leirásánál ott találja az olvasó nyomban az illető város képét is. De nem lehet figyelmen kivül hagyni még az antik inicziálékat sem, melyek az egyes fejezetek fejlapjain láthatók vagy a végén a zárpontokat képezik; ezekben részben a mithologia, részben a régibb és ujabb történelem egyes miniatűr alakjaival találkozunk ügyes rézkarczokban.

A második kötet elején van Pozsony megye történetének vége; továbbá Turócz.-Zólyom- és Liptómegyék; a harmadik kötetben Pest-Pilis- és Soltvármegyék; a negyedikben Nógrád,- Bars,- Nyitra- és Hontmegyék vannak leirva; térképen és képekben bemutatva. Mig az ötödik kötetben, mely Mária Terézia uralkodása alatt jelent meg 1742-ben, csak Mosony vármegye leirását birjuk.

Ezen történelmi, földrajzi és statisztikai, nagy mű Bél Mátyás dicsőségét örök időkre állapitotta meg. Minden megye leirása általános és különös; emez ismét történelmi és természeti részre oszlik. E szerint mindenekelőtt azon adatok vannak elősorolva, melyek a hazai történelem multjából az egyes megyék területéhez kapcsolvák. Bél visszamegy a legrégibb néptörzsek történetére; és a folytonos változásokat azon pontig követi, míg a magyarok és németek állandóan megtelepednek hazánkban. A különös rész tartalmazza a statisztikai adatokat; és nevezetesen a megye városainak és községeinek ismertetését. Ezen munkában tárgyalja az ország magassági viszonyait; a vizek eloszlását; az éghajlati s a talajminőséget; és a termőképességet; ehhez járul az egyes vidékek etnografiai rajza szakavatottsággal, klaszszikus tollal vázolva. Ha soha nem irt volna egyebet, mint ezt

az egy művet, az is elegendő lett volna arra, hogy neve a magyar irodalomban örökké éljen. E munka a magyar nemzet műve volt; Bél Mátyás pedig a mestere. A nemzet koronás fejedelme meghozta az anyagi áldozatot; a nemzet fiai az anyagot hordották együvé, hogy az utónemzedék e munkát olvasva, lelkesedni tanuljon a nemzeti mult nagyságán; és merithessen belőle anyagot az önművelődésre. Örökre kár, hogy az latin nyelven látott napvilágot; és most csak egyes könyvtárakban elrejtve őriztetik; mert a mai ifjuságra részben hozzáférhetetlen; részben nyelvismeret hiányából érdektelen; de azért a történettudomány hivatottjainak kincses bánya; mert a mult századaiból örökségül reánk maradt történelmi nagy művek egyik legszebb, legtartalmasabb, legremekebb alkotása.

E lapok kerete a jelenben nem engedi meg, hogy akár ezen történelmi és földrajzi nagy művét, akár más bárhol megjelent vagy csak kéziratban maradt munkáit tételenkint tüzetesebben tárgyaljam; mert maga azon rész, mely a vármegyék tárgyalásait tartalmazná, s azok kifogásait, helyesbitéseit ölelné fel, egy kötetet képezhetne; azonfelül hazai és külföldi levelezései szintén sok helyet foglalnának el; miért is azokat talán később egymás dolgozatban adhatom; és most csak azt kivánom még megjegyezni, hogy Torontálmegye, Temesvár sz. kir. város és Temesmegye leirására vonatkozólag, semminemü adatra a nevezett megyék és város levéltáraiban akadnom nem sikerült; de Haan Lajos, ki Bél Mátyás életrajzát megirta, azt mondja, hogy Temesmegye kézirati leirása a primacziális könytárban van.

Bél Mátyás irt ezen felül még sok kötetre menő történelmi munkát, melyeknek legnagyobb része mint kézirat, részint Pozsonyban, az ev. lieziumban; de legtöbbje a nemzeti muzem kézirattárában, és Bécsben az udvari titkos levéltárakban van elhelyezve. Bél Mátyás művei ma az irodalom terén csak mint emlékek őriztetnek; és csak a történettudósok foglalkoznak velök olykor-olykor; minek oka leginkább abban keresendő, hogy műveinek legtöbbje latin nyelven van irva; és ma az állam hivatalos nyelve a magyar levén, az irodalom is az állam hivatalos nyelvén adja termékeit az olvasó közönségnek; de azért Bél Mátyásnak nyomatva megjelent munkáiból egyik-másik példányt és kiválóan a Notitia Hunyariae N. H. G. czimü művét minden nagyobb hazai nyilvános, néha magán könyvtárban is megtaláljuk; de ha egyebütt nem, a vármegye levéltárában csaknem mindenütt reá lehet akadni.

Negyedik közlemény.

Bél Mátyás halála és a nemzet kegyelete.

Az orvosi tudománynak sikerült történészünket annyira lábra állitani, hogy egy nagyobb csapás bekövetkezése legalább egyelőre kizártnak jelentkezett. A lassan-lassan lábadozó beteg, most, hogy szellemi munkával foglalkoznia nem volt szabad, a nagy beteg lelkére oly jó hatást gyakorló nyári évad alatt, orvosai tanácsára, a közelben fekvő németóvári fürdőkbe ment üdülést, szórakozást keresni; a hova gyöngéden szerető neje, szül. Hermann Zsuzsanna, barátainak szerencse kivánatai között, elkisérte. Nem tudni, vajjon az út fáradalmai, vagy a rosszul választott fürdő hatása okozta-e, hogy a „haza történésze" a remélt javulás helyett annyira rosszul lett, hogy aggódó családja sietve haza szállitotta. Soká feküdt kórágyán; ereje megfogyott; és azon gondolat, hogy immár elkészült, de még nagyrészt csak kéziratban levő művének hátramaradt kötetei, melyekhez függelékül a határőrvidékről, a temesi bánságról, mely akkor az anyaországtól el volt választva, bár a magyar szent korona örökös tulajdonát képezte, egy pótkötetben kivánt megemlékezni, — most már nem fognak megjelenhetni, folyton gyötörte. Tartott attól is, hogy pártfogója, III. Károly magyar király, elhalálozván, a pragmatika szankczió értelmében trónralépett leánya, Mária Terézia királynő, most, hogy a munka folytatólagos kiadása körül szünetelés támadt, a boldogult atyja által nyujtott támogást és királyi segélyezést megfogja szüntetni, vagy megszoritani. Az V. és VI. kötet még felülbirálatra várt; azonfelül a tiszáninneni- és túli megyék történetéhez a térképek, egyes városok rajzai, külföldi rézmetszőknél voltak, kik balesetéről értesülvén, ezen roppant kiadásokat igénylő munkát vagy kedvetlenül folytatták, vagy részben bizonytalan időre félretették. Ily és más gondok tépték lelkét; ezen aggodalmainak adott kifejezést barátai előtt. Gróf Batthyányi József, kalocsai érsek, sietett megnyugtatni a beteget; kezébe vette ügyét; sőt Mária Terézia királynő biztositását is kieszközölte számára, hogy a III. Károly által részére rendelt évi járadékot, mint személyes pótlékot, haláláig a kincstárnok neki ki fogja szolgáltatni. Ezen hir látszólag jó hatással volt a betegre, ki még kórágyán is csak nagy művével foglalkozott. Munkatársai által leveleket iratott a metszőkhöz, siettetvén a rajzok elkészitését és beküldését; azonfelül a helytartótanácshoz

folyamodott, hogy a kéziratban benyujtott megyék történetét biráltassa meg és azok kiadhatására az engedélyt adja meg.

E közben az orvosi gyógykezelés és a tartósabb nyugalom, bár felette lassan, betegségéből való felépülését eredményezték oly annyira, hogy már 1745-ben Bél Mátyást ismét iróasztalánál találjuk, sajtó alá rendezve müvének lapjait, és dolgozva a pótköteten. Munkájával minden áron kész akart lenni; mintha csak érezte volna előre, hogy halálával az csonkán marad. Sajnos, hogy végzetének könyvében más vala irva; tudósunk nem hajlott meg orvosainak aggodalmai, tanácsai előtt; hanem lázas tevékenységet fejtett ki, mely most már nemcsak testi, amúgyis fogyófélben volt erejét egészen megtörte; de nagy munkájának és a hazai történettudománynak is örök kárára lett; a mennyiben az 1748-dik évben a szélhüdés ismételten, még pedig oly nagy mérvben sujtotta, hogy tagjainak egy része teljesen érzéketlen lett és szellemvilága örökre elhomályosult.

Ezen ujabb csapásnak hire csakhamar bejárta az egész országot és mély megdöbbenést keltett minden körben; mert „a haza történésze“ most már a magyar nemzet élő halottja lett; élete nem volt többé élet; hanem kin és vergődés; a szenvedések hosszu sora, mely annál lesujtóbb hatást gyakorolt mindenkire, mert azon nagy férfiu szenvedett, kinek a jók áldása kisérte lépteit egész pályafutása alatt.

A pozsonyi ev. egyház, bár eddig is az egyházi teendők ellátására Bél Mátyás mellé helyettest rendelt, tekintetbe vevén sok évi hü és buzgó szolgálatát, sulyos betegségének reménytelen állapotát, 1749. évi június 5-én, nyugalomba helyezte ötszáz forintnyi évi dijjal. Történelmi kéziratai és függőben levő nagy müvének hátra levő része, Károly András nevü fiának gondozására bizatott, ki maga is történelmi tanulmányokkal foglalkozván, a kézirat értékét legjobban tudta megbecsülni.

A halál nem késett soká, hogy felszabaditsa tudósunkat kínjaitól; a nyár megérlelte a természet gyümölcseit; szétbontotta az ősz virágainak első szirmait; és mikor az első sárguló levél lehullott az anyaföld kebelére, halvány csillagok világánál belopódzott egy sugár a beteg ágyához, hogy bucsut vegyen tőle örökre. Ágyánál virrasztott Klió, a nemzet géniuszával; és mikor a halál angyala homlokon csókolta áldozatát, sírva fogták le örökre a magyar nemzet legkedvesebb fiának „a haza történészének“ szemeit. Meghalt 1749. évi augusztus 29-én. E nap méltó arra, hogy sokszor emlékezzünk reá! Halála

nem volt váratlan, és mégis kinos, fájóan érző hatást gyakorolt; mert a „Notitia Hungariae N. H. G.“ czimü nagy munka egészben még mindig nem volt kiadva. De a magyar nemzetnek minden korszakban voltak jeles fiai, kik felismerve éppen jókor a komoly helyzetet, a nemzetnek hasznos és örökbecsü szolgálatot tenni siettek; és ime Batthányi József, Kalocsa nagynevü érseke volt az első, ki Bél Mátyás kéziratainak megmentésére a gyászbaborult családnál az első lépéseket megtette.

A pozsonyi ev. egyház tisztelői és barátai gondoskodtak tetemeinek nagy nevéhez méltó eltakaritásáról, melyen a Pozsony sz. kir. városában időző országos rendek, egyházi küldöttségek, tudósok, hivei és tanitványainak nagy sokasága gyült együvé, hogy elkisérjék az utólsó útra, a honnan többé visszatérés nincsen. Fájdalmas sirással zúgtak a harangok, és fájdalmas érzés fogta el a magyart, mikor Serpilius Vilmos Samu, lelkész, a megboldogult hü barátja és 15 éven át lelkésztársa, bánatos hangon mondotta el fölötte bucsuimáját. A kegyelet, barátság és szeretet szózata volt az, mely annál nagyobb hatást gyakorolt, mert a lelkész, a Bél Mátyás által leginkább kedvelt igéket vette beszédének alapjául.[1]) Ezdrás II. könyve, 13. fejezete 30-dik verse volt az, a melyben irva vagyon: „S igy megtisztitom őket minden idegentől, és megállapitom a papok és leviták rendeit; mindenkit az ő szolgálatára.“ A szónok a megindulástól alig tudta befejezni szavait; kiemelte annak egyházi, tanári és irodalmi érdemeit; végül megáldotta a hamvakat. Ezután kivitték koporsóját örök nyugalma helyére. Itt a sirnál Tomka-Szászky János, Bél Mátyás egyik jeles tanitványa, emelkedett-hangu halotti beszédben emlékezett meg az elhunyt tudós halhatatlan érdemeiről; és miután a lelkész még egy imát mondott hamvai felett, lebocsátották a koporsót sirjába, egy-egy rögöt vetve abba fájdalmok, részvétök jeléül, és igy elbucsuztak tőle. De nem örökre! Sirja a pozsonyiak zarándoklásának egyik pontja lett, a hová elhozták a szeretet és emlékezet legszebb virágait.

Pozsony sz. kir. városában a régi ev. temetőben sokáig állott egy sirdomb; egy század viharai vonultak el fölötte; egy század óta virasztott a porladó hamvak felett a nemzet géniusza, az ifjuság kegyelete; s a magyar tudományos világ örök hálája. E sirhant alatt nyugszik történettudományunk úttörő harczosa;

---

[1]) Horányi Elek.

a XVIII. század nagy fia; nemzeti irodalmunk, kulturális vívmányaink páratlan-szorgalmu tudósa; az ifjuság nevelő atyja. A begyepesedett sirhant felett magasan kiemelkedő tömör négyszög oszlop emelkedék az ég felé; az emlékkövet kortársai, tisztelői gyöngéd szeretete létesitette közadakozásból a multban, hogy az uj nemzedéknek az emlékezések perczeiben jelelje meg a helyet, hol Bél Mátyás nemes szive porlad.

Az idő vas foga belekapaszkodott ez emlékkőbe is; de azt megsemmisiteni képes nem volt; büszkén emelkedett az az ég felé, hirdetve a nagy tudós halhatatlan nevét.

Hogy mily nagy lehetett ez emlékoszlop, tájékozást adhat némileg az alábbi, annak négy oldalába vésett latin- és német-szövegü felirat, mely Tomka-Szászky János tollából került[1]) ki, s melynek szószerinti szövege a következő:

I.

Sta viator
erras
si mortale
sub hoc lapide
qui animae immortali sacer est
incautus quaeris.
Hic iacet
immortalis Matthias Belius
condam
antistes sacrorum et sapientiae
pariter atque
historiographus Hungariae incomparabilis
cui
ingenium magnum
eruditio solida
eloquentia divina
et
virtus fide christiana animata
sempiternam conciliarunt immortalitatem.
Abi iam
et
quae Posonium post fata recognoscit
inmortalia magni viri merita
cernens

[1]) Horányi Elek.

in cineribus piis
admirator.

II.

Was suchst du Sterblicher bei der Unsterblichkeit?
Hier ruht Mathias Bél, des Vaterlandes Zirde,
Bei der gelehrten Welt ein Muster hoher Würde,
Den Ruhm und grossen Preis verringert keine Zeit.

Noch mehr! ein Gottes Mann ein treu gewes'ner Hirt,
Den Pressburg immerdar betrübt bedauern wird;
Geh' Sterblicher nun fort, verehre diesen Mann,
Auch noch in seinem Grab', denn Er hat viel gethan.

III.

D. O. M.
Admiraris Viator
Immortale in sepulcro Nomen
Viri incomparabilis
Mathiae Belii
Quo uno
Hungariae litteratae gloria
Coetus Posoniensis evangelici decus
Et societ. Lond. Berol. ac Olomuc.
Laudes
continentur.
Qui dum in restaurandis litteris
Adornanda Histria Patria,
Promovenda Re divina,
Nullo labore nullaquae invidia
Vinci potuit soli morti
Quam servatoris miritis superarat
Succuebuit.
Vixit annos LXVI
Obiit Posonii Redux ex Austria
IV. Kal. Sept. 1749.
Abi in rem tuam
Et quam parva angustaquae urna
Fama ampla, et eruditio magna
Concludantur
Memor humanae parvitatis disce.
Hoc Monumentum
Marito Carissimo

Et parenti B. D. S. M.
Uxor et liberi
LL Poss.

IV.

Hier ruhet im Herrn
Nach vollbrachter Arbeit
Der weiland
Hoch-Ehrwürdige, Hoch-Edle, und Hochgelehrte Herr
Mathias Bél
Ein unsterblicher Lehrer, ältester Prediger und guter Hirte
Bei der evangelischen, deutschen Gemeinde in
Pressburg,
Welcher
Nachdem er die Heerde Gottes unter dem grossen Hirten
Dreissig Jahre auf jenen grünen Auen geweidet
Und Sie zum lebendigen Wasser des Wortes Gottes Geführet,
Allhier seinen Hirtenstab niedergeleget hat
Und da er den 29. August im Jahre 1749 im 66. Jahre seines Alters
Durch das finstere Thal des Todes
Bei dem wahren, hellglänzenden Licht der Welt Wandelte,
Ist er zu dem Berg Sion, zu der Stadt Gottes Gekommen,
All wo er vor dem Throne des Lammes
Die Krone des Lebens zum Lohne
Und dein Namen Gottes zu einer unendlichen Herrlichkeit
Als ein königlicher Prister unter denen Aeltesten empfangen
Damit sein unsterbliches Gedächtniss
Ewiglich in dem Tempel gross verbleibe.

*

Seelig sind die Todten, die im Herrn sterben
Ja der Geist spricht, dass Sie ruhen von Ihrer Arbeit:
Denn ihre Werke folgen ihnen nach.

* * *

Pozsony, a régi koronázási városnak, e században rohamos fejlődése, a város eddigi szűk határait túllépvén, a protestánsok régi temetőjének egykori helyén fényes utczák, diszes házsorokkal emelkedtek; a hazafiui kegyelet akkor még nem szövetkezett — mint jelenben már példa van reá — hamvakat átszállitó bizottságokká; a sirban nyugvóknak csendes álmát nem zavará meg az élők kegyeletének ásója; de Bél Mátyásról, bár háladatlan utódai feledték emlékét, nem felejtkezett meg egyháza. A protestáns felekezet régi főiskolájának a kor igényei szerint megfelelőbb, szélesebb alapokon, uj kedvezőbb helyen felépitése már égető szükséggé vált; és sok bajba kerűlt, mig az a mostani helyén felépült. A sors ugy akarta, hogy „a haza történésze“ övéi között nyugodjék; sirja körülbelül a mostani liczeum területén belül van. Ott nyugosznak hamvai Pozsony városának „Convent utczájában“; vagy mint azt a pozsonyiak régebben németül nevezték, a „Kirchengasse“-ban; a még ma is virágzásának korát élő ev. főiskola épületének telkén.

Az ifjuság évről-évre tömegesen látogatja a felvidék e főiskoláját; hallgatja a tanférfiak előadásait, kik a Bél Mátyásról reájok szállott örökségből meritik az anyagot, ha a haza ifju nemzedékét, a jövő reményét a mult iránti tiszteletet és kegyelet, munkásság, szorgalom és honszeretetre oktatják.

A ház, melyben Bél Mátyás lakott — irja Haan Lajos — legnagyobb valószinüséggel az volt, melyben jelenleg Geduly Lajos superintendens lakik; a templom pedig, melyben szolgált, ama templom, melynek helyén később a mostani magyartót templom épült.

A hála és kegyelet megható jelével találkozunk szülőmegyéjében, Besztercebánya sz. kir. városának falain belül, hol tudósunk egyházi és tanári pályáját kezdé. E város kegyelettel gondozta tudósunk egykori lakóházát az Alsó utczában; és midőn ezen, ma 55. számmal jelölt lakóház, mely időközben kórházi czélokra megvásároltatván, javitás alá került: Zólyomvármegye nagynevű fia és akkori alispánja, Grünwald Béla, ma országgyülési képviselő, megragadván az alkalmat, a megye közönségéhez fordult; ékes szavakban tolmácsolta nagynevű tudósunk halhatatlan érdemeit és inditványozta: hogy Bél Mátyás polihisztor egykori lakóháza diszes emléktáblával láttassék el. A megye hazafias közönsége ez eszmét lelkesedett örömmel fogadta, s az inditványra vonatkozólag a következő határozatot hozta:

„Zólyom vármegye törvényhatóságának 1877. évi májushó 9-én tartott közgyülésében, az elnöklő alispán ur (Grünwald Béla) inditványozása folytán, egyhangulag

határoztatott:

miszerint a Besztercezebánya sz. kir. város Alsó utczájában, a városi róm. kath. kórház alapja számára épülő, és a leánynevelő kolostor közvetlen szomszédságában fekvő, ezelőtt Dicantis-féle ház, tekintettel arra, hogy eme házban az 1707. évben a megyénk kebelébe tartozó Ocsova községének nagy szülöttje, és hazánk XVIII. századának egyik kiváló tudósa, Bél Mátyás, mint protestáns lelkész, hosszabb ideig tartózkodott; tekintettel továbbá megyénk történeti tradicziók emlékeiben vajmi szegény voltára; nem különben arra is, hogy csekélyszámu nagy férfiaink ilykép is az enyészettől megóvandó emlékét az utókor méltó buzditásaul megörökiteni a megye bizottsága legszebb hazafiui kötelességének ismeri: a megye közönsége nevében kiállitandó, és megyénk kiváló szülöttjének e házban tartózkodásáról megemlékező emléktáblával elláttassék, felkéretvén inditványozó alispán ur, mikép úgy az emléktábla szövegezését, mint magának a határozatnak kiviteiét is magára vállalni s az eredményről ide, annak idején, jelentést tenni sziveskedjék.“ (Lásd Zólyom megye közgyülési jegyzőkönyve. 1877.)

Ez a határozat szövege szóról-szóra; s a megye közönsége épen az által, hogy a lelkesedéssel fogadott inditvány végrehajtásával magát Grünwald Bélát bizta meg, az eszmét megis valósitotta. A vármegye jobb választást nem is tehetett. Az épület csinos külsőt nyert, és annak homlokfalazatán rövid idő multán egy világosszürke, csiszolt márványtábla volt látható, melynek magassága 115; szélessége 90 centimeter; és azon egyenlő nagyságu és vastagságu, aranyozott latin betükkel a következő felirat olvasható:

BÉL MÁTYÁSNAK
a magyar helytörténet jeles irójának
a nemzeti tudomány terén tanusitott
hazafiui érdemei elismeréseül
ez emlékkövet e házra
hol MDCCVIII lakott, állitották MDCCCLXXVIII
Zólyomvármegye és Besztercezebánya város közönsége.

Hazám ifjusága! Ha utaid a Garam regényes völgyeibe kalauzolnak, és ott megállapodva tekinteted pillanatra ez emléktáblán pihen meg: gondolj kegyelettel és hálával „a haza történészére," kinek szive mig dobogott, szeretettel csüngött a magyar ifjuságon; annak nevelésén; és nemzetünk történetén, melynek tanulmányozására és megirására életének javát szentelte.

De megörökitette Bél Mátyás emlékét Pozsony sz. kir. városának törvényhatósága is az által, hogy a liczeum melletti utczát, melynek közelében a haza történésze aluszsza csendes siri álmait „Bél Mátyás utczá"-nak nevezte el; hogy nevével, emlékével gyakrabban találkozhassunk a közéletben is.

* * *

Bél Mátyás halála óta hazai történettudományunk óriási léptekkel haladt folyton előre; mig elérte ama pontot, melyen az ma áll. A XVII. század vallásirodalmi tollharczainak nyomába a XVIII. század történelemmüvelőinek kora lépett. De már a XVIII. század második felében észrevehető ama messzekiható szakadás, mely a történészeket két táborrá választja el; az uj iskola szakit a hagyományokkal s a bölcseleti irányt kezdi érvényre emelni. A történettudósok belemélyednek a levéltárak okirataiba; fejedelmek, diplomaták levelezéseibe; és onnan kezdik meriteni az anyagot működésökre; kritikai érveléseikkel igyekezvén bizonyitani állitásaikat, első sorban kútfők nyomán. Az uj iskola hivei sokáig küzdöttek, hogy álláspontjuk hitelessége elismert legyen; annál inkább, mert nyomban akadt egy más, a régi irányban működő iskola is, mely nem a rideg okmányokat adja csak elő; hanem azok keletkezését és a szereplő egyéniségek ténykedését is még pedig bizonyos összekötő kapcsolatban, folytonos rendszerrel, és tekintettel a hazai történelem fonalára és rajzolva, elbeszélő körülirásokkal adja elő. Az idő gyors haladása igy találta Európa történettudományának világát a XIX. század beköszöntésekor.

A történettudomány és történetirással csaknem minden államban már egy egész kis tábor foglalkozott mindkét irányban, hol több, hol kevesebb szerencsével.

A kritikai vagy filozofiai iskola tanait Franczia országban Guizot tanár emelte diadalra, és számos követőkre talált, kik a puszta igazságot merev adataikkal állitják elénk, megvilágitva meggyőző érveléseikkel a korszakalkotókat; és további elmélkedésre, adataik boncolására késztetik az olvasót.

A másik, az elbeszélő vagy leíró iskolának, első kimagasló alakjául ismerjük a szintén franczia Thiery Amadet, ki Attila czimű munkájában nemzetünk legrégibb multját remek tollával oly vonzóan irta le. A regényesség, mely munkáján végigömlik, kedvelt iróvá kvalifikálta őt, kinek csakhamar még több követőtársa akadt, mint a bölcseleti iskola hivének; mert a nagy közönség a regényességet szivesen fogadta, ha mindjárt az a történeti igazságok rovására túllépte is a valóság keretét.

E két irányu iskola működése Európa egész kontinensén általán elterjedt, és ma is gyakorlatban van; és alig van ma Európában nemzet, melynek egyik vagy másik, — soknál mindakét irányban irott, százas kötetekre menő történeti irodalma ne lenne.

A magyar nemzet történettudománya még nem érte el ama fokot, hogy akár a franczia, akár az angol vagy német nemzet hasoniránya működésével egy szinvonalon állónak jeleztethessék; ám azon óriási lelkesedés, mely a XIX. században, és kivált annak második felében a történelmi kutatások terén léptennyomon észlelhető; és azon hazafias támogatás, melyben e szaktudomány úgy a m. tudományos akademia, mint magánosok és egyesületek részéről folytonosan részesül, sejteti velünk, hogy a nemzet ezeréves messzekiható emlékünnepe alkalmából a tudományos világ büszkén tekinthet azon hangyaszorgalmu működésre, mely oly rövid idő alatt annyi jeles munkát adott át a forgalomnak; és oly sokat tudott kivivni nemcsak a hazai, de az európai könyvpiaczon! Ott van a „Monumenta Hungariae Historica“ czimü, 60 kötetet meghaladó munka; ott vannak az országos történelmi társulat „Századok“ és „Történelmi Tár“ czimü vaskos kötetei; a „Zichy codex“ „A történelmi életrajzok“ és mások, mindannyi kitünő történetiróink gyümölcse.

Nálunk magyaroknál, a XIX. században uralkodóvá vált Thierry-féle irány leginkább szembeötlő Horváth Mihálynak „A magyarok története“ és Teleky-nek „A Hunyadiak kora“ czimü müveikben; mig ellenben Guizotnak bölcseleti iránya Szalay László publiczistánk „Magyarok története“ és Salamon Ferenczneк „A török hóditás Magyarországon“ czimü nagyszabásu müveikben észlelhető, melyek úgy anyaggyüjtés, mint beltartalom tekintetében a magyar nemzet történettudományának örökbecsü emlékei, remekei lesznek mindenha.

De bármennyire is haladjon történettudományunk a jelen és a jövő századokban; az emlékezések perczeiben gyakran

elzarándokolnak az élő utódok gondolataikban ama helyre, hol a magyar történetirás halhatatlan nevű és emlékű tudósa, Bél Mátyás, nyugszik; mert az ő alkotásai, az ő úttörő munkái mindig méltán fognak helyet foglalni az ujabb kor termékei mellett; az ő történelmi munkái képezik majd nem egy izben a kiindulási pontot; a kútfőt, melyből a gondolatok továbbfüzésére meritjük a tudományos anyagot.

1885. évi márczius 25-én volt kétszázegy éve annak, hogy Bél Mátyás született és 1885. évi augusztus 31-én 136 éve, hogy Pozsonyban eltemettetett. Ezen idő óta alig volt évtized, melyben az ország egyik-másik vidékén a nagy tudós emléke fölemlitve ne lett volna. Pozsony, Besztercze-bánya sz. kir. városok és más tudományos intézetek minden alkalmat megragadtak, hogy emlékének áldozhassanak. Számos iró foglalkozott Bél Mátyás nevével, tetteivel; nevezetesen Ratthoff, Stolle és Flegler; a magyarok közül Horányi Elek, kegyesrendi tanár, Toldy Ferencz, Mednyánszky Alajos, báró, Danielik József; ujabban Wutkovich Sándor, dr. Wágner Lajos, egy-egy hirlapi tárczaczikkben, életrajzgyüjteményekben; de életrajzát és müveinek méltatását nagy nevéhez méltóan Haan Lajos, békéscsabai lelkész,[1]) vázolta hivatott tollal, midőn a magyar tudományos akadémiának 1878. évi november 11-én tartott osztályülésén, mint beválasztott levelező tag, székfoglaló felolvasásának anyagául Bél Mátyás életrajzát választotta; s ezzel ennek nagy nevét és emlékét a magyar tudományos akadémiában föleleventette és az elismerés díszkoszorujával övezte.

Legyen eme dolgozatom kétszázados emlékének szentelve, és pótolja a haza északnyugati vidékén levő sirján, a délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat tagjainak koszoruját, melyet ma emlékének, Délmagyarország történeti adatainak megirásáért szentelünk.

A nemzet géniusza virrasszon hamvadó porai felett; neve és emléke pedig lelkesitse a jelen és jövő nemzedéket, hogy példáján buzdulva, a hazai történettudománynak hasznos szolgálatot tegyen!

---

[1]) Kinek müvéből a jelen értekezés is meritett, mi ezennel hálásan elismertetik.

EGYVELEG.

— **Ormós Zsigmond memoirjairól** a P. N.-ban olvassuk: A következő könyv jelent meg Temesvárott: „Visszaemlékezések“, irta Ormós Zsigmond. I. Velencze.

A 468. lapnyi vaskos könyv sokféle érdekkel bir s irodalmunkban kitünő speczialitás. A nagy tudományu műgyüjtő, Ormós Zsigmond, a temesi főispán, e műben elbeszéli saját gyüjteményének történetét. A mű megirására a kitünő műértőt gr. Schak hasonló munkája birta, de mi ugy véljük, hogy Ormós felülmulja példányképét: az ő előadása érdekesebb és tanulságosabb.

Ormós gyüjteménye igen sokoldalu; abban olaj-, aquarell-, parány-, tus- és porczellánfestmények, a szobrászat körébe tartozó munkák, kézrajzok, metszetek és gobelinszőnyegek léteznek. Képviselve van e gyüjteményben Giovanni Bellini, Asam, Wousvermann, Munkácsy, ifj. Markó stb.

Ormós Zzigmond „Visszaemlékezéseit“ néhány kötetre tervezi s ugy látszik, mindegyike a müvészeti tanulmányok hosszu sorát fogja nyujtani.

A most megjelent első kötet Velencze műkincsének és a szerző ott szerzett tapasztalatainak és gyüjteménye egyes velenczei tárgyainak ismertetését tartalmazza, oly vonzón és tanulságosan előadva, hogy a kötet bármely irodalomnak diszére válnék. Velencze történetéből vett egyes epizódok elbeszélése a kötetet szingazdaggá teszi s igen emeli a szerző elbeszélésének hatását.

Ormós Zsigmond hosszabb időt töltött az ötvenes évek végén Velenczében Szamosi festő, Munkácsy Mihály első tanitójának társaságában. Az ott töltött napoknak is nagyérdekü rajzát veszi e kötetben az olvasó, kinek figyelmét a műre különösen is felhivjuk.

— **Egy község czentenáriumi ünnepélye.** Gyertyámos község f. é. október 18-án ünneplé fönállásának századik évfordulóját. Az ünnepélyhez több itteni egyesület is meghivatott. Az ünnepély alkalmából emlékérmék is verettettek, melyek egyik oldalon I. Ferencz József király ő felsége és II. József császár arczképét hozzák; a másik oldalon pedig ezen föliratot tartalmazzák: „Emlékül Gyertyámos község százéves fönállásának ünnepélyére.“

— **A Fábián-emlékünnepély.** Fábián Gábor emlékünnepét — a P. N. szerint — nagy kegyelettel ülte meg szeptember 2-án az aradi Köleseyegyesület és vele Arad város polgársága. Az ország minden vi-

dékéről számos tudományos és közmüvelödési egyesület tagjai sereglettek ide. Képviselve voltak: A magyar tudományos akadémia Ballagi és dr. Falk Miksa által, a budapesti egyetem és a filologiai társulat Thewrewk Emil által, a kolozsvári egyetem és az erdélyi muzeum Finály Henrik dr. által, a Kisfaludy-társulat Tóth Lőrincz által, Békésmegye történelmi és régészeti társulata Hann Lajos protestáns lelkész által, Hunyadmegye régészeti és történelmi társulata Wenter Gerő által, a Kárpátegyesület Studigh Kálmán dr. által, a Délmagyarországi régészeti és történelmi muzeum társulat Telbisz Károly dr. temesvári polgármester, id. Somogyi Gyula, Dobó László és Telbisz Imre által. Az ünnepélyen részt vettek továbbá Arad város hatósága és testületei, valamint polgársága köréből nagyszámu diszes és előkelő közönség. Az ünnepelt családja közül özvegye és fiai családtagjaikkal jelentek meg.

Tiz órakor a társaság a városháza tanácstermében gyült össze az ünnepély megtartására.

Tabajdy főispán, mint a Kölcsey-egyesület elnöke, a vendégekhez intézett üdvözlő beszéddel nyitotta meg az ünnepélyt, köszönetet mondván megjelenésökért.

Ezután Jancsó Benedek tanár tartott emlékbeszédet, melegen megemlékezvén Fábián életéről, működéséről.

Ballagi az akadémia nevében Fábián tudományos és politikai tevékenységét méltatta.

Tóth Lőrincz a Kisfaludy-társaság nevében különösen kiemelte Fábián ideális törekvéseinek becsét a kor materialisztikus irányával szemben.

Ezután a társaság a Fábián-uteczába vonult, Fábián egykori lakóháza elé, hol az önképzőkör dalkara énekelt, mire Institoris főjegyző lelkes szavak kiséretében a nagyszámu közönség zajos éljenzése mellett levonta a leplet a csinos márványtábláról, mely a ház homlokzatán van beillesztve. A táblán, melyet számtalan szebbnél szebb koszoru övezett, aranybetükkel vannak bevésve a Fábián születésére és elhalálozására vonatkozó adatok.

Délután 2 órakor díszlakoma volt, melyen igen sokan vettek részt. A lakoma folyamán Tabajdy főispán a király ő felségére mondott felköszöntőt, melyet a jelenvoltak állva hallgattak végig és zajos éljenzéssel fogadtak.

Ezenkivül pohárköszöntőt mondtak még: Salacz polgármester, Tóth Lőrincz, Márki tanár, Ballagi, Finály tanár és még számosan. Falk Miksa, Arad város orsz. képviselője, elbeszélte első találkozását Fábiánnal és Arad város polgárságára ürité poharát.

— **Nagylelkü adakozás.** Bőkezüségéről ismert főpásztorunk, nagyméltóságu Bonnáz Sándor, csanádegyházmegyei megyés püspök ur, a törökkanizsai r. k. templom és lelkészlak helyreállitására nemes kézzel magánpénztárából 650 forintot adományozott.

— **Gotthilf Ede,** temesvári gyáros és kereskedő, valamint törvényes utódai a hazai ipar és kereskedelem fejlesztése és a közügyek terén szerzett kiváló érdemei elismeréseül, a magyar nemességet a „miskolczi“ előnévvel nyerte.

— **Versecz monografiája** ügyét az annak kiadásával megbizott bizottsággal az aug. 17. közgyülés tárgyalván, elhatározta, hogy az ma-

gyar, német és szerb nyelven nyomassék ki. Ezen közérdekü mü 25 nyolczadrét ivnyi tartalommal fog hihetőleg már a jövő év elejétől annak közepéig megjelenni.

— **A „Torontálmegyei magyar nyelvterjesztő és közmüvelődési egyesület“** e hó 27-én tartotta Nagybecskereken alakuló közgyülését. A mozgalom és érdeklődés az egyesület irányában a P. N. szerint igen nagy mérveket kezd ölteni s remélhető, hogy az rövid idő alatt nagygyá növekedik. A közgyülésen is igen nagyszámu intelligens közönség jelent meg. A tisztikart és igazgató tanácsot a következőkből alakitotta meg a közgyülés: Védö: Herczeg Thurn-Taxis Egon; elnök; Kovács Ágoston, kir. tanácsos; alelnökök: gr. Karácsonyi Aladár és b. Gerliczy Ferencz; igazgató: Steinbach Antal kir. tanácsos; vezértitkár: Rédl Ferencz; másodtitkár: ifj. Vécsey István; pénztáros: dr. Kollarich Mihály; ellenör: Kovách Péter; ügyész: dr. Kiss János; könyvtáros: Jeszenszky Nándor; gazda: Szalay József; számvizsgálók; Kersch Ferencz, Baaden Károly, Brájjer Lajos; igazgatótanács: gr. Csekonits Endre, Almássy Elek, Arányi Béla, Bakalovich Ágoston, Bányay Jakab, dr. Demkó Pál, Fáy Elek, Grets József, Hertelendy József, Jeszenszky Nándor, dr. Klein Mór, Kulifay Lajos, Lauka Gusztáv, Lengyel Vilmos, Menczer Lipót, dr. Nyáry Ferencz, Obelsz József, Orsó Mátyás, dr. Plechl Szilárd, Rónay Jenő, Rósa Ignácz, Schäffer Antal, Szathmáry Kálmán, Szilvásy János, Tallián Béla, Várady Mihály, Istvánffy István, dr. Szentkláray Jenő, Tószögi Aladár, Urbán János, Babics József, Gesztessy János, Leitich Antal, Dániel Béla, Dániel János, Dániel Ernő, Rónay János, Schwarcz Mihály, Schwáb Károly, Katona Antal, Kikindai Ferencz, Vinczehidy Izidor, Schreier Viktor, dr. Kuhn Lajos, Rónay Alajos, dr. Ebner Alajos, Zányi Ferencz, Zsiros József, Csávossy Béla, Gyertyánffy László, Tallián Jenő, Schulze Vilmos, Bogári Pál, dr. Engels János, Papp Simon, Fruit János, Schiller Lipót, Friedrich Jakab, Kohner Henrik, Zelbanovits István, Mészáros László, Buócz János, Hrtelendy Imre, Dellimanich Imre, Hegedüs Miklós, Bojkovszky Gusztáv, Antalfalvai, ágh. ev. lelkész, Dániel Pál, Schmidt Antal, Tóth József, Eisler Mihály, Brájjer Gyula, Eisentsädter H., Makra Imre, Erődy Dániel.

— **Krassó-Szörénymegye** kiváló szép térképének, Remekházy Károly, itteni kataszteri kerületi felügyelő ur által legujabban befejezett kézi rajza, Berának J. helybeli kősajtósnak kirakatában, Zápolya-uteza, kitétetett, azon czélból, hogy a közönség köréből netalán felmerülő észrevételek vagy helyesbitések ugyanott megtétethessenek a Berának műtermében teljesitendő sokszorositás alkalmával, ki az általa keszitett hasonló kiváló térképészeti munkákért legujabban ugy a budapesti országos, valamint az antwerpeni világkiállitáson kitüntetéseket nyert.

— **A temesvári vár hajdankorából.** A temesvári vár története az őskor borui között vész el. Némelyek szerint kun- és görög csatangolások ellen épitették fejedelmeink. 1212-ben mint vár emlittetik már; I. Lajos király alatt látunk először e várban várnagyot, Koroghy László mester Fülöp fia személyében. 1370-ben Ulászló opuliai herczeg lön várnagy és főispán. Egy századdal később családi birtoka lett a Hunyadyaknak, s 1443 körül Hunyady János nagyszerü vármüvekkel és palotákkal szilárditá a temesvári várat, mely 1492-ben a király parancsára jó védelmi állapotba helyeztetett. A folytonos berontások

alatt falait nem ágyuzá a török; bástyáin először 1514-ben hűté meg boszuja dühét Dózsa pórhada. II. Lajos korában kevés gond lett fordítva a várra; gyakorlatlan őrség tanyázott benne és a vármüvek elhanyagoltattak. 1526-ban a tokaji országgyülés Eperjes, Lőcse, Bártfa és Szeben városok közt aránylag kivetendő ezer forintot s 1—1 taraczkot rendelt Temesvár istápolására adatni. 1551-ben robogott a török először a sánczok alá, de Losonczy István hősiesen kiállotta az ostromlást. A következő évben azonban a kemény ellentállás után, a becsületszóra feladott várból kivonult magyar csapatokat a törökök legyilkolták, Losonczynak fejét vették. A vár első török főnöke Kasim lett. — A vár visszavételéért erdélyi hazánkfiai sok vért ontottak a bástyák alatt. Igy küzde itt Báthory Zsigmond fejedem 1596-ban; 1597-ben Jósika István jelent meg falai alatt 25,000 erdélyivel. Az esős időjárás miatt azonban csakhamar fel kellett hagyni az ostrommal, bár a külvárosok már el voltak foglalva. 1603-kan a Carajaziges melléknévü Hasan, ki Temesvárvárának keresztény kézre játszásával vádoltatván, meggyilkoltatott, — majd Bectes pasa kormánya alatt állott a vár. Ez időben dulták föl a török tábort Dampier gróf és Rákóczy Lajos. 1697-ben Dsafer pasa helytartóskodott itt, s ekkor a bástyák közt Mustafa szultán is megfordult; de Dsafert még ugyanazon évben Abdi pasa vezéri czimmel váltotta föl. 1716-ban az utolsó török helytartó Mustafa pasa és a várparancsnok Ahmed aga volt. Nemsokára Eugen herczeg 48 napi ostrom után bevette a várat. Ekkor Mercy gróf lett a környék főkormányzója. 1719-ben Bécsből Temesvár fölépitésére ügyes művészek hozzattak le. A várnak 1716-ban történt bevétele után 1779-ig a következő várparancsnokok őrködtek itt: 1716. Vallis Pál gróf, 1730. Sprung, 1732. Engelshofen Leopold Ferencz báró, 1740. Scotti gróf, 1747. Vogtern Manó báró, 1751. Thürheim gróf, 1752. Soro József gróf, 1761. Villars gróf, 1767. Soro János gróf.

— **A budapesti „Archaeologiai Értesitő“** a vidéki „Délmagyarországi rég. és tört. Értesitő“-t változatosnak, de gyönge tartalmunak itéli.

Föltéve, de meg nem engedve az utóbbi esetet: mennyire gyöngébb tartalmunak tünik fel aminket csipkedő közlöny a mienkkel arányban, ha meggondoljuk, hogy őt a szellemi szakerők egy tábora, minket pedig csekélyszámu, jó részt dilettans iró támogat?

Hanem azért talán egymás elkeseritésénél hasznosabb dolgot művelhetünk a jövőben, ha adott, kivált vidéki helyzetünket kellőképen méltányolja a minket fitymáló közlöny!

— **Figyelmeztetés!** Minthogy a megyeház azon része, hol a tanácstermek vannak, melyekben társulatunk havi üléseit szokta tartani, épités alá került; azért az ülések megkezdhetéséig, vagyis az epitkezés befejezteig, mi néhány hét alatt meg fog történni, az „Értesitő“-ben „Tárcza“-rovatot nem közlünk.

A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUMTÁRSULAT AZ 1884/5-KI EGYESÜLETI ÉVBEN.

I. A TÁRSULAT IDEIGLENES IGAZGATÁSA.

A) ELNÖKSÉG ÉS TISZTVISELŐK.

Elnök: Id. ORMÓS ZSIGMOND, a Lipótrend közép- és a Szent-Istvánrend keresztese, Temesvármegye és Temesvár sz. kir. város főispánja, főrendiházi tag, a magyar tud. akadémia levelező tagja stb., Temesvárott.

Alelnökök: RÁCZ ATANÁZ, a vaskoronarend lovagja, kir. tanácsos és országyülési képviselő, Temesvárott.

Ifj. ORMÓS ZSIGMOND, kir. tanácsos és Temesvármegye alispánja.

Főtitkár: PONTELLY ISTVÁN, csanádegyházmegyei áldozár, főgimnáziumi tanár, Temesvárott.

Ügyész: Dr. NIAMESSNY GYULA, ügyvéd, megyei főügyész, Temesvárott.

Pénztáros: GLÁSZ JÁNOS, temesvármegyei levéltáros.

B) IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY.

Ardeleán György, ügyvéd és Temesvár sz. kir. város alügyésze, Temesvárott.
Dr. Benedek Albert, kir. főreáliskolai tanár, Temesvárott.
Boleszny Antal, plebános és iró Ó-Orsován, Krassó-Szörényvármegyében.
Böhm Lénárt, gazdász és iró, a Ferencz-Józsefrend lovagja, Fehértemplomon, Temesvármegyében.
Dr. Breuer Armin, megyei főorvos, Temesvárott.
Déschán Akhil, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dobó László, Temesvármegye főjegyzője, Temesvárott.
Dobó Miklós, csanádi apátkanonok, a Lipótrend lovagja, Temesvárott.
Folly Emil, csanádi kanonok, sz. síri lovag, pápai kamarás és püspöki szertartó, Temesvárott.
Kasics Károly, plebános, Nagy-Őszön, Torontálvármegyében.
Korbonics János, esperes és nyugalmazott főgimnáziumi tanár, Temesvárott.
Dr. Laky Mátyás, kir. főreáliskolai igazgató, Temesvárott.
Marx Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő, Temesvárott.
Miletz János, kir. főreáliskolai tanár, Budapesten.
Dr. Ortvay Tivadar, a m. tud. akadémia lev. tagja, akadémiai tanár, Pozsonyban.
Pesty Frigyes, kir. tanácsos, a magyar tudom. akadémia rendes és több tudós társaság tagja, Budapesten.
Róth Nándor, kir. járásbiró, Zentán, Bács-Bodrogvármegyében.
Dr. Szentkláray Jenő, plebános és a m. tud. akadémia lev. tagja, Török-Becsén, Torontálvármegyében.
Tokody Ödön, plebános Uj-Pécsen, Torontálvármegyében.
Varga Ferencz, plebános és iró, Kisteleken, Csongrádvármegyében.
Vargics Imre, földbirtokos és országgyülési képviselő, Szinyérszegen, Temesvármegyében.

II. A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUMTÁRSULAT TAGJAI.

A) ALAPITÓ TAGOK.

Babusnik Ágoston, kereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferencz-Józsefrend lovagja, és az arany koronás érdemkereszt tulajdonosa.
Baich Milán, nagybirtokos, Szatumikon, Krassó-Szörényvármegyében.
Báró Baics Milos, nagybirtokos, országgyülési képviselő, a vaskoronarend középkeresztese, Váradján, Temesvármegyében.
Bay Ilona, nagybirtokos, Debreczenben.
Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach czége, Bécsben, Kolowrátkör, 9. sz.
Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott.
Gróf Bissingen Ernő, cs. és k. kamarás, nagybirtokos és országgyülési képviselő, Szkulyán, Temesvármegyében.
Gróf Bissingen Nándor, cs. és. k. kamarás és nagybirtokos, Jámon, Krassó-Szörényvármegyében.
Bonnaz Sándor, csanádi püspük, v. b. t. tanácsos, a vaskoronarend nagykeresztese, Temesvárott.
Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. deczember 27. Temesvárott.
Gróf Csekonits Endre, nagybirtokos, Zsombolyán, Torontálvármegyében.
Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án, Zsombolyán.
Derera Israel, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. deczember 26-án, Lukareczen, Temesvármegyében.
Buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök' városi képviselő, Temesvárott.
Fehértemplom rendezetttanácsu város közönsége.
Féger Ferencz, nagybirtokos, Mercyfalván, Temesvármegyében.
A r. k. főgimnázium, Temesvárott.
Az állami főreáliskola, Temesvárott.
Frankl Vilmos, nagybirtokos, Szkulyán, Temesvármegyében.
Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyülési képviselő, Budapesten.
Gál József, nagybirtokos, országgyülési képviselő, volt kúriai biró, Lukareczen, Temesvármegyében.
Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, † 1881. máj. 31. Budapesten.
Gorove János, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza, 16. sz.
Gorove Konstanczia, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza, 16. sz.
Miskolczi Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, Temesvárott.
Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében.
Dr. Haynald Lajos, biboros érsek, v. b. t. tanácsos sat., Kalocsán.
Heinrich Nándor, nagybirtokos, Temesvárott.
Hollósy Gyula, nagybirtokos, Gertenyesen, Temesvármegyében.
Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyi miniszter, Budapesten.
Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1885. szeptember 15-én, Buziáson.
Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő, † 1884. Temesvárott.
Králitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, országgyülési képviselő, a Lipótrend vitéze, Vingán, Temesvármegyében.
Korbonics János, l. választmány.
Kümmer Henrik János, l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, Nagyváradon.
Lazarovits Bazil, királyi tanácsos, nagybirtokos és volt főispán, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
Lazarovits Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
Massjung József, birtokos, Fehértemplomon.
Mihalovics József, biboros érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, sat., Zágrábban.
Németh József, csanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.

Dr. Niamessny Gyula, l. tisztikar.
Id. Ormós Zsigmond, l. tisztikar.
Panesova törvényhatósági joggal felruházott város.
Dr. Parlagi Márton, cs. és k. főtörzsorvos, Temesvárott.
Sebestyén Géza, nagybirtokos Móriczföldön, Temesvármegyében.
Néhai báró Szina Simonné, sz. Gyika Ifigénia, néhai báró Szina Simon, v. b. t. tanácsos, özvegye, † 1884-ben, Bécsben.
Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877. november 17., Temesvárott.
Dr. Schlauch Lőrincz, v. b. t. tanácsos, megyés püspök, a sz. Lászlótársulat elnöke, Szathmárott.
Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott.
Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
A dettai takarékpénztár, Temesvármegyében.
A temesi takarékpénztár, Temesvárott.
A temesvári első takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
Sz. k. Temesvárváros közönsége.
Timáry Béla, miniszteri tisztviselő, Dettán, Temesvármegyében.
Dr. Vargics Imre, l. választmány.
Vinga rendezetttanácsu város közönsége.
Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881. október 8-án, Temesvárott.
Weltkugel Gyula, birtokos, Temes-Buttyinon.
Maglódi Wodianer Béla, országgyülési képviselő, Budapesten, Stáczió-uteza, 28. sz.
Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, országgyülési képviselő, Uj-Aradon.

B) TISZTELETBELI TAGOK.

Fiorelli József az olasz kir. muzeumok országos főfelügyelője, Rómában.
Dr. Fraknói Vilmos, szekszárdi apát, nagyváradi kanonok, a m. t. akad. r. t. és főtitkára, Budapesten.
Göndöcs Benedek, apátplebános, a békésmegyei régészeti és közmüvelődési egyesület elnöke, Gyulán, Békésvármegyében.
Hampel József, egyetemi tanár, a n. m. régiség- és éremtári őre.
Ipolyi Arnold, v. b. t. tanácsos, megyés püspök, pápai tiszt. kamarás, hittudor, a magy. tud. akadémia igazgató rendes és számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, sat. Beszterczebányán, Zólyomvármegyében.
Dr. Lenhossék József, kir. tanácsos és egyetemi tanár, a m. t. akad. rendes és több tudós társulat tagja, Budapesten.
Dr. Pulszky Ferencz, a könyvtárak és muzeumok országos főfelügyelője, a m. n. muzeum igazgatója, a magyar tudós társaság tiszteleti s igazgató és több kül- és belföldi tudós társaság tagja, Budapesten.
Dr. Römer Flóris Ferencz, l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a m. t. akadémia rendes, több- kül- és belföldi társulatok tagja. Nagyváradon.
Szilágyi Sándor, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, a történelmi társulat főtitkára, s a m. t. akad. r tagja, Budapesten.
Torma Károly, egyetemi tanár, a m. t. akad. rendes és több kül- és belföldi tud. társ. tagja, Budapesten.
Trefort Ágoston, v. b. t. tanácsos, magy. kir. vallás- és közoktatásügyi mniszter, a m. t. akad. elnöke, sat., Budapesten.

C) ÉVDIJAS TAGOK.

A) Magyarország.

Temesvár.

Ardeleán György, l. választmány.
Áldor Imre, kir. főreáliskolai tanár és lapszerkesztő.
Ardényi Pál, nyugalmazott magy. kir. kincstári ügyész.
Bach Ferencz, kir. járásbirósági albiró.
Dr. Baksa Lajos, ügyvéd.
Dr. Benedek Albert, l. választmány.
Miesinyei és beniczi Beniczky Sándor, temesvármegyei főpénztáros.

Bede Gyula, kir. főügyész.
Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
Bessenyei Ferencz, temesvármegyei, központi szolgabiró.
Paráczi dr. Bécsi Gedeon, birtokos és városi kórházigazgató orvos.
Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Bogma István, városi tanácsos.
Dr. Breuer Armin, l. választmány.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Demkó József, lukareczi birtokos.
Déschán Akhil, l. választmány.
Dobján László, tanitóképző tanár, állami tanitó.
Dobó László, l. választmány.
Dobó Miklós, l. választmány.
Dollencz József, csanádi apátkanonok.
Dorogi Ignácz, kir. főreáliskolai tanár.
Folly Emil, l. választmány.
Franyó Károly, mérnök.
Fromberg Róbert, mérnök.
Dr. Gettmann József, csanádi prépostkanonok.
Gombó Géza, kereskedő.
Hain Géza, joggyakornok.
Hidegkuty József, temesvármegyei számvevő.
Hudra János, kegyesrendi főgimnáziumi tanár.
Jaeger Ádám, csanádi prépostkanonok.
Jakabffy Pál, kir. törvényszéki biró.
Junga Lajos, temesvármegyei számvevő.
Kakujay Károly, másod-tanfelügyelő.
Karácsonyi István, józsefvárosi plebános.
Kelety János, temesvármegyei, árvaszéki ülnök.
Keresztes Antal, megyei számvevő.
Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
Dr. Kiss János, teologiai tanár.
Kollmann Károly, m. k. adófelügyelő.
Koltor László, mérnök.
Kramár Béla, ág. hitv. főesperes és az egyesült protestáns egyházak főlelkésze.
Dr. Kramp János, teologiai tanár.
Dr. Laky Mátyás, l. választmány.
Lévay Sándor, az első magyar általános biztositótársulat főügynöksége titkára.
Löwinger János, banküzleti tulajdonos.
Lendvai Miklós, megyei aljegyző.
Dr. Löwy Mór, főrabbi.
Marx Antal, l. választmány.
Mály István, kir. törvényszéki elnök.
Mühlbach Károly, sz. kir. temesvárvárosi főügyész.
Nagy György, kir. tanácsos és állami jószágigazgató.
Nagy Lajos, temesvármegyei, árvaszéki főkönyvvezető.
Nagy László, sz. k. temesvárvárosi tanácsos.
Neubauer Ferencz, állami lottotiszt.
Novák Péter, földbirtokos, temesvármegyei számvevő.
Alsó-szathai Petheő János, k. postaigazgató.
Odor Samu, megyei főszámvevő, tiszteletből fizetéstelen, rendes tag.
Ifj. Ormós Zsigmond, l. tisztikar.
Patzner István, csanádegyházmegyei pap, főgimnáziumi hittanár.
Dr. Petrus József, ügyvéd, temesvármegyei t. főügyész.
Pontelly István, l. tisztikar.
Pottyondy Ferencz, ügyvéd, ny. törvényszéki elnök.
Radnay Károly, temesvármegyei árvaszéki előadó.
Rácz Atanáz, l. tisztikar.
Dr. Reiner József, főorvos.
Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Dr. Reiner Miksa, ügyvéd.
Reitz László, Temes-Böge-vizszabályó társulati könyvvezető.
Sallay Jenő, temesvármegyei számvevősegéd.

Schiller Ignácz Antal, kir. póstaigazgatósági fogalmazó.
Schopf Antal pénzügyi tanácsos.
Somogyi Gyula, birtokos.
Ifj. Somogyi Gyula, aljegyző, főispáni titkár.
Stancsa Gyula, kir. főreáliskolai tanár.
Steiner Ferencz, gyógyszerész.
Dr. Spéth Károly, csanádi kanonok, temesvári szemináriumi rektor.
Stippel Fábián, sz. k. temesvárvárosi közgyám.
Strasser Albert, a keresk. és iparkamara titkára.
Szmida Lajos, Temes-Böge-visszabályó számfejtő.
Szőcs Lajos, temesvármegyei központi segédszolgabiró.
Tárczay István, gyógyszerész.
A „Társas kör."
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, sz. k. Temesvár városa polgármestere.
Tihanyi György, m. k. pénzügyi titkár.
Traila György, g. kath. lelkész.
Tüzkövy István, kir. tanácsos, m. k. pénzügyi igazgató.
Uy Kálmán temesvármegyei árvaszéki ülnök.
Varga Honóriusz, háztulajdonos.
Várnay Ernő, ügyvéd.
Vogel István, földbirtokos és ügyvéd.
Vozáry János, kir. törvényszéki biró.
Weninger János, temesvármegyei irattáros.
Wimmer József, ny. kir. pénzügyigazgatósági titkár.

Aradvármegye.

Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménesen, u. p. Gyorok.
Dracsay Zsigmond, árvaszéki ülnök, Aradon.
Kopesányi József, ügyvéd, Aradon.
Máderlik Antal, h. plebános, Ürményházán.
Orody Nándor, jegyző, Glogováczon.
Varjassy Árpád, k. tanfelügyelő, Aradon.
Dr. Varjassy Gyula, törzsorvos, Aradon.
Varjassy József, ügyvéd Aradon.
Varjassy Lajos, városi aljegyző, Aradon.

Bács-Bodrogvármegye.

Bergmann Ágost, főgimnáziumi tanár, Zomborban.
Radics György, főgimnáziumi igazgató, Zomborban.
Dr. Róth Nándor. l. választmány.

Baranyavármegye.

Kossuthányi Ignácz, jogakadémiai tanár, Pécsett.
Malcsek Gusztáv, kir. tanácsos, nyugalm. m. k. kinest. jószágigazgató, Német-Bolyon.

Békésvármegye.

Keblovszky Lajos, birtokos, Békés-Gyulán.

Borsódvármegye.

Báró Radvánszky Béla, Zólyommegye főispánja, Beszterczebányán.

Csongrádvármegye.

Kovács Albert, kir. tanácsos, gyógyszerész, Szegeden.
Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szegeden.
Varga Ferencz, l. választmány.

Győrvármegye.

Ebenhöch Ferencz, prépostkanonok, Győrött.

Krassó-Szörényvármegye.

Bessenyei Sándor, m. k. járásbirósági díjas, Oraviczán.
Billmann Márton, főgimnáziumi igazgató, szentszéki ülnök, és a Ferencz-Józsefrend lovagja, Lugoson.
Boleszny Antal, l. választmány.
Jakabffy Miklós, birtokos, Zaguzsényen, u. p. Karansebes.
Kellermann József, polgáriskolai rajztanár, Oraviczán.
Prepeliczay Gyula, birtokos és m. k. fürdőfelügyelő a Herkulesfürdőn.
Vörnle György, szolgabiró, Uj-Moldován.

Marmarosvármegye.

Janky Károly, kegyesrendi házfőnök és főgimnáziumi igazgató, Marmarosszigeten.

Mosonyvármegye.

Iványi Ede, kegyesrendi gimnáziumi tanár, Magyar-Óvárott.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunvármegye.

Abafi-Aigner Alajos, kiadó-könyvkereskedő, és szerkesztő, Budapesten.
Dr. Despinits Péter, kir. táblai biró, Budapesten.
Dragunescu Döme, m. kir. pénzügyminisztériumi titkár, Budapesten.
Horváth Pius, kegyesrendi kormánysegéd, Budapesten.
Izsipy Géza, keresk. ügynök, Károly-körút, Budapesten.
Jilk János, cs. és k. katonai nyug. plébános, Budapesten
Kiss József, költő s a magyar-franczia bizt.-társ. tisztje, Budapesten.
Miletz János, l. választmány.
Pesty Frigyes, l. választmány.
Scheffer Antal, hirlapiró, Budapesten.
Stetina Imre, katonai kurátus a 16. számu helyőrségi kórháznál, Budapesten.
Veldin Vilmos, magyar állami vasuttársulati mérnök, Budapesten.
Dr. Wolafka Nándor, pápai káplán, hittanulmányi felügyelő és egyet. h. tanár, Budapesen.

Pozsonyvármegye.

Nizsnik Ernő, a gr. Pálffy-uradalom főpénztárosa, Pozsonyban.
Dr. Ortvay Tivadar, l. választmány.

Somogyvármegye.

Dr. Sterba János, plebános, Lakocsán.

Sopronyvármegye.

Dr. Keszler Károly, főgimnáziumi tanár.
Morvay Ákos, postaigazgatósági titkár, Sopronyban.

Temesvármegye.

Barray Kajetán, polgármester, Fehértemplomon.
Böhm Lénárt, l. választmány.
Capdebo Ferencz, szolgabiró, Vingán.
Chapó Elek, kir. járásbiró, Kubinban.
Czvetkovics Sándor, városi tanácsos, Verseczen.
Demetrovics Mihály, városi főorvos, Verseczen.
Faragó István, tisztartó, Kalácsán, u. p. Oreyfalva.
Fodor Péter, birtokos, Paráczon.
Frohmann Ödön, kir. járásbiró, Vingán.
Dr. Gerich Gyula, községi orvos, Mercyfalván.
Gózsy Mátyás, plebános, Gyarmatán.
Dr. Grosz József, plebános, Lippán.
Dr. Haymann Gusztáv, járásorvos, Fehértemplomon.
Heegn Károly, telekkönyvvezető, Verseczen.

Henny Sebestyén, esperesplebános, Nagy-Zsámom.
Kabdebó Gergely, szolgabiró, Lippán.
Kadics György, kir. járásbiró, Károlyfalván.
Krinitzky Ferencz, plebános, Piskin. (Bruckenau.)
Krisofszky József, tiszttartó, Klopodián.
Kádár József, ügyvéd, Verseczen.
Kiss Ferencz, kir. birósági végrehajtó, Vingán.
Klevetay Lajos, tanácsos, Verseczen.
Kornis Géza, ügyvéd, Csákován.
Kovachich Gyula, szolgabiró, Uj-Aradon.
Dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos, Verseczen.
Láng Károly, jegyző, Aranyágon, u. p. Rékas.
Meskó Béla, jogtudor és sz. k. temesvárvárosi, árvaszéki jegyző, Mehalán.
Mihajlovits Ádám, k. törvényszéki biró, Lugoson.
Mihajlovits Ferencz, birtokos, Verseczen.
Mikler Guszláv, ügyvéd, Uj-Aradon.
Milleker Bódog, elemi néptanitó, Verseczen.
Neustadl Vilmos, polgáriskolai tanár, Verseczen.
Novák István, kir. járásbirósági végrehajtó, Rékason.
Novakovits Emil, ügyvéd, Verseczen.
Oseczky János, plebános, Szt.-Andráson.
Pescha Szvetozár, ügyvéd, Verseczen.
Pollak Adolf, földbirtokos, Uj-Aradon.
Raácz Pál, jegyző, Monostoron, u. p. Vinga.
Rieger Bálint, birtokos, Kudriczon.
Schlemmer József, tanácsos, Verseczen.
Schuritz Nándor, kereskedő, Verseczen.
Sternberg József, kereskedő, Verseczen.
Dr. Szmolay Vilmos, orvos, Vingán.
Szőllössy István, főügyész, Fehértemplomon.
Takács Manó, birtokos, Vingán.
Ternajgó Czézár, gyógyszerész, Uj-Aradon.
Vannay Gusztáv, ügyvéd, Lippán.
Véber Ágoston, cs. és k. udvari káplán és plebános, Szakálházán.
Zentay Dávid, járásorvos, Piskin.

Torontálvármegye.

Andrássy Mihály, torontálvármegyei aljegyző, Nagy-Becskereken.
Antal József, ügyvéd, Török-Becsén.
Babits János, a Csekonits-uradalom ügyésze, Zsombolyán.
Bielek Vilmos, ügyvéd, Nagy-Becskereken.
Dániel János, kir. tanácsos, birtokos, Elleméren.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, országgy. képviselő, Nagy-Becskereken.
Dr. Engelsz János, esperesplebános, Német-Czernyán.
Fleischer Samu, mérnök, Gyülvészen, u. p. Uj-Pécska.
Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becsén.
Hertelendy József, torontáli főispán, a sz. Istvánrend vitéze, főrendiházi tag, Nagy-Becskereken.
Kasics Károly, l. választmány.
Kayser Lajos, segédlelkész, Nagyszentmiklóson.
Kéler Elek, tiszteletbeli megyei főügyész, Nagy-Becskereken.
Kulifay Lajos, polgármester, Nagy-Becskereken.
Dr. Littahorszky Károly, cz. prépost, torontáli főesperes és plebános, Nagy-Kikindán
Nédits János, városi kapitány, N.-Becskereken.
Rudnai Nikolits Sándor, főispán, Panesován.
Dr. Plechl Szilárd, megyei főorvos, N.-Becskereken.
Poroszkay Béla, megyei főügyész, N.-Becskereken.
Gr. Roggendorf Aladár, nagybirtokos, Roggendorfon.
Rosen Pál, plebános, Nagy-Jécsán.
Schaeffer Antal, pápai kamarás, apát és esperesplebános, N.-Becskereken.
Steinbach Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő, N.-Becskereken.
Steingassner Kálmán, kir. főmérnök, Török-Becsén.

25 Dr. Szentkláray Jenő, l. választmány.
Tallián Béla, alispán, N.-Becskereken.
Tokody Ödön, l. választmány.
Dr. Tőszögi Aladár, orvos, Török-Becsén.
Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolyán.
30 Vuchetich József, t. szolgabiró, Nagy-Kikindán.

Ungvármegye.

Temeselyi Désy Ferencz, birtokos, Ungvárott.

Vasvármegye.

Rezsőffy György, főgimnáziumi tanár, Szombathelyen.

B) Ausztria.

Preyer János, ny. polgármester és ügyvéd, Kirchberg am Wechsel, Alsó-Ausztriában.

C) Románia.

Gróf Sztáray István, cs. és kir. alkonzul, Bukaresten.

D) STATISZTIKAI KIMUTATÁS A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI MUZEUMTÁRSULAT TAGJAIRÓL.

A) Alapító tag	64
B) Tiszteletbeli tag	11

C) Évdijas tagok.

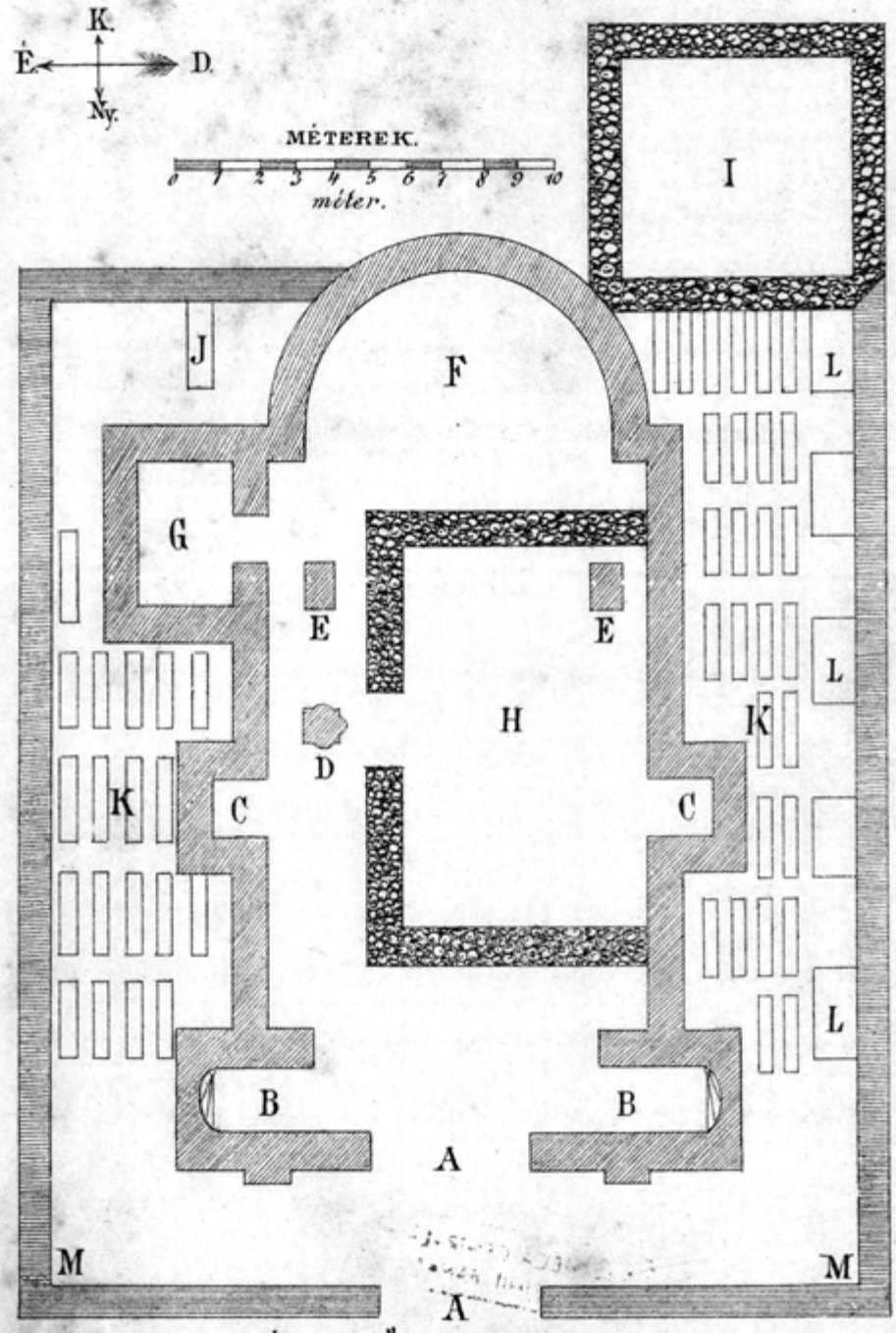
A) *Magyarországon.*

Temesvár sz. k. város területén	95
Arad-vármegyében	9
Bács-Bodrog- „	3
Baranya- „	2
Békés- „	1
Borsód- „	1
Csongrád- „	3
Győr- „	1
Krassó-Szörény-vármegyében	7
Marmaros- „	1
Mosony- „	1
Pest-Pillis-Solt-Kis-Kun-vármegyében	13
Pozsony-vármegyében	2
Somogy- „	1
Sopron- „	2
Temes- „	49
Torontál- „	30
Ung- „	1
Vas- „	1
B) *Ausztriában*	1
C) *Romániában*	1
Összesen	300

tagja van a társulatnak az 1884/5-iki, egyesületi évben.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
BANAT

A pankotai apátsági templom alaprajza.

Melléklet az „Értesítő" I. évf. 4. füz. 197–202 lapjaihoz.

Nyom. Berányek J. Temesvár.